Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
http://bibliotek.dis-danmark.dk

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.

ARNE · SUNDBO

FREDERIKSSUNDS OG · KØBSTADEN · SLANGERUPS HISTORIE

UDGIVET · AF · FREDERIKSBORG · AMTS
HISTORISKE · SAMFUND
M C M X X X I

FREDERIKSSUNDS
OG KØBSTADEN SLANGERUPS
HISTORIE

ARNE SUNDBO

FREDERIKSSUNDS OG KØBSTADEN SLANGERUPS HISTORIE

FØRSTE DEL · TIDEN TIL 1809

UDGIVET AF FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUND

I KOMMISSION HOS GYLDENDALSKE BOGHANDEL

1 9 3 1

TEGNINGERNE · VIGGO BANG
FOTOGRAFIERNE · SOPHUS BENGTSON
KORTENE · FORFATTEREN
CLICHEERNE · NORDISK REPRODUKTIONSANSTALT
TRYKKET · C. NORDLUNDE - HILLERØD

Det Arbejde, som her forelægges Læserne, er en Studie i Lokalhistore. Det meddeler, hvad der er fundet i Arkiver, og det fundne sættes i Forbindelse med den Udvikling af Folkets Institutioner, som Historien paa det nuværende Tidspunkt har kunnet paapege. Men Fremstillingen har naturligt maattet begrænses efter det fundne Stof. Forfatteren har ikke i nogen Udstrækning af Betydning kunnet meddele noget om Tilstande, der i Historien kendes som fælles for alle Byer, naar ikke Arkivefterretninger eller andre Dokumenter har paavist dem specielt i det lille Bysamfund, som Bogen handler om.

En stor Del af det benyttede Stof er hentet fra Kilder, der angaar alle Købstæder, og Bogen er for saa vidt en Skabelon for de fleste Byers Historie, men vil forhaabentligt behage baade den, der søger det særligt lokale, og den, der ser efter det typiske for vore Byers Udvikling.

Ved Affattelsen af en Bog som den foreliggende fristes man undertiden til at lade Datidens Mennesker selv tale ved at citere Dokumenterne ordret. Det er mest muligt undgaaet. Derimod er der hist og her bibeholdt gamle Udtryk og Vendinger uden Citationstegn for derved at fastholde Billeder og Udtryk i Datidens Ordforraad, der er særlig karakteristiske. Adskillige af saadanne gamle Ord vilde utvivlsomt berige vort danske Sprog.

Naar det er muligt at udsende Bogen, skyldes det Hjælp fra adskillige Sider, og for denne Hjælp ønsker jeg gerne offentligt at bevidne min Tak — først og fremmest til Udgiveren, Frederiksborg Amts historiske Samfund, og dernæst til de Institutioner, som ved økonomisk Bistand har bragt Udgivelsen i Stand. Her maa jeg i første Række nævne Frederikssund Byraad, Slangerup Bys Sogneraad, Slangerup Brugsforening, Frederikssund og Omegns Bank, Frederiksborg Amts Sparekasse og Frederikssund Andelssvineslagteri.

Jeg føler ikke mindst Trang til at udtale Tak til Amtssamfundets Formand, Lektor H. Boisen, Hillerød, for hans kloge Hjælp og meget betydelige Medarbejde ved Bogens Færdiggørelse til Trykning.

A. S.

KORT OVER
NORDØST
SJÆLLAND
I Lunge Kronborg H.
II Holbo Herred
III Strø Herred
IV Horns H.
V Ølstykke H.
VI Lunge Frederiksb. H.
VII Smørum H.
VIII Jømme H.
IX Volaborg H.
X Gune H.
XI Ramsø H.
XII Gudse H.
XIII Merløse H.
XIV Ods Herred
FREDERIKSVÆRK
FREDERIKSSUND
HELSINGE
HILLERØD
SLANGERUP
FJORDEN
ISE
HOLBÆK
ROSKILDE
RØRVIG
KØBING
OVRØ
SKULDELEV
SVOGERSLEV
LYNGE
BIRKERØD
FARUM
GRØNHOLT
MAARUM
RAMLØSE
ANNISSE
TJÆREBY
LL. LYNGBY
ØLSTED
SKÆVINGE
STRØ
HERLEV
SIGERSLEVVESTER
JÆGERSPRIS
FREDERIKSSUND
OPPESUNDBY
SNODSTRUP
SLAGSLUNDE
GANDLØSE
ØLSTYKKE
STENLØSE
VIKSØ
MAALØV
GUNDSØMAGLE
SMØRUM K
BALLERUP
LEDØJE
SENGELØSE
VALLENSBÆK
BRØNDBYV.
THORSLUNDE
ISHØJ
KILDEBRØNDE
GREVE
TUNE
HYLLINGE
GRANDLØSE
LYNGBY
HERSLEV
SAABY
GLIM
JYLLINGE
FERSLEV
SKIBBY
KUNDBY
OVRØ
Køge Bugt
VIGGO BANG · 1931
0 2 4 6 8 10 12 14 16 20 22 Km

Frederikssund; Opkørsel fra Havnen til Bygaden (Havnegade);
i Forgrunden Sprøjtehuset, bygget 1759. Efter Fotografi fra ca. 1880.

BYEN FREDERIKSSUNDS HOVEDGADE rækker i en maalbevidst Krumning ud over den gamle Skibbro, hvoraf Havnen 1842 voksede frem.

Tydeligt for enhver viser den Byens Oprindelse og taler om de Forhaabninger, der knyttedes til den om Skibsfart og Handel.

Broen aabnedes for Skibene Mikkelsdag 1623, den 29. September, som var en Mandag. Byens Fødselsdag er dog Onsdag den 4. Januar 1632. Thi da udstak Lensmanden paa Frederiksborg, Frederik Urne, til Slangerup Borgere et Areal her til Søboder (Pakhuse), 312 Alen i Længde fra Nord til Syd, 80 Alen i Bredde fra Øst til Vest, 24.960 Kvadratalen eller $1^3/_4$ Td. Land. Urne kan saaledes kaldes Byens Fadder, skønt det ikke er Søboderne, men den Bebyggelse, der opstod paa Pladsen udenom, som oprindelig fik Navnet Frederikssund, optaget 1649 efter den da regerende Konge, Frederik III. Den første Bevilling til Opførelse af en Købstadgaard her havde Christian IV givet den 12. Februar 1648.

Boderne stod under Købstaden Slangerups Jurisdiktion og Byfred. 1669 sluttede Frederikssund sig sammen med Slangerup, og de udgjorde

siden en Dobbeltby, der delte de danske Købstæders fælles Kaar gennem Tiderne, indtil Slangerup 1809 nedlagdes som Købstad. Siden har denne gamle By været Landsby, skønt den endnu den Dag i Dag i Størrelse og Omfang er vedblevet at være den samme, som den var, da Købstadprivilegierne blev taget fra den, ja som Byen altid har været, saa langt vi kan følge den tilbage i Historien.

Den nye Boplads Frederikssund strakte sig paa Østergades Nordside indtil 1829 kun til den vestre Kant af det nuværende Torv. Det oprindelige Byanlæg omkring Havnegade var endda først 1726 og 1738 udvidet til Østergade. 1749, 1762 og 1770 kom Arealerne ved hele Østergades Sydside til.

Byen havde ingen Bymark og dækkede indtil de nævnte Udvidelser kun et Areal af $5^1/_2$ Td. Land eller det samme som Kongens Nytorv i København. Selv da Matriklen blev optaget 1813, var Bygrunden kun $14^{1710}/_{14000}$ Td. Land.

Pladsen var ikke engang saa stor, at man følte det nødvendigt at opstille Byporte, som ellers efter Konsumtionens (Accisens) Indførelse 1671 fandtes i alle Byer. Først 1767 opstilledes ud for Matr. Nr. 17 en Plankeport — *Østerport* — af den Type, som endnu ses ved Indgangene til Dyrehaven ved Klampenborg, malet rødbrun som disse Porte, der lang Tid tilbage var Typen paa den kgl. Port. Foran Vejen fra Frederikssund til Færgestedet („Bielidt") stod *Vesterport* og mod Skibbroen *Strandporten* lige ved. Senere blev Strandporten nedlagt, og Vesterport tog dens Navn; hver Port blev til sidst blot en Bom tværs over Gaden, hvor Konsumtionsbetjentene kunde standse dem, der kom til Byen med Varer.

Endnu til 1828 gik den alfare Vej, den gamle Københavns Landevej gennem Udesundby Landsby, direkte fra denne til Færgen — udenom Frederikssund. Den nuværende Færgevej var kun en Markvej i Strandkanten, „Indkørselen til Farver Langes Fæstevænge". Ved denne Vej byggedes efterhaanden *Skyllebakkehusene*, der saaledes endnu viser dens Beliggenhed. Gaden her er den Dag i Dag meget smal.

Man kom til Frederikssund ad en Stikvej, der bøjede af fra Udesundby Gade (Landevejen) ved Landsbyens Smedje henover Stenkisten, hvorigennem den lille Bæk fra *Lunebjerg* løb ud i Stranden*), og den første helt ubebyggede Del af Vejen maatte fyldes $1^1/_2$—2 Alen op for at klare Oversvømmelserne fra Havet. Her ud mod Bugten gik Svinene, baade

*) Lunebjerg har Navn efter den lille Sø (en Lune), der ligger her, senere kaldet *Løjs Mose*. Ogsaa „Løj" betyder en lille Sø.

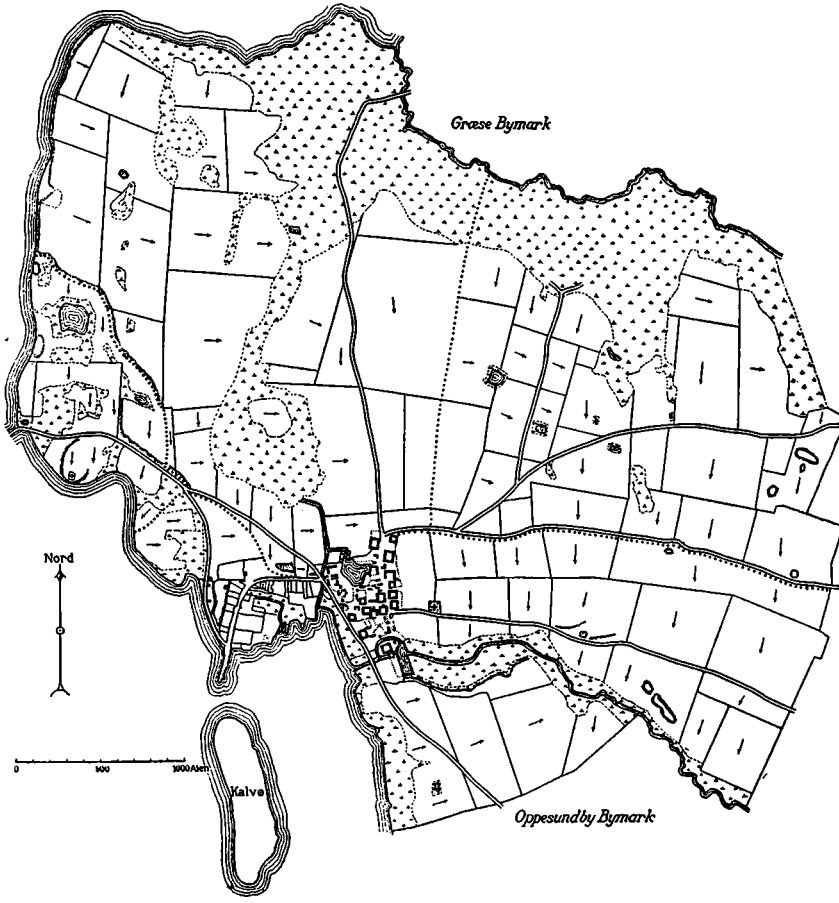

Udesundby Marker. Udskiftningskort 1782.

fra Landsby og fra Frederikssund, til Havbredden, *Strandflasken*)* hed den, blev bebygget op mod Aar 1800.

Noget stort Byanlæg var der altsaa ikke.

Dog danner Frederikssund, sin Ungdom til Trods, Fortsættelsen af en gammel Handelsplads ved Havet og har saaledes fremfor Amtets andre Købstæder, der med Undtagelse af Helsingør var Indlandsbyer, med Rette sit Navn af Søen.

Det *Sund*, der har givet Frederikssund Navn, maa være Fjorden selv

*) Af Flaske = Revle.

eller den Indsnævring af den, hvorover Færgen til Horns Herred, saa langt de historiske Efterretninger gaar tilbage, blev trukket ved sit Tov.

Sundets eget Navn, om det har haft noget, er nu glemt; men Sundbyen yderst derved, den lille Sundby ved Udesundbys østlige Skel og den store Navnefælle oppe paa Højdedraget mod Syd vidner om, at Sundet maa have været et kendt Sted, have haft Betydning, da Navnene blev dannet. Thi Skibenes Landevej her, desværre en Blindgade, hedder med sit gamle Navn *Ysæfjord*, en Dobbeltfjord, der har Navn efter *Isøre* ved Fjordens Indløb. Dens Benævnelse i vore Dage, *Roskilde Fjord*, er forholdsvis ny, et Minde fra det 18de Aarhundrede, da Frederikssund havde Modgang i sin Kamp med den gamle Stiftsby i Fjordens Bund. Fra Tiden før 1600 og fra Middelalderen kendes Navnet Roskilde Fjord dog ogsaa. Da var Roskilde jo den store By.

FØRSTE AFSNIT

MIDDELALDEREN OG TIDEN TIL 1625

1. KAPITEL. HANDELEN I ISEFJORDEN TIL 1562

1. KØBSTADEN SKIBY. Ved Isefjorden, hvis Kyster, lige siden de første Mennesker kom til Landet, maa have været attraaværdige til Beboelse, skabtes Købstaden *Skiby* i Horns Herred. I Fjorden var hele Middelalderen igennem gode Marsvinfangster, et Tegn paa stor Fiskerigdom, og selv efter at Skiby ret snart var nedlagt som Købstad, fandtes der vedblivende Middelalderen igennem en Handelsplads her. Dennes Afløser blev Frederikssund.

Den store Bebyggelse omkring Roskilde Fjord synes, som Bynavnene paa Kortet viser, præget af et Vikingefolk, der hjemme har haft indbringende Landbrug og har kunnet samle Folk nok til at hente Bytte udenfjords, i Handel og i Krig.

Paa Folkevandringstiden omkring Aar 500 har Danerne her anlagt de Byer, der nu kendes paa Navnets Endelse -lev. Det er Stormandsbesiddelser, ofte knyttet til en eller flere -løser, Kvægavlsgaarde, der her laa som Led ved Led i en Kæde langs Brynet af Storskoven, som da dækkede hele det østlige Sjælland. Bynavnene paa -holt og -rød viser endnu, hvor der var Skov. Det er omstridt, om Danerne er indvandret og har okkuperet de tidligere Stormænds Ejendomme, eller om de har været en sjællandsk Stamme, som blev Hersker over eget Folk. Her ved Roskilde Fjord har Folkevandringstidens store Magt- og Vikingecentrum *Lejre* ligget, hvad enten nu det er identisk med den Landsby, der den Dag i Dag bærer dette Navn, eller maa søges ved Lindholm paa Kysten af Lejre Vig (Lejre Gaarde), ved Udlejre i Ølstykke Sogn, ved Jordhøj nær Slangerup eller ved Søborg, som nogle har villet. Muligt har der været flere Pladser af dette Navn (Ordet betyder: Teltene).

Senere under Vikingetiden (Aar 800—1000) var Fjordens Kyster lige-

ledes en udpræget Stormandsegn, vigtig for Folkets Hævdelse, aktivt og passivt. I Stederne paa -by og -torp (-rup) har nogle villet se den Tids Stormandsgaarde, styret af Bryder. En af disse Gaarde er Slangerup.

Den ældste Købstad i Østsjælland er Roskilde. At denne By, der allerede omkring 1070 nævnes af de hamburgske Ærkebispers Historieskriver, Adam af Bremen, som Landets Kongesæde, fik saa stor Betydning, skyldes utvivlsomt, at den var den By i Fjorden, som laa nærmest Bygden omkring Køge Bugt, Landet mellem Amager og Stevns. Som Knudepunkt i en tæt befolket Egn med to store Bygder og Fiskepladser blev den Midtpunkt for Sejlads og Færdsel, Udfærd og Hjemfart baade vendt mod Nord gennem Isefjorden og mod Syd gennem Øresund. I Borgerkrigenes Tid (ved Aar 1151) hører vi her om en Organisation af Mænd, som under Høvdingen Wetheman fra Roskilde til Søs hævdede sit Herredømme med Magt. Ved sin Beliggenhed og sit Opland blev Byen Handelscentrum og derved Midtpunktet i Kirkens Organisation, maaske først i den hedenske Gudsdyrkelse, som den tyske Krønikeskriver Tietmar af Merseburg ved 1020 fandt samlet i Lejre, siden i hvert Fald i den kristne Kirkes. Tyske Købmænd slog sig dengang ned i Byen, og vi ser det samme endnu i det 17de Aarhundrede.

Det synes, som om selv de smaa Skibe, der brugtes i de Tider, da Skiby blev en privilegeret Stad, ikke har kunnet naa op til Roskilde. Muligt Handelsskibene netop da blev større end tilforn. Det var i hvert Fald ved de Grunde og Skær, der endnu den Dag i Dag spærrer for Sejladsen til Roskilde, den lille Købstad Skiby opstod, nævnt som Købstad i Valdemar Sejrs Jordebog (i et Afsnit, forfattet ca. 1252).

Roskilde Borgere fortalte senere, at Stedet i Dronning Margrethes Tid (1387—1412) med Forsæt var blevet spærret for Sørøvere ved, at man kastede Sten og Tømmer i Vandet ud for Eskilsø[1]. Men denne Beretning skulde blot tilsløre den Kendsgerning, at man ikke kunde sejle til Roskilde, og begrunde et mangeaarigt Krav om Uddybning af Barren i Fjorden, en Uddybning, der først fandt Sted 1832, uden at Domkirkestaden dog derved blev til en Søfartsby. Thi Skibene blev stadig større.

Endnu 1670 omtales *Selsø Brygge* som et Minde om Handelsstedet, vistnok beliggende overfor Eskilsø, hvor nu Skovbroen („Sønderby-Brygge") er, medens Besejlingen af Skiby vel er sket gennem selve *Selsøen* (= Sjæløre Sø), der har givet Herregaarden Navn. Skiby laa (som sædvanligt de ældste Handelspladser) et Stykke fra Kysten.

Paa Erik af Pommerns Tid (1412—39), hedder det 1462, blev det afvundet, ɔ: bevist med Vidner i Retten, at Horns Herreds Mænd skulde nyde den Handelsfrihed, de havde haft fra Arilds Tid. Da var Skiby forlængst ophørt at være Købstad. Mere end 100 Aar har den vel næppe været det.

De danske Købstæder havde paa Erik af Pommerns Tid en Opgangsperiode og en Støtte fra Staten, som gav dem deres Hovedstyrke for

Skiby Kirke.

lange Tider. Ved Forordningen 15. Febr. 1422[2] var al Landhandel og alle Bondehavne blevet forbudt i Sjælland, og Borgerne i Holbæk overfaldt derfor med Støtte af Lensmanden paa Holbækgaard et Skib, der handlede ved Horns Herreds Vestkyst, hvor der ligeledes var en gammel Handelsplads ved *Ourø*. Denne var muligvis i Middelalderen et stærkt besøgt Fiskerleje, eftersom her var et kongeligt Birk, og endnu vises paa Øen Voldstedet for Dronning Margrethes Slot. Købstadret og Birkeret var oftest det samme, hvad Holbæk maatte sande. Thi Borgmester og Raad beseglede deres Nederlag paa selve Horns Herreds Ting, hvor de 14-16 Mand maatte møde for at staa til Regnskab for deres Færd. „Inden de 4 Tingstokke lovede og sagde de paa deres gode

Tro — hedder det[3] — at de aldrig vilde hindre noget Skib, som her omkring Herredet laa og købslog med Almuen". Selve Procesformen har været et Udtryk for, at et Overgreb havde fundet Sted. I Henhold til den gamle Regel, at Gerningsstedet er Forbrydelsens Værneting, har det været muligt for Mændene i Horns Herred at stævne Holbæk Mænd til sig i Stedet for, som de Sagsøgte ellers altid har haft Krav paa, at anlægge Sag imod dem ved deres Hjemting i Holbæk. Krænkelsen af Herredsmændenes Ret har i den offentlige Mening været en saadan Handling, at Kriminalprocessens Værnetingsregler fandt Anvendelse paa den.

Ogsaa Roskilde søgte forgæves at fravriste disse Horns Herreds Mænd deres hævdvundne Ret til at handle med fremmede Skibe. Roskilde var dog til 1416 Danmarks Hovedstad, mægtig ved sine Kirkers og Klostres store Købekraft, ved sine lovende Markeder, som fulgte i Hælene paa de store Kirkehøjtider, da meget Folk samledes. Selv om Roskilde af Erik af Pommern detroniseredes som Landets Hovedstad til Fordel for København, har det ingenlunde af den Grund ophørt med at være en stor Handelsby.

Roskilde led sit Nederlag overfor Horns Herred i 1470'erne. Aaret nævnes ikke. Men det var, mens Jep Jensen var Lensmand paa Abrahamstrup (Jægerspris), (1468—83). Stiftsstaden havde 4. Maj 1455 — ligesom samtidig Holbæk — faaet en Tilføjelse til sine Privilegier, hvori „det forbydes alle, som kommer sejlende ind i Isefjord, at gøre noget Marked i Fjorden, førend de kommer op for vor Købstad Roskilde eller Holbæk". De to Købstæder gengav altid senere dette Privilegium[4] saaledes, at det var forbudt Skipperne at aabne Lugerne før Roskilde eller Holbæk. Men denne Gengivelse af Kongens Ord var ikke rigtig. Da Roskilde i 1470'erne overfaldt et Skib ved Horns Herreds Østkyst, fordi det handlede der, synes et Kongebrev at have beskyttet Herredets gamle Ret. Iøvrigt var selve Købstadprivilegiets Haandhævelse overladt Købstaden, som Paatale af Lovovertrædelser, økonomiske og kriminelle, i Middelalderen var overladt den forurettede.

Roskildes Overgreb overfor Horns Herred var saa meget des mere aabenbart, som Holbæk kort forinden var blevet dømt paa Kongens Retterting for samme Forseelse, skønt ogsaa Holbæk da stod med sit Privilegium af 1455 i Haanden. Holbæk Borgere havde med Støtte af deres Lensmand, Verner Parsberg, atter 1462 overfaldet et Skib ved Horns Herreds Vestside. Herredet indankede derfor gennem Lens-

manden paa Abrahamstrup, Torben Bille (1456—65), Sagen for Rigsraadet (Rettertinget), og dette udmeldte Biskop Oluf Mortensen i Roskilde til at undersøge Spørgsmaalet. Raadets Afgørelse gav derefter Herredet Medhold — under Kongens Navn og Segl.

Det Tingsvidne[5], som Bispen i Anledning af Sagen den 6. Maj 1462 lod optage ved Herredstinget, haves endnu, og deri afhjemles Herredet Handelsret for 60 Aar tilbage i Tiden (til 1402), „saa længe nogen kunde huske". Det ses heri, at Lensmændene paa Abrahamstrup havde Ret til at tillade Skibe at købe og sælge med Herredsmændene. Tolden oppebar Lensmanden. „Thi at her er og Købsted i Herredet og Kongens fri Birk, som er Orø". I Mands Minde, tilføjedes der, havde da heller ingen andre hindret noget Skib i at handle end Lensmanden Verner Parsberg paa Holbækgaard (Lensmand fra 1437) og en eller to af hans Forgængere.

Trods alt dette overfaldt Roskilde Borgere dog endnu en Gang to norske Skibe, der laa og handlede med Tømmer paa Østsiden, fratog dem den 4. Juni 1489 deres Sejl og handlede ogsaa ilde med Nordmændene selv. De mishandlede Skibsfolk søgte Tilflugt paa Herredstinget, der netop holdtes samme Dag, og Tinget tog beredvilligt de plyndrede og saarede Handelsmænd under sin Beskyttelse[6]. Lensmanden paa Abrahamstrup, Truid Andersen, stod frem og spurgte de forsamlede Tingmænd, om sligt var sket før. Per Bille paa Svanholm vidnede da, at det var sket en Gang i Lensmand Jep Jensens Tid for et Skib Østen ved Herredet og i Torben Billes Tid for et Skib Vesten ved Herredet. Han tilføjede, at det havde været gammel Sædvane og Arilds Sæd, at „der maatte lande og ligge Skib med Tømmer og sælge Almuen, som der udi Herredet boede, dennem til Hjælp og Skoven *Hornsved* til Beskede." Det er aldrig hindret, sagde han, uden i de to Tilfælde, han nævnte, og han vidste, hvor de to Breve var, som var derpaa givne i Kong Christians Tid [1448—81].

Det vides dog ikke, hvorledes Sagen sluttede.

Aarsagen til, at dette „Købsted i Herredet" opretholdtes Middelalderen igennem og ikke blev opslugt af de bjærgsomme Købstæder, var ikke den Interesse, Herredsmændene kunde have i at sælge Korn og andre Landbrugsprodukter og købe fremmede Varer, naar Købmandsskibe kom ind i Fjorden. Den Interesse kunde saa mange have, og Købstædernes Privilegier gik netop ud paa at monopolisere Handelen i Byerne. Horns Herreds Mænd boede nok afsides, men netop Fjorden var

en Landevej, der gjorde deres Forbindelse med Købstaden bedre end de Egnes, som maatte benytte Datidens daarlige og trælse Veje. Handelsstedet opretholdtes, fordi Herredsmændene skulde have Tømmer fra Norge og Halland, Skoven Hornsved paa Herredets Nordspids „til Beskede" [Hjælp], som det hedder 1489; og i Tingsvidnet fra 1462 siges det udtrykkeligt om Holbæk Borgeres Tilintetgørelse af Skibet med Tømmer, at menige Almue i Horns Herred og paa Orø „kærede sig stor Skade at have fanget deraf. Thi Kronens Gods, Klerkeriets [Kirkens] Gods og Ridderskabets Gods bliver derover øde", ɔ: Bygningerne forfalder af Mangel paa Tømmer.

Man forestiller sig sædvanligt, at ikke mindst paa den Tid var der i disse Egne store Skove at tage til. Hornsved var, som man ved, Fællesskov for hele Herredet. Men vore sædvanlige Forestillinger om Skovrigdommen slaar aabenbart ikke til.

En lignende Handelsret som Horns Herreds kendes iøvrigt fra Vestkysten af Thy, fra Sydlolland og fra Fiskerlejerne Kindvig og Sandvig i Stevns. 30. Juli 1484 fik Æbelholt Kloster Privilegium[7] paa at købe Tømmer til eget Brug, „naar der kommer Skib udi Roskilde Fjord, dem derfor uhindret, som det sælger".

Det ses af det ældste bevarede Lensregnskab[8] for Abrahamstrup (fra Paaske 1558 til Paaske 1559), at der stadig blev oppebaaret Told og Bunkebrud (Indførselsafgift) her i Fjorden. Skibsfarten var vel ikke stor efter senere Tiders Forhold, men Stedet var dog dette ene Aar besøgt af 23 Skibe, væsentligst norske og hallandske. Udførselen var 54 Pund Byg (216 Tdr.) og $23^1/_4$ Pund Rug ($77^5/_6$ Tdr.). 18 Skibe hentede Korn og de 14 betalte Bunkebrud, hver 3 Skilling, en Afgift, der betaltes for at tage Hul paa („bryde") Lasten, medens de 4 aabenbart kun har skullet hente Korn og ikke har betalt for Indførsel. De indførte Varer har formentlig stadig mest været Tømmer. Blandt de Kornskibe, der ikke betalte Bunkebrud, var ogsaa et Skib fra Ebeltoft „paa Harsnæs". 5 Skibe kom udelukkende med Indførselsvarer og betalte derfor alene Bunkerafgiften, nemlig to fra Malmø, et fra Vendelsø, et fra Stade (ved Bremen) og Søren Jensen fra Dolmergaard i Grynnæs (Grenaa) Sogn, hvis Ejere drev Skibsfart endnu i det 18de Aarhundrede. Disse fem Skibe har altsaa udelukkende været Købmandsskuder.

Udførselstolden var 1558—59 — efter Toldloven af 1521 — for Rug 4 Sk. pr. Td., dog for en Del, rimeligvis det, der sejledes til Norge, 1

Sk. pr. Td., og for Byg 1 Sk. pr. Td., muligt, fordi al Byggen gik til dette med Danmark forbundne Rige, Toldafgiften var ialt dette Aar 13 Mk. 2 Sk.

2. KAPITEL. SUNDBY FÆRGE 1562—1623

2. FÆRGESLETTEN. Da de Skibe, som fra 1562 førte Materialer til Opførelsen af Frederiksborg Slot, lagde til, ikke ved Horns Herred, men ved Færgestedet paa Udesundby Overdrev, samledes Skibsfarten naturligt paa dette Sted.

Og Handelen fulgte med. Den gamle Handelsplads var flyttet.

Udskibningsstedet laa altsaa paa Udesundby Bønders Overdrev og hørte til deres Fæstegaarde, som dengang ejedes af Staten. I den ældre Middelalder havde en stor Del af dem hørt til Kongefamiliens private Godser, indtil Hertug Christoffer af Halland, den senere Christoffer II, ved Skøde af 14. Maj 1315 som Betaling for en Begravelsesplads i Sorø Kloster overdrog dette Byen Udesundby „med Mølle og Mølledam lige til Vandene med fri Vandføring, frit Fiskeri saavel i de ferske som i de salte Vande med alle Friheder, Privilegier og Rettigheder, saaledes som jeg selv frit har haft og besiddet det". Et andet Sted siges, at i Gaven var indbefattet baade hans fædrene Gods og det, han havde erhvervet. Alt Klosterets Gods her opføres 1383 til en Landgilde af 70 Mark, hvoraf dog 11 Solidi (Ørtug), knap en halv Mark, stammede fra Jord, som Klosteret havde købt ca. 1327 af Tuko Stirres' Søn Johannes. Hundrede Aar efter, 1482, bortlejede Klosteret Byen til Axel Lagesen Brok til Clausholm ved Randers, og ved Reformationen kom Godset til Kronen[9].

Udesundbys dyrkede Marker naaede endnu 1682, da den ældre Matrikel blev affattet, ikke Syd for Vejen fra Udesundby By til Færgestedet og i Vest ikke helt ud til Klinten, der var bevokset med Skov, Udesundby Lund, sædvanligt takseret til to Svins Olden. Den var Udesundby Overdrev. Den Slette, som Skrænten afskærer Nord for Vejen til Færgen, hed endnu i det 18de Aarhundrede *Færgesletten*. Her laa formentlig Ladepladsen Sundby Færge, hvor Hovbøndernes Vogne hentede de mange Materialer, der skulde bruges til Opførelse af Frederiksborg Slot, og her leveredes sædvanlig hvert Aar betydelige Mængder Landgilde-

korn til og fra Skibssiden. Herfra bragtes det til Magasinerne rundt om i Landet, eller det sejledes sammen hertil for at oplagres paa Frederiksborg.

Sundby Færgehus laa 1558 paa Horns-Herred-Siden. I 1600'erne var Færgen en Pram, der blev trukket fra Kyst til Kyst ved Hjælp af et Tov, som var spændt ud over Dybet, 120 Favne (360 Alen) langt. Et mindre Tov, 80 Favne (240 Alen) langt 4 Tommer tykt, der angives[10] at ligge „over Grunden", vel paa den vestre Side, har gjort det muligt at lade det svære Tov synke til Bunds eller saa langt ned i Vandet, at Skibene kunde sejle henover det. Den, der vilde over, betjente endnu 1640 selv Færgen. Ved hver Side af Sundet var der en Landgangsbro, som formentlig paa den østre Side har kunnet bruges som Skibbro.

Frederiksborg Slot — Herluf Trolles Hillerødsholm — ombyggedes 1561—62 og atter 1572—75. 1601—21 blev det nedbrudt og opført i sin nuværende Skikkelse. Det er disse Byggearbejder, der først har gjort Ladepladsen bekendt. Men de har ikke skabt Handelen der, som vi har set. Dertil har de heller ikke været langvarige nok.

Et Vidnesbyrd om Stedets Betydning som Handelsplads haves deri, at den opblomstrende Handelsby Helsingørs Borgere allerede 1566 søgte og 28. August s. A. fik Ret til at købe Korn og andre Varer „til Husbehov" i Isefjorden og ved Sundby Færge[11], og det meddeles allerede 1567, paa et Tidspunkt, da Byggearbejderne paa Frederiksborg ikke stod paa, at Havnestedet skulde udbygges med en Ladebygning fra Skjoldnæsholm, der flyttedes til Færgehuset ved Sundby Færge. Skjoldnæsholm blev det Aar nedbrudt. Skønt Færgehuset laa i Horns Herred, tænker man sig dog Laden fra Skjoldnæsholm lagt paa Frederiksborgsiden, hvor der, hvis denne Tanke er rigtig, allerede dengang altsaa ogsaa maa have været et Færgehus, som dog formentlig ikke er ældre end 1562.

Da Tolderen ved Stedet, Jep Skriver i Gerlev, 1573 døde, beordrede Kongen, at den ny Tolder skulde bo i Nærheden af Handelsstedet. Der maa vel have været en Toldbod her. Paaske 1582 var Fæsteren paa Græsegaard, Rasmus Clausen, Tolder og er vel da udnævnt til denne Stilling 1573. Han havde været Herluf Trolles Foged paa Hillerødsholm og havde faaet Græsegaard paa Livstid, hvad Kongen stadfæstede 1560, da Godset blev lagt under det nye Frederiksborg. Rasmus Clausen levede endnu 1598, da hans nygifte Hustru, Anne, Hr. Jens's, fik Livsbrev paa Gaarden i Græse.

Toldindtægten 1582—83[12] var 6 Mk. 7 Sk. eller Halvdelen af Indtægten 1558—59.

Den 10. Juli 1585 gaves der Ordre til ogsaa at bygge en Skibbro ved Ladestedet. Tømmer rekvireredes fra Abrahamstrup Skove, hvorfra Bønderne skulde køre det til Stranden, for at det kunde blive flaadet over til denne Side „ud for Sundby" til Broen, at „derpaa kan opskibes, hvis Gods der samme Sted indføres enten til vort Behov eller til andre deres Lejlighed". Tømmeret flaadedes dog først over i Januar Aaret efter, og 13. August 1587 var Broen færdig. Det bestemtes derefter, at der skal fast-

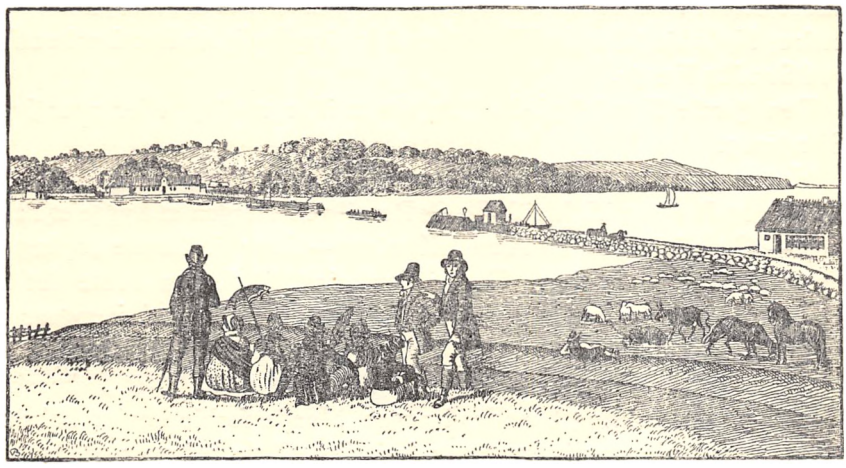

Sundby Færge 1805, set fra Flaghøjen (med Færgemand H. C. Knudsen og Familie). Til Højre: Bielidt.

sættes Bropenge, og der gøres Anstalter til at bygge et Kornhus derved med Tømmer fra Bohus Len i Halland og af Kalk fra Mariager, altsaa et Bindingsværkshus*).

3. HANDELSPLADSEN OG KØBSTADEN. Toldstedets Flytning til Sundby Færge skete samtidig med, at Slangerup atter blev Købstad, efter at den havde været nedlagt som saadan siden 1566.

Slangerup erhvervede 21. December 1573 et Kongebrev, der forbød at handle en detail ved Sundby Færge og i Isefjorden, dog undtages Korn og Tømmer, en Undtagelse, der bundede i de almindelige Love og i det gamle Handelsprivilegium, som Horns Herreds Bønder havde

*) 1594 blev 2 Baadsmænd (Marinesoldater) stukket ihjel af „en Kumpan" i Sundby Færgehus paa Sjælland, og der sendtes 15. Maj Stikprøve efter ham til Kolding, hvorhen han formodedes flygtet.

haft, og som altsaa, i hvert Fald nu, udvidedes til Frederiksborg Lens Beboere. Denne Undtagelse vilde naturligvis let føre anden Handel med sig, da Almuen endnu sædvanlig købte i Tuskhandel. Stedet fik da ogsaa, som nævnt, en særlig Tolder, skønt Slangerup sikkert helst havde set, at Byfogden i Byen som andre Steder ogsaa var blevet Tolder. Heller ikke blev Helsingør-Borgernes Handelsret af 1566 ophævet eller beskaaret, og det skete heller ikke, da Helsingørs Ret til at handle andre Steder i Isefjorden den 4. Juni 1594 afskaffedes af Hensyn til Holbæk og Nykøbing. Sundtoldbyen beholdt udtrykkelig sin Ret til at handle ved Sundby Færge.

Den gamle Handelsplads blev altsaa ikke nedlagt eller overgivet Slangerup.

Nogen væsentlig Ændring i denne Ordning skete heller ikke, da Slangerup Borgere 15. Maj 1578 fik Ret til ved Færgen at bygge et Pakhus — Grunden blev 80 Alen i Kvadrat — hvor de kunde „oplægge deres Salt og andet deres Gods i Forvaring, til de kan hente det til Byen". At den gamle Handelsret bestod uafhængig heraf, fremgaar af Udtrykkene i Bestemmelsen om Bropenge ved Skibbroen 1587, og det indskærpes udtrykkelig i Slangerups Bevilling af 1578, at „ikke skal Bønderne deromkring boendes i nogen Maade forhindres at købslaa og af Fremmede, der indkommer, hvis [hvad] de behøver og denem er tilladt efter Recessen*), at maa købe. Sammeledes — tilføjes der — skal forne Borgere i Slangerup sælge og afhænde, hvis Salt der opliggendes vorder, for et skelligt og billigt Køb, at Bønderne altid kan have [det] hos dennem for de Penge [Priser], som gælder her udi Helsingør og andre Købstæder". Det bestemtes endeligt, at Pakhuset maa lægges paa „et belejligt Sted, som ikke kan være Bønderne [i Udesundby] til synderlig Skade".

Det vides ikke, om Slangerup har benyttet sig af sin Bevilling til at bygge et Pakhus ved Sundby Færge. Men et og andet kunde tyde paa, at Byen ingensinde har haft noget Pakhus her. Det omtales aldrig, hvad man dog muligt heller ikke kunde vente, da alle Arkivalier fra Byen mangler for denne Tid. Da Slangerup Kirke 1614 fik Tømmer ved Færgen, maatte den imidlertid betale en Gaardmand i Udesundby for at flaade Tømmeret i Land og køre det hjem til sin Gaard, hvorfra det kørtes til

*) Efter Recessen af 13. December 1558 § 33 maatte Bønderne uden om Købstæderne købe Sædekorn og Korn til Husbehov".[13]

Slangerup. 1614 har Byen altsaa formentlig ikke haft Pakhus ved Færgen[14] og har altsaa heller ikke benyttet Kongens Pakhus. Iøvrigt ved man heller ikke, om dette existerede 1614.

I Bevillingen af 1578 siges, at Slangerup har søgt om Tilladelse til at bygge „en Bod *paa* Strandbakken ved Uddesundby". Bevillingen gives til at bygge Boden „paa et belejligt Sted *ved* Strandbakken sammesteds". Den Bakke, der er Tale om, er formentlig Bakken overfor „Bielidt" *(Flaghøjen, Slaaenbakke)*.

3. KAPITEL. SLANGERUPS ÆLDSTE HISTORIE

4. ERIK EJEGOD. Slangerup var, da Toldstedet 1573 blev flyttet til Sundby Færge, en dødsdømt By, som netop var blevet benaadet.

Stor havde den aldrig været. En Tradition om, at Græse Aa (Engebækken) har været en Havarm helt op til Slangerup eller dog sejlbar for mindre Skibe, modsiges uomstødeligt af de geologiske Forhold. Havet har aldrig gaaet længere end til Græse Mølle[15], og Aaen har ikke kunnet bruges til Skibsfart. Slangerup Byplan tyder heller ikke paa, at Byen er anlagt med noget Hensyn til Sejlads paa Aaen. I *Byens Segl*, der ganske minder om Indlandsbyen Storehedinges, staar en Bygning med Vand foran. Det er sagtens, som man har villet, Kirken, der da har haft højtsiddende Vinduer som en Fæstning. I et Bysegl fra 1608 ligger den paa et Stenfundament, og i vore Dage staar der paa en Strækning en stensat lav Brink foran den langs Kirkegaardens Sydside ud mod Torvet; Gaden langs denne Brink, hvis Ender er noget tilbagetrukket i Forhold til Midten, hed deraf *Vommegade*, fordi den runde Brink staar frem som en Mave.

Det Vand, der rinder i Byens Segl, er vel Aaen, hvis det ikke blot er til Pynt, hvad det ældste Segl fra 1449 tyder paa. Det, der har givet Byen Kendingsmærke for den Rejsende, har været dens Beliggenhed ved den Overgang over Aaen og Engdraget, hvor Vejene fra Roskilde og Østsjælland (København) mødes paa deres Løb mod Nord. Nordfra støder Vejene fra Halsnæs og Kattegatskysten (Helsingør) ligeledes sammen ved Slangerup, og her gik fra Helsingør til Roskilde Skandinaviens gamle Alfarvej til Tyskland og det øvrige Europa. Mange Pil-

SLANGERVP
1 Kirken
2 Skolen
3 Torvet
4 Raadhuset
5 Klosterpladsen
6 Gamle Ladegaard
7 Brobæk Bæk
8 Kongensgade
9 Brobækgade
10 Aagaardstræde
11 Klosterstræde
12 Svaldergade
13 Strandstræde
14 Kannikestræde
15 Møllestræde
16 Østræde
17 Hestemarked
18 Byens Mark
19 Kratmøllen
20 Tormandshave
21 Vej til Kjøbenh.
22 Vej til Roskilde
23 Havemølle
24 Vej til Udesundb.

grimme og andre Rejsende har i Aarhundredernes Løb rejst hen ad dette ærværdige Hærstræde.

Navnet Slangerup, der er temmelig „ungt", omtrent fra Aar 800—1000, kan da ogsaa tolkes af den Kending paa Vejen, som den Rejsende fik her, „det slyngede Vejsted"[16]. Vejfarende Folk brugte saadanne Kendenavne for at finde frem.

I Saxos Danmarkshistorie (fuldført ca. 1214) fortælles, at Erik Ejegod, der var Konge ca. 100 Aar før (1095—1103), var født i Slangerup, og at han samme Aar, han døde, fra Konstantinopel sendte Kirken i Slangerup en Splint af Kristi Kors og en Række Helgenrelikvier, idet han derved vilde udmærke Byen. Saxos Ord er disse: „og for at hans Fødested *Slangathorp* ikke skulde være uden Helligdom, sendte han en Splint af Herrens Kors samt den hellige Nikolais Ben dertil. Thi han havde ogsaa bygget dette Steds Kirke og fødtes af sin Moder paa det samme Sted, hvor vi nu ser Alteret."[17]

Slangerup Købstads Segl fra et Skøde 1449.

Denne Saxos Fortælling gav senere Anledning til den Opfattelse, at Erik Ejegod havde grundlagt Slangerup Kloster, der var indviet til Jomfru Maria og Martyren, Bisp Nikolaus fra Lilleasien († 350). Klosteret er imidlertid oprettet[18] i Saxos Levetid, ca. 1170, hvad den berømte Forfatter dog ikke omtaler.

Det er nemlig muligt, at Saxo med sine Ord om Erik Ejegods Fødsel hentyder til den Gaard Slangerup, som laa tæt Vest for Ringsted, og hvor der i Middelalderen stod en Kirke, som 1567 kun havde en Menighed paa 7 Familier[19]. Kirken blev 1572 nedrevet for at skaffe Bygningsmaterialer til Ringsted Kloster. I dette Slangerup havde Kongen en Stald som blev nedrevet 1577*). Kirken eller Kapellet her var for-

*) Det er formentlig ogsaa Slangerup ved Ringsted, der menes, naar det i Rentemesterregnskabet hedder 23. Okt. 1582 (S. 243 b): „givet Claus Johansen Skiferdækker paa Regnskab for en Vindeltrappe, han skal tække med Skifersten for Kong. Maj. udi Hans Maj's Gaard udi Slangerup 20 Daler".

mentlig indviet til St. Gertrud[20], en Helgeninde, hvis Dyrkelse først naaede til Danmark flere Hundrede Aar efter Erik Ejegods Død. Den kan saaledes oprindelig have været indviet til St. Nikolaus. Købstaden Slangerups Kirke var — og er — indviet til Ærkeenglen St. Michael, en af Nordens ældste Helgener.

Erik Ejegod, der var Søn af Svend Estridsen, synes at have været knyttet til Ringstedegnen. Der blev hans Søn Knud Lavard (den hellige Knud af Ringsted) ved Faderens Bortrejse paa Korstog 1102 givet Skjalm Hvide i Fjenneslev til Opfostring, og da Knud Lavard efter sin Død (1131) paa Grund af sin Farbroder Kong Niels's Forbud ikke maatte jordes i Hovedstaden Roskildes Kirke, blev han begravet i Ringsted Kloster, som Svend Estridsen 1076 havde grundlagt, og her var siden Slægtens Gravsted.

Slangerup Købstads Segl fra Hyldingen 1608.

Saxo skrev sin Bog paa Latin og benytter ved Omtalen af Erik Ejegods Fødested det latinske Fællesnavn „oppidum", der baade kan betyde en Købstad og en Gaard, og forudsætter aabenbart, at dette Sted var kendt af Samtiden. Under Aaret 1147 fortæller han om Slaget ved Slangerup mellem Kong Knud Magnussen, der kom fra Jylland, og Kong Svend, Erik Emunes Søn, som kom fra sin Hovedstad Roskilde. Kong Svend, der var Erik Ejegods Sønnesøn, vandt Slaget. Saxo, der intet fortæller om, at Svend vandt Sejren ved Farfaderens Fødested, tilføjer, at dette Slangerup var „en Landsby (villa ruralis) i Sjælland". Dette Udtryk tyder formentlig paa, at Saxo ikke anser Stedet, hvor Slaget stod, for lige saa kendt som Erik Ejegods Fødested. Udtrykket Landsby kan vel næppe passe paa det midtsjællandske Slangerup, der desuden laa tæt op til Købstaden Ringsted, saaledes at det var naturligt at stedfæste Slaget dertil, om det havde fundet Sted ved det midtsjællandske Slangerup*).

Noget Holdepunkt for en bestemt Opfattelse kan vistnok ikke findes. Kun vides det, at Knud Magnussen 1149 søgte mod Roskilde gennem Horns Herred og 1153 ad Roskildefjordens Østkyst. Svend mødte dem med en Hær ved Udesundby, hvor der sluttedes Fred „paa Holmen foran Sundby" (Kalvøen). Da Kong Niels 20 Aar tidligere (1133) fra Jylland gjorde et lignende Togt mod Roskilde, marcherede Jyderne

*) Man har i vor Tid gisnet – dog vist med Urette — at Kampen mellem Knud og Svend fandt Sted netop ved Ringsted.

ligeledes langs Roskildefjordens Østkyst. Thi Sammenstødet skete ved Værebro, en Mil Syd for Slangerup*).

Om Saxo overhovedet har noget Holdepunkt for sin Fortælling om Erik Ejegods Foræring til Kirken og for, at han var født i et Slangerup er imidlertid ogsaa tvivlsomt. Saxo ynder at anvende Oldtidsforfatteres Sprogbilleder og Fortællinger paa sine Helte, og de samtidige Skrifter: Knytlingesaga, Islænderen Magnus Skeggjasons Skjaldekvad til Kong Niels, Erik Ejegods Broder, og det kirkelige Skrift (Ordinale) om Erik Ejegods Søn Knud Lavard, nævner intet om Erik Ejegods Relikvier og Kirke i Slangerup, hvad der synes betænkeligt for Troværdigheden af denne Saxos Fortælling. Thi det kirkelige Skrift har netop stærk Brug for at fremstille Erik Ejegod som en meget from og kirkelig Mand, hvad man gerne vilde høre om en Martyrs Fader. Muligt Saxo ogsaa har følt dette. Der høres imidlertid ikke andre Steder end hos Saxo om Relikvier i Slangerup.

Ærkeenglen St. Michael vejer en Sjæl. Djævelen søger at tvinge Vægtskaalen i Vejret, at Sjælen skal findes for let. Kalkmaleri i Aarhus Domkirke.

Er Erik Ejegod født i Nordsjælland, maa der — Rigtigheden af Saxos Fortælling forudsat — allerede 1056, da han blev født, have ligget en Storgaard af Navnet Slangerup paa den høje Bakke, hvor nu Byens Kirke staar. Thi der maa den ældste Kirke have ligget. Her er Terrænets mest fremtrædende Sted, for saa vidt ogsaa en passende Plads til et Offersted i den hedenske Tid. Derimod er Byens Beliggenhed paa Skrænten ned mod Aaen ikke helt bekvem, hvad der fremgaar af, at Gaderne endnu den Dag i Dag mange Steder er nedskaarne i Jordsmonet i Forhold til Husene[21]. Men den Bygning, der laa paa Bakketoppen, har været bestemmende for Byens Plads. Maaske har Kirken oprindelig været en Fæstning til Forsvar i urolige Tider.

*) Traditionen henlagde senere Slaget 1147 til „Blodhøj", Nord for Slangerup. Denne Højs Navn afledes dog af det gamle Ord blote, at ofre paa hedensk Vis.

Erik Ejegods Moder, der ikke var gift med hans Fader, Svend Estridsen, er ganske ubekendt; men medens Svend Estridsens talrige Slægt med Undtagelse af Erik Ejegod og hans ældre Broder Knud den Hellige, til hvem Erik i sin Ungdom sluttede sig, ikke magtede at gøre nogen Indsats af Betydning i Historien, blev Erik Ejegods Slægt, Valdemarerne, der stammende fra denne ukendte Frille, en af de stærkeste og betydeligste Slægter i Danmarks Historie. Erik Ejegods Moder maa dog vel have været af fornem Byrd, siden Sønnen kunde blive Konge.

Slangerup opføres i Kong Valdemar Sejrs Jordebog 1231 som Konunglev, Krongods, i Modsætning til Kongeslægtens private Gods, Patrimoniet. Har Erik Ejegod arvet Slangerupgaard efter sin Morfader, er den ikke blevet Krongrods, men Kongefamiliens private Ejendom.

Ved Aar 1161 nævnes Slangerup første Gang i de Dokumenter, der er bevaret, og da var her en Kongsgaard, hvor der boede en Bryde (paa Latin: villicus). Anledningen til denne Omtale var den, at Valdemar den Store havde skænket Esrom Kloster en Del Jord i Stenholt og derfor lovede at afsætte Markskel mellem Stenholt og Sørup[22]. I det Dokument, som Kongen udstedte herom (paa Latin), nævner han, at han til at afsætte Markskellet udmelder „vore Mænd" Bryden Tuvo i Slangerup og Bryden Thorbern i Søborg. Den sidste omtales senere som Slotshøvedsmand paa Søborg, som Kong Valdemar netop 1161 erobrede fra Ærkebiskop Eskil i Lund. Da Dokumentet er dateret „Borgen", hvormed antagelig menes Søborg, den 19. December (uden Aar), maa det være udstedt efter Søborgs Overgang til Kongen 1161. Om Slangerup, da det omtalte Dokument udstedtes, var Krongods eller Kongens Privatgods, kan dog ikke afgøres. Sandsynligvis var det Krongods, som Søborg blev det fra 1161.

Det er da rimeligt, hvis man vil fastholde Overleveringen om, at Erik Ejegod er født i Nordsjælland, at antage, at Kongens Morfader har været Bryde paa en Storgaard Slangerup. En saadan Godsforvalter var ofte Kongens (Statens) Ombudsmand (Repræsentant) i Herredet, oftest ogsaa Skatteforpagter, medens dog Herredet styredes af en folkevalgt Foged. Den Antagelse, at Erik Ejegod er født paa Rejse, mens hans Moder har fulgt Kongen rundt i Landet kan næppe rimes sammen med Kongens Interesse for sit Fødested, til hvilket han da ikke havde haft nogen Tilknytning udover selve Fødselen.

5. SLANGERUP KLOSTER. Ca. 1170 blev som nævnt — 15 Aar efter at Roskilde havde faaet sit første Kloster — Klosteret i Slangerup

stiftet, et Nonnekloster af Cisterciensernes Munkeorden, som Ærkebiskop Eskil 1144 indførte her til Landet, hvor det første Kloster af denne Orden var Herrisvad i Skaane.

Om Ærkebiskop Eskil, der beklædte sit Embede til 1177, ogsaa har stiftet Slangerup Kloster, vides ikke. Muligt skyldes Klosteret Biskop Absalon, som ved denne Tid omdannede Nonneklosteret i Roskilde, der 1158 var stiftet som et Benediktinerkloster, til et Nonnekloster af Cistercienserordenen. Dog er det sandsynligst, at Klosteret i Slangerup er oprettet af Valdemar den Store. Saxo fortæller, at denne Konge testamenterede Halvdelen af sin Privatejendom til Klostre, som han altsaa har haft stor Interesse for. 1158 grundlagde han et Munkekloster i Vitskøl ved Løgstør, ligeledes af Cistercienserordenen, der paa denne Tid nød en overordentlig Anseelse i hele Europa som Organisator af Herreklostre, Forsørgelsesanstalter for Adelsmænd. Vil man finde en Anledning for Kongen til at oprette Klosteret i Slangerup kan man tænke paa Arkonas Erobring 1169 eller maaske snarere paa Kroningen 1170 af Kongens Søn, Knud. Et Nonnekloster var en social Institution, en Forsørgelsesanstalt for Stormændenes Døtre og Enker, for saa vidt en passende Opmærksomhed til Gengæld for Kongesønnens Udvælgelse til Konge. Men om ydre Begivenheder har spillet nogen Rolle for Klosterets Oprettelse vides ikke. Klosteret nævnes første Gang ca. 1175 og 1187[23].

Det er ikke rimeligt at antage, at Kongen ogsaa har skænket Privatgods til Slangerup Kloster. Dette synes oprindeligt kun at have omfattet selve Klosterhusenes Grundstykke og vel Kongsgaardens (Gæstegaardens) Jorder og Tilliggende. Det øvrige Slangerup var vistnok Krongods til 1344, da det foræredes til Nonnerne.

Motivet til Klosterets Oprettelse her lader sig vel ikke nu oplyse, men maa formentlig søges ogsaa deri, at der allerede — som ved Middelalderens Slutning — her var en *Gæstegaard*, for Kongen eller for alle, eller var Brug for en. Her paa Vejen fra Helsingør (Søborg) til Roskilde laa Slangerup midt mellem Søborg og Stiftsstaden, og Klosteret og den kgl. Gæstegaard var i hvert Fald ved Klosterets Ophævelse 1555 det samme[24]. For et almindeligt Herberge var her et passende Sted.

Slangerup Kloster har været temmelig stort. Det stod i Byens sydvestlige Udkant, hvor nu Klosterstræde gaar, med Hovedbygningen paa Torvets sydvestlige Hjørne og Kirken tæt op til Nordvest derfor, altsaa formentlig ud mod Svaldergade. Det firkantede Areal her er 140 Alen

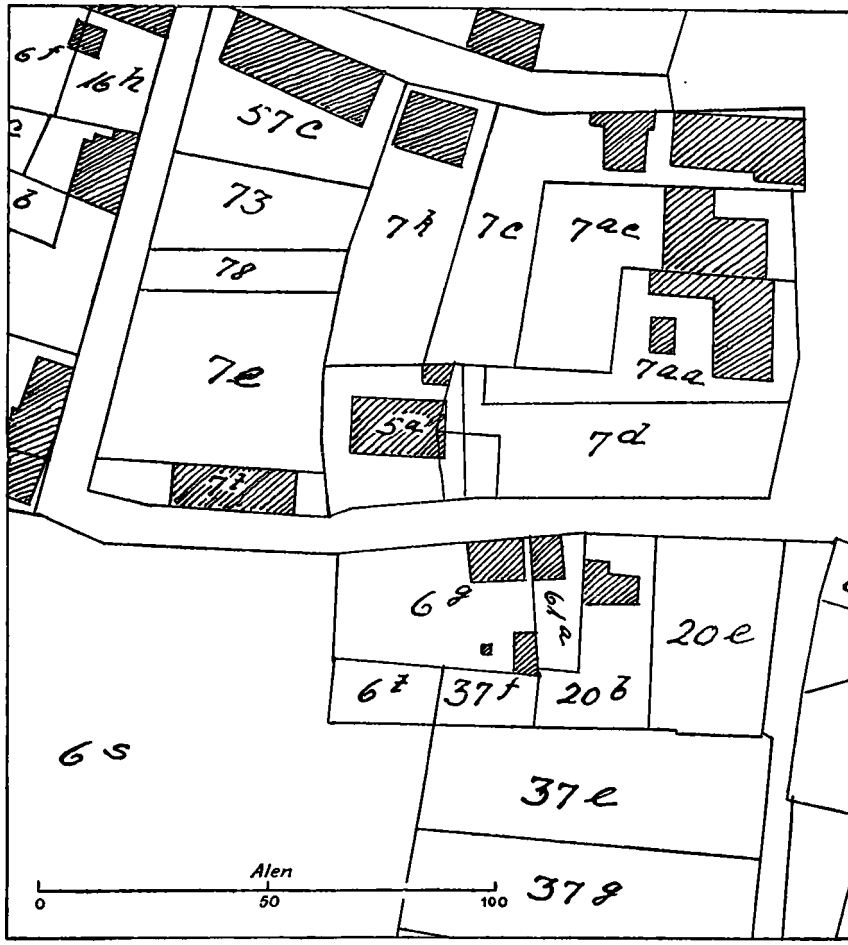

Udsnit af Slangerup Byplan. Klosterfirkanten.
Matrikulskortet 1899.

i Øst-Vest og 90 Alen i Syd-Nord. I og omkring Klosterstræde blev der ved Ombygningerne efter den store Brand 1724 opgravet Ben fra Klosterkirkegaarden, hvad der ogsaa er sket i vore Dage. Klosterets Grunde strakte sig helt hen over Sydsiden af Hestetorvet, hvad der ses af den Jordskyld, som senere hvilede paa disse Grunde og overdroges til Kirken, men Klosteret synes ikke at have haft nogen Del i Grundene Nord for Svaldergade. Dets lave Beliggenhed i Forhold til Kirken springer stærkt i Øjnene.

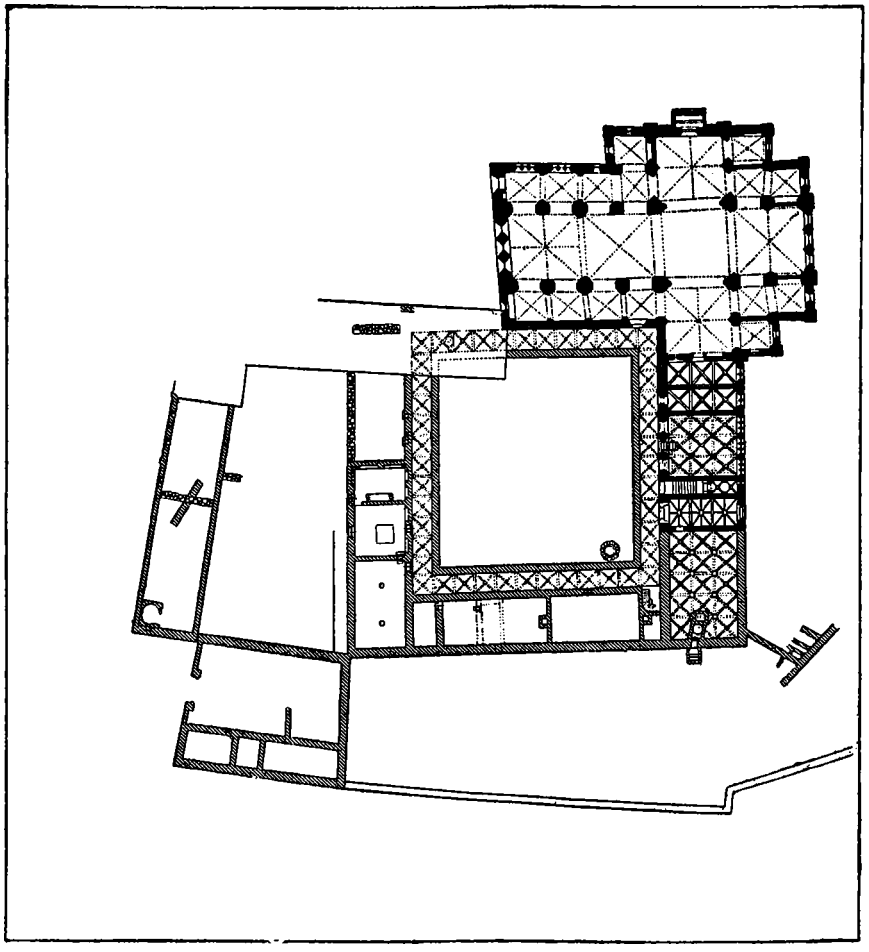

Plan over Løgum Kloster i Sønderjylland. Samme Maalestok som Udsnittet af Slangerup Byplan paa den modstaaende Side. Efter Arkitekt Eggelings Opmaalinger.

Klosteret har væsentligst, om ikke udelukkende, rummet adelige unge — og ældre — Piger eller dog velhavende Folks Døtre, der ikke blev gift og derfor var tilovers i Familierne. Sædvanlig har ikke alle været nonneviet, idet ogsaa Lægsøstre optoges. Ialt har Klosteret næppe rummet mere end en Snes Nonner, i Spidsen for hvilke der stod en Abbedisse med en Priorinde under sig, medens de overfor Omverdenen repræsenteredes af en verdslig Forstander, undertiden tillige af en Foged. Klosteret havde desuden en Præst, der sædvanlig var

Søjle fra Klosterkirken i Slangerup.

Byens Sognepræst. Nonnerne kaldtes i daglig Tale snart Fruerne (Chorfruerne), snart Jomfruerne. Deres Indgivelse i Klosteret kostede sædvanligt et Pengebeløb, og ofte gav den Familie, som fik forsørget et kvindeligt Medlem i Klosteret, ved dets Optagelse Jordegods til den paagældendes Underhold, saaledes at Klosteret efterhaanden blev rigt. Da Reformationen ophævede Munkeklostrene, besluttedes det først at bevare Nonneklostrene, for at de adelige Familier stadig kunde have et Sted, hvor de kunde faa deres ugifte Døtre forsørget. Denne Tanke blev dog atter opgivet.

Slangerup Kloster maa som de øvrige Herreklostre have nydt stor Anseelse i Middelalderen, hvilket ses af, at Valdemar Atterdag 1344 satte sin Kusine Agnete, hvis Moder var Erik Klippings Datter, og hvis Fader var den fordrevne svenske Konge Birger Magnussen, i Slangerup Kloster. Samtidig indstiftede Valdemar Atterdag en ugentlig Sjælemesse i Klosteret for sin Familie og hele det kongelige Hus. Kongen skænkede til Prinsessens Underhold og til Sjælemessen „al Slangerup By, vor Gaard Hjortøg (Jordhøj) og den Del, som os tilhører i Sigerslevvester By med Kirken og med al kongelig Ret". Samtidig fritoges al Klosterets Gods for alle kgl. Byrder, og dets tidligere Friheder bekræftedes paany. Klosteret regnedes vistnok for Kronens Ejendom. I hvert Fald disponerede Kongen allerede inden Reformationen over det til Fordel for sine Lensmænd.

At Forbruget i Klosteret i hvert Fald i visse Perioder har været betydeligt, fremgaar af den Takst, der 1545 sattes for, hvad en Nonne aarligt skulde have i Underhold[25]. Det var: $^1/_2$ Okse, 2 Svin, 2 fede Faar, 6 Lam, 6 Gæs, 10 Par Høns, 1 Fjerding Smør, 1 Fjerding saltede Sild, 1 Vol røgede Sild, $^1/_2$ Td. saltet Fisk, 150 tørrede Hvidlinger, 100 Fløndre, 25 Skp. Mel, 2 Pd. Malt, 10 Skp. Humle, 1 Skp. Boghvedegryn, 1 Skp. Byggryn, $^1/_2$ Skp. Havregryn, 1 Skp.

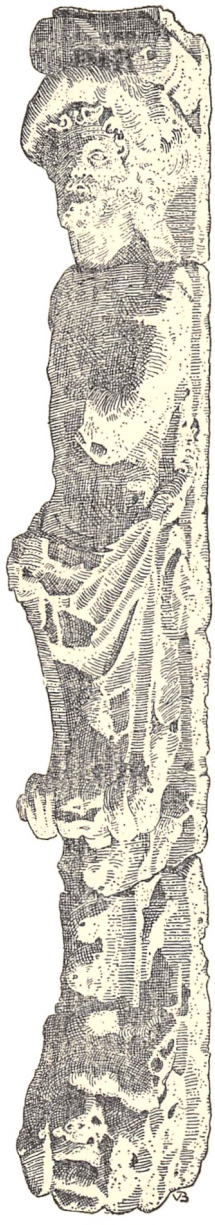

Søjle fra Klosterkirken i Slangerup.

Ærter, 1 Vol Æg, 14 Td. Øl, 1 Td. Eddike, 4 Skp. Lyneborgersalt, 10 Læs Brænde, $^1/_2$ Læst Kul og 12 Mk. til Sko og Klæder.

Cisterciensernes Dragt var graahvid, og Ordenen var Middelalderen igennem kendt for sin store Interesse for Have- og Agerbrug. Nonnerne selv skulde dog efter Ordenens Statutter saa vidt muligt altid opholde sig indenfor Klosterets Mure.

Klosterets Ladegaard vises paa det ældste Bykort over Slangerup (fra 1660'erne) i Resens Atlas*) Syd for Klosterets Hovedbygning, men tilsyneladende paa den sydlige Side af Aaen. Denne „gammel Ladegaard" blev nedrevet, efter at Jorderne 1559 var blevet overladt Byen. Den har vel haft hele Brobækvangen som sine Marker. Have Mølle er antagelig bygget som Mølle til Klosteret.

6. KØBSTADEN. Slangerup nævnes første Gang som Købstad 14. August 1252[26] — da der omtales 2 Borgere i Byen — og nævnes ligeledes paa Listen over Købstæderne i „Valdemar Sejrs Jordebog" (Notitser fra Christoffer I's Tid, 1252—59). Byen er altsaa blevet Købstad i Tiden mellem 1214, da Saxo skrev sit Værk, og 1252. Købstadret kunde kun tildeles af Kongen, og Valdemar Sejr (1202—41) eller maaske snarere Erik Plovpenning (1241—50) maa derfor have udstedt Slangerups ældste Privilegier, rimeligvis ca. 1248. Den 18. Novbr. dette Aar nævnes nemlig Try Herred første Gang og med Tingsted i Slangerup[27].

Aarene 1157—1241 (Valdemarernes Tid) førte fra Udlandet en vældig økonomisk Opgangstid ind over Danmark, og Salget af den stærkt voksende Landbrugsproduktion, der nu oversteg Bøndernes eget Forbrug, samledes da, ligesom vistnok Indkøbet af Udlandets Varer, efter udenlandsk Mønster paa bestemte Torvepladser, Købstæder, hvis Borgere besørgede den videre Omsætning — med god Fortjeneste. Efter Slangerups Beliggenhed var det naturligt, at

*) Gengivet foran S. 24.

Nordsjællands Torv henlagdes hertil. Skiby og Helsingør, som dengang begge var smaa, havde især Betydning som Indførselshavne. Et andet Hjultorv eller Akseltorv — hvortil Bønderne kom pr. Vogn, Aksel — dannedes lidt senere (ca. 1270) i Søborg. Med sin Beliggenhed midt imellem dette og Roskilde havde Slangerup paa sin østre Side en Mils Vej til de store Skove, som dengang dækkede hele Nordsjælland fra Helsingør til København og var ubeboede og uvejsomme. Mod Vest havde Slangerup ogsaa kun en Mils Vej til Fjorden.

Klosterets Beliggenhed i Byplanen synes iøvrigt at vise, at Torvepladsen var anlagt (eller opstaaet af sig selv) inden Klosterets Opførelse. Kongsgaarden kan have spillet en Rolle herved. Men da Stedet et halvt Aarhundrede efter Klosterets Grundlæggelse gjordes til Købstad, skabte man den en ejendommelig Tilknytning til Oplandet, som ikke kendes andet Sted, gennem den Sammenslutning af de tre omliggende Herreder, Strø, Lynge og Jørlunde, d. v. s. hele Nordsjælland Nord for Værebro Aa, til eet Herred, *Trygge Herred* („de tre's Herred"), der fik Ting i Slangerup, som hørte til Lynge Herred. De gamle Herreder vedblev vel at bestaa enkeltvis, men de fik fælles Tingdag og Tingmøde, og i hvert Fald, da Herredsfogeden ikke længere var folkevalgt, fik de tillige fælles Foged. Muligvis har ogsaa Slangerup Byting i nogle Forhold været holdt sammen med Try Herreds Ting, hvis Tingdag var Lørdag. Denne kunstige Samling af hele Oplandet har formentlig fundet Sted i Anledning af, at Byen var blevet Købstad, og muligvis ogsaa fordi Stedet kun havde faa Betingelser for at være Købstad. Motivet til de tre Herreders Sammenlægning er i hvert Fald ganske ukendt, hvis den ikke er sket af Hensyn til Købstaden. Henimod Aar 1290 udskiltes dog Holmbo Herred og lagdes til Helsingør, medens Søborg ikke synes at have faaet noget Landdistrikt.

Slangerup St. Maria Klosters Priorisse-Segl 1466.

Klosteret fik Pligt til at vedligeholde Bykirken, formentlig et Vidnesbyrd om, at denne var ældre end Klosteret. En Datter af en kendt Godsejer, Jon Jonsen Litle, Cicilie, hvis Moder var Biskop Absalons Broderdatter, skænkede 1307 Slangerup Kloster et Legat paa 20 Mark til Slangerup Bykirkes Reparation[28]. Den 13. November 1411 blev Kirken indviet efter en Ombygning eller efter Opførelse af Taarnet[29], der, som det ses endnu, stammer fra Tiden omkring Aar 1400 og 1576—87 indbyggedes i det nuværende Kirketaarn.

Af Valdemar Sejrs Jordebog[30] fremgaar det iøvrigt, at Slangerup som de fleste Købstæder var Krongods, og at Kongens Afgift 1252—59 af Byen med dens Tilliggende (formentlig Jordhøj) kun var 2 Mk., medens Krongodset i Roskilde betalte 80 Mk., i Helsingør 8 Mk., i Skiby 20 Ørtug og i København 28 Mk. Klosteret maa derfor have faaet den

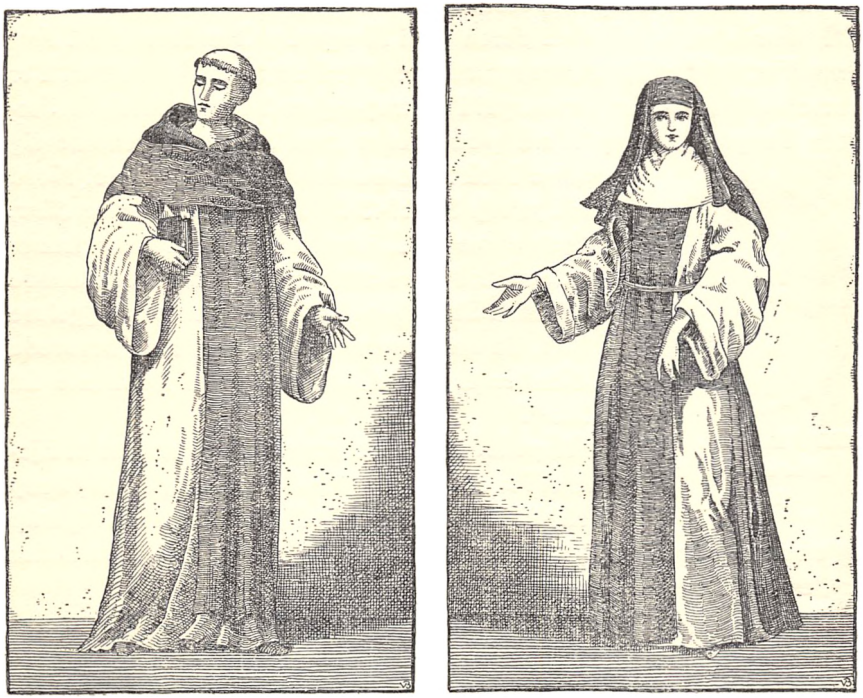

Munk og Nonne af Cistercienserordenen.
Efter et fransk Billedværk og Ortved: Cistercienserordenens Klostre i Norden.

meste Jord. Byen betalte foruden Godsafgiften i Byskat 60 Mark, Søborg betalte 200 Mk., Helsingør 20 Mk. og Skiby 40 Mk.

Den runde „*Slotsbanke*" uden Grave*), der endnu vises i Overdrevet, er sandsynligvis en naturlig Grusbakke, hvor der ikke har staaet noget Slot. Dettes Navn er i hvert Fald ikke bevaret, og Navnet *Slotsmosen* i Overdrevet kan ikke begrundes i noget nu kendt Forhold. Overdrevet synes at have været gammel Alminding og tilhørte derfor Kongen. Kongsgaarden er antagelig nedrevet efter Klosterets og Gæstegaardens

*) Paa Udskiftningskortet over Overdrevet hedder den „lille Slotsbakke", og den langstrakte Bakke tæt Sydøst derfor kaldes „Store Slotsbakke".

Oprettelse eller, om ikke før, saa 1344. Dermed er vel ogsaa Kongsgaardens og Kirkens Fæstning opgivet, saafremt der har været Fæstning.

Overdrevet, der omfattede al Jord Øst for Byen (som i Jørlunde) og gik lige ind til Byen, synes at være skænket denne af Kongen i Middelalderen. Allerede 1497 kunde Byen med Alderstids Hævd tilbagevise Klosterets Krav paa Overdrevet.

I Slutningen af Middelalderen laa i Slangerup Overdrev et *St. Jørgens Hospital* for Spedalske saaledes som ved de fleste Købstæder. Der hørte hertil et St. Jørgens Kapel i Lystrup, og en Skov omkring St. Jørgens Sø paa Lystrup Mark (ved Skellet mod Slangerup) strakte sig endnu 1682 fra Lindholm Skel til Gørløse, Nord for Lystrup Sø. 1743 kaldes den *St. Jørgens Skov, Almindingen* og *Kirkeskoven*, 1682 Lystrup Lund, medens 1567 Navnet St. Jørgens Skov bruges baade om denne Skov og en Del af Skoven paa Uggeløse Mark. St. Jørgensgaarden nævnes i de bevarede Dokumenter kun een Gang, i et Testamente fra 1505[31].

Mikkel Esbernsens Segl 1452 som Præst i Slangerup.

Kapellet blev 1553 nedrevet og skænket til Ejeren af Faurholm, Kongens Kansler Andreas Barby i Roskilde. Kapellets Gods, en Gaard i Slangerup og en i Lystrup, kom til Uvelse Kirke, hvortil de hørte 1567. Kort efter lagdes de til Frederiksborg Slot.

St. Jørgensgaarden er formentlig ophævet 1542, da alle St. Jørgensgaarde henlagdes under nærmeste Hospital. Efter Helgendyrkelsens Historie her i Landet kan det gisnes, at St. Jørgensgaarden kun har været et Par Aarhundreder gammel, hvis ikke den er stiftet før St. Jørgensdyrkelsens Opkomst, hvad der ikke er umuligt.

I Slangerup Overdrev ligger endnu *Sygehavebakke* og Syd derfor *Trædekilde Bakke* og *Lille Trækildebakke* som Vidnesbyrd om Hospitalet og om Valfart til dette Kildested, hvortil de, der var ramt af den forfærdelige Sygdom, blev forvist, for at sunde Mennesker ikke skulde udsættes for Smitte. I Overdrevets Sydkant, tæt Nord for Kratmøllen, ses endnu *Munkebakken*, uden at de historiske Forhold, der har ført til dette Navn, nu kendes[32]. Muligt skyldes Navnet de Munke, som en efter anden ledede St. Jørgensgaarden.

Slangerup er i sit Anlæg den typiske Torveby. Før den fik Overdrevet, har Byen kun haft sine Tofter og en mindre Bymark, har vel alt-

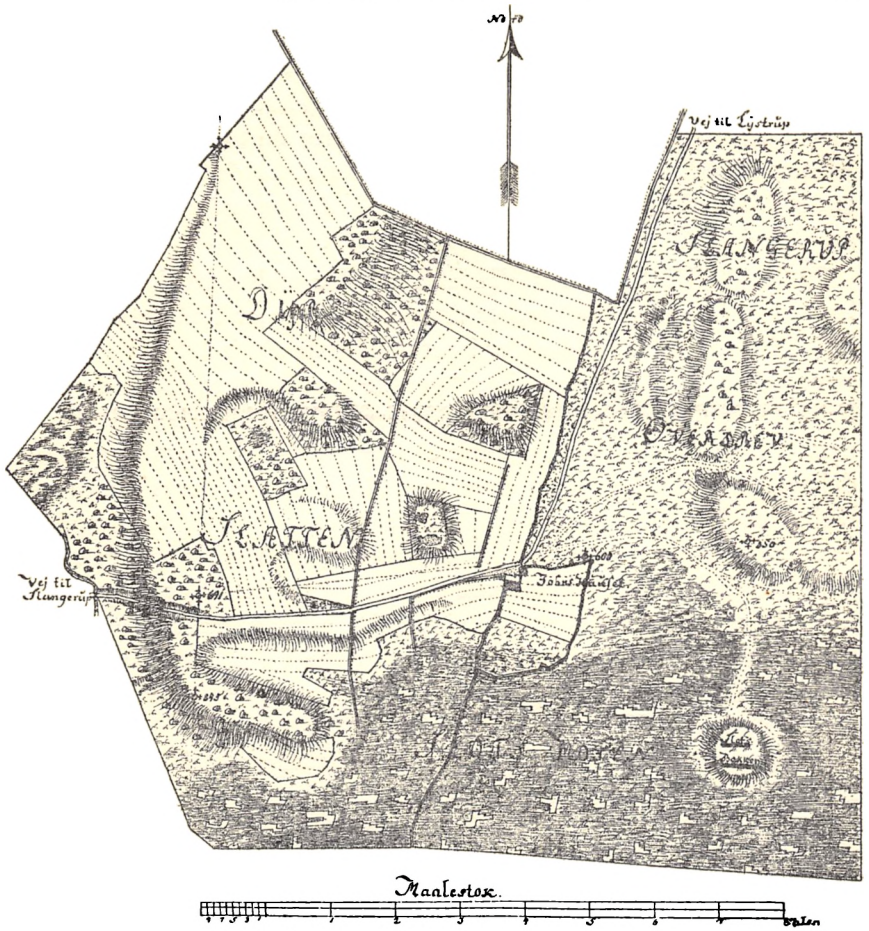

Slotsbakken 1790. Prøvekort til Udskiftning af Landinspektør N. Lund.
Midt i Billedet: John Olsens Hus, et Vangehus, opført ca. 1740.

saa mest bestaaet af Boder paa Skraaningen nedenfor Kongsgaarden med Kirken og liggende langs Alfarvejen, senere ogsaa omkring Torvet. I et Skøde fra 1552[33] omtales Vejen som „det kongelige Hærstræde, der løber af Syd i Nord". Et Par Menneskealdre senere hedder den *Kongensgade* ligesom den Dag i Dag*). Mellem Adelgaden og Torvet laa endnu i nyere Tid Byens største Købmandsgaarde. Ret tidligt (før 1302) og muligt paa Klosterets Initiativ fik Byen ogsaa i den

*) I sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede kaldtes den med en københavnsk Paavirkning *Store Kongensgade*.

vestlige Kant, foran Klosteret, ligesom flere andre Byer, bl. a. Roskilde, et særligt *Hestetorv*. I Valdemarstiden, netop ved den Tid Købstaden oprettedes, blev Danmark bekendt over hele Europa for sine Heste, og Heste udførtes dengang her fra Landet i et ret stort Omfang. Æbelholt Kloster fik 15. Maj 1258 kgl. Bevilling paa at holde Hestemarked og andet Marked hvert Aar fra 15. Juni til 1. August udenfor sine Porte, og 1. Maj 1308 fornyedes denne Bevilling[34].

7. SLANGERUPS PRIVILEGIER. De ældste nu kendte Privilegier for Slangerup Købstad er dateret 18. Februar 1302 og udstedt af Erik Menved[35]. De indeholder intet udover de almindelige Købstadbestemmelser. Privilegiet „bevilger" ganske kort Borgerne „alle de Love, Friheder og Ret, hvilkensomhelst Borgerne udi Roskilde befindes af os at nyde". Dog tilføjes det: „ydermere tillæggendes dennem denne særdeles Gunst, at ikke nogen Fremmed dennem paa deres Torve med Køb eller Salg skal gøre nogen Forfang", en Tilføjelse, der karakteriserer Slangerup som den lille By. De store Byers Markeder var berømte netop, fordi der mødte fremmede Købmænd fra hele Nordeuropa med deres Varer. Dog er det naturligvis muligt, at man paa Privilegiets Tid sondrede mellem Byer med Markeder og Byer, der kun havde Torvehandel. Slangerup fik altsaa alene Torveret, men senere afholdtes der ogsaa Markeder. 1764 havde Byen ingen Torvedag.

Slangerup har naturligvis søgt at hævde sin Eneret til Handel i Nordsjælland, og efter at Æbelholt Kloster 1308 havde faaet stadfæstet sit Privilegium af 1258 til at holde Markeder udenfor Klosterportene, forhindrede Slangerup Borgere Munkene i at handle paa Torvet i Slangerup, hvad Privilegierne af 1302 gav Byen Ret til. Kong Valdemar Eriksen, den sønderjyske Hertug, der en kort Tid regerede som Konge i Danmark, forbød dog ved Brev af 5. April 1327 Borgerne at hindre Munkene i at handle paa Torvet i deres By[36].

Den lille Episode er formentlig et Vidnesbyrd om, hvilken Betydning Slangerup havde faaet som Torveby for Nordsjælland, siden Klosteret saa stærkt ønskede at kunne købe og sælge der.

Markederne var sædvanligvis Handel med „Kram" (Forbrugsartikler til Borgere og Bønder, „Import"), medens Torvehandelen omsatte Bøndernes Frembringelser og Produkter („Export").

Resen nævner i sit Atlas, at Erik Menved ligeledes 18. Februar 1302 gav Slangerup det Privilegium, at Borgerne aldrig skulde være pligtige til at møde for nogen Domstol udenfor deres By[37]. Det var netop en Hoved-

side af Købstadens Væsen, at Staden udsondredes fra de omliggende Herreder i alle Retsplejesager. De to Privilegier af 1302 er formentlig kun en Gentagelse af tidligere givne Rettigheder og ikke nye Privilegier, skønt Erik Menved 1302 havde regeret i 15 Aar, og Stadfæstelsen for saa vidt kom lidt sent.

De Love, der gjaldt i Roskilde, og som efterhaanden blev gældende for de andre sjællandske Købstæder, var Stadsretten af 15. Juni 1268[38]. Den var dog kun Stadfæstelse eller Udformning af endnu ældre Privilegier. Den indførte foruden en Del kommunale administrative Bestemmelser to Hovedbud: Fred for Handelen paa Torvet fra dens Begyndelse ved Ottesang (Kl. 6 Morgen) til dens Slutning ved Højmesse (Kl. 8) samt Ret til egen Retspleje, eget Ting med en Del særlige Straffebestemmelser. Borgerne kan kun stævnes til Retten paa Stadens Raadhus, hvor Borgerne selv var Dommere, og kan ikke stævnes for andre Domstole. Der fastsattes Ret for Byen til at tage Afgift af Fremmede („Gæster"), som handler i Byen. Men navnlig maa den Bestemmelse have været meget vigtig, som fastsatte, at Ejendomsretten til det paa Torvet købte ikke kunde anfægtes, saaledes at Køberen aldrig kunde risikere Retssager, selv om Varen var solgt paa en andens Vegne, laant eller stjaalet. Bevis for, at den var købt paa Torvet, var Hjemmel nok, og det Bevis kunde i Regelen let føres.

Klosterforstander Henrik Nighelsen Skarsows Segl 1466.

Byernes Øvrighed var i Købstædernes første Dage den kongelige Foged, Byen tilhørte Kongen*). Men Borgerne naaede dog hurtig — vel for at Byens Udvikling skulde fremmes ved Selvstyre — en vis Indflydelse paa egne Sager og valgte Raadmænd, en Institution der, som Købstadbegrebet overhovedet, var af udenlandsk Oprindelse. Den spores første Gang her i Landet (i Ribe) 1252, men, som vi har set, havde Roskilde et Raadhus i hvert Fald 1268[39]. 14. August 1268 nævnes en Raadmand (Consul) i Slangerup, Tuvo Jensen. Til at udføre Raadets Beslutninger antoges en Raadets Foged, der vel navnlig har haft administrative Opgaver, svarende til Oldermandens i Landsbyerne, men som efterhaanden fortrængte den kgl. Foged i Indflydelse. Omkring Aaret 1350 udskiltes

*) Da Slangerup nedlagdes som Købstad omkring Aar 1550, blev Bymarken derfor Fæstegods under Kronen. Købstadgods regnedes for Løsøre.

endelig af Raadet Borgmestre (Proconsuler), som efterhaanden overtog Byens Styrelse. Raadets Foged beholdt dog Ledelsen af Bytinget og blev snart ogsaa Kongens [Klosterets] Foged, saaledes at han i det 15de Aarhundrede kunde kaldes Byfoged, en Embedsmand, der paa een Gang var Statens Repræsentant, Anklager i kriminelle Retssager, Dommer i civile Sager og i kommunale Anliggender Borgmester og Raads Hjælper. Da Borgmester og Raad ved 1422 blev uafsættelige, udsondredes som Borgernes Repræsentanter ogsaa Oldermændene for Marken og Kæmnerne for Byen og Overdrevet (Indvaanernes Interesser).

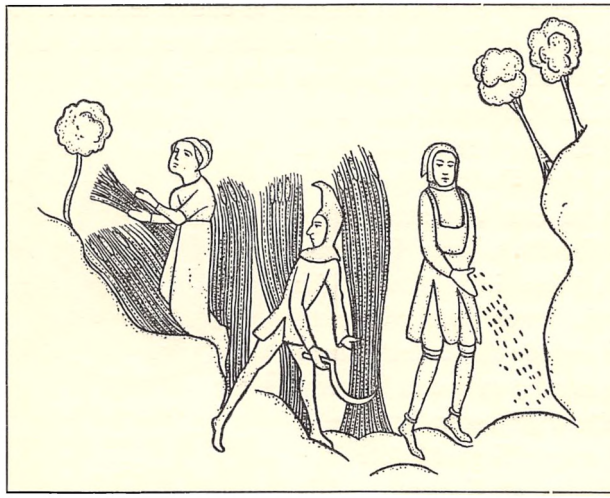

Bønder ca. 1500.
Kalkmaleri i Tveje Merløse Kirke ved Holbæk.

I Slangerup har Fogedens Stilling muligt været noget stærkere end i mange andre Købstæder, fordi Fogedretten over dets egne Besiddelser d. 26. December 1311 overgik til Klosteret[40], saaledes at Magtens Kilde ikke længere fandtes fjernt fra Byen, men i selve denne. Naar Klosterets Foged ogsaa var Byens Foged, kan Udviklingen til Selvstyre nok derved være blevet noget sinket. Ved samme Brev af 1311 fik Klosteret desuden overdraget Retten til alle Byafgifter af sine egne Tjenere, saasom Midsommergæld (Afgift af Boder og Stadepladser paa Markeder), Torvegæld, Ølgæld, Skomagergæld, Bager-, Slagter- og al anden „Indgæld og Betalinger", en Overdragelse, der ofte blev Klostrene til Del. Med Fogedmyndigheden fulgte Retten til at anklage og straffe, dog undtoges udtrykkelig Straffen af 40-Marks Bøder (for Manddrab). Den 8. Februar 1344 overdrog Kongen endelig som nævnt Klosteret alle de Ejendomme og Indtægter, han endnu havde tilbage i Byen[41], hvorved man maa forestille sig, at alle Borgerne herefter blev Fæstere af Klosteret. Gaven har dog ikke omfattet det senere Slangerup Overdrev, som Borgerne 1497

hævdede overfor Klosteret som deres Ejendom. Overdrevet er altsaa skænket Borgerne efter 1344, formentlig fordi Byen kun havde faa Jorder.

En tilsvarende Overdragelse til et Kloster af en hel By kendes ogsaa andre Steder i Landet, tidligst vel fra Erik Lams Brev 1140 til Skovkloster (Herlufsholm) paa Byen Næstved, og dette Eksempel viser, at en saadan Overdragelse ingenlunde behøvede at hæmme Byen i dens Vækst. Næstved blev i Middelalderen en betydelig Købstad. Men Forholdet medførte, at Borgerne formelt var Klosterets Undergivne, dog kun for saa vidt angik deres Huse og Jorder. Som Erhvervsdrivende var de frie Mænd.

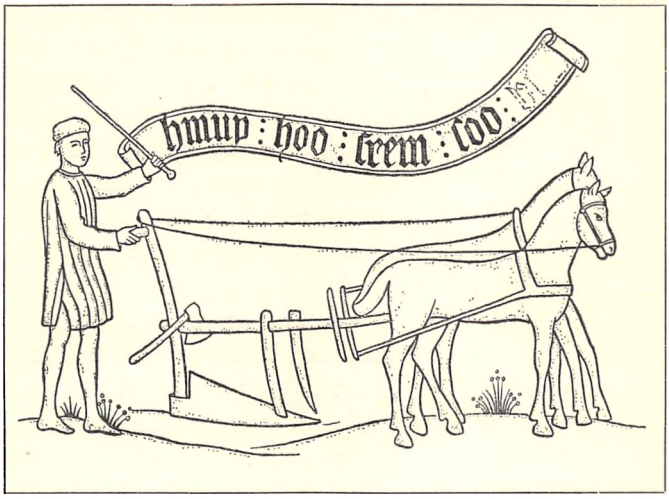

Bonde, der pløjer, ca. 1500. Kalkmaleri i Elmelunde Kirke paa Møen. Økse til Trærødder ligger paa Ploven.

8. BYERNES ENERET TIL HANDEL. Aarene efter Stadfæstelsen af Slangerup Privilegier, 1302 til omkring Aar 1375, havde været daarlige for Købstæderne. Landet havde en Tid været hærget af indre Uro. Men efter Valdemar Atterdags Regering (1340—75) indtraadte en Bedring, og Landet skabte sig under Dronning Margrethe (1387—1412) tilmed en udmærket Udførselsartikel i Kvæget.

Erik af Pommern (1412—39) blev sig bevidst, at Støtte til Landets Købstæder maatte gaa Haand i Haand med Forsøg paa at dæmme op for Hansestæderne, der hidtil i stor Udstrækning havde behersket Handelen ved ofte udenom Byerne fra Skibe at købe hos og sælge til Landboerne. Under Erik af Pommern fandt da den almindelige Opblomstring Udtryk i en Lovgivning, der fremmede Byernes og særlig Købmændenes Interesser. Det er muligt, at denne Begunstigelse af Købmændene har fundet Sted i Praksis, før den blev Lov, men een Gang stad-

fæstet af Regeringen, navnlig ved Forordningen af 28. Oktbr. 1422 for de sjællandske Købstæder, blev den Byernes Grundlov næsten lige til Næringsloven af 1857.

Ved Lov blev det saaledes 1422 forbudt alle udenfor Byerne at drive Handel. Denne Bestemmelse tog navnlig Sigte paa Hanseaterne. Det blev endvidere i Byerne forbudt alle Haandværkere, overhovedet alle andre end Købmændene, at handle, og paa Torvene maatte paa Torvedagene ingen sælge til andre end Borgerne før Kl. 10, hvad der ligeledes var en Udvidelse af Borgernes Ret. Kun de, som havde Borgerskab, var Borgere. Fremmede Købmænd („Gæster") maatte kun sælge og købe i store Partier og ikke handle indbyrdes, saaledes at al Vareomsætning med Forbrugerne var sikret Byernes Købmænd. Storhandelen baade med danske Udførselsvarer og med udenlandske Varer beholdt dog Hanseaterne. Haandværkerne maatte kun drive deres Næring i det Fag, de tilhørte, og hvori de havde faaet Borgerskab, idet hvert Fag fik Monopol paa Fagets Arbejde.

Kvindedragt paa Landet ca. 1500. Kalkmaleri.

Endnu mere end disse Lovbud betød det, at Købmændene i Byerne fremtidig fik Eneret paa at danne Byens Raad, og at paase, at Loven overholdtes. Raadets Medlemmer gjordes uafsættelige, naar ikke de af Kongen blev dømt til at have Embedet forbrudt, og fik Ret til at supplere sig selv. Dermed var Købmændenes Overherredømme i Byerne sikret gennem lange Tider.

Da Christoffer af Bayern 2. Januar 1441 stadfæstede Slangerup Bys Privilegier, bestemtes det, at Kongen skulde udnævne Borgmestrene. Det blev forbudt at færdes med spændt Armbrøst paa Byens Grund, og Opsætsighed mod Borgmester og Raad straffedes med Livsstraf og Fortabelse af al Ejendom[42].

Slangerup By fik samtidig Ret til af afdøde Udlændinges Boer at oppebære en Afgift af en Tiendedel, hvoraf dog Halvdelen tilfaldt Kongen. Denne Bestemmelse havde Betydning, fordi der efter Erik af Pommerns Købstadlov af 1422 bosatte sig en Del tyske Købmænd i de danske Købstæder, efter at de, naar de boede i Tyskland, var blevet spærret ude ved Loven. Derved tilførtes der Købstæderne en Del Kapital. De fremmede Købmænds Indvandring blev desuden af stor Værdi for Handels-

dygtigheden, idet de bragte Byerne ikke ringe Kulturpaavirkning sydfra.

Bestemmelserne i Slangerups Privilegier af 1441 var enslydende med dem, der samtidig gaves for de fleste andre sjællandske Byer. Men for Slangerup maa det have faaet særlig Betydning, at Klosterets Foged, som tidligere alene repræsenterede Statsmagten, tabte i Myndighed ved, at Borgmestrene blev ham sideordnet og fremtidig repræsenterede Staten endnu mere direkte end den „kun" klostervalgte Foged.

For Slangerup By har iøvrigt Aarene omkring 1400'ernes Midte været meget trange.

Den 2. September 1451 fik Byen vel Toldfrihed over hele Landet undtagen paa Fiskerlejerne om Høsten, d. v. s. fra 24. August, Bartholomæi Dag, til 9. Oktober, Dionysii Dag, en Begunstigelse, som efterhaanden de fleste Byer opnaaede. Men 19. Februar 1454 maatte Byskatten „indtil videre" nedsættes til 20 lødige Mark om Aaret, „efter at Kongen havde overvejet den store Armod og Anfald, vore Borgere i vor Købstad Slangerup dagligen lider"[43].

Kvindedragt paa Landet ca. 1500. Kalkmaleri i Elmelunde Kirke paa Møen.

Hvori disse „Anfald" bestod, siges ikke. Denne nye Byskat havde kort efter Aar 1400 afløst de mange Enkeltafgifter, der 1327 og 1344 var blevet tillagt Klosteret. Byskatten tilfaldt Staten, saaledes at ogsaa denne Skatteordning som Lovgivningen i det Hele kom til at betyde Frigørelse i Forhold til Klosteret.

Byskatten var en „Skattepenge", en Ligningsenhed, saaledes at der udskreves enkelt, dobbelt eller tredobbelt Byskat. 20 lødige Mark (à 45 Sk.) svarede til 56 Mark 4 Sk., da Marken senere var 16 Sk. 1517 betalte Slangerup 80 Mark i Byskat, hvad der synes at have været sædvanlig (enkelt) Byskat[44]. Da imidlertid Skatten før 1454 ikke kendes, kan Nedsættelsens Størrelse heller ikke vurderes. Nedsættelsen har dog vist været ca. en Tredjedel.

Da Kong Hans den 26. Oktober 1498 stadfæstede Byens Privilegier[45], siges det, at disse skal være som Roskildes og Københavns, men det betyder kun, at den paa Sjælland almindeligt gældende Stadsret skulde anvendes ogsaa i Slangerup.

En lille Forøgelse af Byledelsens Indtægter har det derimod betydet, da Raadet 16. Juni 1503 fik Eneret til, ogsaa fremfor Borgerne, at ud-

leje de øde Jorder til Boder for de fremmede paa Byens Markeder, og af Betydning for Borgerne var det sikkert, at de 9. Sept. 1519, som det hedder, „samtykkede i at give Accise hvert Aars Fredag næst vor Frue Dag ($^{25}/_{3}$)" af den Malt, der tilvirkedes i Byen, og det Øl, som udskænkedes der. Denne Accise var paalagt 1516. Men nu (1519) er det vel samtidig blevet forbudt Landboere og andre at forhandle Øl og tilvirke Malt. Denne Eneret blev en ikke ubetydelig Indtægtskilde for Borgerne.

Borgere ved Aar 1475. Kalkmaleri i Vigersted Kirke.

9. KLOSTERETS OPHÆVELSE — KØBSTADEN NEDLÆGGES EN KORT TID. Ved denne Tid er Klosterets Stilling allerede under Indtryk af den frembrydende Reformation, der gærede længe inden Luthers Fremtræden, blevet en anden i Byen end fordum, rent magtmæssigt.

Adelen havde overfor Regeringen tydelig udtalt Ønsket om at faa Klostrene i Len. 1517 blev Slangerup Kloster overgivet Kongens Livlæge Dr. Bertram og hans Hustru paa Livstid til deres Underhold. De fik tillige hele Byskatten (80 Mark) anvist. Lægen var, eftersom han var gift, ikke gejstlig og har vel ikke ofte været i Slangerup. Efter ham fik Adelsmanden Otto Brockenhuus Klosteret som Len 1523, og 1529 blev det givet til den kgl. Bygmester Morten Busert og hans Hustru, Bodil Hansdatter, en Borgmesterdatter fra Malmø, ligeledes paa Livstid. Lensmændene oppebar Klosterets Indtægter mod at underholde Nonnerne[46].

Slangerup By var imidlertid atter — eller stadig — fattig, saaledes at den 1536, da den første lutherske Præst blev udnævnt, ikke havde Raad til at bygge denne, der hed Johan Tønder, en Præstegaard. Kongen maatte skaffe ham Husly i Klosteret indtil videre.

Kort efter maatte Købstaden helt give op og blev forvandlet til en Landsby.

Hvornaar dette er sket, vides ikke, men det siges 1558[47], at Forandringen skete, mens Mester Morten Busert „havde Klosteret inde". Man kan i Centraladministrationens Kopibøger følge Slangerup næsten Aar for Aar indtil 1548. Før den Tid synes Forandringen ikke sket. $^{15}/_{8}$ 1525 og $^{24}/_{6}$ 1547 blev Privilegierne stadfæstet.

Forandringen til Landsby kan ogsaa kun have varet ganske kort Tid. Thi 12. September 1551 havde Byen atter Borgmester og Raad*). Det kan vel sættes i Forbindelse med Købstadens Genoprettelse, at Raadet 1556 søgte at faa Skellet mod Jørlunde og dettes Ret i Overdrevet fastslaaet og 1557 paa de omliggende Sognestævner tog Vidne paa, at Jordhøj med Urette havde afspærret den gamle Vej (Gyde) fra denne By til Slangerup.

Byhaandværkere ca. 1475. Efter Danmarks Riges Historie (Kalkmaleri).

Try Herreds Ting var en Tid flyttet til Helsingør, men blev 1556 atter lagt tilbage til Slangerup[48]. Ogsaa Tingets Flytning skyldes vel Byens Nedlæggelse som Købstad.

Denne Nedlæggelse staar formentlig i Sammenhæng med Planer om at ophæve Klosteret som Gæstegaard. Nonnerne døde efterhaanden, uden at der kom nye til, og Kongerne rejste ikke saa meget rundt i Landet som tidligere. Nordøstsjællands Rydning havde ogsaa aabnet andre Færdselsveje for den, der fra Kattegatskysten vilde rejse sydpaa.

Planerne om at bibeholde Købstaden vandt imidlertid atter Overhaand, uvist hvorfor, hvis ikke netop Gæstegaarden skønnedes nødvendig trods alt.

Morten Busert døde 1550 og hans Enke 1553. Det meste af Klosterets Jordegods henlagdes ved Enkens Død under Krongodset — 63 Gaarde og Hestetangs Mølle — medens Klosteret og Resten af Godset bortforlenedes til kgl. Mundskænk Jørgen Walkendorf. Der var da endnu Nonner i Klosteret, men de sidste forsvandt to Aar efter, idet Walkendorf da afstod Lenet, hvoraf det Gods — 26 Gaarde og Borup

*) Disse lod denne Dag ved Try Herreds Ting taksere *Slangerup Skov* („som er Langesøaas, Krageholm og Kratmøllebjerge") til Svins Olden. Der kunde fødes 50 Svin.

Mølle — der særligt var henlagt til Gæstegaarden, skænkedes til Universitetet, og en, Gørløsegaard, bortforlenedes[49]. Klosterets Bygninger med Gæstegaarden overdroges til kgl. Hofsinde Arild Ugerup til Bestyrelse paa Regnskab.

Klosteret havde altsaa ejet 90 Gaarde og 2 Møller — foruden Jordhøj, der ikke nævnes ved denne Tid.

Uden Tvivl havde Byen længe været virksom for at faa overladt Klosterets Bygninger og den tilhørende Jord i Bymarken. Lignende Bestræbelser var i hvert Fald stærkt i Gang i andre Købstæder, og den 13. Oktober 1559 lykkedes det Byen at naa dette Maal. Et Kongebrev gav den Jorderne, rigtignok mod en aarlig Afgift af 4 Læster Korn (Rug og Byg), hvilken Afgift Ugerup fik tildelt, medens han stadig beholdt Bygningerne. Borgerne delte Jorderne imellem sig, og 6. Februar 1562 fik Byen ogsaa selve Klosterets Stenhus paa Torvets sydøstre Hjørne til Raadhus, Klosterets Kirkegaard og Klosterkirken til Bykirke, idet Byens egen Kirke, som det hedder, var bygfældig og for lille til, at Menigheden kunde rummes deri, et Vidnesbyrd om Byens Lidenhed i Middelalderen.

Om Størrelsen af Klosterjorderne vides intet, men kan man regne, at den Afgift, Byen betalte for Jorden, var fastsat paa den Maade, der var almindelig dengang[50], har Jordens Udsæd været tre Gange Afgiften, altsaa 12 Læster Korn à 340 Skp. eller i Tøndemaal (à 8 Skp.) 380 Tdr. Korn. I Trevangsskifte var dog kun to Tredjedele af Jorden besaaet hvert Aar. Arealet vil saaledes sædvanligt være $^1/_3$ større eller her 507 Tdr. Dog ved man ikke, om Slangerup Klosterjorder dyrkedes i Trevangsskifte. Man kan omend med nogen Usikkerhed antage, at en Tønde Udsæd — naar Enge og udyrkede Pletter regnes med — svarer til en Tønde Land Areal. Det dyrkede Areal var i Slangerup paa Matriklens Tid 1682 435 Tdr. Land, hvori kun er medregnet selve Agrene, ikke Eng o. lign.

Det ses saaledes, at Bymarken i Klosterets Tid var meget lille*). Dog kan det dyrkede Areal naturligvis være formindsket fra 1559 til 1682. Bymarken er i Dag 1355 Tdr. Land, men deri er Overdrevet medregnet med $288^{295}/_{14000}$ Tdr. Land, Aasen med $62^1/_2$ Td. samt Øen med 70 Tdr. $2^1/_2$ Skp. og Kratmøllens Jord med 64 Tdr. Land.

*) Slangerup By havde en Del Jorder, 1682: $42^1/_2$ Td. Land, i Jordhøj Mark. Byen synes ikke at have dem fra Klosteret. Thi som nævnt hævder den allerede 1557 overfor Jordhøj Bønder Adgangsvejen til disse Jorder[51]. Ogsaa ved Byen selv maa Borgerne vel have haft Marker, omend ikke store — foruden Overdrevet.

Byens Mark var 1682 selv med Overdrevet meget lille, sammenlignet med Landsbyer af almindelig Størrelse. Udesundby har f. Eks. oprindelig haft et Jordtilliggende af 1197 Tdr. Land, hvoraf 1682 de 542 Tdr. blev dyrket, skønt der ikke i Udesundby var Kloster eller nogen anden større Gaard[52].

I Slangerup var den dyrkede Jord 1682 fordelt paa 35 Jordbrugere. Præstegaarden ejede ingen Jord. En enkelt Mand, Borgmester Jørgen Meulengracht, 72 Tdr. Ld., en anden, Karsten Atke, 55 Tdr. 7 andre Lodsejere havde tilsammen 168 Tdr. Land, saaledes at der til de 25 øvrige kun blev ialt 242 Tdr. Klosterjordens Frigivelse maa derfor have betydet overordentlig meget for Byen.

10. NY MIDLERTIDIG NEDLÆGGELSE AF KØBSTADEN.

Alligevel trak tunge Skyer sammen over Slangerup.

Da Frederik II den 6. Februar 1562, samme Dag Byen fik Klosterbygningen, stadfæstede Byens gamle Privilegier, tilføjede han de uheldsvangre Ord: „dog saa, at naar vi videre derom udi Forfaring kommer, skal det være os frit for, over deres Privilegier og Frihed at remidere og forvandle, eftersom det os og Riget kan være gavnligt".

Kongen havde nemlig allerede da besluttet at gøre det nye Frederiksborg Slot til Nordsjællands Midtpunkt, hvad Slangerup hidtil havde været. Da han havde opført en Kro ved dette Slot, bevægede han endog 1563 selve Slangerups ene Borgmester, Rasmus Villumsen, til at være Kromand der, rigtignok mod, at der samtidig tildeltes ham en Række Begunstigelser. Han fik Lov til at beholde sit Skib og sit Hus i Slangerup. Da Skibet, mens han endnu var Borgmester i Slangerup, blev stjaalet i Roskilde Fjord, satte Kongen Lensmanden paa Roskildegaard til at skaffe det tilbage og viste ogsaa senere, at han var Rasmus Villumsen bevaagen. Denne opgav dog allerede 1564 Kroen i Frederiksborg og blev Aaret efter Byfoged i København, hvorfra han 1569 flyttede til Malmø († 1609)[53]. Han synes at have været Søn af den Borgmester Villum Jensen, der 1558 begravedes i Slangerup gamle Kirke, var Borgmester allerede 1527 og vist Sjælen i Byens Reorganisation efter dens Nedlæggelse som Købstad. Rasmus Villumsen nævnes som Byfoged i Slangerup 1551 og blev Borgmester 1558 efter Villum Jensen.

Samtidig, 18. Februar 1562, dannedes Frederiksborg Birk af det meste af det gamle Try Herred med Tingsted ved Frederiksborg, hvorved Slangerup mistede sit Ting. Rasmus Villumsens Bortrejse blev i det hele et uheldsvangert Varsel for Byen. Den 1. Juli 1566 blev den da

ogsaa nedlagt som Købstad, skønt Klosterets Ophævelse netop havde forjættet en Opgangstid. Borgerne fik Ordre til at flytte til det nyanlagte Hillerød, hvor der lovedes alle Beboere Begunstigelser i Form af Skattefrihed og paa anden Maade i de første Aar.

Men skønt denne kongelige Befaling blev indskærpet ved et nyt Brev af 17. Juli 1569, lykkedes det Borgerne i Slangerup ved passiv Modstand at hindre Byens Udslettelse af Købstædernes Tal.

Da Slangerup derefter først paa Aaret 1573 brændte, benyttede man den gode Lejlighed til, ved at paakalde Medlidenhed, at faa Kongen omstemt, og 10. Marts 1573 opnaaede Byen ikke alene et Tilsagn om at faa sine gamle Privilegier tilbage, men Kongen, der var bortrejst, lovede den nye Begunstigelser, naar han kom hjem, saaledes at denne Konge, der havde nedlagt Købstaden, siden kom til at staa som dens største Velgører.

Den dødsdømte By, hvis Befolkning var truet til at nedlægge den, var blevet benaadet.

11. NYE PRIVILEGIER. Det har formentlig været Gæstegaarden som atter bestemte Byens Skæbne. Allerede ved „Benaadningen" 10. Marts 1573 fik den 10 Aars Skattefrihed mod inden 4 Aar at bygge de brændte Gaarde saaledes op, at de kunde opstalde 350 af Kongens Heste og huse det tilsvarende Antal Folk.

Den 21. December 1573 stadfæstedes da Privilegierne — dateret Frederiksborg — dog forbeholdt Kongen sig Slangerup Skov. Byen fik atter Klosterjorden, nu for en Pengeafgift af 140 Dalere, og Tinget flyttedes fra Frederiksborg tilbage til Slangerup.

Som det vel kan have været rimeligt, har Borgmester og Raad klaget over den paa en Gang gamle og dog ny Handelsplads ved Sundby Færge, der 11. Juni netop samme Aar var blevet Toldsted; og den 21. December opnaaede Slangerup da ogsaa sammen med de øvrige Begunstigelser Brev paa, at der ikke ved Sundby Færge eller, som det mere omfattende hedder: udi Isefjord, „maa bruges nogen Vandel eller Købmandsskab med Alne, Maal eller Vægt.. til Forprang". Detailhandel blev altsaa forbudt.

Meget vigtigt var det, at der samtidig ikke alene blev sat Straf for Overtrædelse af Forbudet, men desuden beordredes Konfiskation af, „hvis de haver med at fare [formentlig Skib og Ladning], Halvparten til Kronen og Halvparten til Byen". Denne fik dermed en Anklageret og Ret til at føre Sagen for Slangerup Raadstueting.

En — set fra Slangerups Standpunkt kedelig — Undtagelse blev gjort, idet det hedder: „Dog skal det være dennem [ɔ: alle] frit for *efter Recessen*, at maa til deres Huse, Bygninger, Vogne, Plove, Ildebrand og Nødtørft købe Tømmer og Ved af dennem, som med Skibe indfører [dette], sammeledes deres Sædekorn og Brødkorn, og hvis de behøver til deres Landgilde og deres Ophold".

Ved dette Kongebrev standses — siges det — den Handel med Klæde, Humle, Salt, Staal og andre Købmandsvarer, som Præster, Bønder, Pebersvende og andre havde drevet i de omliggende Sogne og Byer i den Tid, Slangerup ikke var Købstad. Man opkøbte endog Korn, hedder det, og sendte det til Helsingør, København og andre Stæder.

Selv om Slangerup ikke selv fik Ret til Handel ved Sundby Færge, indskærpedes dog det Byens almindelige Monopol paa Handelen, som Købstadlovgivningen gav den.

Den 18. November 1574 fik Slangerup Teglværk Ret til 20 Læs Ved aarligt, for at Huse og Gaarde desto hurtigere kunde bygges, og den 9. September 1581 forlængedes Skattefriheden endnu 10 Aar (til 1593), mod at Byen — i Lighed med, hvad der paalagdes flere andre Byer — byggede Staldplads til ialt 500 Heste og tækkede alle Huse med Tegltag.

1578 havde Byen, som nævnt, faaet Tilladelse til at bygge et Pakhus ved Færgen.

Muligvis har Centraladministrationen ikke troet, at Slangerup kunde opfylde de Pligter, det havde paataget sig. Thi allerede i Brevet af 1573 truedes Byen med, at alle Huse og Gaarde vilde blive konfiskerede, saafremt den svigtede, og Lensmanden paa Frederiksborg fik speciel og streng Ordre til at paase, at alt gik, som det skulde.

Byen synes dog at have naaet det Maal, den havde lovet at naa. Thi 11. Oktober 1596 blev Klosterjorderne overladt Byen uden Afgift „indtil videre", aabenbart til Belønning for den udviste Anstrengelse, blot maatte Borgerne ikke uddele dem paa flere Hænder, end det allerede var sket, vel af Hensyn til Gæstepligten.

Senere er Afgiften af Klosterjorden igen blevet opkrævet. Den betaltes ikke 1608, men atter 1625[54] og faldt først endelig bort, da Byen efter Krigene 1657—60 tilbyttede sig den mod sine Krav paa Staten for Udlæg til Indkvartering i Krigens Tid. Kongebrev herom udstedtes den 6. Marts 1671[55].

1584 synes Tingstedet for bestandig at være flyttet tilbage til Hillerød.

12. KIRKENS OMBYGNING. 1573, Dagen før Privilegiernes Stadfæstelse, fik Byen ogsaa Hjælp til at genopbygge sin Kirke.

Den gamle St. Michaels Kirke synes ikke nedlagt 1562, da Byen fik Klosterkirken. 1573 siges, at Bykirken skal være „fast meget bygfalden" og har saa ringe Indkomst, at den ikke dermed kan bygges eller vedligeholdes. Derfor henlægges til den den Jordskyld (Fæstegods), som tidligere laa til Klosteret. 1615 var den $76^1/_2$ Mk. 6 Sk. Den gamle Kirke var imidlertid stadig i Brug. Thi da den den 29. Sept. 1576 fik bevilget 1 dansk Mark af hver sjællandsk Kirke, siges det, den var saa lille, at Menigheden maatte staa paa Kirkegaarden. Slige gamle Gudshuse kunde ikke saaledes forlades.

Byen havde ikke Raad til at bygge Kirken, hedder det. Det gik dog, omend smaat. 1586 fik den de hugne Sten, der endnu var tilbage paa den gamle Herregaard, Græsegaard, og 1587 Sandsten fra Gulland. Klosterkirkens Byggematerialer er nok ogsaa anvendt. Alligevel maatte Byen 1587 laane 1000 Daler af Kongen til Kirken, der endelig den 6. Februar 1589 stod saa vidt færdig, at der kun manglede et lille Spir til en Klokke. Kirkens Bygmester Hans v. Stenwinkel havde klaget over, at Lensmanden paa Frederiksborg, Jochum Leist, ikke vilde betale ham. Muligvis har Kongen paataget sig at udrede en Del af selve Bygmesterlønnen. Spiret synes aldrig opført.

Byen kom i stor Gæld i Anledning af Kirkens Bygning. Der maa jo være anvendt meget betydelige Kapitaler til Byggeri i de 15 Aar siden 1573, og 1592 fik den da Henstand med Tilbagebetaling af de 1000 Daler, saaledes at 500 skulde betales til Paaske 1593 og 500 til Mortensdag samme Aar. Den 24. August 1593 fik den dog eftergivet den sidste Rate paa Laanet, muligvis for derved at blive i Stand til at betale Kirkens Bygmester Hans v. Stenwinkel. Thi han havde mange Gange rykket Kongen for Hjælp mod Slangerup, som det fremgaar af et Kongebrev 24. Marts 1592 til Byen. Kongen formaner heri Borgmester og Raad dog at betale ham „for eders Kirkes Bygning, han forfærdiget haver efter den Kontrakt og Fortingning mellem ham og eder, ... at naar I hermed besøges, I da endelig tiltænker at fornøje og tilfredsstille forne Hans v. Stenwinkel for, hvis I hannem i saa Maader med Rette skyldig er, saa vi for videre hans Overløb kunde blive og være forskaanet".

Kirken i Slangerup staar den Dag i Dag endnu i den Skikkelse, den dengang fik — muligvis efter Stilen i den nedrevne Klosterkirke. I hvert Fald minder den med sine svære Gavle og sin brudte Apsis en Del om

et andet, større Cistercienserklosters Kirke, den i Løgum i Sønderjylland. Denne Munkeordens Bygninger var i mange Henseender ens, opført efter strenge Forskrifter fra Ordenens Side. Et Særkende var saaledes, at Kirkerne ikke havde Taarn. Som det ses af Slangerup Kirketaarn, maa den oprindelige Sognekirke, hvortil Taarnet er bygget, have

Slangerup Kirke.

været betydelig mindre end den nuværende. Denne er dog i den ydre Udstyrelse meget paavirket af sin Mester og sin Tid. 1606 har Peter Maler fra Helsingør (den ældre Peter de Meyer) arbejdet der (Prædikestolen er fra dette Aar[56]). Altertavlen, skaaret af Statius Otto, Mester bl. a. for det smukke Springvand paa Gammeltorv i København, opsattes først 1612.

Blandt Kirkens Inventar var 1614 bl. a. „et Skrin at lægge udi til Skibsfolks Behov".

Johan Tønder, den første evangeliske Præst, har sagtens aldrig faaet sin Præstegaard. 1567 hedder det, at Præsten ingen Præstegaard har, men at Kirken stillede en Gaard til Raadighed for ham. Ogsaa Gørløse Kirke ejede en Gaard i Slangerup og Jørlunde Kirke endog to.

Imidlertid skænkede Kongen Byen en Præstegaard, da Privilegierne blev givet Byen paany. Den 6. Marts 1574 tillagdes der Præsteembedet 2 Gaarde, som Klosteret i sin Tid havde købt til Underhold for Præsten i Byen, dog var den ene Gaards Byggested — Bygningerne var brændt — 1573 overdraget til Kongens Enspænder (Kurér) Christoffer Sternberg. Denne fik samme Aar en anden Gaard, men forflyttedes 1575, saa Præsten fik begge Gaarde. Den ny Enspænder, Jens Fox, kom 1575 til at bo paa *Aagaard*, paa den Plads Syd for Byen ned mod Aaen, der paa Resens Atlas benævnes Klosterpladsen. 1584 fik han Øvre Værebro Mølle.

Hvor Præstegaarden laa, kan ikke oplyses, men den har rimeligvis ligget paa Nordsiden af Kirkegaarden, Vest for Indgangen her. 1614 blev der nedbrudt to Skorstene „i den gamle Præstegaard", der endnu nævnes 1619.

Christen Rasmussens Segl, Præst i Slangerup 1595—1615. Han førte Tilnavnet Fabricius, ɔ: Smed. Hyldingsfuldmagt 1610.

Aaret efter blev der udskrevet Afgift af Kirkerne paa Sjælland til Hjælp til at købe en Præstegaard i Slangerup. Det maa være den, som Byen købte ved et endnu bevaret Skøde af 24. April 1620[57], og som var Præstegaard i de følgende to Aarhundreder. Den laa Norden for Kirken i Præstestræde, paa dettes Nordside, og var 41 Alen ud til Strædet, der her benævnes Algaden. Grunden var $125^1/_2$ Alen dyb, men strakte sig i Øst ikke helt hen til Kongensgade. Gaarden købtes af Arvingerne efter den tidligere Præst Christen Rasmussen Fabricius († 1615), hans to Sønner Hans og Frederik. 1759 solgte[58] Kirken den til Pastor Kiærulf, og de følgende Præster købte den af hinanden. Her boede altsaa ogsaa Kingo, da han var Præst i Slangerup. Gaarden var 1759 15 Alen bredere til Gaden end i 1620 og havde 1759 fra den nordligste (bagerste) Del af Grunden en Udkørsel til Kongensgade, 36 Alen lang. Saa brede (dybe) var altsaa Grundene her paa Kongensgades Vestside. Pastor Fabricius og hans Efterfølger, Hans Pedersen Tikøb, har ikke beboet „den gamle Præstegaard", idet de fik Huslejegodtgørelse af Kirken.

Ved Siden af den gamle Præstegaard byggedes 1614 et Hus med to Lejligheder, hvoraf Kapellanen fik den ene. Der lagdes derefter 100 Favne (300 Alen) Stenbro „langs ud med Husene med Rendesten paa begge Sider", d. v. s. Kirken brolagde hele Præstestræde, der dengang, som det fremgaar af Resens Byplan, gik helt ud til Landevejen til Ude-

sundby, vistnok den oprindelige Vej Vest ud af Byen, som det endnu den Dag i Dag ses af Frederikssund Landevejs Retning i Forhold til Strandstræde, Strædet fra Hestetorvet ud af Byen. Brolægning af Præstestrædet med Rendestenene ved Siden har dengang været højst moderne. Den gamle Form for Gadens Profil havde Rendestenen i Midten.

1615 omtales endnu Klosterkirkegaarden, men denne maa være nedlagt kort efter — der var nu gaaet 27 Aar efter Klosterkirkens Nedbrydning — og har givet Plads for det nye Kvarter Syd for Svaldergade og Hestetorvet. Svaldergade (af Skvalder, Snak) har muligt faaet sit Navn i denne Tid af, at man sad paa Kirkegaarden og holdt Snak.

4. KAPITEL. KOMMUNALE FORHOLD FØR 1625

13. UDGIFTER TIL BYENS BESTILLINGER. Medens Slangerup Bys Arkiv er saa godt som helt bortkommet for Tiden før ca. 1780, har Centraladministrationens Arkiver bevaret enkelte Brudstykker af det, Kæmnerregnskaberne for 1606—18, Byfogedregnskaberne 1622—80 og Kirkeregnskaberne 1614—20 [59], hvorved det er os muligt nogenlunde at danne os et Billede af Livet i den lille Købstad ved Tiden omkring Aarhundredskiftet 1600. De stærke sociale og økonomiske Brydninger ved denne Tid har givet Staten Anledning til at beskæftige sig med Forholdene, og for de begaaede Synders Skyld er de foreliggende Oplysninger derfor blevet indhentet og bevaret. Store Uregelmæssigheder har Centraladministrationen ikke fundet, og med vort Kendskab til andre Byer paa denne Tid kan vi se, at det i Slangerup var som alle andre Steder.

Det kan antages, at det foreliggende Billede fra Aarene omkring 1600 er typisk for Byen ikke alene et Par Aarhundreder tilbage i Tiden, i hvert Fald til Købstadloven af 1422 og i mange Henseender ogsaa betydeligt længere tilbage, men at Livet i Byen ogsaa har formet sig saaledes helt frem i Tiden til ca. 1680, ja, vel 100 Aar længere. Den økonomiske Tilbagegang, der som nævnt kulminerede omkring næste Aarhundredskifte (1700), gjorde vel Forandringer, dog ikke i Retning af Omvæltning; den medførte meget mere Indskrænkninger, en Bortvisnen af noget af det, der indenfor de gamle Byrammer gjorde Livet en Smule frodigt.

Med denne Nuance vedblev Byernes Mentalitet at være den samme, til den Aand, der fik sit voldsomste Udtryk i den store franske Revolution 1789, fejede det meste af det gamle bort.

De bevarede Regnskaber giver efter deres Natur kun Byens Forvaltning, og den var, som man kan tænke sig, meget enkel.

Den største økonomiske Udfoldelse var uden Sammenligning Betaling af Skatterne til Staten, der fik Pengene af Byen, som opkrævede dem hos Borgerne og sendte dem til København. Til Byens egen Administration betalte Borgerne kun de Smaabeløb, der medgik til Istandsættelse af Gader, Veje og Broer og Lønning af de faa Embedsmænd, der var nødvendige — foruden Kapellanen og Organisten: Byskriveren, Vægterne og Rakkeren.

Organisten i Slangerup fik i Aarene 1606—18 15 Daler om Aaret til Mikkelsdag. Af Kirken fik han ligeledes 15 Daler, og Byen hjalp ham flere Gange yderligere med 2 Daler om Aaret til Husleje, da „hans Løn var saa ringe". Organisten hed i disse Aar Mikkel Olsen.

Kapellanen maatte Byen hjælpe med 5 Daler om Aaret. Første Gang udbetaltes Beløbet 1607, men det behøver ikke at betyde, at der først ansattes Kapellan dette Aar. Thi Halvdelen af Kæmnerregnskabet for 1606 mangler. Noget taler dog for, at Hr. Niels, der indtil sin Død 1614 fik Byens Kapellanløn, ogsaa var den første i Stillingen. Hans Enke beholdt Lønnen i Naadensaaret. Efter ham var Hr. Søren Kapellan. 1617 afløstes han af Hr. Tyge [Andersen København], der allerede Aaret efter blev Præst i Ll. Lyngby. Som de fleste Kapellaner fik ogsaa han ret hurtigt selvstændigt Kald.

Byskriveren, hvis Embede i alle Aarene 1606—19 beklædtes af Hans Hansen, fik 10 Rgd. aarligt af Byen og formentlig Skriverpenge for, hvad han udfærdigede.

Byen holdt desuden to *Bysvende* (Politibetjente), der ogsaa var *Vægtere,* hvad enten de nu lejede for sig en Mand til at gaa Vagt, eller de fungerede skiftevis som Vægter og Bysvend. De kunde vel ikke varetage begge Bestillinger i det samme Døgn. De antoges særskilt til Vægterhvervet, hvad vel tyder paa, at der tidligere har været særlige Vægtere i Byen. Lønnen var for Vægterne 6 Daler om Aaret og gik fra Kyndelmisse (2. Febr.) til St. Hansdag (24. Juni) og videre til Kyndelmisse. Bysvendens Løn var ligeledes 6 Daler, men gik fra Paaske til Mikkelsdag (29. Sept.) og videre til Paaske. Vægteren fik en Klædning foruden Lønnen og Bysvenden et Par Sko.

Nederst paa Rangstigen blandt alle Borgere som blandt Byens lønnede Folk stod *Rakkeren,* der skulde bortføre selvdøde Dyr, som intet ordentligt Menneske kunde røre ved. Havde Dyret ingen Ejermand, fik Rakkeren sin Betaling af Byen. En anden af hans Opgaver var at gøre „*Bysens Kælder*" under Raadhuset ren en Gang om Aaret. Thi Fangerne, hvoraf der i Regelen kun var en enkelt — med lange Tiders Mellemrum —, kom aldrig udenfor Kælderen, saa længe de sad fængslet. Rakkeren, Mester Anders, boede i et lille Hus i Byens nordre Udkant, ved den Gyde, som her førte op til Jordhøj By og dannede Skellet mellem Slangerups to nordlige Vange. Et Jordstykke her hed siden *Rakkeraasen,* men har vel næppe været tillagt Rakkeren. 1614 fæstede Byen efter Mester Anders' Død Jørgen Høg til Rakker og købte 1615 for 4 Daler Rakkerhuset til ham af Mester Anders' Enke, vistnok Høgs Svigermoder. Thi Mester Anders og Mester Jørgen arbejdede et Aars Tid sammen. 1617 fik Rakkerhuset indsat to Vinduer paa Byens Bekostning. 1655 havde Byen ikke Rakker mere[60], saalidt som den i de bevarede Kæmnerregnskabers Tid har holdt Skarpretter. Mestermand, der sædvanlig findes blandt de større Byers Embedsmænd, maatte Slangerup laane i Roskilde.

Byskriver Knud Ambrosens Segl. Fra et Skøde 1584.

I *Jordhøj Gyde,* hvor Rakkerhuset laa, stod paa Gydens Nordside i det 18. Aarhundrede et gammelt, fattigt Hus, der bar Navnet *Slottet* — en Vittighed, som ikke er ukendt i Byernes og Landsbyernes Historie. 1682 var „*Bakken*" her øde. Gyden førte ogsaa Navnet *Grønnegyde.*

Hyrden, en anden lille Bestillingsmand, lønnedes ikke af Byen, men af „Agermændene", de Borgere, der ejede Byens Jorder, og som altsaa ligesom Købmændene og Haandværkerne synes at have udsondret sig som en Korporation, der havde sin Oldermand som andre Laug. Da Hyrden ikke 1610 fik hele sin Løn, hvorfor siges ikke, traadte Kæmnerkassen til og gav ham det, hans Arbejdsgivere havde nægtet ham, 1 Mk. og et Par Sko til 2 Mk. (Bysvendenes Sko kostede sædvanlig $2^1/_2$ Mk.), ligesom Byen 1617 betalte Hyrden det Beløb, som Raadmand Jørgen v. Friborg, der 1609 ved kgl. Bevilling havde opnaaet Skattefrihed, nægtede at betale, men ved senere Revision protesteredes der dog mod denne Udbetaling. Byen som Helhed havde vist ellers antaget Hyrden, men Agermændene maa have paataget sig at lønne ham.

Byen vedligeholdt da ogsaa den uundværlige *Fold,* der egentlig kun

kom Agerbrugerne til Gode — 1778 laa den i *Pilestræde* —, og tog sig af *Byens Tyr,* som i hvert Tilfælde ikke var til nogen Nytte for dem, der ikke holdt Køer, men af desto større Betydning for Agermændene. Den stod paa Byens Regning om Vinteren opstaldet hos en af Borgerne, 1603—17 hos Peder Olsen, der 1606—09 var en af Byens Kæmnere, derefter hos Jens Remsnider. De fik 3 Daler for den pr. Vinter. Om Sommeren har Tyren naturligvis gaaet paa Græs, vistnok passet af en af Bysvendene. Da den 1607 løb bort og blev „optaget" i Jordhøj, sendtes den ene Bysvends Kone over efter den.

Der udfoldedes aabenbart ogsaa i Datiden megen Omhu for denne Tyr. 1609 udrangeredes saaledes den, man da havde. Den solgtes til Peder Olsen for 5 Daler, og man købte en ny af Borgmester Heine Friis for 7 Daler, hvad enten nu disse to Mænd blot var Kommissionærer, eller de selv holdt Tyr. Flere af de større Kvægejere maa i hvert Fald have haft Tyr selv, saaledes at Bytyren kun har været til Raadighed for dem, der ikke havde Tyr selv eller ikke vilde betale for Benyttelse af Tyrene hos de Private i Byen. 1615 købte Byen en ny Tyr i Mørdrup, ligeledes for 7 Daler, og da den druknede Aaret efter, umagede man sig helt til Roskilde Marked for at faa en anden. 1618 saa Byen atter paa en Tyr i Lynge, uden at det ses, om den blev købt.

14. BYENS MARKER. Hævdelsen af Byens Marker var et Anliggende, som paahvilede Borgmestre og Raad, og hvortil de altsaa kunde disponere over Byens Kasse. Det er foran nævnt, at Borgmestre og Raad i 1550'erne efter Byens Genoptagelse i Købstædernes Tal satte Kraft ind paa at forsvare Byens Ret til Skove, Overdrev og Markjord. 1609 stævnede Kæmneren og Byskriveren Hiordou (Jordhøj), Lystrup, Lindholm, Mørdrup og Jørlunde Mænd, d. v. s. alle de Landsbyer mod Nord, Øst og Syd, hvortil Slangerup Jorder grænsede, til Frederiksborg Birketing for at faa dem dømt til at ordne deres Gærder og Diger. De Slangerup Mænd maatte i den Anledning køre til Frederiksborg, hvor Tinget holdtes, og det kostede $^1/_2$ Mark at faa Birkeskriveren, Søren, til at indføre Bøndernes Gensvar i Tingbogen. Proceduren var mundtlig, men Slangerup Mænd har som Part haft Interesse i at faa Bøndernes Gensvar opbevaret for Fremtiden ved at lade det indføre i Protokollen og vel ogsaa i at faa en Afskrift af det for Imødegaaelsens Skyld. Paa den Maade begyndte den skriftlige Procedure, der senere i mange Aar blev Sædvane her i Landet. Sognefogeden og 4 Mand fra Kvinderup blev udmeldt til Skønsmænd og beværtedes derfor i November i Slangerup

en Dags Tid, hvorfor Byen betalte 5 Mark. Dommen faldt 8. December, og Slangerup maa have vundet Sagen. Thi den gav „Herredsfogeden" — som iøvrigt var Raadmand Hans Hansen i Slangerup, hvis der ikke var Sættedommer i Sagen*) — 1 Mark for Dommen, og Tingskriveren fik 2 Mark for at udfærdige en Udskrift af den.

Jordhøj Bymænd hævnede sig Aaret efter ved at optage Slangerups Kvæg og pante for det samt ved at beholde Panterne efter Høst uden

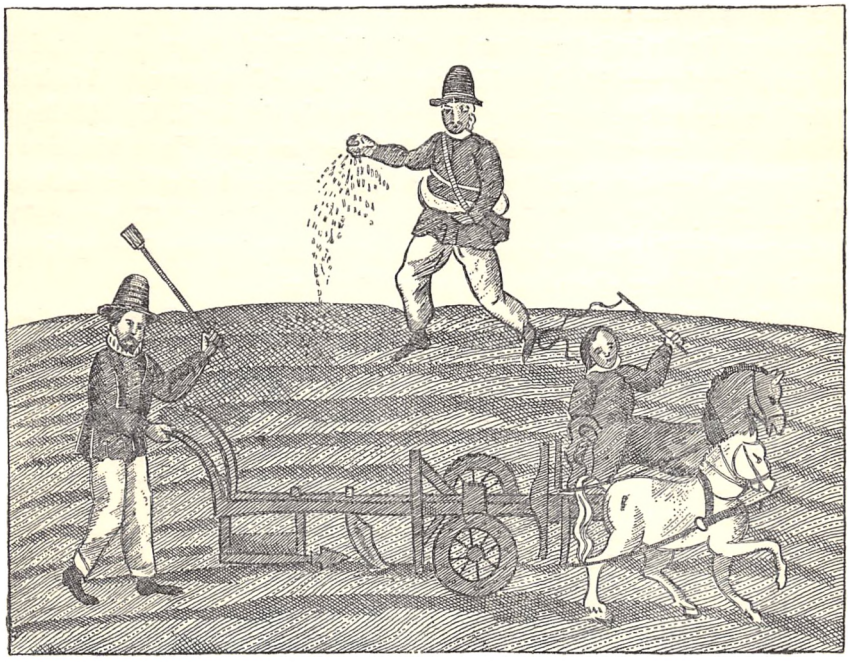

Bønderdragter 1588. Jacob Ulfeldts Jordebog (Selsø).

at lade Slangerup indløse dem, hvad der var ulovligt og affødte en ny Retssag.

Slangerup maatte undertiden ogsaa lukke et Par „*Trættegab*" (i Digerne mod Nabobyerne), hvad Kæmneren betalte, saaledes 1611 et i Bygvangen ved Rakkerens Hus og 1614 et ved Hestehaven. 1616 mente Byen at maatte stævne Hørup Mænd, de eneste Naboer, der ikke var med i Processen 1609, men i hvilken Anledning Stævningen udgik, siges ikke.

*) Raadmand Hans Hansen var Birkedommer 1609—21, og 1611 blev Borgeren Anders Claudisen Birkeskriver. 1615 var den senere Borgmester Hans Mikkelsen, da en purung Mand, Skriver paa Birketinget.

Byens Marker dyrkedes som de omliggende Landsbyers i tre Vange, nordligst *Kratvangen* op mod *Slangerup Krat;* dette Krat udgjorde senere en Del af *Lystrup Kobbel.* Mod Vest laa *Raasigvang* med Navn efter Engene (Sigene) her ved Skellet (Raaen). Mod Syd, op til Jørlunde Marker, laa endelig *Brobækvang* med Navn efter Aaen og Broen tæt indenfor Byens *Sønderport.* Aaen løb dengang igennem den sydlige Del af Slangerup. Hver Vang var delt i Aase med særlige Navne, og hver Agerbruger havde sine bestemte Agre i Aasene.

Jordens Dyrkning skete i sædvanligt Fællesskab, men flere Steder var der afgærdet særlige Agerskifter, navnlig hvor Jorden var god nok til at dyrkes hvert Aar, eller hvor Engene egnede sig dertil. Umiddelbart Vest for Sønderport laa saaledes *Brobæk Enghave,* ved Have Mølle var *Mølleengen.* Længere mod Vest og ned mod Engen bar et Stykke Jord Navnet *Grannetoft,* muligvis et Minde om en Avlsgaard (Klosterets?), der engang har ligget her, maaske den, der er antydet paa Resens Kort, som i saa Fald har afsat den paa et urigtigt Sted.

Rundt om Byen laa indhegnede *Tofter,* og langs Aaen, Øst for Sønderport, laa et stort indhegnet Skifte, hvis Navn, *Fruernehave,* formentlig stammer fra Klosterets Tid. Den var 1682 tillagt Borgmester og Raad som Embedsjord. Øst op til Fruernehave laa *Lille Ø,* et Engstykke, der tilhørte hele Byen ligesom den Nord derfor liggende *Store Ø* eller *Øen.* Mellem Fruernehave og Lille Ø paa den sydlige Side og Store Ø paa den nordlige Side gik *Østrædet,* Vejen ud til Overdrevet, en gammel Vej til Lindholm og Uggeløse. Syd for Fruernehave, paa begge Sider af Aaen strakte sig *Østrædets Enghave.*

Den store Mose mellem Øen og Overdrevet kaldtes *Bredmose* (42 Tdr. Land). I Fortsættelse deraf ligger ved „Slotsbakken" endnu den Dag i Dag *Slotsmose* (31 Tdr. Land). Den anden store Mose, mellem Slangerup By og Øen, kaldtes *Snabe Mose* eller Snaben, af Snabe, vaad Eng. Nord derfor i Hjørnet mellem Landevejen og Lystrupvejen (der hed *Hovmandssti,* fordi Hovbønderne kørte til Frederiksborg den Vej*), laa *Fruerne Mose.*

De tre Vange dyrkedes efter sædvanligt sjællandsk Tresædsskifte: Rug, Byg, Fælled, og naar de var udlagt til Fælled, græssede Kratvangen 64 Høveder og Raasigvang 20 Høveder.

*) Her gik 1521 Hovedvejen Helsingør—Roskilde, idet der dette Aar anordnedes Kroer paa denne Vej i Karlebo og Slangerup. Paa Vejen Slangerup—København blev der Kro i Ballerup.

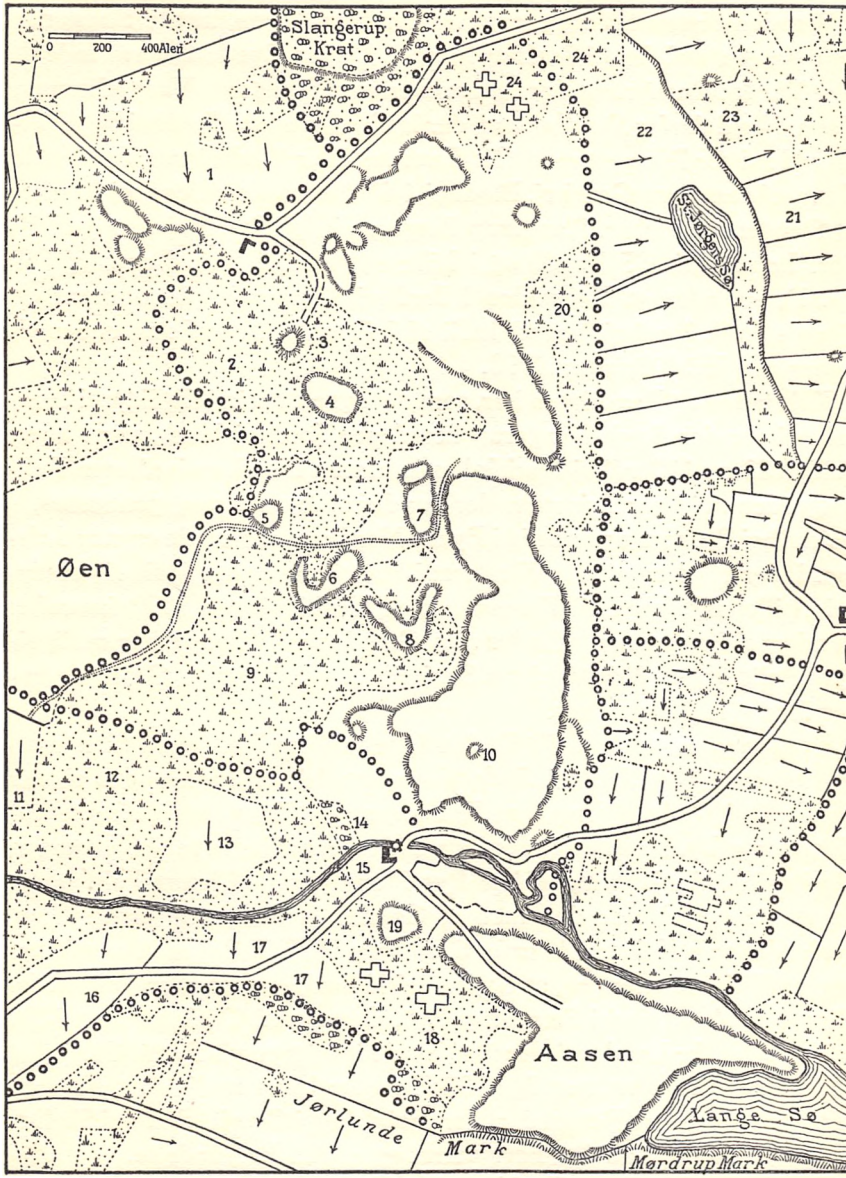

Slangerup Overdrev[61].

1. Dyresletten, 3. og 4. Ll. og St. Slotsbakke, 5. Sygehave B., 6. og 8. St. og Ll. Trækilde B., 7. Malkepladsen, 10. Munkebjerg, 11. Fruernehave, 12. Sichels Eng, 13. Skræderholmen, 14. Krageholm, 17. Tormindshave, 18. Tormindsmose, 19. Ravneholm, 20. Franche Lyng, 22. og 23. Forsbang Agre og Eng, 24. Langvad. Mod Øst: Lindholm By.

Foruden disse tre Vange, som laa rundt om Byen, havde Slangerup By ogsaa en Del Jord i Jordhøj Marker. Denne Bys Jorder var inddelt i fire Vange: *Raasigvang*, der laa sammen med Slangerup Vang af samme Navn, Nord derfor *Staldhøjvang*, der laa Nordvest for Jordhøj By, *Lillevang* Nord for Byen og mod Øst *Kratvang* eller *Blodhøjvang*, der havde Navn af den store Gravhøj, Blodhøj, i Skellet mellem Jordhøj Marker og Slangerup Marker. Slangerup Borgere ejede i Staldhøjvang godt 37 Tdr. Land (521,495 Kv.al.) og i Lillevang godt 5 Tdr. Land (73,567 Kv.al.), saaledes at Købstaden i Jordhøj Marker havde omtrent en Gaards Jord. Jordhøj bestod 1682 af 7 Gaarde, hvoraf den ene nedlagdes ved Udskiftningen 1790.

Købstaden og Landsbyen har, som det synes, oprindelig ligget i Jordfællesskab; den Jord, Slangerup besad paa Jordhøj Mark, var i hvert Fald 1682 med i Jordhøj Markfællesskab, men Ejendomsjord, som Købstadjorden altid var Privateje, der kunde sælges, arves og pantsættes.

Jordhøj By, som oprindelig i Byens Nordkant rummede en stor Avlsgaard, der 1344 overlodes Klosteret i Slangerup og muligvis da omfattede Lillevang, hørte til Kronen lige til Udskiftningen 1790, hvorefter Bønderne fik Arvefæsteskøder paa Gaardene. Lillevang har muligvis oprindelig været Avlsgaardens Særjord. Jordhøj øvrige Gaarde nævnes ikke som Klostergods.

Der var en ejendommelig Forbindelse mellem Jordhøj og Slangerup ad den saakaldte *Jordhøj Gyde* (Grønnegyde), en indhegnet Vej, der fra Jordhøj Gade gik mellem Raasigvang og Kratvangen direkte ind i Slangerup By. Muligvis er den i sin Tid anlagt af Hensyn til Slangerups Marker i Jordhøj. Denne sidste Bys Mænd havde i hvert Fald noget imod den og lukkede den med et Gærde, da Slangerup første Gang nedlagdes som Købstad, hvorfor Slangerup 1557 fik Sognevidne af Omegnens Kirkestævner paa, at Gyden „altid havde været alfar Vej ind fra Hiørve Gade og ind i Slangerup By". Ogsaa ved Udskiftningen 1810 kaldes den alfar Landevej. Jordhøj havde iøvrigt en vis Ret til Græsning i *Slangerup Overdrev*, nemlig af 28 Høveder hvert tredje Aar. Formelt begrundedes denne Ret med, at Jordhøj deltog i Gærdelukning i Skellet. Men der maa oprindeligt have været en anden Begrundelse.

Der fandt i Markens Østside ogsaa Fællesskab Sted med Jørlunde, idet Slangerup Overdrev, derunder Aasen, og Jørlunde Overdrev var fælles for de to Byer. Der var saaledes intet Skel imellem dem, og Slangerup kom til at grænse til Mørdrup Bro. Jørlunde havde Ret til 61 Hø-

veders Græsning, heraf 5 for Husmændene, Slangerup til 50, Kratmøllen desuden til 12[62]. Dette Fællesskab er saa meget desto mærkeligere, som Slangerup ligger i Lynge Herred, medens Jørlunde laa i Jørlunde Herred, til hvilket Byen gav Navn, skønt det laa yderst i Herredet. Mellem de to Byer var der her intet Skel, altsaa heller ikke mellem de to Herreder. Man kunde gisne, at Slangerup (Byen eller Sognet) oprindelig har hørt til Jørlunde Herred og muligvis er en Udflytter fra Jørlunde, men der synes intet Holdepunkt for denne Gisning udover, at Kratmøllen midt i Slangerup Overdrev hørte til Jørlunde Sogn. Af Overdrevet betaltes ikke Tiende, formentlig fordi det var Alminding, da der paalagdes Tiende.

Af *Kratmøllen* laa kun selve Møllehuset (9 Fag) i Jørlunde Sogn, medens Møllegaarden iøvrigt hørte til Slangerup Mark. Mølleren, der savnede Jord, fik derfor af Frederik I (1523—33) Bevilling paa et Vænge Tormindshave eller Tormandshave (som det senere kaldtes) Syd for Møllen for den Fæsteafgift, „som Abbeden i Æbelholt med andre gode Mænd kunde granske". Da Nævnet skulde fastsætte Landgilden, kom Slangerup Mænd ikke. Abbeden, der vistnok paa sit Klosters Vegne var Møllens Ejer, sagde senere, at Borgerne var stævnet mundtligt, men Borgerne nægtede dette, og Sagen kom 1536 for Kongens Retterting. Her blev Møllerens (Niels Hansens) Bevilling underkendt, idet Frederik I ogsaa havde stadfæstet Slangerups Privilegier ($^{25}/_{3}$ 1525), der omfattede Besiddelsen af Overdrevet og dermed Tormandshave. Slangerup Borgere paastod, at Kongen var daarligt undervist, og at Abbeden og Nævnet havde fastsat Møllerens Afgift til 4 Mk. Penge, medens Mølleren kun havde betalt 4 Mk. Mel. Dommen, der faldt den 29. Juni 1536, kendte Slangerup berettiget til den omstridte Jord. Den 13. Juni 1558 sluttedes dog et Forlig, hvorved Møller Niels Hansen fik Tormindshave i Fæste paa egen og Hustru Kirstine Nielsdatters Livstid. Samme Dag forpligtede de sig til aldrig at grave Tørv eller hugge Træ paa Jorden og fik Fæstebrev udstedt. Ca. 1625 fik den daværende Møller, Snedkeren Hans Barchmann, ogsaa Borgmester og Raads Embedsjord *Skræderholmen* i Fæste efter Henstilling af Lensmand Jørgen Urne (1623—27)[63].

Efter at Kongen 1573 havde forbeholdt sig *Slangerup Skov*, kom denne til Kratmøllen. En Del af Skoven var som nævnt „Kratmøllebjerge", der laa mellem Møllen og den Vej, der gik i Skellet mellem Lindholm og Lystrup Marker. Denne Vej var ved Grænsen mod Slangerup lukket

med et Led, *Nørre Lindholm Led.* Ogsaa Vejen forbi Møllen til Lindholm havde et Led ved Skellet mellem Slangerup og Lindholm, som indtil 1512 passedes af Mølleren efter Foranledning af Slangerup Borgere. Leddet stod i *Brænne Møllevad,* et Navn, der muligt gemmer Kratmøllens oprindelige Navn. Kratmøllebjerge vurderedes 1708 til 40 Svins Olden.

Ogsaa *Langesøaas,* den anden Del af Slangerup Skov, var 1708 bevokset med Træer og førte da Navnet Mølleaasen. Den laa 1708 til Møllen og sattes 1682 til 16 Svins Olden, men var vist næsten øde 1708.

Overdrevene var i disse Egne mest Skove eller Parker, ikke altfor tætte, med store, aabne Pladser, og Kreaturernes Ødelæggelse fik dem til at forfalde. Træerne gik ud og raadnede. Aasen var gammel Egeskov, medens Jørlunde Overdrev var Bøgeskov ligesom Lystrup Lund, hvorimod Slangerup Krat 1682 var smaa unge Ege og nogle faa gamle Bøge. Overalt var der desuden Underskov (det, der sædvanlig hed „Skov"), i Regelen af Tjørn og Hassel.

Den tredje Lokalitet af Slangerup Skov, *Krageholm,* er formentlig den nuværende *Fuglebakke* ved Kratmøllen. Her laa endnu 1629 Voldstedet af en gammel Borg med Grave. I et Try Herreds Tingsvidne $^{3}/_{8}$ 1527 nævnes Poul Dyrsin, Foged paa Krageholm, som siddende til Tings. Det er muligvis i denne Gaards Tilliggende ved Skellet mellem Slangerup og Jørlunde, denne sidste By har haft nogen Græsningsret, maaske fordi Gaarden har hørt til Jørlunde Sogn. Saaledes kunde Mangelen paa Skel mellem Slangerup og Jørlunde paa denne Del af Nabolinjen forklares. I Jørlunde Mark var der 1682 her et Ornum, et Stykke Jord, der tidligere havde været udenfor Fællesskabet. Det er maaske en Del af Krageholm Mark. Vejen fra Jørlunde til Kratmøllen gik i ældre Tid over Skræderholmen tæt forbi Krageholm, medens den allerede 1629 var lagt som nu, direkte forbi Kratmøllen. Efter de ældste Efterretninger synes Overdrevet ikke have omfattet Skræderholmen og Krageholmen. Var Krageholmen endnu beboet 1527, har Byen altsaa faaet Jorderne dertil kort efter Grevefejden eller har sammen med Jørlunde bemægtiget sig den øde Gaards Jord.

Kratmøllen tilhørte indtil 1366 Ridder Niels Aagesen Galen til Karstetholm i Skaane, der den 22. Sept. 1366 solgte Møllen, Annessegaard og andet Gods (ikke Krageholm) til Valdemar Atterdag, som købte og anlagde mange Vandmøller. Niels Galen tog atter Møllen og Annessegaard til sig, vist med Urette, og først Dronning Margrethe erhvervede endelig Ejendomsret over dem af hans Arvinger $^{17}/_{12}$ 1399.

1527 anfægtede Jørlunde Mænd Slangerup Købstads Ret i Overdrevet, og der blev i den Anledning optaget et Sognevidne i Slangerup den 2. Juni 1527 om, at „Synsmænd bevidnede, at Jørlunde Mark ikke paa noget Sted ligger 100 Favne nær det Aafar og gamle Vandløb, der løber fra Kratmøllen til Slangerup", og at dette ikke er gravet Jørlunde nærmere. Et Sognevidne af Lynge Sogn samme Dag fastslaar, at Slangerup Jord omfatter Brænne Møllevad, idet en Mand vidnede, at han havde hængt Led der efter Slangerup Borgeres Anmodning til for 12—15 Aar

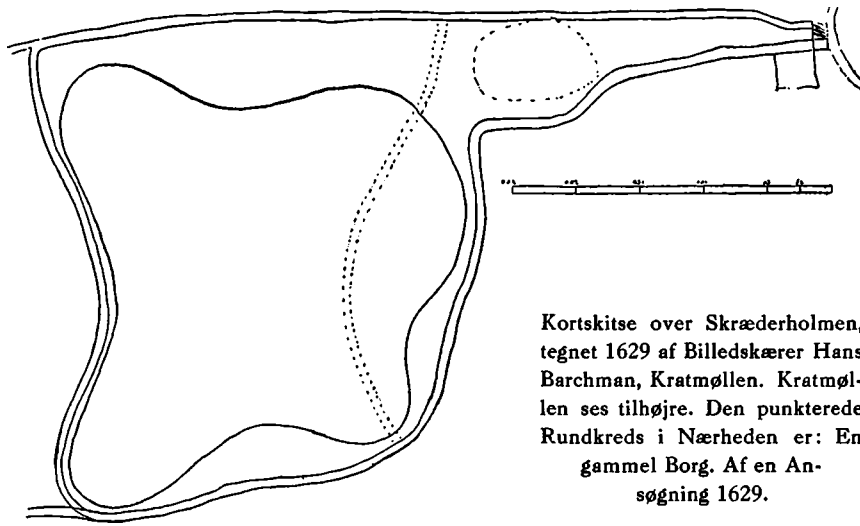

Kortskitse over Skræderholmen, tegnet 1629 af Billedskærer Hans Barchman, Kratmøllen. Kratmøllen ses tilhøjre. Den punkterede Rundkreds i Nærheden er: En gammel Borg. Af en Ansøgning 1629.

siden, og en anden, at han for 60 Aar siden [1467] havde tjent i Kratmøllen hos gamle Hans Møller, og at denne havde holdt Vejen færdig [i Stand] og Leddet i Vadet ved Hævd efter Aftale med Slangerup Mænd, der altsaa har haft Pligt dertil. Byen har saaledes haft Overdrevet allerede 1467. Byen havde et Vidne af Try Herreds Ting af 25. April 1500, der fastslaar, at Slangerup Jorder gik lige til Lystrup Skel, idet Slangerup Mænd og Lystrup Mænd skal lukke hver Halvdelen af Gærderne mellem Nørre Lindholm Led og *Lystrup Led*, „som hænger i Vadet" *(Langvad)*. Endelig optog Byen den 3. Aug. 1527 et Vidne ved Try Herreds Ting, hvorefter en af Byens Borgmestre „lod læse et aabent forseglet Brev, under 4 Riddersmænds Indsegl, og tre Sognevidner, et af Lynge, et andet af Jørlunde og et tredje af Herlev lydende paa Slangerup Overdrev, „som er *Øen, Dyresletten, Kratten, Thormindshave* og *Langesøaas*, saa at det havde været frit og villigt til Slangerup udi 50 Aar, saa

at ingen havde raadt derfor udover Borgmester og Raad i Slangerup paa vor naadigste Herres [ɔ: Kongens] Vegne", altsaa ikke Skræderholmen og Krageholmen.

Der blev derefter den 8. Juli 1528 af Kongen udmeldt 4 Kommissarier, nemlig Rigens Marsk Tyge Krabbe, Lensmand Johan Urne paa København, Lensmand Oluf Rosenkrantz paa Abrahamstrup og Claus Eriksen Rafnsberg til Kindholm (i Kyndby Sogn i Horns Herred), men deres Dom[64] kendes kun fra Referatet af den i Resens Atlas. Slangerup havde gravet en Skelgrøft, som det dog maatte dække til igen.

1556 lod Slangerup imidlertid atter grave en Grøft fra Hjørnet af Tormindshave til Mørup Bro og paastod, at den var Skellet. Der nedsattes en ny kgl. Kommission paa 5 Medlemmer: Per Bilde til Svanholm, Kjeld Ugerup, Henrik Nielsen til Gundetved, Chr. Pors til Jonstrup og Otto Mindstrup, men den 24. Sept. 1556 forligte de Sagen „efter at have set adskillige Breve paa begge Sider". Efter Forliget skulde det gamle Fællesskab i Overdrevet fortsættes, Grøften tilkastes og ikke komme Jørlunde Mænd til Skade. Skulde nogen af Parterne senere ønske Fællesskabet hævet, skulde de kalde Oldinge [Sagkyndige] til at sværge Markskel efter Loven[65].

Først 200 Aar senere ophævedes dette Fællesskab, og som senere skal fortælles, netop efter denne Grøft, der forkastedes af Kommissionen. Den har været stor og dyb og var siden meget kendelig, den nævnes saaledes i Matriklen 1682. Dens Ælde gav den omsider den Ærværdighed, som Sandheden ikke kunde forlene den med.

Et Sognevidne af Herlev udtalte ellers 1558, at „Slangerup Overdrev altid har gaaet fra det Vangeled udenfor Brobæk udenfor Haverne, som ligger til Byen, og Østen fra Vangeleddet efter den gamle Hævd som Gærderne plejer at gaa, til Aaen og opad Aaen til *Tormindshave* og ad *Tormindsmose* til Mørdrup Bro og Langesø, ad *Krøtmølle Bro* og til Langvad [ved Lystrup]". Et Udtryk for, at dette Areal tilhørte hele Byen, var det, at *Øen*, som maalte 70 Tdr. $2^1/_2$ Skp. Land, bortforpagtedes af Byen til Borgerne, som aarligt gav 10 Sk. pr. Td. Land og ved Salg en Rekognition til Borgmestre og Raad af 1 Td. godt Rostokkerøl pr. Td. Der var 1775 Tradition i Byen for, at den saakaldte *Lilleø* (mellem Fruernehave og Sichelseng) var taget i Dyrkning senere end Øen selv. Lilleø hed ogsaa *Ølbryggers Vang*, muligvis efter en kendt Borger, Brygger og Raadmand Jacob Clausen († 1624), der maaske er den første, der har opdyrket den. Ved 1720, da Opførelsen af de kgl.

Skoler paa Rytterdistrikterne gav god Afsætning paa Teglsten, toges Teglværkspladsen ind[66]. Paa Øen havde Borgmester og Raad selv en Del Jorder, der var henlagt til Raadets Afløsning.

15. BYENS GADER OG BROER. Som det fremgaar af de gamle Kæmnerregnskaber, tog Raadet i Slangerup sig ogsaa af Byens Gader. Det omtales 1610, at der lægges 52 Favne (468 Kvadratalen) Stenbro „paa *Torvet* ved Peder Olsen og midt ned til Jacob Bryggers (ɔ: Raadmand Jacob Clausen) Hestemølle". Denne laa i *Kongensgade* paa det sydlige Hjørne af *Møllestræde*, der har faaet Navn efter den, og Peder Olsen har boet paa det søndre Hjørne af Torvet og Møllestræde, som den Dag i Dag fører fra Torvets Nordside ned mod *Østrædet*, Vejen til Østmarken og Overdrevet. 1617 lagdes 23 Favne (207 Kvadratalen) Stenbro paa *Hestetorvet*. Et Par Gange nævnes Brolægning ved *Vasebro* i Østrædet, hvor Afløbet fra Snabemose løber under Østrædet ud i Aaen. Gaderne synes saaledes at have været brolagte.

Selv om Byen ikke ellers, saa vidt det kan ses, har holdt Gaderne rene (det paahvilede efter Loven Byen, men er maaske paalagt Grundejerne), lod den dog stadig Rakkeren slæbe de døde Kreaturer bort, som blev fundet paa Gaderne. Hyppigst synes det at have været Svinene, som lagde sig til den sidste Hvile her midt inde i Byen. 1611, da en So laa død i „*Kompagniet*"s Kælderhals, hedder det saaledes, at Rakkeren ogsaa „udrodede det Skarn af Kælderhalsen, som hun laa i", og der blev derefter slaaet Brædder for Kælderen, „for Svin og andet Kvæg skulde ikke ligge der". Samme Aar maatte Rakkeren fjerne et Nød (Ungkreatur), som laa død paa Peder Olsens Mødding og „stinkede ilde mod Godtfolk, som gik derom", d. v. s. ad Møllestræde. Aaret før havde man fundet et Svin foran Borgmesterens Dør. 1612 blev et Svinekadaver slæbt bort fra Torvet. 1615 fandtes et Øg dødt i *Kirkestræde* (mellem Torvets nordøstre Hjørne og Kongensgade) og et Svin i *Torvegade*, uden Tvivl den Gade fra Torvets Sydside til Kongensgade, der senere hed Fromsgade, formentlig efter Mølleren paa Have Mølle Jacob From († 1680)*) Nu hedder den *Brobækgade*, der oprindelig kun var Gaden ved begge Ender af Brobækbro.

De her omtalte Dyr blev alle slæbt bort paa Byens Regning, et Udtryk for, at deres Ejermand ikke blev fundet. Det har altsaa været al-

*) I Frederik I's Registranter nævnes, at Bertel Villumsen og Hustru Johanne fik Bevilling 15. Marts 1531 paa en Gaard i Slangerup, der ligger Vesten ud til *Torvegade*. Bevillingen fornyedes 1532 paa Livstid mod, at de betalte Jordskyld til Klosteret. Muligvis er den her nævnte Torvegade dog den senere Kongensgade.

mindeligt, at der gik Kreaturer rundt i Gaderne. Man kunde vel tænke sig, at de nævnte Dyr kun fik Lov at gaa der, fordi de ikke tilhørte nogen. Men det maa forudsættes, at først og fremmest fremmede Dyr vilde blive optaget, hvis det var usædvanligt, at Dyrene gik rundt i Byen. Notitsen om Kompagniets Kælderhals tyder da ogsaa paa, at man i Almindelighed maatte være forberedt paa, at løsgaaende Kreaturer tog Natteleje inde i Byen.

Undertiden forvildede ogsaa et Stykke Vildt sig indenfor Bygrænsen. 1607 fandtes saaledes en død Hjort i Præsten, Christen Fabricius' Have (i Præstestræde), og den blev kørt til Frederiksborg, for at der ikke skulde opstaa Mistanke om, at nogen vilde tilegne sig den. 1603 maatte saaledes en Borger, Hans Pedersen Skriver, bøde ikke mindre end 400 Daler „for at gaa fri for Tiltale for et Dyr, som satte sig paa en Staver i hans Gærde". Han havde tidligere været Skriver paa Frederiksborg Slot, men dette friede ham altsaa ikke fra Mistanke for at ville optræde som Vildttyv [67].

Byens Broer krævede ogsaa Udgifter til Vedligeholdelse, den største af dem, *Brobæk Bro*, paa Vejen sønden ud af Byen, saaledes hvert Aar, skønt den var bygget af store Kampesten med Bjælker og paa Kørebanen var belagt med Stokke. Vasebro og *Nybro* (den sidste laa paa Vejen til Lystrup) nævnes ogsaa. 1612 omtales *Broen ved den store Stendysse* og 1614 en Bro ved Peder Møllers Dør (Have Mølle?). Byen maatte 1616 give Ridefogeden i Lenet 12 Daler til en Bro mellem Strø og Skjævinge paa Vejen til Halsnæs og 1617 Bidrag til en anden over *Hørup Vad* paa Vejen til Udesundby. 1617, da det ved Lov blev bestemt, at Vognene skulde være mere bredsporede end tidligere, maatte Vejen „i den Vang til Jørlunde" og ved *Stejlebakken*, ved Jordhøj Skel Nord for Byen, gøres bredere. De andre Steder har Vejene altsaa været brede nok.

16. GÆSTEPLIGTER. En Opgave, der var paalagt Slangerup som andre Købstæder i Riget, var Forpligtelsen til at huse og beværte de Baadsmænd og Bude, som havde Pas fra en eller anden højere Embedsmand. Ligeledes havde Borgmestre og Raad Pligt til paa Begæring at anvise Tilrejsende Værelse hos en af Borgerne, naturligvis mod Betaling. Raadet kunde ogsaa autorisere en Borger til at holde Herberge. Der skulde da paa Herberget udhænges et Skilt, et Billede, som ogsaa de, der ikke kunde læse, formaaede at tyde.

For dem, der kom med Pas, fik Byen ingen Godtgørelse. Passene be-

stemte nøje, om den paagældende skulde have fri Befordring eller frit Ophold eller begge Dele. Slangerup laa som nævnt paa alfar Vej og havde naturligvis en Del af denne civile Indkvartering, hvorved Byskriveren var Borgmester og Raads Sekretær. Den 15. Marts 1607 betalte Byen saaledes Kæmneren Peder Olsen for en k. Maj. Brevdrager Claus Struchmann med 45 Stk. Friserkvæg, som kom fra Roskilde og skulde have frit Foder. Et af Dyrene brækkede Benet paa Gunsemagle Mark, og Byen maatte bekoste dets Transport til Slangerup samt Foder og Pasning af Høvedet, til det blev hentet. For Personer var Taksten 10 Sk. pr. Mand pr. Nat, Mad og Drikke indbefattet. 1613 maatte 11 Borgere udskrives til at trække Kongens Foler til Frederiksborg. 1615 og 1616 kom op mod 100 Haandværkere rejsende fra alle Dele af Landet til Frederiksborg Slot, idet de var udskrevet til at deltage i Byggearbejderne der. 1618 drog de atter tilbage til deres Hjemstavn, men boede baade paa Hen- og Tilbagerejsen en Nat i Slangerup.

1613 maatte Byens Borgere en Dag til Hest jage ud ad Roskildevejen for hurtigt at kunne bringe Bud tilbage om, naar Kongen (Christan IV's) Moder, Enkedronning Sofie, kom. 1617 var Kongen paa Jagt i Krattet, og hans Hunde maatte Borgmester Heine Friis tage sig af efter Jagten. De fik Brød for 32 Sk., som Byen betalte. Oktober 1615 har der vel ogsaa været Kongejagt i Byens Nærhed. Thi Rakkeren fik da Betaling „for at henføre en Hund, laa midt paa Gaden, Kong. Maj's Hunde rev ihjel". Byen maatte finde sig i denne „Gadeuorden".

Medens Befordringerne mest synes at være faldet paa Smaaborgerne, som har haft lidt Forretning deraf, kom Indkvarteringerne ofte til at hvile paa de fornemste Borgere. De havde jo sikkert bedst Plads i Huset og bedst Forsyning med Sengetøj, og Ønsket om at høre nyt ude fra den store Verden og at se og samtale med fornemme eller vidtberejste Personer har sagtens ogsaa spillet en Rolle. Iøvrigt var Byen jo ikke større end, at ogsaa Smaafolk sikkert har nydt godt baade af Synet af de Fremmede og — i hvert Fald paa anden Haand — af Beretningerne, de gav. I Antegnelserne til de bevarede Regnskaber ankes der over, at Borgmester Heine Friis havde beregnet sig større Betaling for saadanne Gæster end rimeligt. Gæsterne gav, naar de boede paa det Offentliges Regning, Værten en Kvittering, og Heine Friis havde ikke Bilag for alle sine Poster. Det kan forstaas, at man betragtede det at faa Indkvartering som en Indtægt, blot har Borgmesteren vel villet gøre den større, end den var.

En anden Gæstepligt, der f. Eks. ogsaa kendes fra Ribe, paahvilede Slangerup. Man bragte hvert Aar Sengetøj, Duge og Tintøj til Frederiksborg Slot, naar der var Fremmede der, og hentede det atter selv. Naturligvis voldte det undertiden Vanskelighed at finde det altsammen igen.

17. BORGERVÆBNING. Slangerup havde som alle Byer sin *Borgervæbning*. Desuden paahvilede det Købstæderne som alle Landets Borgere at sende Mandskab til Hæren, naar Staten havde Brug derfor. Borgervæbningen holdt Mønstringer af og til, og hver By havde sine „Krigsartikler", som det ses af Artiklerne for Roskilde af 1644, der stadfæstedes af Lensmanden med den udtrykkelige Tilføjelse, at de ikke indeholder andet end, hvad der gælder i enhver Købstad[68].

Regeringen havde i Slutningen af det 16. Aarhundrede interesseret sig meget for Borgernes Mønstring. Der er endnu bevaret Mønstringslister fra 1583, 1593 og 1600. 1599 ansattes endog en Officer, Morten von Aarhus, til at rejse rundt til de smaa sjællandske Købstæder for at mønstre Borgerskabet. Morten v. Aarhus fik Bopæl i Slangerup.

Byen lønnede en Tid en Mand, Morten Spillemand, for at være Trommeslager ved Mønstringerne, hvorfor han fik 2 Daler om Aaret, og da han døde 1610, blev hans Enke, Margrethe, antaget i hans Sted.

Mønstring nævnes afholdt 1609 og 1611—13 (under Kalmarkrigen). Samtidig ophørte Købstædernes Værnepligt.

Det var de to Rodemestre for søndre Rode, som i Slangerup ordnede Mønstringerne. Den 20. August 1609 nævnes, at de af Kæmneren Niels Jensen fik Øl for 5 Mk., „da vi var paa Mønstring". Dagen efter gik de og Bernt Smed (den sagkyndige!) om og besaa hver Mands Rustning. Byen havde Aar 1600 fra Statens Beholdninger faaet 15 Harnisker til Købs. Selv ejede den en Rustning, der 1607 og 1615 blev smurt med Olje, og som hængte paa Raadhuset tillige med „*Bysens Spids*", vel begge bestemt for Bysvenden ved Parader og for den, der blev valgt til *Byens Anfører*. Thi denne udpegedes ved et Valg ligesom *Fændriken* (Fanebæreren).

Mens Hæren kæmpede i Kalmar holdt Borgerne i Slangerup Vagt om Natten i Kirketaarnet for dog ikke at blive overrumplet, om Fjenden skulde komme i Landet, hvad der ses af, at Jørgen Poulsen i November 1611 maatte betale 3 Mk. i Bøde for at have forsømt „at lade vaage i Taarnet". Muligvis fandt denne daglige Vagttjeneste dog ogsaa Sted udenfor Krigstider. Borgerne stillede altsaa ikke selv, men sendte en Karl. Vagttjenesten var en gammel Borgerpligt i Købstæderne.

Byen havde naturligvis sin *Fane*, der 1617 og 1618 maatte repareres af en Skræder, og en *Tromme*, som 1618 fik nyt Skind.

Under Kalmarkrigen maatte Slangerup ogsaa stille Soldater. Der blev udskrevet 10 Knægte af Byen. Efter Modtagelsen af det kgl. Brev herom maatte Borgmesteren først til Lensmanden i Frederiksborg for at tale med ham om Sagen. Der havde jo ikke været Krig siden 1570, i 41 Aar. Den 6. Marts 1611 drog da de udskrevne afsted. Byen kørte dem til Helsingør, og Kæmneren blev dernede i 3 Dage for at fremstille dem paa Kronborg for Hopmanden Caspar Milius. Niels Murmester var saa heldig at blive „forskudt", da Hopmanden synede dem, „formedelst de sure Ben, han viste hannem", men Byen havde en anden parat i den kasseredes Sted. En havde for langt Haar, og Kæmneren maatte betale 1 Rgd. for at faa ham klippet, en Skæbne som mangen lille ung Rekrut har maattet underkaste sig ogsaa i vore Dage. Siden betalte den anden Kæmner, som synes at være rejst med, 5 Rgd. „til dem, som annammede Knægtene ved deres Kompagni". Selv Soldater gav altsaa Indstand! Byen købte iøvrigt Klæder til sine Folk i Helsingør og gav dem en Maaneds Penge paa Haanden (26 Daler à 37 Sk. lybsk).

Byen selv havde Indkvartering nogle Dage eller maaske en enkelt Dag April 1609 af Ernst v. Bothmers Soldater.

1612 blev Kæmneren sendt til København med 20 Smedesvende til Slotssmeden, formentlig udskrevet fra Omegnen. Men det var jo en mere fredelig Færd.

18. RAADHUS — KOMPAGNIHUS. Som nævnt havde Byen ogsaa sit Raadhus, foruden Kirken den eneste offentlige Bygning i Slangerup. Det laa paa Torvets Østside, og hele Grunden var kun $28^1/_4$ Alen ud til Torvet og $32^1/_4$ Alen dyb paa den nordre Side ud mod Peder Olsens Gaard paa Hjørnet af Møllestræde. Det har altsaa ikke været det gamle Klosterhus, som Byen fik 1562.

Raadhuset var ved Aarhundredskiftet 1600 meget brøstfældigt. 1605 lod Borgmester og Raad derfor Stenhugger Jacob Meus i Kongens Lyngby hugge $56^1/_2$ Alen (Kubikalen) Kampesten til det, hvad der kostede 22 Daler. Juni 1606 købte man for 28 Daler Tømmer, men kom dog ikke videre end til at give Raadhusbrønden en ny Karm. I April 1607 maatte man hugge to store Kravelsøm i Stolperne i Raadhusets Kælderdør, da de var løse, og tre Mand satte hugne Sten i det Hul i Raadhuskælderen ved Thomas Knivsmeds Side (Sydgavlen), „som

Fangerne plejede at bryde ud af". Thomas Knivsmed klagede over, at Huset truede med at falde over i hans Gaard, hvorfor Gavlen i September 1610 blev stivet af. Samtidig opsattes to Planker i Raadhusgaarden ud mod Peder Olsens Gaard (nordre Gavl). Kælderen var dog stadig ganske uskikket til sit Formaal. August 1611 hedder det saaledes, at Jacob Kleinsmed flyede Laasen paa Raadhusets Kælderdør og slog en Jernplade for det Hul, „som Fangerne tilforn kunde stikke Fingrene imellem og lade den op".

Det Tømmer, der købtes til Raadhuset 1606, solgtes imidlertid straks efter til Omboende, der havde Brug for det, og til billigere Priser end dem, hvortil det var købt, hvad enten nu Raadet havde gjort daarligt Indkøb eller Priserne var faldet i Mellemtiden.

Men 1614 blev det Alvor med Ombygningen. Allerede i Foraaret 1612 blev Skorstenene (Kaminerne) taget ned, og i Foraaret 1614 fik en Tømrer $5^1/_2$ Mk. 2 Sk. „det gamle Raadhus at bryde neder". Byfogeden og Kæmneren købte Kalk, der kom til Sundby Færge, hvor han „synede" Kalkskuden. 1615 gik man da i Gang med Hovedreparationen.

Det har nemlig kun drejet sig om en Fornyelse af Tømmerværket i Huset. I Maj og Juni 1615 købtes atter Tømmer, og i Slutningen af November fik Niels Murmester $3^1/_2$ Daler for at sætte de huggede Sten, som formentlig havde staaet siden 1605, under Fodstykkerne under Raadhuset. Allerede den 13. December havde han med en Karl som Hjælper hængt Taget paa, hvad der varede 2 Dage, og hvortil der brugtes 250 Lægter (Stenlægter til Tagsten, der var sværere end Straalægter til Straatag). Andre Byggearbejder nævnes ikke dette Aar, navnlig er der ikke nogen Udgift til Nedrivningsarbejder, til Mursten eller til Tagsten udover, at Niels Murmester i Juni nedbrød Kirkeladen i i Jørlunde og derved fik 4000 Mursten til Raadighed. I September blev der leveret 300 Tagsten. Samtidig lavede Frans Smed Fløje og Stænger til at staa paa Raadhuset. Efter at Taget var lagt paa i December, er der formentlig opsat en Vejrfløj paa Huset.

For det følgende Aar haves en lang Række Udgifter til Tømrere, Snedker, Glarmester og Smede. Der omtales en Port med to Fløje midt paa Bygningen, Vinduesbuer og 44 Vindueskarme. I April 1616 blev begge Gavle beklædt (med Træ), og Huset fugedes.

Raadhuset har været bygget i to Etager med en (udvendig?) Trappe op til første Sal. I Foraaret 1616 var et Loft blevet lagt, umiddelbart inden Gavlene blev klædt. Der lagdes 5 Løsholter (Bjælker) ud i Gaar-

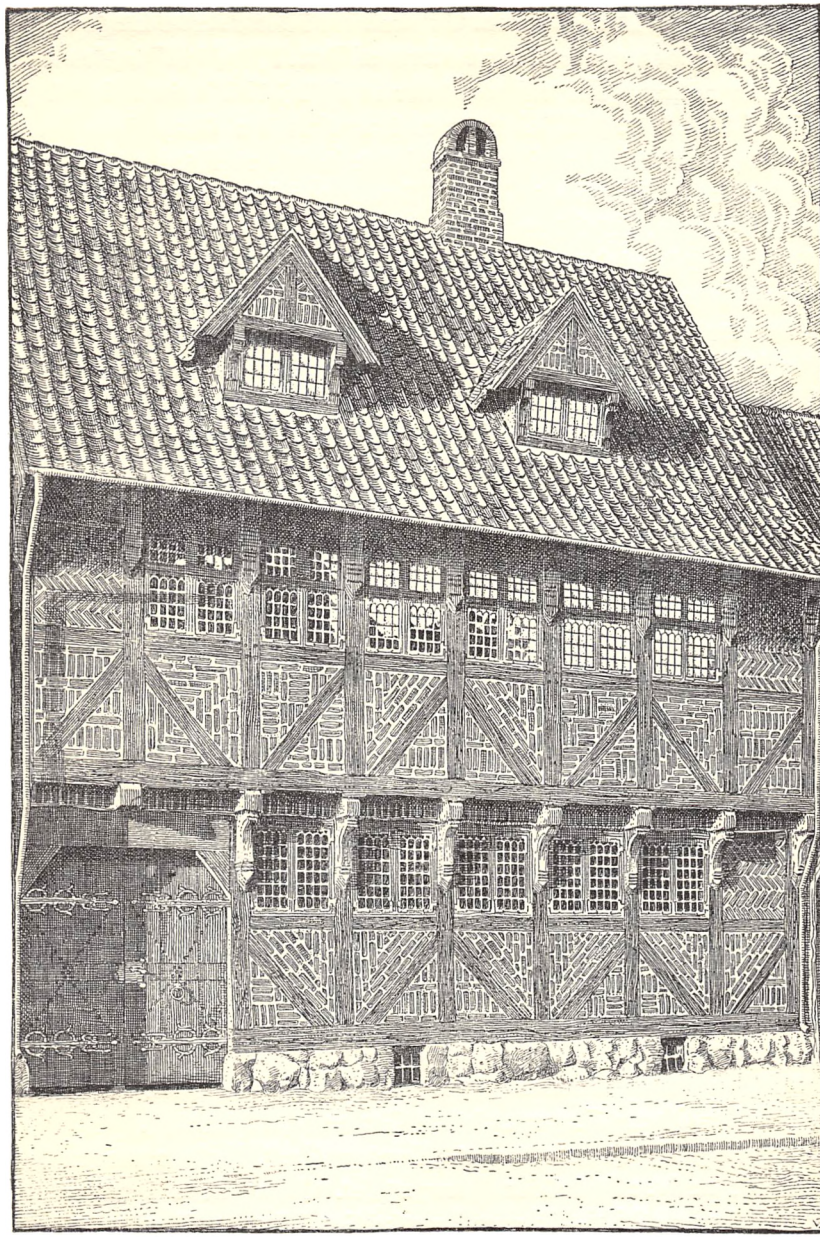

Renaissancegaard. Ejler Rønnows Gaard i Odense, opført 1547.
Efter Restaureringen.

den og sattes en Dør i Kvisten. Gulvene var i den øverste Etage af Træ, ligesom Trappen synes at have været af Træ. I Maj 1617 lagdes Loftet over den nederste Etage, hvortil der medgik 147 Planker. Der lagdes Gulv af 800 Astrag (Klinker), som brændtes hos den lokale Henrik Pottemager. Laurits Snedker i Helsingør lavede en Egedør til Salen og Panelværk. Skillerum og Gulve i Stueetagen blev forarbejdet af Ler, hvortil der medgik 10 Læs Halm, som æltedes i Leret.

Raadhuset har i det ydre lignet den gængse Type paa Renæssancens Købmandsgaarde. I øverste Etage laa Salen, medens Tingstuen formentlig har været nedenunder. Raadhuset blev 1616 pynteligt „stafferet" af Peter Maler fra Helsingør, Peter de Meyer den Yngre, kendt fra Frederiksborgs Bygningshistorie. Gavlene og Bjælkerne malede han røde og Vindueskarmene grønne. Bygningen var opført af røde Munkesten med Kampestenssokkel[69]. Mod Gaden var der en Kælderhals, dog først opført 1616 i Bygningens søndre Halvdel af Murmester Rasmus Broch fra Helsingør, der ogsaa byggede to Kaminer, formentlig i Stedet for dem, der blev nedrevet 1612.

Indvendig i Huset var Væggene pudset og kalket, men i Salen malet graa „med Gardiner rundt om".

Endelig synes man tilsidst at have indrettet det allerhelligste, *Raadstuekammeret*, hvor der som Slutsten paa hele Arbejdet opsattes „dansker Dræt" (Tøjtapeter). Raadstuekammeret, der var bestemt for Raadets snævrere Forsamlinger, har muligvis ogsaa ligget paa første Sal, skønt det istandsattes sidst og samtidig med Stueetagen.

Ikke mindst ofrede man af praktiske Hensyn Omhu paa Kælderen, der ogsaa til Gaarden havde en Kælderhals, nybygget 1617 med Murstensbue over af Niels Murmester. Arbejdet paa Kælderdørene synes at være gjort to Gange, for at det kunde være udført saa godt som muligt.

At det drejede sig om en Ombygning af det gamle Raadhus og ikke om Nybygning, fremgaar ogsaa af, at Murmester Rasmus Broch 1616, da Taget omlagdes, tillige omlagde Peder Olsens Tag, der altsaa formentlig har været sammenbygget med Raadhusets Gavl. Han understrøg Peder Olsens Tag og „tilstrøg Gavlen ved Spærret".

Slangerup By ejede ogsaa et „*Kompagnihus*", Købmændenes Samlingssted, sædvanlig kaldet Kompagniet. Ogsaa dette omtales flere Gange i Aarene 1606—15 som brøstfældigt. Ligesom Raadhuset havde det en Kælder, hvori Byens Stok til Fanger stod. Kompagniet synedes den 25. November 1614 af 12 Mand og solgtes Aaret efter til Borg-

mester Heine Friis for 158 Daler 3 Mk., hvori dog ogsaa var indbefattet Betalingen for noget Tømmer. 1613 laa der „en Gøgler" der, som vel har givet Forestillinger.

Hvor Kompagniet har ligget vides ikke, men man gætter paa, at det var det Klosterhus paa Torvets sydøstlige Hjørne, som Byen 1562 fik til Raadhus.

Borgmester Heine Friis havde 1620 en Gaard i Præstestræde paa dettes nordlige Side Vest for Præstens Gaard. Der var vel hans Bopæl.

Købesummen for Kompagnihuset anvendtes til Ombygningen af Raadhuset, der kostede den store Sum af ca. 2500 Daler. Byen laante 3—400 Daler af den kgl. Bygmester Jørgen Friborg, der endnu før 1608 var Raadmand og Kirkeværge. Han døde 1624 og blev begravet i Kirken. Resten af Pengene til Raadhuset paalignedes Borgerne som en særlig Raadhusskat.

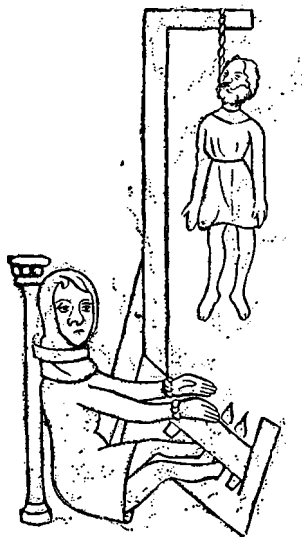

Fange i en Fængselsstok. Efter Kalkmaleri ca. 1500 i Tirsted Kirke.

Borde og Bænke i Kompagniet blev ved dets Salg flyttet til Raadhuset og senere til Johan Skrivers Loft, hvorfra det 1617 førtes tilbage „op til Raadhuset". Til dette blev der yderligere lavet en lang Bænk, og den 28. Nov. samme Aar købtes endvidere 2 Skiver (Borde), 15 Bænke og en Foldestol af Hans Skrivers Børn, hvormed antagelig menes den ovennævnte tidligere Slotsskriver Hans Pedersen, der vel har faaet dem af Byskriveren for Gæld. Thi det maa antages, at enten Byen eller Byskriveren har ejet disse Genstande, der var Tilbehør til Tinget.

Raadhuskælderen synes at have været i Brug ogsaa under Ombygningen. 1616 rensede Rakkeren den som sædvanlig.

Raadhuset brændte under den store Brand 1724. I Grundtaksten 1682 vurderedes det til kun 100 Daler og betegnes da som tilhørende Staten (Kongen). 1726 solgte Kongen Grunden til en Privatmand, Kaptajn Claus Chr. Schinkel, for en aarlig Afgift til Byen af 2 Mk. om Aaret. Siden har den hørt til Ejendommen paa Hjørnet af Torvet og Møllestræde.

19. BRØNDE OG ILDSTEDER. Ved Raadhusets Ombygning forsynedes ogsaa Brønden i Raadhusgaarden med en ny Karm og to nye Junger. Brolægningen foran Huset og i Gaarden omlagdes.

Raadhusbrønden var en af Byens offentlige Brønde. Desuden nævnes ved Borgmester Heine Friis' Dør en Brønd, som Byen lod istandsætte 1607, og 1617 en Brønd ved Jens Kræmmers Hus. 1756 var der tre offentlige Brønde i Byen, en, hvor Kirkestræde støder til Kongensgade, en paa Hestetorvet og en i Klosterstræde ved Pottemager Frantz Nielsen Vingaards Hus.

Der foretoges omkring 1600 og de følgende to Aarhundreder hvert Aar, i Regelen naar der var indhøstet, et Eftersyn af Ildstederne i Byen. Dette besørgedes af Byfogeden med tre Borgere, og de samledes til sidst i Byskriverens Hus, hvor de fik 4—5 Mk. „til Øls". De Borgere, som ikke havde lovlige Ildsteder, naar Avlen nu var kommet i Hus, maatte betale Bøde, som det synes alene til Byens Kasse, sædvanlig 2 Mk. Den store Brandfare, som i de Dage stedse svævede over Byerne, gjorde Samvittighedsfuldhed med Ild og Lys til en Borgerpligt, der ikke paa nogen Maade maatte forsømmes.

5. KAPITEL. SLANGERUP BYS NÆRING

20. MARKEDER OG FREMMEDE KØBMÆND. Den største aarlige Begivenhed i Slangerup har været Bolsmesse Marked, der afholdtes paa Bolsmesse (Budolphi Messe) Dag den 17. Juni. Da kom ogsaa fremmede Købmænd til Byen og opslog paa Torvet og andre Steder overdækkede Boder. Fra gammel Tid betaltes Told til Kongen baade af de Vogne, der kørte ind i Byen den Dag, og af det Gods, der solgtes: 2 Sk. af en Fiskervogn, $^1/_2$ Sk. af en Bondevogn og 1 Sk. af hver Td. Gods, der blev solgt paa Markederne. Denne Afgift opkrævedes af Byen til Lensmanden, der saaledes 1582 af de to Sommermarkeder fik 46 Mk. og 1583 af Foraarsmarkedet (24. Marts) 24 Mk. 2 Sk.[70]. Men foruden disse „Portskillinger" oppebar Byen, som det ses af Kæmnerregnskabet, selv en Afgift af Boderne paa Bolsmessemarkedet, der aabenbart har været det vigtigste, 1606: 9 Mk., 1609: 31 Mk. 2 Sk., 1616: 30 Mk. 6 Sk. og 1617: 13 Mk. Af Hensyn til Afgifterne til Kongen forestodes Markedet af Byfogeden, der i Lensregnskabet opføres som den, der betalte Pengene. Bysvendene bistod ham, og de oppebar hver 1 Mk. En Dreng til at skrive Regnskabet fik $^1/_2$ Mk., og paa den Toldbod, der hvert Aar rejstes, blev der drukket lidt Øl, som altid, naar

Borgerne samledes i offentligt Anliggende. Fra gammel Tid havde Borgmestrene og Raadmændene Ret til den Dag at faa 1 Mk. hver, som det hedder 1609: til Handsker. Hvorfor netop til Handsker, vides dog ikke.

Oprindelig maa Slangerup Marked have været betydeligt. Thi endnu i Oktober 1585 ses det, at Kongen havde sendt en særlig Mand, Morten Goeswich, til Byen for at opkræve Kronens Told paa Slangerup Marked. I Udførelsen af dette Hverv kom han til at slaa en Bondemand, Peter Andersen fra Sundbylille, ihjel. Men Kongen benaadede ham for Straf mod, at han betalte den Dræbtes Slægt Erstatning.

Fra ca. 1620 forpagtede Byen selv Afgiften til Kongen af Markederne mod en Betaling af 8 Mk. om Aaret. 1655 var Margrethemarkedet ($^{13}/_{7}$) blevet til St. Kjeldsdagsmarked ($^{11}/_{7}$) hvad der lejlighedsvis nævnes, fordi en Huekone fra København da kom i Slagsmaal med en Skræder i Byen.

Publikum paa Markedet var naturligvis navnlig Borgerne selv, men vistnok tillige Omegnens Bønder. Forsyningen med Fisk, der var et vigtigt Næringsmiddel, foregik her. I de større Byer kom blandt Markedsgæsterne ogsaa de smaa Byers Kræmmere for at købe hos de Udlændinge, der langvejsfra førte deres Varer til Landet. Saaledes købte Kræmmer Jens Thomsen i Slangerup 1621 sine Baand, Bændler og Hægter paa det berømte Roskildemarked.

Ellers forsynedes i disse Aar Kræmmerne i Byen fra de større Handlende i København og Helsingør. Hvert Aar kom, som det ses af de bevarede Kæmnerregnskaber, i Januar Maaned en Repræsentant for den kendte Købmand Thomas Lorch i København og i April en Udsending fra den lige saa kendte københavnske Købmand Morten Wessel. Disse Repræsentanter har sikkert væsentlig været Grosserere. De maatte betale en Afgift til Byen af 1 Mk. om Ugen. Morten Wessels Repræsentant boede sædvanligt et Par Uger hos en af Byens største Kræmmere, Christen Jespersen (Kæmner for nørre Rodemaal 1612—14), medens Thomas Lorchs Afgifter sædvanlig faldt i søndre Rodemaal.

Fire andre Købmænd fra København, Mads Andersen Aalemands Enke, Poul Christensen, Rasmus Nielsen og Johanne, Sørens, der fra 1615 havde fast Stadeplads i Slangerup (à 1 Rigsmark i aarlig Leje) har vel derimod været Konkurrenter til Byens Kræmmere, idet de var Detailhandlere, men de har muligvis haft Varer, som Publikum ikke kunde faa hos Købmændene i Slangerup.

En anden Type af Handlende, der kom til Byen udefra, nævnes ligeledes først fra 1615, nemlig fremmede Kræmmere, som „huserede",

hvorved forstodes, at de solgte Varer ved Borgernes Døre. De gav i Afgift til Byen $^1/_2$ Mk. 1615 kom her ikke færre end 4, 1616 kun 2, men 1617 5, nemlig Albert Albertsen, Næstved, Hans Kæmme fra Albert Albertsen i Helsingør, Villum Dornesch og Albert Fochner fra Helsingør samt Villum Wilcke fra Nykøbing i Ods Herred. Hans Kæmme og Wilcke flyttede senere til Slangerup. Disse Folk har antagelig ikke ladet sig nøje med at sælge til Folk i Byen. Thi det hedder om dem sædvanligt som i 1617: $^1/_2$ Mk. „for han huseret her i Byen" eller „for han huseret her om Byen med hans Kramvarer". 1618 træffer vi atter Wilcke fra Nykøbing Sj., foruden Jens Meyer af Malmø, Jacob Willumsen von Rosenberg og Alexander Dornech fra Greifswalde i Pommern.

Disse Folk indkvarterede sig naturligvis hos Borgerne. Thi der var ikke andre Steder at søge Herberge. Naar de betalte den foreskrevne Afgift synes de ogsaa at have faaet Tilladelse af Borgmester og Raad til at husere. Ogsaa adskillige af Slangerup Handelsmænd har sikkert draget omkring til andre Byer og til Markeder. Tilfældigt hører vi saaledes, at en Slangerup Købmand, Villom Serris, 1585 havde handlet i Ystad i Skaane.

21. DE HANDLENDE I BYEN. En Hovedopgave for Magistraten var det at føre Tilsyn med Købmændenes Vægt og Haandværkernes Priser, naturligvis navnlig Priserne paa Levnedsmidlerne. Det hedder herom i Byens Privilegier af 2. Januar 1441: „item skal Borgmestre og Raad have samme Magt at regere alle Embeder [Haandværk] efter Skikkelighed, og som de for os bekendt vil være, og ingen skal mod deres Vilje gøre eller begynde Gilde eller noget Samfund under sin Hovedlod ['s Fortabelse], item skal i alle Købmandsskab vejes i forne vor Købstad, som i Stæderne [Hansestæderne] vejes. Hvo det ikke gør, give tre Mark, som sælger, og tre Mark, som køber, Halvdelen til Kongen og Halvdelen til Byen".

1613 maatte Terkel [Bager?] saaledes bøde 3 Mk. til Byen, „for hans Bismer var ikke ret". Byen anskaffede nemlig dette Aar „et Brænde" til at brænde Bismere med og overantvordede det til en af Rodemestrene, Jens Bager, hvis Opgave det aabenbart har været at kontrolere Vægten hos de Handlende.

Den 2. Juni 1611 købte Kæmneren for 3 Sk. Hvedebrød og Kringler hos Bagerne for at lade Borgmestre og Raad se, om „de var lovlig store efter det Kornkøb, som nu er". Der faldt ingen Bøder, saa de har sik-

kert alle været, som de skulde, om end ikke efter vor Sprogbrug „lovlig store", d. v. s. for store. Brødet blev efter Kontrollen skænket til de Fattige. 1632 fik Jørgen Brygger og flere andre Bøder paa 1 Daler, „for hans Brød var ikke vægtigt".

I alle Byer var det en vigtig Opgave for Magistraten at kontrolere Levnedsmidlerne. Her i Slangerup skaffede Borgmester Heine Friis saaledes 1616 „nogen Forordning, han forhvervede i København, Byen til Gavn; var Forordning paa Brød og andet, hvorledes Borgmestre og Raad i København forholdt".

I Marts 1617, da Raadhuset var ombygget, fik Rasmus Smed Betaling for 2 Kramper til Raadhuset „at hænge Tavlen [med Priser] og Alen paa".

1623, da en ny Forordning blev udsendt om Silke- og Klædehandelen, et Monopol for de statsstøttede Fabrikker, anskaffedes et Stempel til at stemple Klæde med, men det var Byfogeden, som købte det.

Uden Tvivl har Slangerup ogsaa i Perioden omkring 1600 haft sin ugentlige Torvedag, da Bønderne kom fra Omegnen ind til Byen med deres Produkter. Men vi hører intet derom. Paa Resens Byplan over Slangerup ses paa den sydlige Del af Torvet det „Tegn", som fandtes i alle Byer, et Kors, som paa en Gang lyste Torvefred over de torvsøgende og kunde bruges som det Signal, der Kl. 10 frigav Handelen for alle Tilstedeværende, idet kun Borgerne maatte købe før Kl. 10. Paa Torvets Nordside laa de 4 Torvesten, som endnu den Dag i Dag ses paa Slangerup Torv, vel oprindelig Tingsten, men som efter Traditionen senere har været brugt af Slagterne til at udlægge Kødet paa, naar de falbød det.

22. VEJRMØLLER, BRYGGEN OG BRÆNDEN. Udover de spredte og sparsomme Oplysninger om Byens Ringhed, der tilfældigt er bevaret, maa naturligvis vort Indtryk af Borgernes Kaar og Leveveje hvile paa Gætteværk og Intuition, der bygger paa, hvad Historien ellers fortæller om Købstadborgernes Vilkaar i de forløbne Aarhundreder.

Jævnsides med Opgangen efter Klosterets Nedlæggelse og Genopbygningen af Byen efter Branden 1573 er gaaet en Udvikling af Agerdyrkningen, hvorom der er bevaret et enkelt Vidnesbyrd fra Tiden omkring 1590. I saa lille en By maatte Byens Mark indtage en Midtpunktstilling. I en gammel Vise om Købstæderne, første Gang trykt af Anders Sørensen Vedel i hans berømte Visebog 1591, omtales særlig Slangerup Vejrmøller, vel mest et Udtryk for Borgernes Drift af de store Enge, der ligger omkring Byen, skønt enkelte af dem drev Kornmaling.

Visen er digtet som en Travesti af den ottende Marsk Stig-Vise, der handler om Kammersvend Rane Jonsens Henrettelse udenfor Roskilde 1294. Rane er ikke i denne Vise som for den moderne Skoleungdom, der læser sin Danmarkshistorie, den usle Forræder mod Erik Klipping. „Da de ledte ham ud af Roskilde til Retterstedet, vred alle Byens Fruer deres Hænder saa saare, vinkede Farvel til ham og græd over den gæve Ridders Skæbne saaledes at blive fanget og givet i sine Fjenders Haand". Købstadvisen er muligvis samtidig med Vendepunktet i Opfattelsen af Kongemorderne og synes skrevet kort før Vedel trykte den. I dens 7. Vers hedder det:

Og de ledte Roskilde af København ud.
Ringsted vred Hænder saa saare.
Alle de Vejrmøller, for Slangerup staa,
de fælde for Holbæk Taare.
Nykøbing bød Søborg tusind God Nat.
Helsingør bad Helsingborg vel fare.

I Mundheldet hed det iøvrigt, som det nævnes i Lægen Jacobæus' Rejsebog (1672), under en Opregning af, hvad Danmarks Byer var kendt for: Slangerup er kendt for Munke.

Der haves fra 1602 en Klage fra Have Mølle, Kratmøllen og Øvre Værebro Mølle, hvilken sidste var bortfæstet til Raadmand Hans Madsen i Slangerup fra 1592 til hans Død 1596, over de mange Vejrmøller og Hestemøller, der var oprettet i Slangerup, skønt Værebro Mølle, Have Mølle og Kratmøllen fra gammel Tid havde Eneret paa Egnens Kornmaling. Denne Klage er vel ligeledes et Udtryk for landøkonomisk Fremgang i Byen.

En vigtig Næringsvej for Byens Borgere var allerede paa denne Tid (omkring Aar 1600) Tilvirkning af og Handel med Malt, Brygning af Øl og Brænden af Brændevin, hvorpaa vistnok Købstæderne havde Eneret. Denne Eneret til Handel med disse Varer synes at have spillet en fremtrædende Rolle for alle Købstæder. Da der ved Forordningen af 14. August 1622 indførtes en Maltaccise, ogsaa omfattende Accise paa Udskænkning af Øl og Brændevin, viser Byfogedens første Regnskaber over denne Afgift, at Slangerup havde en betydelig Produktion af Malt. Afgiften betaltes ved Formalingen, der skete paa Hestemøllen i Byen. Det første Aar, 1622—23, betalte 88 Borgere Afgift af ikke mindre end 380 Pund Malt, 1237 Tdr. Øl og 1234 Potter Brændevin. Det er formentlig Omegnens Landboere og Markedsgæsterne, som

har været Aftagere til det meste af disse Nydelsesmidler. Lige til Købstadens Ophævelse var Brænderierne en vigtig Næringsvej for Borgerne her. Produktionen gik de Aar, der fulgte efter Accisens Indførelse, ganske overordentlig tilbage, uden at man kan paavise Aarsagen dertil. Krigen har ikke Skylden. Thi allerede Aaret 1627—28, Krigens første, betalte kun 71 Borgere Accise og kun af 283 Tdr. 7 Skp. Malt, 357 Tdr. Øl og 326 Potter Brændevin (paa et Aar). Man kan saaledes ikke værge sig for det Indtryk, at denne store Nedgang paa Regnskabet kun skyldes, at en stor Del af Produktionen er unddraget Afgiften, at der altsaa foreligger Accisesnyderier. Nedgangen fortsættes stærkt, Produktionen var 1639–40: 96 Pd. 115 Tdr. Malt, 89 Tdr. Øl og 118 Potter Brændevin, fordelt paa kun 42 Borgere. Saaledes havde den holdt sig siden Krigens Ophør 1629. Afgiften maatte da til sidst ophæves 1672. 1654—55, da en af Borgmestrene, Falch Olsen, var „Sisemester", var Maltproduktionen dog oppe paa 155 Tdr. (officielt!).

23. DE FATTIGE. Endnu var der i Byen en Flok Mennesker, som ingen kunde undgaa at lægge Mærke til, fordi den var ret talrig, og som det Offentlige maatte tage sig af, nemlig de Fattige. I Kæmnerregnskaberne forekommer dog ingen Udgifter til dem. Fattigvæsenets Budget var henlagt til Kirken, der gennem de under Gudstjenesten indsamlede Midler efter bedste Evne bødede paa den Nød, der var paa Færde. Da en Borger, Kræmmer Jens Møller, 1615 blev idømt en Bøde paa 5 Rgd. for Ukvemsord mod Præsten, den nys ankomne Mester Hans, Hans Pedersen Tikøb, gik Bøderne til de Fattige i Stedet for til Byen. Da Raadmand Jakob Clausen 1622 stiftede et Legat, ses det, at der dengang var et „Slangerup Fattiges Hus" i Byen, og at to Borgere fungerede som „de Fattiges Forstandere". 1640 døde en Pige, der havde begaaet Lejermaal, og det ses, at de Fattiges Forstandere da træder til og anskaffer en Ligkiste til hende.

Det direkte Opsyn med de Fattige hvilede dog paa Borgmestre og Raad, der førte Tilsyn ogsaa med Kirken. 1615 anskaffedes hos Jørgen Guldsmed for Byens Regning 12 Tegn til de Fattige, der betaltes med 4 Mk. Videre strakte den offentlige Forsorg sig ikke i de Tider. De Fattige, der fik Tegn, opnaaede dermed Tilladelse til at tigge.

Men Magistratens Kontrol med, hvem der kom til Byen og tog Ophold der, har naturligvis i høj Grad virket som en Regulator, saa kun Byens egne Fattige kom til at konkurrere om Godgørenheden. Der var Straf for at huse Løsgængere, ɔ: Folk, som ingen lovlig Bopæl havde. 1615

fik Clemens Hvid saaledes en Bøde paa 3 Ort ($1^1/_2$ til Byen) for Overtrædelse af dette Forbud. 1612 idømtes en anden samme Bøde, fordi han havde haft et Kvindfolk til Huse.

I det følgende Aarhundrede opretholdt Slangerup sit Fattighus, saa nogle enkelte dog var forsørget der. I 1650'erne fornyede en Borger, „Sorte Peter"s Enke, Anna, Huset, der derefter havde Plads til 4, fordelt paa 2 Stuer, og da dette Hus 1724 var brændt, genopbyggede Byens Præst, Peder Friis (1703—29) det med Plads i to Stuer til 8 Lemmer. I Aarene 1655—76 samlede de Fattiges Forstandere et Beløb af 500 Rgd. til et Legat for de Fattige, hvori indgik de 50 Daler, som Jacob Clausen havde skænket 1622. For Beløbet købtes en Del Jorder i Byens Mark, og ved at bortleje dem skaffede man aarligt nogle Smaabeløb til Raadighed for de Fattige.

6. KAPITEL. BYENS STYRELSE OG RETSVÆSEN

24. RAADET OG BORGERNES SELVSTYRE. Øverst paa Magtens Tinde i den lille By sad Borgmestrene og Raadmændene. Som i alle andre Købstæder i Landet, store og smaa, var der i Slangerup 2 Borgmestre, oprindelig vel valgt af Raadet, men efter Privilegiet af 1441 udnævnt af Kongen. Raadmændenes Antal var vekslende, vistnok oprindelig 8 eller 12, ved Aar 1600 5 (saaledes 1584, 1608 og 1610), men allerede 1612 synes Tallet at være sunket til 4. Efter Købstadloven 1422 udnævnte Raadet selv sine nye Medlemmer.

Borgmestrene udnævntes sædvanligt af Lensmændene paa Kongens Vegne, og Lensmændene, der i det hele førte Tilsyn med Købstæderne, synes for Slangerups Vedkommende oftest at have sørget for, at den ene Borgmester kom fra Lenenes Skriverstuer, medens den anden sædvanligt synes at have været en lokal Købmand.

Borgerne havde derimod en vis Indflydelse paa Valget af Byfogeden, omend muligt nok kun formelt. Thi da Lensmanden den 12. Maj 1616 udnævnte en ny Byfoged, Jens Sørensen Bager, idet Andr. Sørensen blev Raadmand, hedder det i Kæmnerregnskabet: „givet Borgmester 10 Daler for Vogn og Fortæring med Slotsherren og Borgmester og Raad og nogen Borgerskab paa Byens Vegne, der Jens Bager blev Byfoged". Byen maa altsaa have givet et beskedent Gilde i Hillerød for

Epitafium i Slangerup Kirke over Raadmand Jacob Clausen († 1624)
og Hustru, Kirstine Jørgensdatter († 1629).

Lensmanden i Anledning af Udnævnelsen. Dog omtales noget saadant ikke 1618, da Kræmmeren Kristen Jespersen den 1. Maj afløste Jens Bager. De Folk, som blev Byfogeder, var sædvanlig Borgere, der havde nydt deres Medborgeres Tillid som Rodemestre og Kæmnere, og som altsaa var indstillet efter Borgerskabets Interesser. Byfogedstillingen var dog ikke saa agtet som Borgmester- eller Raadmandsembedet. Byfogeden fik oprindelig ikke Løn udover de Sportler, han som Dommer paa Bytinget og som Borgmester og Raads Hjælper kunde oppebære. Fra 1596 tillagdes der ham aarligt 10 Daler af de Penge, han opkrævede paa Kongens Vegne, hvad navnlig var Sagefaldet (Bøderne). Han havde 10 Læs Brænde aarlig af Byens Udvisning.

I Byens Ledelse havde Borgerne derimod en ikke ubetydelig Indflydelse. Mange af Administrationens Funktioner udøvedes som borgerligt Ombud, d. v. s. af Borgerne selv. Byen var inddelt i to Roder, nørre og søndre. Skellet mellem dem synes at have været Svaldergade. Det synes derfra at være trukket tværs over Torvet, saaledes at de 4 Torvesten og Raadhuset helt har hørt til nørre Rode. Peder Olsens Gaard paa Hjørnet af Torvet og Møllestræde hørte i hvert Fald til denne Rode. Et og andet kunde saaledes tyde paa, at søndre Rode, der var betydelig mindre end nørre, har været Klosterets Magtomraade og nørre Rode den oprindelige Købstad. Markedspengene opkrævedes altid i nørre Rode. Muligvis har Borgmestrene, i hvert Fald i den senere Tid, haft hver sin Rode. Roderne var Borgernes Inddeling i Arbejdshold til Byens Arbejde.

For hver Rode var udvalgt en Kæmner og to Rodemestre. De sidste skulde især opkræve Skatterne, som de ogsaa lignede og efter Opkrævningen afleverede til Kæmnerne tillige med Lister over Skatteyderne. De to Kæmnere var Byens Kassemestre og udbetalte de Pengebeløb, som Borgmestrene anviste. Kæmnerne optræder dog ogsaa selv i Regnskaberne som Disponenter. Hvert Aars Januar Maaned — Regnskabsaaret var Kalenderaaret — gjorde det forløbne Aars Kæmnere i Midten af Maaneden Regnskab for Aarets Indtægter og Udgifter, lod deres Regnskab høre, som det hedder. Dette skete altid paa Raadhuset, hvor de menige Borgere kom til Stede (1618: „menige Borgerskab saa vel som andre Folk") og i Regelen beværtedes med en Tønde tysk (fint) Øl til 13—14 Mk. Ved Kritik af Regnskabet kunde Borgerne øve Indflydelse paa Raadets og Kæmnernes Dispositioner, og den Kritik, der kom til Orde 1619, førte til Nedsættelse af en Revisionskommis-

sion, udnævnt af Staten, hvad der viser, at Borgerskabets Kritik blev fulgt, naar den var berettiget, d. v. s. kunde paavise, at Administrationen burde have været sparsommeligere, end den havde været.

Efter at Byens Regnskaber var hørt den vedkommende Dag i Januar, valgtes paa det samme Møde Rodemestrene og Kæmnerne for den følgende Periode. Indtil 1615 valgtes Kæmnerne for tre Aar ad Gangen, Rodemestrene for eet Aar, men fra 1615 fungerede Rodemestrene 2 Aar og Kæmnerne kun eet, hvad der sikkert har øget Borgerskabets Indflydelse, idet Rodemestrene ikke alene var fire i Tallet, men ogsaa var ved Begyndelsen af Tillidsstigen, medens Kæmnerne ofte stilede efter at blive Raadmænd, hvad der muligt kan have paavirket deres Holdning overfor Raadet.

Straks efter Nyvalget gik Rodemestrene i Gang med at ligne Skatterne for det indeværende Aar, hvad der sædvanlig skete i Borgmesterens Stue, hvor Selskabet drak for en eller to Rgd. Øl. Ligningen foregik for en Rode ad Gangen, uden at Kæmneren og Rodemestrene for den anden Rode blev taget med paa Raad.

25. RETSVÆSEN. Kæmnerne, der havde en ret selvstændig Stilling i Byens Administration, var ogsaa offentlige Anklagere paa Byens Vegne i Sager om Bøder og Straf, ligesom det i 1589 ses, at Kæmneren paaanker en Trolddomssag til Landstinget, da den Anklagedes Slægt ikke selv vilde tage Anledning til at faa Bytingets Dom prøvet. Ogsaa Byens Markstyrelse synes Kæmnerne at have taget sig af.

Da Bøder og Udgifter til Straffenes Eksekvering deltes med Halvdelen til Byen, Halvdelen til Kongen, var ogsaa Byfogeden sædvanlig offentlig Anklager — paa Kongens Vegne — ved Siden af Kæmneren. I Straffesager var Borgmestre og Raad Dommere og sad da i Raadstueretten, der i Slangerup holdtes hver Mandag. Byskriveren, som ogsaa skrev i Raadstueretten, nævnes aldrig som Medlem.

Civile Sager paadømtes derimod af Byfogeden paa Bytinget. Der tinglæstes tillige Skøder og andre Dokumenter. Bytinget holdtes ligeledes om Mandagen og har oprindelig været afholdt under aaben Himmel, for at ikke nogen skulde lukkes ude, men allerede ved 1523 holdtes Retten i Slangerup i et lukket Lokale. Det var i Middelalderen en Ret, som iøvrigt ogsaa en Pligt, for hver Mand at møde til Tinge. 1610 synes baade Raadstueretten og Tinget at være holdt paa Raadhuset. 1613 omtales „Byfogediet" der. Byfogeden har altsaa ogsaa haft Kontor i Raadhuset.

Som Stævningsmænd kunde anvendes to Borgere, men i Regelen benyttedes dertil de to „Byens Tjenere" (Politibetjentene).

Skiftevæsenet besørgedes vistnok dengang, som i hvert Fald senere, af Borgmestre og Raad, men i Overværelse af Byfogeden, der bl. a. til Staten skulde indkræve „Førlov" af Arvingerne, ligesom han krævede „Førlov" af dem, der rejste bort fra Byen, som Ridefogeden paa Landet krævede Førlov af de „Tjenere" (Fæstere), som flyttede fra Gaar-

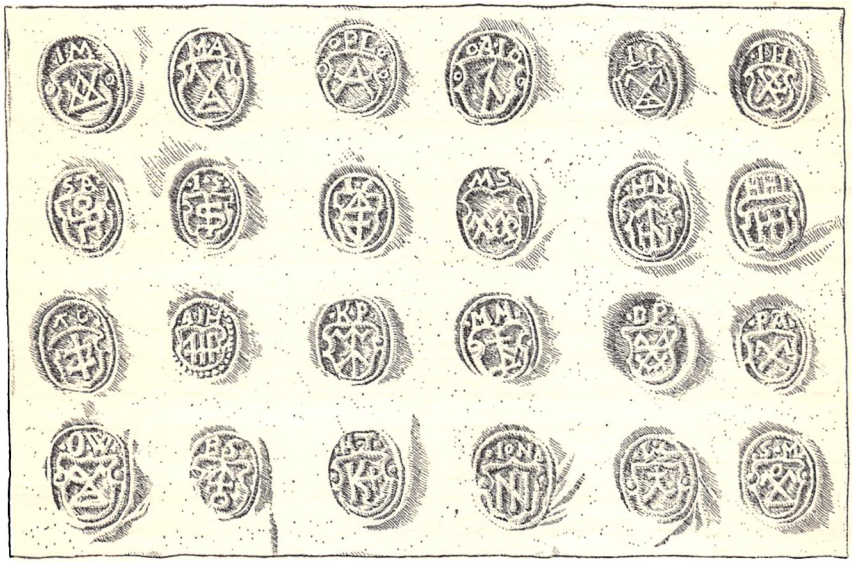

Borgersegl fra Fuldmagten for Slangerup Magistrat til at deltage i Hyldest af Christian IV 1584.

dene, eller hvis Efterladenskaber af Arvingerne flyttedes bort fra Byen. Kongens Husbondret over Byens Borgere fik saaledes stadig Udtryk.

Slangerup synes i Kompagniets Kælder, hvortil der førte en Kælderhals som fra 1616 til Raadhuskælderen, at have haft et „ærligt" Fængsel. Raadhuskælderen har altsaa været „uærligt", idet man dengang var meget nøjeregnende med ikke at straffe Borgerne med uærlige Straffe eller sætte dem i Varetægtsarrest i et uærligt Fængsel sammen med Tyve og andet Pak. I Helsingør havde Borgerne udtrykkeligt kgl. Privilegium paa, at de ikke maatte sættes i Raadhuskælderen[71].

I Kompagnikælderen stod som foran nævnt Byens Stok (Gabestok), der kun gav en „ærlig" Straf. Da Kompagnihuset solgtes 1615, flyttedes Stokken hen i „det gamle Raadhus", men da dette ombyggedes netop

i disse Aar, har man vel deri faaet Erstatning for Kompagnikælderen. Muligvis var dog den omtalte Stok den Stok, der sædvanlig brugtes til at krumslutte Folk i („Blokken"). Har den været en Gabestok, er den ikke blevet i Kælderen, naar nogen skulde i den. Men selv om Gabestokken ikke blev taget i Brug, kunde *Halsjernet* ogsaa være slemt nok, og 1617 gjorde Frands Smed 3 Halsjern, som blev „slagen for hver Bystræde", maaske til Afløsning af Gabestokken. Der blev ved hver af de tre Indgange til Byen gjort Plads til de Mænd og Kvinder, der skulde lide den Spe at blive stillet offentligt til Skue for deres Synders Skyld.

Der savnes imidlertid Oplysninger om, hvilke Forseelser der straffedes med Halsjernet eller Stokken. Det var mest Tiggere og Fattigfolk, der havde lavet Gadeoptøjer, hvem disse Straffemidler var bestemt for. Muligvis er de endda kun blevet anvendt paa Fremmede og vel mest arbitrært*). Borgerne selv, i hvert Fald de, der kunde betale, straffedes for de Forseelser, som var de hyppigste, Slagsmaal og Gadeuorden, med Bøder, sædvanlig 6 Mk. (3 Mk. til Byen og 3 til Kongen). Det var Taksten for „Pellemente" paa Gaden om Natten, for Slagsmaal, Blodvide, ja selv for Overfald med Knivstik. Haardrag og Mundslag, de „tørre" Hug, kostede kun 3 Mk. ($1^1/_2$ til Byen, $1^1/_2$ til Kongen). At slaa Vinduer ud vurderedes til 6 Mk. Husene synes altsaa ved 1600 almindeligt at have haft Vinduer.

Overfald paa Husbond synes ikke at have forøget Straffen, medens derimod Injurier og voldsom Optræden overfor Borgmester og Raad skærpede Dommen. Det dengang eksisterende Samfund byggede udpræget paa Respekt for Øvrigheden.

I Stadsprivilegiet af 1441 hedder det: „ingen maa gaa eller ride med spændt Armbrøst, item maa ingen gøre Sambydelse mod nogen Mand og synderligen mod Borgmester og Raad under [Fortabelse af] Liv og Gods". „Sambydelse" med andre Borgere var nu ikke saa kostbar, og Straffen var ogsaa omkr. 1600 blevet mildere i Forhold til Øvrigheden. Klammeri i Borgmesterens Hus kostede f. Eks. 1609 12 Mk. (6 til Byen), men en af Byens Kræmmere, Jens Møller, der ofte forsaa sig med Injurier

*) I Raadmand i Roskilde Chr. Ostersen Veylles juridiske Ordbog (1648) hedder det: „Gabstoke ɔ: Halsjern, gemenligen tilslagen ved store Støtter eller paa Hjørnehuse. De skulle sættes i Købstæderne paa Torvet og andre Steder, hvorudi Byens Svende efter Recessen [Chr. IV's Reces 1643] strengeligen befales at sætte dem, som sig offentlig med Sværen og Banden lader høre saa og Arbejden under Prædiken, eller og de, som Brændevin og anden Drik tilsteder at udtappes, førend Højmesse [Kl. 8] i Købstæderne er endt". Bysvendene fik 4 Sk. for hver, de satte i Halsjernet. Se Billedet S. 73. Paa Resens Kort over Slangerup (S. 24) staar Byens Kag (Gabestok og Skampæl) paa Hestetorvet.

og Vold, fik dog 1615 en Bøde paa 40 Rgd. for tvende Parlamenter mod Borgmester Heine Friis og 5 Rgd. (til de Fattige) for „Ustyr" hos Mester Hans (Præsten). 1616 fik han 20 Rgd. i Bøde for Klammeri med Bysvenden, til hvem Stadsrettens særlige Beskyttelse altsaa ogsaa har rakt. Skældsord mod Byfogeden straffedes 1616 med 12 Daler i Bøde. Dog kunde ogsaa Fornærmelser mod Private straffes strengere end sædvanligt. 1617 idømtes Jens Møller en Bøde paa 20 Rgd. „for nogle slemme Ukvemsord, han gav Margrethe Kandestøbers, og han det ikke

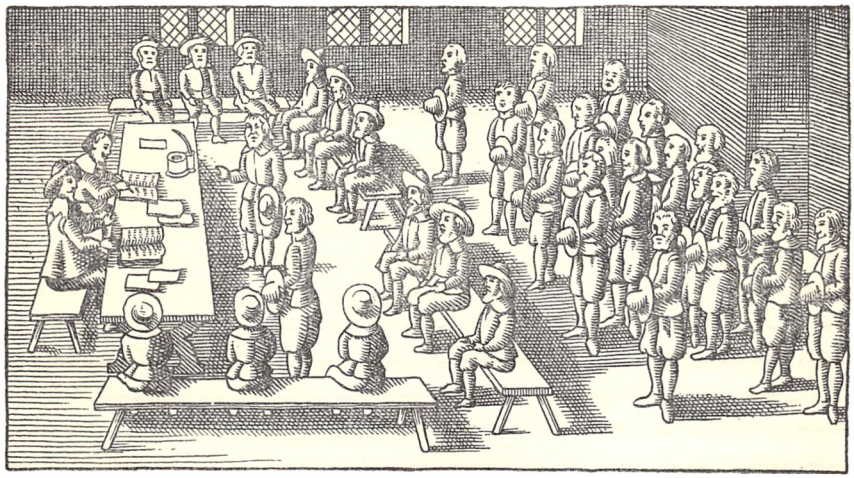

Retsmøde ved et Byting. Ved Retsbordet: Byfoged og Skriver, foran dem: Sagens Parter, omkring disse: de 12 Tingmænd paa deres 4 Stokke (Bænke). I Baggrunden: Tingalmuen. Scenen: et Raadhus. Rettens Medlemmer har Hat paa.
Efter Ostersen Veylle: Juridisk Glossarium (1648).

kunde bevise". Det har altsaa drejet sig om Sigtelser. 1623 maatte han betale 15 Daler „for at have løbet for Heine Friis hans Dør med unyttige Ord", Aaret efter 20 Daler for Fornærmelser mod Borgmester Hans Mikkelsen og for at have mødt drukken i Kirken. 1628 slog han Anders Smeds Ruder ud og fik 1635 9 Daler i Bøde for Injurier mod Præsten paa Prædikestolen.

Disse Domme har i ingen Henseende betaget de Domfældte borgerlig Agtelse. 1613 dømtes f. Eks. Morten Skomager for Mundslag, 1616 blev han Kæmner, 1617 Raadmand og senere endogsaa Borgmester. Chr. Tornsen, der blev Raadmand 1655, var 4 Aar forinden dømt for Nævehug mod Christoffer Penshorn, der 1654, Aaret før Tornsen, blev udnævnt til Raadmand, skønt han 1651 havde faaet ikke mindre end 3 Bøder for Vold.

Som nævnt maatte ingen handle i Staden uden Magistratens Tilladelse. En Humleforer dømtes saaledes 1612 til at bøde 6 Mk. for paa Torvet at have handlet med Bønderne, en anden maatte 1616 betale 4 Mk. En Haandværker, Falentin Smed, som 1618 arbejdede i Byen uden Tilladelse, bødede 5 Mk. for samme Forseelse.

Tyve blev oftest hængt. Saaledes havde Kristen Jespersen 1609 en Tyv, der blev rettet paa denne Maade. Byfogeden skulde sørge for, at en saadan Eksekution fandt Sted, medens Byen lagde Galge til. Galgen stod Vest for Landevejen Nord for Slangerup ved Skellet til Jordhøj Mark og ikke langt fra den kendte Blodhøj*).

Slangerup Galge var ved 1600 ikke meget i Brug og maatte gøres i Stand af en Tømrer, hver Gang den skulde anvendes.

Hæleri synes at være straffet med Bøder. Det gamle Ord, at Hæleren er lige saa god som Stjæleren, maa altsaa stamme fra en senere Tid. 1616 maatte Mikkel Kristensen erlægge 100 Rgd. i Bøde (50 til Byen) „for en Sag, hannem blev givet af en Misdæder, som blev hængt her for Byen og skulde vidst hans Handel. For sin Forseelse, idet han udbar et Skrin af hans Hus med nogle Penge udi og ind i en anden Mands Hus, gav til Byen 50 Rgd.". Hans Olsen Hvid, der aabenbart ikke havde gjort, hvad han skulde, da der blev begaaet et Drab i hans Hus, maatte bøde 14 Rgd. til Byen. Thomas Smed købte 1625 af en Fange og betalte derfor 10 Rgd. i Bøde (5 til Byfogedkassen). Men Meddelagtighed synes ikke at have været vanærende.

Blev Bøderne ikke betalt, maatte de afsones. 1628 hedder det f. Eks.: „Jens Pedersen for han slog Hans Pedersen, Hørup, 36 Sk.; var ikke mere at bekomme, men blev straffet med Kælderen". 1650 siges om en anden fattig Lovovertræder: „for Resten (af Bøden) blev han straffet med Byens Fængsel paa Kroppen efter Forordningen".

Af større Retssager kendes i Slangerup 1589 en Hekseproces, som den 3. December 1590 paadømtes af Landstinget[72]. Heksen, Børte Christensdatter, var kendt skyldig ved Slangerup Byting, og hverken hendes Mand, Christen Madsen, eller hendes øvrige Paarørende vilde indanke Kendelsen til højere Ret. Byens Kæmnere, Jens Nielsen og Kjeld Kræmmer, sørgede da for, at den kom for Landsdommeren, hvor de optraadte som Anklagere. 15 Borgere tovsvor**) hende, og Bytingsdommen stad-

*) Ved Blodhøj synes at have været et gammelt Tingsted. Her var endnu 1790: store og smaa Fogedagre. Til en anden Tid har der været holdt Ting tæt Nord for Jordhøj By, hvor der ligeledes 1790 var en Tinghøj.

**) Afgav som Nævninge Dommen: skyldig.

fæstedes da, og hun blev dømt til at brændes. 1609 havde Byen en anden Hekseproces mod en Kvinde, der hed Skege. Ogsaa Karen Bysvends var indblandet deri og blev i April 1609 sat i Raadhuskælderen, hvor der lavedes en Haandklør til hende. I August var Borgmesteren hos Lensmanden om Sagen. Kun Skege blev tiltalt. Man har aabenbart ta-

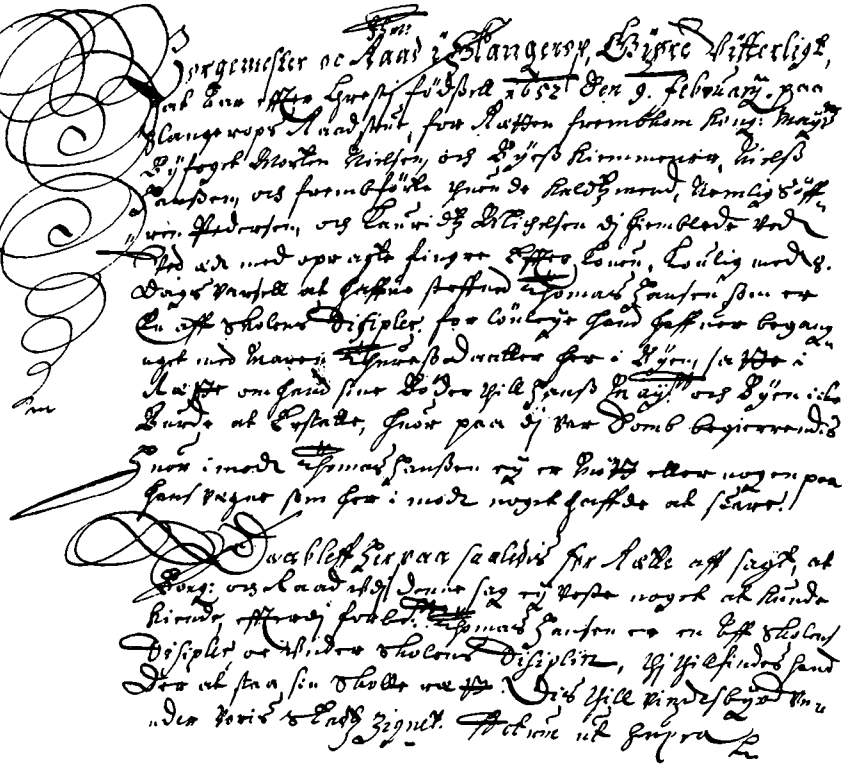

Raadstuedom 9. Febr. 1652, hvorved Sagen mod en Skolediscipel henvises til Skoleretten. Fra Byfogedregnskabet.

get forholdsvis ædrueligt paa „Tilfældet". Efter at Skege var dømt, førtes hun den 4. September til Landstinget i Ringsted, der stadfæstede Dommen, og den 28. September blev hun derefter rettet, sandsynligvis ved Baal. Mestermanden i Roskilde besørgede Eksekutionen. Men den overvejende Følelse i Slangerup har dog været Medlidenhed. Thi ikke alene fik Skege $3^1/_2$ Pot Mjød og 8 Stobe Dobbeltøl den Dag, hun blev lagt paa Baalet, men der blev hængt paa hende et halvt Pund Krudt,

hvad der vel har dræbt hende, inden Flammerne ret fik fat. Og disse Barmhjertighedsgaver anskaffedes vel at mærke ganske officielt af Kæmneren for Byens Regning.

1609 havde den forhenværende Byfoged Lars Nielsen det Uheld at dræbe en Mand, men derefter det Held at blive benaadet af Kongen uden Tiltale og Straf.

1611 henrettedes to Personer, uden at det siges hvorfor, og 1612 havde Byen en Udgift paa $2^1/_2$ Mk. „til en Trolddomssag", som, da der ikke nævnes mere om den, synes at være faldet bort igen. 1613 blev Johan Willumsens Skib stjaalet af 4 Mand, som blev fanget og kørt til Grønholt, hvor de vel er blevet hængt paa Gerningsstedet, idet Skibet vel er stjaalet ved Nivaa.

1616 blev Galgen ved Slangerup atter gjort klar, muligvis til Abraham, der havde slaaet en Væver ihjel hos Hans Olsen Hvid. Sagen gik som Drabssag til Landstinget, hvor Kæmneren mødte som Anklager og fik den Anklagede dømt. 1617 blev Bysvenden Jens indviklet i en Sag. Han brød ud af Byens Kælder, hvis Skrøbelighed selv efter Ombygningen han naturligvis kendte af Erfaring. De store Sten i Bygningens Grundvold kunde væltes bort. Ogsaa han blev dog henrettet, idet man fangede ham igen; thi Byen betalte den 20. September hans Kiste.

Aaret efter hængtes og halshuggedes 4 Fanger, hvoraf de to, Anders Svendsen og Søren Christensen, der blev halshugget, begravedes paa Kirkegaarden for deres Slægtninges Penge, da Halshugning ikke som Hængning var æreløs Straf. Galgefuglene jordedes sædvanligt ved Galgens Fod. Som man ser, haandhævede Datiden Loven uden Blødsødenhed.

1627 arresteredes to Falskmøntnere og blev ført til Bremerholm, formentlig fordi Hævnen og Straffen for denne Forbrydelse tilkom Kongen. To Aar senere stjal Jørgen Madsen 700 Karudser, antagelig fra Kongens Fiskedamme, og to gamle Heste. Ogsaa han blev ført til Bremerholm, vel fordi Kongen var paataleberettiget. Han har været „Kongens Tyv". Jørgen Madsen havde 2 Medskyldige, som Byens Tjenere eftersøgte i St. Havelse, uden at det vides, om de fangede dem. 1632 blev en Slangerup'er Hans Jensen rettet for Tyveri, og 1633 havde Byen igen en Hekseaffære: „Elene Skomagers her i Byen for noget Gøgleri, hun med Saks og Sold havde begaaet", men hun slap med en Bøde paa 10 Daler. 1639 forekom endnu en Henrettelse.

Men var Samfundet end strengt mod de Stakler, der blev Straf skyl-

dig, havde det aabenbart ogsaa en vis Trang til at vise et medfølende Hjerte overfor dem, der var i Nød. 1609 forærede Byen af Kæmnerkassen 1 Mk. i Brandstød (Hjælp) til Aabenraa Bys Tjener, 1615 2 Mk. til Ruby Mænd af Lavind, ɔ: Rudkøbing Mænd paa Langeland. 1618 fik Jørgen Nielsen, Borgmester udi Ringsted, „her udaf Byen til en ringe Foræring formedelst den store Ildebrand, hannem var overkommen udi Sommer, efter Borgmesters og Raads Befaling 20 Rgd. 1 Ort". Til Hospitalet i København (Pesthuset), hvortil der 1618 samledes ind, gav Byens Kasse 1 Mk. Hans Laursen i Tollerup havde dette Aar haft stor Ildebrand og fik 2 Mk.

7. KAPITEL. SOCIALE KAMPE OMKRING AAR 1600

26. BORGMESTER MARKUS DORN. Efter at Slangerup ved 1590 havde overstaaet den store Byggeperiode, har Borgerne sikkert kunnet se tilbage paa en betydelig Fremgang, saaledes at Klosterjordernes Overgang til Byen trods Branden 1573 betegner Højdepunktet i Byens Historie. En kortfattet Danmarksbeskrivelse fra 1594 fortæller om Slangerup: „eengang for saa vidt en Landsby, nu en Stad ved Roskilde Fjord", og Traditionen vidste hundrede Aar senere at berette, at Frederik II's Tid († 1588) var en stor Tid for Byen.

Desværre vendte Heldet sig straks igen. Om nu Byen har forbygget sig, eller Forholdene alligevel var for smaa til, at Slangerup kunde blive større! 1583 talte Byens Borgervæbning 146 Borgere, 1593 allerede kun 137, og Aar 1600 var Tallet helt nede paa 106. Nedgangen fortsattes yderligere gennem 1600'erne, til Lavpunktet naaedes 1700. Men selv dette Lavpunkt ligger sikkert over Byens Størrelse, inden Klosterjorden blev „frigivet".

Tiden omkring 1600 var iøvrigt fuld af Løfter netop for Købstæderne, som da syntes at staa overfor en ny Opgangsperiode paa samme Maade som to Hundrede Aar før. Christian II havde søgt at styrke Købstæderne ved at stille dem direkte under Kronen, fri for Lensmændenes Myndighed. Byens højeste Embedsmand skulde være en Scultus (Byfoged), som udnævntes af Kongen. Samtidig skulde der efter hollandsk Mønster indføres demokratiske Reformer i Bystyret. Kongens Forsøg blev vel ført ud i Livet som Lov 1521, men da Christian II to Aar efter blev fordrevet, ophævedes Loven igen.

Virkningerne af de store Opdagelsesrejser omkring Aar 1500 naaede i Midten af 1500'erne ind over Norden. Den store Pengekapital, som skabtes ved Hjemførelsen af ædle Metaller fra de nyopdagede Lande, blev et Middel i Borgernes Hænder til at tilrive sig den økonomiske Magt ogsaa over Bønderne, Landets Hovedbefolkning og eneste Producenter. Landbruget gav Overskud, og Bønderne maatte derfor afsætte en Del af deres Produkter. Borgerne kunde med Pengene opkøbe Bøndernes Korn. Ved at give dem Kredit paa Varer og forstrække dem med Sædekorn og Korn til Afgifterne (Landgilden) gjorde Byens Købmænd dem efterhaanden afhængige af sig og tilrev sig derved mere og mere hele Handelen med Korn og Tømmer, og hvad Landet iøvrigt brugte eller kunde undvære. Staten begunstigede tilmed denne Udvikling i Henhold til den Tankegang, som var arvet fra Middelalderen (Erik af Pommerns Lov 1422), at Landet kun maatte producere, Købmanden kun handle og Haandværkeren kun udøve sit Haandværk.

Samtidig knækkede hollandske Handelsbyer den store økonomiske Magtstilling, som de tyske Hansestæder hidtil havde haft i Landet. Ogsaa det kom de danske Købmænd til gode, selv om det lykkedes Hanseaterne at faa Christian II's Love ophævet.

Den stærke økonomiske Opgang for Købmændene affødte imidlertid overalt sociale Brydninger saavel med Haandværkerne som mellem Bønder og Købmænd, ogsaa undertiden mellem Købmændene indbyrdes.

1595 kom det i Slangerup saa vidt, at en Del af Borgerskabet indgik til Regeringen med en Klage over Byens Borgmester, Markus Dorn, idet de beskyldte ham for, „at der i mange og adskillige Maader skete dem Forkort af ham, fordi han havde tilladt, at der bruges meget ulovligt mod deres Privilegier, og ogsaa selv handlede meget til Skade og Afbræk for dem og Byen". Dorn, en Tysker, sikkert den samme Markus Dorn, der var Slotsfoged paa Frederiksborg 1580, da han blev Medlem af Det danske Kompagni (Skydeselskabet) i København, var Borgmester allerede 1583 og synes en Tid at have været Eneborgmester, hvad han var 1584, da Slangerup sendte en Deputation til København for at hylde den unge udvalgte Konge Christian IV.

Muligvis har den store Anstrengelse i Byggeaarene faaet Borgerne i Slangerup til at se Dorn nøjere paa Fingrene, end det vilde have været Tilfældet under andre Forhold. Muligvis har der ogsaa været Grund til Klage. Regeringen nedsatte imidlertid straks en Kommission af ikke

færre end to Lensmænd, Carl Bryske paa København og Kristoffer Parsberg paa Dragsholm (Ods Herred), og to andre Adelsmænd, Anders Dresselberg til Vognserup ved Holbæk og Mogens Ulfeldt til Selsø i Horns Herred. Man lægger Mærke til, at Lensmanden paa Frederiksborg, Jacob Trolle, under hvem Slangerup hørte, ikke var med.

Fire Dage efter Kommissionens Nedsættelse henvistes endvidere til den en Klage fra en af Kirkeværgerne i Slangerup, Hans Madsen, over, at Dorn ikke vilde godkende hans Kirkeregnskab og tog Kirketienden fra Kirken.

Resultatet af Kommissionens Arbejde kendes ikke, men da Markus Dorn Aaret efter opnaaede den kongelige Naade at blive fri for Skatter til Staten og Byen, naar han ikke mere var Borgmester, kan hans Forbrydelser ikke have været altfor store, hvad enten man vil anse den kongelige Bevilling for en Lokkemad til at gaa af som Borgmester eller Oprejsning efter den rejste Anklage.

Dorn vedblev at være Borgmester i Slangerup til sin Død ved Nytaarstid 1605. Tre Sæt Arvinger, i Lybæk og to andre nordtyske Byer, stredes om hans Efterladenskaber, medens hans Enke Borriche giftede sig med hans Efterfølger. Det maa vel være Dorns Formue, der har stukket Byen saaledes i Øjnene, at den den 6. April 1610 opnaaede Ret til at opkræve en Sjettedel af Udlændinges Dødsboer, medens Privilegierne af 1441 kun tillagde Byen en Tiendedel. I begge Bevillinger bestemtes det dog, at Byen skulde afgive Halvparten til Kongen.

27. BORGMESTER HEINE FRIIS. I flere andre Byer maatte Regeringen nedsætte lignende Revisionskommissioner som i Slangerup, fordi der kom Klage over, at Byernes Ledere paa Borgmesterpladserne og de, der sad i Raadet, forfordelte de „menige" Borgere ved Skatteligning og Fordeling af Byernes Jorder og Indtægter. Det var ikke alene de socialt ringest stillede Borgere, som klagede, men ogsaa i den fattigere Del af Handelsstanden voksede Selvfølelsen stærkt, sikkert Udtryk for et stigende økonomisk Held. Det Faamandsvælde, der siden Middelalderen havde hersket i Byerne, maatte brydes, om ikke Misforholdet mellem „de Meniges" økonomiske og sociale Magtfølelse og deres Indflydelse skulde føre til Revolte og Uro.

Hele Byforfatningen reformeredes da med en ny Købstadlov af 7. April 1619, idet Regeringen kom denne Borgernes Selvfølelse og Vilje til Magten i Møde.

Man synes indtil den Tid at have anvendt den Fremgangsmaade

rundt omkring, i hvert Fald i de smaa Byer, at indsætte dygtige unge Mænd, som havde vist deres Evner og Loyalitet mod Centraladministrationen under Ansættelser paa Lenskontorerne, til Borgmestre. Dengang, som mange Aar senere og vel endnu den Dag i Dag, var det sædvanligt, at en enkelt Mand eller, under lidt større Forhold, nogle faa Familier havde den Handel inde, som gav den store Indtægt. Borgerskabets Revolte rettedes derfor oftest mod en saadan Enkeltmand. Da imidlertid Lensmændene, der selv havde indsat Borgmestrene, blev valgt til disse Undersøgelseskommissioner, har de vel ikke været altfor haarde i Betænkningen over deres Protegeer.

Købstadloven af 1619 skulde imidlertid sætte en Klemme paa det gamle Magtsystem og bestemte bl. a., at Borgmestre og Raadmænd fremtidig skulde skifte indbyrdes hvert Aar saaledes, at ældste Raadmand blev yngste Borgmester, ældste Borgmester blev yngste Raadmand, og hele Staben rykkede et Trin frem. Det skulde ske hver Fastelavn, et Nytaar i Landsbyernes og Byernes Liv. Det faldt umiddelbart inden Dispositionerne til Bymarkens Benyttelse i den kommende Sommer. Det nye System kunde saaledes udtrykkes i Ordet „Fastelavnsborgmestre", en Betegnelse, som i Datiden, da Fastelavn var en af Aarets store religiøse Højtider, naturligvis slet ikke udæskede det Smil, som Ordet i vore Dage uvilkaarligt vil fremkalde.

Reformen gennemførtes dog, som ikke sjældent i ældre Tid, ikke efter Bogstaven, ja næppe efter sin Aand. Den stykkede i et vist Omfang Overtilsynet i Byen ud mellem Borgernes Tillidsmænd. Saaledes oprettedes Poster som Overformyndere og Overkøbmænd. Ingen af dem fandtes dog i Slangerup i det første hundrede Aar efter 1619. Et af de største Fremskridt i Loven var Udnævnelse af Taksereborgere, der skulde foretage Skatteligningerne. I Slangerup var denne Reform som nævnt overflødig. Thi her havde det allerede før 1619 været Rodemestre, som lignede „i Borgmesterens Stue". Den Borgersamling, som Loven indstiftede til Høring af Byens Regnskab hvert Aars 2. Januar, fandtes jo ogsaa i Slangerup inden Loven. Derimod er den Tilgang fra Lenenes Skriverstuer af nye Borgmestre, som var den største Skavank før Loven af 1619, ikke ophørt. Endnu 1637 udtaler Holbæk Ønsket om, at ingen Ridefoged eller Skriver paa nogen Slotte eller Len maa være [eller blive?] Borgmestre eller Raadmænd eller Byfogeder.

I Slangerup var der 1619 ved at opstaa en ny Revolte, denne Gang mod den almægtige Borgmester Heine Friis, og Centraladministratio-

Gravmæle over en Raadmand. Slangerup Kirke.

Opsat 1631 over Raadmand, Brygger Jacob Clausen.

nen maatte atter nedsætte en Kommission, denne Gang bestaaende af Lensmanden paa Frederiksborg Christoffer Basse og hans Kollega paa Roskildegaard Mogens Pax, der den 26. Oktober 1619 paa Slangerup Raadhus begyndte Gennemgangen af Kæmnerregnskaberne for 1606—18, Heine Friis' Tid. Iøvrigt viste det sig, at alle ældre Regnskaber var forsvundet.

Fra Borgerskabet mødte fire af de fornemste: Niels Bager, der havde været Kæmner for søndre Rode 1612—14, Købmand Villum Arnt, Oluf Andersen, der var bleven Byfoged fra den 29. September 1619, og Lukas Pedersen, Kæmner i søndre Rode 1618.

Disse Borgere og Kommissionen gjorde adskillige Udsættelser i Regnskaberne, navnlig fandt man, at Heine Friis havde krævet større Betalinger for sine Udlæg i Byens Tjeneste. end han kunde give Udgiftsbilag for.

Friis, der muligvis er Søn af en Slangerupborgmester Albret Friis, der nævnes 1565 som ældste Borgmester, men ikke var Borgmester 1583, var indtil 1605 Ridefoged i Frederiksborg Len. Derefter blev han Borgmester, var altsaa en af de Lensmandsprotegeer, Loven af 1619 var givet imod. Han giftede sig med Dorns Enke, begyndte sit Regimente med 1606 at betale sin Forgængers Gæld til Byen 60 Rgd. $1^1/_2$ Mk. 3 Sk. med 8 Aars Rente og havde aabenbart i adskillige Aar Regeringens Bevaagenhed. 1618 fik han saaledes sin Søn Markus indskrevet i Sorø adelige Skole, men denne Begunstigelse maa senere være taget fra ham igen. Thi Sønnen blev 1628 Student fra Slangerup Skole og har vel været et flinkt ungt Menneske. I hvert Fald blev han Magister 1637, var Rektor i Kalundborg 1638—41, men hans Skæbne derefter er ubekendt.

Friis synes at have været Borgmester i Slangerup nørre Rode, medens 1606 en af Byens Købmænd, Jens Nielsen, var Byens anden Borgmester, rimeligvis for søndre Rodemaal. Efter Jens Nielsens Død 1613 fulgte en Niels Jensen, formentlig hans Søn og Kæmner for søndre Rodemaal 1609—11, efter ham i Embedet.

Om Kommissionens Dom efter Undersøgelsen 1619 vides intet, men Heine Friis har dog vist maattet tage sin Afsked. Den 29. Novbr. 1622 var han endnu Borgmester, men først paa Aaret 1623 er han formentlig gaaet af, enten nu Kommissionen først er blevet færdig da, eller han har gjort sig skyldig i noget andet misligt. 1629 siger Lensmanden om ham, at han er dømt for Underslæb.

28. BYARISTOKRATIETS FORBINDELSER FRA BY TIL BY.

Endnu findes omtalt en Borgmester i Slangerup fra denne Tid ved Navn Hans Pedersen, Fader til den bekendte Borgmester i København Hans Nansens Hustru, Sofia Hansdatter, f. 1602, og til Apotheker i København Eseias Fleischers Hustru, Maren Hansdatter, f. 1605. Hver af dem blev Stammoder til en stor, senere bekendt Slægt her i Landet.

Det er Professor Villum Worm, som i sine Sørgeprogrammer over Hans Nansen og hans Hustru 1667 fortæller, at denne Hans Pedersen var Borgmester. Heri har Worm dog Uret. Hans Nansens Svigerfader er sikkert den forannævnte Hans Pedersen Skriver, som var Slotsskriver paa Frederiksborg, til han ca. 1596 bosatte sig i Slangerup og da fik Jørlunde Kirketiende frit, efter at han tidligere havde haft den i Fæste. 1600 maatte han atter opgive den, hvorefter den 1604 blev givet til Bygmester Jørgen v. Friborg.

Hans Pedersen Skrivers Segl 1608. Hyldestfuldmagt.

Det er nævnt, at Hans Pedersen 1603 tiltaltes for at have forsøgt at tilvende sig et Dyr, der var blevet spiddet paa hans Havegærde, men slap med en stor Bøde paa 400 Rgd. Det er muligvis den samme, der 1576 blev Medlem af Det danske Kompagni i København. Han er ved denne Tid blevet gift med den da kendte Købmand, den ældre Simon Surbæks, Datter Maren. Hendes Fader var Borgmester i København 1579—83 og hendes Broder, Simon Surbæk den Yngre, 1622—44. En Søster til ham og Hans Pedersens Hustru, Anna Surbæk, var gift med den kendte Borgmester Mikkel Vibe. En tredje Søster, Maria, boede i Slangerup som Kirkeværge Hans Madsens Hustru. Han var Raadmand 1584. Efter hans Død 1596 blev Sønnen Oluf 1602 optaget i Sorø Skole, hvorfra han blev Student 1612. Hans Madsens Datter, Dorthea († 1611), var gift med Professor Wolfgang Rhuman.

En Hans Pedersen var Kæmner i Slangerup 1609—11, men om det er Hans Nansens Svigerfader, vides ikke. 1614 var Hans Pedersen i hvert Fald død. Thi da købte Maren, sl. Hans Skrivers, en stor Stol i Slangerup Kirke sammen med Hans Hansen, formentlig Byskriveren, muligt hendes Søn, Heine Friis og hans Søn Markus.

Senere blev Maren, Hans Skrivers, gift med den københavnske Borger og Handelsmand Henrik Berner[73] og døde 1655, efter at hun havde stiftet et Legat for St. Nikolaj Kirkeskole i København.

Hans Pedersens Bøde for Dyret betaltes 1603 af Borgmester Ivar Poulsen i København, der i sit første Ægteskab var gift med Margrethe Surbæk († 1602), en Faster til Hans Pedersens Kone.

Ogsaa Resen omtaler Hans Pedersen som Borgmester, men da hverken Kæmnerregnskabet eller andre Kilder kender noget hertil, medens Notitsen om hans Brøde 1603 kun benævner ham Borger, maa det antages, at han ikke har været Medlem af Raadet. Som et Vidnesbyrd om Forbindelserne mellem Familjerne i Byerne i Datiden har Oplysningerne om ham Interesse. Den københavnske Raadmand Hans Dall blev 1590 begravet i Slangerup, og hans Enke Margrethe Rhuman, Søster til Professoren, blev derefter gift med en ung Præst, Hans Mortensen Svane, der blev Sognepræst i Slangerup. Hun var Datter af Kongens Skræder paa Frederiksborg.

29. HAANDVÆRKER MOD KØBMAND. Bag den stærke Opposition mod Heine Friis har muligvis især staaet de ringest stillede i det lille Bysamfund, Haandværkerne. Det var som nævnt en økonomisk Opgangstid og derfor en socialt stærkt anspændt Tid. Som Samfundet var opbygget, havde Købmændene gennem Raadet Ret til at regulere Haandværkernes Priser, medens Haandværkerne selv var magtesløse overfor den Stigning i Varepriserne, som fulgte med den opadgaaende Handel. Haandværkerne havde ikke andre Vaaben mod Købmændene end ved Klager til Centraladministrationen at søge at tvinge Handelen indenfor de snævre Grænser, som Byernes Privilegier satte, at Købmændene ikke ved deres Vindskibelighed skulde sælge Varerne udenbys og ved Opkøb formindske Tilførslerne til det lokale Marked saaledes, at Priserne steg. Under dette Synspunkt maa sikkert ogsaa Klagen 1595 over Markus Dorn ses.

Haandværkerne havde imidlertid, naar de søgte at indskrænke Købmændenes Virksomhed, den herskende Politik imod sig. Denne begunstigede ikke alene i alle Maader Handelen, men Regeringen gik direkte løs paa Haandværkernes egen Erhvervsorganisation og opløste 1613 Laugene, hvis Medlemmer derefter stod uden Værn og tilmed blev udsat for Angreb fra det under Haandværksmestrene staaende sociale Lag, Svendene og Lærlingene, der nu ikke mere lovmæssigt var bundet til Laugene, men blev frie Mænd. I Slangerup var 1608 fire Haandværkerlaug, Smedenes, Skrædernes, Vævernes og Skomagernes.

Antallet af Haandværkere i Byen kan ikke oplyses, men i de bevarede Regnskaber er 1606—18 nævnt 9 Smede, 4 Tømrere, 2 Hjulmænd,

1 Bødker, 1 Snedker, 2 Murmestre, 2 Stenhuggere, 4 Skrædere, 3 Vævere, 2 Skomagere, 1 Buntmager, 1 Feldbereder (Garver), 1 Remmesnider (Sadelmager), 2 Pottemagere, 1 Guldsmed, 1 Glarmester, 1 Hattemager og 1 Rokkedrejer. Det vides dog ikke, hvor mange Haandværkere der i Virkeligheden samtidig var. Men selv om de var faa, optraadte dog de 4 Laugs Oldermænd 1608 og 1610 ved Kongehyldest som særlige

Slangerup Haandværkerlaugs Segl 1608. Billederne viser efter Laugenes Rang: Smedenes, Skomagernes, Skrædernes og Vævernes Segl.

Valgmænd, nævnt i Valgbrevet for Deputerede fra Slangerup umiddelbart efter Borgmester og Raad og Byfogeden og foran de øvrige Borgere, ogsaa Købmændene. Tre Aar efter betød disse Laugsrepræsentanter intet mere.

1621 blev det igen tilladt at oprette Laug, men for Slangerup kom denne Tilladelse ikke til at betyde noget.

Købmændene i Byerne synes overfor Haandværkerne at have lagt en stærk indbyrdes Solidaritetsfølelse for Dagen. Man har vel Lov til at tage det forholdsvis store Bidrag, Magistraten i Slangerup 1618 af Byens Kasse ydede den brandlidte Borgmester i Ringsted som typisk.

Om nu Købmændene i en lille By som Slangerup sad i Velstand, er

dog tvivlsomt. Af Kæmnerregnskabet 1618 fremgaar, at Præsten i Skævinge, Søren Pedersen, der dette Aar blev myrdet, selv efter at han 1615 havde været stævnet til Slangerup Byting og formentlig dømt, i 3 Aar havde undladt at betale Skatter og Jordskyld af 3 Gaarde i Byen, fordi de var øde og forfaldne[74]. De laa endda paa Kongensgade, Byens Hovedgade, men har altsaa ikke kunnet sælges eller lejes bort, hvad der ikke tyder paa, at der var noget rigt økonomisk Liv i Byen.

Haandværkerne var i Slangerup som andet Sted udelukket fra at blive Medlemmer af Byens Raad, der som nævnt supplerede sig selv. I en lille By har dog Forholdene sikkert i denne Henseende været gunstigere for Haandværkerne end i de større. Naar en Mand som kgl. Bygmester Jørgen v. Friborg 1608 træffes som Raadmand, er han dog kun en Undtagelse, der bekræfter Regelen. Haandværkerne var derimod ofte Rodemestre. Der er endogsaa Tegn paa, at den ene af de to Rodemestre i hver Rode sædvanligt var Haandværker. Den Peder Olsen, der 1606—08 var Kæmner for nørre Rodemaal, er vel den samme, som 1610 var Oldermand for Smedelauget. 1612—14 var en Niels Bager Kæmner for søndre Rodemaal, og 1615 blev Morten Olsen Skomager hans Efterfølger og overtog 1616 Kæmneriet for nørre Rodemaal, da den udnævnte Kæmner, Ole Davidsen, allerede i Maj afgik ved Døden. Morten Skomager var Raadmand 1617 og blev senere i mange Aar Byens ene Borgmester, men har muligvis opgivet Haandværket, inden han kom ind i Raadet. At hans Tilnavn ikke blot var et Kendingsnavn, fremgaar af, at han 1616 solgte Byen et Par Sko til Bysvenden.

Men Købmændene førte i Byerne alene det store Ord, saaledes som Tidens sociale Opfattelse fandt det rigtigt. Netop fra Slangerup foreligger der fra Tiden omkring 1620 et Dokument, som slaaende giver Udtryk for Kræmmernes Selvfølelse og Selvbevidsthed.

1621 udskrev Regeringen en Skat paa en Tredivtedel af Værdien af Købmændenes Oplag og Indkøb af Kramvarer og en Tyvendedel af Værdien af deres Silkevarer. I Slangerup indgav de 5 Kræmmere, Peder Christensen, Søren og Simon Kræmmere, Inger, Jespers [Rasmussens] og Jens Thomsen, deres Selvangivelse. Flere Kræmmere har der altsaa ikke været. Jens Thomsens Angivelse synes at have været urigtig, om med Vilje eller ej, vides ikke nu, saa lidt som det er oplyst, om andre har opdaget Fejlen før han selv. Maaske vil Læserne kunne se det af Jens Thomsens nye Selvangivelse Aaret efter, der har givet ham

Lejlighed til at komme ind paa en Række personlige Betragtninger saavel over sine egne Forhold som over Øvrigheden.

Jens Kræmmers karakteristiske Indlæg lyder saaledes:

Hjælp Gud nu
og altid! Amen!

Efter at min tilbørlige Øvrighed, Borgmester, ved Bys Kæmner ved Navn Villum Arrat [har meddelt], at jeg skulde angive mit Kramgods, dateret Anno 1621 den 12. Oktober, da — efterdi jeg er Indvaaner og Skatteborger (højt nok efter min Formue) — saa haver jeg dog efter kgl. Maj. vor allernaadigste [Herres] Befaling overset med Alen og Vægt. Da ved min højeste Eds Bekræftelse beløber mit ringe Kramgods sig med alles 36 Daler Mønt. Derhos sidder jeg udi en stor Gæld hos samme mine Naboer og Kræmmere, men jeg køber og borger mit Gods hos Københavns og Helsingør, og ikke andre Steder, og de det selv forciset og fortoldet haver; og derover stiger [Prisen paa] Godset des højere op, baade for mig og andre fattige Indvaanere, og derover sidder [jeg] udi stor Gæld, som jeg noksommeligen vil bevise med Levendes Røst og Kopi af deres Regnskabsbøger — kan noksommeligen, om Behov gøres.

Saa nødes jeg fattige Mand og til at give min Gæld tilkende derhos.

Først er jeg Arent Brenned i Helsingør $27^1/_2$ Daler skyldig i Mønt, dernæst Thomas Lorch 21 Daler ringere end 8 Sk., dernæst Hans Kiem $4^1/_2$, dernæst Mogens Friskes Kvinde $4^1/_2$, Thomas Svitholt 12 Daler i København [ialt 69 Dl. 24 Sk.], med meget mere, som jeg ikke kan komme i Hu — foruden stor Skat og Tynge, som endnu dagligen forøges, hvorfor jeg i det venligste vil have min kære Øvrighed ombedet, [at den] for Guds Retfærdigheds Skyld og deres egen Fromheds Skyld vil anse os fattige Undersaatters Bedste og raadgive os udi gode Raad.

Er Gud befalendes!

Jens Thomsen Kræmmer
med egen Haand.

Borgmestrene i Slangerup har ikke vidst bedre end at sende selve dette Jens Kræmmers „Forsæt" med til Lensmanden, til hvem Skatten skulde betales, og ved hvis Regnskab det findes den Dag i Dag[75].

Dønningerne i det lille Slangerup-Samfund havde neppe lagt sig efter Heine Friis's Fald, før Borgmester Hans Hansen, der var blevet Borgmester efter N. Jensen, 1626 maatte aftinge 10 Daler til Lensmanden „for Urigtigheder i Villum Arrats Bo". Hvorledes disse Urigtigheder er begaaet, siges ikke, og Hans Hansen synes at have været Borgmester til sin Død 1629. Det har heller ikke styrket Autoritetstroen, at Raadmand Anders Claudisens Stifsøn, Peder Sørensen, der blev Skriver paa Frederiksborg 1623, to Aar efter maatte tage sin Afsked, og at Stiffaderen i den Anledning blev nødt til at dække et Underskud paa 1000 Tdr. Havre. I Oktober 1634 maatte Anders Claudisen, der

nævnes som Kæmner for søndre Rodemaal 1617, forlade Byen og fæste en Bondegaard i Spærrestrup, Jørlunde Sogn.

8. KAPITEL. SUNDBY BRO BYGGES 1623

30. HANDELSPLADSEN FLYTTES. Det synes at være lykkedes Slangerup i Aarene efter 1573 at tilrive sig Opkøbet af Korn og Salget deraf til de Skibe, der besøgte Sund og Færge, saaledes som Privilegierne 1573 paa en vis Maade gav Anvisning paa. Et Forsøg paa at knytte Ladepladsen nærmere til Slangerup synes dog ikke at have fundet Sted. Som nævnt opførte Byen næppe engang det Pakhus, den 1578 fik Bevilling paa. Paa den anden Side kunde Sundby Færge heller ikke skade Slangerup som Skibbro alene, og mere var den ikke.

1620 forpagtede Borgmester Heine Friis for 200 Speciedaler om Aaret Tolden ved Færgen, men han havde den helsingørske Handelsmand Niels Madsen, senere Borgmester i Byen, og Bygningsskriver Johan Bøgvad i Hillerød som Medinteressenter. For Slangerup By betød Forpagtningen altsaa intet. Den blev iøvrigt hævet allerede Aaret efter[76], fordi den gav Underskud; Heine Friis forvaltede derefter Tolden, hvad der i en kyndig og driftig Købmands Haand nok kunde blive en Fordel, fordi Forvaltningen gav Haand i Hanke med Handelen.

Dette synes at have været det første Tilløb til at lægge Sundby Færge ind under Slangerups Interesseomraade.

Betingelsen for, at Færgen kunde blive noget andet end et Lade- og Lossested for alle og enhver, blev imidlertid skabt nu, idet der i Aarene 1622—23 opførtes en ny Skibbro af Sten med tilhørende Dæmning ud i Vandet, medens den 1587 anlagte Bro havde været en Træbro. Den nye Bro var $53^1/_2$ Favne lang (162 Alen) og blev saa stærk, at den trods al Forsømmelse endnu 1842, da den første Del af Havnen anlagdes paa Spidsen af Broen, kunde benyttes som en Del af de nye Vandbygningsarbejder.

Den ny Bro blev nemlig ikke lagt ved Færgen, hvor den ældre Bro havde staaet, men paa det Sted, hvor nu Frederikssund ligger. At den gamle Bro ikke har ligget her, synes at fremgaa deraf, at der ved den ny Bros Fuldendelse 1623 blev fastsat en ny Brotakst og bygget et nyt Brohus, og navnlig af, at Slangerup Borgere kort efter Broens Fuld-

endelse fik anvist en ny Plads til Pakhus, skønt Byen havde sin gamle Bevilling dertil fra 1578*).

Den ny Skibbro har vel ligget bedre for Skibsfarten end den gamle.

Det var ogsaa Staten, der byggede den nye Skibbro. Den 28. Maj 1620 fik Lensmanden paa Abrahamstrup og Frederiksborg, Christoffer Basse, Ordre til at slutte Kontrakt med en Tømrer om at forfærdige de Stenkister (Tømmerkasser, fyldte med Sten), som skulde bruges ved Sundby Færge, og hvortil Tømmeret da allerede var skovet og i Februar sendt til Stedet. Arbejdet kom dog alligevel ikke i Gang. Først to Aar senere, den 30. April 1622, hører vi, at der er sluttet Kontrakt med Tømrer Jens Jensen om „det Brokar ved Sundby Færge", og at han skal have 3 Karle til Hjælp til Arbejdet.

Forsinkelsen kan muligvis skyldes, at man 1620, inden Arbejdet gik i Gang, har faaet den Tanke at lægge Broen et andet Sted end der, hvor den gamle laa. Den 25. Juni 1622 fik Jens Jensen, der boede i København, de første Penge for Arbejdet, som sikkert er paabegyndt samtidig, og to Dage senere udgik Ordre til, at et Sogn i Abrahamstrup Len skulde hjælpe „at bukke den Pæling ved Sundby Færge", et Udtryk for, at Stedet stadig hørte under Abrahamstrup Len. Den 31. Januar 1623 fik Jens Jensen sine sidste Penge[77], og det siges, at han har arbejdet i 70 Søgnedage og gjort en ny Skibbro. Kontrakten lød, som det ses af Kvitteringen for den første Udbetaling, paa to Brokar (Stenkister). Han fik personlig $96^1/_2$ Rgd. 16 Sk. ialt og havde November 1622 ogsaa haft en Stab af Baadsmænd til Hjælp ved Arbejdet[78].

Broen synes dog stadig ikke at være taget i Brug. Der skulde nemlig ogsaa bygges et Hus, og i et egenhændigt Brev fra Kongen af 3. Juli 1623 kræver han, at Huset skal bygges paa Dæmningen saa nær op til Brokaret som muligt, og at Dæmningen, i hvis Fortsættelse Brokarrene blev lagt, skal gøres en Sten højere, hvis dette er nødvendigt[79].

Broen blev derefter taget i Brug Mikkelsdag (29. Sept.) 1623. Thi i et Toldregnskab, bevaret for Finansaaret 1623—24 (1. Maj til 1. Maj), aflægger den tidligere Tolder Heine Friis Regnskab for Tolden „ved Sundby Færge" indtil Mikkelsdag, medens „forordnet Tolder ved Sundby Bro" Hans Mikkelsen gør Regnskab for Resten af Finansaaret[80].

Hans Mikkelsen har vel opkrævet Bropenge efter Taksten for „Sund-

*) Mod den her opstillede Antagelse, at Handelspladsen er flyttet, taler maaske, at Bønderne i Udesundby 1661 gik ud fra, at Frederikssund var opført i Henhold til Bevillingen 1578. Fuldstændig Sikkerhed paa dette Punkt kan vist ikke opnaas nu.

by Færge". Thi først den 16. August 1624 forordnes en Takst for Sundby Bro paa 1 Mk. af hver 10 Læster Korn og andre Varer.

31. SKIBSFARTEN TIL SUNDBY BRO. Grunden til, at Broen netop blev taget i Brug Mikkelsdag, skønt der kom Skibe ogsaa i de foregaaende Maaneder, er muligvis den, at de store Skibe kom netop i Tiden fra Mikkelsdag til November. Da besejledes Sundby af Hollænderne. Mikkelsdag kom den første.

Huset ved Broen var dog stadig ikke færdigt. Den 17. Maj 1625 skriver Kongen, at det skal „færdiges med Tag", og at Bønderne i Frederiksborg Len skal reparere Broen og fylde Brokarrene, hvis de endnu ikke er fyldte. Man lægger Mærke til, at Bønderne i Frederiksborg Len og ikke de i Abrahamstrup Len nu skal udføre Arbejdet. Broen var altsaa overgaaet til Frederiksborg Len, formentlig et nyt Udtryk for, at den var flyttet.

Huset, der opførtes ved den ny Sundby Bro, er rimeligvis det, som senere kendes under Navn af *Kongens Kalkhus*, vel Toldbod tillige. Kalkhuset angives i hvert Fald mange Aar efter opført af Christian IV. Den 26. Juli 1626 faar Niels Pedersen († 1630), Sognefoged i Udesundby, muligvis den samme, som til 1627 havde Færgen, en Hængelaas, Kramper og to Hængsler af Lensmanden „til at sætte for Kalkhuset ved Sundby Færge". Dette sidste Navn beholdt Stedet stadig i officielle Dokumenter. Endnu saa sent som 1712 bruges om Frederikssund Navnet Sundby Færge.

Iøvrigt har man 1629 samlet Træ sammen til et Hus til, men da Udesundby dette Aar hjemsøgtes af en Ildebrand, hvorved Præstegaarden og 13 andre Gaarde lagdes i Aske[81], bevilgedes det Bønderne den 14. September 1629, at de maatte faa det sammenbragte Tømmer, og dermed blev vistnok Opførelsen af det nye Hus opgivet.

Det omtalte Regnskab for Sundby Bro 1623—24 viser, at Slangerup Borgere har kunnet tilrive sig Handelen med Korn ved Udskibningsstedet. Selv Korn, som i Maj 1622 udskibedes af Købmand Christen Bundesen fra København med en Helsingørskipper, bestemt til København, var købt hos Slangerup Borgere. I September, Oktober og November Maaneder kom 4 hollandske Skibe til Stedet og indtog henholdvis 35, $36^1/_2$, 46 og 15, ialt $132^1/_2$ Læster Byg (6354 Tdr.), alt sammen købt af Slangerup Borgere. Endvidere havde Poul Leyel i Helsingør opkøbt 9 Læster (432 Tdr.), formentlig i Ly af sin Bys Privilegium fra 1566. Han fragtede Kornet med en femte Hollænder, men den øvrige

Del af det hollandske Skibs Ladning, hvor stor den var, siges ikke, købtes hos Slangerup Borgere.

Hollænderne kom ballastet hertil, altsaa uden Importvarer. Hollandske Købmænd fulgte med Skibene, hvis Førere i intet Tilfælde tillige var Befragtere, en Fordeling af Opgaverne, der viser, hvor udviklet den hollandske Handel var. En sjette hollandsk Skipper fra Vorkum siges den 10. November at være sejlet uden Last. „Var ved Sundby Bro efter sin Ladning Korn, kunde intet bekomme, men sejlede bort med Ballast". Af Skibene var to fra Horn, et fra Stavern, et fra Fliland og et fra Amsterdam, medens af Opkøberne to var fra Horn og to fra Amsterdam. Den sidste Hollænder, der afsejlede den 19. November, kom fra Varberg, hvor den havde indtaget 2 Læster Nødder, 3 Læster Tjære og 2 Tdr. Smør, aabenbart til Holland. Thi det bemærkes, at „han gav Forpligtelse til velb. Rentemester at skulle føre sin Kornlast til Norge". Skipperen betalte dog fuld Told, men nedsat Afgift for Skibet, nemlig 1 Rosenobel $^1/_2$ Daler samt en Goldgylden.

Tolden for Hollænderne var ellers i Lastepenge 1 Daler pr. Læst Korn og 1 Sk. pr. Læst til Fyrvæsenet (Lygtepenge) samt 3 Rosenobler (12 Daler) $1^1/_2$ Daler for Ballast og Indladning. Skibet fra Vorkum, der ingen Last opnaaede, betalte 1 Rosenobel $^1/_2$ Daler.

Ogsaa en Slangerupborger, Niels Pedersen, synes at have haft Skib, en Skude, hvormed han udførte 2 Heste og 4 Tdr. Mel til Tyskland. Der har han vel søgt sin Fragt. I Slangerup Acciseregnskab 1625—27 omtales ogsaa, at Raadmand Anders Clausen hvert Aar bryggede ca. 25 Tdr. Øl „til Skibsbrug", hvorfor han havde Accisefrihed. Om han tillige var Reder, siges ikke.

De fleste Skibe, der 1623—24 kom til Sundby Bro, bragte Tømmerlast fra Norge eller Halland. De betalte sædvanlig 4 Sk. i Rorstold. Skuder betalte dog $^1/_2$ Ort (12 Sk.) og Krejerter 1 Ort. Undertiden betaltes denne Told paa Afskibningsstedet. I Aarets Løb kom til Broen 21 Skuder med Tømmerlast, nemlig 9 fra Kalsund ved Halden, 7 fra Tømme ved Tønsberg, 4 fra Tønsberg og 1 fra Fjere Herred. 2 Sejrøskippere kom fra Mariager med Kalk (den ene to Gange). Niels Svendsen fra Marstrand kom 3 Gange med en Fiskerbaad fuld af saltet Fisk, en Grenaabaad en Gang, ogsaa med saltet Fisk, og den 1. December sejlede 2 Helsingørskippere igen, efter at have solgt en lille Skude Salt ved Broen. Rorstolden var for disse Smaaskibe, hvis Førere selv handlede med Ladningen, 8 Sk. De to Helsingørskibe betalte intet i Bropenge, formentlig i Kraft af Helsingørborgernes Privilegium af 1566.

Ialt besøgtes Sundby dette Aar af 36 Skibe og Baade. I April kom Aarets første Tømmerskuder. Toldindtægten var fra 1. Maj til Mikkelsdag, da Sundby Færge blev anløbet, 6 Ort 8 Sk. og fra Mikkelsdag til den følgende 1. Maj, det første Halvaar, Sundby Bro var i Brug, 143 Rgd. 25 Sk. 8 Rosenobler (32 Daler), 1 Goldgylden (8 Mk.), 5 Ort, tilsammen 182 Rgd. 2 Mk.

Tolderen ved Sundby Bro, Hans Mikkelsen, er vel den Mand, der 1621—22 var Skriver paa Frederiksborg Slot. Han havde i første Halvdel af Aaret 1623 afløst Heine Friis som Borgmester i Slangerup. Den 9. Juli 1623 nævnes han i denne Stilling, som han beklædte til sin Død.

Hans Mikkelsen viste sig hurtigt som en glimrende Handelsmand, der skabte det nye Ladested, Sundby Bro, en Glanstid i de faa Aar, han endnu levede. 1626 forpagtede han Tolden som i sin Tid Heine Friis og Konsorter.

Men hans Held og Tidens Ugunst skabte ham en saadan Modstand blandt de øvrige Slangerupborgere, at hans Liv dog endte som en Tragedie.

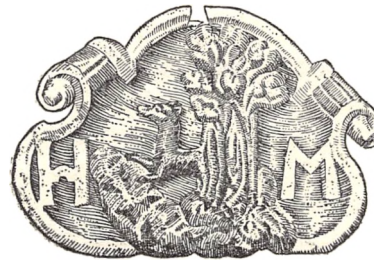

Borgmester Hans Mikkelsens Segl.
Fra et endnu bevaret Stolestade i Slangerup Kirke.

ANDET AFSNIT

1625—80: KRIGENES TID

9. KAPITEL. SUNDBY BRO 1623—29

32. SMAAFOLK OG BORGMESTER HANS MIKKELSEN.

Christian IV's Beslutning 1625 om at deltage i den tyske Trediveaarskrig kom til at betyde det største Vendepunkt i det dansk-norske Riges Historie i nyere Tid. Danmarks Storhedstid var til Ende.

Naturligvis skyldes et saadant stort Fald ikke en enkelt Beslutning i Landets Ledelse. Om Udviklingen uden Danmarks Deltagelse i den tyske Krig vilde have faaet et væsentlig andet Forløb, end den nu fik, er maaske tvivlsomt. Thi Landets Stilling og Skæbne bestemtes ikke af dets eget Forhold alene. Økonomisk daarlige Tider satte samtidig ind hele Verden over.

Ved Krigens Ændring af de økonomiske Forhold ramtes i første Række de danske Byer. Den danske Krig i Tyskland varede til 1629 og medførte tunge Skatter og Afgifter. Navnlig følte Modgangen stærkt i en lille By som Slangerup, der formentlig ikke har haft saa meget at staa imod med som andre, større Byer.

Henimod Slutningen af 1628 tilspidsedes Forholdene i Slangerup, og navnlig Haandværkerne vendte sig mod Borgmester Hans Mikkelsen med Klager over, at han ved sin driftige Handelsomsætning og sin Udskibning ved Sundby Bro bidrog til, at Kornet udførtes, og dermed til, at Priserne steg, til Skade for Samfundets mindre velstillede Medlemmer. Ogsaa andre Byer, vel navnlig Roskilde og Helsingør, har vistnok klaget over ham.

Som alle sociale Konflikter skabte denne megen Bitterhed. Oppositionens Førere var den detroniserede Borgmester Heine Friis, der synes afsat til Fordel for Hans Mikkelsen. Anklagernes Næstkommanderende var en Hans Christensen, vistnok Byskriveren. Man klagede til Lensmanden, Frederik Urne, der som Byens nærmeste Øvrighed ogsaa den 3.

Januar 1629 kom til Slangerup og forhandlede med de misfornøjede paa Raadhuset. Ugedagen efter havde Urne en Konference med Hans Mikkelsen i dennes Hjem, men Lensmanden mente at maatte erklære, at Hovedpunktet i Klagen, Anken over Hans Mikkelsens Handel ved Sundby Bro og hans Opkøb af Korn paa Landet, kunde han ikke tage sig af. Han opfordrede derfor Klagerne til at formulere deres Ankepunkter skriftligt og indsende dem „andetsted" d. v. s. til Regeringen.

Under 15. Januar 1629 indgav Borgerne da deres Besværinger til Kancelliet[1], idet de i Begyndelsen af deres Klage rettede denne mod selve Centraladministrationen, som de mente tyngede dem med store Skatter og Indkvarteringer. Særlig havde det været Tilfældet, nævnte de, i de sidste 24 Uger. De klagende Borgere har vel ment, at da Regeringen antagelig ikke kunde gøre noget ved Skatterne, vilde den dog gribe ind overfor Hans Mikkelsen. Skatterne var jo en Følge af den uheldige Krig med Tysklands Katolikker, og Regeringen rustede kun endnu ivrigere efter Nederlaget end under Krigen, fordi den ventede, at Sverige, der var Danmark-Norges Medbejler til Pladsen som den førende Nation i Norden, vilde benytte Lejligheden til at falde over det danske Rige.

Klagerne skildrede Situationen i Byen med de mørkeste Farver:

„En stor Part siger deres Borgerskab op, og en stor Part er allerede draget af Byen, efterdi vores fattige Næring og Brug bliver dagligen jo mere forringet, saa at en Part af Øvrigheden i Byen [ɔ: Hans Mikkelsen] ved Sundby haver Akseltorvet [henflyttet], og [røvet] Næring fra os fattige Borgere, endog vore Naboer udi omliggende Købstæder tidt og ofte derpaa haver anket og — vel uden Tvivl — med skriftlige Supplikatser til vor høje Øvrighed [forebragt Klage] formedelst og fornemmeligst den store Udskibning ved Sundby. ... Særlig Borgmester Hans Mikkelsen, der har forpagtet Tolden, forskriver fra fremmede Lande det ene Skib efter det andet..., og da, al den Stund saadant Køb paastaar, er der som et almindeligt Marked Hellig og Søgn.... Hans Mikkelsen gør i sin store Handel og Bedrift Køb ved Sundby, paa Landsbygden og paa Landet, hvorfor Slangerup gaar Glip af det". Derfor, siges det videre, maa Borgerne ogsaa ud paa Landet, men Hans Mikkelsen behersker hele Markedet. Han er selv baade Købmand og Faktor [Importør], vel endog paa andre Steder paa Landet. „Vi fattige Borgere er ikke anderledes agtede end som Bønder udi Handel."

Juridisk kunde der ikke siges Hans Mikkelsen noget paa. Som Borger i Slangerup havde han Ret til at gøre, hvad han havde gjort. Men Nød bryder alle Love, og saafremt hans lovlige Handlinger socialt og nationaløkonomisk var skadelige, vilde selv lovlige Handlinger ikke kunne passere, lige saa lidt under Adelsvælden dengang som senere, og Kancelliet afæskede naturligvis Hans Mikkelsen en Forklaring.

Borgmester Hans Mikkelsens Fremstilling, dateret den 6. Febr. 1629, er endnu bevaret og har sin Interesse ikke alene som hans Indlæg i Striden. Den fortæller ogsaa, hvorledes en Købmand paa de Tider tjente Penge. Den beskriver, hvad Handel og Skibsfart der var ved Sundby Bro, og den viser endelig den Slangerup Borgmester som en Mand med Evne til at opfatte og skrive klart, en dygtig Mand. Den er et Vidnesbyrd om, at de gode Hoveder for tre Hundrede Aar siden udmærket kan maale sig med dygtige Folk i vore Dage.

Som kunde det være i det 20. Aarh., henviser Hans Mikkelsen overfor Kancelliet til den frie Konkurrence: „Enhver Borger, som vil og kan og har Formue dertil, kan frit handle. De, som før min Tid har skibet, har gjort det hvert Aar, saalænge jeg har boet her i Byen, saavel som i Aar [1628]. Endog Helsingørs Borgere ligger der med deres Skuder Aaret igennem med Køb og Salg ved Sundby item Norbagger og Hallandsfarere og [ulæseligt], som holder Handel og Købmandsskab samme Sted". Vi kan ikke komme i Forbindelse med Fremmede andet Sted, siger han, „Tolden har jeg forpagtet af Rigens Raad. For nogle Aar siden fik jeg ikke over 30—40 Daler til Told aarligen. I Aar [1628] giver jeg deraf over 1000 Slettedaler". „Der er — tilføjer han lidt selvmodsigende, hvis han da ikke mener, at der før hans Tid blev snydt paa Tolden — i min Tid skibet lige saa mange Skibe som nu. Borgerskabet har i Aar købt og solgt over 100 Læster Korn [4800 Tdr.]".

Om sin egen Handelsbedrift fortæller Hans Mikkelsen, at naar han udskiber „nogen Ladninger Korn", kommer det mest fra Adelen, der har Ret til at udskibe, hvor den vil, „haver og været brugeligt i mange Aar, at Bonden haver ydet Korn ved Sundby Bro, baade Landgilde og anden Gæld. Hvis [hvad] jeg faar af Bønderne, har jeg mesten Aaret tilforn forstrakt dem [med] til Høstskat og Landgilde, som er Skik og Brug i alle Købstæder, og er hver Borger frit for at gøre det samme". Hvis jeg ikke gjorde det, vilde mange komme fra Gaardene. Men det er ikke lutter Fordel i denne besværlige Tid. „I Sommer har jeg saaledes paa eget Eventyr leveret paa Provianthuset i Glückstadt 300 Tdr.

Rug, som ikke er betalt [af Staten], skønt jeg har stort Tab paa det. I Efterhøst har jeg paa Kongens Vegne givet en Hollænderskipper 1900 Speciedaler, da han har leveret Korn, har heller ikke faaet det betalt".

Til Imødegaaelse af Klagen over hans store Indførsel meddeler Hans Mikkelsen endelig: „I Aar fik jeg hjem 6 Sække Humle (dem solgte jeg i hele Sække), 3 Tdr. flamske Sild (til mit Hus's Behov), 2 Tdr. Sæbe, 2 Piber Vin (som Adelen bekom). Det er den store Indskibning, jeg i Aar har haft!"

Efter denne spydige Bemærkning slutter han med at erklære, at de, som har samlet sig om Heine Friis og Hans Christensen, er mestendels Smede, Skomagere og Skrædere, Skindere, Bartskærere, Murermestre, Vognmænd og andre Haandværkere [der ikke har Ret til at handle]. De vil have Sundby Bro forbudt, for at Kornet derved — gennem ringere Efterspørgsel — kan blive billigere. Lidt selvbevidst, men formentlig ikke uden Virkning overfor en Regering, der vilde fremme Handelens Udvikling og savnede Penge til Hæren, hævder Hans Mikkelsen i Modsætning til sine Modstanderes Klage over Skattebyrden, at der ikke er nogen Borger i Sjælland, som er sat saa højt i Indkvarteringsskat som han. Han har ladet andre ligne sin Skat, og naar han ikke har betalt Bøsseskytteskat, er det, fordi Borgmester og Raad er fritaget for denne Afgift.

33. BYENS TRIVSEL I 20'ERNE. De foreliggende Regnskaber tillader os i nogen Grad at vurdere de rejste Klager over Hans Mikkelsen. Byfogedregnskaberne opfører Førlov af de Borgere, der opgav deres Borgerskab i Byen. Det var i Aarene 1622—29 ialt 13, eller i de 9 Aar kun en enkelt hvert Aar, hvoriblandt der vel ogsaa er en og anden Førlov efter en Borger, der afgik ved Døden og havde udenbys Arvinger. Afgangen var jævnt fordelt paa de 9 Aar, og netop 1628 kom tre af de Borgere til Byen, som siden blev dens ledende Mænd. Mere afskrækkende var Tilstanden altsaa ikke. De følgende Aar 1632—39 var Tallet paa dem, der flyttede fra Byen, helt anderledes foruroligende. I de nævnte 8 Aar rejste 36 Borgere bort; desuden døde 3.

Af Toldregnskabet 1623—24 kan vi se, at Hans Mikkelsen dog muligvis ikke helt har Ret i sin Fremstilling angaaende Kornhandelen. Det nævnte Aar var der solgt over 6200 Tdr. af Slangerup Borgere, 1628 kun 4800 Tdr. — selv efter Hans Mikkelsens Opgivende. Herved maa dog tages i Betragtning, at hans egen Omsætning er medregnet i Tallet for 1623—24, ikke i det sidste Tal. Stammer den store Toldindtægt 1628

(1627—28$_2$), 1000 Speciedaler, alene fra de øvrige Borgeres Omsætning og Hans Mikkelsens egen, maa denne sidste have været meget stor; men, som han selv siger, havde baade Helsingørsfolk, Norbagger, Hallandsfarere og andre Andel deri.

Toldindtægten var 1625—26: 45 Rgd. 38 Sk., paa det nærmeste det, Hans Mikkelsen opgiver. Hollænderne synes dette Aar at være udeblevet.

Borgmesteren havde sikkert Ret, naar han hævdede, at det ikke egentlig var Handelen, men derimod Kornpriserne, de klagende Borgere i Slangerup ankede over. Lensmand Fr. Urne bekræfter ogsaa dette i sin Udtalelse til Sagen den 6. Marts. Han skriver, at det kun er en Tredjedel af Borgerne i Slangerup, der klager, og at de klagende med Undtagelse af 2—3, er Folk, som ikke handler [er Haandværkere]. De 2—3 Undtagelser har indrømmet, siger han, at de ikke heller har været afskaaret fra deres Handel. Klagen over den megen Indkvartering karakteriserede Lensmanden som urimelig ved at oplyse, at der kun havde været indkvarteret 9 Mand i Byen med Løjtnant Otto v. Termo som Kommandant. Fr. Urne tilføjede endelig, at Heine Friis tilforn har aftinget for „Utroskab".

Regeringen har imidlertid ikke kunnet anse den opstaaede Konflikt i Slangerup for saa ringe, som Borgmester Hans Mikkelsen og Lensmand Fr. Urne vilde fremstille den. To rent faktiske Momenter maatte herved komme i Betragtning: Bøndernes voksende økonomiske Afhængighed af Købmændene, der ved at laane dem Korn og give Kredit kunde sætte Priserne paa det Korn, hvormed Bønderne betalte, og Haandværkernes og Smaafolks Afmagt overfor Krigstidens stigende Priser, som Købmændene vel, saa lidt dengang som senere, har forsøgt at holde nede. Regeringen bestemte da, at der skulde nedsættes en Kommission til Undersøgelse af Klagerne og Paadømmelse af Sagen. Urne blev ikke Medlem af Kommissionen, der kom til at bestaa af Lensmanden paa København Mogens Kaas og Lensmanden paa Dragsholm i Ods Herred Oluf Daa.

Nogle Aar senere (1634) gav Fr. Urne en Døbefont til Slangerup Kirke, uden at man dog nu kan sætte denne Gave i Forbindelse med Begivenhederne i 1629.

Udgangen af Konflikten mellem Haandværkerne og Borgmester Hans Mikkelsen blev Anlæget af Frederikssund eller dog Opførelsen af det første private Hus ved Sundby Bro.

Endnu inden Aaret 1629 randt ud, døde imidlertid de to uforsonlige Modstandere, den forhenværende Borgmester Heine Friis og Borgmester Hans Mikkelsen. Den sidste blev kun 30 Aar og er begravet i Slangerup Kirke, hvor hans Enke Sofie Jensdatter 1631 satte ham et smukt Mindesmærke, som hænger der endnu.

Paa Epitafiet, der symbolsk bærer Billedet af den Scene, hvor Pilatus fremstiller Kristus for Folket til Dom, er der Portrætter baade af Hans Mikkelsen og hans Hustru. Hans Udseende bekræfter fuldt ud det gode Indtryk, man har faaet af hans Personlighed gennem de Dokumenter, som er bevaret fra hans Haand og citeret ovenfor.

Hans Christensen døde 1631 og hans Enke 1649.

10. KAPITEL. FALKENBORG OG STRID MED ROSKILDE

34. SLANGERUP FAAR PAKHUS VED SUNDBY BRO. Den nedsatte Kommissions Undersøgelser førte til, at Regeringen den 31. Juli 1631 udnævnte[3] Raadmand i Slangerup Mads Poulsen († 1638) til Tolder, udtrykkelig ansat baade for Slangerup og Sundby Færge, hvis Selvstændighed saaledes stadig blev opretholdt. Hans Løn blev 10 Kurantdaler om Aaret.

Iøvrigt synes han at have været en Mand af omtrent samme Type som Hans Mikkelsen og maa have været en ret driftig Handelsmand, der muligvis tidligere har boet i København. Thi den 18. Marts 1631 havde Borgmestre og Raad i Slangerup faaet Ordre til[4] at dømme mellem ham og Bergenseren Arent Nagel, hvis Fader Bernt Nagel i sin Tid havde sendt en Ladning Salt til København, hvor Mads Poulsen tog imod den, men endnu 1631 ikke havde afregnet Købet. Poulsen synes at være kommet til Slangerup 1628 og var allerede Raadmand 1630. Da fik han den 8. Oktober Græse Tiende i Fæste[5]. Han har dog kun fungeret et Par Aar som Tolder, som det ses af nedenstaaende.

Som Kommissionens Hovedresultat kom der den 31. December 1631 fra Kongen en Ordre til Lensmand Fr. Urne, at „eftersom Borgmester og Raad samt menige Borgerskab udi vor Købstad Slangerup af os underdanigst haver været begærende derudi at maatte bevilges en Plads ved Sundby Færge, hvor de nogle Søboder kunde lade opbygge, da beder vi Dig og vil, at Du dennem dertil en Plads udviser, som os eller no-

Epitafium i Slangerup Kirke over Borgmestrene Hans Mikkelsen († 1629) og
Falch Olsen († 1655) med begges Hustru, Sofie Jensdatter.

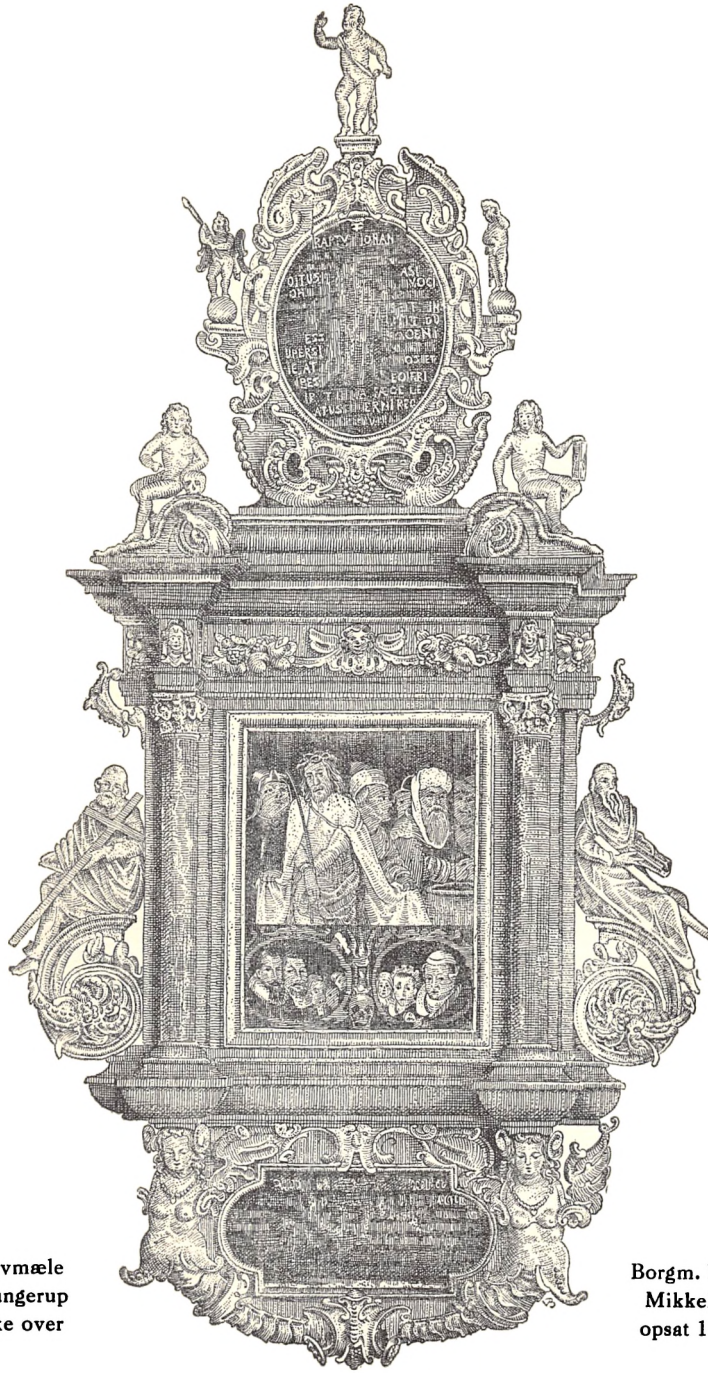

Gravmæle i Slangerup Kirke over

Borgm. Hans Mikkelsen, opsat 1631.

gen anden ej til Skade er, dog at de os aarligen tilbørlig Rettighed [Afgift] giver og fornøjer deraf".

Fr. Urnes Udvisning af Pladsen skete den 4. Januar 1632. Udvisningsforretningen, paa en Maade Frederikssunds Fødselsattest, er endnu bevaret[6] og lyder saaledes:

Jeg, Frederich Urne til Bregentved, Kong. Majsts. Befalingsmand paa Kronborg og Frederiksborg, kendes mig at have bekommet Kong. Majsts., min allernaadigste Herres, Brev og Befaling at skulle udvise Borgmestre og Raad samt menige Borgere i Slangerup en Plads ved Sundby Færge til at opsætte nogle Søboder paa efter samme Hans Majsts. videre Befalings Indhold, hvilket jeg underdanigst efterkommet haver og dennem udvist en Plads, begyndendes fra Kong. Majsts. Kalkhus ved Sundby Bro, strækkendes sig udi Længden udi Sønder og Nør 39 Roder, udi Bredden udi Øster og Vester 10 Roder — Roden beregnet til 8 sjællandske Alen.

Dog skal af forne Borgmestre og Raad for forskrevne Byggested aarligen til hver Philippi Jacobi Dag [1. Maj] erlægges paa Frederiksborg udi Skriverstuen til Hans Maj. 20 Daler in Specie foruden hvis Told og anden Rettighed, Kong. Maj. kan tilkomme af hvis Vare, der kan blive forhandlet, og saadant strax at angaa fra dette Brevs Dato, hvorpaa de og deres Brev har udgivet, som ved Skriverstuen forefindes.

Actum Slangerup, den 4. Januari 1632. *Frederich Urne*
egen Haand.

Det første Pakhus (Søbod) blev dog vistnok ikke bygget før et Par Aar efter. Der synes dannet et Interessentskab i Slangerup til Fuldførelse af dette Foretagende, som det ogsaa efter det tidligere passerede maa have været Kongebrevets Forudsætning, at det ikke skulde overlades til en enkelt Mand. Men det kunde ikke undgaas, at den myndige, men vistnok ogsaa voldsomme Borgmester Falch Olsen, der havde afløst Hans Mikkelsen, blev den ledende Mand. Hans Kollega som Borgmester var, hvad enten nu denne afløste Hans Hansen inden den store Konflikt eller under denne, den foran omtalte Morten Olsen Skomager.

Det dannede Interessentskab, der formentlig udelukkende bestod af Købmænd, sluttede Aftale med et hollandsk Handelsfirma om, at dette skulde forstrække Interessentskabet med Penge til at opkøbe Korn dels til Udskibning og dels mod Andel i Høstens Udbytte til Laan til Bønderne til Efteraarets Udsæd. Hverken Bønderne eller Haandværkerne i Slangerup har formentlig saaledes haft nogen Grund til at foretrække den ny Ordning for Hans Mikkelsens. Da Købstæderne 5 Aar senere (1637) samledes i Ringsted for at forhandle med Regeringen om

en Forbedring af deres Kaar, stilledes der bl. a. fra Holbæk det Forslag, at det skulde forbydes udenbys eller udlændiske Mænd at handle paa Landet, og „at det ogsaa afskaffes, at ingen med Gæste- eller fremmede Penge maa handle". Systemet var altsaa kendt.

Interessentskabet eller Falch Olsen har ogsaa hurtigt forpagtet Tolden.

Den ny Søbod, der længe var den eneste paa den 312 Alen lange og 80 Alen brede Grund (4 Gange saa stor som den, Slangerup 1578 fik ved Sundby Færge), tog Navn efter Falch Olsen og kaldtes *Falkenborg*, hvilket Navn som bekendt har givet Anledning til Frederikssunds Vaaben: en Falk i venstre Profil, siddende paa en Gren og holdende en Sten i det højre løftede Ben, Farverne er Guld paa hvid Bund. Falkenborg selv kan for saa vidt godt være det gamle Kompagnihus i Slangerup. Pakhuset angives udtrykkelig at være flyttet herfra. Vaabnet komponeredes 1749, da Frederikssund begyndte at vokse, og Borgerne der fik Sans for Byens Historie. 1745 bruges Navnet Falkenborg om Bebyggelsen ved Havnen, dog sikkert ikke i Egnens Tale. Det er vel en historisk Konstruktion.

Falch Olsen var en Mand fra Lenskontorerne, som Hans Mikkelsen havde været, og med hans Udnævnelse blev det gamle System for Besættelsen af Borgmesterembedet altsaa fortsat. Fra 1620 til Nytaar 1631 var han Skriver paa Sølvitsborg Slot i Blekinge og Ridefoged i Lister Herred[7], men var muligvis fra Lolland-Falster, siden han 1636 blev Formynder for Lægen Henning Arnisæus' Børn i Hillerød[8]. Arnisæus var i sit andet Ægteskab gift med en Datter, Anna, af Borgmester Nickel Hansen Lundt i Nykøbing F. Denne har formentlig været en Slægtning af Falch Olsen.

Falch Olsen udmærkede sig ved samme Kraft som sine Forgængere, Borgmestrene Dorn, Friis og Hans Mikkelsen, og dominerede Slangerup og Sundby Bro fuldstændigt, til den kendte Hans Atke ved hans Død afløste ham. Falch Olsen synes at have ægtet Hans Mikkelsens Enke, Sofie Jensdatter, der fortsatte den, som det synes, betydelige Forretning, hendes første Mand efterlod. Hun overtraadte 1631 et Forbud mod Udførsel af Korn, og Kongen paalagde ved Reskript af 28. Juni s. A. Lensmanden at aftinge med hende, hvorefter hun betalte en Bøde paa 133 Rgd. 32 Sk.[9] Ægteskabet er vel indgaaet i sidste Halvdel af 1632, skønt hun endnu den 10. November 1632 kvitterer under sit Enkenavn „Sofie, Hans Mikkelsens", for Varer leveret Lensmanden, der altsaa ikke af Bøden har taget Anledning til at ophøre med at be-

nytte hendes Forretning som Leverandør[10]. Det næste og de følgende Aar er Falch Olsen Lensmandens Leverandør. Det maa være Falch Olsen, der er afbildet som hendes anden Mand paa det Epitafium, hun 1631 opsatte i Slangerup Kirke. Side om Side med Hans Mikkelsens ædle Træk virker Falch Olsens Ansigt ved sin Snuhed og Hensynsløshed nærmest utiltalende. At det er Falch Olsen, der var hendes anden Mand, synes at fremgaa af en Meddelelse om, at Falch Olsen den 11. Februar 1633 fæstede en Mose og en Dam, kaldet *Sichels Dam*[11]*), „som hans Formand, sl. Hans Mikkelsen, havde i Brug". Udtrykket Formand bruges i den Tid oftest i Betydningen: Formand i Ægteskabet. 1645 var Falch Olsen dog gift med Margrethe Reinholdtsdatter, som overlevede ham, og med hvem han havde i hvert Fald en Søn, der 1670 var udlært i Fasbinderfaget paa et Lærested i Køln. Moderen, der endnu boede i Slangerup den 12. December 1670, havde den 12. Juli 1664 faaet en kgl. Understøttelse paa 100 Daler om Aaret i 6 Aar til Sønnens Lære[12]. Falch Olsen blev 1642 Medlem af Det danske Kompagni i København (Fugleskydningsselskabet). Hans anden Hustru var maaske fra Hovedstaden, og man gætter paa, at hendes Fader var Borgmester Reinholdt Hansen i denne By, gift med Christian IV's tidligere Elskerinde, Datteren af Borgmester Mathias Hansen, Kristine Madsdatter († 1629), der da har været Moder til Falch Olsens Hustru. Den rigelige Gave, som Falch Olsens Enke 1664 fik til Sønnen, tyder paa gode Forbindelser ved Hoffet**).

Falch Olsen fik 1631 Halvdelen af Jørlunde Kirketiende[13] i Fæste.

Falch Olsen fik dog — med eller uden Grund — ikke noget godt Eftermæle blandt Slangerups Borgere, han, saa lidt som Hans Mikkelsen, Heine Friis og Markus Dorn.

35. ROSKILDE FAAR RET TIL AT UDSKIBE VED SUNDBY BRO. Det er muligt, at der for Kommissionen af 1629 har foreligget Spørgsmaal ogsaa om Slangerups Ret ved Sundby Bro. Privilegiet af 1578 var der, som nævnt, vistnok aldrig gjort Brug af. Hvis Ladepladsen, som foran formodet, er blevet flyttet 1623, kan det have givet Anledning til, at Slangerups Ret ved Broen er blevet bestridt. Vi har set, at

*) Cirkelsengen, formentlig opkaldt efter en Sichel Pedersen, der nævnes i en Mønstringsrulle 1583.

**) En Søn af Borgmester Nickel Hansen i Nykøbing F., Hans Nickelsen Lundt, blev 1638 Borgmester i København; Reinholdt Hansen blev afskediget som Borgmester 1646 og døde kort efter[14]. Han var Oldermand for Det danske Kompagni fra 1630 til den 25. September 1646, rimeligvis hans Dødsdag.

Haandværkerne 1629 paaberaabte sig (formodede) Klager fra de omliggende Byer, og de følgende Aars Begivenheder viser, at heri havde Haandværkerne sikkert Ret.

Foreløbig havde Slangerup ved Reskriptet af 31. December 1631 faaet samme Privilegium paa et Pakhus ved Sundby Bro, som det havde opnaaet 1578 ved Sundby Færge.

Men ved aabent Brev[15] af 24. September 1634 fik Borgerne i Roskilde, der maa have arbejdet energisk, Ret til ogsaa at udskibe Korn ved Sundby Bro, afhænde det der og fragte de Skuder og Pramme, som de har fornøden til deres Korns Udskibning.

I Stiftsbyen var dengang den kendte Købmand og Borgmester Gert Schrøder (tysk født, † Jan. 1643, 54 Aar gl.) fremtrædende ved sin Driftighed.

Slangerup Borgere havde den Opfattelse, at med dette aabne Brev var deres Privilegier af 1573, der forbød Detail-Handel ved Færgen, krænket, idet Roskilde Borgere i 60 Aar og mere (siden 1573) havde solgt deres Korn til Slangerup'erne. Disse har vel 1634, som Roskildenserne i ældre Tid overfor Handelspladsen ved Skiby, taget sig selv til Rette, og naturligvis klagede da Roskilde til Regeringen.

Slangerup havde ogsaa til en vis Grad Uret. Thi formelt var Sundby Færge og senere Sundby Bro hverken en Del af Slangerup eller en Købstad selv. Alle maatte saaledes have Ret til at handle der og anvende Stedet i Skibsfarten. Sundby Bro var et kongeligt Ladested.

Roskildes Klage findes ikke mere, men Slangerup Bys Svar[16] paa Klagen er bevaret. Det er dateret den 6. November 1635 og udarbejdet af Byens to Borgmestre Falch Olsen og Morten Skomager, der som Modtræk mod Roskildeborgernes Fremstød sluttede Forsvaret for deres By med intet mindre end *et Andragende om at maatte flytte Slangerup til Sundby Bro.*

Borgmestrene hævdede, at ingen havde forbudt Roskilde Borgere at udskibe ved kgl. Majsts. Bro ved Udesundby, men vel at købe der, hvad ogsaa Brevet af 1634 efter Borgmestrenes Mening gav alene Slangerup Ret til. Thi det er Slangerup Bys frie Ladested, 3 Mil fra Roskilde, skrev de. „Vi har ikke andet Akseltorv end dette, formedelst vi saa langt fra Havnen er bosiddende", og de andrager derfor om at maatte bosætte sig ved Sundby med nogle Aars Frihed for Skatter.

Striden mellem de to Byer vedblev i en Menneskealder, den bedste Illustration til Stedets Handelsværdi for dem begge. I et Indlæg af 20.

April 1636 klager Roskilde Magistrat over, at Falch Olsen og Konsorter tilegner sig Havn og Ladested, og særligt over, at der i Falch Olsens store Bygning ved Sundby Bro drives stor Handel med grove Varer. Den skulde jo kun være et Pakhus.

En Bemærkning i Roskildeborgernes Indlæg om, at de havde det bedre, før Falch Olsens Hus blev bygget, kan tyde paa, at det er opført efter Roskildes Bevilling af 1634, altsaa formentlig i Foraaret 1635.

Af stor Interesse for Forstaaelse af Forholdene er Roskildes Hovedindlæg i Striden, forfattet den 21. April 1636 af Gert Kræmmer (Borgmester Gert Schrøder), som i Klarhed og Dygtighed ikke lidet minder om Borgmester Hans Mikkelsen. Gert Schrøder fortæller, at Slangerup Borgere rejser paa Roskilde Len og opkøber (vel foruden paa Frederiksborg Len). „De optager Penge forud hos den hollandske Købmand, som aarligt samme Sted lader nogle Skibe med Korn. Efter slig Lejlighed kan de vel [sagtens] gøre Bonden Forstrækning „paa bla Byg", som man plejer at sige, og Korn derfor siden udfordrer hos Bonden igen for en ringe Værd og Pris, de derpaa gør, om Michaelis [Mikkelsdag], naar Skibene ankommer — hvorudi Bondens Gavn deraf kan letteligen agtes. Med deres Varers Forstrækning [til Bønderne], som de angiver, er den største Del Falch Olsens Bedrift, idet han ved Sundby Bro haver ladet henrette [henflytte] dertil en stor Bygning, kaldes Falchenborg, hvorudi han driver stor Handel med hvis, som forekomme kan, til Land og til Vand indkøbes og oplægges samt med adskillige Slags Varer og fremmede Drikke udtappes og forhandles [en detail], som hannem til stor Profit bekvemmeligst er, efter den Maade, som en privilegeret Købstad billig kunde og burde sig at tilegne, og ingen flere Bygninger findes der at være opsat af Slangerup Borgere uden bemeldte Falchenborg, hvorudi lader sig vel anse, at han hans store Myndighed bruger, eftersom han er Tolder samme Sted og ellers en myndig Mand, og har den største Fordel af de mange Skibe, som aarligt ved Sundby Bro lades og afskibes, udi hvilke formenes, at han fast mere Korn indskiber end det ganske Borgerskab udi Slangerup, som Forfarenhed udviser med det sidste Skib, som sin Ladning indtog paa to Dages Tid, nemlig Lørdag og Søndag, af forne Falchenborg, ungefær 40 store Læster Korn. Haver han desforuden en stor Avl at bruge".

Gert Schrøder forsvarer sig mod Beskyldningen mod ham selv for at opkøbe paa Landet. Dette Opkøb var aabenbart nu farligere end paa Hans Mikkelsens Tid, da Adelens Ret til Salg og Udskibning udenom

Købstæderne var et godt Skærmbræt for den borgerlige Købmands Handel med andre end Adelen. Regeringen havde, som det synes, mere end tidligere Blik for den sociale Fare derved for Bønderne. Han rejser kun rundt, siger Schrøder om sig selv, for at kræve sine Tilgodehavender ind. Derimod opkøber Morten Olsen, Falch Olsen og deres Medhjælpere meget paa Landet. Iøvrigt, tilføjer den Roskilde Borgmester, staar ikke alle i Slangerup bag de to Borgmestres Andragende, hvad Schrøder finder godtgjort derved, at det ikke er skrevet af Byskriveren i Slangerup. „Det er Falch Olsens Stil". Vi her i Roskilde bruger kun liden Handel, hedder det.

Roskilde Magistrat hævder endelig i et særligt Indlæg af 20. April 1636, at Roskilde efter sine Privilegier [af 1455] havde Ret til at handle i hele Isefjorden, hvad Privilegierne dog ikke helt tilsagde dem.

Men Roskilde led her samme Skæbne som Slangerup paa sin Side, at Privilegiernes Ord vel gav en Ret, men at Kongens Anlæg af Sundby Bro paa dette Punkt gjorde Privilegierne i hvert Fald delvis værdiløse.

Bønder 1650. Efter Arent Berntsen: Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed.

Striden endte imidlertid foreløbig med, at et Reskript[17] af 14. Maj 1639 forbød al Køb og Haandtering ved Sundby Færge [Sundby Bro]. „Intet Skib eller Skude maa losse eller lade der", hedder det, „men skal søge de Havne, hvor rette Toldstæder er." Begrundelsen for denne drakoniske Bestemmelse, hvorved Kongen udelukkede alle fra sin Skibbro, fandt man i Hensynet til, at der ikke skulde ske Underslæb paa Tolden, og i Hensynet til Købstæderne.

Begge Parter synes at have lagt stor Lidenskab for Dagen, og det kan antages, at Roskilde har bragt visse nu ukendte Afsløringer til Torvs, naar Hensynet til Toldunderslæb kunde anføres. Falch Olsen maa som Tolder være blevet personlig ramt derved. For de Handlende i Slangerup, de faa, som var med i „Interessentskabet Falkenborg", har Bestemmelsen været et økonomisk haardt Slag, der har tvunget dem til at opgive Samarbejdet med det hollandske Firma. For Roskilde, der var ret Toldsted, har Bestemmelsen været en fuldstændig Sejr.

Rigtignok blev Forbudet et Aars Tid senere ved aabent Brev[18] af 6. August 1640 lempet derhen, at Undersaatterne, altsaa alle, dog maatte besejle Sundby Færge [Sundby Bro], med egne Skibe og Skuder. Men det var stadig Udlændinge [Hollænderne] forbudt at anløbe Pladsen — af Hensyn til Købstæderne.

Det Maal, Slangerup lige siden 1573 maa have sat sig, at tilegne sig Sundby Færge som sit specielle Ladested, var altsaa ikke naaet.

Saa vidt skønnes, løb Hollænderne derefter til Holbæk. Til Roskilde kunde de paa Grund af Farvandets Beskaffenhed ikke sejle. Den

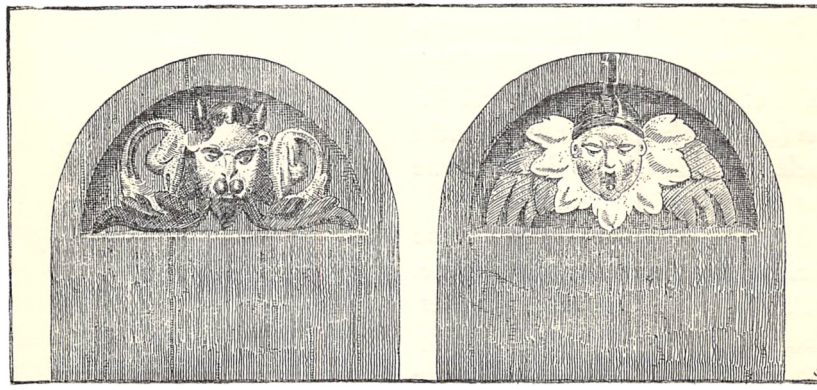

Stolestadehovede, skaaret til den nuværende Slangerup Kirke 1588.

store Kornproduktion i Landene omkring begge Isefjordens Arme fristede naturligvis de hollandske Skippere. Der var ogsaa Brug for Udførsel af Korn til Norge. I 1650'erne besøgtes Holbæk aarligt af i Regelen ikke færre end 9—10 hollandske Skibe[19]. Holbæk havde ved denne Tid flere betydelige Handlende og Skippere. Her var Herman Eggers en overmaade driftig Købmand, der støttedes udmærket af sine to Sønner, Caspar og Henrik, hvoraf den første senere blev Borgmester i Køge. Denne Familie naaede inden Krigene 1658—60 at tjene sig en betydelig Formue ligesom iøvrigt adskillige andre Købmænd i denne Tid Landet over. 1653, da Toldstedet i Frederikssund var genoprettet, var der endnu Hollændere her, men Visitøren i Holbæk, Steen Christensen Torndal, rejste hen og fortoldede dem[20].

36. TILBAGEGANGEN I SLANGERUP 1580—1660. Det har vel været Nedlæggelsen af Toldstedet ved Sundby Bro 1639, som medførte, at Slangerup Baadsmandsskat ved aabent Brev af 9. Februar 1643

blev nedsat „indtil videre" fra 13 til 9 Baadsmænd — „efter Borgernes Ansøgning" hedder det blot. Slangerup Bys korte Opblomstring, først i Hans Mikkelsens Tid og senere indtil 1639, afløstes af en Tilbagegang, for hvilken man vel har en Maalestok i det aabne Brev af 1643: 30 %!

Fordelen ved Handelen i Falkenborg tilfaldt dog nok særlig nogle faa. For Flertallet af Slangerups Borgere var 1630'erne sikkert ikke nogen Fremgangens Tid. Det er omtalt, at der betaltes Førlov af 36 bortflyttede Borgere i Aarene 1632—39. Men 1640 flyttede 8, hvem altsaa Toldstedets Ophævelse er forekommet katastrofal. I de 10 Aar

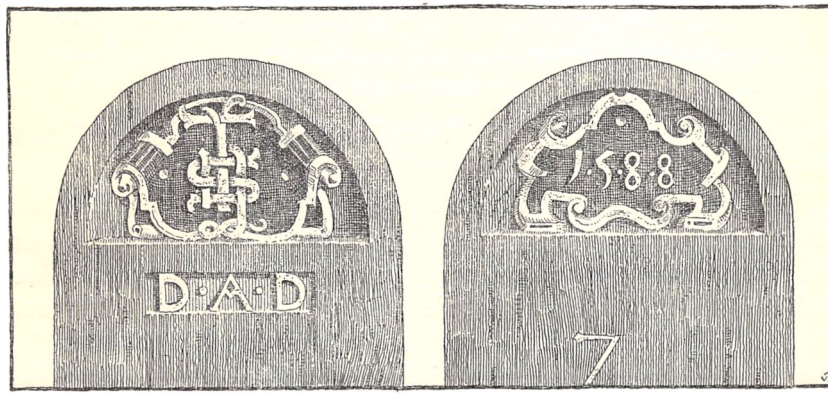

Stolestadehovede, skaaret til den nuværende Slangerup Kirke 1588.

1641—50, til Toldstedets Genoprettelse, modtog Byfogeden Førlov af 48. Tallet var 1644: 7, som det havde været 1636, det næsthøjeste, der noteredes i Aarene 1622—55. 1651, 52 og 55 flyttede ingen og 1653 og 65 hvert Aar 2. Selv om man tager i Betragtning, at Tallene efter 1640 ikke nævner, hvor mange Førlov der stammer fra Borgeres Død (kun udenbys Arvinger betalte Førlov), ændres Billedet af Tilbagegangen ikke væsentligt. Men naturligvis haves ikke Tallene for Tilgang af Borgere.

Et Par Mønstringsruller[21] over Borgerskabet (Borgervæbningen) 1634 og 1639 viser et Borgertal af henholdsvis 91 og 87, i sig selv et tarveligt Resultat mod de 146, der mønstredes Aar 1583, og en tydelig Tilbagegang fra Tallet 106, som angives Aar 1600.

En Sammenligning mellem Mønstringerne 1634 og 1639 viser vel en ubetydelig Fremgang i Bevæbningen. Men hvor meget denne kan tages som Udtryk for Fremgang i økonomisk Evne, er tvivlsomt. 1634

havde Byen 25 Musketter og 1639: 41, 1634: 29 af de gammeldags Fyrrør, 5 Aar senere 13. De Fattige, der kun kunde møde med Hellebard og Sabel, som iøvrigt alle havde, var henholdsvis 29 og 27. Forrest i Falanksen stod 1634: 8 Pikker (Spyd) og 1639: 6 Pikkenerer med Harnisk.

1645 udskreves en Kopskat[22] af alle Landets Beboere over 15 Aar. Slangerup havde da 78 Borgere og bosiddende Mænd, men 1656, da Pesten 1654 rigtignok maa antages at have hærget svært i Byen, taltes kun 59 Borgere, hvoraf 30 „Fattige". Det siges, at 112 Byggepladser, „som tilforn har været beboet", var øde, d. v. s. ubeboede. Byens Bopæle var altsaa, beboede og øde tilsammen, højst 171. Dette Tal betegner sikkert Byens Omfang efter den store Opgang, der fulgte efter Klosterjordens Frigivelse — Byens Maksimum i Historien.

Efter Krigen 1658—60 opgjordes Borgernes Tal den 16. Februar 1661 til — 34.

Nedgangen var næsten uoprettelig, men skyldtes langt fra helt Handelens Tilbagegang. Krig og Skatter bar Hovedparten af Skylden, omend Byens Mangel paa Havn og dens mislykkede Forsøg paa at skaffe sig Fodfæste ved Sundby bevirkede, at Tilbagegangen i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede blev større end Landets øvrige Købstæders, skønt de alle led stærkt i denne Periode, der iøvrigt var god for Handelen.

Det er fristende paa Grundlag af Kopskatmandtallet fra Juni 1645 at opstille Tallet paa Indbyggere for derigennem dog at naa til en Forestilling om Byens samlede Folketal. Men det er et saare usikkert Forsøg at indlade sig paa.

Til de 78 Borgere, der opregnes 1645, opføres 91 Kvinder, 11 „Huskvinder", vel Familiemedlemmer og Paarørende, der har „gaaet for Føden", 22 Tjenestekarle og 38 Tjenestepiger, samt 8 Børn over 15 Aar, ialt 252 Indbyggere — foruden Børn under 15 Aar. Fordelt efter Køn var der 100 voksne Mænd og 140 Kvinder. Efter regula de tri naar man for 1583, svarende til disse Tal, 187 Mænd og 262 Kvinder — nogenlunde det samme som Antallet af Bopæle. Gejstligheden og dens Familier i Byen, Præst, Kapellan, Rektor, dansk Skolemester og Hørere er ikke medregnet noget af de to Aar, heller ikke Latinskolens Disciple.

Den første nøjagtige specificerede Folketælling i Slangerup, hvis Resultat nu kendes, er foretaget 1753[23]. Da havde Byen 218 Indbyggere af Mandkøn, 206 af Kvindekøn, deraf 290 Børn over 15 Aar og 134 Børn under 15 Aar, ialt 424 Indbyggere, hvori Gejstligheden dog

er medregnet. Det springer straks i Øjnene, hvor mange Børn over 15 Aar der fandtes 1753 mod 1645. En Sammenligning er aabenbart ganske ufrugtbar: 290 mod 8. Det lave Tal 1645 er dog formentlig Udtryk netop for Byens Fattigdom. Man har ikke haft Raad til at holde Børnene hjemme, har muligvis efter Tidens Skik heller ikke ønsket det i saa høj Grad som i den relativt gode Tid omkring 1753. 16—17 Aar senere begyndte den stærke Tilbagegang, der, samtidig med at andre Købstæder gik fremad, førte Slangerup til det Punkt, der 1809 bragte dets Ophævelse som Købstad.

Vil man antage, at Tallet paa Børn under 15 Aar har været forholdsvis ens 1645 og 1753, faar man for *1645* Tallet 75, saaledes at Befolkningstallet dette Aar har været 327. For *1583* faar man ved en lignende Beregning efter 1645: 15 Børn over 15 Aar, beregnet efter 1753: 115 Børn under 15 Aar eller et Indbyggerantal paa 579.

1672 afholdtes en Folketælling. Kun det samlede Indbyggerantal er bevaret. Slangerup havde da 513 Indbyggere[24].

11. KAPITEL. AANDELIGT LIV I SLANGERUP I DET 17. AARHUNDREDES BEGYNDELSE

37. TANKER OG LEVNED. Spørger man om, hvilke Tanker og Følelser der nu besjælede disse Borgere i den lille Købstad til Søgn og Hellig, naar de for at finde en Rettesnor for deres Levned gjorde sig Livets Mening og Vilkaar op, faar man kun sjældent Svar. Der er ikke andre Kilder for vor Forsken end de Indskrifter i Kirken, som de efterlod til Amindelse for sig selv og som et Ord til Efterslægten. De bedre Tider op mod Aarhundredskiftet ved Aar 1600 bevirkede dog, synes det, at ogsaa Borgerne fik — aandelig set — Raad til at anskaffe sig en Filosofi til Husbehov. Før den Tid haves ogsaa Mindetavler i Kirken, men de indeholder mest blot Nævnelse af den Dødes Navn. Men som paa adskillige andre Tider i Historien mærker man ved dette Vendepunkt Ønsket om at sætte Etikette paa Livet eller Devise over Tilværelsen, for at de selv — oftest er Mindetavlerne sat op af de Afdøde, inden de døde — Samtiden og Efterkommerne kan se, at de salig Afdøde „forstod det hele". Endnu det tredobbelte Epitafium (Ordet bety-

der: „over Graven"), som Enken Margrethe Rhumann 1615 opsatte over sig selv, sin første Mand Hans Dall, en Jyde, der blev Raadmand i København, og sine to sidste Mænd, Præsterne i Slangerup Hans Mortensen Svane og Christian Rasmussen Fabricius, var kun en enkelt Meddelelse, naturligvis paa Latin, om, naar de var døde. Præsterne Villads Andersen og Søren Judichær, der ogsaa var gift med samme Hustru, gik ikke ud over denne Stil (1668), skønt Judichær var Digter og har bevaret sit Navn som saadan i Danmarks Litteraturhistorie. Først efter Kingos Tid slog Præsterne ind paa større Meddelsomhed i deres Gravskrifter.

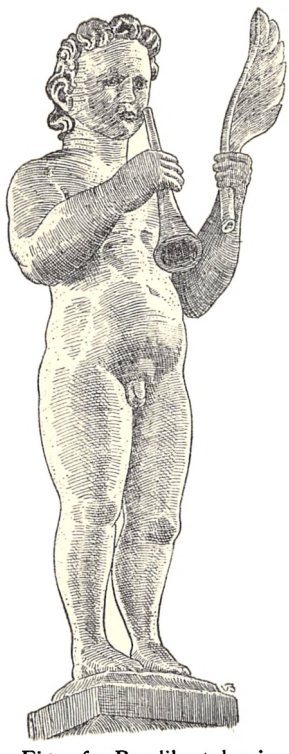

Figur fra Prædikestolen i Slangerup Kirke 1606. Af Statius Otto(?)

Men blandt de næringsdrivende Borgere finder vi paa Epitafierne allerede 1602 Udtryk for det Mod paa Livet, som mærkes ogsaa paa deres Deltagelse i det offentlige Liv. Købmændene havde, som nævnt, ofte en god Skoleuddannelse som Forberedelse til Tjeneste i Administrationen af de store Godser, inden de slog sig ned i Købstæderne som Købmænd. Baade paa Godserne og i Købmandshandelen drejede det sig om den samme Ting: Kornet. Deres Handel og Færden, som førte dem til fremmede Stæder paa Indkøb eller til Markeder og Opkøb paa Landet, har ogsaa udvidet deres Menneskekundskab og givet dem en Selvsikkerhed, som bares oppe af den gode Fortjeneste. Da Jesper Kræmmer (Jesper Rasmussen) saaledes 1602 lagde Ligsten over sine to Hustruer og fire Børn, skriver han paa Stenen smukt kirkeligt:

> Vaare vi saa vise som Salomon,
> saa skøn som Absalon, og vi
> havde den store Alexandri Rige
> — da var vi dog alle dødelige.

Men Renæssancens Frejdighed lyder gennem Ordene. Det forbigangne Livs Goder og Glæder holdes op som et Spejl, der viser de skiftende Billeder af Liv og Levned. Overfor Middelalderens Angst for Skæbnens Utryghed og overfor den religiøst udtrykte Ringheds- og

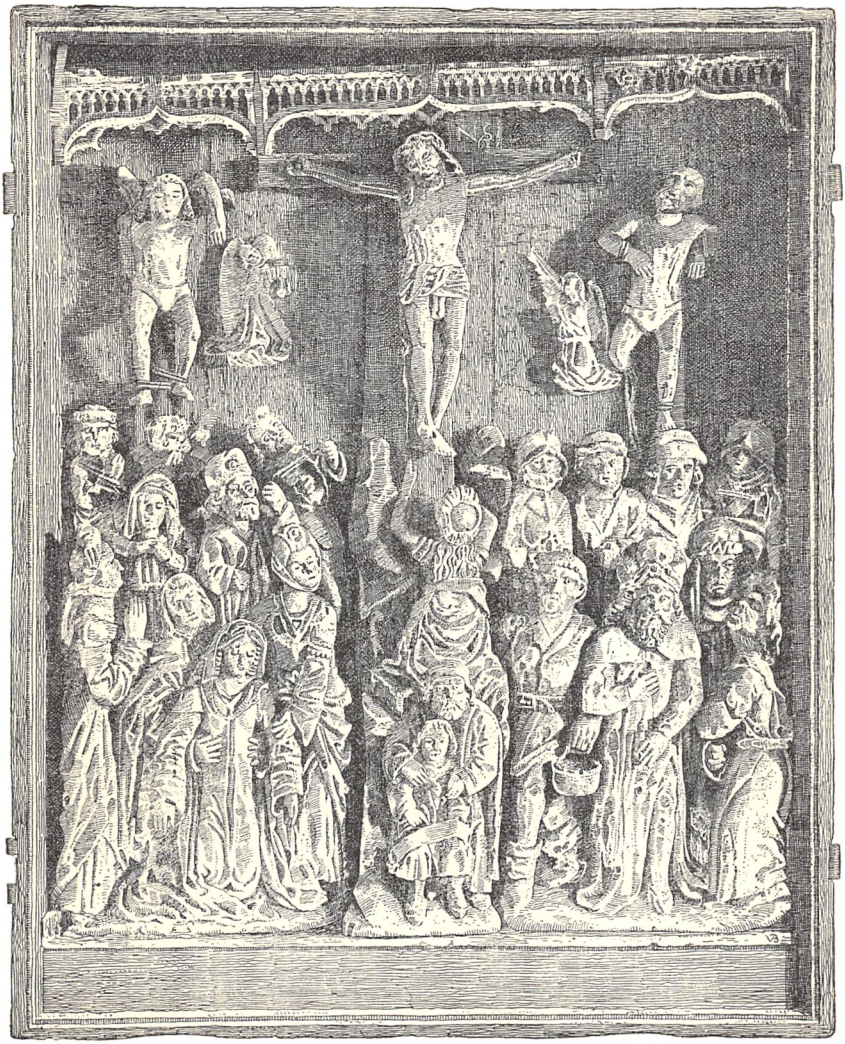

Midterfeldt af Altertavle fra Slangerup ældre Kirke.
Skaaret i Træ ved Middelalderens Slutning (ca. 1450) og forestillende Korsfæstelsen.
Figurerne har været belagt med Farver. Opbevares nu under Taarnet.

Elendighedsfølelse, som hundrede Aar senere er Tonen, virker Borgeren fra det 17. Aarhundredes Begyndelse ligevægtig og stærk. Heldet har faaet disse Folk til at elske Livet, sikre paa, som de var, at ogsaa de udrettede noget, og at de derfor kunde staa Maal med den Alen, hvormed de skulde maales ved Ankomsten til det hinsides. Ved at skrive Indskriften paa Latin satte f. Eks. Borgmester Hans Mikkelsen sig lige med de bedste i det Samfund, hvori han levede, Adelen og den lærde Stand, og dette var for ham en saadan Selvfølgelighed, at han æstestisk havde Raad til at undlade en Opstilling af de ellers pæne latinske Vers i Verslinier, saaledes at hele Epitafiet, som vi ser det den Dag i Dag, midtsamler Beskuerens Opmærksomhed om Maleriet af den Afdøde og hans Familie. Baade hans og hans Hustrus Portrætter viser Mennesker, som ogsaa den Dag i Dag vilde vinde Venner ved deres Kultur og Værdighed. Derimod viser Portrættet af Hustruens anden Mand, Borgmester Falch Olsen, den grove, landlige Type, der oftest møder os paa Malerier af selv fremragende danske Adelsmænd fra Frederik II's Tid.

Ogsaa paa Epitafiet over Raadmand, Brygger Jacob Clausen, der døde den 25. Maj 1624, mindes den Afdøde med latinske Vers („god og driftig"), og i samme verdslige Tone har han levet sit Liv og høster, efter Epitafiet, nu sin fortjente Løn efter Døden. Hans Børn døde alle før han saa nær som en Sønnedatter, Anne Andresdatter. Han gav endnu i levende Live (1622) Legater til Kirken, Latinskolen og de Fattige i sin By.

Det er naturligvis muligt, at en stor Del af det Indtryk, vi har af de to fremragende Slangerupborgere, skyldes den eller de Kunstnere, som har formet deres Æreminde. Man tænker her paa den kendte Maler Peter de Meyer i Helsingør, der har malet Slangerup-Kirkens Indre. Men i Valget af Kunstneren og i Godkendelsen af hans Værk har de, der opsatte de to Epitafier, dog deres Andel i dem. Hans Mikkelsens Billede er opsat 1631 af Enken, Sofie Jensdatter, og Jacob Clausens 1632 af Sønnedatteren, Anne Andresdatter, og hendes Mand, Raadmand Søren Jensen. Anne Andresdatter blev senere gift med Borgmester Hans Atke. Med ham, som ogsaa har efterladt et smukt Minde i Kirken som i det Samfund, hvori han levede, naar Borgeren Toppunktet — ogsaa i de værdige og samfundsfølende Ord, hvormed han har mindet sig selv. Udsprunget af Tiden før den store Krig 1658—60 faldt hans Manddomstid efter denne vanskelige Tid.

38. LATINSKOLEN. Slangerup fik som alle Købstæder efter Reformationen 1536 sin Latinskole, der dog vistnok først er kommet i Gang, efter at Tienden af de Bønder, der søgte Slangerup Kirke, 1547 var henlagt til Rektors Underhold. Der er dog intet bekendt om Skolen før 1613. End ikke en enkelt Rektors Navn er bevaret fra Tiden

Figurer fra Altertavlen i Slangerup Kirke.

før dette Aar. Den første, der nævnes[25], er den senere Præst paa Ourø, Ivar Krag, der var Rektor 1613—15. En Eftermand i Embedet (1617—19) var ingen ringere end den senere saa bekendte Hofprædikant Ole Vind, der fra Slangerup kom til Roskilde som Konrektor. 1624—25 lededes Skolen af den senere kgl. Historiograf Stephan Hansen Stephanius. I 4 Aar var Christian Christensen Herlev Skolemester, til han 1639 overtog Præsteembedet i Raklev ved Kalundborg, hvorfra han i taknemmelig Erindring om 10 Aars Skolegerning (han blev Student fra

Slangerup 1627) og om sin Rektortid i Slangerup den 9. November 1647 stiftede et Legat for Skolens Disciple paa 50 Rgd.

Rigtignok nævnes i disse Aar kun et Par Studenter fra Slangerup. Skolen her var et lille Institut med kun 3 Klasser og to Lærere (Hørere) foruden Rektor. Den kunde vel ikke konkurrere med de større Skoler. Med den senere Præst i Vejlby paa Fyn, Hans Hansen Aalborg, der var Rektor 1639—53, oplevede Skolen en Blomstring netop samtidig med, at Kongen 1630 grundlagde den kendte Latinskole i Frederiksborg.

Hans Hansen dimitterede i sine 14 Aar 32 Studenter (Frederiksborg Skole: 62), medens de foregaaende 10 Aar kun saa 8 Disciple drage til Universitetet for at studere. Det var Hans Hansen Aalborg, der gav Skolens berømteste Elev, Thomas Kingo, den første Latinundervisning. Kingo var født 1634 og kom 1652 til Frederiksborg Skole, efter i 12 Aar at have slidt Bænkene i Slangerup latinske Skole. Nogen Fornøjelse beredte Mester Hans Aalborg aabenbart ikke sine Disciple. Kingo mindedes senere sin Tid hos ham med Travrighed. Han var kun 6 Aar, da han første Gang satte sine Ben i den sorte Skole:

Den Vej, som laa til Skolegang,
besværlig var at træde.
Den faldt mig stundom meget lang
og kosted mig min Glæde.

Men Skolens Resultater, der i disse Aar fremhævede den forud for de fleste smaa Skoler, maa være dens Forsvar overfor Eftertiden.

Efter Hans Aalborg blev 1653 Bispesønnen Hans Hansen Resen Skolens Rektor og afløstes efter at være draget til Ystad som Præst 1654 af Magister Herman Christensen Bech, senere Præst til St. Hans Kirke i Odense. Bech blev ved Skolen til 1661 og dimitterede i de 6—7 Aar 9 Studenter, ogsaa et pænt Resultat.

Skolen havde Lokale i et Hus, maaske den gamle Kirkelade, der laa ved Kirkegaardens nordre Mur ud til Præstestræde. Af Skolehaven betaltes en Aarsafgift paa 1 Mk. i Jordskyld til Byen. Skolestuerne var de samme Kamre som dem, hvori Rektor og Hørerne boede. I Rektors stod saaledes 1660[26] 2 Borde, 4 Bænke, 2 Sengesteder (Rektor var dog oftest ugift) og 2 Kakkelovne af Jern, hvoraf Raadmand Jacob Clausens Enke, Kirsten, havde givet „den store", aabenbart fordi den lille Kakkelovn ikke har kunnet opvarme Rummet alene. 1615 blev der anskaffet nye Bænke og lagt Stengulv — ligesom Præsten i sin Storstue i Præste-

Epitafium i Slangerup Kirke over Margrethe Hansdatter Rhumann og hendes tre Mænd, Hans Dall, Raadmand i København, samt Præsterne i Slangerup Jens Mortensen Svane († 1595) og Christen Rasmussen Fabricius († 1615). De bærer alle Tidens sædvanlige Borgerdragt.

gaarden havde Stengulv. I Hørernes eller Hørerens (1660 var der kun een) stod 1660 2 Borde, 3 Bænke og 2 Boghylder samt en gammel Træseng. 1618 byggedes paa Kirkegaarden en Hemmelighed (W. C.) til Rektor og Lærerne. Væggene i Skolekamrene var hvidtede.

Skolen havde ingen Legater, men 1622 skænkede Raadmand Jacob Clausen, samtidig med at han betænkte baade Kirken og de Fattige, ogsaa Skolen et Legat paa 50 Daler (à 80 Sk.). Borgerne synes imidlertid i rigtig Erkendelse af Skolens Betydning undertiden at have indsamlet Penge til Disciplene. Kort før Jul 1627 uddeltes saaledes til dem 424 Daler; Aaret efter indsamledes 601 og 1629 888 Rgd. Det var endnu gode Tider for Byen dengang. 1647 fik Skolen som nævnt et Legat af den tidligere Rektor Chr. Herlev paa 50 Rgd., og efter Krigen 1660 indsamledes et Beløb af 300 Rgd., der den 28. Maj 1668 sattes fast som et Legat til Brød for fattige Disciple. Sin væsentligste Indtægt til Stipendier og Skolemateriel fik Skolen fra *Ligpengene*, de Afgifter, som Borgerne betalte for Sang ved Begravelser. I 1680'erne kostede „halv Skole" 12 Sk., „hel Skole" 1 Mk. 8 Sk. og hel Skole i Kirken 1 Rgd. 2 Mk. og i Koret 1 Rgd. 3 Mk. 8 Sk. Havde Disciplene Kapper paa, kostede Sangen 1 Mk. 12 Sk. mere. Men det var kun 5—6 Rgd., der kunde opnaas i Indtægt om Aaret ved Ligpengene. Oprindelig betaltes der en Afgift af hver Grav paa Kirkegaarden (24 Sk.), hvoraf Halvdelen gik til Skolen, Halvdelen deltes mellem Disciplene og Hørerne.

En Latinskoles Hører og Peblinge ved Aar 1500. Kalkmaleri i Tudse Kirke ved Holbæk. Høreren bærer i Hænderne: Ferle og Ris.

Den 14. April 1680 gav en tidligere Elev i Skolen, Jens Simonsen Morsing (Student 1642), et nyt Legat paa 100 Rgd. som Tak for 10 Aars Skolegang, og da Borgmester Hans Atkes Enke døde, skænkede hun den 2. Sept. 1689 ved Testamentet Skolen en Ager paa Højesten Aas til en Værdi af 20 Sletdaler, som gav en aarlig Indtægt af 10 Mk. Legatindtægten var imidlertid kun ialt 32 Rgd. 1 Mk., nemlig foruden Atkes 10 Mk. af Herlevs Penge 3 Rgd. 3 Mk., af Legatet paa de 300 Rgd. 18 Daler og af Morsings Legat 9 Daler om Aaret[27].

Rektor var Degn i Slangerup og havde desuden sin Kongetiende af Sognets Landsbyer. Af Hørerne var oprindelig ældste Hører Degn i Jørlunde, yngste Degn i Annekset, Uvelse. Hørerne havde desuden Degnepens (Afgift af Degnene) i Sognene Stenløse, Snodstrup, Kyndby, Skuldelev, Udesundby, Græse, Gørløse, Ølsted, Kregme og Torup.

Mange af Borgernes Børn har vel en Tid gaaet i Latinskolen. De smaa Latinskoler har sikkert heri løst en betydelig lokal Opgave. Men iøvrigt var der i Slangerup ogsaa en „dansk" Skole, hvor Eleverne blot lærte at læse, skrive og regne. 1627 nævnes[28] den danske Skoleholder Laurids Nielsen, 1645 Erik Hansen, Kingos første Lærer. Det skal have været denne danske Skolemester i Byen, som bevægede Thomas Kingos Fader til 1640 at sætte ham i Latinskolen, hvad der dog muligvis ikke har været saa svært, siden Kingos Moder, Karen Sørensdatter Bjørn, var en Præstedatter fra Læsø og altsaa fortrolig med gejstlig Uddannelse. Slægten Bjørn (Ursin) talte mange Præster.

Søren Poulsen Judichær Gotlænders Segl. Præst i Slangerup 1637—38.

Hvor det er muligt at kontrolere det, faar man det Indtryk i denne Tid, det meste af det 17. Aarhundrede, at Borgerne alle kunde skrive. Rundt om paa Landet holdt Bønderne mange Steder ligeledes Skoler til deres Børn, saaledes at ogsaa den Del af Slangerups Befolkning, der rekrutteredes ved Indvandring til Byen, synes at have haft Skoleforudsætninger for at beskæftige sig med Læsning og derved uddanne sin Aand. Var de Borgere, der har efterladt sig Epitafierne, Udtryk for det almindelige Milieu, har i hvert Fald de velbegavede været i Stand til at tænke over Tilværelsen og skaffe sig en Livsanskuelse at leve paa.

Tilmed var det i den Henseende saa heldigt, at Slangerup 1637 som Præst fik en Mand, der har gjort sit Navn kendt i den danske Litteraturhistorie, Magister Søren Poulsen Judichær, født paa Gotland[29]. Han var rigtignok, i hvert Fald i de sidste 15—16 Aar af sit Liv, en paastaaelig og noget kværulerende Herre, om hvem Godtfolk sikkert stadig har ført Snak. Men hans Digte om Slangerup og Egnens Natur maa have givet Genlyd hos alle og har vel været kendt af hele Byen.

Vi kender nu af hans Slangerupdigte kun eet, som rører ogsaa vore Hjerter ved den Glæde, den nyankomne Præst (1637) følte over det Sted, hvor han skulde leve sit Liv. Store Forventninger nærede den 37-aarige Mand aabenbart ikke, da han efter sin Rektorgerning i Vor-

dingborg, opfyldt af sine Studier over dansk Versekunst — han udgav 2 Bøger herom — kom til den gamle Klosterby. Man kan forstaa, at Slangerup da ikke nød noget stort Ry. Det har vel nærmest været kendt som en Ravnekrog. Men Ankomsten blev en virkelig, behagelig Overraskelse, hvorom han synger[30]:

Slangerup paltet udvortes vel ser,
mange Ting prægtig i hende dog ere,
hvilke Gud giver (foruden hans Lære).
Derfor indvortes hun praler og ler.

Agre og Enge med andet sligt mer
herlig her ligge, som stedse os nære.
Faarene Ulden til Klæder frembære.
Stude her fødes og Køerne fler.

Kornet her aarlig og kærnefuldt bliver.
Olden og Skoven os rundelig giver.
Vandet os fremsender Fiske paa Fad.

Intet os mangler. Hver daglig her haver
Klæder og Føde med andre Guds Gaver.
Derfor bør ingen at laste den Stad.

Det lille Digt er bevaret i Hr. Sørens Bog om dansk Versekunst som Prøve paa „en daktylisk Sonnet". Desværre er Hr. Sørens Versekunst kun spredt bevaret som saadanne Prøver, oftest kun som Brudstykker.

12. KAPITEL. FREDERIKSSUND OG SLANGERUP I 1650'ERNE

39. FREDERIKSSUNDS FØRSTE BEBYGGELSE. PAANY TOLDSTED 1651. Navnet Frederikssund nævnes første Gang i en Kvittering[31], dateret „Fridrichssund, den 30. April 1650", og udstedt af Købmand Mogens Ibsen for Betaling, han havde modtaget for Tømmer og andre Varer, som han havde leveret Lensmanden paa Frederiksborg fra 1. Maj 1649 til 30. April 1650. Mogens Ibsen, der Aaret forud daterer sin Kvittering „Sundby Færge", bruger siden altid Navnet Frederikssund. Endnu 1656 tales i et officielt Dokument, udstedt paa Slangerup Raadhus, en Skelkonstatering for samtlige Ejendomme ved Skibbroen, om Sundby Færge, samtidig med at Mogens Ibsen, der da var Tolder, og hans Visitør (Toldbetjent) stævnes „i Frederikssund".

Navnet Frederikssund blev officielt fastslaaet 1652, hvad der skal være sket ved Kongens Befaling, efter at Stedet 1651 atter var blevet Toldsted.

Den 26. Marts 1651 udnævntes Tolderen i København, den kendte Henrik Müller, til Generaltoldforvalter over Danmark, en ny Stilling, hvis Indehaver bl. a. skulde organisere et Embedskorps af Toldere over hele Landet. En ny Toldrulle blev udstedt under 14. August s. A.[32] Den 6. Marts 1652 udkom en Lønningslov for alle Toldere, den første almindelige Lønningslov i Danmarks Historie, og heri opføres Frederikssund og Slangerup begge som Toldsteder. I denne Lønningslov ligger formentlig den kongelige Autorisation af Navnet Frederikssund, hvor Mogens Ibsen blev Tolder.

Slangerup Søboder (Falkenborg), der stadig førte Navnet „ved Sundby Færge", var saaledes forskellige fra Ladestedet, som det havde været lige siden Udvisningen 1632 af Pladsen til Søboderne. De sammensmeltedes først, da Frederikssund blev sammenlagt med Slangerup, vistnok 1669.

Det synes at have været Mogens Ibsen, der har skabt Navnet Frederikssund, og den Ejendom, hvortil han knyttede det, er formentlig den, hvorpaa Fiskemester Johan Bøgvad, Bygningsskriver fra 1613 under Frederiksborg Slots Opførelse, senere Slotsskriver, den 12. Februar 1648 fik Skøde[33]. Bøgvad levede da som Købmand i Hillerød, og Ejendommen var den Plads, hvorpaa Kongens Kalkhus tilforn havde staaet. Kalkhuset var altsaa nedrevet før 1648 (1639?). Pladsen var 5 Roder (30 Alen) lang og lige saa bred og laa, som vi ved, mellem Skibbroen og Falkenborg. Mogens Ibsen har formentlig lejet det Hus, Bøgvad utvivlsomt har opført paa denne Grund — det første Beboelseshus. Thi da Ibsen i Regnskabsaaret 1648—49 første Gang (Kvittering 4. Maj 1649) har leveret Varer til Frederiksborg Slot, holder Bøgvad, der var Leverandør af Tømmer de to foregaaende Aar, op. Mogens Ibsen har boet i dette Bøgvads Hus som Lejer, da han blev Tolder. Men ved Skøde, udstedt af Kongen den 28. December 1652, fornyet den 3. Juli 1662[34], fik han efter Andragende af 24. Juni 1652 af Staten bevilget et andet Stykke Jord „udenfor Frederikssund, sønden for Rasmus Hansens Gaard samme Sted, ud til Strandbredden", som han vilde bygge en Købstadvaaning paa. Jordstykket var 33 Favne (99 Alen) langt og 32 Favne (96 Alen) bredt. Desuden opnaaede Ibsen Ret til at opfylde saa meget, han ønskede, ud i Stranden (Bløden). Her har han vel bygget Foraaret 1653 og betegner ogsaa dette Hus som „Frederikssund".

Rasmus Hansens Gaard er formentlig opført 1652, da Hansen vistnok blev Tolder i Slangerup 1651.

Mogens Ibsen, der boede paa Stedet allerede ved Kopskattens Udskrivning Juni 1645, synes oprindelig at have været Borgmester Falch Olsens Bestyrer i Falkenborg. I Kopskattemandtallet 1645 hedder det[35] under Udesundby: Falkenborg, Mogens Ibsen $1^1/_2$ Mk., Peder Pedersen $1^1/_2$ Mk., Jacob Jørgensen, Soldat hos Jens Hansen i Bonderup, $^1/_2$ Mk. Taksten var: en Borger og hans Hustru eller deres Folk betalte hver $1^1/_2$ Mk., en Tjenestekarl paa Landet $^1/_2$ Mk. Mogens Ibsen og Peder Pedersen har aabenbart været „Pebersvende", ugifte Handelsbetjente. I Falkenborg nævnes i Tingbogen 1650, da Mogens Ibsen var flyttet til Bøgvads Hus, Mikkel Sørensen som Fuldmægtig for Falch Olsen, medens Mogens Ibsen „i Frederikssund" optræder med Inkassationer paa egne Vegne.

Datoen for Ibsens Udnævnelse som Tolder kendes ikke. Udnævnelsen er sket en Dag i April eller Maj 1651. Thi den 1. Juni indgik to Mænd Peter Hansen og Søren Laursen Sæby, Kaution for ham[36]. Hans Løn var blevet fastsat til 40 Daler, og samme Løn skulde Tolderen i Slangerup have. Denne har som nævnt rimeligvis været den ovenfor omtalte Rasmus Hansen, der 10 Aar senere blev udnævnt paany til Tolder i Slangerup (efter Enevældens Indførelse). 1655—56 havde han sin Hestemølle i Slangerup lejet ud, som det ses af Kæmnerregnskabet.

40. SUNDBY BRO OG KØBENHAVN. Et Vidnesbyrd om Sundby Bros Betydning for Skibsfarten endnu 1650 haves i et Andragende fra Københavns By af 17. Juli 1650, hvori blandt andre Forslag til Hovedstadens Opkomst nævnes Ønsket om Afskaffelse af Sundby Færge[37]. Det hedder: „Hollænderne, som er paa Amager boendes, driver Handel og Vandel med Ud- og Indskibning, og desligeste sker og stor Handel med Kornudskibning og i andre Maader ved Sundby Færge, hvilke begge Dele er denne By til mærkelig Afbræk og Skade, saa at Kornhandelen, som her haver været og Næring givet, af den Aarsag endog her er aldeles fravendt".

Rigsraadet behandlede dette Andragende fra Hovedstaden den 7. og 9. August, men som det viste sig Aaret efter, fulgte Regeringen ikke Københavns Ønsker, da den endelige Bestemmelse om Toldstederne skulde tages. Frederikssund blev atter Toldsted.

Der var hermed paany aabnet for Skibsfarten fra Udlandet hertil. Mange udenlandske Skibe er dog sikkert ikke kommet her. Toldindtæg-

terne var 900—1000 Rgd. om Aaret, vel væsentligst stammende fra Tømmerimporten og Udførselen af Korn til Norge.

Men Skibbroen var forfalden. Mogens Ibsen indgav vel den 2. November 1652[38] et Andragende om at faa Ret til i Broafgift at oppebære en Søsling ($^1/_2$ Sk.) af hver Rigsdalers Indførselsværdi. Men skønt Ibsen skriver, at Broen, „som tidligere af Deres Majestæts Fader er bygget", nu er øde, blev Andragendet ikke bevilget. Lensmanden paa Frederiksborg, Otto Pogwisch, bekræftede vel, at hvis Skaden paa Broen ikke blev afhjulpet, kunde det befrygtes, at hele Ladestedet bliver slet øde, og Lensmanden lod senere, den 9. Maj 1653, Tømrermester Peder Hofmann, Vandmesteren ved Frederiksborg Slot og Møller i Slotsmøllen, udarbejde et Overslag over, hvad en Istandsættelse af Broen vilde koste. Der skulde anvendes 21 Tylter (252 Stk.) Egepæle, en Del 16 Alens Tømmer til Anker (Overligger) paa Enderne og Siderne, 4 Tylter (48 Stk.) Egeplanker og 2 Skpd. (640 Pund) Jern, hvad der kom paa ialt 392 Rgd., og Arbejdsløn vilde andrage 130 Rgd.

Men den samlede Sum, 522 Rgd., var for stor til, at Centraladministrationen vilde koste den. Den 25. Oktober 1653 resolveredes, at Sagen skulde udsættes, og saa blev den naturligvis ikke rørt mere. Snart efter kom Krigen.

Mogens Ibsen saa rigtigt, da han optog et nyt Navn til Ladestedet. Thi med Bøgvads Ejendom begyndte 1648 Bebyggelsen, Opførelsen af en By, hvor der indtil da kun havde ligget et Pakhus. Det var derfor ogsaa rimeligt, at Stedet fik Navn efter Frederik III. Thi først med denne Konges Bevillinger kunde Byen bygges.

Allerede inden Mogens Ibsen havde faaet Bevilling til sin ny Ejendom, fik den 18. Maj 1652 Ridefogeden paa Frederiksborg, Niels Sørensen, der, inden han den 14. April 1645 blev Ridefoged, et Aar havde været Renteskriver, kgl. Tilladelse til at flytte et Hus i Slangerup, hvori han havde gjort Udlæg for Gæld, til Sundby Færge. Han havde forgæves opbudt Huset til Salg. Tiderne i Slangerup var saa daarlige, at ingen vilde købe det, og han fik derfor udvist en Plads ved Siden af Falkenborg, 5 Roder bred, 8 Roder lang, mod fremtidig at betale Afgift deraf[39].

1656 var der ved Skibbroen ialt 7 Ejendomme, Falkenborg medregnet, foruden de nævnte: Toldkontrollørens og 2 til.

Ogsaa med Ridefogedens Hus var Tilladelsen af 1631 til at bygge Søboder ført et Skridt længere frem, saa vist som det var et Beboelses-

hus, ikke et Pakhus, Ridefoged Niels Sørensen fik Bevilling til at flytte, og Slangerup havde altsaa nu paany faaet en Chance for at bemægtige sig Ladepladsen. Ved Siden af Falkenborg var der endnu Plads til et Par Gaarde.

Slangerup Borgere har uden Tvivl haft Blik for de Muligheder, der nu aabnede sig for dem. Falch Olsen var stadig Byens Borgmester, og han vidste, hvad Bevillingen paa Søboderne var værd.

41. SLANGERUP BYS FATTIGDOM I 1650'ERNE. Købstaden var imidlertid, som vi har set, allerede da meget medtaget, og 1654 kom Pesten, der gik hærgende hen over Landet og bragte nye Ulykker over det lille Samfund.

Gennem de Klager, Byen i 1650'erne indsendte til Centraladministrationen, faar man en Fremstilling af, hvorledes disse Aar havde decimeret Befolkningen. Selv om Klager i de Tider var paa Moden — som vel iøvrigt i alle Tider — og ikke altid bør tages saa alvorligt, som de er skrevet, er Indtrykket af de Ulykker, der ramte Byen i disse Aar, saa stærkt og grundfæstet, at Klagerne ikke synes overdrevne.

Borgmester Morten Olsen Skomager er død eller bortrejst 1654, rimeligvis død under Pesten dette Aar, og i de første Dage af Oktober 1655 døde ogsaa den forhen saa myndige Borgmester Falch Olsen efter et Aars haard Sygdom. „Den største Del af de Formuende", hedder det August 1656[40], „er forleden Aaringer og udi Pesten ved Døden afgaaet, deres Gods og Formue for det meste af fremmede Folk arvet og bortflyttet og en Del af samme Interessenter [Arvingerne] af Byen bortflyttet. Denne fattige Bys Menighed, som nu er, er ikke over 30 Mand udi Mandtalsregister, af hvilke den største Del er uformuende Arbejdsfolk og Daglønnere og mere deres Brød paa Landsbyerne end her i Byen søger og fortjener".

Ikke mindst maa det for et lille Byfællesskab som Slangerup have været et haardt Slag, at samtidig med Byens økonomiske Ruin styrtede ogsaa Magthaverne og Førerne i Gruset. Som vi har set var Samfundet i Byen som i alle andre Byer ved denne Tid bygget op paa Faamandsvældet, og alt var indrettet paa, at det eksisterede og løste sin Opgave. Smaaborgerne havde ingen Forberedelse til at overtage Ledelsen. Det maa have afsat stor Bitterhed, at Magthaverne havde svigtet den Tillid til dem, som Samfundet levede paa. Modløshed og Lammelse maa have været Følgen. Borgmester Falch Olsen havde endog nedbrudt en Gaard i Byen. Han havde ikke betalt Byskatterne siden 1648,

skønt han havde opkrævet dem hos Borgerne. Byfoged Laurids Evertsen maatte efter Slotsskriver Jørgen Sørensens Paastand ved Dom forpligte det nye Raad til at betale.

Som et offentligt og aabenbart Symbol paa Forsømmelserne stod Byens Raadhus. Taget var kassabelt og maatte omlægges med 500 nye Tagsten. 4 Læster Kalk skulde bruges dertil. Paa Loftet skulde lægges 24 nye Planker. Paa Gulvet i Raadstuen manglede 100 Astrag (Fliser), Bordene var brøstfældige, 3 Vinduer øde og 5 andre trængte til at gøres i Stand. Udenfor Raadstuen var 24 Vinduer ganske øde og 12 brøstfældige. Gulvet paa begge Sider (Raadstuen har altsaa ligget i Midten) var ganske borte og krævede 72 Planker for at komme i Orden. I Fængselet i Kælderen var Muren ved Trappen ganske borte, og til at genoprette Fejlen behøvedes 500 Mursten og 1 Læst Kalk. Af de to Lejligheder under Raadhuset, der tidligere lejedes ud, var den ene ganske øde. Vinduerne var ude, baade til Gaarden og til Gaden. Den anden næst Hans Atkes Hus (den tidligere Peder Olsens Gaard, Nord for Raadhuset), hvori Byens Tjener boede frit, „fordi han er vor Trommeslager", var kun nogenledes ved Magt. Men Raadhusets Fodstykker (Sokkel) var forraadnet baade paa Gavlen og fra Porten til Hans Atkes Hus. Paa Brønden i Gaarden, hvor Byen i Ildebrandstilfælde maatte søge Vand, var Brøndværket elendigt, og Jungerne og deres Lænker var borte. Paa Raadhuset fandtes kun 2 forrustede Harnisker med 5 Stormhatte, 2 Slagsværd og en Tromme. Byens Fane opbevaredes hos dens Fændrik, Raadmand Christoffer Penshorn. Der var en Brandtyv (Brandfork), 2 Brandstiger, en dobbelt og en enkelt, og en stor Brandhage. En anden var kommet „ned til" Falch Olsen, og Søren Bysvend vidste ikke, om den var der endnu. Hvad der maatte gøre et endnu daarligere Indtryk, var, at de Materialer, der var indkøbt for Byens Penge til Raadhusets Istandsættelse, var forsvundet paa 50 Tagsten nær, der endnu laa paa Loftet.

Falch Olsen havde iøvrigt ført et haandfast Regimente til det sidste. Han havde 1649 nægtet at betale Landgilde af en Gaard, han havde overtaget af Fæsteren for Gæld, og som tilhørte Præsteembedet[41]. Det var den ene af de to, dette fik 1574 efter Klosteret. Præsten Mag. Søren Poulsen maatte derfor 1649 erhverve et Kongebrev, som paalagde Falch Olsen at betale Landgilde, hvad han iøvrigt tidligere havde gjort. Med sin Nabo, Christoffer Penshorn, havde han tre Processer, først 1650 om et Stykke Eng ved Brobæk Enghave, som Falch Olsen mente hørte til

den nævnte Enghave, men som Præsten Hans Pedersens Børn, Peder og Margrethe, 1630 havde faaet Kongebrev paa (Penshorn var Formynder for den ene), 1652 for Injurier og 1655, samme Aar han døde, om en Have, der laa mellem deres Ejendomme[42].

42. NYE MÆND. Under disse Forhold traadte den senere saa kendte Hans Atke og Mogens Ibsen i Frederikssund til som Raadmænd, og deres første Handling efter Falch Olsens Død maatte være til Tinge at konstatere, hvorledes den By var, for hvilken de overtog Ansvaret[43]. Som de siger den 16. Januar 1656 i deres første Indkaldelse til Borgerskabet: „Efterdi (desværre) befindes, at adskillige Brøstfældigheder her i Byen (hvem der er Aarsagen, ved Gud), og de godt Folk, som der over skulde holde, [er døde], idet Raadhuset paa Taget, Vinduer og Døre, Gulve, Laase og Lukkelse, Fængslet, alt ganske eller moxen [er] fordærvet, item endogsaa Byen at være ruineret og nedbrudt ligesom en forstyrret Stad, og efterdi vi af vor gunstige Øvrighed velbyrd. Otto Pogwisch for kort Tid siden er tilsat at være Byens Øvrighed i de Afdødes Sted, er vi derfor befrygtendes, Skylden, om vi tier, i sin Tid os paalægges. Saadant i Tide at forekomme er vi paa Rettens Vegne af Byfogeden begærendes udnævnt 8 gamle uvildige Dannemænd til at syne Skaden".

Mogens Ibsen har altsaa, skønt han boede i Frederikssund, været Borger i Slangerup. Hans Hansen Atke var lidt ældre Borger i Byen, idet han vel er den Hans Hansen, der nævnes i Slangerup 1641. 1645 boede i hvert Fald han og hans Broder Karsten Hansen her.

Hans Atke synes ikke at have været Handelsmand, men at have levet af Agerbrug og Studeopdrætning, hvad der paa sin Vis ogsaa gav Handel. Han boede som nævnt i Kongensgade, idet hans Gaard mod Vest stødte op til Raadhuset, af hvis Have han 1655 af Kæmneren mod Betaling fik overladt et lille Stykke, og var første Gang gift med en Arving (Datter?) af Konen i Have Mølle, Margrethe Sørensdatter, som døde 1651*).

Da Hans Atke den 6. November 1651 gav Afkald efter sin Hustrus Arv[45], var de øvrige Arvinger: Hans Madsen paa egne Vegne og den tidligere Byfoged Marstig Jespersen paa sin Søster Marens Vegne. Hans Atke var altsaa gift ind i en af de førende Familier i Byen. Kort

*) Hun var gift først med Jacob Gregersen (nævnes 1614, † 1623), derefter med Peter Pyntenberg Koch († 1626), senere med Christen Madsen (fæstede Møllen 1629, † 1634) og sidst med Peder Nielsen (der havde Møllen 1635—71)[44].

Tid efter blev han Enkemand og ægtede derpaa i Slutningen af 1653 Anna Andresdatter, Datter af Mølleren Andreas Jacobsen i Kratmøllen (fæstede 1601, † 1607), Søn af Raadmand Jacob Clausen. Hun havde som nævnt først været gift med Raadmand Søren Jensen († 1638) og var i sin Tid Raadmand Jacob Clausens eneste Arving. Atke blev ved sit andet Giftermaal Byens største Lodsejer. Den senere Byfoged Jørgen Meulengracht købte 1678 hans Ejendom paa Torvet[46], og dog havde Atke endnu en Bedrift tilovers, Hestemøllen paa Hjørnet af Kongensgade og Møllestræde, som hans Enke levede af til sin Død.

Om Atkes Herkomst vides intet, men han var rimeligvis Sønderjyde, hvorpaa hans Tilnavn tyder. Hans Attsen Holst kalder han sig i den første Tid. Slægtens Fornavne, som de viser sig i Broderens Familie, taler ogsaa for denne Antagelse. Hans Atke havde selv ingen Børn.

Borgmester Hans Atkes Segl 1660.

1651—52 var han Kæmner. Den 1. Maj 1652 blev han derefter Byfoged ved Morten Nielsens Død og fik som saadan ved kgl. Reskript af 16. Okt. s. A. Fritagelse for Skat og borgerlig Tynge, saa længe han var Byfoged. Den 5. August 1655 underskriver han sammen med Falch Olsen, Raadmand Christoffer Penshorn og flere Borgere Hyldestbrevet til den udvalgte Konge Christian V. Atke var da Raadmand, men yngre som saadan end Penshorn og maa nylig være udnævnt. Atke opgav dog først Byfogedtjenesten den 5. December 1655. Byfogeden var ellers aldrig Raadmand. Han er blevet Borgmester efter Falch Olsen, formentlig i Tiden mellem Indkaldelsen af Borgerskabet den 14. Januar 1656 og den 25. Februar s. A., da Sagen foretoges i Retten paany, og ved hvilken Lejlighed han kaldes Borgmester. Atke var Eneborgmester til 1670. Mogens Ibsen har vel faaet sin Udnævnelse til Raadmand omkring Nytaar 1656. Som Byfoged afløstes Atke af Laurids Evertsen, der nævnes første Gang i Byen 1641. Han blev formentlig Raadmand den 1. Maj 1661, da han gik af som Byfoged. Christoffer Penshorn var ikke Raadmand 1652, men er rimeligvis blevet det efter Pesten.

De 8 Mænd, der den 14. Januar 1656 udmeldtes til at syne Byen, overgav Retten en Synsforretning, hvori de til Slutning i al Almindelighed udtaler sig saaledes:

„Belangende Byens store Ruin og Nederbrydelse, dertil er en Del Aarsag det store Paalæg med Indkvartering og anden Udgift, saa Folk er blevet forarmet, hvorunder en

Part, som dem [Gaardene] haver bekommet i Betaling, haver Gaardene nedbrudt, hvortil Øvrigheden, Falch Olsen, her paa Steden haver given god Exempel, tilmed og tilstedt sig fra Byen at bortflytte [en Gaard] *), saa der findes over 112 øde Pladser, som tilforn haver været beboet. Herforuden staar Huse og Gaarde, som er paa Fald, andre, udenbys Folk tilhører, som de i deres Gæld bekommet haver. De ogsaa Jorden fra dem til udenbys Folk bortlejer, Borgerskabet til Nachdel og stor Skade".

En Række Købstæder skyldte paa dette Tidspunkt deres Skat for flere Aar, saaledes at dette ikke gjaldt Slangerup alene. Den 10. Marts 1656 udsendte Regeringen en Rundskrivelse som Krævebrev, og dette gav Atke og Ibsen Anledning til — som mange andre Byer — at sende Kancelliet et Andragende, hvori de beskriver Byens Skæbne i de sidste 30 Ulykkens Aar. Det hedder deri:

„En Del Aarsager til Slangerup Bys Ruin og Svækkelse er fornemmelig disse efterflg.:

1. Den store Indkvartering, Sølv og Tynges Forstrækkelse udi den kejserlige Krigstid [1625—29]. Er en Del af de bedste Borgere næsten blevet forarmet.

Borgmester Hans Atkes Segl 1680.

2. Iligemaade stor Indkvartering i sidste svenske Fejde [1643—45] og i Synderlig de svenske Fangers Traktement og anden Tynge, den ringe By da blev besværet med, hvorudover nogle blev ganske øde og nogle forarmet, og bedrager sig, hvis i saa Maade er forstrakt og bekostet, efter derpaa overleverede, som i Kong. Maj. Kancelli er overleveret den Tid, anden Kronens Gæld blev fordret, tolv Tusind Rigsdaler, for hvilken Summa Byen aldeles ingen Vederlag eller Frihed som andre Købstæder nydt haver.

3. Er Byen og ganske forringet efter seneste grasserende Pest [1654], hvorudi da mange bortdøde. Hvis ringe Formue efter dennem kunde findes, er ved adskillige udenbys Arvinger bortført.

Af des og forne Aarsager er næsten de fleste Gaarde øde blevet og endnu er ganske øde, og Skatterne alligevel aarligen lige højt paabydes og fordres saasom [lige som i] de Tider, Byen var ved god Magt og Næring. Saa er det os fattige Folk en umulig Ting aarlig samme paabudne Skatter at tilvejebringe, fast mindre forrige Aaringers resterende Skatter.

Allerydmygeligste og underdanigste begærende saadan Byens elendige Tilstand maatte anses, og de bedste Midler optænkes, ved hvilke Byen igen kunde komme paa Fode, er vi fattige Folk, som gerne vilde blive ved efter vores Evne til Kong. Maj. at skatte og skylde, [hvis vi] ej tillige med [de] andre skulde blive øde og fordærvet, og forventer herom en naadig Endelighed, hvorefter vi underdanigst kan vide [os] at rette.

Datum Slangerup, den 20. Juni 1656.

Paa Mange Borgeres Vegne underdanigst andragende

Hans Atke	*Mogens Ibsen*
egen Haand.	egen Haand.

Imidlertid har Regeringen ikke villet imødekomme disse Klager, men har beordret Lensmanden til at sagsøge Byens Raad til at betale. Som

*) Formentlig Falkenborg.

omtalt blev Raadet ogsaa dømt af Byfogeden den 18. August 1656. Dog fremgik det af selve Dommen, at Skylden for Restancen laa hos den afdøde Borgmester Falch Olsen, der den 28. September 1655, faa Dage før sin Død, havde afgivet Erklæring til Lensmanden om, at Byen rigtig ikke havde betalt Skat i flere Aar. Han opgav endog Aarene 1646—54, to Aar for meget.

Den 25. September 1656 eftergav Regeringen da Byen en Tredjedel af dens fremtidige Skatter „indtil videre".

Af et bevaret Kæmnerregnskab for Tiden 15. September 1655 til Aarsdagen 1656 ses det, hvilke Ejendomme i Byen der var udlejet som tilhørende udenbys Folk, idet der af disse efter Recessen 1647 skulde betales Byen en Afgift paa 20 Procent af disse Lejesummer. Man ser Johan Bøgvad i Hillerød som Ejer af 5 Huse med en samlet Afgift af Lejen paa 4 Rgd. 40 Sk. Slotsskriver Jørgen Sørensen, Hillerød, ejede en Bolig, der gav $^1/_2$ Rgd. 3 Sk. i Afgift. Rasmus Hansen ejede en Hestemølle, hvoraf han betalte 7 Rgd. 4 Sk. i aarlig Afgift. Endnu et ottende Lejehus gav 1 Rgd. 32 Sk. i Afgift.

43. FREDERIKSSUND OPMAALES. Borgmester Hans Atke og Raadet, der efter Pesten kun bestod af 2 Raadmænd, lod Mandag den 1. September 1656 udmelde 4 Mand af Retten til at opmaale (rebe) Søboderne ved Sundby Færge, idet samtidig alle Lodsejerne stævnedes til Møde paa Aastedet. Bl. a. skulde Jordskylden fordeles, idet nogle, formentlig Bøgvad og Ibsen, gjorde Fordring paa at være afgiftsfri, fordi de havde kgl. Skøder, hvori dette hjemledes. Mogens Ibsen lod sit Skøde læse paa Slangerup Byting samme Dag.

Ved Opmaalingen[47] af Ejendommene ved Færgen fandtes følgende Maal, og lignedes de dertil svarende Afgifter efter Facadelængde:

1. Johan Bøgvad	3 Roder 5 Al. 1 Kv.	2 Dl.	
2. Afd. Falch Olsen	14 „ 5 „	8 „ $1^1/_2$ Mk.	
3. Mogens Ibsen	$10^1/_2$ „	6 „ 4 „	
4. Ridefogeden	$4^1/_2$ „	$2^1/_2$ „ 6 „	
5. Laur. Evertsen	6 „	$3^1/_2$ „	
6. Chr. Simonsen	8 „	4 „ $2^1/_2$ „	
7. Chr. Tornsen	5 „	$2^1/_2$ „	25 Sk.
	418 Al. 1 Kv.	30 Dl. 5 Mk.	25 Sk.

Afgifterne er formentlig sat i Sletdaler og altsaa 10 Daler 5 Mk. 25 Sk. mere, end Slangerup skulde betale i Afgift af Søboderne.

Udenfor disse Maal var, som det udtrykkelig siges, dels den gamle

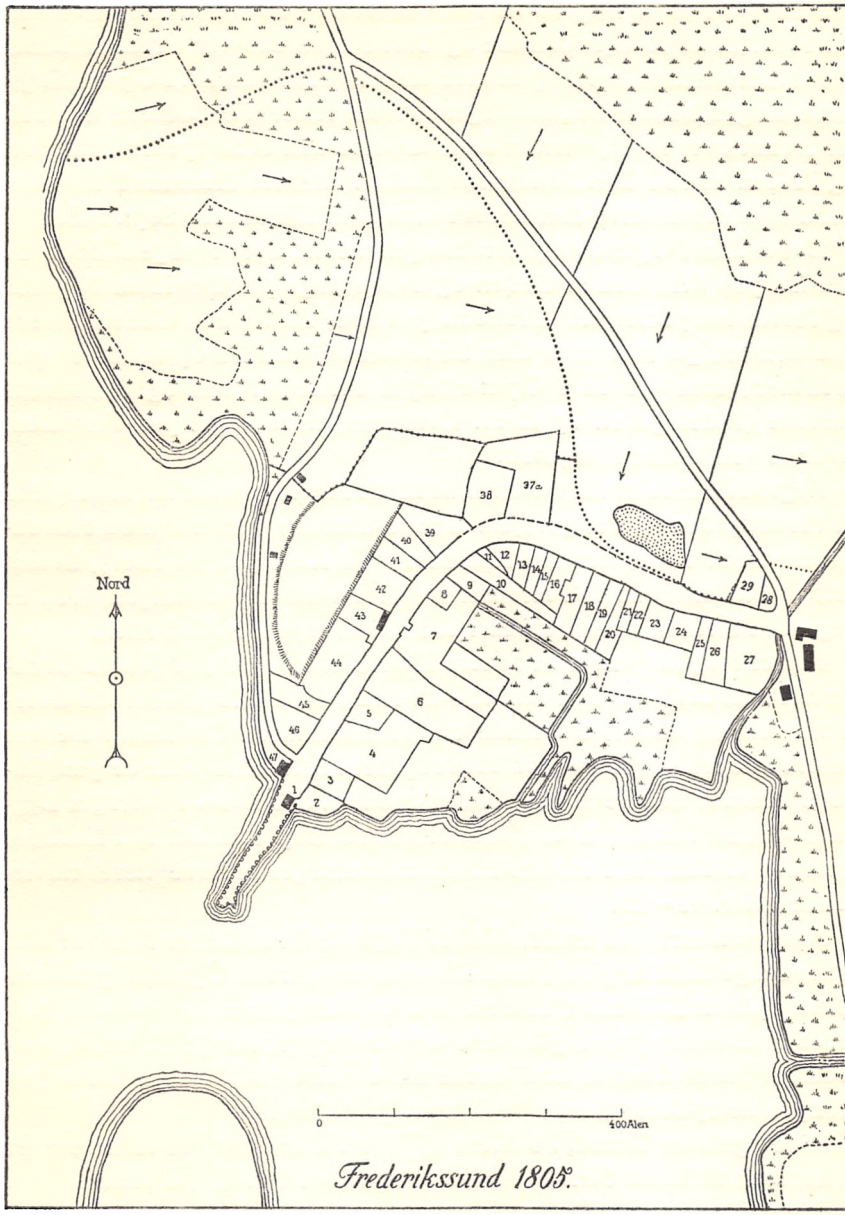

Kort over Frederikssund Bygrunde. Matr. Nr. 1 er Sprøjtehuset. Vest for Matr. Nr. 38 er Langes Ejendomsvænge, Nord derfor Langes Fæstevænge.
Markskifterne som før Udskiftningen 1782.

Kalkhusplads, som Bøgvad fik 1648, dels den Plads, som Mogens Ibsen fik 1652. Disse to Ejendomme og Chr. Simonsens var Frederikssund, skønt Simonsens Gaard ogsaa maaltes med i Søboderne. I Opmaalingsforretningen hedder det, at Mogens Ibsens Andel i Søboderne udmaaltes „tvært over fra Hjørnet af Kalkhuset fra den 5. Stolpe fra hans Port og i Nord hen til Chr. Simonsens Plads". Rasmus Hansens Plads Juni 1652 maa altsaa være den samme som Chr. Simonsens Sept. 1656.

Det er ikke i Opmaalingsforretningen nævnt, hvor mange af Boderne der laa paa Vestsiden af Gaden og hvor mange paa Østsiden. Bøgvads og Ibsens laa yderst ved Stranden paa hver sin Side af Gaden, Ibsens paa den østlige, men naar Chr. Simonsens Gaard laa op til Ibsens paa Østsiden, maa vel de i Opmaalingen mellem Ibsen og Simonsens nævnte (Ridefogeden og Laur. Evertsens) have ligget paa Vestsiden, hvor vi ved, Falkenborg stod.

Bøgvads Gaard er det nuværende Matr. Nr. 46 paa det nordre Hjørne af Hovedgaden og Færgevejen. Denne Grund var senere mod Hovedgaden ca. 60 Alen, foruden Kalkhusets 30 Alen (ialt 90 Alen), hvoraf ses, at Roden 1656 i Overensstemmelse med Opmaalingen 1632 er regnet til 8 Alen, skønt Roden i 1656 mest regnedes til 6 Alen.

Falkenborg har været de senere Matr. Nr. 45 og 44, 114 Alen. Grundene Nord derfor, Matr. Nr. 43—39 hed i det 18. Aarhundrede Commishaven, aabenbart et Minde om Handelshuset (Pakhuset). De var senere ialt ca. 198 Alen mod Hovedgaden. Alle disse Grunde paa Gadens Vestside maalte saaledes tilsammen ca. 372 Alen. Fradrages Bøgvads Grund Matr. Nr. 46 (60 Alen) faas netop et Maal af 312 Alen, saaledes at den 1632 udviste Plads maa antages at have været nuværende Matr. 45—39.

Som man ser, maaltes den Del af Bøgvads Grund, som ikke var den oprindelige Kalkhusplads, med i Søbodernes Areal. Ogsaa Bøgvad har altsaa opfattet „Tilvækst" i Areal som en Forøgelse af Falkenborg, saaledes at Arealforøgelsen gik ind under de Regler, der gjaldt der, og saaledes, at Frederikssund ikke kunde blive større end det Areal, hvorpaa Kongen udtrykkelig havde bevilget Afgiftsfrihed.

Ridefogedens Grund, 36 Alen, og Laur. Evertsens, 48 Alen, svarer tilsammen til Matr. Nr. 43 (42 Alen) og Matr. Nr. 42 (42 Alen).

Disse Grunde paa Gadens Vestside er den Dag i Dag ca. 80 Alen i Bredden, naar Gaden medregnes. Bag ved disse Parceller ligger den stejle, ca. 8 m høje Skrænt til Skyllebakken.

Paa Østsiden var 1656 Mogens Ibsens Grund, hvorpaa han havde Skøde, 99 Alen. Desuden havde han Nord derfor 84 Alen af Søbodernes Plads, ialt 183 Alen, hvad der svarer til Matr. Nr. 4 (ca. 70 Alen), Matr. Nr. 5 (ca. 46 Alen) og Matr. Nr. 6 (ca. 66 Alen).

Chr. Simonsens Gaard, der 1656 var 64 Alen, og Chr. Tornsens Gaard, der var 40 Alen (ialt 104 Alen), svarer altsaa til Matr. Nr. 7 og 8, hvis Længder mod Gaden er ca. 83 og 32 Alen, ialt 115 Alen.

Der var 1670 tre Gaarde paa den østre Side[48], saaledes at det falder naturligt at henlægge Chr. Tornsens Gaard her, skønt der intet udtales derom i Opmaalingsforretningen.

En Menneskealder senere siges[49], at der paa den vestre Side af Gaden blev bygget 3 Vaaninger (Boliger) og paa østre Side 2 Søboder (Pakhuse) foruden Bøgvads og Ibsens Gaarde, men at Lensmanden Otto Pogwisch lod den ene Vaaning paa Vestsiden afbryde og bortføre. Pogwisch var Lensmand 1648—65, og den Vaaning, han lod nedrive, maa have været Falkenborg. Det er formentlig sket straks efter 1660. Falch Olsens Enke blev forarmet i Krigen og maatte afstaa sin Jord. Hun kan have solgt Falkenborg til Lensmanden. Navnet nævnes iøvrigt ikke siden 1650, før det henimod Midten af det 18. Aarhundrede dukker op igen, som Betegnelse for hele Frederikssund. Om Huset siges 1656, at det er maalt „sammen med Haverne". Der har altsaa været ret store Haver dertil.

Da Udesundby Marker blev matrikuleret den 16. Juni 1682, fandtes midt i Overdrevet nogle Agre oppe paa Skyllebakken. 79 Alen lange og 223 Alen brede, som ingen af de Bymænd, der dengang levede, kunde give nogen Underretning om, „eftersom de ikke i nogen af Bymændenes Minde havde været opdrevet". De blev derfor tillagt hele Udesundby. Man gætter, at Falch Olsen i sin Tid har dyrket dette Vænge til sit Handelssted.

44. FREDERIKSSUND FAAR RET TIL AT SØGE UDESUNDBY KIRKE. Med de to Pladser, Søboderne og Frederikssund, Side om Side er det ikke til at undres over, at der snart opstod Strid om Slangerups Forhold til den ny Bebyggelse.

Ved kgl. Reskript af 19. December 1656 fik Visitøren ved Toldstedet, Chr. Simonsen, der 1654 i Pestens Tid mistede sin Hustru og derefter giftede sig med Enken efter den tidligere Visitør, Hans Boesen (død 1655)[50], Ret til at benytte Udesundby Kirke, „da han bor paa et Sted, der ligger i Udesundby Sogn". Simonsen havde faaet Stillingen

som Visitør ved sit Ægteskab og var forud Borger i Slangerup. Hans Begrundelse for ikke at benytte Slangerup Kirke, hvorunder Søboderne hørte, var kun delvis rigtig. Ganske vist hørte den østre Side af Gaden, hvor hans Gaard laa, ikke til den 1632 udviste Plads til Søboderne. Slangerup Magistrat havde ogsaa 1656, da Opmaalingen af Grundene skulde finde Sted, stævnet ham „i Frederikssund". Men ved Opmaalingen var Chr. Simonsens Gaard regnet med til Søboderne, og Præsten i Slangerup, Mag. Søren Poulsen, der saa et af sine Sognebørn og en Del af sin Indtægt forlade sig, havde ikke Øje for de rette Forhold, men protesterede mod det udstedte Reskript. Mag. Søren havde allerede 1646 hævdet sin lovlige Interesse overfor Falkenborgs Beboere og opnaaet en Overenskomst med dem (Mogens Ibsen), tilmed skriftlig, hvorefter de kun maatte benytte Udesundby Kirke, naar de om Søndagen gik til Gudstjeneste, og naar det var nødvendigt, men ellers skulde komme til Slangerup med de kirkelige Forretninger, der gav Præsten Indtægter. Overenskomsten foranledigedes muligvis ved Mogens Ibsens Bryllup. Han, der allerede 1641 i Slangerup synes at have haft et Sammenstød med Hr. Søren, saa han blev ført til Frederiksborg som arresteret for Injurier, ægtede vistnok 1646 en Datter af Præsten i Udesundby, Claus Bertelsen Stenderup. Mogens Ibsen gav dette Aar en Lysearm til Kirken.

Overfor Chr. Simonsen paaberaabte Hr. Søren sig nu denne Overenskomst og skrev til Kancelliet, at Simonsen havde opnaaet Reskriptet ved vrang Fremstilling af Forholdene. Til Retledning henviste Hr. Søren til Udvisningen 1632 af Pladsen til Søboder for Slangerup Borgere. Da Chr. Simonsen ogsaa nægtede at betale Skat til Slangerup, greb tillige Borgmester Atke og Raadmand Penshorn ind for at hævde Byens formentlige Ret til Skatten. I Slangerups Indlæg i Sagen af 12. Marts 1657 blev Navnet Frederikssund, skønt Slangerup'erne et halvt Aar før, da Jorderne opmaaltes, havde nævnt Frederikssund som forskelligt fra Søboderne, det fælles Nævn paa hele Bebyggelsen. „Der har Slangerup Borgere opbygget nogle Huse", skrev Byen i sit Indlæg, „og der med Hustru og Børn og Tyende holder Hus, deres Handel og Vandel med stor Fordel og Købmandsskab, de bruger, til denne fattige Bys Afbræk", og Byen andrager om, at de maa faa Ordre til at flytte tilbage til Slangerup, „hvor de tilforn har boet".

Byen fik Støtte heri af Lensmanden, Otto Pogwisch, som erklærede, at „de store Gaarde og Købstadbygninger, som en Del Slangerup Bor-

gere har bygget, i hvilke Vaaninger de er flyttet ned, ikke kan regnes for Søboder", som Bevillingen af 1631 alene lød paa, og han tilføjede, at Chr. Simonsen havde løst Borgerskab i Slangerup og kom til Kirke der, mens hans første Hustru levede, som hans Formand (Hans Boesen?)[51]. Af Bøgvads Holdning overfor Fordelingen 1656 af Grundafgiften kan

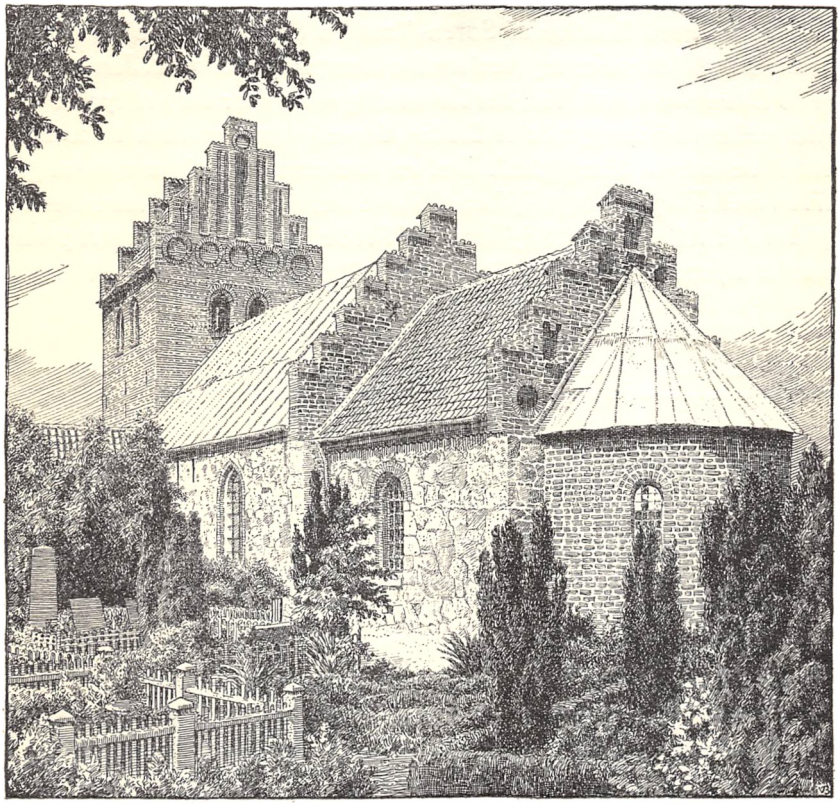

Udesundby Kirke.

man forstaa, at Byen havde Ret. Det Areal, dens Borgere lagde ind under deres Ejendom, omfattedes af Købstaden.

Regeringen bevilgede dog ikke Præsten, hvad han ønskede, men nøjedes med ved et nyt Reskript af 20. Maj 1657 alene at dekretere, at Frederikssunderne havde Pligt til at betale lige [forholdsvis] med Slangerup til Præsten der, „og dennem siden være tilladt Sundby eller Slangerup Kirke at søge, hvilken dennem lyster". Samtidig fastslaas, at

de skal betale Skat og Kontribution lige med andre Slangerup Borgere, „efterdi Stedet Slangerup Borgere i Begyndelsen for en vis Afgift bevilget er, og de, som der bor, ingen anden Steds med deres Skat og Rettighed svarer".

En Del af Tolden, den gamle Accise, forpagtede[52] Mogens Ibsen fra den 1. Sept. 1655 for Frederikssunds Vedkommende for 30 Daler om Aaret, atter mod Kaution af Søren Laursen Sæby i København. Borgmester Hans Atke overtog Accisen for Slangerup fra den 1. Januar 1656 for 80 Daler om Aaret, Tal, der formentlig udtrykker det indbyrdes Forhold mellem Forbruget de to Steder, derved ogsaa mellem de to Pladsers økonomiske Mægtighed. Det er kun smaa Beløb, sammenlignet f. Eks. med Forpagtningsafgiften af Roskilde, der var 580 Daler. Det indbyrdes Forhold mellem Afgifterne af Frederikssund og Slangerup viser maaske ogsaa, at de 7 Familier i Frederikssund havde det helt godt.

13. KAPITEL. SVENSKEKRIGENE 1657—60

45. FJENDEN I BYEN. Den 1. Juni 1657 erklærede Danmark Sverige Krig. Allerede i August havde Fjenden besat Jylland, og den 11. Februar 1658 gik han i Land paa Sjælland efter den berømmelige Tur over Isen. Men skønt der sluttedes Fred 7 Dage efter, den 18. Februar 1658, fik Beboerne i Slangerup dog Krigen at føle. Den danske Indkvartering 1657 og 1658 kostede Byen 1804 Rgd. 4 Mk. 8 Sk., som det ses af en Regning, Byen indsendte til Rentekammeret[53].

Men ogsaa Svenskerne[54] var her. I Februar 1658 kom en svensk Overjægermester med 17 Ryttere, fortæller Byen i en Beretning af 2. Februar 1661, og senere baade et stærkt Kommando Ryttere og en Trop Fodfolk, endnu et Rytterparti paa Spejdertog og Kongen af Sveriges Hofkvartermester, hvad der kostede Byen 200 Daler. Den var nødt til at sende Øl, Brød, Salt, Flæsk og andre Fetaljer til Svenskekongen i Køge — for andre 200 Daler, og da Frederik III den 3. Marts 1658 gjorde et stort Gæstebud for den svenske Konge paa Frederiksborg Slot, kom Carl Gustav med hele sit svenske Følge gennem Slangerup paa Vej fra Roskilde til Gæstebudet. Baade før og efter blev Byen, der jo laa paa alfar Vej, „meget betynget med Nattelejer og Dørchtrechter [Gennemrejser] baade af Gemene og høje Herrer, som drog den

svenske Konge i Møde". Kong Carl Gustav overnattede endogsaa i Byen (den 2. Marts), og alt dette kostede Byen endnu 200 Daler, ialt over 600 Rgd. i den første Krig.

Der har altsaa været Oplevelser nok. Men værre blev det.

Efter at Krigen med Sverige var udbrudt igen med Landgangen i Korsør den 8. August 1658, var Fjenden endnu samme Maaned over Slangerup og udskrev en Brandskat paa 1000 Rgd., som dog „efter lang Anholdning" blev nedsat til 400, „formedelst denne Bys armselige Tilstand, som af adskillige Partier tilforn havde været overrumplet, hvorom dennem blev kundgjort ved ofte Supplikatser og derpaa anvendte mange Rejser og Bekostninger".

Den 5. September derefter blev der holdt Samleplads ved Byen, mens Svenskerne udskrev Soldater blandt de danske Bønder i Omegnen. Den 5. Marts 1659 gentog det samme sig.

Byen havde Krigen igennem fin Indkvartering, men det kostede den mange Penge. Øverstkommanderende over de svenske Tropper i Slangerup var ingen ringere end den svenske Rigsmarsk Bengt Oxenstjerna, der fik sendt Fødevarer til de Steder, hvor han opholdt sig, og hvis Værter ud af deres egen Lomme i 21 Maaneder maatte betale i rede Penge 50 Rgd. om Maaneden, ialt 1500 Rgd., foruden hvad hans Folk og Heste kostede at underholde. Den 10. September kom den svenske Konges Sølvvogne (Dækketøjsservice) med Staldmester Winther med Fodermarsk og Vognmester, 121 Heste og 44 Kuske. De laa i Byen til Marts 1660. Byen regnede, at dette Besøg kostede den 18.000 Rgd.

I September og Oktober 1658 blev der af Svenskerne indkrævet i Slangerup 79 Par Sko, i November Aaret efter 179 Par. De kostede 5 Rgd. Parret. „Materialer, som tidt og ofte har maattet skaffes til Lejren [for København] og Kronborgs Fortifikation [Befæstning]", ansloges til 200 Rgd., „og derfor ofte blev exekveret, formedelst det saa hastigt ikke kunde bekommes". De første Sko maatte købes i Roskilde, da der kun fandtes een Skomager i Slangerup.

Dagen efter Stormløbet paa Københavns Volde (10.—11. Februar 1659) blev 30 Drabanter og 50 Baadsmænd indlagt i Byen, „da de under Stormen var blevet ilde fordærvede". De havde 30 Tjenere (Sygepassere) og 50 Heste hos sig til Maj Maaned, da de blev kureret. Det havde kostet Byen 900 Rgd.

Den 23. Juli 1659 blev der af Fjenden holdt Udskrivning af Soldater blandt selve Slangerup Borgere, som i et halvt Aar, til den 17. Januar

1660, „maatte holde 25 stærke Folk paa Kronborg". Denne Styrke synes af og til at være fornyet ved nye Udskrivninger. Thi det hedder derom: „hvorfor denne fattige By tidt og mange Gange blev exekveret, *saa de fleste af Borgerskabet gik bort*".

Saaledes blev i Januar 1659 en Stykløjtnant indlagt i Byen for at eksekvere to udmunderede Tømmermænd. Eksekutionen kostede Byen 200 Rgd. ekstra. Denne Eksekutionsmetode, at udsende et militært Kommando, var en ogsaa af danske Myndigheder i mange Aar før og efter Krigen anvendt Metode. Kommandoet blev liggende og lod sig underholde, indtil det paalagte blev præsteret.

Den 17. Januar 1660 blev vel 9 af de udskrevne Borgere hjemsendt, men 16 maatte blive til 8 Dage efter Freden. Denne sluttedes endelig den 26. Maj 1660.

Endnu efter Krigens Slutning strammedes Indkvarteringen. Da Rigsmarsk Oxenstjernas Mandskab i Marts 1660 drog bort, kom den svenske Generalmajor Weyher. Hans Frue, Folk og Heste fik 313 Rgd. om Maaneden i $3^1/_2$ Maaned, ialt 1100 Rgd., og fra den 1. April til den 2. Juli laa desuden en Ritmester her med 16 Mand til Hest. Omkostningerne derved opgjordes til 450 Rgd.

Ja, Trængslerne kulminerede i selve Afviklingen af Krigen.

46. KRIGENS FØLGER. „Siden Fredens Slutning (den 26. Maj), hedder det, og til den 25. Juli haver den hele svenske Armada, her i Landet, Falster og Lolland var beliggende, haft deres March af Artilleri, Kavalleri og Infanteri, af hvilke de fleste haver ligget og staaet for Byen, og til dennem maatte forskaffes Proviant og Indkvartering til Officererne, foruden hvis store Skade vi haver lidt paa vores Korn og Græs, som i Grunden blev opædt og nedertraadt", hvad Byen anslog til en Værdi af 800 Rgd. „Herforuden adskillige og mange, ja mest hver Dag og Time fra første Begyndelse, de Svenskes fjendtlige Indfald og indtil Fredens Slutning, er saa mangfoldigt i saa lang Tid passeret af Dørtrechter, Nattelejer, Fordringsskaber af Vognægter af den svenske Konge, Dronning, fyrstelige Personer, Gesandter og Generalspersoner, saa og Over- og Underofficerer med mange, store og smaa, Tropper, ja hele og halve Regimenter, som for Vidtløftighed ikke har kunnet blive specificeret, men dog næsten [intet] er at eragte mod den ordinære Indkvartering, eftersom vi ligger her paa Landevejen og ingen god Forsvar havde imod Fjenden til Defension som paa andre Steder, hvorudover Byen er geraaden udi sand Armod (endog den ikke var

synderlig tilforn), saa de, som igen er, sig saa vidtløftig haver udsat, saa de sent eller aldrig sligt kan forvinde, men i største Betryk og Armod med Hustru og Børn sidder, og af hver Mand kræves, hvis [hvad] de haver været nødtvunget til at laane og borge i deres haarde Betrykkelse.

Og er at agte, [at af] Byens Jorder, som dem naadigst er meddelt af (højlovlig Ihukommelse) Kong Frederik den Anden, formedelst Næringens Svækkelse og over Evne paalagte Kontributioner er bortkomne til udenbys Kreditorer over 70 Pund Jord, hvoraf Udenbysmanden nyder Herligheden, og de Gaarde, hvortil Jorden ligget haver af gammel Tid, staar øde og i Grunden ruineret, saa de fleste af de faa, her er til overs, maa leje Byens Jord af udenbys Mænd, hvoraf de ved Møjsommelighed kan nyde et Stykke Brød til dem, deres fattige Hustru og smaa Børn, foruden hvis [hvad] Udenbysmanden selv bruger og afører.

Desligeste er at agte og vemodeligen til Gemyt føres, at denne ringe By nu bestaar udaf Borgerskab, onde og gode, efter rigtig overleverede Mandtal ikkun 34 Personer foruden Borgmester, Byfoged og Tolderen, af hvilke ikke over tre eller fire er, som et Stykke Brød haver til dem, deres fattige Hustru og smaa Børn, saa er det for Gud og de gode Kommissarier at beklage, hvilket de gode Herrer og selv øjensynlig haver erfaret, saa det umuligt falder, med mindre Forhindringer og anden Frihed kunde blive meddelt, længe at kunne udstaa."

Ialt havde Svenskekrigen kostet Byen den vældige Sum af 28.246 Rgd., „naar blot de højeste og fornemste Poster medtages", eller ca. 9 Gange saa meget som hele Slangerup Bys Gaarde, uden Jorderne, og Huse 1682 vurderedes til.

Men det var lige saa slemt andre Steder.

Regeringen bevilgede dog efter en ny Ansøgning ved aabent Brev af 29. November 1661, at de udenbys Ejere af Jorderne skulde have Pligt til at betale Afgifterne til Byen lige med Borgerne.

Borgerne gør Rede for, hvem der havde Jorderne i Pant: Afdøde Borgmester Falch Olsens Jorder, 10 Pund Land (240 Skp., dengang 40 Tdr.) var saaledes pantsat til Hans Hansen i Holsten*). Ogsaa Bøgvad havde faaet store Dele af Byens Jorder i Pant, 16 Pund. Han var død under Krigen, 1658, men hans Enke, Karen Iversdatter, sad derefter med det hele. Ogsaa hun døde dog snart (Førlov 26. Sept. 1660),

*) Den 1. Maj 1629 Ridefoged paa Abrahamstrup (Jægerspris), forpagtede fra 1634 sammen med Bøgvad hele Abrahamstrup Len; overlod 1640 sin Part af Forpagtningen til Bøgvad, der 1646 fratraadte Godset. Hans Hansen boede ogsaa 1656 i Holsten (Sønderjylland).

og Peder Nielsen i Have Mølle opføres som Indehaver af hendes Pant. En tredje stor Panthaver var afd. Borgmester Jens Sørensens Arvinger paa Christianshavn i Forening med Hans Terkelsen i København. I Fællesskab havde de 18 Pund Jord saa nær som en Td. i Pant. Slotsskriver Jørgen Sørensen, Hillerød, havde 8 Pund, Lexius Smed og Niels Bay, begge i Hillerød, henholdsvis 2 og $^1/_2$ Pund, Skovrider Frederik Hansen i Jørlunde $3^1/_2$ Pd., Præsten der, Gudmund Svendsen, 7 Tdr., en Bondemand i Jørlunde, Peder Hansen, 1 Td., en anden Bonde, Peder Knudsen, Oppesundby, $1^1/_2$ Td., Peder Villumsen, Dronningemølle, 3 Tdr., Ditlev From, Fæster paa Slagslundegaard, fra 1669 Borger i Slangerup, 4 Tdr., og endelig 3 Præster, Hr. Kjeld Mogensen, Udesundby, $^1/_2$ Pd., Hr. Frands Lauridsen, Kregme, $^1/_2$ Pd. og Hr. Peder Jacobsen Bircherod i Lynge $1^1/_2$ Pd., samt Købmand Christoffer Pedersen, København, 3 Tdr.

Ialt var pantsat $77^1/_2$ Pund Jord ($232^1/_2$ Td.) eller næsten Halvdelen af hele Byens dyrkede Areal.

Frederikssund og Udesundby havde naturligvis ogsaa haft Besøg af Svenskerne, men synes at være sluppet billigere end Købstaden. Svenskerne benyttede Frederikssund som Ladested og havde Stald i Kirkens Kalkhus, men det eneste, vi hører om Krigen her, er en Notits om, at Kirkestolene fra Kirkeværløse, Lynge, Uggeløse og Ølstykke, som Svenskerne havde slæbt til Frederikssund, var blevet ført bort af Strømmen.

Helt uden økonomisk Erstatning blev Slangerup dog ikke. Ved kgl. Bevilling af 21. Marts 1671 fik Byen tilstaaet Fritagelse for Afgiften af Klosterjorden (Gæstegaardsjorden), den gamle Afgift af 140 Daler om Aaret, mod at Byen opgav sit Krav overfor Staten paa Erstatning for Udlæg i Krigens Tid. Den gamle Bestemmelse i Bevillingen af 11. Oktober 1596 paa denne Jord, at Borgerne ikke maatte dele den yderligere indbyrdes, blev dog opretholdt.

14. KAPITEL. SAMMENSLUTNING MELLEM SLANGERUP OG FREDERIKSSUND

47. UDENBYS FOLK TIL FREDERIKSSUND. Straks efter Krigens Slutning opsagde Tolder Mogens Ibsen sit Borgerskab i Slangerup og blev ved kgl. Reskript af 14. August 1660 entlediget fra sin Stilling som

Raadmand. Han havde den 22. Juli 1660 ansøgt Regeringen om, da han havde opsagt Borgerskabet, at være fritaget for Indkvartering og anden Afgift til Slangerup, saalænge han ikke brugte borgerlig Næring. Det var de andre Toldere i Landet, og han henviste til, at han nu i Krigens Tid havde udstaaet Byens Bestillinger og borgerlig Tynge. Ved kgl. Reskript af 30. Januar 1661 fik han ogsaa dette Ønske opfyldt og blev underlagt Amtet, som allerede Kopskatmandtallet til Julen 1660 havde opført Frederikssund (alene Ibsen og Hustru med et Barn, 1 Karl, 2 Piger og 2 Drenge) under Udesundby som i 1645, ikke under Slangerup. Ibsen havde fæstet $^1/_2$ Bondegaard.

Midt under Krigen var Mogens Ibsens Hustru, Dorthe Clausdatter, 1659 afgaaet ved Døden. Hans Formue var tabt, erklærer han, det sidste medgaaet til Skiftet efter Hustruen, der ikke har efterladt sig Børn. De Børn, de havde haft, var døde. Han indgik vel paany Ægteskab med Anne Cathrine Werenberg, men han var svag, og 1665 oprettede han og hans unge Hustru et gensidigt Testamente[55], hvorefter den længstlevende skulde være den førstafdødes eneste Arving mod at give de øvrige Arvinger 500 Sletdaler, idet den gamle Tolder, klog af de Erfaringer, han nylig havde haft ved sin første Hustrus Død, vilde beskytte Anne Cathrine „mod den Dødes strenge Arvingers Urimelighed", som han skriver. Thi hun havde ved hans Side udstaaet megen Genvordighed i nogen Tid af Fejden saavel som siden.

Selve Testamentet vidner dog om, at Mogens Ibsen endnu havde en god Formue i Behold. Hans Hustrus Forhold efter hans Død tyder paa det samme. Ibsen synes heller ikke at have opgivet sin Købmandshandel, som han stillede i Udsigt. Han var til sin Død Leverandør til Frederiksborg af Tømmer og grove Varer.

Genbo-Gaarden der yderst ved Skibbroen havde faaet en ny Beboer. Vistnok allerede, da Bøgvad døde 1658, er hans Gaard blevet solgt til en Skipper fra Roskilde, Bertel Madsen.

Denne, som boede i Frederikssund til sin Død 1702, var formentlig født paa Læsø, hvilken Ø i Begyndelsen af Aarhundredet havde en betydelig Skibsflaade. Svenskerne ødelagde den i Krigen 1643—45. Det er vel det, der har givet Bertel Madsen Anledning til at udvandre. Han og hans Broder, Anders Madsen, blev gift 1648[56] paa Læsø Vesterø med to Søstre, Anders den 9. Januar med Karen Jonsdatter, Bertel den 23. Januar med Anne Jonsdatter. De to Par udvandrede derefter til Roskilde, hvor Mændene formentlig begge har været Skippere, som

vistnok hele deres store Slægt, der førte Navnet *Gad* efter de Stager, man bruger til at tørre Garn og Tovværk paa. I Roskilde fik Bertel Madsen og hans Hustru 1650 Sønnen Jon, Anders og hans Hustru 1652 Sønnen Niels, men da Anders Madsen den 4. Juli 1658 paany havde en Søn, Jens, til Daaben, er Bertel Madsen ikke Fadder, som han plejede, muligvis fordi han da boede i Frederikssund. 1659 døde Broderen Anders[57].

I Frederikssund var der atter udbrudt Strid mellem Mogens Ibsen og Bertel Madsen paa den ene Side og Præsten i Slangerup, Hr. Søren Poulsen, paa den anden. Denne rettede oprindelig sit Skyts mod Præsten i Udesundby, Kjeld Mogensen Vingaard, fordi han modtog Mogens Ibsen og de øvrige Beboere i Frederikssund i Udesundby Kirke. Men paa Landemodet i Roskilde den 20. Okt. 1660 afvistes Hr. Søren og fik Besked paa, at han maatte sagsøge Beboerne, om han vilde gøre noget ud af det[58]. Den 19. Juni 1661 havde de to Præster imidlertid en Injuriesag for Landemodet i samme Anledning. Men Sagens Realitet, Frederikssundernes Kirkegang, afgjordes derhen, at Beboerne maatte søge, hvilken Kirke de vilde. Samtidig anmodedes Amtmand Otto Pogvisch om at forhandle med Frederikssunds Indbyggere om at betale en fælles Afgift til Slangerup. Disse Forhandlinger er forblevet resultatløse. Thi Hr. Søren Poulsen anlagde Sag mod Mogens Ibsen og Bertel Madsen og fik dem dømt ved Højesteret den 14. December 1666 til hver for sig at betale efter Reskriptet af 1657. Pastor Søren Poulsens Efterfølger, Thomas Kingo, fik ved Reskript af 28. April 1675[59] indskærpet Dommen, men om Frederikssunds Beboere saa betalte, vides ikke. De synes stadig at have benyttet Udesundby Kirke, som det efter dens Beliggenhed ogsaa var naturligt, og som de jo havde Ret til.

Den 5. December 1665 døde Mogens Ibsen, 54 Aar gammel, og blev begravet i Udesundby Kirke hos sin første Hustru. Som Tidens Skik var, og Bedriften krævede det, giftede Anne Cathrine Werenberg sig hurtigt efter (Kongebrev den 4. Juni 1666) med en jævnaldrende Mand, Poul Hansen Steenbeck, der, efter at han var rykket ind i Toldergaarden, i Fællesskab med Hustruen 1673 satte Mogens Ibsen et Epitafium over den murede Begravelse i Kirken, hvor de begge siden ligeledes kom til at sove den evige Søvn. Desværre er nu det Maleri af Mogens Ibsen, Frederikssunds første Borger, som længe hang i Kirken, forsvundet.

Efter Mogens Ibsen blev hans Eftermand, Poul Steenbeck, den raadende Mand i Frederikssund, hvor Falkenborg forsvandt vistnok straks

Epitafium i Slangerup Kirke over Præsterne Villads Andersen Aalborg († 1637), Søren Poulsen Judichær († 1668) og begges Hustru, Kirstine Nielsdatter († 1652), samt Judichærs anden Hustru, Sofia Olufsdatter († 1686).

efter Krigen. Steenbeck blev ikke Tolder, men overtog Ibsens Købmandsgaard og fæstede ligeledes en af Gaardene i Udesundby, som Mogens Ibsen havde haft. Den 13. November 1666 fik Poul Steenbeck kgl. Bevilling paa at bruge Kalvøen, „som andre kalder Holmen for Udesundby", og som laa lige udenfor hans Gaard.

Men herover kom han i hidsig Kamp med Ejerlaget i Udesundby, som ikke vilde miste denne Ø.

48. BØNDERNE OG LADESTEDET. Bønderne synes i det hele at have følt sig besværet over den nyopstaaede Ladeplads paa deres Overdrev. Den 9. Juli 1661 klagede de[60] til Regeringen over, at Slangerup Borgere ikke alene havde bemægtiget sig mere af deres Jord, end der var bevilget dem, men ogsaa over, at Beboerne i Frederikssund benyttede Udesundby Græsgange. Bønderne henviste til, at Frederik II's Brev 1578 (Bevillingen af 1631 synes de ikke at have kendt) kun gav Slangerup Borgere Lov til at bygge en Søbod paa en Grund af 80×80 Alen og paa et saadant Sted, at det ikke kunde genere Bønderne. Men, hævdede disse, nu har Slangerup bemægtiget sig 312×140 Alen af deres bedste Overdrev. Der kom tilsyneladende intet ud af Bøndernes Klage. Slangerup Magistrat blev hørt den 4. Juli 1661, men dens Svar er ikke bevaret.

Borgmester Poul Hansen Steenbecks Segl 1672. Fra en Udlægsforretning.

Striden mellem Poul Steenbeck og Ejerlaget havde sit Udspring i disse Græsningsforhold, idet Steenbeck, der drev Kro, Brændevinsbrænderi og Opdræt af Stude, ikke har villet lade sig nøje med sin Gaards Andel i Græsningen eller betale for, hvad han skulde bruge derudover. Derfor søgte han Bevilling paa Kalvøen.

Bønderne indgav deres Klager den 23. Marts 1667 og hævdede, at Poul Steenbeck, siden han kom til Byen, havde forfulgt dem for at faa Kalvøen. De anførte, at denne Ø, der er 300 Favne lang og omtrent 100 Favne bred, næsten er landfast med en af deres Vange (der er kun et fladt Vand imellem), og at de for 84 Aar siden (1583) havde faaet den af Kong Frederik II mod af hvert af Byens 4 Bol at skylde 1 Td. Hartkorn og 1 Td. Havre mere end tidligere, og at de ikke kunde undvære den, fordi de i Pløjetiden satte deres Heste derover og om Sommeren deres Kalve. Nogen Bevilling for Bønderne paa Øen kendes ikke, men det er rigtigt, at Landgilden af Udesundby 1661, sammenlignet med 1582—83, var forhøjet, som Bønderne angav.

Iøvrigt klagede de over, at Poul Steenbeck ikke vilde respektere Vide og Vedtægt, og at han havde anlagt Proces imod dem og under Processen havde faaet Regeringen til at give sig Bevilling paa Øen. Regeringen følte sig som saa ofte, naar gamle Rettigheder paaberaabtes, betænkelig og befalede den 4. Juli 1667 Rentekammeret at tage Bevillingen fra Steenbeck igen.

Steenbeck erklærede overfor Regeringen, at „Bønderne havde Græs nok foruden Øen, baade deres eget Overdrev og lige Græsgang med Oppesundby paa dettes Fælled, saa meget, at de bortlejede Græsgang til Frederikssunds Indbyggere".

Da Bønderne imidlertid tilbød at betale en aarlig Afgift af Øen paa 32 Mark, medens Steenbeck havde fæstet den for 1 Mk., bestemte Regeringen ved Reskript af 3. Juni 1669, at Bønderne skulde beholde Øen[61].

Saaledes havde Ejerlaget i Udesundby sejrrigt holdt de indtrængende Købstadfolk Stangen. Imidlertid var den anlagte Proces gaaet sin Gang lige til Højesteret, der afsagde Dom den 6. August 1667. Steenbeck havde sat to Geder over paa Kalvøen, uden Tvivl i Strid med Landsbyvedtægterne, sikkert ogsaa for at drille, og Bønderne var blevet saa vrede herover, at de havde gjort Dyrene Fortræd, da de optog dem i Byens Fold. Højesteret dømte dem derfor til at erstatte Gederne, og Steenbeck fik ogsaa Medhold i et andet Krav, nemlig paa Tyrejorden (ved Græse Aa), idet det bevistes, at Mogens Ibsen, som aabenbart stod sig bedre med Ejerlaget end hans Eftermand, havde faaet Bønderne til at love, at denne Tyrejord, som Ibsens Forretning vel havde Brug for, altid skulde tilhøre hans Hustru og den, med hvem hun senere giftede sig. Dette aabenbare Løfte krævede Højesteret naturligvis respekteret.

I Udesundby har Bølgerne gaaet højt, og der fik Sagen et lille Efterspil, idet Præsten Henrik Jørgensen Benzon, der baade som Lodsejer i Byen og som Sjælesørger har holdt med Bønderne, den Dag, da Poul Steenbeck lod sit Bevillingsbrev læse ved Kirkestævne, havde brugt nogle „ufine og utilbørlige Ord" til Steenbeck paa Vejen fra Kirken. Præsten blev i den Anledning stævnet til Landemodet og maatte give en Undskyldning, som Steenbeck lod sig nøje med.

49. SKIBBROEN I FREDERIKSSUND TILLÆGGES SLANGERUP. For Slangerup saavel som for Frederikssund maatte det store, altovervejende Spørgsmaal efter Svenskekrigen blive Bevarelsen og Udvidelse af Toldstedsretten og Handelen ved Sundby Bro. Denne fælles Interesse maatte skabe et Samarbejde.

Ved aabent Brev af 2. Juni 1665[62] naaede Slangerup at faa overdraget Skibbroen i Frederikssund med Ret til at opkræve en Accise paa en Skilling dansk af hver Rigsdalers Værdi, som ud- og indskibedes ved Broen. Denne skulde dog straks repareres, men siden maatte Halvdelen af Accisen anvendes til Broens Vedligeholdelse, Halvdelen oppebæres af Borgmestre og Raad for Administrationen.

Underskrivere af det Andragende, der førte til denne vigtige Ret for Byen, var foruden Borgmester Hans Atke Købmand Laurits Evertsen, den tidligere Byfoged, Chr. Tornsen (de var begge Raadmænd) og Mogens Ibsen, der jo døde et halvt Aar senere. Evertsen og Tornsen har formentlig da endnu haft deres Hus-Pladser i Frederikssund.

Rigtignok havde Slangerup tillige søgt om, at det maatte blive bestemt ved Reskriptet, at kun Borgere i Frederikssund og Slangerup maatte handle paa Pladsen. Konceptet til Kongebrevet havde allerede en Bestemmelse herom, idet det hed: „enhver der uden Byen boende, som ej tillige med Borgerskabet skatter og skylder, at de sig herefter [ikke] understaar nogen Handel der paa Stedet at have videre end, hvad de sig af Borgerskabet tilforhandle kan, saafremt hvo i saa Maader betrædes [overtræder], ej vil have forbrudt, hvis de i saa Maader med betrædes". Men denne vigtige Bestemmelse blev overstreget, inden Kongebrevet udsendtes.

Slangerup har, som det fremgaar af Toldregnskaberne, gjort Broen i Stand. Af en Retssag 10 Aar senere mellem Skipper Bertel Madsen og Poul Steenbeck ses, at Steenbeck, der da var Borgmester i Slangerup, havde Nøglen til Leddet ud til Broen. Sædvanligt fik Bertel Madsen den af Steenbecks Kældersvend[63].

Efter Mogens Ibsens Død var en Hans Pedersen den 12. December 1665 blevet udnævnt til Tolder[64]. Han døde imidlertid allerede 1667, vistnok med Uorden i Kassen, idet man efter hans Død i Hillerød fandt 270 Rgd. hos ham, Penge, som skulde have ligget i Toldkassen. Den 30. Maj 1667 udnævntes Falch Lauridsen Dalhof til Tolder.

Ved Reskript af 26. Oktober 1668 flyttedes Roskilde Toldsted til Frederikssund, hvad der for saa vidt ikke betød meget, som Toldindtægten i Roskilde ikke var saa stor, at den kunde dække Tolderens og Visitørens Lønninger. Men for Handelen har Toldstedets Flytning vel betydet noget. Regeringens Motiver til Flytningen var blot at opsamle lidt mere i Frederikssund Toldkasse, hvis Indtægter Tolderen

den 7. Juli 1667 havde faaet Ordre til at aflevere til Amtmanden i Frederiksborg, der i Statens Interesse skulde bruge en Del Penge.

Men Roskilde protesterede naturligvis heftigt mod Flytning af sit Toldsted og sendte den 2. Februar 1669 sin Protest lige til Statskollegiet. Borgmester Jørgen Jensen i Roskilde († 1686, begr. 23. April) skrev ogsaa for egen Regning en Indsigelse mod den trufne Ordning.

Statskollegiet fik Sagen til Undersøgelse den 7. April 1669, og der indløb til det en Fremstilling paa Tysk til Fordel for Frederikssund. Af hvem den er forfattet, vides ikke. De fleste Dokumenter angaaende dette Intermezzo, thi mere blev det ikke, synes nu forsvundet. Men i i dette Indlæg fremhævedes det, at den trufne Ordning var naturlig, da Skibene dog ikke kunde gaa helt op til Roskilde formedelst Grundene i Fjorden. Det tyskskrevne Aktsstykke søger at mistænkeliggøre Roskilde Borgere, idet det hævder, at disse vilde spare Tolderen ved at sætte deres Borgmester til at være Tolder. Men dette var utvivlsomt ikke rigtigt. Thi Roskilde havde allerede en Tolder, Herredsskriver Jørgen Damiansen*).

Roskilde havde forøvrigt ved 1668 to Skibe, 2 Skuder paa 4 og 7 Læster, ført af Skipperne Anders Pedersen og Mads Andersen. Men det var rigtigt, hvad der endnu bekræftes af de bevarede Toldregnskaber for Roskilde, at Tømmer, Byens Hovedimportvare, stedse maatte losses ved Frederikssund. 1677 siges det, at Tømmerhandlerne i Roskilde sædvanlig maatte vente baade 3 og 4 Uger, inden der blev saa meget Vand i Fjorden, at Tømmeret blot kunde flaades til Byen[65].

Statskollegiet afgav Betænkning den 13. December 1669 og gav Roskilde Medhold i, at Byen burde have sit Toldsted tilbage. Men den 26. November 1670 afgjorde Regeringen dog Sagen derhen, at Toldpengene stadig skulde opkræves i Frederikssund og indbetales til Amtmanden i Frederiksborg. Først ved Reskript af 6. September 1671 flyttedes Toldstedet tilbage til Roskilde[66].

Denne By havde 1675 ikke færre end 5 Skibe, nemlig foruden de to foran nævnte en Skude paa 4 Læster, ført af Jon Andersen Gad, Søn af Bertel Madsens Broder, og en liden Galioth paa 3 Læster, som Borgmester Jørgen Jensen ejede, og som førtes af Skip-

*) † 1684, begr. den 19. Maj, Søn af Provst Johan Damiansen. 1661 havde han afløst den først ansatte Tolder Albrecht Schumacher, Griffenfelds Farbroder († 1678, begr. 23. Juli 1678), der havde haft Stillingen 1651—61. Damiansen forvaltede 1658 Konsumtionen (Accisen) og var den 19. September 1653 blevet Postmester, men synes dog ikke at have faaet nogen rigtig Udnævnelse som Tolder.

per Peder Hansen samt en liden Jagt, $1^1/_2$ Læster, ført af Niels Mikkelsen. Fra gammel Tid var der Skibsleje ved Skellet mellem Roskilde og St. Jørgensbjerg, hvor der var bygget en Skibbro, og hvor allerede før 1660 laa „Børsen", formentlig en gammel Købmandsplads. 1692 kaldes den St. Jørgensbjerg Skippergaard og var i det følgende Aarhundrede en kendt Kro. Den ejedes af Duebrødre Kloster.

1676, da Krigen kom, lagde Jon Andersen Gad op, medens Mads Andersen samme Aar flyttede til Frederikssund, vist i Bertel Madsens Tjeneste. Thi han nævnes her i Skattelisterne 1677. Dette Aar gik Anders Pedersen († 1684), der havde „Børsen" i Fæste, ligeledes i Land. Niels Mikkelsen fulgte hans Eksempel, og Borgmester Jørgen Jensens lille Skib, „der henter Ved her i Fjorden", var da Byens eneste Fartøj. Et Par Aar efter forsvandt ogsaa denne Galioth. 1677 siges, at Roskilde kun er anløbet af 7 Skuder og Baade. En Del skyldtes denne Hensygnen af Skibsfarten vistnok Krigen, der medførte, at bl. a. Borgmester Herman Schrøders Enke, Eva Motsfeldt, opgav Handelen. Hun, der var Statsminister Griffenfelds Moster, blev 1643 gift med Borgmester Gert Schrøders Søn og Efterfølger som Borgmester, Herman Schrøder († 29. Aug. 1665). Eva Motsfeldt døde iøvrigt først den 20. Januar 1706, 80 Aar gammel[67].

Godsforvalter Karsten Hansen Atkes Segl 1680. Fra et Testamente.

50. KØBSTADRETTEN. Flytningen af Roskilde Toldsted til Frederikssund Oktober 1668 synes kort efter at have bragt Sammenslutningen mellem Frederikssund og Slangerup. Det er vel dette, der, mens Statskollegiet behandlede Spørgsmaalet om Toldstedet, fandt Udtryk deri, at Slangerup 1669 formentlig ved Laur. Evertsens Død fik udnævnt to nye Raadmænd, og at Poul Steenbeck, den betydeligste Mand i Frederikssund, blev den ene, stadig med Bopæl i Frederikssund, medens den anden blev Borgmester Hans Atkes Broder, Karsten Hansen Atke, som ved denne Tid flyttede til Byen efter i 13—14 Aar at have været Godsforvalter i Løve Herred ved Kalundborg.

De to „udvalgte" har imidlertid ikke været altfor ivrige efter deres Ophøjelse. Thi den 18. December 1669 maatte Kancelliet paalægge[68] Raadet i Slangerup at faa dem til at betale den Stempelafgift, der fulgte med deres Udnævnelser. Denne Afgift blev vist aldrig betalt. Den 7. Januar 1670 blev Steenbeck Borgmester[69] i Slangerup, Andenborgmester efter Atke, hvorimod Karsten Atke ikke ellers nævnes som Raadmand og vistnok har nægtet at modtage Valg. Den 14. Oktober 1670, da Bestallingerne blev konfirmeret i Anledning af Kongeskiftet, nævnes de to Borgmestre og af Raadmænd kun Tornsen, medens en anden Slangerupborger, Cort Jespersen Gad, blev Raadmand den 10. Maj 1671.

Nogen udtrykkelig Bevilling af Købstadret for Frederikssund ken-

des ikke. Falkenborg regnedes aabenbart fra Begyndelsen, da den ejedes af Slangerup, for en Del af Købstaden, hvad der fremgaar af Byfogedregnskaberne. 1635 maatte saaledes to Nordmænd, Gunder Olsen og Helle Eriksen, bøde 5 Daler til Byfogedens Kasse „for ulovligt Køb, de brugte i ulovlige Havne mod Borgerskabet", og en anden Nordmand, Hans Skræder, $2^1/_2$ Daler for ulovligt Køb af Korn ved Sundby Færge. Dette var dog maaske kun Udslag af Byens og den kgl. Fogeds Haandhævelse af Privilegiet af 1573. Men naar det hedder, ligeledes 1635, at Byfogeden afkrævede en Skibsmand en Bøde paa $^1/_2$ Daler, „fordi han skød i en anden Mands Skude ved Sundby Færge", ses deraf, at almindelige Politiforseelser ved Færgen blev paatalt og forfulgt af Byfogeden, altsaa laa under Byens Jurisdiktion. Det er ligeledes et gyldigt Udtryk for det samme Jurisdiktionsforhold, naar de 6 Arvinger efter Brygger Jens Ibsen, der nævnes 1652, da han dette Aar døde ved Sundby Færge, maatte betale Førlov til Byen. En af Arvingerne var vist den Ole Jensen Brygger, der den 22. Juni 1670 fæstede Gaard i Udesundby efter Evert Lauridsen, som da flyttede til Frederikssund og 1675 forlod Byen.

Falkenborg og Søboderne maa altsaa, skønt Falkenborg i Skattemandtallet 1645 regnedes til Udesundby ligesom Frederikssund 1660, antages at havde faaet Del i Slangerup Købstadret ved Udvisningen 1632. Som vi har set for Mogens Ibsens Vedkommende, havde Beboerne af de to Gaarde ved Skibbroen ikke hele Tiden Borgerskab i Slangerup. Men Gaardene i Frederikssund har vel frivilligt givet sig ind under Købstaden, hvad Reskriptet om Skibbroen 1665 har fremskyndet og Steenbecks Indtræden i Magistraten i Slangerup 1669 endelig fuldbyrdet. I Skattelisterne 1676 og 77 opføres Frederikssund som „Slangerup Strandrode".

Som en enlig Svale, der dog ikke gjorde nogen Sommer, dukkede 1670 en københavnsk Handelsmand Sigvert Flor op i Frederikssund, hvor han købte et Hus og en øde Plads, vistnok Chr. Simonsens Hus og Chr. Tornsens Plads, som Flor synes at have købt af Restanceskriver paa Frederiksborg Anders Christensen Rold, der 1673 blev Byfoged i Helsingør. Flors Gaard paa Gammeltorv i København, der 1695 blev nedrevet for at give Plads for Nygade, havde han paa Grund af Tab under Krigen 1658—60 maattet pantsætte, hvad der førte til, at der Juli 1669 blev gjort Udlæg i den. Han overflyttede da sin Handel til Frederikssund og fik den 19. Oktober 1671 Bevilling[70] paa at være fri for Skat-

ter mod at betale 30 Sletdaler om Aaret til Frederiksborg Amtstue, den sidste Hævdelse af Frederikssunds Uafhængighed af Slangerup. Alt har vist tegnet sig helt godt for ham paa det nye Sted, og han, der ved sin Ankomst holdt Amme (1671) og altsaa havde et lille Barn, blev December 1672 gift med Borgmester i Nykøbing, Odsherred, Nikolay Gibsons Datter Maren[71].

Handelen i Frederikssund er nok alligevel ikke gaaet. 1676 forsvandt han igen. 1684 træffes han i København, hvor han fik Bevilling som Kommissionær (Varemægler).

Poul Steenbeck købte Flors to Ejendomme. I den ene boede en Tid Visitør Anders Iversen, der den 21. April 1674 blev udnævnt efter Jens Madsens Død. 1678 boede Iversen i Udesundby. De to Gaarde maa Flor have genopbygget. Den ene kaldes 1682 „Poul Steenbecks liden Gaard", hvori der da boede en Væver. Steenbeck ejede altsaa hele Østsiden af Gaden.

Med den Accise af Skibbroen i Frederikssund, der var tillagt Slangerup By, skete der en Forandring, idet Toldrullen af 1. Maj 1672 fastsatte ensartede Regler for alle bevilgede Acciser i Landet, for at Skibsfarten ikke skulde tynges for stærkt deraf, og for at det skulde være muligt for Skipperne paa Forhaand at vide, hvad de maatte beregne. Der kunde efter Toldforordningen kun opkræves Accise for indgaaende Varer (dog ogsaa af Varer til Udlandet) og kun for Varer fra fremmede Lande eller fra andre Provinser (Fyn, Jylland, Lolland-Falster eller Norge). Tidligere betaltes for Varer, der blot kom fra en anden By. Endelig blev Taksten nærmere og ret specificeret ændret i Toldrullen.

15. KAPITEL. EFTERKRIGSTIDEN 1660—80

51. SLANGERUP BYS GENREJSNING. Skønt Krigene i det 17. Aarhundredes første Halvdel og navnlig den sidste (1658—60) havde tilføjet Købstæderne ganske overordentlig store Tab, synes de dog at have rejst sig forbavsende hurtigt. Efter 10 Aars Forløb var de omtrent de samme som i Begyndelsen af 50'erne, og Menneskene synes at have levet Livet saa noget nær i den Aand, som raadede før det store Sammenbrud.

Et Forhold som Tyendeholdet, der viser baade Omfanget af det Ar-

bejde, Borgere fik udført, og det Omfang, hvori de havde Raad til at lade andre arbejde for sig, er en nogenlunde brugbar Maalestok.

1671, da der blev udskrevet en Tyendeskat[72], var der i Slangerup By 39 Borgere, som holdt Tyende. Tilsammen taltes 25 Karle, 9 Drenge og 30 Piger, medens Tallene i 1645 havde været 30 Husbønder foruden 6, der havde „Huskoner", 22 Karle og 38 Piger (samt 3 Sønner og 3 Døtre).

Ved en Optælling af Befolkningen 1672 var der i Slangerup 513 Indbyggere, deraf 63 under 5 Aar, ialt 90 Familier, og 85 Heste. 1645 havde der været 112 Skatteydere. 1676, da den første store Krigsskat i Aarhundredets sidste Halvdel blev udskrevet — i Anledning af den skaanske Krig — talte Borgerskabet 82 Skatteydere, hvoraf 22 Fattige og 8 Betlere. Gejstligheden, der ikke er medregnet, i Tallet 1645, udgjorde 1676 6 Skatteydere, 1645: 7.

Krigsskatten var en 2 %'s Formueskat, og der paalignedes 1676 Byen den betydelige Sum af 1113 Rgd. 5 Mk. 15 Sk., altsaa lignet efter en Formue af 55,667 Rgd. Det var nu nok for højt sat — Bispen og Stiftamtmanden lignede — og alle med Undtagelse af Præsten, Thomas Kingo, og Degnen (Rektor), hans Stifsøn Jacob Worm, kom da ogsaa i Restance, da Skatten opkrævedes. Selv Folk som Købmand Ebbe Jensen og Mølleren i Have Mølle, Købmand Ditlev From, der begge vides at have været velhavende, undlod at betale. Nogen „Skattenægtelse" har der saaledes været — Restancerne var 654 Rgd. 4 Mk. $5^1/_2$ Sk. 1677 og 1678 paalignedes nye Skatter, omend kun med Halvdelen af, hvad der var udskrevet 1676.

Agerbrug, Kvægavl og Brændevinsbrænden har foruden Handel været de vigtigste Indtægtskilder for Beboerne. 1677 taltes saaledes 24 Stude, hvoraf Borgmester Atke ejede de 16, medens Broderen Karsten havde 6, og Kræmmer og Raadmand Peder Jensen Fabjerg 2. Nogen Hesteavl var der formentlig ogsaa. Skattelisten viser 25 Hopper, fordelt paa 9 Familier. 25 Familier holdt ialt 70 Køer, og 20 Familier havde 64 Heste. 1678 var der desuden 211 Faar og Svin. Der var 1677 15 Brændevinspander og 8 Køller (til Fremstilling af Malt). Ogsaa Præstegaarden havde Kølle. De mere fremtrædende Borgere som Brødrene Atke, Raadmændene Chr. Tornsen og Peder Fabjerg, Ebbe Jensen, Ditlev From og Jacob Clausen Slagter havde baade Køer, Heste, Brændevinstøj og Kølle. Peder Jensen Fabjerg ejede endog desuden en Kedelovn. Enkelte af dem sad i en god Bedrift. Karsten

Epitafium i Slangerup Kirke over Borgmester Hans Atke († 1680) og hans anden Hustru, Anna Andresdatter († 1689).

Atke holdt saaledes 1671: 1 Avlskarl, en anden Karl, 1 Dreng, 2 Tærskere, 3 Piger og 1 Snedkersvend. 1672 havde han ogsaa Kusk. Broderen, Borgmester Atke, havde 1671: Kusk, 1 Avlskarl, 2 Tærskere og 2 Piger, og den driftige Købmand Ebbe Jensen opføres med 1 Bryggersvend, 1 Karl, 1 Dreng og to Piger. Men de var naturligvis ogsaa Byens Matadorer. De andre drev det højst til 1 Karl og 1 Pige.

Haandværkerstanden er det efter Listerne lidt vanskeligt at optælle i enkelte Medlemmer. Men Jacob Snedker havde 1 Dreng, Mads Olsen Væver en Væverpige, Iver Væver ligeledes. Mads Hansen Smed holdt Svend, Ole Smed kun Dreng, Jacob Pottemager en Svend, Niels Tømmermand og Svend Skomager ligeledes. Svend Skinder havde en Murmestersvend, vel fordi han trods sit Tilnavn var Murmester. Niels Hjulmand havde en Skrædersvend. Søren og Hans Skindere havde „Husfolk", som vel ogsaa har hjulpet dem i Bedriften. Alt dette var efter Tiden ikke ringe Forhold.

En Vurdering af Ejendommene blev optaget ved Grundtaksten 1682[73]. Foruden Raadhuset, som sattes til 100 Rgd., og Præstegaarden, der vurderedes til 200 Rgd., ansloges Byens 22 Gaarde til en Værdi af 2499 Rgd. Den største, Karsten Hansens i Kongensgade, sattes alene til 600 Rgd. Byfoged Jørg. Meulengrachts Gaard paa Torvet Nord for Raadhuset, som han havde købt 1678 af Borgmester Atke, vurderedes til 160 Rgd. Hans Atkes Enkes Gaard med Hestemølle i Kongensgade antoges at være 320 Rgd. værd. Mag. Søren Poulsens Enke, Sofie, havde en Gaard paa Torvet til 150 Rgd., men desuden en Avlsgaard i Kongensgade til 34 Rgd. Dorthe, Ditlev Froms, havde en Gaard paa Torvet til 120 Rgd., og Byskriver Mogens Mortensen én samme Sted til 69 Rgd. Paa Hestemarkedet laa Poul Steenbecks Gaard (80 Rgd.), Jacob Clausen Slagters Gaard og Ole Møllers Gaard (hver 70 Rgd.). De 22 Gaarde var fordelt med Halvdelen (11) paa Torvet, 3 paa Hestemarkedet og 8 i Kongensgade.

Byen talte 47 Huse til en Vurderingssum af ialt 630 Rgd. spredt rundt i Byen. Desuden opføres 22 øde Pladser, tilsammen 107 Rgd. værd, ialt 91 Ejendomme af Værdi 3264 Rgd. Byens Jorder er naturligvis ikke medtaget i disse Tal.

Uden Undtagelse havde Gaarde og Huse hver en Have.

52. BORGMESTER HANS ATKE. Efter Borgmester Falch Olsens Død var i Slangerup Familien Atke med Borgmester Hans Atke

i Spidsen den ledende, kendt ikke mindst for sin nære Tilknytning til Thomas Kingo, der nød megen Støtte og Hjælp hos Atkerne.

Borgmester Atke døde den 16. Juni 1680, ved et Vendepunkt i Byens Historie. Hans Enke, Anna Andresdatter, blev begravet den 24. September 1689 og maa da have været omtrent 80 Aar. Hendes Ungdom faldt allerede i 1620'erne. 1665 og 1670 havde de gamle Borgmesterfolk oprettet gensidigt Testamente[74], og i det sidste siges, at Anna Andresdatter kun havde Arvinger, fødte af Faders og Moders Søskendebørns Børn, hvorfor hun som sin Arving indsatte Bodil Jonsdatter, „i Blod mig noget paarørende", der, som det siges, allerede da havde „plejet hende i 8 Aar i hendes høje Alder". Hun fik i Testamentet en Lod, medens 9 Lodder tilfaldt Atkes Søskendes Børn. Desuden var en Del testamenteret til Kirke og Latinskole.

Præsten Mathias Karstensen Atkes Segl 1696. Fra et Testamente.

Af Atkes Søskende var Broderen Karsten Atke den mest kendte. Han døde ud paa Aaret 1692 som den sidste af dette Slægtled af Familien. Han havde først været gift med Helvig Didrichsdatter Dragun, som døde i Slangerup 1674, og giftede sig 1678 med Johanne Munchgaard[75], en Datter af Renteskriver Jens Christensen. Hendes Fætter paa mødrene Side var den kendte Jurist Rasmus Vinding. Hendes Morfaders Farbroder var Borgmester Ivar Poulsen i København. Johanne Munchgaard, der ikke fik Børn, giftede sig efter Karsten Atkes Død med Præsten Chr. Jensen Blichfeldt i Ringsted (1697) og døde 1707[76]. Af første Ægteskab havde Karsten Hansen Sønnerne Mathias (Student fra Københavns Skole 1669), der blev Præst i Stokkemarke paa Lolland, Jørgen, der døde 1682 og til den Tid havde Gaarden i Slangerup, Joachim, som styrede Nøragergaard, til han den 29. Marts 1690 blev Byfoged i Slangerup, hvor han ikke en Maaned efter afgik ved Døden, vistnok ugift, og endelig Hans Didrich, som det synes ligeledes ugift. Denne gjorde 1681 Testamente til Fordel for sin Stedmoder Johanne Munchgaard. Karsten Hansens Datter Lene var første Gang gift med en Simon Lorens Hansen [Schjødt] paa Lolland[77], senere med Mølleren Jens Pedersen i Kratmøllen. Ved sin Død 1710 efterlod hun Børn af begge Ægteskaber. Karsten Atke havde endelig endnu en Datter, Sofie Dorthea Holst, der 1711 blev gift med Klokkeren i Sorø. Hans Sønner fik 4 Lodder i Borgmester Atkes Testamente.

Borgmesteren havde 2 Søstre: Mette, som efterlod 3 Sønner og 2 Døtre, der tilsammen ligeledes fik 4 Lodder, og Merete, hvis Datter, Karen Andersdatter († 1713), eller hendes Børn skulde have een Lod. Hendes Forældre, der døde i Odense, Faderen 1679, Moderen 1684, var fra Tønder. Selv var hun gift med Mogens Mortensen Bager, Byskriver i Slangerup fra 1654, 1677 Kirkeskriver i Fyn og Ridefoged ved Graabrødre Kloster i Odense. Hans Søn, Hans Atke († 1742), var en Tid Forpagter paa Billesbøl ved Faaborg. Endelig synes Borgmester Hans Atke at have haft endnu en Broder, der ikke nævnes i

Testamentet, idet den Niels Hansen Kirkeværge, der efter 3-4 Aars Ophold i Slangerup døde her 1688 (begr. den 12. April), ved sin Begravelse kaldes Niels Hansen Atke[78].

Karsten Atkes Søn, Jørgen, var 1678 blevet gift med Dorthe Clausdatter, hvis Fader var Borgmester Claus Hansen Ogelby i Næstved († $^{21}/_{1}$ 1669). Hendes Moder, Sofie Nielsdatter, døde i denne By den 24. December 1679. Dorthe Atkes Søn, Jørgen, gik i Slangerup Skole, men døde 1700, Aaret før han skulde være Student, og blev begravet i Frue Kirke i København, hvor Borgmester Claus Ogelbys Broder, Jørgen Hansen Ogelby, var Brygger paa Nørregade. Dennes Sønner, Raadmand Peder Ogelby (død den 16. Marts 1720) og Medlem af de 32 Mænds Forsamling Hans Ogelby (begr. 5. Juni 1711), var kendte Mænd i Københavns Borgerskab. Raadmand Peder Ogelbys Steddatter, Lene Andersdatter, Datter af Brygger Anders Rasmussen i København, blev 1695 gift med Præsten Peder Villadsen Quist i Jørlunde, og Hans Ogelbys Datter, Dorothea Kirstine, blev gift med Degnen i Ølstykke, Christoffer Larsen Villing, der en Tid var Hører ved Slangerup Skole.

Købmand Claus Ebbesens Segl 1748. Fra et Testamente.

Hans Atke havde været kendt langt udenfor Slangerup og synes at have været en af de Borgere, som den nylig enevældige Kongemagt straks efter 1660 syntes at ville benytte som Afløser af den gamle Adels Repræsentanter i Kommissioner og Raad. Atke havde været en af Borgerskabets fremtrædende Repræsentanter paa Rigsdagen 1660, da Enevælden blev gennemført, og blev 1662 Medlem af den Kommission, som optog Matriklen i Jungshoved og Vordingborg Amter. Men som bekendt blev Enevældens Forkærlighed for Borgerstanden hurtigt kølnet.

Den betydeligste Købmand i Slangerup, Ebbe Jensen, ægtede 1678 en Søster til Jørgen Atkes Hustru, Anne Clausdatter Ogelby, og blev saaledes besvogret med Atkerne. Det var Ebbe Jensens tredie Giftermaal. Hans første Kone, Maren, var død 1672, og dette Aar var han blevet gift med en Anne, der døde 1677. Af første Ægteskab havde han Sønnen Jens, der døde i Slangerup 1747, hvor han drev et lille Landbrug. En Datter, Maren, af Ebbe Jensens andet Ægteskab blev gift med Møller Jens Pedersen i Kratmøllen. Med Anne Ogelby havde Ebbe Jensen tre Børn, hvoraf Bodil tilførte sin Mand, Jørgen Scheel, Faderens Købmandsgaard, medens den yngste Søn, Jørgen, blev Rektor ved Byens Latinskole, og den næstyngste, Claus Ebbesen († 1748), oparbejdede en betydelig Handelsforretning i Hillerød, hvor han 1718 købte Vejrmøllen og 1732 Slotskroen. Han var i mange Aar Forpagter af Konsumtionen der i Byen. Hans Søn Jørgen blev Præst i Bloustrød, og hans Enke Kirstine Lehmeier, en Præstedatter fra Kolding, ægtede 1749 Raadmand

FAMILIEN ATKE

A. Hans Atke († 1680)
Borgmester i Slangerup
g. 1.
g. 2. 1653 Anne Andresdatter († 1689)
g. 1. Søren Jensen († 1638)
Raadmand i Slangerup.

B. Karsten Hansen Atke († 1692)
Ejer af Nøragergaard, Løve Herred
g. 1. Helvig Didrichsdt Dragun († 1674)
g. 2. 1678 Johanne Munchgaard (1648-1707)
g. 2. 1697 Chr. Jensen Blichfeldt (1634-1717)
Præst i Ringsted.

C. Niels Hansen Atke († 1688)
Borger i Slangerup
D. Mette Hansdatter Atke
g.

3 Sønner og 2 Døtre.

E. Merete Hansdatter Atke († 1684)
g. Anders († 1679)
Borger i Tønder.

Karen Andersdatter († 1713)
g. Mogens Mortensen Bager († 1692)
Byskriver i Slangerup, Ridefoged i Odense.

Hans Atke Mogensen († 1742)
Forpagter Billesbøl, Fyn, (1737-40 Billeskov)
g. Mette Mortensdt. Snell (1673-1729)

a. Hans Didrich Atke (1651-82?)
Student 1669, stud. med. Leyden 1673.

b. Joachim Atke († 1690)
Byfoged i Slangerup.

c. Jørgen Atke († 1682)
Borger i Slangerup
g. 1678 Dorthe Clausdatter Ogelby († 1721).

Karsten († 1685).
Jørgen (1682-1700).

d. Mathias Atke († 1715)
Præst i Stokkemarke
g. 1690 Kirstine Margr. Halsen († 1738)
g. 2. Peder Blicher (1683-1746)
Præst i Stokkemarke.

1. Johanne Dorthea Atke
g. 1713 Ole Frantzen Testrup (1684-1736)
Præst i Dannemare og Tillise.

3. Barbara Hedvig Atke
g. Jacob Nielsen Brabrand, Forpagter, Binnesse.

2. Hans Atke (1708-71)
Præst i Kinservig, Berg.s Stift
g. 1740 Barbara Marie Leganger (1717-46)
g. 1749 Helene Sofie Lohman († 1770)

e. *Lene Atke* (1659-1710)
(se nedenfor)

f. *Sophie Dorthea Holst* († 1735)
(se nedenfor)

Charlotte Amalie Hansdt. (1699-1727)
g. 1725 Hans Brodersen Landorf († 1745)
Ejer af Billesbøl
g. 2. 1737 Sofie Rasch af Esrom.

Hans Atke Hansen († 1738).

Morten Hansen († 1739)

Elisabeth Hansdt
g. 1717 Peder Muhle fra Stapelholm, Forpagter Billesbøl og Billeskov.

1. Anne Christine Atke (1745-85)
g. 1771 Hans de Knagenhielm (1733-85)
Kaptejn i 2. Bergenhusiske Regiment.

2. Christine Margrethe Atke (1743-76)
g. 1771 Jens Jensen Lund (1717-97)
Præst i Førde, Bergens Stift.

3. Peder Atke (1746-92)
1781 Stiftsskriver i Roskilde
g. 1784 Charlotte Sofie Harboe (f. 1758)

4. Barbara Margrethe Atke (1750-71)

5. Frederik Atke (1756-74)
Underofficer i Norge.

e. *Lene Karstensdatter Atke* (1659-1710)
g. 1. Simon Lorens Hansen (i Lolland)
g. 2. 1707 Jens Pedersen (1660-1716)
Møller i Kratmøllen
g. 1. Maren Ebbesdatter (1673-98).

1. Peder Simonsen Schjødt (1692-før 1755)
Møller i Kratmøllen.
g. 1728 Inger Dorthe Jørgensdatter Holsted. (f. 1708)

2. Carsten Simonsen Schjødt (1695-1772?)
Købmand i Slangerup og Frederikssund
g. 1728 Mette Cathrine Lang(e) (f. 1701)
g. 1. 1725 Bertel Svendsen Corth (1701-26)
Skipper i Frederikssund.

a. Rasmus Schjødt (1729-1805)
Bødker i Helsingør.

b. Simon Schjødt (1730-1805)
Vejermester i Helsingør.

c. Bertel Schjødt (1732-75)
Købmand i Frederiksværk
g. 1763 Rebecca Andersdt. Viborg (1729-1821)

d. Else Marie Schjødt (1737-88)

e. Karen Schjødt (1741-?)
g. Klokker Elkjær, Porsgrund.

f. *Sofie Dorthea Karstensdatter Holst* († 1735?)
g. 1711 Niels Røyem († 1720)
Klokker i Sorø
g. 1721 Thomas Jensen Ursin († 1737)
Klokker i Sorø.

Sille Kirstine Røyem (1713-55)
døde i Hillerød.

3. Jørgen Simonsen (1696-1777)
Købmand i Hillerød
g. Anne Sofie Henriksdatter Hemper († 1783)

4. Maren Jensdatter (1708-39)
g. 1724 Lars Nielsen Gad (1695-1758)
Møller i Kratmøllen.

5. Dorthe Christine Jensdatter (1709-96)
g. 1. 1725 Chr. Ulrich Munch († 1728).
Bager i Sorø
g. 2. 1729 Rasmus Orm (1690-1742), Præst i Melby
g. 3. 1744 Søren Mathiesen Dorn (1716-97), Præst i Melby.

Henrik (f. 1732)
Købm. i Hillerød

Anne Gertrud (f. 1735)
g. 1762 Poul Bendtsen
Rektor i Hillerød

Helene Christine (f. 1741)

Simon (f. 1746)
Student 1764

Marie Christine (f. 1749)

Hans Holst de Place i København, som fik meget betydelige Midler ved dette sit Giftermaal. Hun døde 1770. Claus Ebbesens to Døtre havde hver 2000 Rgd. i Arv efter deres Moder, men blev hurtigt fattige efter Faderens Død.

Trods Tidernes Tryk i Slutningen af Aarhundredet naaede Ebbe Jensen, der kom til Byen 1669, dog at tjene en Formue i Slangerup. Han synes ikke at have vist særlige Anlæg som Fører i Bysamfundet, synes ikke at have haft den Samfundsinteresse, som trods alt maa have præget Borgmestrene Aarhundredet igennem, og uden hvilken de ikke havde kunnet bevare Førerstillingen. Saaledes blev der et Interregnum i „Kongerækken" mellem Atke'rne og deres Efterfølgere Gad'erne, hvis Fader først flyttede til Slangerup 1699.

16. KAPITEL. DET AANDELIGE LIV I SLANGERUP EFTER KRIGENE I DET 17. AARH.

53. KINGO I SIN FØDEBY. De første Aar efter Krigen var Slangerup Centrum for et aandeligt Liv, som sikkert betegner et Højdepunkt paa dette Omraade i hele Byens Historie.

Man forstaar, at i hvert Fald „Spidserne" i Borgerskabet havde livlig Forbindelse baade med Hovedstadens Familier og med andre udenbys.

Den Friskhed og det Mod paa Livet, trods Krig, Ødelæggelse og økonomisk Tilbagegang, som vi møder i de Digte fra denne Tid, Thomas Kingo har efterladt, synes at være et Fællestræk for Tiden i disse faa Aar. Slangerup Skole, der som tidligere nævnt havde en Opgangstid i Aarene før Krigen, gjorde sig samtidig stærkt gældende.

Efter Rektor Herman Bech havde den senere bekendte Konrektor i Roskilde Mag. Arnold Rhuman Skolen et Aar og fik til Efterfølger ingen ringere end „den danske Journalistiks Fader", Magister Anders Bording, der 1666 stiftede „Den danske Mercurius", et godt og forslagent Hovede, der lige behændigt mestrede Satiren og den „hoffærdige" Hyldest til „de store". Tiden søgte, mere end noget andet, Førere, der kunde samle efter den store Splittelse og ved sit Førerskab styrke Folket efter Nederlaget. Ogsaa de Ledende i Staten havde, som de Ledende i Slangerup, svigtet de Opgaver, som deres høje Stilling havde

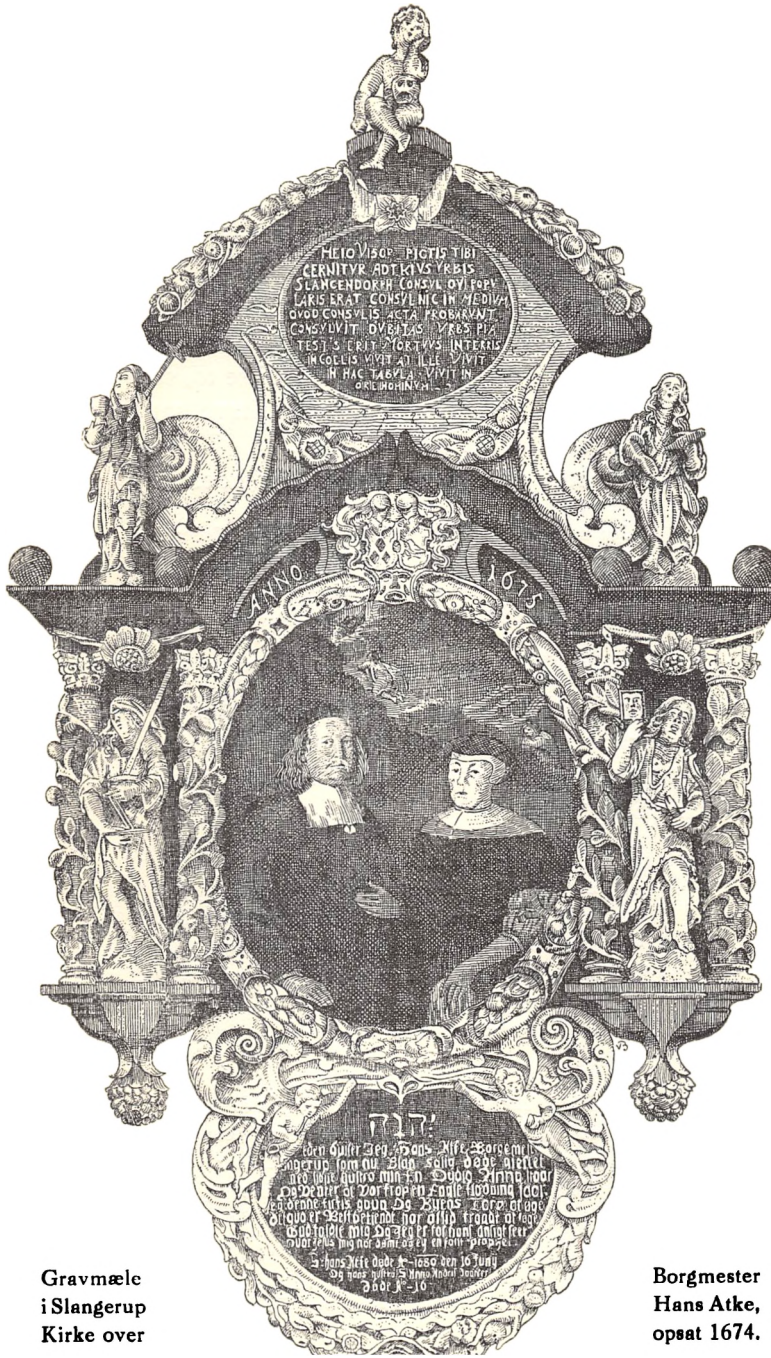

Gravmæle i Slangerup Kirke over Borgmester Hans Atke, opsat 1674.

anvist dem, og var styrtet i Gruset som en retfærdig Konsekvens af denne Svigten.

Det er dog tvivlsomt, om Bording naaede at øve nogen Indflydelse paa Befolkningen i Slangerup. Han søgte hurtigt bort og blev ansat i sin Fødeby Ribe.

Men desto mere maa Thomas Kingo, der 1668 afløste den gamle Præst, Magister Søren Poulsen, have gjort Indtryk paa Byens Indbyggere. Han var jo i egentligste Forstand en af deres egne. Efter at hans Stedsøn, den versdygtige, men giftige Jacob Worm[79] — Kingo havde været gift med hans Stedmoder — 1670 var blevet Rektor ved Skolen, kom der en Skarphed i Replikken mellem disse to, som ikke mindst paa Grund af deres nære Svogerskab maa have sat Interessen og Nysgerrigheden paa de høje Nagler i Byen.

Naar Rektoren skrev om sin præstelige Stedfader

> Jeg mangen Skjaldrer ser med Hyklepen florere.
> Med Versekram og -knas de højt tør aspirere.
> Men hvortil tjener sligt Tallerkenslikkeri?
> Det er kun Spilleværk og opblæst Fantasi.

maa Folket langt udenfor Atkes Kreds, hvortil Kingo hørte, have spidset Øren. Lige saa vel maa ogsaa jævne Folk, der af Litteratur kun kendte Postiller og Bibelen, have nydt det mundrette Sprog i Jacob Worms Digt om Kingo, vistnok skrevet allerede i det første Aar, de samtidig var i Slangerup:

> Jeg ved en Kalot,
> en Gejstlig at bære han nylig har faat.
> Hun sidder paa Toppen hans Hoved saa fast.
> Han kan den for ingen aftage med Hast.
> Hun varmer hans Pande. Det gør ham saa godt
> at bære Kalot
> at bære Kalot.
>
> Jeg væmmes derved.
> Du trykker Kalotten i Panden dybt ned,
> saa sidder i Nakken det purvorren Haar,
> og du som en Allik med Hovedet slaar.
> Forvirret du synes, fordi Du har faat
> den lumpne Kalot
> den lumpne Kalot.

Skyldes denne Respektløshed Tidens Frimodighed eller var den Krigens Værk?

Biskop Thomas Kingos Portræt.
Efter Kobberstik i Biskop Bartholomæus Deichmans Ligprædiken.
1704.

En og anden Smaamand har vel med en vis Vellyst fornemmet, at den over Degnen ophøjede Magister og Præstemand ikke i sit Svar kunde maale sig med sin Søn, Skolemesteren, naar Kingo replicerede:

Hvis er den Kalot,
Du Æsel optegner saa ilde til Spot
og laster; den sidder paa Hovedet fast,
fordi den ej for Dig aftages med Hast.
Den varmer mit Hoved og gører mig godt,
Du lumpne Hundsfot
Du lumpne Hundsfot.

Du varst i Betryk,
om ikke du havde den spanske Paryk,
der kunde bedække Dit skaldede Svin,
som mæsker Dig daglig med Øl og med Vin
og altid opspinder til Løgn en Tot,
Du lumpne Hundsfot
Du lumpne Hundsfot.

Men Kingo digtede i disse Aar ikke blot „Tallerkenslikkeri" — en Række Digte til Magthaverne. Gravskriften over hans gamle Fader, Væveren i den lille Gade († 1671), der en Dag blev afdækket i Slangerup Kirke, maa have gjort stærkt Indtryk paa alle, fra den ringeste til den højeste:

Her hviler jeg i Livsens Haab
og paa den Over-Engels Raab
blandt Ormeselskab lenter.

Min himmelgivne Sjæl i Fred
foer op at se Guds Herlighed
og Kroppens Samling venter.

Med Æren tjente jeg mit Brød,
den kroned baade Liv og Død
og var mit dyre Smykke.

Jeg aatte ikke Verdens Guld.
Nu ejer jeg saa megen Muld,
som denne Sten kan trykke.

Min Rigdom var et ærligt Navn.
Et evigt Liv i Himmelstavn
det har jeg alt i Eje.

Søg Læser, at Du det kan naa,
og tænk, at Døden dig og saa
vil en Gang slet udfeje.

Siden klang Versemaalet fra Polemikken med Jacob Worm rigere i Kingos pragtfulde Salme, en af de skønneste, der er skrevet paa Dansk:

Far, Verden, far vel.
Jeg kedes nu længer at være din Træl.
De Byrder, som Du mig har byltet oppaa,
dem hvister jeg fra mig og vil dem forsmaa.
Jeg river mig løs, og jeg kedes nu ved
Forfængelighed
Forfængelighed.

Ak, Ære, hvad er?
Hvad er Dine Kroner og Kranse, Du bær:
Misundelse sidder Dig altid paa Ryg,
Du hemmelig stødes og sjælden est tryg.
Du ofte der snubler, hvor andre de gled,
Forfængelighed
Forfængelighed.

Saa far da, far vel,
Du skal nu ej længer bedrage min Sjæl,
Bedragelig Verden, jeg takker Dig af
og synker Dig ned i Forglemmelsens Grav.
Jeg længes at bøde min Sorg og min Nød
i Abrahams Skød
i Abrahams Skød.

Ogsaa Anslaget til denne Salme havde Kingo fundet, mens han var i Slangerup, hvor han 1674 skrev et Gravvers over Karsten Atkes Hustru, Helvig Dragun. Det begynder saaledes:

Al Verden, far da vel! Mig lyster ej at bygge
oppaa din løse Sand. Din store Flagreskygge
har falsket mangen Mand, at naar han stod sig bedst,
da var han Lykkens Svig og onde Skæbner næst.

Kingo glemte, som man ser, i sin Ophøjelse til Bispeværdigheden 1677 og senere til Adelstanden ikke det jævne Gemyt, han havde faaet ved sin Gang blandt Almuesfolk og Hverdagslivets smaa Mennesker i sin Barndoms Slangerup. Med de Vers, han 1685 skrev til Vægterne til Brug paa deres Runde i Københavns Gader om Natten, opridsede han Døgnets Historie i de smaa Købstæder med saa sikre Linjer, at man intet Sted i Verden finder bedre Beskrivelse af Borgerlivets Stilleben end i disse Erindringer fra Slangerup.

Jacob Worm, der 1681, samme Aar, Kingos Salmer blev udgivet,

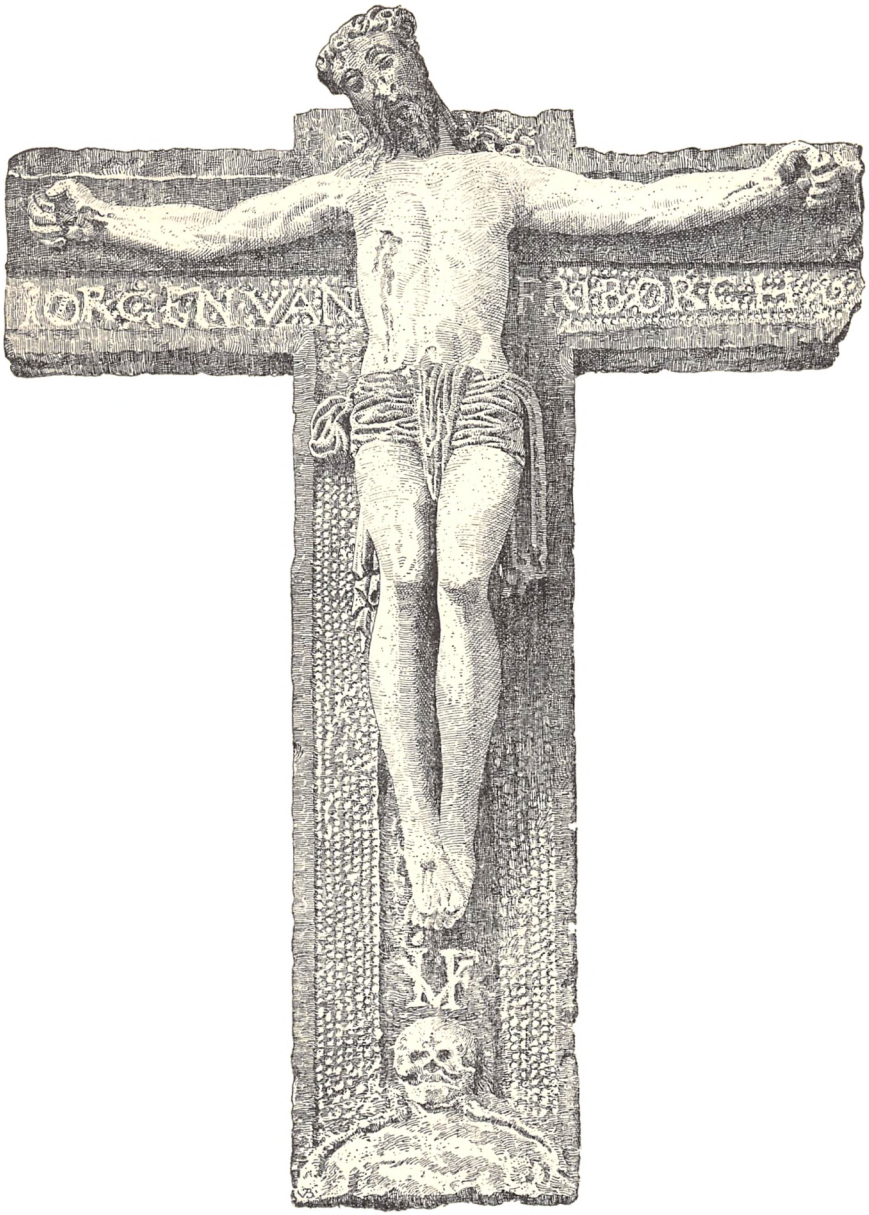

Gravmæle af Sten i Slangerup Kirke, opsat over Raadmand Jørgen v. Friborg († 1625).

blev dømt til Døden, men benaadet mod at udvandre til Ostindien, hvor han døde 1693, har sikkert tilgivet sin Stedfader, om han har læst denne Poesi. Den var Kingos egentlige Væsen.

54. MENIGMANDS STEMME. Paa de Epitafier i Slangerup Kirke, hvorfra denne Efterkrigstids Mennesker taler til Eftertiden, har Kingo sat sit Præg. Over Raadmand Jørgen v. Friborg satte han en Mindeskrift, idet Erindringen om denne Bygmester endnu var knyttet til et gammelt Krucifiks, som Borgmester Atke 1668 lod gøre i Stand. Ogsaa denne Borgmester viede Kingo en Minderune i Kirken. „Han var Folkets Mand", „han lever i Menneskenes Øren", „denne Mand

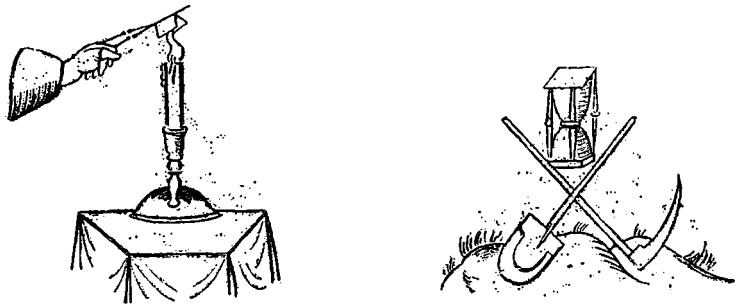

Vægtegninger i Borgmester Atkes Gravhvælving.

var et Billede til Efterlignelse for Dig", hedder det paa Latin. Og som et fuldttonende Digt fra Borgernes store Tid før Krigene hedder det endnu — forfattet af Kingo — over Hans Atke ved dennes Død 1680, som det kunde være skrevet hundrede Aar senere af Idyllens første Digter, Ambrosius Stub:

> At frygte Gud, at leve vel og vel at dø, deslige
> ej bedre kan man nogen Sjæl til Efterminde sige;
> for sligt vor Atke efterlod sit Mindes søde Lugt,
> at leve saa og saa at dø, er det dog ikke smukt?

Men Tidens Trængsler havde allerede skabt andre Stemninger, Frygt og Utryghed, Nervøsitet og Svaghed. Allerede 1662 skriver en Borger, Mikkel Jensen Horsens, der maa være kommet til Slangerup Aaret før, over sin Datter, Johannes, Grav en lang Klage over Livets Svigefuldhed:

> Et Menneskes Levned, Pragt og Mod
> allersnarest, naar Lykken synes god,
> hastelig endes. Thi Verdens Ære
> agter ikke længe at have een kjær.

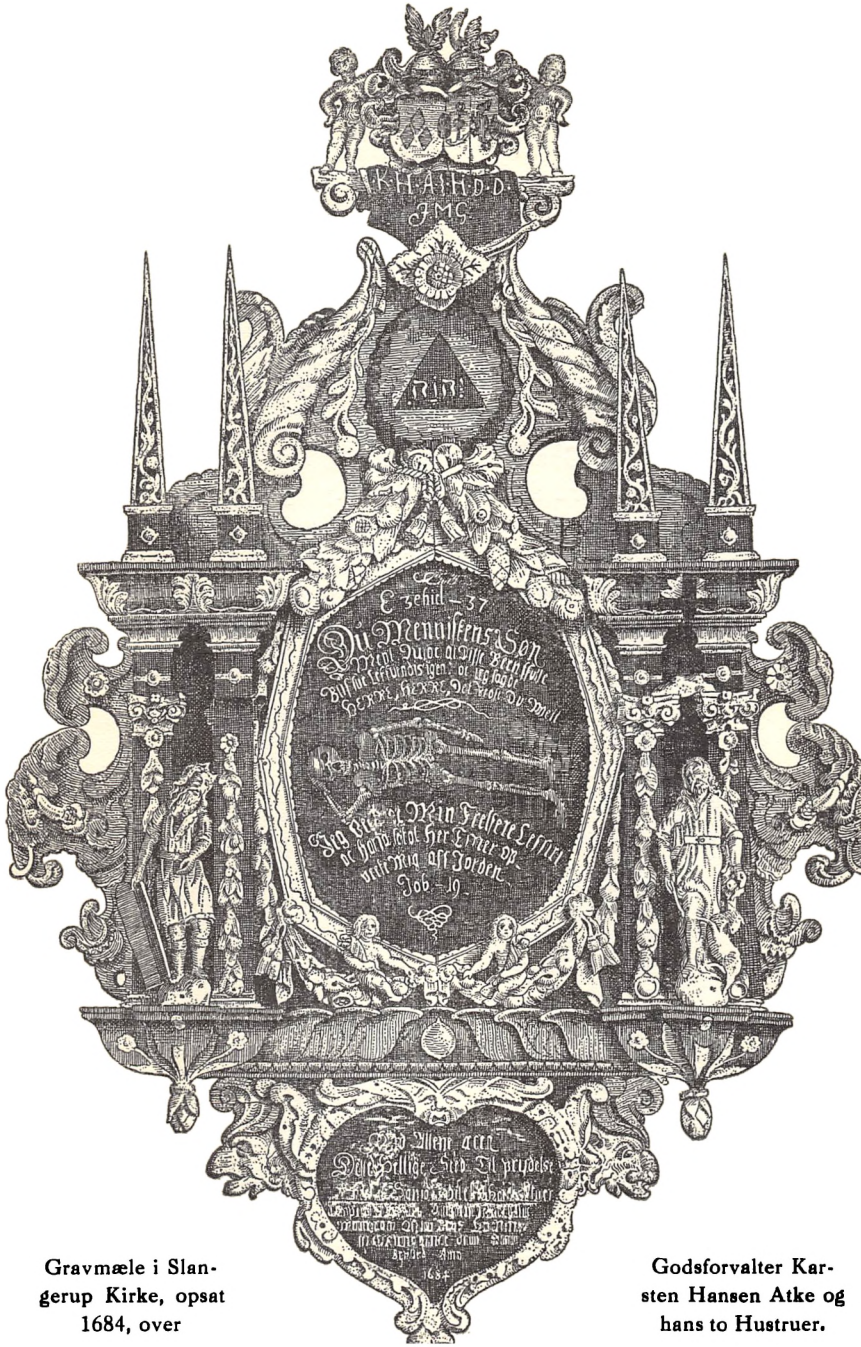

Gravmæle i Slangerup Kirke, opsat 1684, over Godsforvalter Karsten Hansen Atke og hans to Hustruer.

Naar hun synes for andre Dig blid,
neppelig slaa paa hende Din Lid.
Alene det monne Gudsfrygt give,
taalmodig at dø og salig at blive.

Den, der ikke som Atkerne og andre Slangerup Borgere dog fik reddet noget af denne Verdens Goder gennem det svenske Ragnarok, er blevet voldsom nok i sin Trods mod en ubarmhjertig Skæbne. Denne Stemning skurrer fra et enkelt Gravminde som en sprukken Pauke ind mellem de frejdige, værdige Stemmer, der høres ud af Epitafierne paa Slangerup Kirkes Vægge den Dag i Dag. Det er Gravmindet over Mølleren i Have Mølle, Ditlev Hansen From, der døde i Begyndelsen af Aaret 1680, altsaa samtidig med Borgmester Atke. From, der vist ligeledes var Sønderjyde, giftede sig 1649 med Enken efter Hans Høg, fra 1641 Fæster af tre Gaarde i Slagslunde, der tilsammen udgjorde den gamle Bispelensgaard der. Den var i Ny og Næ kongelig Gæstegaard, og dens Fæster var Skovfoged paa Stedet. Da Slagslunde By 1669 blev solgt til Christoffer Parsberg, flyttede Hans From til Slangerup som Købmand. 1673 eller 74 fæstede han Have Mølle.

Hvem der nu end er Forfatter af hans Gravvers, mærkes der en anden Tone, end vi ellers fornemmer fra denne Tid. Det hedder:

Fra Fængsel, Sorrig og Modgang stor
har Gud skilt mig fra denne Jord.
Du Jord har taget min Krop til Dig.
Min Sjæl er faren til Himmerig.

I Dag Dig — Ditlev H. From — i Morgen mig.

Lykken gør en Springedans,
farer op og neder med sin Svans.
Vel den, der faar en Ærekrans.
Gud min Trøst.

Efter at Danmark havde gennemgaaet den skaanske Krigs fire Aar og tabt, blev imidlertid dette Tonen. De, der var Børn under Krigen 1658—60, voksede nu til, og vi har set af de faa Linier, der foran er gengivet af Kingos Salmer for Tiden efter 1680, at ogsaa hans lyse, glade Stemme var forandret. Købmand Ebbe Jensen bekostede 1693 en Alterskranke i Kirkens Kor. Samtidig skrev ogsaa han paa dettes Gitter de utrygge Ord fra Ditlev Froms Gravminde: „Betænk og se her, kiære Sjæl, i Dag er det mig, i Morgen Dig." Ebbe Jensen døde dog først 25 Aar efter.

Ved Aar 1680 slog Rytmen om. Et Tidehverv var inde.

TREDIE AFSNIT

1680—1720: DE STORE SKATTER

17. KAPITEL. SKATTERNES TRYK

55. MANGE BORGERE REJSTE BORT. Byernes og Borgernes Liv, som ogsaa Bøndernes og de øvrige Stænders, prægedes de sidste 20 Aar af Aarhundredet især af Skatternes voldsomme Tryk. Krigsstyren 1676 indledede, og medens Konsumtionsafgifterne betaltes af hver lille Sending Varer, der førtes indenfor Byens Grænser, bragte næsten hvert eneste Aar „extraordinært" en ny Skat. Skatterne syntes aldrig at faa Ende.

Allerede overfor Krigsskatten 1676 svigtede Borgerne. Restancerne udgjorde, som foran nævnt, over Halvdelen af Skatternes Beløb. De fleste Restancer blev aldrig betalt. Efter Atkes Død fandt Regeringen hans Efterfølger i Raadmand Jørgen Jacobsen Meulengracht, der, da han blev Raadmand den 9. Maj 1678, var Forpagter paa Ørritslevgaard i Lunde Herred paa Fyn. Hans Broder Lorentz var Aaret før blevet Præst i Slangerup, hvor han afløste Thomas Kingo, da denne 1677 blev Biskop i Odense. Den 25. Juni 1680 udnævntes Jørgen Meulengracht til Borgmester efter Atke — Poul Steenbeck var det stadig — og hans første Opgave maatte blive at faa Orden i Skatterestancerne, hvad der imidlertid først lykkedes 1689, efter at Regeringen flere Gange havde lagt et stærkt Pres paa ham. Meulengracht var af den Type, som Lensmændene før 1660 med Forkærlighed havde anvendt ved Besættelse af Magistratstillingerne, Mænd, der var trænet under Arbejdet med Jordegods og Skattebønder. Men allerede 1690 var han dog træt og blev Acciseskriver i København, hvor han var født, og hvor han 1698 blev Raadmand. Der døde han 1706.

Da Meulengracht den 20. Juli 1689 lod optage Tingsvidne om Skatteydernes Evne til at betale, konstateredes det, at af Borgerne af 1676 var 9 flyttet og 4 rømt, d. v. s. flygtet for deres Kreditorer, foruden Tolde-

ren Falch Dalhof, der den 5. September 1676 rømte til Hæren i Sverige og senere blev Foged i Norge, 1680 i Sundhord og Vos Fogderi, 1691 i Nordhord Fogderi ved Bergen[1]. Visitøren, Anders Iversen i Frederikssund, havde ogsaa gjort sig usynlig. 15 Borgere var døde. Ialt var 41 af de 82 Skatteydere borte, og deres Restancer var 158 Rgd. 10 Sk. Ogsaa Krigsskatterne for de følgende tre Aar viste store Restancer, skønt Skatterne kun var halvt saa store som i 1676. 1683 og 1699 blev der udskrevet nye Krigsskatter paa Formuen, men dog mindre end i 70'erne. Da der 1689 blev udskrevet et Tvangslaan, var der da ogsaa kun een Mand i Slangerup, hvem Laanet kunde paalignes, Købmand Ebbe Jensen. Han betalte 100 Rgd.

Blandt dem, der rejste bort for den første, voldsomme Udskrivning, var endog en af Raadmændene, Cort Jespersen Gad, født i Hylstrup ved Sorø, som Søn af en Skovfoged Jesper Lauridsen († 1677, 73 Aar gl.), der fik Navnet Gad, fordi han (1627) havde fæstet Gaarden efter Niels Andersen Gad († 1627), Stamfader til en af de endnu levende Slægter Gad[2], der muligvis ogsaa stammer fra Læsø, idet den førte et omvendt Anker i sit Segl. En Mogens Gad nævnes dog i Hylstrup allerede 1484. Raadmanden i Slangerup rejste bort 1676 efter kun i 5 Aar at have været Raadmand. Raadmand Christen Tornsen mistede alt ved, at hans Gaard brændte 1678, og rejste ligeledes bort, formentlig til sin Slægt i Jylland. Han var vist en Præstesøn fra Rye ved Silkeborg. Han var død 1682, da Grundtaksten i Slangerup blev paalignet. Hans Kreditorer havde taget hans Gaard her, medens hans to Børn, hvoraf det ene, Falch Christensen Sylve, f. 1663 i Slangerup, blev Præst i Flade paa Mors, dog beholdt „en Bolig", som de vel ikke har kunnet komme af med.

1690 opføres nemlig ikke færre end 3 Gaarde og 8 Huse i Byen som øde (ubeboede). En af Gaardene ejedes af den 1683 afdøde Præst, Lorentz Meulengracht, hvis Enke, Marie Rosenmeier, blev gift med Præsten Hans Lorentzen Lønborg i Fruering og døde 1688. De to andre Gaarde ejedes af den afdøde Kirkeværge Niels Hansen [Atke] og Ditlev Froms Enke, der døde i Have Mølle 1688 (begr. 28. Febr.), altsaa Folk, hvis Efterladte ikke er gaaet fra Arv og Gæld. Men det synes, som om en Gaard i Slangerup var et værdiløst Aktiv.

Overalt i Landet klagede Byerne over Skatterne. Der udsendtes 1682 til alle Byer Kommissioner, som skulde undersøge disse Klager og sammenkalde Borgerne paa Raadhuset for at høre paa dem og dømme i

Klagerne. Thi disse rettedes ligesom i 1619 mod Borgmestre og Raad, der ogsaa i adskillige Byer havde forfordelt deres Medborgere. De allerfleste Steder var dette dog Smaating i Forhold til Regeringens Krav til Borgerne. Men betegnende nok, eller beregnende nok, lod Regeringen netop de samme Kommissioner optage Grundtakster rundt i Byerne, Vurderinger af Huse og Gaarde, som skulde bruges som Grundlag for Skatteligninger. Disse Grundtakster kom de fleste Steder til at gælde 100 Aar og mere. Byernes Markejendom optoges ligeledes til Taksation og indførtes i den almindelige Matrikel, der var Grundlaget for Hartkornsskatterne.

I Slangerup var Kommissionen for Nordsjælland til Stede paa Raadhuset den 10. Marts 1682. Den bestod af Landsdommer Anders Engberg og Johan Worm, som Aaret efter blev Deputeret i Rentekammeret.

Raadmand Christen Tornsens Segl 1660. Arvehyldingsakten.

Her havde Borgerskabet intet at klage over. Dog havde Borgmester Poul Steenbeck ikke i 18 Aar betalt Grundskyld (4 Sk. aarligt) af sin Gaard, som han vel altsaa har arvet efter Mogens Ibsen. Steenbeck havde heller ikke gjort Rede for sine Regnskaber. Men allerede den 6. April kunde dog Borgernes Repræsentanter, 10 Mand med Ebbe Jensen i Spidsen, skrive til Kommissarerne, at Steenbeck havde rettet for sig og betalt 191 Rgd. til Borgmester Meulengracht, hvorefter alt var i Orden.

Men det var kun Borgerne, der var tilfredse. Regeringen havde stadig ikke faaet betalt de store Skatterestancer, der var i Byen, og den gjorde Borgmestrene Atke og Steenbeck ansvarlig for dem. For Tiden $^{1}/_{1}$ 1671 —$^{31}/_{12}$ 1680 var der en Restance af Byen for 2 Baadsmænd og 518 Rgd. 94 Sk. Ialt skulde der i dette Tiaar have været betalt for 20 Baadsmænd og 8107 Rgd. 19 Sk.

Skatterne lignedes af 4 Borgere. Der opføres 1676 og 78 i Byen 4 Roder, nørre, søndre, midterste og vestre, uden at denne Inddeling dog synes at have haft noget med Ligningen at gøre.

Der synes i denne Periode kun at have været een Kæmner, som sædvanlig fungerede 3 Aar. 1675—77 var det Peder Jensen Skræder, og før ham var Ebbe Jensen Kæmner. 1678—80 havde en Jens Laursen denne Stilling, som Borgmester og Raad besatte. Ogsaa Kæmnerne gjordes ansvarlige for Skatterne, formentlig dog kun, naar de

ikke havde afleveret Pengene, og Jens Laursen blev derfor 1689 sagsøgt til Betaling af 284 Rgd. Han døde under Sagen, men Boet betalte Pengene. Af Restancerne derudover skyldte Meulengracht 33 Rgd. 72 Sk., Froms Enke 6 Rgd. og Byskriver Mogens Mortensen 63 Rgd. $9^1/_2$ Sk. De kunde ogsaa indkræves. Men tilbage blev 195 Rgd. 22 Sk. og Pengene for 2 Baadsmænd; disse Beløb var uerholdelige.

Borgmester Atkes Enke var gammel og Poul Steenbeck døde 9. eller 10. Marts 1689[3]. Hans Enke og Atkes Enke ansøgte da om Eftergivelse af Restancerne, hvad der bevilgedes ved Reskript af 21. Decbr. 1689[4], saaledes at Skatterestancerne endelig dermed var ude af Verden.

Borgmestrene Atke og Steenbeck blev ogsaa gjort ansvarlige for det Beløb, den tidligere Lensmand Otto Pogwisch havde laant af Slangerup Kirkes Midler, og som han ikke kunde betale. Han havde vel den 11. Juni 1670 udstedt Obligation til Kirkeværgerne paa 471 Rgd. at forrente med 6 % om Aaret, og 1676 og 1677, da Ebbe Jensen var Kirkeværge, blev Renterne betalt. Men det blev derefter nødvendigt at anlægge Sag imod Pogwisch, og da en Landstingsdom heller ikke efter Udlæg hos ham bragte Pengene hjem, blev Atkes Enke og Steenbeck ved Højesteretsdom af 20. Oktober 1686 dømt til at erstatte Beløbet. Meulengracht, som nu var Byfoged, gjorde derefter Udlæg hos Poul Steenbeck, der endog nægtede at lukke op for Fogeden og hans Folk. De „skrev" da hans mellemste Gaard paa den østre Side af Frederikssund, „som er den Gaard, den skaanske Præst sidst iboede", og som da var øde. Den vurderedes til 70 Rgd. Byfogeden gjorde dernæst ogsaa Udlæg i Steenbecks Jorder i Slangerup Marker, hvor han ejede 23 Tdr. Land, og „i hans øde og forfaldne Gaard i Kongensgade ved den latinske Skole". d. v. s. paa det søndre Hjørne af Præstestræde. Den vurderedes til 28 Sletdaler 2 Mk., men med Jorderne blev det dog 428 Sletdaler.

Ogsaa denne Sag ordnedes imidlertid uden Tab for Steenbeck eller Atkes Enke. Thi 1687 købte Staten Fordringen[5] paa Pogwisch af Slangerup Kirke. Pogwisch havde misbrugt sin høje Stilling til at „laane" ogsaa andre offentlige Penge. Kirken fik som Betaling for Fordringen Halvdelen af Herlev Kongetiende.

Da var Borgmester Atke, som nævnt, forlængst bragt til Hvile i Gravhvælvingen under Slangerup Kirkes Gulv i sin Hustrus Slægtsgrav. Men saa lidt som Heine Friis, Hans Mikkelsen og Falch Olsen, endte Atke sit Liv, uden at kolde Skygger formørkede hans Livsaften.

56. HANDELEN INDSNØRES. Samtidig med Skattetrykket paa Byen mistede Frederikssund ved Plakat af 4. September 1680 Toldstedsretten. Toldstedet blev dog kun flyttet. Stedet kunde stadig besejles. Alle de smaa Toldsteder i Isefjorden, Roskilde, Frederikssund, Holbæk og Nykøbing sammenlagdes og overflyttedes til Rørvig. Planen havde været, at det nye Toldsted skulde lægges paa Halsnæs, men det blev altsaa Rørvig, hvor den endnu staaende Toldergaard opførtes 1681 for 900 Rgd. Tolderen i Holbæk, Lyder Mortensen Lachmann, der, før han den 21. Januar 1663 blev Tolder, havde været Skipper for Byens Købmænd, forflyttedes den 18. Sept. 1680 til Rørvig, hvor der den 16. Sept. desuden ansattes en Visitør, Peter Kiærulf. Tolderen i Frederikssund, Hans Henriksen, der den 12. Okt. 1676 havde afløst Falch Dalhof, blev forflyttet til Skagen, hvorfra han senere kom til Norge. Paa hvert af de tidligere Toldsteder i Isefjorden blev boende en Visitør*).

Byskriver Niels Mouritzens Segl. Skattemandtal 1678.

Allerede 1661 havde Regeringen befalet, at al Indførsel til Sjælland fra Udlandet kun maatte ske over Stabelstæderne København og Korsør. Ved Forordning af 16. Januar 1682 blev det forbudt de smaa Byer, ogsaa Slangerup-Frederikssund, at handle paa Udlandet, og samtidig afskaffedes Borgmestre og Raad. Byen, der heri delte Skæbne med saa mange Byer, beholdt af Øvrighed kun en Byfoged. Den 13. December 1682 udnævntes Borgmester Meulengracht til Byfoged. Borgmester Steenbeck „reduceredes" ligesom Byens eneste Raadmand Peder Jensen Fabjerg, der var udnævnt den 20. November 1681, over et Aar efter at Meulengracht var blevet Borgmester. Efter Raadmændene Gads og Tornsens Bortrejse havde Raadet kun bestaaet af de to Borgmestre og Meulengracht. Fabjerg forlod iøvrigt Byen 1686. Da Meulengracht blev Byfoged, afskedigedes den tidligere, Niels Evertsen.

Den eneste kommunale Embedsmand var derefter Byskriveren, Niels Mouritzen.

Det var Regeringens Tanke med Loven af 1682 om Købstæderne at

*) I Frederikssund afløstes Anders Iversen den 18. September 1680 af Jens Pedersen Billenberg, en landflygtig Skaaning (Billenberg er en By i Skaane), der, som en Belønning for sin Troskab mod den danske Konge, da denne faldt ind i Skaane, den 7. Okt. 1681 fik Bevilling paa Skattefrihed til 1698, som saa mange Skaaninger, der bosatte sig her i Landet paa den Tid.

monopolisere Handelen paa Udlandet for nogle enkelte Byer, de større, og alene de beholdt Borgmestre og Raad. Roskilde og Holbæk var blandt dem. Nykøbing og Slangerup-Frederikssund mistede Magistraten.

Rigtignok fik ved Reskript af 16. August 1687 alle Byer ved Kysterne atter Ret til at handle paa Udlandet, dog kun med egne Skibe, og der undtoges de vigtigste nordtyske Handelsstæder: Hamborg, Lybæk og Bremen, hele Mecklenborg og Pommern. For de smaa Byers Vedkommende, hvor de økonomiske Kræfter blev udslidt af de mange Skatter, kunde saaledes Reskriptet af 1687 ikke raade Bod paa det betydelige Indgreb, der 1682 var foretaget overfor dem. Udlændinge maatte stadig ikke besejle disse smaa Byer. Her i Isefjorden var det f. Eks. følgeligt, at Skibe, der fra Udlandet kom til Holbæk med Varer, ikke maatte anløbe de øvrige Byer, selv om de ikke fik udsolgt i Holbæk. Det fordyrede Varerne. For Isefjordens Byer blev kun tilbage Tømmerfragten og de betydelige Kornudførseler til Norge, som stadig dreves herfra. Der fiskedes en Del i Isefjorden, og det gav Anledning til et vistnok betydeligt Smugleri; især smuglede en Del Skaaninger, der kom sejlende i Fiskerbaade og saaledes var camouflerede. Tolderen i Rørvig klagede stedse derover. Han havde jo 8 Mil til Roskilde, 3 til Frederikssund, 5 til Holbæk og 1 til Nykøbing.

Større Skibe var dog nemmere at passe paa. Thi de maatte i de fleste Tilfælde søge Lods, hvad der lejlighedsvis omtales 1669. 1681 ses det, at Ole Madsen Lodsmand i Rørvig tog 3 Rigsdaler for at lodse den kgl. Galioth „Røde Vinfad" fra Kong. Maj. Bro, som kaldes Fjordgab [ved Rørvig], til Frederikssund Bro". Ved Indløbet fra Kattegat var der i første Halvdel af Aarhundredet blevet bygget en Skanse, Rørvig Skanse, til Forsvar mod svenske Kapere og Strejfskibe.

Som meddelt rejste Meulengracht fra Slangerup 1690, Borgmester Hans Atkes Brodersøn, Joachim Karstensen Atke, var en kort Tid Byfoged, men døde, og til hans Efterfølger udnævntes 1690 Hans Nielsen Ølgod, der 1680 var indvandret fra Skaane, hvor han ejede Rye Teglværk ved Helsingborg, Han drev, da han udnævntes den 20. Maj 1690, Kollerødgaard efter en kortere Tid at have haft Isterød Teglværk ved Birkerød. Han var en af de Skaaninger, der var fri for Skatter i 20 Aar fra 27. Aug. 1678.

Straks efter hans Ansættelse gik den i 1665 Byen tillagte Accise tabt, uden at nogen i Byen vistnok har vidst det før længe efter, at det var sket. Toldloven 1686 havde nemlig bestemt, at Accisen i de Byer, hvor

der ikke var Magistrat, skulde opkræves af Tolderen, for Frederikssunds Vedkommende altsaa Tolderen i Rørvig, hvor Christoffer Bichel (eller Bygel), der i 12 Aar havde været Hoffourer, den 25. Januar 1687 afløste den afdøde Tolder Lyder Lachmann. Efter Forslag af Bichel blev det ved Rentekammerets Resolution af 24. Febr. 1691 bestemt, at Accisen af Frederikssund og Nykøbing skulde anvendes til Reparationer af Skibbroen i Rørvig, en Flaadebro, der var blevet bygget 1687. Der var nemlig temmelig mange Reparationer, fordi Bønderne ved Færgestedet brugte den mere, end den kunde holde til. De høje Bakker af Flyvesand, der indtil da havde ligget ved Toldergaarden, blæste bort i dette Aar og foraarsagede stor Ravage. Rentekammeret, der senere paaberaabte sig Toldloven som Støtte for sine Dispositioner over Accisen, har aabenbart opfattet Broen i Rørvig som en Afløser af Broen i Frederikssund. Men denne sidste forfaldt derefter mere og mere. Saa vidt ses, har heller ingen i Slangerup spurgt til Accisepengene før 30—40 Aar senere (1727).

Byfoged Hans Nielsen Ølgods Segl. Skatteregnskab 1705.

Fra 1. Marts 1691 havde Frederikssund heller ingen Visitør mere. Alt Toldpersonale var saaledes i Rørvig. Toldvæsenet var nemlig 1691 blevet forpagtet ud til Tolderen i København, Laurids Eskildsen, der imidlertid døde umiddelbart efter. Den kendte Admiralitetsraad Jens Lassen overtog derefter Forpagtningen med sine Brødre, Niels og Lars, og sine tre Sønner, Christen, Frederik og unge Christen samt en Købmand Johan Hermanni som Interessenter. Forpagtningen gjaldt Aarene $^{1}/_{1}$ 1691 til $^{31}/_{12}$ 1693, men Jens Lassen kom hurtigt økonomisk tilkort og maatte afstaa Toldvæsenet til Edvard Kruse. Ved dennes Død kom det dog fra 1. Januar 1696 atter til Staten, der beholdt det gamle Toldpersonale, som ogsaa Toldforpagterne havde overtaget ved Forpagtningens Begyndelse.

Visitøren i Frederikssund, Jens Pedersen, der iøvrigt ogsaa boede her, mens Forpagterne havde Tolden, blev forflyttet til Rørvig, medens Visitøren der, Peter Kiærulf, kom til Køge.

57. DE SMAA KØBSTÆDERS VANSKÆBNE. Det er forstaaeligt, at Lovenes Angreb og Skatternes Byrder bragte Slangerup en ganske overordentlig Tilbagegang. 1699 var Skatteydernes Antal kun 48, og vil man maale Driftigheden med Tyendetallet, ser man, at Byen dette Aar kun talte 13 Husbønder (hvoraf jo 4—5 var Embedsmænd),

med 10 Karle, 6 Drenge og 19 Piger. 1676 og 77 havde Købmand Ebbe Jensen, der formentlig kunde bedømme Forholdene bedre end de fleste andre, forpagtet Konsumtionen for 760 Rgd., og da Kruses Arvinger opgav Forpagtningen, kunde Byen næppe betale 400 Rgd., som den havde gjort i Toldforpagtningens Tid, da Konsumtionen var indbefattet i Kruses Toldakkord. Rentekamret vilde for at fri Byen for Forpagternes Ubehageligheder overlade den Konsumtionsafgiften for en fast aarlig Sum, og da Byfogeden erklærede, at 400 Rgd. kunde Slangerup ikke yde, men foreslog, at Ebbe Jensen igen fik Konsumtionen for en fast Afgift, maatte Rentekammeret true ham med Nedsættelse af en Kommission om Sagen, fordi det syntes, at han „gjorde Part med" Ebbe Jensen. Byfogeden paalignede da Byen de 400 Rgd., men da Kammeret ønskede et Par Borgeres Kaution for Beløbet, erklærede han, at der ikke var nogen vederhæftig Mand i Byen uden Ebbe Jensen, og denne undslog sig. Kammeret maatte da se bort fra Kautionen[6].

Saaledes slæbte man sig hen til 1700. Byfogeden blev betænkelig over, at udenbys Folk købte Byens Jorder, og spurgte Kammeret, hvad han kunde gøre derved. Kammeret kunde naturligvis blot henvise til, at den Fritagelse for Matrikelskatten, som man havde maattet give de forarmede Byer (dem alle), ikke kunde komme udenbys Folk til gode. Dette Standpunkt har vel ogsaa noget dæmpet Byernes stykkevise Salg til de omboende. Borgerne antoges iøvrigt at have Forkøbsret til alle Jorder, der kom i Handelen, og Byfogeden nægtede at lade Skøder til udenbys tinglyse, hvis der endnu var Købere blandt Borgerne[7].

Slangerup synes dog at have været værre stillet end de øvrige sjællandske Købstæder. Medens den 1683 havde været Nr. 12 i Købstædernes Række, med Sorø, Nykøbing, Storehedinge, Ringsted, Skelskør og Præstø i den nævnte Rækkefølge under sig, var Slangerup 1714 Nr. 15 med kun Storehedinge, Skelskør og Præstø efter sig — efter Krigsstyrsskatterne at dømme. Selv Nykøbing var 1714 foran som Nr. 13[8].

Hvor fortvivlet Stillingen var for de smaa Byer, fremgaar af det Hjertesuk, hvormed Byfogeden i Nykøbing S., Hans Jørgensen Grundtvig, ledsagede sit Skatteregnskab 1691:

„Borgerskabet er ganske i Grund forarmet," skrev han, „og tiltager desværre derudi Aar efter andet jo mere og mere. Det var at ønske, at de højgunstige Herrer udi det højlovelige Kammerkollegium vilde ganskeligen intercedere paa dette fattige Borgerskab hos H. k. Maj., at H.

kgl. Maj. allernaadigst vilde behage at gøre denne ringe og forarmede Stad til en Landsby, og at man maatte nyde det derpaa Skatter at betale lige med Bønder og derimod allernaadigst maatte forskaanes for Købstadsskatter. Thi det er dette forarmede Borgerskab umuligt længere at betale Konsumtion og andre Købstæderne paalagte [Skatter], eftersom de ingen borgerlig Næring haver uden alene syv Mand, hvoraf de tre dog ganske lidt haver, og jeg ikke uden med største Vemodighed hos nogle af dem kan faa inddrevet, hvad de er pligtige at betale. Thi jo ringere et fattigt Borgerskabs Tilstand er, desto større Fortræd og Vederværdighed falder for den fattige Øvrighedsmand, som desværre snart daglig tiltager. Det fattige Borgerskabs Lejlighed [Kaar] er langt ringere end Bondens. Thi de fleste her i Byen er ikke saa gode som Husmænd paa Landsbygden, og de andre haver liden Avling, somme ikkun faa, andre flere Agre at dyrke, deraf de ikke kan have deres Ophold for Konsumtions og andre store Udgifters Skyld Vinteren igennem, endsige at have noget til Sædekorn og Sommerføden. Og derfor en Del af den ringe og sandige Jord her for Byen bliver beliggende usaaet, saasom den ikke er god for at bringe Korn tilveje dermed at besaa. Der dog en Bonde paa Landsbygden haver langt bedre Ophold og mindre Udgifter, idet, naar han trænger, haver han sin Husbond, som forstrækker ham til sin Fornødenhed.

Derfor endnu som tilforn allerunderdanigst begærer, at denne By maatte blive gjort til en Landsby."

Ekstraskatterne i Slangerup-Frederikssund udgjorde i de 11 Aar 1671—81 ikke mindre end 8152 Rgd. I de følgende 10 Aar til 1691 opkrævedes yderligere 3836 Rgd. 1692 og 1693: 1192, saaledes at de 23 svære Skatteaar havde kostet Byen ialt 13,180 Rgd. i Ekstraskatter. Ovenpaa de fattige Aar før Krigen og den store Ødelæggelse under Svenskernes Besøg i Landet tog Regeringens Udskrivninger helt Modet fra Byen. Allerede 1684 hedder det, at der ingen Lejere findes mere. 1690'erne bragte vel en lille Skattepause, men 1699 udskreves igen en Krigsstyr i Anledning af den truende store nordiske Krig. Slangerup maatte af med 254 Rgd. 1705 betaltes 199 Rgd., 1706 99, og efter nogle Aars Pusterum begyndte 1710 nye Skatteaar. 1710—21 udskreves 3570 Rgd.

Ved Siden af disse Ekstraudskrivninger maatte Byen imidlertid fra 1671 bære den daglige Skat, Konsumtionen, der virkede allermest trykkende. Denne Skat blev ved Forordningen af 31. December 1700 yderligere forhøjet.

Det lader sig ikke nu oplyse, hvor stor Konsumtionsafgiften af Byen var. Indtil 1709 var den Afgift, Forpagterne betalte, 475—480 Rgd., skønt man allerede i Slutningen af 90'erne havde erklæret, at 400 Rgd. i Konsumtion kunde Byen ikke betale. Forpagterne har efter 1700 naturligvis foruden deres Afgift, ogsaa villet have en rimelig Fortjeneste. Efter 1709 gik Forpagtningsafgiften op til 1295 Rgd. alene af Slangerup og 150 Rgd. af Frederikssund om Aaret.

Dertil kom endelig i 1670'erne og 1680'erne og senere i de Aar, da der ikke udskreves Ekstraskatter, Indkvartering af Soldater, sædvanlig af Dronningens eller Kongens Garderegimenter. 35—50 Mand eller 20 Mand Dragoner laa sædvanlig i Byen, som dog fik en Del Korn af Staten til Brødbagning. I Bagningen bestod iøvrigt vist den største Del af Byrden, idet Udgifterne ved Indkvarteringen vel opvejedes af den Fortjeneste, der kunde være paa Soldaterne. I hvert Fald høres ikke Klager over Indkvarteringen. 1718—20 bagte Borgerne ogsaa Brød til de Soldater, der regulerede Afløbet fra Arresø, og som for Krigens Skyld laa Vagt i Spotsbjerg Skanse, til sidst 4—500 Mand. Efter 1721 var der dog ingen Soldater her i Byen.

De almindelige økonomiske Forhold var daarlige, særlig naturligvis under Krigene. Mange Borgere var blot Daglejere paa de omliggende Bøndergaarde. Januar 1718 opgør Byfoged Gad i sit Skattemandtal Stillingen for de bedrestillede Borgere saaledes: „Efterskrevne nærer dennem fornemmelig af den liden Avling, de bruger, saasom her ved Stedet, besynderlig i disse Krigstider, da Handel og al Næringsbrug desværre herfra er aldeles entviget, ej haves andet til Ophold end det lidet, af Jorden med stor Møje og Bekostning kan indhøstes, der dog formedelst den store Konsumtion, der nu maa gives, uden nogen Fordel for den brugende, tærer sig selv op, og [det] er allerede kommet saa vidt, at snart baade gejstlige og verdslige Avlsmænd og Haandværksfolk, den ene med den anden, moxen er ruineret."

18. KAPITEL. SUNDBY FÆRGE 1650—1750 FREDERIKSSUND 1670—1720

58. FÆRGEMÆND. Under disse økonomisk daarlige Omstændigdigheder blev ingen af Slangerups naturlige Opgaver ved Frederiks-

sund taget op. Den nylig grundlagte Ladeplads fik Lov til at passe sig selv. Det kom ikke til større Samarbejde, heller ikke efter Sammenslutningen 1669. End ikke den bedst situerede Slangerup Købmand, Ebbe Jensen, der dog har drevet stor Handel med Bønderne, ses nogensinde at have haft Brug for de Chancer, der laa i Frederikssund, skønt de 4—5 Familier, der boede ved Skibbroen, synes at have haft god Handel og siddet lunt inden Døre.

Selve Færgen, den gamle Sundby Færge, udviklede sig i Tidens Løb til et Aktiv. Bakken ved Udesundby Overdrev overfor det senere „Bielidt", har vel ogsaa tidligere, som omkring 1800, da den hed Flaghøjen, været benyttet til Venteplads, hvor man i 1770'erne ordnede det saaledes, at man ved et Flagsignal kunde tilkalde Færgen paa den anden Side. Thi der laa stedse indtil vore Dage Færgegaarden*).

Ved aabent Brev af 4. Marts 1651 fastsattes den første Færgetakst, der kendes, idet Færgemand David Rasmussen samtidig overtog Vedligeholdelsen af Færgeriet. Der bestemtes en Færgeløn af 12 Sk. for hver Vogn, af Kongens Fæstebønder dog kun 8 Sk.

Den 9. Juni 1666 afløstes David Rasmussen af Peder Løck, som samtidig med, at han fæstede Færgen for sin og sin Hustru, Elisabeths, Levetid, fik Monopol paa Færgeriet. Han paatog sig at bygge en ny Pram, hvortil han fik Tømmer af Amtmanden, og at nyopføre Færgegaarden, som bestod af 3 Huslænger, og som var meget forfalden, men dog altsaa synes at have overlevet Krigen 1658—60. Der var ingen Jord til Færgehuset, ikke engang en Have, og Peder Løck lejede derfor af Bønderne 2 Tdr. Land i Marken ved Gerlev Lund (Færgelunden). Hans Landgilde af Færgen sattes til 9 Mk. 7 Sk. om Aaret mod Rasmussens 6 Mk. 4 Sk. 1 Alb. Dertil fik Løck fri Græsning til eget opfødte Kvæg, frit Tømmer til Prammen og Broerne (to Træbroer, en paa hver Side af Fjorden) og frit Brændeved fra Draaby og Gerlev Lunde. Kongens Fadebur og Embedsmænd skulde han overføre til nedsat Takst. Han havde endvidere Ret til Fiskeri, saa langt Abrahamstrup Grund strakte sig.

Disse Vilkaar, der var aftalt med Amtmanden, stadfæstedes den 2. Okt. 1671 af Kongen, og samme Dag fik Løck Skøde paa to Bol i Gerlev[9] mod

*) Den 26. Marts 1627 fæstede en Niels Ibsen Sundby Færge, „som Niels Pedersen tilforn iboede", og Aaret efter, da Ibsen fik Gaard i Overdraaby, siges det, at han bor i „Sundby Færgehus". 1628 nævnes, at Rasmus Færgemand i Færgen blev dømt for Krybskytteri, og 1629 (31. Marts) fik Færgen da en ny Fæster, Steffen Christensen Colding, formentlig den Mand af samme Navn, der 1635 blev Skovrider i Horns Herred og fik Gaard i Gerlev. Han blev afløst af Poul Henriksen, der samme Aar (1635) blev dømt for Lejermaal og i hvert Fald 1641 var afløst af David Rasmussen.

gratis ved Mønstringer at overføre Officerer af Garden og Rytteriet, hvoraf det nyoprettede sjællandske nationale Rytterregiment samtidig indkvarteredes i Udesundby og Horns Herred. 1680 forlagdes Rytteriet andre Steder hen, og de to Bol erstattedes da med et aarligt Tilskud af 10 Rgd.[10]

Saaledes havde Monopolet faaet Værdi, og da Løck 1684 afstod det til sin Efterfølger, Peder Pedersen, fik han 200 Rgd. i Afstaaelse. Den 9. September 1684 opnaaede Pedersen tilmed at faa det aarlige Tilskud forhøjet til 20 Rgd. Peder Pedersen solgte 1705 Færgen til Poul Madsen Vinkel*).

Skønt der ikke i Taksten af 1651 var sat nogen Afgift for Gaaende, har dog sikkert ogsaa disse betalt Færgepenge. Thi da Løck 1667 klagede over, at Folk i Horns Herred og ogsaa Folk Østen for Fjorden overførte de fleste Gaaende i deres Fiskerbaade, fik han sit Monopol udstrakt til at gælde hele Strækningen mellem Selsø Brygge og Uglerup Færge (i Melby Sogn), ligesom Monopolet indskærpedes „dem, der fører Korn til Skibs fra Horns Herred". Der har altsaa været noget Fiskeri i Fjorden. Det forstaas, at Færgen heller ikke efter Taksten af 1651 var gratis for Gaaende. Denne Takst har formentlig kun været et Supplement til en endnu ældre.

1745 byggede Jægerspris Gods en Dæmning 600 Alen lang af Kampesten og Grus paa den vestre Side med en lille Havn — to Bolværksarme — paa Yderspidsen ud mod Dybet, og 1746 bevilgede det kgl. Partikulærkammer 1900 Rgd. til Opførelse af en lignende Dæmning paa den østre Side i Fortsættelse af den gamle Færgebro, blot at der ikke blev nogen Havn her. I Maj 1748 var denne Dæmning færdig, som den vestre bygget af Gartneren paa Jægerspris, Frederik Poulsen Vinkel, den tidligere Færgemands Søn. Han havde dog Uheld med den østre Dæmning, som halvvejs ødelagdes af Strømmen, da den netop var færdig. Rentekammeret gjorde den saa i Stand 1749. Aaret før var det blevet paalagt Bønderne i Frederiksborg og Kronborg Amter at vedligeholde den. 1750 beordredes dog Horns Herreds Bønder til at deltage i dette Arbejde[11]. Dæmningen blev, til Pontonbroen anlagdes 1867, ogsaa ofte brugt som Skibbro, navnlig da den gamle Skibbro ved Frederikssund ind i det 18. Aarhundrede sandede til.

*) Færgemand Poul Madsen Vinkel, efterfulgtes 1729 af Søløjtnant Søren Esmarck. 1731 kom Peder Høy og 1745 Christoffer Arthmann († 1769), derefter Sønnen Zacharias Arthmann († 6/7 1802), efter hvem kgl. Skuespiller Hans Chr. Knudsen blev ansat i Embedet.

59. ERHVERVSFORHOLD I FREDERIKSSUND. Frederikssund prægedes i 1670'erne helt, saa ny Bebyggelsen var, af Skibsfarten og den Handel med Korn, Tømmer og grove Varer, som Skibsfarten førte med sig, og som skabtes ved Bøndernes Leverancer af Korn til Skibssiden og deres Kørsler derfra. Thi mest sejledes Kornet til Frederikssund og befordredes pr. Vogn til Hillerød Magasiner. Da det nationale Rytteri oprettedes 1672, klagede Færgemand Peder Løck vel over, at Bønderne, som dermed traadte i Fæsteforhold til Rytterregimentet i Stedet for til Amtet, blev hjemme, da de ikke havde Pligtrejser over Færgen, og at de ikke med deres Landgildekorn benyttede Færgemandens Baade. Dette Forhold vilde ogsaa berøre Frederikssund. Men Klagen har sikkert været uden Grundlag, og 1680 kom Bønderne ved Rytternes Bortrejse ind under Amtet igen.

Af Toldekstrakterne ses, at Hollænderne stadig indtil Krigens Udbrud 1676 kom hertil efter Korn, omend denne Udførsel varierede en Del fra Aar til Aar. Skibsfarten var dog ganske betydelig. Der opføres saaledes for de tre Aar 1670, 1671 og 1673 følgende ankomne Skibe (det sidste Aar var Roskilde atter Toldsted):

	Skibe	Skuder	Galiother	Jagter	Baade	Ialt
1670	3	49	6	13	5	76
1671	2	48	2	11	7	70
1673	2	25	2	8	6	43

Udførselen af Korn var i de tre Aar, vi tilfældigt har Opgivelse for, til Udlandet (der nævnes først) og til Provinserne:

	Tdr. Byg	Tdr. Rug	Tdr. Malt	Ialt
1670	7615	80	329	8024
	1772	—	713	2485
1672	1976	13	16	2005
	496	41	4	541
1673	1320	—	40	1360
	389	16	10	415

Kornet gik mest til Amsterdam, hvorfra der sædvanlig kom 4—5 Skibe paa 20—32 Læster (= 40—64 Tons). 1673 opføres som indgaaet fra Udlandet 6 Skuder og 1 Galioth; de „Skibe", der anføres, var alle fra Holland. En Del Korn sejledes hertil fra Roskilde for at blive indskibet her. Saaledes opføres 1675, at en Hollænder indladede 540 Tdr. Korn for Eva, sl. Herman Schrøders, i Roskilde.

Paa Indførselssiden var de vigtigste Poster 1672: Grantømmer 285 Rgd. (fra Sverige) og 9 Skuder med Trælast fra Norge, 49 Læster Kalk, 8000 tørrede Hvillinger, 6000 tørrede Skuld, 261 Tdr. salt Sild. 1673 kom: fra Sverige 64 Tylter Tømmer, 5000 Lægter, 28 Tylter Brædder, fra Provinsen og Norge: 264 Tdr. Kalk og 59 Tdr. Salt.

Borgmester Steenbeck i Frederikssund holdt, som det ses af Tjenestefolkeskatten 1671, Bryggersvend, endvidere baade Stegerspige og Stuepige, Avlskarl, 2 Røgtere og en Tærsker. Desuden holdt han en Tjenestekarl paa Gaarden i Slangerup. Sigvert Flor holdt Karl og Dreng, Amme, Pige og en Tjenestepige, der betegnedes med den mystiske Titel: Forridte, vel ogsaa en Skænkejomfru. Hos Skipper Bertel Madsen var der baade Karl og Pige, og Tolder Falch Dalhof havde ligeledes Pige til sin Opvartning, Visitør Jens Madsen endogsaa 2. En Smule Indskrænkning i Folkeholdet spores dog i de følgende Aar paa Grund af Skatten, her som i Slangerup og i hele Landet.

1677 havde Steenbeck 19 Stude, 16 Køer og 16 Heste samt baade Brændevinspande og Kølle, hvorimod Bertel Madsen vel havde Kølle, men kun 3 Køer og 2 Heste. En anden Skipper, Hans Adsersen, beskattedes af 2 Heste og 6 Hopper. Tolder Falch Dalhof kun af een Ko. Kølle havde ogsaa den tredje Skipper ved Ladestedet, Mads Bertelsen, formentlig en Søn af Bertel Madsen. Han drev en lille Handel og havde ingen Kreaturer.

Efter Flors Bortrejse bestod den lille By kun af Poul Steenbeck, de to Skipper-Familier og de to Toldembedsmænd med deres Familier. Bertel Madsen holdt hele sit Liv eget Skib, en Jagt paa 5 Læster med 3 Mands Besætning, hvormed han især sejlede paa Aalborg med Korn, idet han tog Sild med tilbage. Den skaanske Krig, der udbrød 1675, har sikkert givet ham stor Fortjeneste. Ved Krigsstyrsligningen 1676 sattes han saaledes til Formueskat paa $182^1/_2$ Rgd., dobbelt saa meget som Atke'rne og de højst beskattede i Slangerup. Mads Bertelsen betalte 14 Rgd., hvorimod Mads Andersen, den tidligere Skipper fra Roskilde, der 1677 flyttede til Frederikssund, vistnok som Medhjælper i Bertel Madsens Bedrift, kun betalte 3 Rgd. Selv Skipper Hans Adsersen, der vist ligeledes var ansat i Bertel Madsens Brød, lignedes 1677 til Formueskat i Mellemklassen (11 Daler). Hans Adsersen boede til Krigens Udbrud i Rørvig og synes efter at være tilkaldt af Bertel Madsen, som Krigsstyren 1676 viser, straks at have haft god Fortjeneste. I Aalborg Toldregnskab ses det, at de to ikke tog i Betænkning at vove

Trøjen selv i Krigens Farer. 1676 og 1677 hedder det om dem, da der spurgtes efter Beviser for, at de kun sejlede i indenrigs Fart: „ved ikke, om de har været her i Aar eller er taget af Kapere. Thi det er kun smaa Skiberumme, som ikke gaas andre Steder med end mellem Provinserne". De store Farer gav imidlertid den store Fortjeneste.

1677 var der en Haandværker ved Ladestedet, Poul Skræder, der maatte af med 1 Rgd., medens Bertel Madsen, der rigtignok af den store Krigsstyr Aaret forud, 182½ Rgd., svarende til en Formue af 9125 Rgd. kun havde betalt 49 Rgd. 3 Mk., dette Aar lignedes lige med Karsten Atke, hver 50 Rgd. Ebbe Jensen ydede f. Eks. kun 40 Daler. Bertel Madsen havde 1677 et Datterbarn i Huset, og dette Barn havde en Arv af 300 Rgd. Selv efter Krigen takseredes han 1691 lige med Ebbe Jensen.

Sejladsen er efter Krigen sikkert blevet daarligere end under Krigskonjunkturerne. Thi 1678 benævnes Hans Adsersen „en sejlende Mand, dog af ringe Værd (Skatteevne)", og 1689 flyttede han til Nykøbing S. 1682 forbødes ved Lov helt Sejladsen paa Udlandet for Frederikssunds Vedkommende.

Poul Steenbeck, der til sin store Bedrift havde Brug for Jord, købte 1675 en Gaard i Udesundby, Frændegaarden kaldet efter sin sidste Fæster, Frænde Jensen. Den havde ligget øde siden Byens Brand 1629, og Staten havde 1674 solgt[12] den til Hofkammererer Lorenz Tuxen, af hvem Steenbeck købte den. 1693 havde Præsten i Byen Christen Brochmann Gudmandsen den, og hans Enke, Mette Mandix, solgte den 1711 til Staten, der ejede hele Udesundby.

Steenbeck hævdede overfor Amtsforvalteren Afgiftsfrihed af sin Gaard i Frederikssund, som Mogens Ibsen havde gjort det 1663, hvorfor de 20 Rgd., som Slangerup betalte i Afgift af Søboderne, nedsattes med Ibsens Afgift til 16 Rgd. 2 Mk. Vi har set, at denne Nedsættelse var uhjemlet, idet Afgiften betaltes for en Andel i Søboderne, altsaa en anden Jord end den, det kgl. Skøde angik. Det maa Ibsen og vel ogsaa Steenbeck have vidst, men en Kommission, der nedsattes 1687, gav dog Steenbeck Medhold. Thi 1672 havde han faaet kgl. Konfirmation paa Mogens Ibsens to Skøder af 1652 og 1662 (i Virkeligheden eet og det samme) med Ret til at foretage yderligere Opfyldning i Stranden og saaledes, at hele Gaarden blev fri for Afgift. 1687 var han endnu ikke færdig med Opfyldningen og klagede over, at Vandet ved nordlig Vind gik ind i hans Fæhus og hans Vaaning (Stuehus)[13].

Steenbeck betalte Skat lige med de højst beskattede i Slangerup og holdt 80'erne igennem Huslærer til sine Børn. I Grundtaksten 1682 vurderedes hans Gaard til 500 Rgd., hans „mellemste Gaard" til 100 og hans „liden Gaard" til 40. De to sidste er formentlig Flors to Ejendomme. Bertel Madsens (tidl. Bøgvads) Gaard, sattes til en Værdi af 350 Rgd., Mads Bertelsens til 130 og Hans Adsersens til 66 Rgd. Hele Ladestedet Frederikssunds Huse vurderedes saaledes til 1120 Rgd., sammenlignet med Slangerups et ikke ringe Beløb.

Et Hus nævnes i Grundtaksten som det syvende i Rækken i Frederikssund; det var øde („ingen tilegner sig"). Hans Adsersen synes at have faaet Ridefoged N. Sørensens Gaard og Mads Bertelsen Laur. Evertsens, hvori vistnok Tolder Falch Dalhof havde boet til Leje i 60'erne og 70'erne. Det øde Hus er formentlig Tolder Hans Henriksens, som forlod Stedet 1680. 1690 siges en Gaard ved Siden af Bertel Madsens at være øde. Det er formentlig Hans Adsersens (Ridefogedens), eftersom Hans Adsersen, som nævnt, forlod Frederikssund Aaret forud.

Da det for Danmark saa bevægede og omvæltende 17de Aarhundrede ebbede ud, var der Stilstand ogsaa paa den lille Ladeplads. 1689 var Steenbeck død, og Bertel Madsen ældedes stærkt. Hans Adsersen flyttede bort 1689, Mads Andersen 1690. Tolderembedet var nedlagt 1680 og Visitørembedet 1691. Nye Mænd maatte træde til.

60. INDVANDRERE OVERTAGER LADESTEDET. Ved 1692 har den første slaaet sig ned her, Ole Pedersen Jordhøj, der vistnok drev en lille Handel og synes at have faaet Hans Adsersens Gaard. 1710 siges det, at han „driver en ringe Handel af andres Midler". Han var nemlig her fra Egnen, født i Jordhøj, hvor hans Fader, Peder Jensen, var Fæstebonde siden 1650 († 1702). Ole Pedersen var gift med Sofie Clausdatter Ogelby, en Søster til Ebbe Jensens Hustru og Jørgen Atkes Enke, Dorthe, og han har, som det kan gættes, haft sin Kapital fra disse Slangerupfolk. Ole Pedersens Broder, Lars, blev 1696 gift med en Datter af Præsten i Udesundby, Chr. Gudmundsen, og afløste samme Aar denne i Embedet. Ole Pedersen var 1699 den højst beskattede i Frederikssund, betalte 14 Rgd., mens Bertel Madsen betalte 12, den højst beskattede i Slangerup, Ebbe Jensen, 23 Rgd.

1692 kom en Daglejer, Lars Bentsen, til Byen, men han flyttede straks efter tilbage til Slangerup, hvorfra han kom. 1699 var der en Johan Snedker (Johan Spat hed han) i Frederikssund, men 1705 flyttede han atter til

Slangerup, hvorfra ogsaa han kom. Der synes ikke at have været Betingelser for nogen Vækst paa Stedet.

1693 afgik Mads Bertelsen ved Døden, og af hans Børn var en Søn og en Datter endnu umyndige. Ole Pedersen var saa at sige eneste Mand tilbage, idet Bertel Madsen var gammel og svag.

Den 15. Januar 1694 indgav da han en Klage til Regeringen, medunderskrevet af Bertel Madsen og Poul Steenbecks Enke[14], over den Skæbne, der havde ramt dem, og androg om, at de maatte blive fri for Jordskylden, som Slangerup stadig opkrævede af dem.

Paa den Plads, der [1631] bevilgedes Slangerup, „blev — hedder det — bygget paa vestre Side af Gaden 3 Vaaninger. Men den ene Vaaning lod Lensherren, sl. Otto Pogwisch, afbryde og bortføre. De andre 2 Huse tilhører een Mand [Ole Pedersen, der altsaa har købt baade Hans Adsersens og Mads Bertelsens Gaarde], som deraf aarlig giver Jordskyld 10 Rgd., foruden sin Grundskat proportionelt med de andre hosboende. Paa den østre Side af Gaden er bygget 2 Søboder og derhos en Gaard, som Tolderen, ved Navn Mogens Ibsen, lod bygge". Men denne Gaard og Kalkhuset [Bertel Madsens Gaard] er fri for Jordskyld. De øvrige 4 Gaarde eller Søboder staar nu for hele Afgiften 16 Rgd. „Byen betaler desuden Skatter lige med Borgerne i Slangerup, som dog har Ager og Eng at nære sig af, medens vi ikke har saa meget som en Fingersbredde af saadant".

Ole Pedersen Jordhøjs Segl. Kontrakt om Konsumtionsforpagtningen 1716.

Om Handelen og Skibsfarten hedder det: „Vor Næring og Sejlads er mærkelig [mærkbart] aftaget, saa at vi ikke subsisterer, med mindre vi kan have Afslag paa de 16 Rgd., paa det vi her ved Stedet kan blive boende og i andre Maader være Eders Majestæt til allerunderdanigste Tjenere".

Amtmanden bekræftede, at „den udenlandske Handel er dem saa godt som betagen".

Imidlertid forbarmede Centraladministrationen sig over Stedet, og ved kgl. Resolution af 30. November 1695 blev Jordskylden nedsat til 10 Rgd. om Aaret.

Ved denne Tid lagde Skipper Bertel Madsen op og overdrog sit Skib til en Sømand, formentlig fra Storeheddinge, Svend Lauridsen Corth, der

første Gang nævnes 1696[15], da han var i Bergen paa 3 Rejser med 416 Tdr. Byg og 134 Tdr. Malt og tog 19 Tdr. Salt med hjem. Han blev gift med Maren Jonsdatter, rimeligvis en Sønnedatter af Bertel Madsen, der 1683 havde en Sønnedatter i Huset. Hans Søn, Jon, f. 1650, er vel den Jon Gad, der 1676—78 deltog i Svenskekrigen som Kornet i det sjællandske Nationalregiment til Fods, og som vistnok senere er kommet til Norge. Maren Jonsdatter havde to Halvsøstre, Sara (f. 1680) og Anna Jørgensdøtre, der senere boede i Slangerup[16].

Svend Corth ses at have klaret sig helt godt. Han var en ung, rask Mand, og ved Aarhundredskiftet kunde han endog anskaffe sig et større Skib, en Krejert paa 16 Læster, „Skt. Anna", bygget i Lybæk Aar 1700.

Anna Pedersdatter Jordhøjs Segl 1736. Fra hendes Testamente.

Men Trangen til økonomisk Lettelse forøgedes, da den gamle Bertel Madsen døde 1702. Nu var der ved Ladestedet atter kun 2 Mænd, Jordhøj og Corth, men 4 Enker: Poul Steenbecks og Bertel Madsens, Mads Bertelsens Enke, Maren, og Jon Bertelsens (Jon Gads?) Enke, Annike Pedersdatter, hvoraf de tre sidste vistnok hvilede paa Svend Corth, der synes at have faaet Bertel Madsens Gaard i hvert Fald ved hans Enkes Død 1705.

Den 28. Marts 1703 indgav da Ole Pedersen og Svend Corth paa egne og de 4 Enkers Vegne et nyt Andragende[17] om Fritagelsen for Jordskylden, „saasom vi fattige Opsiddere udi et lidet Ladested her udi Sjælland, kaldes Frederikssund, som bebos af 6 Personer, nemlig 2 Mænd og 4 Enker, ligger under Slangerup By, har al borgerlig Tynge lige med Byen". De oplyser, at Frederikssund den 5. Februar 1702 blev eftermaalt af Byfogeden og Byskriveren og udmeldte Mænd for Indhegningens Skyld, og at de to Enker [Bertel Madsens og Poul Steenbecks] var forskaanet for at give af deres Pladser og Grunde.

Sagen blev dog henlagt, uden at der kom nogen Bevilling.

Steenbecks Enke har haft vanskeligt ved at klare sig, skønt hun dog stadig boede i Mandens Gaarde. Hun havde Kregme Kro i Fæste, men maatte 1711 afgive den, fordi hun ikke formaaede at forsyne den ordentligt med Varer. Ole Pedersen fik den efter hende, da det var hans Kapital, hun havde laant til at drive den for. Dog forpligtedes han til at yde Fru Steenbeck en Afgift, saalænge hun levede.

1709 kom da den store nordiske Krig ogsaa til Danmark. Svend Corth

lagde 1709 op med sit Skib og døde Aaret efter (begr. 8. April 1710)[18].

Ole Pedersen var derefter alene tilbage paa Stedet „med Enkerne". Bertel Madsens Enke var dog ikke mere i de levendes Tal, og Mads Bertelsens Enke var ligeledes død. Annike Pedersdatter levede derimod endnu til 1725 (begr. 1. Maj)[19]. Rigtignok fik Maren Jonsdatter, der havde en Søn, Bertel Corth, f. 1701, Bevilling til at sidde i uskiftet Bo og fortsatte sin Mands Bedrift. Men det gik straks stærkt tilbage for hende. Frederikssund var reduceret saa føleligt som aldrig før. Krigen rasede over Landene, og Havene fyldtes med Kapere.

19. KAPITEL. SLANGERUP 1709—20

61. FAMILIEN GAD. Begyndelsen af det 18. Aarhundrede stod i den langsomme Opgangs Tegn for Købstæderne — i Slangerup desuden i Familien Gads Tegn.

Den 28. August 1711 afløstes Byfoged Hans Nielsen Ølgod, der døde 21. Juli 1711, af Jon Nielsen Gad, en 29-aarig ung Mand, som efter at være blevet Student fra Roskilde Skole 1703 havde afløst Ølgods Søn, Niels Hansen, som Hører ved Latinskolen i Slangerup*).

Jon Gad skyldte sin Familie, at han kunde gøre det noget usædvanlige Spring fra Hørerkammeret i den lille Skole til Raadhuset. Familien Gad var i Aarene 1710—80 den mest fremtrædende i Byen.

Jon Gads Fader, Niels Andersen Gad, var Købmand i Nykøbing Sj. fra 1677, da han blev gift med en Borgerdatter der, Karen Nielsdatter, og var 1699 flyttet til Slangerup, hvor han efter Traditionen skal have boet paa det sydlige Hjørne af Kongensgade og Præstestræde, tidligere Poul Steenbecks Gaard. Han var antagelig født i Roskilde 1652 (døbt 17. Okt.) som Søn af Anders Madsen, Bertel Madsens Broder[20], altsaa af Slægten Gad fra Læsø. Niels Andersen Gad, som 1712 „havde stor Modgang med Ildebrand og Tyvehaand", døde i Foraaret 1714, hans Enke, der blev svag og sengeliggende, formentlig 1721.

Jon Gad købte som Byfoged en Del af Hans Ølgods Gaard paa det nordøstre Hjørne af Østræde og Kongensgade. I den anden Del boede Ølgods Enke, saa længe hun levede.

*) Den unge Ølgod rejste 1708 til Norge. Byfoged Ølgods Enke, hans anden Hustru Anna Hansdatter Freboe, levede til 1737, da hun den 12. Marts blev begravet i Slangerup Kirke, hvor Manden formentlig ogsaa ligger.

FAMILIEN GAD I

A. Anders Madsen († 1659)
Skipper i Roskilde
g. 1648 Karen Jonsdatter
g. 2. 1664 Anders Knudsen
Borger i Roskilde.

a. Jon Andersen Gad († 1682)
Skipper i Roskilde
g. 1671 Johanne Olufsdatter (1648-1724)
g. 2. 1684 David Pedersen Jesch
„Børsen", Roskilde (1657-1710).

b. Niels Andersen Gad (1652-1714)
Købmand i Nykøbing Sj. og Slangerup
Stamfader til Familien Gad i Slangerup.

c. Maren Gad (f. 1654)
g. Hans Adsersen(?)
Skipper i Fr.sund.

d. Anne Gad (1656-82)
g. 1681 Ole Davidsen
Borger i Roskilde.

1. Margrethe Gad (1672-1749)
g. 1691 Martin Christensen Müller
Stadsmusikant i Roskilde († 1718).

2. Oluf Gad (1675-17)
Student 1698.

3. Anders Jonsen (1678-1710)
Avlsbruger i Roskilde
g. Ane Marie Andersdt. († 1739).

a. Chr. Müller (1695-177?)
Musiker i Roskilde
g. 1727 Maren Hansdatter Thrige († 1754).

b. Jon Müller (1699-1788)
Præst i Sæby, Løve Herred.

c. Johanne Elisabeth (f. 1707).

B. Bertel Madsen († 1702)
Skipper i Frederikssund
g. 1648 Anne Jonsdatter († 1705).

a. Jon Gad (1650-79)
Kornet i Infanteriet
g. Annike Pedersdatter († 1725)
g. 2. Jørgen ...., Norge.

Maren Jonsdatter († 1744)
g. Svend Lauridsen Corth († 1710)
Skipper i Frederikssund.

b. Mads Bertelsen († 1693)
Skipper i Frederikssund
g. 1675 Maren (Nielsdatter?) († 1705).

1. Bertel Madsen Gad (1677-1730)
Skipper i Frederikssund (1706-)
g. 1726 Cathrine Margrethe Aarbye
g. 2. 1731 Johan Andreas Hofmann
Fasanmester, Jægerspris († 1764).

Sara Marie Gad (f. 1727).

2. Maude Marie Gad († 1758)
g. 1718 Niels Jacobsen
Richter († 1754)
Vægter i Roskilde.

a. Karen Corth († 1737)
g. 1718 Claus Ebbesen († 1748)
Købmand i Hillerød.

b. Anna Corth († 1718)
g. Jon Gad (1682-1746)
Byfoged i Slangerup.

c. Bertel Svendsen Corth (1701-26)
Skipper i Frederikssund
g. Mette Cathrine Lange
g. 2. 1728 Carsten Simonsen Schjødt
Købmand i Frederikssund.

Bartholine Corth (f. 1726).

Af Jon Gads Søskende var Broderen Anders (f. 1683, † 1749), der 1709 nedsatte sig som Købmand i Byen, den betydeligste. Med den Trang til en Fører, som endnu fandtes hos Byens Borgere, saa man aabenbart op til ham som en Mand, der kunde blive Byens Førstemand. En Fører havde Byen ikke haft siden Borgmester Atke døde 1680. „En ny Borger, som i sin Tid kunde være Byen til Opbyggelse", hedder det i Krigsstyrmandtallet 1711, der var optaget af Stiftamtmanden og Bispen. Anders Nielsen boede dog foreløbig til Leje, men fik ved 1714 selv Gaard paa det nordlige Hjørne af Torvet og Svaldergade, der paa Stykket mellem Klosterstræde og Torvet hed *Snæversti*. 1714 var Anders Nielsen Kæmner, men 1723 flyttede han til Have Mølle, idet han blev gift med Møllerenken, Sara Tygesdatter (begr. den 1. Marts 1745, 65 Aar), en Datter af Tyge Boisen i Øvre Værebro Mølle. Hun havde 1699 ægtet Mølleren Niels Andersen († 1710) og siden været gift med Peder Olsen Schjøtz († 1723), Søn af Forvalter Ole Olsen i Gyldenlund (Charlottenlund) ved København. Peder Olsens Søn med Sara Tygesdatter, Ole Pedersen Schjøtz, fik Maglemølle i Roskilde, hvor han 1737 anlagde en Papirfabrik. 1735 var han i Udesundby blevet gift med Mette Cathrine Pedersdatter Reuter. Peder Olsens Moder, Kirstine Jørgensdatter*), var gift anden Gang med den kendte Papirfabrikant Johan Drewsen paa Strandmøllen[21]. Sara Tygesdatters Søn af første Ægteskab var Købmand Boie Nielsen Møller († 1763), der spillede en stor Rolle i Slangerup, og som 1724 blev gift med Anders Gads Søster, Maren (f. 1704, † 1758). Boie Møller fik Anders Gads Købmandsgaard paa Torvet og boede der til sin Død.

En anden Broder til Byfoged Jon Gad, Lars, født 1695, ægtede 1724 en Datter, Maren, af Kratmølleren Jens Pedersen († 1716) og fæstede 1731 Møllen, som Jens Pedersens Stedsøn, Peder Simonsen Schjødt, solgte til ham. Da Lars Gads første Hustru døde 1739, ægtede han 1740 Cathrine Larsdatter Granberg fra Merløse Mølle ved Holbæk († Dec. 1747) og derefter 1748 Anne Marie Quist, en Præstedatter fra Jørlunde, der var Enke efter en af Slangerups største Købmænd, Niels Jørgensen Biørn († 1748, 57 Aar gl.). Hun giftede sig efter Gads Død[22] (1758) med Jens Peder Jacobsen Abel fra Hillerød († 1790) og døde selv først 1804 .Biørn var første Gang (1715) gift med Søren Remsniders Datter, Karen, og dernæst (1731) med Byfoged Ølgods Datter, Vibeke Riise (Regitse), † 1741.

Købmand Niels Gads fjerde Søn, Jens (f. 1689), var i mange Aar Trompeter i Flaaden, boede 1725 i Slangerup, blev 1731 Kromand i Herlev og døde 1745 i Slangerup.

Af Jon Gads tre Søstre blev den ældste, Karen (f. 1687, død 1750), anden Gang gift med en Berendt Rosenmeier, derefter i sit tredie Ægteskab med Anders Jensen († i Slangerup 1736) og sidst med fhv. Konsumtionsbetjent Jens Nielsen. Den næstældste, Anne Margrethe (f. 1698, d. 1754), ægtede en indvandret tysk Købmand, Jacob Jørgensen Phrænger († 1731); derefter blev hun gift med Byskriveren i Slangerup, Christoffer Andersen Scheel († 1744) og sidst med Prokurator Michel Hansen Holst († 1751)[23]. Den yngste Søster var som nævnt gift med Boie Nielsen.

Jon Gad blev ved 1714 gift med Anna Svendsdatter Corth fra Frederikssund († 1718, begr. 1. Maj) og 16. Okt. 1719 med Anne Kirstine Larsdatter Jordhøj (begr. 1. Maj 1772), Datter af Præsten i Udesundby.

62. PESTEN I SLANGERUP 1711. Byfoged Gads første større Opgave blev Bekæmpelse af Pesten 1711. Thi som de fleste østsjællandske Købstæder blev ogsaa Slangerup ramt af denne Ulykke.

*) Hendes Søster, Gjørild Jørgensdatter, var Skovriderfrue i Jørlunde.

I Midten af Marts 1711 var Sygdommen brudt ud i Helsingør, hvortil den bragtes af et Skib fra Danzig, og den 25. Maj blev Helsingør fuldstændig afspærret fra Omverdenen med en Kæde af Soldater, fordi man frygtede, at Pesten skulde brede sig. Man havde i over et Aar gjort alt, hvad man kunde, for at hindre, at den kom til Landet, men altsaa forgæves. I Juni 1711 naaede Soten Hovedstaden, hvor der paa et halvt Aar døde ikke færre end 23,000 Mennesker eller en Tredjedel af Byens Befolkning.

I Lynge havde Degnen Jacob Suhms Hustru, Johanne Margrethe Wichmann, der nygift samme Aar ikke kunde dy sig for at tage paa Besøg hos sin Familie i København, i Begyndelsen af Oktober paadraget sig Mistanke om at have ført Smitten til Slangerup, hvor Byfoged Gad den 23. Oktober maatte rapportere til Amtmand Otto v. Raben i Frederiksborg, at Sygdommen nu ogsaa var udbrudt der. Han androg derfor om, at de Penge, der indsamledes i Kirken til de Syge i andre Byer, maatte blive i Slangerup til Hjælp der. Men Anmodningen blev afslaaet.

Byfoged Jon Nielsen Gads Segl 1716. Skatteregnskabet.

Tingenes Udvikling[24] skaffede Byfoged Gad en alvorlig Irettesættelse fra Amtmandens Side. Denne havde nøje instrueret Gad om de Foranstaltninger, der her ligesom over hele Sjælland skulde træffes mod den truende Fare, og nu indskærpede Amtmanden ham i Brev af 8. Novbr., at „som man formoder, at hos dennem skal være smitsom Sygdom, og han dog ikke rettelig tilholder sig de Forordninger og i lige Maader de Skrivelser fra Helsingør Sundhedskommission, især ikke holder sig mine egne til ham særdeles tilsendte Breve efterrettelig", maa dette ske, „skal ikke den ganske By Slangerup med militære Vagthold vorde indespærret paa samme Maade som Helsingør".

Amtmanden havde nemlig bl. a. skrevet til Gad, at han skulde lade de Huse, hvori nogen døde, afspærre. Men Byfogeden havde forstaaet det saaledes, at han først skulde afspærre Husene, naar Folkene var ganske uddøde, og havde derfor intet gjort overfor Sygdommens Udbrud. Amtmanden forbød da, at nogen maatte komme ind i Byen.

Den 15. November maatte Amtmanden endda yderligere meddele Stiftamtet, der var Mellemled mellem ham og Pestmyndighederne i København, at en Person den 14. November var død i Slangerup af Pesten, og at „denne desværre udi Købstaden Slangerup mere og mere

tiltager, saa det, skønt jeg har ladet forbyde ingen at did komme, maa befrygtes, dog den sig mere skulde udbrede, desaarsag det er en aaben Flække og midt i Amtet beliggende og støder paa Københavns og Roskilde Amter, hvorved det hele Land staar i Fare". Amtmanden foreslog derfor, at Byen blev afspærret, „som en ganske Gade i Slangerup skal være inficeret".

En Del af Tropperne, som afspærrede Helsingør, blev sendt til Slangerup, og Byen erklæredes pestsmittet. De Bønder, der søgte Slangerup Kirke, blev henvist til Annexet Uvelse.

Af et Brev fra Amtmanden af 23. November ses, at Pesten i de 8 Dage, der var gaaet, allerede havde grebet stærkt om sig. „Som man af den ugentlige Seddel har fornummet", hedder det i den nævnte Skrivelse, som var stilet til Præsten, Peder Friis, „og videre af hans nu til mig sidst sendte Skrivelse fornemmes, at paa saa kort Tid i saa liden en By saa mange Mennesker er bortdød og en Del af de samme hastigt, saa kan ej andet deraf sluttes end, at det jo maa være Contagion [Pest]. Byfogeden og Ebbe Jensen har selv tilstaaet det for Amtsforvalter Jacob Jørgensen [Hvalsø], hvorfor jeg ikke finder det tjenligt, at man saadant saa ringe estimerer, ja at [dette] mange andre Steder, der i Begyndelsen har trakteret det en bagatelle, har forvoldet mange brave Folks Død, deraf man og nylig har haft Exempel inden Posteringen for Helsingør. Jeg ønskede gerne, at Gud i Naade vilde afvende saadan Smitsomhed, at man ikke skulde foraarsage Byen ved Vagt at lade indespærre".

Samme Dag sendte Amtmanden Byfoged Gad et Brev, hvori han dog udtaler sin Ros overfor denne. „Ellers er det godt, han nu saa vel alting har ordineret. Han skulde have inspiceret straks, som han nu gør", da vilde Sygdommen ikke have bredt sig saa meget, hvis der ved første Dødsfald var stillet Vagt ved Husene. Dog tillader Amtmanden, at Bønderne maa komme ind i Byen, og denne ikke helt afspærres. Men de maa ikke omgaas de Syge og ikke overnatte i Byen — „hvad der vilde give Anledning til overnaturlig Drikkeri og Fylderi".

Ansvaret for Sygdommens Udbredelse kunde Gad dog altsaa ikke fritages for, omend han synes at have baaret det i Fællesskab med Byens Borgere eller dog med den mest fremragende, Købmand Ebbe Jensen.

Billedet af de svirende Bønder midt i den pestramte By viser, hvor lidt man i Befolkningens brede Lag forstod, at Sygdommen forplanter

sig ved Smitte. Poul Steenbecks Enke i Frederikssund, der den 23. November fik Paabud om at sætte Kroen i Kregme, som hun havde i Fæste, i Drift, sendte en Kone fra Slangerup til Kregme med Øl og Brændevin fra Byen. Disse Forsyninger havde hun tidligere forsømt. Kroen havde været lukket hele Sommeren. Af Hensyn til Smittefaren var Forsendelsen fra Slangerup meget betænkelig. Krofæstet blev hende da frataget, ogsaa fordi hun havde sendt Brændevinen fra Slangerup, skønt Frederikssund Konsumtionsforpagter havde Bevilling paa, at denne Forsyning skulde ske fra Frederikssund.

Efter Pastor Friis' Andragende blev Afspærringen hævet den 20. December — saafremt der ikke var mere smitsom Sygdom i Byen. De Huse, hvori nogen var døde, skulde dog isoleres i 6 Uger.

For Slangerup var det ikke alene et Slag, at mange døde, men Borgerne led stort økonomisk Tab ved Afspærringen. I Krigsstyrligningen 1711 — affattet den 16. December — skriver Jon Gad saaledes: „Byens slette Tilstand bestaar ikke i andet end udi Landbobrug, og aldeles uden Handel og Næring, [den] af de omliggende Bønder kunde have, saa er det den [Byen] dog af deres Øvrighed efter høje Ordre med borgerlig Indespærring forment. Den halve Del er fattige Folk og Daglønnere, som mere søger deres Brød uden Byen og hos Bonden end her ved Stedet".

Det var formentlig derfor med god Grund, Stiftamtet udtalte 3 Dage efter: „betvivles, at Betalingen i rede Penge kan udkomme i Henseende til den smitsomme Sygdom, der haver grasseret, hvorover de haver været indespærret fra al Næring og haver gjort Bekostning paa Ligbærere, Vagthold, Vaagekoner, Pestrøg og deslige, Underholdning for de Fattige og deres Begravelse, hvorfor en Del af dem kunde modereres [i Skatteligningen]".

Det vides ikke, hvormange der døde af Pesten i Slangerup 1711. Men af Skatteligningerne for 8. Juni 1711 og 24. Februar 1712 kan det tilnærmelsesvis beregnes. 34 Skatteydere, som nævnes 1711, findes ikke i Ligningen 1712. 5—6 har vel været den normale Ombytning for Aaret. Saaledes kan formentlig regnes, at blandt de øvrige 28—29 Skatteydere, deres Hustruer og nogle Inderster har Pestens Ofre været ca. 45 Personer. 1712 var der 62 Skatteydere, 1711: 60. Hullerne er altsaa straks blevet udfyldt. Blandt de Døde har der ikke været nogen af Byens mere velstillede Borgere. Det er udelukkende gaaet ud over fattige Smaafolk.

At dog de Dødes Antal har været betydeligt i Forhold til det ringe Antal Beboere i Byen, fremgaar baade af Paategningen paa Skatteligningen for 1711 og deraf, at der dette Aar i Slangerup stiftedes et Ligbærerlaug, oprettet den 2. November og bestaaende af 16 Medlemmer. Laugsartiklerne, der endnu er bevaret, stadfæstedes paany af Stiftamtmanden den 3. November 1731. 1747 androg Byfogeden om den daværende Stiftamtmands Stadfæstelse. Stiftamtmanden ønskede dog Bor-

Bønderdragter 1706. Efter et Loftsmaleri paa Rosenborg, „den lange Sal", malet af le Coffre til Minde om Vornedskabets Ophævelse.

gernes Udtalelse om Spørgsmaalet. Den 31. Jan. 1750 blev „Konventionen ang. Ligbærerlaug" stadfæstet igen.

63. NYT MARKED — ET SKOMAGERLAUG. 1719 dannede Kongen af Lystrup Skov en Rytterkobbel — Græsmark for Rytteriets Heste — efter at Frederiksborg Amt 1717 var udlagt til Rytterdistrikt. En Del af Slangerup Krat indlemmedes i Kobbelen, hvorfor Kongen af Pastor Friis, Ebbe Jensens Enke og Ejeren af Lystrupgaard, Kancelliraad C. C. Bircherod, gift med Kingos Enke, Birgitte Balsløw († 1744), købte en Del Eng paa Slangerup Mark (ca. 3 Tdr. Land) ved Lystrup Skel. Nogen Jord paa Dyresletten, tilhørende de to førstnævnte, blev ligeledes indlemmet i Kobbelen, og Pastor Friis fik til Gengæld Byfogedens Bestillingsjord paa denne Kant[25]. Kobbelen indrettedes af Kaptajn

Abraham Chr. Villarts ved Hjælp af Soldater fra sjællandske Dragonregiment.

For at erstatte ogsaa Slangerup By dens Tab af disse Jorder, viste Kongen, som Byfoged Gad skrev i sit Takkebrev, „denne fast ruinerede liden Købstad den store Naade til Gengæld at give den som andre Købstæder et Kvæg- og Hestemarked", der efter Byfogedens Forslag henlagdes til den 17. Oktober[26]. De tre gamle Markeder var Krammarkeder.

Dette nye Marked vakte altsaa stor Glæde i Slangerup, men desværre skulde det snart vise sig, at dets Betydning blev ringe. 1746 og 1747 var der overhovedet ikke tilført det noget Kvæg, hvad der dog vel mest skyldtes Kvægpesten i disse Aar.

Samtidig fik Byen atter et Haandværkerlaug, vistnok det første siden Laugenes Ophævelse 1613, idet Laugenes Genoprettelse 1621 ikke havde sat Spor i Slangerup.

Under Krigen 1709—20 havde et betydeligt Antal svenske Fanger været indkvarteret i Nordsjælland, hvor de til Dels udlaantes eller udlejedes til Private. Men da Fangerne skulde forsørge sig selv, havde nogle af dem slaaet sig paa Skomagernæringen, der uvist hvorfor ogsaa ellers beskæftigede en stor Del indvandrede Svenske her i Landet. 1718 klagede da Slangerup 6 Skomagere, Poul Jacobsen, Mogens Bentsen, Niels Mogensen, Henrik Overdenk, Eiler Andersen og Søren Mogensen over, at de havde maattet taale „dette Indpas" i fulde 6 Aar. Feldberederne gjorde dem ogsaa Afbræk, sagde de, idet de opkøbte Raahuder og Kalveskind, ja endog Bark, hvorved Priserne steg. Man forstaar, at Skomagerne selv opkøbte Huder og tilberedte det Læder, de brugte. Stiftamtmanden bevilgede da den 12. Okt. 1718 de 6 Skomagere Ret til at danne et Laug, der den 6. Marts 1722 fik kgl. Bevilling[27] til, at Lauget maatte bestaa, og fik Københavns Laugsartikler af 27. Marts 1692 som Vedtægter.

Den økonomiske Udvikling stod ved et Vendepunkt. Skatterne havde kulmineret, hvad der dog naturligvis først kunde ses bagefter.

Et Tidsafsnit var rundet ud. Men Tiden kan ikke staa stille. Med Krigen og dens Chancer, der endnu en Gang var Danmark gunstige, begyndte bedre Tider, og de kaldte i Frederikssund, hvor Sejladsen og Handelen igen skulde faa deres Tid, nye Mænd tilstede.

Ogsaa Slangerup fik Fremgangen at føle.

FJERDE AFSNIT

1720—83: DET ATTENDE AARHUNDREDES STILLE TID

20. KAPITEL. DE STORE BRANDE I SLANGERUP

64. BRANDENE 1719 OG 1724. Imidlertid ramtes Slangerup 1724 af den store Ildebrand, der gav Byen det Ulivssaar, som den aldrig forvandt.

At dømme efter en Indskrift af Kingo paa den nu forsvundne Alterkalk i Kirken havde Byen, eller dog Kirken alene, den 29. Marts 1672 været hjemsøgt af en Brand, muligvis ved Lynnedslag. Det hed[1] herom i Verset:

Vor Kalk og Disk er smelt
i Jord og Støv nedvælt
i Herrens Ild og Vrede
den 29. Marts 1672.
Gid Hjertet smelte maa,
før selv det bliver Straa,
i Herrens Grumheds Hede.

1677 havde en Brand atter hjemsøgt Byen, idet det i Skattemandtallet for 1678 hedder om Raadmand Christen Tornsen, at „denne fattige Mand er kommet til agters formedelst ulykkelig Ildebrand, [ham] med flere er overgaaet her i Byen."

Men alt dette var vist ikke for noget at regne mod den heftige Ildsvaade, som den 19. Januar 1719 Kl. 11 Aften lagde Ebbe Jensens store Købmandsgaard i Aske, hvorved ikke alene Gaarden, men ogsaa 24 Stykker Kvæg og Stude med mange gode Bæster, Heste og Hopper, brændte. „Ikke et Haar eller levende Øje af dem blev reddet". Ebbe Jensen selv var død. Han blev begravet i Slangerup Kirke den 22. Februar 1718[2], og hans Svigersøn, Jørgen Andersen Scheel, en ung Mand, der oprindelig havde været Skriver paa Amtskontoret i Frederiksborg, men 1713 var blevet gift med Ebbe Jensens Datter, Bodil, ejede nu Gaarden. Hans Kone og to Børn og hans gamle Svigermoder, Anne

Clausdatter Ogelby, der var 69 Aar, maatte flygte i største Hast for ikke at blive kvalt af Røgen. Jørgen Scheel var 7 Mil borte, da Ilden opstod. Han havde de første Aaringer, han var gift, boet i en Gaard paa Torvet, og efter at han havde faaet sin Svigerfaders Gaard 1718, gik det ham saare vel. Hans Konsumtionsafgift var ikke mindre end 250 Rgd. om Aaret. Nu var hele hans Eksistens lagt i Aske. Gaarden havde været hundrede og nogle og tredive Fag Hus, 5—6000 Rgd. i Værdi. Den var Slangerup Bys største.

Nabogaarden mod Syd paa Kongensgades østre Side, tilhørende Ole Nielsen Jyde [Bech], gik ligeledes op i Luer, og den heftige Sydveststorm, der rasede netop den Aften, bar lige paa Byfoged Gads Ejendom, som var Scheels Nabo mod Nord, kun adskilt fra den brændende Gaard ved det smalle Østræde. Gads Længe ud til dette Stræde brændte med Kreaturer, bl. a. 19 Faar, og hele Avlen, ligesom Gaardens Ladebygning ud mod Øst (mod *Damhaven),* ialt nogle og tredive Fag, fortæredes af Flammerne. De to Bygninger var de største og bedste i Byen, Bindingsværk og teglhængte. Byfogeden og hans to moderløse Børn maatte flygte for de graadige Luer. Byfogeden maa have haft Kontor i Bygningen ud til Østræde. Thi hans Regnskabsbøger brændte og maatte senere rekonstrueres. Tilmed blev der stjaalet en Del under den opstaaede Forvirring.

Jørgen Scheel fik samme Aar kgl. Tilladelse til at sætte Bækken for Kirkedørene[3] og naaede derved en ringe Erstatning af 2—300 Rgd. Aaret efter fik han og Ole Nielsen Jyde [Bech] ogsaa Fritagelse for ekstraordinære Skatter i 4 Aar.

Scheel døde dog, inden dette Tidsrum var udløbet, den 2. Okt. 1723. Ikke et Aar efter led hans Enke nye store Tab i den store Ildebrand den 19. Marts 1724.

Denne opstod en Søndag Formiddag Kl. 10, netop som Højmessen i Kirken var begyndt, og mens alle var til Gudstjeneste. Ilden udbrød hos Jens Pedersen Hjulmand i Fromsgade (Matr. Nr. 7 k). Ogsaa han var i Kirke. Hans Kone var alene hjemme. Pludselig havde der staaet Flammer ud fra deres lille Kohus eller Bod, hvor der var henlagt nogle Spaaner og gammelt Halm. En umaadelig stærk Østenvind bredte Ilden og lagde Halvdelen, den bedste sydlige Halvdel, af Slangerup i Aske paa mindre end 2 Timer. 14 Gaarde*) brændte med ialt 627½

*) Alle Ejendomme paa mindst 27 Fag er regnet for Gaarde, de paa 9-26 Fag for „Boliger" og de paa indtil 8 Fag for Huse. Adskillelsen mellem Huse og Gaarde beror ellers paa, om Ejendommen har Port eller ej.

Fag Hus til en samlet Værdi af 6650 Rgd. (desuden Raadhuset og Hestemøllen) samt 10 Boliger paa ialt $162^1/_2$ Fag og af Værdi 1055 Rgd. og 27 Huse, ialt 144 Fag af Værdi 959 Rgd., deriblandt Pottemagerovnen med tilhørende Lejevaaning paa søndre Side af det nuværende *Pottemagerstræde*, den Del af Klosterstræde, der danner Fortsættelsen af Fromsgade, og som dengang ikke havde noget Navn. 1736 kaldtes

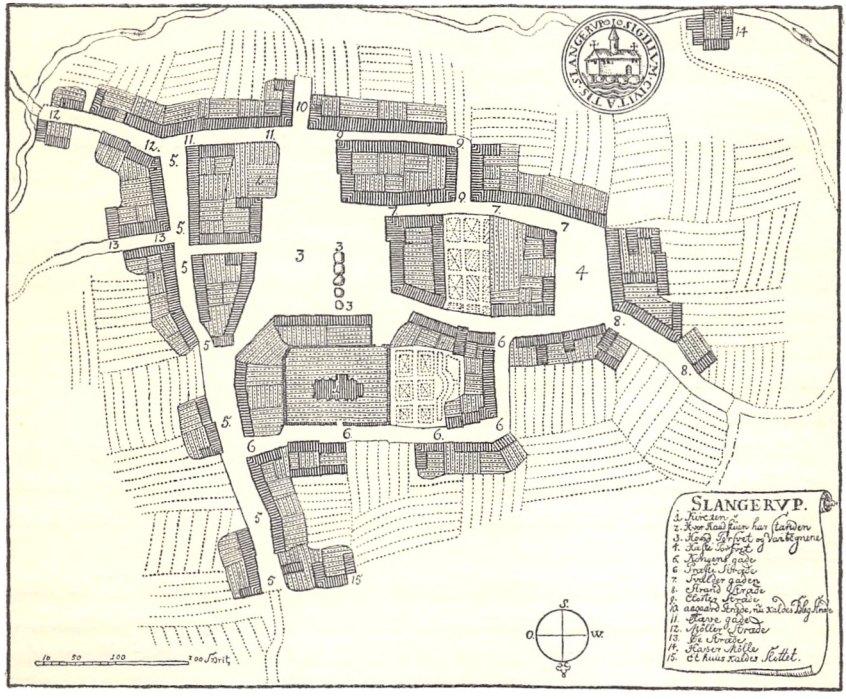

Kort over Slangerup 1749 (Syd opad), Frederik V's Atlas.
1. Kirken, 2. Hvor Raadstuen har staaet, 3. Hovedtorvet og Vartegnene [Stenene i Byens Vaaben], 4. Hestetorvet, 5. Kongensgade, 6. Præstestræde, 7. Svaldergade, 8. Strandstræde, 9. Klosterstræde, 10. Aagaardsstræde, kaldes nu Blegdamstræde, 11. Rævegade, 12. Møllerstræde, 13. Østræde, 14. Have Mølle, 15. Et Hus, kaldet Slottet.

det *Lille Klosterstræde*, senere *Vognmandsgade*. Tilsammen ødelagdes 51 Ejendomme med 934 Fag Hus og til en Værdi af 8664 Rgd. foruden Raadhuset og Hestemøllen, der vurderedes til 150 og 300 Rgd. Løsøret og de andre brændte Værdier, som Sæd og Foder samt Redskaber, blev ikke opgjort i Penge[4].

Det brændte Areal var: hele Fromsgade paa begge Sider, Pottemager-

stræde eller „Strædet om ved de Fattiges Hus", hele Kvarteret mellem Torvet og Hestetorvet, der ligeledes lagdes i Aske, ikke blot den sydlige Del, den gamle Klosterfirkant, men tillige den nordlige Del, Kvarteret mellem Svaldergade og Vommegade. Det var alle Bygninger fra Vommegade til Byens sydlige Udkant, ligeledes hele Hestetorvets Sydside til og med Matr. Nr. 23g paa Hestetorvets Vestside, endvidere hele Kvarteret mellem Kongensgade og Torvet, paa hvis Østside Raadhuset, der ogsaa brændte, var beliggende.

I Nord gik Ødelæggelsen lige til Kirkestræde. Tilbage stod kun ved Middagstid, da Ilden slukkedes, 4 Fag paa Hjørnet af Kongensgade og Fromsgade, som Claus Ebbesen havde købt tillige med Hestemøllen ved Auktion den 20. Okt. 1723, vistnok af Henning Hessel. Dette Hjørne laa tværs overfor Jens Hjulmands Hus, hvor Ilden opstod. 2 Fag Mure uden Overdel ragede dog op ved Siden af, men naturligvis røgsværtede og medtagne. Paa Hjørnet af Torvet og Møllestræde stod Raadhusets Nabogaard, som Kaptajn Carl Chr. Schinkel nylig havde opbygget med Tegltag saavel ud til Gaden som ind til Gaarden — 17 Fag. Efter Branden stod Murene tilbage uden Overdel. Der stod i det hele ellers kun Skorstene og nogle Stumper Brande tilbage.

Selv paa Kirkestrædets Nordside havde Branden lagt Kapellanen, Hr. Niels Pedersen Becks, Gaard med 3 Længer i Aske. Paa det nordlige Hjørne af Kirkestræde og Kongensgade laa Jens Nielsen Linds Gaard i Kvas.

De afbrændte Ejendommes Ejere havde i Konsumtionsafgifter betalt 736 Rgd. 11½ Sk. om Aaret. De, for hvem det ikke var brændt, 30 Grundejere, havde aarlig betalt 485 Rgd. 5 Mk. 10½ Sk. Herved er Latinskolen og Præstegaarden holdt udenfor. Det var saaledes afgjort den „bedste" Del af Borgerne, der havde lidt under Branden. Tilbage i Byens nordre Part var 5 Gaarde med 262 Fag, der 1736, da man forhandlede om Dannelsen af en Brandkasse for Sjællands Købstæder, vurderedes til 1350 Rgd., 23 Boliger paa ialt 344 Fag, vurderet til 1230 Rgd., og 8 Huse paa 49 Fag til 224 Rgd.

Hele Byen har altsaa før Branden bestaaet af følgende Ejendomme:

19 Gaarde	889½ Fag	8000 Rgd.
33 Boliger	506½ „	5450 „
35 Huse	193 „	1183 „
87 Ejendomme....	1589 Fag	14633 Rgd.

Hertil kom Raadhuset, Hestemøllen, Præstegaarden og Rektors Gaard.

Det var, som man ser, baade den rigeste og den fattigste Del af Byen, der ramtes af Branden 1724.

I Byens Sydkant sparede Branden, foruden Blegdamshuset (Aagaard) Syd for Blegdamsstræde, Mikkel Nielsens Gaard paa Kongensgades Vestside (men Syd for Aaen) og paa Kongensgades Østside Ole Nielsen Jydes Gaard, hvilke Gaarde tilsammen udgjorde 55 Fag Hus.

I Raadhuset blev Byens gamle Privilegier og nogle Tingsvidner reddet. Hele Arkivet fortæredes ellers af Branden.

En Del af det brændte var netop nyopført, fordi Tiderne var blevet bedre, idet Skattetrykket de sidste Aar var blevet betydelig lettet. 1720 udskreves den sidste Ekstraskat, efter at Regeringen i 44 Aar saa at sige aarligt havde tynget Landet med ekstraordinære Afgifter samtidig med, at den ordinære, Konsumtionsskatten, stadig blev større, ogsaa fordi Taksterne 1700 var blevet forhøjet. Man var da i Slangerup straks efter 1720 begyndt at bygge og havde mange Steder begyndt at tække med Tegl, i hvert Fald paa den Side af Taget, der vendte ud mod Gaden.

Teglhængt var saaledes af de brændte Ejendomme den store Gaard paa Hjørnet af Fromsgade og Kongensgade, som Borgmester Atke tidligere ejede, og som strakte sig lige til Hjørnet af Møllestræde. Heri var Byens Hestemølle. Denne Gaard bestod af 5 Længer, en ud til Fromsgade paa 33 Fag, Stuehuset ud til Kongensgade, 14 Fag, og en Længe i Fortsættelse heraf, 20 Fag, „som var en skøn Bygning", ialt 96 Fag Bindingsværk, og Byens næststørste Gaard. Ebbe Jensens Gaard lige overfor havde været den største, men var efter Branden 1719 kun 51 Fag. Den brændte ogsaa 1724 og bestod af 3 Længer og 3 Lejehuse. Ogsaa Kaptajn ved østsjællandske Dragonregiment, Schinkels, Gaard paa Hjørnet af Torvet og Møllestræde (ved Raadhuset) var teglhængt, opført 1718. Kapellanen N. Bechs Gaard og Jens Linds Gaard paa nordre Side af Kirkestrædet havde ligeledes Stentag ligesom de mindre Boliger paa Kirkestrædets Sydside: Lars Hansens ude i Spidsen med 12 Fag til Torvet, 6 Fag mod Nord til Gadebrønden paa selve Spidsen og 9 Fag til Kongensgade, og Johan Christoffersens Bolig, Sønden for Lars Hansens, med 7 Fag til Gaden, medens 2 Længer paa ialt 11 Fag til Gaarden var straatækt. Johan Christoffersen boede selv paa Hjørnet af Præstestræde og Kongensgade. Ud til Torvet, henimod Møllestræde, laa endnu Søren Mogensen Skomagers og Hyrden Morten Madsens Boliger. Ogsaa de var tegldækkede. Det samme gjaldt naturligvis Raadhuset, hvor der foruden Byens Tjener boede 2 Familier i Kælderen.

Paa Torvets Vestside laa de store Købmandsgaarde: Paa Hjørnet af Vommegade Villum Nielsens paa 82 Fag med Krambodshuset, 17 Fag, ud til Torvet teglhængt og 17 Fag Stald til Vommegade. I denne Gade laa lige overfor: Lars Nielsen Gads Købmandsgaard, der gik fri af Branden. I sin Gaard havde Villum Nielsen, der kom til Byen 1719, en nybygget Lade paa 12 Fag, en ældre Lade paa 14 Fag og et Bryggers og Pakhus ligeledes paa 14 Fag, men begge disse bageste Huse var straatækkede. Sønden op til Villum Nielsens Gaard og ud til Snæversti havde Anders Nielsen Gad sin Gaard med 11 Fag,

2 Lofter høj, til Torvet, ogsaa en ny teglhængt Bygning, og en Længe bag ud til Klosterstræde eller som dettes Forlængelse fra Svaldergade til Vommegade hed: *Pilestræde.* Denne Bygning, Stald og Tørvehus, var dels ny dels gammel og paa 26 Fag. En ældre Tværlænge var 9 Fag og en ny Stuelænge ogsaa 9 Fag, men paa disse to sidste var Taget Straa. Paa det søndre Hjørne af Snæversti og Torvet laa Jacob Phrængers 4 længede Købmandsgaard, opført 1722 og 1723 saa nær som 13 Fag, med tegltækt Krambod og Stuehus, 20 Fag, ud til Torvet lige overfor Raadhuset. Langs Snæversti og fremskudt imod Torvet laa Laden 15 Fag, og bag ude (mod Vest) Stald og Pakhus, 17 Fag, ialt $48^1/_2$ Fag, hvoraf $12^1/_2$ Fag reddedes, lige nok til at give Familien Tag over Hovedet.

Langs Torvet Syd for denne Gaard laa først et Hus paa 6 Fag, tilhørende Mads Mortensen, derefter to Huse paa hver 5 Fag, tilhørende Jørgen Nielsen og Villads Nielsen, og nederst paa Torvet paa Hjørnet af Pottemagerstræde Mouritz Nielsen Snedkers Hus paa 10 Fag.

Alle de øvrige Huse var straatækkede med Undtagelse af Kleinsmed Hans Christoffersen Villings Gaard paa 26 Fag paa det nordlige Hjørne af Hestetorvet og Vommegade med Facade mod Hestetorvet. Nabogaarden Sønden for gik hen til Hjørnet af Svaldergade med 20 Fag til Torvet og 12 Fag Lade samt et nyt Vognskur i Gaarden*). Den havde Pastor Friis opført og skænket til Bolig for Præsteenker. Kaptajn Schinkel boede der ved Branden.

Den danske Skole laa i Klosterstræde i Lars Jørgensens Hus, 6 Fag. Den brændte saavel som *de Fattiges Hus* i Pottemagerstræde, næst op til Strædets Hjørnehus mod Klosterstræde.

Foruden de 54 Husejere var 25 Lejere blevet brandlidte, deriblandt Anders Jensen Borch, en Købmand, som lige var flyttet fra Hillerød til Slangerup for at blive gift med Jørgen Scheels Enke, Bodil Ebbesdatter. De blev gift den 7. Juli 1725. Han blev Klokker 1741 og døde den 24. Juli 1748. Anders Jensen boede ved Branden i Claus Ebbesens Hus paa Nordsiden af Fromsgade paa Hjørnet af Kongensgade. Her i Hestemøllegaarden boede hos Bodil Ebbesdatter foruden en anden Lejer ogsaa hendes afd. Mands Broder, Christoffer Andersen Scheel, der efter Broderens Død 1723 blev udnævnt til Byskriver den 14. Februar 1727**). Disse Scheel'er var født i Nykøbing F., hvor Faderen, Anders Jensen († 1725), var Guldsmed. Moderen hed Birgitte Maschwedel. Christoffer Scheel, der var Student fra Nykøbing 1717, mistede ved Branden alt, hvad han ejede, som han havde mistet alt, da Broderens Gaard brændte 1719. Da Phrænger døde 1731, blev Byskriver

*) Af de ikke-brændte Gaarde var alene, foruden Præstegaarden (74 Fag), der kun havde en enkelt Længe straatækket, Byfoged Gads Gaard i Kongensgade og Købmandsgaarden paa Hjørnet af denne Gade og Præstestræde, N. Gads tidligere Gaard, delvis tækket med Tegl.

**) Den gamle Skriver Niels Mouridsen flyttede 1718 til Helsingør, hvor han døde 1728 (begr. 31. Decbr.) hos sin Svigersøn, Niels Almstrøm, som var de Fattiges Forstander i Sundstaden.

Scheel den 26. Sept. 1731 gift med hans Enke og fik Købmandsgaarden med hende[5].

Det blev naturligvis et stort Problem at faa de brandlidte Familier foreløbig anbragt. Baade Borgerne i den sparede nordlige Del af Byen og Bønderne i Omegnen, særlig i Jordhøj, maatte træde hjælpende til.

Den 30. Marts samledes Borgerne til Raadstuesamling for at optage Tingsvidne om Branden, og naturligvis kom det da ogsaa paa Tale, hvorledes Ilden var opstaaet, men Jens Hjulmands Hustru, der var den eneste, som muligt kunde vide det, erklærede, at hun ikke havde nogen Mening derom. Byfoged Gad spurgte det forsamlede Borgerskab, om nogen vilde saggive Hjulmanden eller hans Hustru, men samtlige Borgere svarede nej, „men aleneste maatte bekende at være en sær Guds Hjemsøgelses Straf".

Byskriver Christoffer Scheels Segl 1737. Fra en Udskrift af Retsbogen.

Der maatte dog ligefuldt tænkes paa at skaffe økonomisk Lindring for de Hjemsøgte, og Byen søgte da Frihed for Konsumtionsafgiften for dem i 10 Aar, saaledes som Præstø havde faaet samme Aar, Sorø 1694, Ringsted 1693 og Hillerød 1692. Ved kgl. Resolution af 11. Maj 1724 bevilgedes det ansøgte. Jon Gad og Ole Nielsen, for hvem det brændte 1719, men som begge blev sparet 1724, søgte ogsaa, men fik Afslag.

Der bevilgedes desuden den 25. April 1725 de Brandlidte Ret til at sætte Bækken for Kirkedørene, hvorved der indkom 431 Rgd. 1 Mk., der fordeltes 1727. Kollekten havde kun omfattet Sjællands Stift, idet et Andragende om Tilladelse til at indsamle over hele Landet blev afslaaet. 1727 indgav 6 af de haardest ramte Andragende om Eftergivelse af Konsumtion i yderligere 6 Aar, altsaa til 1740, men dette afsloges ligeledes, skønt Stiftamtmanden attesterede, at Husene nu var bygget pænt op igen, og at Ansøgerne var saa fattige, at de ikke havde Raad til at gaa med Tingsvidne og tigge, hvorved Brandlidte ellers skaffede sig lidt Hjælp. Men dertil hørte dog altsaa ogsaa nogen Velstand.

65. NY BRAND 1727. Inden Byen endnu blot tilnærmelsesvis havde forvundet Skaden ved Branden, omend den med en Kraftanstrengelse var bleven genopbygget, hjemsøgtes den af en ny Ildløs, der den 22. Oktober 1727 paa mindre end en Time atter lagde hele Fromsgade i Aske[6].

Ilden opstod noget over Middag i Jørgen Nielsens Hus paa Vestsiden af Torvet. Der rasede en stærk Vestenvind og 18 Ejendomme brændte, hvoraf kun en, Ole Nielsen Jydes, ikke var brændt 1724; den var derimod som nævnt brændt 1719. Ingen vidste heller nu, hvorledes Ilden var opkommet, men det skete ved 1-Tiden, mens Folk var i Marken eller til Frederiksborg Marked. Jørgen Nielsens Hus var straatækket, og mange af de andre Huse var ogsaa genopført med Straatag, i hvert Fald mod Gaarden. Det var det billigste.

Blandt Ildens Ofre var de tre store Købmandsgaarde paa Torvets Vestside. Phrængers var 48 Fag, 22 ud til Torvet, alt opført siden 1724, 900 Sletdaler værd, foruden Skaden paa Varer, bl. a. brændte et Parti Tobak fra egen Plantage. Boie Nielsens Gaard, som han havde overtaget fra Anders Gad, var 51 Fag, deraf 22 til Torvet, og 1500 Sletdaler værd. Han mistede Gods for 750 Sldl. Henning Hessels Gaard, som han havde købt efter Villum Nielsen, der den 24. Januar 1725 druknede ved Rungsted, var 50 Fag, 15 Fag til Torvet, med 3 Fag Kvist, en Lade, 2 Lofter høj, og paa Sydsiden et Hus 15 Fag og 20 Fag Udhuse. Bygningerne vurderedes til 2000 Sldl. Desuden brændte hele Høsten baade fra Slangerup og Frederikssund, hvor han ogsaa ejede Ejendom, 24 Læs Rug, 7 Læs Havre. I Stalden var der Plads til 16 Heste. Der brændte bl. a. 200 Læs Tørv og 60 Læs Hø. Ole Nielsens Gaard i Kongensgade var 18 Fag til Gaden med en Lade, der var Fæhus, og en østre Længe, der var Stald og Lo. Bygningerne vurderedes til 750 Sldl., Løsøret til 500.

Først da Ilden var sprunget fra Fromsgade tværs over Kongensgade til Ole Nielsens Gaard, standsede den sin graadige Færd, dog ikke før den havde tilintetgjort ogsaa denne Gaard.

Den 8. December 1727 søgte de Brandlidte om at faa Andel i de indsamlede Kollektpenge, og den 18. Februar 1728 bestemte Kongen, at „de dobbelt brændte" (for hvem det var brændt to Gange) skulde have dobbelt Hjælp, 2 Rgd. for hvert Fag Hus, de nyopførte, medens de, der alene ramtes af Branden 1724, kun fik 1 Rgd. pr. Fag.

De Brandlidte af 1727 bevilgedes der yderligere en ny Kollekt og da over hele Landet. Kongebrevet herom brændte imidlertid ved Københavns Bispegaards Brand 1728, og først da Byfogeden i Slangerup 1730 vovede at forhøre om Sagen, blev Kollekten sat i Værk, saaledes at der den 25. Oktober 1731 kunde fordeles 694 Rgd. 2 Mk. Boie Nielsen og Ole Jyde søgte desuden om Frihed for Konsumtion og andre Skatter i 10 Aar, hvad der bevilgedes den 3. Marts 1729.

1733 søgte endelig 8 af „de dobbelt brandlidte" igen om Frihed for Konsumtion. Det oplystes, at kun 3 Huse var uopbygte, og de 8 Ansøgere var de eneste tilbageværende af de 54, der personlig havde op-

levet Brandene. De øvrige Brandlidte havde solgt deres Ejendomme. De 8 fik da Fritagelsen for Konsumtion forlænget til 1. Januar 1738.

Saa mærkeligt det kan forekomme — der var jo ingen Forsikring — formaaede Beboerne i Slangerup ikke alene at opføre de brændte Gaarde og Huse igen, men ogsaa at opføre dem omtrent i samme Omfang som før. Dog traadte fremmede Købere i stort Omfang til. Ved en Taksation 1736 i Anledning af Planer om en Købstadbrandkasse var af de brændte opført 8 Gaarde med 466 Fag vurderet til 4220 Rgd., 20 Boliger paa 318 Fag til 2548 Rgd. og 24 Huse paa 134 Fag til 753 Rgd., ialt 52 Ejendomme paa 918 Fag til 7521 Rgd.

En Forskydning tilbage var der dog.

Der haves fra 1735 en Liste over, hvornaar Slangerup Borgere havde vundet Borgerskab i Byen, og fra 1764 er der opbevaret en lignende Liste, begge indsendt til Stiftamtet. En Sammenligning mellem de to Lister viser, at Forholdet har været ens de to Aar, omend der 1764 kun opgives Aarstal for 77 Borgere af 81. Enten har Brandene i 1720'erne ikke været saa skæbnesvangre, som man paa Forhaand maatte antage, eller ogsaa viser de to Lister, hvad der dog maaske er sandsynligst, at Byen endnu 1764 ikke havde forvundet den økonomiske Usikkerhed, som Brandene fremkaldte, saaledes at mange Borgere endnu henimod 1764 maatte forlade Byen.

Borgerskab i	1735	1764
1—5 Aar	17	23
6—10 „	16	8
11—15 „	6	10
16—20 „	6	14
over 20 „	18	22
Ialt	63	77 (81)

21. KAPITEL. SKOLEFORHOLD I SLANGERUP. POSTORDNING

66. BORGERNES SKOLEKUNDSKABER. Under Indtrykket af Fattigdommen efter Brandene mistede Slangerup ogsaa sin Latinskole, der ophævedes ved kgl. Reskript af 6. April 1736[7] fra det næstfølgende Nytaar.

Allerede 1720, da Rytterkommissionen havde foreslaaet de nye Landsbyskoler paa Frederiksborg Amt, henstillede Kommissarierne, at Latinskolen i Slangerup skulde gøres til Rytterskole for et eller flere Skoledistrikter. Det blev dog ikke til noget. Men 1732 fik Byen en ny og levende Præst i den dygtige D. G. Zwergius. Han indsendte under 15. November 1735 et Forslag til Stiftsøvrigheden om at ophæve Latinskolen i Slangerup.

Spørgsmaalet var aktuelt i hele Landet, og Regeringen havde 1732 indsamlet en Række Indberetninger om de sjællandske Latinskolers Tilstand. Denne var ikke særlig lovende. 1682, da de smaa Købstæder mistede Borgmester og Raad, var det ogsaa blevet foreslaaet at nedlægge de smaa Byers Skoler. 1733 nedsattes da en Kommission til at gøre Forslag i Spørgsmaalet. 1739 blev derefter en lang Række Latinskoler nedlagt.

Pastor Zwergius foregreb altsaa Begivenhedernes Gang og begrundede sit Forslag for Slangerups Vedkommende dels med Hensynet til Byens økonomiske Ophjælpning, dels med det Argument, at Skolen intet var værd som Latinskole. Rektor Niels Hansen Hager var lærd nok og hans Leveart god, men Høreren, Michael Kylling, var uduelig formedelst Alderdom (han var 58 Aar), og der har i mange Aar ikke været flere Disciple i Skolen, end Rektor har kunnet undervise. For saa vidt var Hørerens Mangel paa Dygtighed altsaa ogsaa uden Interesse.

Men der er megen Trang i Byen til en dansk Skole, hævdede Præsten. Ungdommen i Byen er bag efter den paa Landet, efter at Kongen har oprettet de mange Rytterskoler, og „man maa — skrev han — med største Bedrøvelse og Græmmelse anse, at Slangerup Bys elendige og slette Tilstand, hvorudi den formedelst den bedrøvelige Ildsvaade er geraaden, gøres endnu slettere og elendigere formedelst den store Vankundighed, som derudi regerer. Bønderne paa Landet med deres Ungdom beskæmmer vore Borgerbørn, hvoraf en Del, da de aldrig har lært at bede, kan paa det græsseligste bande, ja endogsaa er en Del, som er kommet til Skelsaar og Alder dumme [uvidende], naar de tilspørges om det, som et Barn paa 5 Aar bør at svare til og gøre rede og Regnskab for, saa at vor højtærede Hr. Biskop [Chr. Worm 1711—37] allerede for nogle Aar siden i min sl. Formands [Dalhof 1729—32] Tid har maattet med Fortrydelse erklære denne Bys Ungdom for den groveste i hans hele Stift".

Det er lidt vanskeligt at faa nøjagtige Oplysninger ud af disse præstelige Talemaader. De sigter maaske kun til Borgernes Kristendomskund-

skab. Man forstaar, at Slangerup Byungdom i hvert Fald var mindre velopdragen, men det kan muligt nok passe, at Byens Borgere ikke alene økonomisk var fortrykte, men at de heller ikke har kunnet hævde sig overfor Bønderne, fordi Skoleuddannelsen var for ringe. Det har vel været ud fra et lignende Synspunkt, at Købmand Claus Ebbesen[8], Hillerød, der var Søn af Ebbe Jensen i Slangerup, ved et Legat 1731

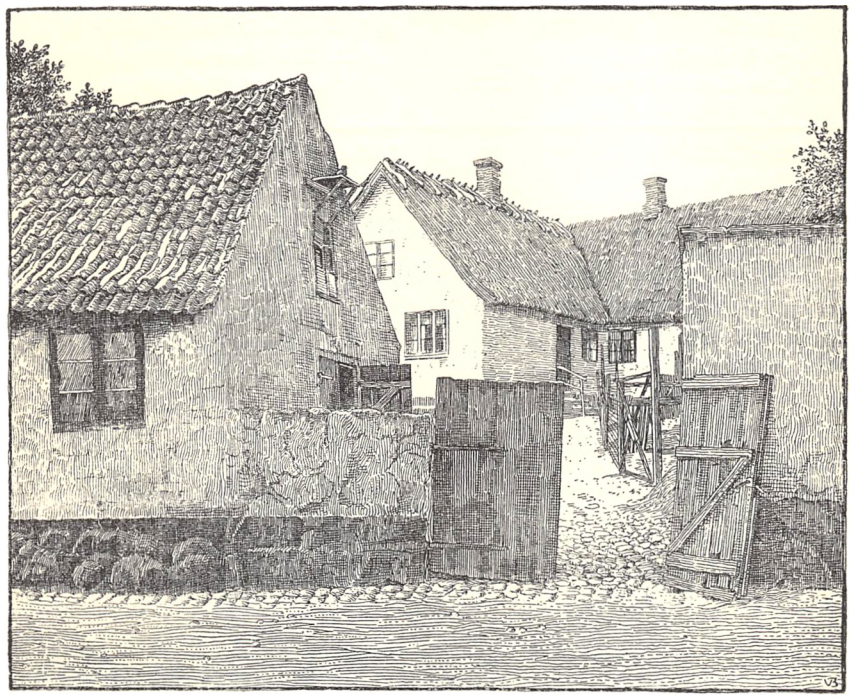

Smedje i Kongensgade, Slangerup.
Opført efter Branden 1724 af Claus Ebbesen til dansk Skolehus.

gav Byen et Hus paa Kongensgade til dansk Skole i Stedet for den, der brændte 1724, og skænkede en Del Jord (11 Tdr. Land) til Faderens Købmandsgaard, for at Indehaveren deraf aarlig skulde svare 8 Rgd. til 8 fattige Børns Skolegang i den danske Skole. Byens Skole har maaske ligget stille i Aarene efter 1724.

Det er betegnende, at denne betydelige og rige Mand paa sine Epitafier i Slangerup Kirke over Forældrene særlig priste Faderens Herkomst fra Bønder, skønt Moderen, der døde 1728, var Datter af Borgmesteren i Næstved, og hendes Slægt var fremragende Borgerfolk i

EBBE JENSENS FAMILIE

Ebbe Jensen († 1718) Købmand i Slangerup
g. 1. Maren ... g. 2. Anne ... g. 3. Anne Clausdatter Ogelby († 1728).

A. Jens Ebbesen (1667-1747)
Avlsbruger i Slangerup
g. Kathrine Henriksdatter († 1741)
(uden Børn)

B. Maren Ebbesdatter (1673-98)
g. 1694 Jens Pedersen (1660-1716)
Møller i Kratmøllen
g. 2. Lene Karstensdatter Atke († 1710).

C. Claus Ebbesen († 1748)
Købmand i Hillerød
g. 1. 1711 Kirsten Jensdatter Woller († 1717)
g. 1. 1700 Søren Pedersen Møller († 1710)
Købmand i Hillerød
g. 2. Karen Svendsdatter Corth († 1737)
g. 3. Kirstine Lehmeier (1715-91)
g. 2. 1749 Hans Holst de Place (1716-70)
Raadmand i København.

1. Jørgen Ebbe (1712-49)
Præst i Bloustrød
g. 1740 Gertrud Pernille Vindekilde († 1770).

a. Barbara Kirstine (f. 1741). b. Birthe (f. 1742).
c. Claus (f. 1743) Isenkræmmer i København.
d. Lisbeth Kathrine (f. 1745).
e. Lambert Vindekilde (f. 1746).

2. Frederikke Charlotte Ebbesdatter (1734-63)
g. 1749 Peder Pedersen Biering († 1781)
Købmand i Nykøbing F.
Skolelærer i Holsted ved Næstved.

3. Anne Marie Ebbesdatter (1737-1804)
g. 1755 Albret Jacobsen Abel (1738-94)
Fiskemester i Hillerød.

D. Jørgen Ogelby (1682-1711)
Rektor i Slangerup
(ugift).

E. Bodil Ebbesdatter (1691-1751)
g. 1. 1713 Jørgen Andersen Scheel († 1723)
Købmand i Slangerup
g. 2. 1725 Anders Jensen Borch (1684-1748)
Købmand i Hillerød, senere i Slangerup
Stamfader til Familien Borch i Roskilde).*

1. Ebbe Scheel (1714-62)
Forpagter Sandholmgaard
g. 1. 1749 Ane Kirstine Schiøtt (1718-54)
g. 2. 1755 Ingeborg Pedersdt. Topp (1738-)
g. 2. 1780 Ivar Dam
kgl. Postfører i Korsør.

a. Dorthe Margrete Bolette (1751-81)
g. 1772 Peder Schade Brylov
Købmand i Roskilde.

b. Henrik Scheel (f. 1752)
Købmand i Roskilde.

c. Peder Scheel (f. 1757)
Købmand i Roskilde.

2. Anders Scheel (1722-58)
Snedker i Slangerup
g. 1745 Anne Olsdt. Bech
g. 1. 1742 Peder Andersen
Skræder i Slangerup.
g. 3. 1760 Jens Nielsen
Snedker i Slangerup.

a. Jørgen Scheel (f. 1748)
Snedker i København.

b. Ole Scheel (f. 1749)
Skomager i København.

c. Karen Scheel (f. 1752).

3. Anne Agathe Scheel.
4. Inger Borch (f. 1725).
5. Jørgen Borch (f. 1726).
6. Inger Marie Borch (f. 1729).

*) idet han g. 1. 1715 Inger Andersdatter († 1723). Hun g. 1. 1708 Bent Andersen Lokkerup († 1714), Ladefoged, Frederiksborg.

København. Bondens Værd fremhæves her et Par Menneskealdre før Bondefrigørelsen i Udtryk og paa en Maade, som selv den historisk vel indstillede ikke venter paa denne Tid. Claus Ebbesen har maaske været forud for sin Tid. Det hedder bl. a.:

At Farfars Minde, som sin Æt
af Bondestand har draget,
skal blive stedse uforgjæt,
har Sønnesøn behaget
at sætte Jesu Skilderi.
I hannem Bondestanden
saa ædel er, saa høj og fri,
for Gud, som nogen anden.

Det Billede, Zwergius giver af Borgerne i den lille By henimod Midten af 1730'erne, er ikke heller egnet til at frembringe Stolthed.

Borgerne har ikke Raad til at give noget til Latinskolen, siger han, da de er i hardtad elendigere Tilstand end Bønderne. Latinskolen er derfor ogsaa ganske lille, „fordi de fattige Borgere, som er mestendels Avlingsmænd, mere er hengivne til Agrenes end til Sindets Dyrkelse ved borgerlige Kunster og derfor hverken vil eller kan lade deres Børn, som de behøver til Ploven og andet Arbejde, studere", navnlig da der kun er ganske faa Stipendier til Skolen, som i nogle Aar kun har haft et Par Disciple.

Der var, som tidligere nævnt, kun 3 smaa Stipendier paa ialt 23 Rgd. 4 Mk. om Aaret, medens Borgerne i de større Byer ikke alene stiftede Legater til deres Bys Skole, men ogsaa til Stadighed synes at have indsamlet Penge til Disciplene i Forstaaelse af Skolens Værdi for Byens aandelige Liv og for den opvoksende Slægt.

Danske Kancelli bifaldt Zwergius' Forslag om at forvandle Latinskolen i Slangerup til en „dansk" Skole, hvis Lærer alene skulde undervise i Læsning [Katekisation], Skrivning og Regning. De fattige Børn skulde have gratis Skolegang, de øvrige betale 2 Sk. hver pr. Uge for Læsning og 2 Sk. yderligere, hvis de vilde have Skrivning og Regning med. Det var de sædvanlige Skolepenge, som i Mands Minde havde været betalt rundt om i Byernes danske Skoler. Byfogeden og Præsten skulde være Skolens Forstandere. Læreren skulde tillige være Kordegn, hvad Rektor hidtil havde været, og skulde holde en Student til Hjælp til Undervisningen.

Denne Plan bifaldtes gennem en Fundats for Skolen, og da den

store Skolekommission endte sit Arbejde, foreslog den Rektors Indtægt i Slangerup henlagt til Konrektor i Helsingør, medens Degnerenterne af Torup, Kregme, Jørlunde, Udesundby, Græse og Uvelse henlagdes til Helsingør Skole, hvilket alt stadfæstedes ved Reskript af 3. Oktober 1739.

1736 var Rektor Hager blevet Præst i Skyom og Hørdum ved Thisted, og samtidig ansattes Niels Kindstrup Bang som Degn og dansk Skoleholder i Slangerup. Stillingen som dansk Lærer havde før været beklædt af forskellige, hvis Navne næppe engang er bevaret.

Den gamle Latinskoles Bygning ved Kirkegaardens nordre Mur ud til Præstestræde blev endnu 1736 nedrevet, og Materialerne solgtes for ca. 100 Rgd.[9] Grunden afhændedes 1737 for 8 Rgd. til Pastor Zwergius, der 1740 ved Auktion solgte den til Naboen paa det søndre Hjørne af Præstestræde og Kongensgade, Johan Martini Küster. Pastor Friis' Enke, som sammen med sin Mand havde givet adskillige Legater til Kirken, købte Niels Hagers Gaard i Præstestræde ved Siden af Præstegaarden og forærede den til Byen (den 18. Oktober 1736) til Skolehus og Degnebolig, idet hun forinden havde givet et Legat paa 200 Rgd. til Skolens Drift. Ved Bispens Reskript af 3. November 1739 blev ogsaa Klokkerembedet henlagt til Læreren, naar den daværende Klokker Johan Nielsen Bruun døde. Scheel havde dog allerede ved sin Udnævnelse til Byskriver faaet Ventebrev paa det, og dette Brev respekteredes.

Claus Ebbesens Skolehus forærede Kirken, der før Latinskolens Nedlæggelse var Ejer baade af denne og af den danske Skole, til Byen, der 1737 solgte det ved Auktion til Rasmus Lange i Frederikssund.

Tilbage blev efter Skolens Nedlæggelse — dens Disciple. Der var kun en, Niels Gad, Byfoged Jon Gads Søn, som, da Skolen standsede, kom til Frederiksborg Skole. Helsingør og Roskilde Skoler var optaget. Da imidlertid Stipendierne i Frederiksborg var uddelt det Aar, fik Gad ved kgl. Reskript den 19. Oktober 1736[10] Tilladelse til at oppebære Rektor Hagers Løn for Resten af Aaret, 20 Rgd. Niels Gad blev derefter Student fra Frederiksborg 1737 og theologisk Kandidat den 20. Juli 1740.

Latinskolens Nedlæggelse 1736 var utvivlsomt et Udtryk for Tilbagegang og Sløjhed, saavist som vore Dages Skolereformer og mange Studenter tages som Udtryk for Opgang og Energifølelse i Folket, og saaledes som de mange Latinskolers Oprettelse i 1530'erne og 1540'erne ogsaa var Udtryk for Vækst og Fremskridt. For Pastor Zwergius og Tiden selv stod Skolens Nedlæggelse dog som naturlig.

Siden Rektor Jacob Worm 1677 var blevet Præst i Viborg, havde 9 brave Mænd gjort deres bedste for at fortsætte den lærde Skoles trods alt hæderlige Traditioner. Men Tiden og Borgernes økonomiske Tilbagegang var dem haarde Modstandere.

Næst efter Worm kom som Rektor den senere Præst til St. Peders Kirke i Næstved, Mag. Mads Christoffersen Blymester, en Raadmandsøn fra Horsens. Worm havde kun dimitteret een Discipel til Universitetet, Blymester naaede dog 3, og hans Efterfølger Mag. Gerhardt Jochumsen Bonsach (1682—85) 6. Bonsach kom fra Slangerup til Holbæk som Rektor. Hans Efterfølger Knud Ravn saa derimod ingen Student udgaa fra Skolen, inden han 1695 byttede Embede med Hans Hansen Bagger, Rektoren i Nykøbing S. Denne, der var gift med Poul Steenbecks Datter, døde her i 1708, men i hans Tid tog dog endnu 6 Studentereksamen herfra. Bagger fulgtes af Jørgen Ebbesen Ogelby, en Søn af Købmand Ebbe Jensen, men han var kun Rektor i 20 Maaneder, i hvilken Tid han førte 2 Studenter op til Eksamensbordet. Hans Efterfølger blev Christen Eriksen Starch, en Jyde fra Holstebroegnen, men i de 12 Aar (1710—22), han var Rektor, udgik kun een Student fra Skolen (1721), og under hans Efterfølger, Mag. Hans Fritz, hvis Fader 1710 var blevet Præst i Udesundby, naaedes ligeledes kun Dimission een Gang (1728). Den da nybagte Student, Arnold Pedersen Jordhøj, blev Degn først i Jørlunde, senere i Stevns, og han var Slangerup Skoles sidste Student. 1729 afløste Degnen i Kregme, Villum Jensen Hemsing, Starch, og ved Hemsings Død kom den 16. Februar 1731 Hager. Det var dog sikkert den almindelige Opfattelse, at Skolens Maal mere skulde være at give Borgerbørnene en god Skolegang end at udklække Studenter.

Skolen havde 1614 2 Hørere, altsaa 3 Klasser. 1645 nævnes kun een Hører, Niels Vinding († 1652), og 1662—65 ligeledes kun een, Jens Madsen Skive. Men i Slutningen af 60'erne var der atter to, Chr. Brochmann Gudmandsen, der 1671 blev Præst i Udesundby, og Anders Christensen Holmgaard, som efter Gudmandsens Afgang var ene Hører. Kun enkelte Aar nævnes endnu en Hører til, saaledes 1677 Søren Sørensen, 1683 Peder Pedersen, et nyt Udtryk for Byens Armod.

67. DEN DANSKE SKOLE. Zwergius havde foreslaaet, at Rektors Løn, Kongetienden af Landsbyerne i Slangerup Sogn, 107 Tdr. 7 Skp. Rug og Byg, af Værdi 70—80 Sld. om Aaret, samt 45 Sld. 2 Mk. Penge, henlagdes til andre Skoler, medens Hørerens Løn, der nu bestod af

Degneafgiften af Landsbyerne i Sognet, ialt 3 Tdr. 6 Skp. Rug, 7 Tdr. $6^1/_2$ Skp. Byg og 8 Sld. i Penge, skulde oppebæres af Kylling, til han døde, og siden af den danske Skoleholder i Slangerup. Med Skolepengene og Degneindtægten vilde Lønnen da, naar Læreren igen afleverede 30 Rgd., komme paa 100 Sletd. ($66^2/_3$ Rgd.) om Aaret. Saaledes blev det,

Den nyoprettede danske Skole blev ikke ubetinget vellykket. Borgerne vilde ikke sende Børnene derhen. 1749 maatte Byfogeden og Præsten personlig gaa rundt til Forældrene og formane dem. Ogsaa Overformynderen, den svenske Postfører Johan Madsen Riis, tog sig paa at paavirke Forældrene ved personlig Henvendelse. Der klagedes endog til Stiftamtmanden, og Klagen gentoges 1750 og 1751[11]. Det sidste Aar opgjordes det, at der i Byen var 122 skolepligtige Børn, Drenge og Piger, deraf 22 fattige. Men om Klagerne har virket, er et aabent Spørgsmaal. Borgerne paa deres Side udtalte deres stærkeste Misfornøjelse med Læreren, Niels Bang, og foreslog, at han blev afløst af en Skoleholder. Typen kendte de fra Rytterskolerne i de omliggende Landsbyer. Skolen er ofte tom, hedder det i Borgernes Klage Sommeren 1751. Siden Paaske har i somme Uger været 4-5 Børn i Skolen, somme Uger ingen. Skolens Nytte er ikke stor, siges det. Børnene lærer intet, og Skolebygningen er utjenlig til sit Brug. Læreren havde nemlig Juni 1751 klaget over, at Byen ikke vilde gøre den i Stand. Borgerne var ogsaa misfornøjet med, at Kirken ikke længere, saaledes som Pastor Zwergius nu havde faaet Fundatsen affattet, havde Ansvaret for Skolevæsenet, hvad den havde haft fra Tidernes Morgen. Den væltede Byrderne over paa Byen, omend Præsten stadig var Skolens Tilsynsførende.

Johan Nielsen Bruuns Segl. 1736. Klokker i Slangerup 1693-1742. Fra et Testamente.

Det er saaledes muligt, at andre Hensyn end Ønsket hos Borgerne om at holde deres Børn borte fra Lærdom og Oplysning var Hovedmotivet i Striden, og at økonomiske Hensyn har spillet ind. Byen var fattig. Lærer Bang synes ogsaa at have været mindre heldig. Den 13. Marts 1757 maatte Bangs Efterfølger — Bang døde 1755 — Mogens Sølling købe Degneboligen, som Præsten to Aar efter maatte købe Præstegaarden, hvorved Vedligeholdelsen ikke længere kom til at paahvile Byen.

1764 fik Borgerne endelig deres Ønske opfyldt, idet Murermester

Hans Hansen Engel, en Degnesøn fra Vrangstrup i Tybjerg Herred og Sønnesøn af Snedker Jacob Engel i Ringsted, blev dansk Skoleholder[12]. 1778 forflyttedes han til Skævinge, hvor han døde 1800[13]. Engel fortsatte dog sit Murerhaandværk og rejste hele Sommeren rundt til Kirker og Skoler, hvor der var Brug for ham.

Degnen overtog atter Skolen 1778.

68. SLANGERUP FAAR POSTMESTER. Et enkelt lille Embede oprettedes i disse Aar efter Ildebranden, Embedet som Postmester, hvortil 1730 udnævntes, efter Auktion, Henning Hessel, som samtidig flyttede fra Frederikssund til Slangerup. Han havde overtaget Bestillingen Maj 1720, uden Udnævnelse, men opgav den atter, da han 1722 flyttede til Frederikssund. Postvæsenet forsøgte derefter at ordne Postbesørgelsen „gennemgaaende" fra Hillerød til Roskilde, idet det oprettede Stald for Skifteheste i Udlejre, hvorigennem Landevejen da gik, hos Sognefoged Mads Nielsen. Men Slangerup fik altsaa Posthuset tilbage[14].

En Bondes Segl. Sognefoged Mads Nielsens i Udlejre. Frederiksb. Amts Jordebog 1699.

Postvæsenet i Danmark, der oprettedes 1624, omfattede oprindelig kun 3 Ruter: København—Hamburg over Roskilde og Fyn, København—Aarhus over Kalundborg og København—Norge ad Strandvejen til Helsingør og videre gennem Sverige over Varberg. Der var saaledes ingen Post over Slangerup. Men fra 1649 oprettedes en regelmæssig Postbesørgelse fra Roskilde til Hillerød over Slangerup, dog foreløbig kun med Kongens Breve og to Gange om Ugen. 1692 omtales Slangerup Posthus, da Tolderen i Rørvig klagede over, at Breve til ham var 5-6 Uger under Vejs over Holbæk, fordi der kun lejlighedsvis var Befordring derfra til Rørvig, hvorfor Tolderen foreslog, at Brevene til ham skulde lægges af i Slangerup Posthus og med Sognefogederne som Stafetter føres til Ullerup Færge[15].

Nogen Postmester i Slangerup Posthus var der ikke. Posthuset har rimeligvis været hos Ebbe Jensen, der holdt Gæstgiveri i sin Gaard, og som ogsaa var Stempelpapirforhandler. Gæstgiveriet fortsattes af Ebbe Jensens Svigersøn, Jørgen Scheel, og dennes Efterfølger, Anders Jensen Borch. Ogsaa Carsten Simonsen Schjødt, der 1728 købte Gaarden efter Borch, drev Gæstgiveri ligesom ogsaa de, der fik Gaarden efter ham. Over Slangerup kom mange Skandinaver paa Vejen til Tyskland og Vesteuropa.

1646 havde den *svenske* Konge faaet Tilladelse til at sende sin Post gennem Danmark til Hamburg, og fra 1668 gik denne svenske Post over Slangerup. Posten var, ligesom den danske, ridende, men blev fra 1680 kørende og gik to Gange om Ugen sydpaa fra Helsingør, hvor der boede en svensk Postmester. 1726 fik den svenske Post en Postillon i Slangerup, Johan Madsen Riis, der tidligere boede i Hillerød, hvor hans Fader, Mads Nielsen, ogsaa var svensk Post, og hvis Broder, Niels, besørgede Turen Helsingør—Slangerup. Fra Slangerup gik Ruten til Osted paa København—Ringstedvejen. De to Brødre blev 1726 i Slangerup gift hver med en af Feldbereder Christen Nielsens Døtre, og Johan Riis overtog ved Svigerfaderens Død 1738 hans Gaard paa Kongensgade op mod Hjørnet af Fromsgade, hvor han til sin Død 1765 drev Gæstgiveri og Købmandshandel. Hans Søn, Mathias Christian Riis, fortsatte Bedriften og Postbesørgelsen. En anden Søn var Prokurator Niels Riis i Slangerup, Politikeren D. G. Monrads Morfader.

Befordring af de Rejsende foregik stadig som i Middelalderen paa den Maade, at disse henvendte sig til Byens Øvrighed, der derefter anviste en Borger, som vilde køre, saaledes som det gentoges 1683 i Danske Lovs 3. Bog 11. Kapitel 1. Artikel.

22. KAPITEL. KONSUMTION OG BRÆNDEVINSSALG 1730—83

69. BYENS HANDEL MED KROERNE. Det vakte ved Konsumtionens Opkrævning en Del Vanskeligheder, at en stor Del af Borgerne efter Branden 1724 havde Fritagelse for at betale denne Afgift, medens de øvrige, der ikke havde mistet noget ved Branden, stadig skulde betale. Konsumtionen betaltes 1724—26 af de sidste ved Ligning med en fast aarlig Afgift, men fra 1727 blev den igen som tidligere og som i andre Byer opkrævet af Varen ved dens Indførelse til Byen som en Portafgift. Denne var de Brandlidte altsaa fri for. Ordningen efter Branden gjorde derfor Kontrollen vanskelig, fordi nogle kunde undslaa sig ved at betale. Det var ikke altid nemt at holde Rede paa, til hvem Varerne var bestemt, og alle søgte at undgaa den forhadte og tyngende Skat.

Den gældende Konsumtionsforordning, der var udgivet den 31. Dec.

1700 og først afløstes 1778, bestemte, at de Kroer, der laa indenfor en Afstand af 2 Mil fra en Købstad („Frihedsdistriktet"), skulde købe deres Brændevin i den paagældende By. Paa Landet maatte ingen andre end Kroerne sælge Brændevin. Loven, hvis Hovedtræk ikke ændredes, saa længe Konsumtionsskatterne bestod (1671—1851), fastsatte endvidere baade for By og Land en Række Forbrugsafgifter. Byens Borgere maatte ikke alene betale *Portkonsumtion*, Afgift af alle Forbrugsartikler og alt Kvæg, som indførtes til Byen, men ogsaa Konsumtion af det Kvæg, som Byens Borgere selv tillagde (Lovens Kapitel 5). Borgerne betalte ligeledes Afgift af den *Malt*, der maledes i Byen, og hvoraf der bryggedes Øl og brændtes Brændevin, hvorfor det var paabudt, at hver By skulde have mindst een Hestemølle til at formale Malten, medens det paa den anden Side for Kontrollens Skyld var forbudt andre end de bevilgede Hestemøller at formale Korn (Kap. 6). I Slangerup var der kun een Mølle, den paa Hjørnet af Møllestræde og Kongensgade.

Men Konsumtionsforordningen nøjedes ikke med disse Paabud. Der var fastsat Afgift ogsaa paa *Græsning* af Kreaturer paa Byens Marker, naar de hver Dag blev drevet ud og ind ad Porten, 24 Sk. af en Hest eller et Høved, 4 Sk. af Smaakreaturer, Svin, Faar og Geder (Kap. 7). Vognmændene maatte betale *Milepenge*, Afgift for hver Mil, de befordrede Gods eller Personer for Betaling (Kap. 8), og Forordningen paalagde Skat af Tjenestefolk (Kap. 9), Afgift af Bryllupper, *Kopulationspenge*, 4 Rgd. af Borgeren, der giftede sig, 2 Rgd. af Haandværkeren og 1 Rgd. af Daglønneren, en Afgift der tog Hensyn til den Klassedeling, som herskede i Købstæderne (Kap. 10), og endelig bestemte Loven en særlig høj Takst for Konsumtionen af Vin, udenlandsk Brændevin, Salt og Tobak, de saakaldte „*4 Species*", efterspurgte Varer, som af Politikerne ansaas for særlig gode Skatteobjekter (Kap. 11).

Konsumtionsafgifterne opkrævedes af Forpagteren, som havde Opkrævningen i fast Entreprise, saaledes at han betalte Staten en bestemt Afgift, fastsat ved Auktion paa Rentekammeret i København mellem dem, der ønskede at overtage Forpagtningen. Hvad Forpagteren fik ind udover denne Afgift, var hans Fortjeneste, og han var derfor stærkt interesseret i at kontrolere, at ingen unddrog sig skyldige Betalinger. Loven gav Forpagteren Ret til at forlange af Magistraten — i Slangerup Byfogeden — at den holdt et forsvarligt Plankeværk eller Hegn omkring Byen uden Laager, saa at intet kunde indføres andre Steder end

gennem Portene. Det kneb altid med at faa Folk fra at holde Laager i deres Hegn mod Marken. Laager sparede jo i hvert Fald for Omvejen gennem Porten.

Konsumtionsforpagteren havde ofte ikke anden Beskæftigelse end Forpagtningen og maatte drive denne ved et helt Hold Konsumtionsbetjente, en for hver Port, og i Regelen tillige en Betjent for selve Konsumtionskontoret i Byen. Portene lukkedes om Aftenen. Det var naturligt, at disse Konsumtionsbetjente (Visiterere) var Fremmede, som ikke var for igaaede med Byens Familier, og der opstod derfor hurtigt her i Landet en hel Klasse Betjente, som ofte kun boede en kort Aarrække i hver By. Forpagteren havde efter 1700 sædvanlig Forpagtningen paa 3 Aar ad Gangen.

Alle Vogne og Personer, som kom til Byen maatte antastes og muligvis undersøges, for at Forpagteren kunde faa, hvad han havde Krav paa, men denne Forvaltning af Skatterne gennem energiske og økonomisk interesserede Forpagtere kunde naturligvis give Anledning til megen Fortrydelse hos Skatteborgerne. Befolkningen blev ved Afgifterne, som Staten af finansielle Grunde stadig forhøjede, ramt haardt og ubehageligt. Staten kunde imidlertid ikke faa Afgifterne ind paa anden Maade end gennem Forpagtningssystemet. Skulde Embedsmænd have opkrævet dem, vilde Befolkningens moralske (eller umoralske) Tryk paa Opkræverne have bragt disse til at se igennem Fingre med Smugleriet, og selv under Forpagtningssystemet kom der ikke saa meget ind, som der burde. Der smugledes i stort Omfang. Forpagterne bød til Gengæld paa Auktionerne oftest en Forpagtningsafgift, som laa endog betydeligt under den Indtægt, Konsumtionen i Virkeligheden gav. Thi jo lavere Forpagtningsafgiften var, desto større var Forpagterens Fortjeneste, og mangen Konsumtionsforpagter blev en holden Mand. Undertiden forpagtede hele Borgerskabet Konsumtionen og slap derved billigt, men oftest dannede Byens største Handlende et Interessentskab til Forpagtning af Konsumtionen, og de kunde da undertiden ikke alene selv slippe for de mange Afgifter, men tjente Penge til ved den Indtægt, de med Loven i Haanden oppebar hos de Borgere, der ikke var med i Interessentskabet. Dette maatte overfor Staten stille Kaution for Oppebørslerne, og denne Kaution kunde selv en Sammenslutning af Smaafolk ikke skaffe. Denne Side af Systemet skabte derfor mange Steder en ikke ringe social Gnidning, idet der paa dette ømtaalelige økonomiske Omraade ikke var Lighed for Loven.

I Slangerup bevirkede Suspensionen af Forpagtningssystemet, som Ildebranden 1724 en kort Tid medførte, at den interesserede Kontrol overfor Kroerne omkring Byen, som Forpagteren ellers ydede, ophævedes, og Byen solgte derfor mindre Brændevin end sædvanligt til Omegnens Kroer. Dette betød et Næringstab for Brændevinsbrænderne og dermed for Byen som Helhed.

1727 bortforpagtedes Konsumtionen til Anders Nielsen Gad, der 1730 afstod Forpagtningen til Forvalter ved Søkvæsthuset i København, Peter Lemmich.

Lemmich klagede straks ved sin Tiltrædelse bittert over, at det ikke gik rigtigt til i Slangerup[16]. Den Indhegning af Byen, som allerede Konsumtionsforordningen af 1671 havde paabudt, manglede, et Forhold, som ogsaa Amtsforvalter Jacob Jørgensen Hvalsø 1717, da han var Konsumtionsforpagter, havde paatalt, uden at der blev gjort noget. Der var heller ingen Porte. Man kunde desuden overalt fra Marken gaa lige ind i Haverne, og Smugleri var saaledes ikke til at hindre. Konsumtionen havde i Regelen været bortforpagtet til Borgere i Byen, og de vidste ogsaa uden Kontrol, hvem der fik Varer og hvormange. De havde i alt Fald ikke opnaaet at faa Hegn og Porte sat op. Disse skulde Byen betale.

Lemmich maatte imidlertid finde sig i, at Forholdene blev, som de altid havde været, og løste Spørgsmaalet saaledes, at han antog Anders Nielsen Gad som Underforpagter. Saa var de gamle Forhold tilstrækkelige.

Præster og Degne paa Landet, der havde Lov til at brygge og brænde til Husbehov, og Møllere, der indtil 1734 maatte lave den Brændevin, de bød Møllegæster, kunde, da Eftersynet 1724 forsvandt, ikke modstaa Fristelsen til at gøre sig en Forretning af deres nu ukontrollerede Stilling og sælge Brændevin og Øl til Kroerne og Egnens Folk.

Systemet var, at disse kun skulde kunne købe i Købstaden, og at offentlig Udskænkning kun skulde kunne foregaa i Kroerne, som fik Ordre til at købe deres Forbrug i Købstæderne. Heller ikke i Kroerne maatte dog Udskænkning for Bønderne finde Sted. Ved Forordningen af 4. Juni 1689 var dette System blevet fastslaaet, og alle Kroer, som ikke laa paa alfar Vej og altsaa kun kunde tjene Omegnens Folk, blev forbudt, og det blev forbudt alle Bønder paa Landet at have Brændevinstøj.

Dermed indledes de store „Inkvisitioner" med paafølgende „Kon-

fiskationer", hvormed Konsumtionsforpagterne og Købstæderne i egen Interesse gennem op mod 150 Aar ustandseligt hjemsøgte Landboerne. Thi naturligvis bredte Smugkroerne sig, og Hjemmebrændingen dyrkedes i stort Omfang. Endnu vore Fædre vil af deres Forældre have hørt om denne rasende „Jagt efter Brændevinstøj". Heller ikke Kroerne kunde modstaa Fristelsen til at brænde og brygge, selv om det var ulovligt.

Ved strenge Forordninger søgte Regeringen at haandhæve dette Monopol for Købstæderne, idet disse havde en meget betydelig Indtægt af det. Navnlig var Forordningen af 30. April 1734 her Hovedlovbudet med haarde Straffe, og først den gjorde Forholdene helt alvorlige. Det var dog nødvendigt, at Klagerne fik Øvrigheden med sig, naar der skulde foretages Inkvisition. Øvrigheden tog sig altid god Tid. Men ved Forordningen af 5. Juni 1743 blev det tilladt enhver at foretage Inkvisitioner, uden at Øvrigheden var med.

Tryk avler imidlertid Modtryk, og Kroværterne paa Landet trængte stadig paa for at faa deres Privilegier udvidet til ogsaa at omfatte Ret til at brygge og brænde Brændevin. Saaledes fik Øvre Værebro Mølle denne Ret 1736 paa Grund af Møllerenken, Johanne Andersdatters, Fattigdom. Derefter blev hun velhavende gift. 1747 fik Smørum Kro ligeledes Ret til at brygge og brænde, 1749 Farum Kro og 1751 Bregnerød Kro. Farum Kro laa paa alfar Vej; hele Færdselen til København fra Nordsjælland og for saa vidt ogsaa fra Ods Herred gik der forbi. Det var Begrundelsen for dette særlige Privilegium. Lille Værløse Kro fik det samme Privilegium 1732. Maalev Kro fik, da der blev givet Bevilling til den 1736, Besked paa at købe sine Varer i Ballerup Kro, hvoraf den tidligere var en Filial, og som havde haft Ret til at brygge og brænde siden 1649.

Der var netop for Slangerup noget haardt i, at Kroerne fik Privilegium med den Begrundelse, at de laa paa alfar Vej. Thi ved Rytterdistriktets Oprettelse (Kgl. Resolution $^{13}/_{1}$ 1721) var en lang Række af Kroer blevet forbudt med den Begrundelse, at de ikke laa ved alfar Vej. Bestemmelsen herom i Forordningen 1689 var nemlig ikke tidligere blevet gennemført.

Slangerup havde i Slutningen af det 17. Aarhundrede haft Forsyningen til 19 Kroer, nemlig Kregme, L. Lyngby, Skævinge, Lynge, Gørløse, Uggeløse, Uvelse, Slagslunde, Ganløse, Vexø, Stenløse, Ølstykke, Værebro, Knardrup, Kirkeværløse, L. Værløse, Smørum, Maalev og

Farum. Ved den kgl. Resolution $^{13}/_{1}$ 1721 opretholdtes kun 8: Lynge, Kregme (der hørte til Frederikssund), L. Lyngby, Stenløse, Kirkeværløse, L. Værløse, Farum og Værebro Mølle. Dette Tal reduceredes altsaa ved de tre Bevillinger til 5. Der oprettedes dog til Gengæld en ny, Kroen i Bregnerød.

Forgæves søgte Slangerup[17] 1748 om Tilladelse til selv at oprette Kroer rundt omkring. Men Regeringen tilsigtede ved Konsumtionssystemet ogsaa at faa Brændevinsforbruget paa Landet nedsat saa meget som muligt, og dertil vilde sikkert ikke Slangerup have bidraget, om dets Ansøgning var blevet bevilget. Derfor blev den naturligvis afslaaet.

Et yderligere Slag mod Byernes Indtægter af Kroerne rettede Lovgivningen ved Forordningen af 1. Februar 1757, der forbød enhver Udskænkning af Brændevin for Bønder ogsaa i Købstaden. De maatte dog stadig faa Brændevin til Købs, men Bøderne for Forseelser, begaaet under Paavirkning af Spiritus, blev forhøjet til det dobbelte af Bøderne for samme Forseelser, begaaet i ædru Tilstand. Der paalagdes endvidere Kroerne en Afgift af 100 Rgd. aarligt for hver Td. (136 Potter) Brændevin, de udskænkede, foruden den sædvanlige Afgift, og mange Kroer opgav derfor af sig selv Privilegiet, fordi Afgifterne var uoverkommelige, og Varen fordyredes stærkt. Dette Lovbud ramte Byerne meget føleligt, ligesom Konsumtionsforpagterne naturligvis klagede over den store Nedgang i Forbrugsafgifterne, som blev Følge af det indskrænkede Forbrug. Regeringen afviste Klagerne, men en Forordning af 26. December 1760 mildnede dog Loven af 1757, og Konsumtionsforpagterne synes da at have tilbudt den samme Afgift den følgende Forpagtningsperiode (1760– 62), idet en ny Konsumtionsforordning samtidig forhøjede denne Skat.

Ved Forordningen af 3. Maj 1768 rørte Regeringen atter ved Problemet, idet saavel Forsyningen af de Kroer, der laa udenfor Byernes 2 Miledistrikter, som Leverancen til Kroerne indenfor disse „Friheds-distrikter" forpagtedes bort, hvorved Forpagterne, der sædvanligt boede i Byerne, blev Brændevinsbrændere og Ølbryggere, hvad der sikkert i nogen Grad er kommet Byernes Næringsliv i dets Helhed til gode, men har skadet dem, der i Forvejen var Brændevinsbrændere, men ikke Forpagtere, ved at berøve dem deres Næring. 1771 var der 10 Brændevinsforpagtere i Slangerup (men 28 Forpagtningsdistrikter) og 5 i Frederikssund (22 Distrikter). Nu kunde ogsaa andre end Køb-

stadborgerne paatage sig Forsyningen med Brændevin, naturligvis ikke mindst lokale Folk, og Købstæderne androg hyppigt om Lovens Ophævelse. Ved Forordningen af 23. September 1773 bestemtes det da, at Ordningen skulde ophøre fra Januar det følgende Aar.

Den Koncentration indenfor Krovæsenet, som den kgl. Resolution af 1721 fremkaldte i Nordsjælland, og som tilstræbtes ogsaa i den øvrige Del af Landet, medførte, at Kromændene, der ved Aarhundredets Begyndelse, som sædvanligt i Holbergs Komedier, endnu havde været Landhaandværkere eller Husmænd uden Jord — aftakkede Marinesoldater havde Ret til at drive Kro — snart kunde fæste Gaarde og drive Avling. Derved opstod den velhavende Stand, som Kromændene var — ligesom Møllerne — indtil Jernbanerne kom.

Kromændene begyndte da i 1730'erne at handle med Korn. Det berøvede ikke alene Byerne en Del af det Opkøb af Korn fra Landet, som i Aarhundreder havde været den vigtigste Indtægtskilde for dem, men Kromændenes Konkurrence satte Priserne i Vejret, hvad Købmændene i Byerne kom til at mærke paa deres Fortjeneste. 1746 hedder det fra Slangerup, at Bønder, der kommer med Korn paa Torvet i Byen, ofte nægter at sælge, idet de siger, at de blot kan køre til den og den Kro og faa, hvad Pris de vil.

Kornet gik gennem Opkøberne til København, som det fremgaar af en Indberetning fra Marts 1740, indsendt til Stiftamtet af Byfoged Gad i Anledning af Spørgsmaalet om Ophævelse af et Forbud mod Udførsel af Korn. Hvis det hæves, bliver der Dyrtid i Landet, mener han. Kornprisen var allerede 11—12 Mk. pr. Td. for Rug, 8—9 Mk. for Byg, 9—10 for Malt og 6 Mk. for Havre. „Vejenes Bekvemmelighed den ganske Vinter igennem fra Michaelis til nu har draget det meste Korn til København, som har foraarsaget des højere Priser i de smaa Købstæder, om de ellers vilde have noget."

Med de store Penge i København kunde de ikke konkurrere.

70. INKVISITIONERNE HOS BØNDERNE EFTER BRÆNDEVINSTØJ. Kromændene havde fra gammel Tid Ret til at sælge Tobak og Tjære til de Rejsende[18] (Tjære til Vognsmørelse). Denne *lille* Rettighed førte med den stigende Velstand til, at Kromændene kom ind paa at handle med Købmandsvarer.

Aarene ved Midten af Aarhundredet hengik da med evindelige Angreb fra Købstadens Side paa Møllere og Kromænd i Omegnen og med Inkvisitioner overfor Bønder, der drev Hjemmebrænding.

Hvor spændt et Forhold disse Tilstande medførte, fremgaar af et lille Optrin paa Jægerspris den 22. December 1759. Byfoged Nørager i Slangerup og 6 Borgere var til Hest paa Inkvisition hos Bønderne efter Brændevinstøj. I hver Gaard i Nederdraaby fandt de en Brændevinspande, fortæller Byfogeden i sin Indberetning til Stiftamtet. Mens de var inde i en af de sidste Gaarde, blev der pludselig tudet i Hornet til Gadesamling. I et Nu var den Stue, hvori de opholdt sig, fuld af Bønder med store Prygler i Hænderne, og Byfogeden fik 3 Rap af en Vognkæp. En af Slangerup'erne, Købmandskarl David Viborg, blev endnu værre tilredt, og de maatte alle med den saarede Mand imellem sig hurtigst trække sig tilbage til deres Heste og forsvinde.

Det gjorde det naturligvis ikke lettere at løse slige Konflikter, at det gik ud over selve Øvrigheden, og at Bønderne, trods deres Voldsomhed, havde gjort sig skyldige i aabent Lovbrud ved at have Redskaber til at brænde Brændevin. Fremgangsmaaden i slige Tilfælde var den, at Retten, Birkedommeren paa Jægerspris, ved Forhør konstaterede, hvad der var sket, og hvem der var de skyldige, hvorefter Stiftamtmanden arbitrært bestemte Straffen. Den socialt undertrykte Befolkning paa Landet havde imidlertid ingen Følelse af at have begaaet noget Retsbrud. Tværtimod opfattede den det som et Overgreb, naar Borgerne med Loven i Haanden vilde tvinge den til at købe Brændevin i Byen, hvorved ikke alene Landbefolkningen blev tvunget til at betale Konsumtionsafgiften, men hvorved tillige Købstaden fik Lejlighed til at tage sin Fortjeneste. De enkelte Personer i Byen har utvivlsomt i saadanne Tilfælde som saa ofte maattet bære Hadets og Oprørets Byrde, og for Forholdet mellem By og Land var sligt som en stedse virkende Gift, der har kunnet mærkes helt til vore Dage. Det kom i saadanne Tilfælde til økonomisk mest at gaa ud over Byerne, der havde noget at sætte til, medens Bønderne blot skulde lægge Rygstykker til, og disse holder i Regelen.

For Slangerup kostede Historien paa Jægerspris desuden ca. 50 Rgd. til Retsomkostninger, hvad der var tungt at bære for den fattige Stad. Men Lovovertrædelser var stadig henvist til de forurettedes egen Paatale.

Noget blev der raadet Bod herpaa ved, at Regeringen 1739 oprettede en særlig Anklagemyndighed, de saakaldte Landfiskaler[19], en i hver 2—3 Amter, som skulde paase, at alle Love overholdtes. Det har vel afbødet noget. Men dels beroede Tiltale altsaa paa disse Myn-

digheder, dog under Amtmandens Tilsyn, dels maatte Centralmyndighederne naturligvis paalægge dem Varsomhed, da deres Eksistens irriterede Befolkningen stærkt. Da en Stygge Themsen 1745 udnævntes til Landfiskal for Nordvestsjælland, indskærpede Stiftamtmanden ham saaledes „det ham allernaadigst anfortroede Embede med den erforderlige Forsigtighed og Konduite at forestaa og forrette". Landfiskalerne skulde se baade Landboere og Byboere paa Fingrene.

For Nordøstsjælland udnævntes 1739 Prokurator Peder Bredahl († 1753) i Helsingør til Landfiskal. Han fik dog saa lidt som de fleste af sine Kolleger nogen Efterfølger. 1746 ophørte hans Virksomhed.

Som saa ofte fra Købstæderne omkring Aarhundredets Midte hedder det fra Slangerup endnu 1779, at Byen udover Landbruget ikke har anden Næring end Brændevinsbrændingen og Ølbrygningen, saaledes at hver Kro, der gik fra den, betød et stort Skaar i dens Produktion og Fortjeneste. 1767 oprettedes en ny Kro i Uggeløse, men den ophævedes igen allerede 1774, og det hjalp ikke, at Slangerup hævdede, at de 2 Mils Vej fra Slangerup til Farum umuligt kunde tilbagelægges af en Kørende med daarlige Heste, uden at han maatte bede undervejs i Uggeløse. Stenløse Kro blev nedlagt 1778 ved Anlæg (og Flytning) af den nye Landevej og erstattedes af en Kro i Vexø (1773), men den fik Bevilling til at brygge og brænde selv. To-tre Familier i Slangerup kunde leve af at forsyne Stenløse Kro, siger Borgerrepræsentanterne i Slangerup 1781.

Borgerne rejste saa rundt paa Landet med Brændevin, vel navnlig til Kroerne udenfor 2-Mile-Distriktet. Hvor haardt trængt Borgerne var paa dette Omraade, siges maaske bedst med den Oplysning, vi 1777 faar fra Frederikssund: „Slangerup'erne har i mange Aar faret omkring til adskillige Steder for at afsætte Brændevin og har trillet omkring dermed paa Hjulbaarer til Bønderbyerne og paa Gaden [i Landsbyerne] solgt i pægle- og halvpottevis." Noget lignende fortaltes iøvrigt 1734[20].

Saa vidt var det altsaa kommet. Intet Under, at Borgerne følte nogen Bitterhed. Værst var det at se paa Farum Kro, hvis Kromand — som Byfogeden mente 1777 — „er paa nogle Tusinde Rigsdaler", værst fordi han maaske mere tjente sine Penge paa Købmandshandel end paa sin Kro.

1778 var der dog i Frederikssund 13 Brænderier, som brændte

Brændevin af aarligt 3,600 Tdr. Korn. Slangerup havde det dobbelte Antal Brænderier, uden at der haves noget Tal for deres Produktion. 1764 opgives for Slangerup 27 Brændevinsbrændere af 29 Avlsmænd, men 1781 hævdes, at Halvdelen af Brændevinsbrænderne er udarmede. 1773 var Avlsmændenes Tal steget til 40, ogsaa et Udtryk for, hvor stærkt Byen forvandledes fra en Købstad til en Landsby. Byen var mere og mere henvist til at leve af sin Jord, og det var for lidt for den, som den nu engang under Aarhundreders Udvikling havde indrettet sig. Borgerne havde tilmed vanskeligt ved at faa Tjenestefolk, hvem det af Hensyn til Stavnsbaandet (fra 1733) var forbudt at rejse ind til Byen. „Tjenestefolk maa hentes helt fra Horns Herred og langt borte fra og betales i Tide og Utide", hedder det 1781.

Forarmelsen medførte, at Kornet ikke kunde indkøbes med den Fordel, formuende Købmænd kunde skaffe sig, og Landmændene i disse Egne, hvor man stadig var i København med Tørv og andre Produkter fra Landbruget, købte for en stor Del deres Varer i Hovedstaden*).

23. KAPITEL. KØBSTADENS HANDELSFORHOLD I DET 18. AARH.

71. KØBMÆNDENE. Byens Købmænd var iøvrigt ligeledes henvist til at hente deres Forsyninger til Forretningen pr. Vogn i København. Med Skib kom der kun Tømmer fra Norge, og det blev naturligvis mest handlet ved Skibssiden eller paa Kajplads, d. v. s. i Frederikssund, saaledes at Slangerup for det meste ikke fik nogen Del af Betydning heri. Nogen Sild, den sjællandske daglige Nationalret, og Tørfisk, der var Festspise, kom ogsaa ad denne Vej. Men Frederikssund, der havde Fordelen af denne Handel, klagede over, at Bønderne ikke altid kunde betale, naar man om Foraaret laante dem Korn eller om Efteraaret Fødemidler, saaledes som det havde været Brug i de sidste

*) Byen mistede to Gange, 1745 og 1763, alt sit Kvæg, idet Kvægsygen[21] disse Aar rasede paa Sjælland, hvor 1745—47 Bønderne i det nuværende Frederiksborg Amt mistede ialt 13,881 Kreaturer. I Slangerup døde 165 Kreaturer, saaledes at det den 22. Februar hedder, at „kun nogle faa Familier er sparet". Sommeren 1763 døde ligeledes alt Kvæg i Byen. Indtil den 7. Maj var 75 Stk. døde, deriblandt Byens Tyr der stod opstaldet hos Boie Nielsen, som mistede alt sit Kvæg, hedder det i Indberetninger til Stiftamtet. Den 23. Juni var der ikke 20 Stk. Kvæg tilbage i Byen. 1770—72 (Struensees Aar) var der Misvækst.

Aarhundreder. Jordejeren, hvad der i disse Egne var Staten, satte desuden Bønderne fra Gaardene, naar det kneb for dem, eller nægtede Købmændene Ret til at gøre Udlæg. Dette Forhold har naturligvis ogsaa Slangerup lidt under.

Det hele var ganske trøstesløst, og da Regeringen 1735 og 1747 spurgte Købstæderne[22] om, hvad de kunde tænke sig til deres Ophjælpning, havde Slangerup slet intet Forslag eller overhovedet noget andet Svar end det ene: Lempelse i Skatterne, d. v. s. i Konsumtionen.

I Slangerup var der i Perioden fra 1720 til 1783 4—5 Købmænd.

Ebbe Jensens gamle Købmandsgaard, hvortil 1723, som foran nævnt, henlagdes Hestemøllen, blev, efter at Carsten Simonsen 1738 var flyttet til Frederikssund, overtaget af Niels Jørgensen Biørn, der blev en af Byens største Handlende, og ved hans Død solgtes Gaarden og Møllen 1750 til Peder Jacobsen Lund.

Af de store Handelsgaarde paa Torvet samledes Hessels og Anders Nielsen Gads (mellem Vommegade og Sneversti) 1742 paa Boie Nielsens Haand. Han havde allerede 1727 købt Anders Nielsens Gaard og afstod den 1757 til sin Søn, Anders Boisen Møller. Efter Boie Niel-Nielsens Død 1763 havde en Peder Jensen to Aar den nordlige Gaard, som derefter ogsaa købtes af Anders Boisen, der 1773 afstod den til sin Broder, Garver Johan Jørgen Møller. Phrængers Gaard (det sydlige Hjørne af Sneversti og Torvet) gik efter Byskriver Scheels Død over til Enkens tredie Mand, Prokurator Michel Holst, der 1748 solgte den til en afdanket Soldat, Glarmester Chr. Jacobsen Flade. 1751 købte Byfoged Granbergs Fætter, Møllebygger Lars Olsen Granberg, den, og efter hans Død 1754 kom den til Bager Mathias Pantzer (Pannicksen).

I den tidligere Kapellan Niels Bechs Gaard paa Hovedtorvet ved Kirkestræde drev Kaptajn Jørgen Müller Handel 1753—57, derefter en Kancelliraad Samuel Gradman, en Svensker, og fra 1759 David Andersen Viborg, der var kommet hertil fra Norge.

Niels Andersen Gads Gaard paa Hjørnet af Præstestræde og Kongensgade, der 1739 var overtaget af Badskær Johan Martini Küster, kom gennem Boie Nielsen 1753 til en Chr. Henningsen og fra ham (1756) til Boie Nielsens Svigersøn, Købmand Chr. Hansen († 1786).

Foruden fra disse 6 Gaarde handledes der ogsaa i denne Periode af Tobaksspinder Hans Jensen Heilskovs Enke, hvis Handel Byskriver Gad fortsatte, af Kaptajn Bendix Ørtz i Lars Nielsen Gads Gaard i Vommegade ved Torvet, hvor 1745 Asmund Ambiørnsen, Phrængers

Svigersøn, flyttede ind, og som 1751—77 beboedes af Niels Jonsen Gad, den afdøde Byfogeds Søn. Postfører Riis optog ogsaa i sine senere Aar nogen Handel i sin Gaard paa Kongensgade, men skiftevis udgjorde disse Købmænd kun et Antal af højst 4—5, idet der det meste af Tiden kun var Købmandshandel i Ebbe Jensens Gaard og de tre Gaarde paa Torvet.

Den største Købmand af dem alle var til Stadighed Boie Nielsen Møller.

Da Regeringen 1748 optog en Plan om at bortforpagte Tolden i Danmark, fordi Indtægterne af den stadig var synkende, forklarede Købstæderne[23], hvorfor de havde det saa daarligt. Regeringen ønskede, at Byerne selv skulde overtage Toldforpagtningen, for Rørvig Toldsteds Vedkommende altsaa Holbæk, Nykøbing, Frederikssund-Slangerup og Roskilde. Efter at en Enkeltmand, Johan Gerløf i København, 1748 havde tilbudt at tage Forpagtningen for det Beløb, som Regeringen fandt passende (15,000 Rgd. for hele Sjælland), blev Byerne spurgt, hvad de vilde give. For Rørvig ønskede Regeringen at faa 1660 Rgd.

Købm. Jacob Phrængers Segl. Fra en Kontrakt om Konsumtionsforpagtningen 1722.

Under 28. Februar 1749 svarede Byerne under Rørvig Toldsted, at det turde de ikke binde sig til at give. De begrundede det saaledes: „Toldstedet har vel for en hel Del Aar siden indbragt dette Beløb, men paa de Tider florerede dog Negotien [Detailhandelen] og Handelen langt bedre, fordi vi kunde indføre udenlands fra og der fik et Aars Kredit eller mere. Men siden Manufakturerne og Fabrikkerne er oprettet, har Klæde, Silke og ulden Stoffer, ja alt Alenkram, item Sukker, grøn Sæbe, Svovl, Brissel, Hø og *Korn*, Leer, Knive, Karter, Staal, Jern i Plader, Kønrøg m. v. været Kontrabande [forbudt Vare]*), som vi har maattet købe i København, hvor vi ikke kan have den behøvende Kredit, og Priserne derpaa forhøjes Tid efter anden, saa vi Negotierende i de smaa Købstæder maa betale Varerne i København ligesaa dyre, som de der sælger til Landmanden og andre, der skulde købe dem af os. Forordningen af 4. August 1742 befaler, at vi skal hente Varerne fra første Haand [d. v. s. paa Frembringelsesstedet, ikke i de

*) Korn siden Kornindførselsforbudet 16. September 1735, idet dette Forbud fremkaldte en ret betydelig Knaphed og dermed stærk Konkurrence mellem Opkøberne.

europæiske Handelshavne]. Men vi er ikke af de Midler, at vi kan udrede Skibe [store nok dertil]. Derfor maa vi ogsaa købe Vin og fransk Brændevin samt Salt og Specerier, Tran, Tjære, Hør og Hamp i København. Desaarsag er Handteringen undertrykt og mesten nedlagt og en Del af os geraadet i slet Tilstand."

Naar de nævnte Varer trækkes fra i Toldindtægterne, siges det til sidst, bliver der kun det ringeste at betale Told af, ikke Halvdelen af Forpagtningssummen vil gaa ind, og desuden skal deraf lønnes Toldbetjente.

Naturligvis benyttede Købmændene Lejligheden til at andrage om Tilladelse til at handle udenlands, „at derved Negotien og Handelen igen kan komme til at florere, og Landmanden saavel som de Negotierende derved kan have adskillige Nytter og Fordele ved billigere Pris paa Varerne, der nu paa nogle Aar i København paa en Del Varer vel er ophøjet". Men dette Andragende fandt kun døve Øren.

Som det ses heraf, havde Regeringens Handelspolitik næsten slaaet de smaa Købstæder ned, idet de, der ledede Staten, i en Del Aar havde begunstiget København paa Provinskøbstædernes Bekostning. 1726—30 havde Hovedstaden saaledes Monopol paa Handel her i Landet med de vigtige Varer: Salt, Vin, Tobak og fransk Brændevin („de 4 Species"). Uviljen mod denne Ordning tvang Regeringen til 1730 at ophæve den igen, men saa støttede den Oprettelsen af et stort Handelsmagasin i København (1737) og en Række Fabrikker („Manufakturer") og udstedte en Række Indførselsforbud til Beskyttelse for disse Anlæg. En ny Toldlov 1732 med nye Toldsatser blev udarbejdet i samme Hensigt som en Beskyttelseslov.

Købmændene havde i hvert Fald Ret i deres Betragtninger i den ovenfor citerede Skrivelse ang. Toldindtægterne i Rørvig. Siden Regeringen 1726 havde optaget den omtalte Handelspolitik, havde Toldindtægten ved Rørvig[24] været 8—900 Rgd. om Aaret, de sidste 4—5 Aar endog kun ca. 600 Rgd. Dog var Tallet et enkelt Aar (1738) 1435 Rgd. Til 1726 havde Toldindtægterne ved Rørvig netop været 15—1600 om Aaret.

Det endte alligevel 1749 med, at Byerne med Undtagelse af Roskilde forpagtede Tolden for et lidt mindre Beløb end de 1660 Rgd. (1595 Rgd.), og det første Forpagtningsaar (1750) gav mærkeligt nok en Indtægt af 4864 Rgd., hvad der formentlig beroede paa, at det tidligere Smugleri standsede under Forpagtningen. Denne ophørte dog atter 1760. Derefter gik Toldindtægterne atter ned fra 4—5000 Rgd. til 8—900[25].

72. DEN ØKONOMISKE UDVIKLING. For Regeringen og for Offentligheden var der ikke noget urimeligt i, saaledes som Købmændene 1749 klagede over, at begunstige de Handlende og de Industridrivende i København paa de øvrige Købstæders Bekostning. Thi den offentlige Mening delte den Opfattelse, der havde været raadende fra Middelalderen, at enhver Kreds af Borgere skulde passe sit, og Regeringen og den økonomisk ledende Klasse fordele Opgaverne mellem Statsborgerne. Man trøstede sig med, at hvis København og Industrien havde Heldet med sig og erobrede Markedet, vilde ogsaa de smaa Byer og Landet som Helhed faa deres Part af Fordelene. Denne Tankegang havde i Middelalderen ført til Adelens Privilegier og Købmændenes Begunstigelser. Den gjaldt endnu i det 18. Aarhundrede. Derfor var Protesterne fra Provinsbyerne saa beherskede i Formen, som vi har set ovenfor.

Krigene mellem Sverige og Danmark i det 17. Aarhundrede var Kampe om Markedet, om Handelen og om Pengene, som Handelen bragte med sig.

Gang paa Gang søgte den danske Regering at skabe en saadan Storhandel og Industri i Landet, for at dette kunde undvære udenlandske Handelsmænd og maaske endogsaa tiltvinge sig Handelen i Norden og i Østersøen. I 1620'erne, 1670'erne og 80'erne efter Krigene med Sverige og atter efter den store nordiske Krigs Slutning: i 1720'erne og 30'erne skabtes der i København store økonomiske Foretagender under Regeringens Ledelse. De mislykkedes, skønt Regeringen baade med Købstadloven 1682 og siden 1726 med adskillige andre Love greb til den voldsomste Monopolisering og Toldpolitik til Fordel for København, som det fremgaar af Købmændenes Indlæg 1749. Købstæderne berøvedes næsten enhver Handel undtagen med Brændevin og led desuden under, at Landbruget kun kunde oparbejde smaa Overskud, saa ogsaa Byernes store Indtægtskilde gennem flere Hundrede Aar, Handelen med Korn, udtørredes.

Denne Regeringens Politik[26] havde været de førende Landes Politik i halvandet Hundrede Aar (1600—1760). Amerika og Indien havde siden de store Opdagelser omkring Aar 1500 forsynet Europa med store Mængder af Varer, ikke mindst med ædle Metaller (Penge). Man kan forstaa, at det for de Statsmænd, der levede i den Tid, Pengemængden voksede stærkt, maatte blive en Livsopgave at faa saa meget af dette Tryllemiddel i Hænde som muligt. En lille Kiste Guld kunde nu opveje

et helt Gods med Gaarde og Marker og Arbejdskraft (de vornede Bønder). Penge gjorde det helt anderledes muligt at yde Kredit end, naar Krediten skulde ydes i Varer, og Kredit betød store Fordele for Kreditor. Borgmester Hans Mikkelsens og Falch Olsens Virksomhed ved Sundby Bro er Eksempler paa, hvorledes en saadan Handel kunde drives med stor Fordel ogsaa i en lille dansk Provinsby, hvis Købmænd saaledes i vidt Omfang kunde tilegne sig Landbrugets Overskud. Overalt blev Devisen i Landenes Politik: saa mange Penge til Landet som muligt, („den positive Handelsbalance"), den Politik, som med et Udtryk, der er skabt i vor Tid, kaldes *den merkantilistiske*. Fragtfarten og Pengevæsenet var endnu uudviklet, og aldrig har Handelen haft saa *store Avancer* paa sine Varer som i denne Periode.

Efterhaanden som Mængden af Penge blev saa stor, at ogsaa Privatmænd og Selskaber kunde samle saa mange, at de private kunde optage Storhandelen, fik da det økonomiske System, som er blevet kaldet *det kapitalistiske*, sin Chance og har været raadende siden Slutningen af det 18. Aarhundrede. Dette System krævede den store Produktion, de store Varemængder („stor Omsætning, lille Avance"). I Modsætning til Merkantilismen, der kun tænkte paa de Handlende og Industridrivende, betonedes nu Hensynet til Forbrugerne, og Købstædernes Opgaver kom fremtidig til for en stor Del at ligge i *Forsyningen*, medens tidligere *Opkøbet*, der havde skabt Byerne 500 Aar før, var Hovedopgaven.

Moralen ændredes og dermed ogsaa den enkelte Borgers Retsstilling. Begreberne „Individets Ret" („Frihed") og *Liberalisme* („Kræfternes frie Spil") afløste henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede de gamle Begreber: Laugsdeling og Borgerpligt. Det voksende Forbrug, som skabtes ved det store Opbud af Penge og Energi, der ofte sattes ind med stor Ubændighed og Brutalitet, førte i Forbindelse med store og langvarige Krige i Europa en Prisstigning med sig.

Regeringen havde 1735 søgt at begunstige Prisudviklingen ved Forbudet mod Indførsel af Korn. Danmark kunde ikke brødføde sig selv og Norge. Kravene om større og bedre Produktion af Korn, der skabtes af de stigende Priser, førte Landboreformerne med sig. De var en Livsbetingelse for Godsejernes og Statens Trivsel og for, at Danmark ikke skulde blive økonomisk stillestaaende, som Rusland var det før Verdenskrigen.

Kornpriserne faldt fra 1630, der betegner deres Kulminatio..saar, til

1750'erne ustandseligt, og et udpræget Landbrugsland, som Danmark dengang var, maatte rammes haardt af de lave Priser paa Landbrugets Produkter. Det har rimeligvis været et forfængeligt Haab, naar den danske Regering i halvandet Hundrede Aar (1620—1783) havde troet at kunne gøre Landet uafhængigt af Landbrugets Prisfald.

Købstæderne havde bragt deres Ofre for Regeringens økonomiske Politik og for dens Krige til ingen Nytte.

73. KONKURRENCEN UDEFRA. Foruden under den Modgang, som i denne Periode var fælles for Landets Købstæder, led Slangerup under Hindringer for sin Vækst, som var særlige for det.

1739 havde Kongen udlagt $6^1/_2$ Td. Land til en ny By paa Isterød Mark og gav Byen, der fik Navnet *Hørsholm*, forskellige Privilegier[27]. Nogen stor Plads blev det ikke, men dens Handel bevirkede dog, at Tømmerhandelen i Slangerup i 70'erne maatte nedlægges, og Købmændene i Hørsholm tog ogsaa andre Kunder fra Slangerup. Mærkelig nok var af de tre Hørsholm Købmænd Niels Lassen gift med en Søster til Købmand Christen Hansen i Slangerup, og den anden betydelige Hørsholm-Købmand, Peder Marius Hansen, var hans Broder.

Mod Nord anlagdes 1751 *Frederiksværk*[28], men dette synes i Begyndelsen at have styrket Slangerup økonomisk. Thi fra gammel Tid synes disse Egne at have været en Del af Slangerup Bys Interesseomraade, formentlig i Kraft af Vejforbindelsen Ullerup Færge-Gørløse-Slangerup, der gik udenom Hillerød. 1762 siges det, at Købmand Christen Hansen har forpagtet Forsyningen til Værket med Varer, ligesom overhovedet „nogle Borgere" levede af Værket. Men da General J. F. Classen 1768 fik Værket til Ejendom og samlede en Del Jordegods i Omegnen dertil, gik hans Bestræbelser naturligt ud paa at undvære Forsyninger udefra. Allerede 1766 klager Slangerup over Værkets Handel. En Søn af Købmand Carsten Simonsen Schjødt i Frederikssund, Bertel Schjødt, blev Købmand i Frederiksværk, og da han døde 1775, skabte hans Enke, Rebecca, f. Viborg († 1821), sig en Stilling som Købmand og Marketenderske. Familien blev meget

Major Classen.
Efter Chr. Nyrop:
J. F. Classen.

rig[29]. Thi, som Byfogeden i Slangerup skriver 1779, i Frederiksværk har Proviantforvalteren Købmandshandel, og nogle har i den Stilling samlet sig mere end 10,000 Rgd. Der er god Sejlads til Byen og ingen anden Toldbetjent end Strandrideren, der er Generalens [Classens] Fuldmægtigs Søn, fortsætter Byfogeden diskret. „Skal derfor saadant videre have sin Gænge, vil Slangerup og Frederikssund Købstæder blive opslugt af denne Herre [Classen]". Classen havde 1768 ogsaa faaet Skøde paa Kregme Kro, der forsynedes fra Frederikssund.

Da Byfoged Carl Schrøder skrev dette, havde han netop et Par Dage forinden, den 9. December 1779, paa Slangerup Bys Vegne været paa Inkvisition i Frederiksværk og havde faret frem med stor Kraft, hvad der formentlig i hvert Fald er Udtryk for den Skade, Slangerup led ved at miste Frederiksværk og Bønderne der. Schrøder havde 6 Mand med sig og beslaglagde 2 Sæt Brændevinstøj, beseglede en Beholder og en Del Købmandsvarer samt holdt Proviantforvalteren ansvarlig for Varer til et Beløb af 116 Rgd.

General Classen var bortrejst, da Byfogeden var der, men da den høje Herre kom hjem, klagede han naturligvis baade til Kancelliet og Rentekamret, og Byfogeden fik Paalæg[30] om personlig at tage til Frederiksværk og sætte alt tilbage i den Stand, hvori det var før hans Togt derned. Efter Værkets Privilegier havde Slangerup utvivlsomt heller ikke haft Adkomst til at paatale noget Forhold dernede.

Omkring Midten af 1770'erne fik Slangerup en ny, farlig Konkurrent i *Hillerød*, der ligesom Hørsholm og Frederiksværk for en Del kunde takke Begunstigelser fra Statens Side for sin Opgang. Desuden gav Hoffet, der i disse Aar til Stadighed kom til Frederiksborg, naturligvis Omsætning til Byen. Stutteriet og Godsforvaltningen, hvortil Bønderne fra hele det store Frederiksborgske Rytterdistrikt — bogstavelig talt hele Amtets Landbefolkning — stadig havde Ærinde, var et godt Grundlag for en Handelsby. Birketinget for hele Distriktet holdtes ogsaa her. Alt dette og formentlig ogsaa Indbyggernes stigende Optimisme og Forretningsmod skabte Hillerød et stærkt Opsving, der gik ud over Slangerup. Ved Nytaarstid 1781, da Borgerrepræsentanterne i Slangerup gjorde Stillingen op i et fortvivlet Andragende til Stiftamtmanden, anføres det saaledes, at „Handel og Vandel i Hillerød i nogle faa Aar er tiltagen fra 2—3 Købmænd til 12—14, som lever vel". Ikke uden Bitterhed mindede Andragendet om, at Slangerup formentlig burde have Del i denne Handel, eftersom Frederik II i sin Tid lagde Birketinget i Slan-

gerup, som ligger midt i Amtet, og „bestemte, at Byfogeden altid skulde være Birkefoged".

Rigtig var denne sidste Paastand ikke, men det var derimod rigtigt, at Købmandshandelen i Slangerup sygnede hen. 1764 havde Byen endnu 5 Købmænd: Peder Lund i Hestemøllen, Chr. Hansen, der tog Borgerskab 1756, Anders Boisen Møller, David Viborg i Kirkestræde og Byskriver Gad i Heilskovs Gaard. 1769 gik Anders Møller Fallit, straks efter holdt Lund op, 1774 gjorde Byskriver Gad Opbrud, og Viborg var „i ingen Anseelse", som det hedder 1768[31]. Byen havde derefter kun en eneste Købmand, Chr. Hansen, der dog til Gengæld stod sig godt.

Haandværkerne havde det ikke bedre end Købmændene. De var, som Samfundet nu engang var bygget op, afhængige af Købmandshandelens Evne til at trække Bønderne til Byen. „Her er Haandværkere nok," hedder det 1735[32]. Det vil vel sige: for mange.

Da der 1743 blev udskrevet en Kopskat, talte Byen 3 Købmænd: Scheel, Boie Nielsen og Niels Bjørn, samt 33 Haandværkere, nemlig 6 Skomagere, 4 Smede, 3 Skrædere, 3 Bødkere, 2 Pottemagere, 2 Feldberedere, 2 Bagere og 2 Vævere. Desuden var der en Hattemager, en Slagter, en Tømrer, en Maler, en Murmester, en Drejer, en Hjulmand, en Remsnider og en Maatter (Maattemager). 12 angives at være Brændevinsbrændere (Avlsmænd) og 2 alene at være Avlsmænd. Der var 12 Daglejere, 6 rejste til Markeder og handlede og 8 var Bissekræmmere, et Fag, der havde adskillig Tilgang som Følge af Ordningen med Magasinet i København og Fabrikkerne, hvoraf Virkningen blev, at Handelen organiseredes gennem omrejsende Kræmmere, hvor meget end Magasinet søgte at hindre dette.

Men for dem alle var Devisen Besparelser, og skønt det naturligvis altid er en Vinding, hvad enten det drejer sig om den enkelte Mand eller om et Samfund, at faa Udgifterne ned, var det dog Indtægterne, Befolkningen skulde leve af. Og de svigtede, som man har forstaaet, i en afgørende Grad. „Indbyggerne i Slangerup og Frederikssund," hedder det i en Indberetning 1744[33], „beflitter sig paa det, deres Haandtering medfører, saasom nogle betjener sig af et lidet Handelsskab, med Bønder og andre omkring i Egnen boende kan haves, andre af Avling og at holde Værtshus, nogle af Haandværk, men de fleste er fattige Daglønnere."

Lidt Foretagsomhed var der i Slangerup. Da det 1719 var brændt

for Jørgen Scheel, oprettede han et Teglværk tæt bag sin Gaard, men da denne brændte igen 1724, blev der ikke Raad til at opretholde det. 1734 genrejste hans Broder, Byskriver Christoffer Scheel, Værket, men det blev dog aldrig andet end Husflid. Paa Landet var jo endnu alle Huse klinede. Ved Frederikssund fandt man i Bakkerne paa Overdrevet Kalk, som Købmand Plum begyndte at brænde, men Industri af Betydning opstod heller ikke her.

1741 mistede Slangerup ogsaa den Udvisning af 30 Læs Brænde aarligt, som Byen en Tid havde haft. I det syttende Aarhundrede havde Byen faaet Brændedeputat til Embedsmændene og senere, til 1699, 50 Læs Hjultømmer for Befordring af Kongens Vildt og for Pligtkørsler. Disse Deputater anvistes paa de aarlige Skovruller, men gled af og til ud. Sidst havde Byen altsaa haft 30 Læs. Efter 1741 kom de aldrig igen, skønt Byen 1750 søgte derom. Skovene var allerede da stærkt medtagne.

1764, da Byen talte 81 Borgere, var der i Slangerup[34] 3 Tømrere, 3 Bødkere, 2 Hjulmænd, 1 Snedker, 6 Smede, 6 Skomagere, 2 Hattemagere, 2 Remsnidere, 1 Feldbereder, 2 Pottemagere, 1 Handskemager, 1 Glarmester, 2 Murere, 2 Bagere, 1 Drejer, 2 Vævere, 1 Maler, 5 Skræddere og 1 Blegmand, ialt 44 Haandværkere. Men 1781 hedder det i et Indlæg fra Byfoged Schrøder: „Her er en eneste Købmand, og jeg tør nok næsten sige, at det er ham, som holder Byen tilsammen, da de Fattige næsten alle har Assistance ved ham ved Arbejde og Kredit. Skulde ulykkelige Tilfælde arrivere ham, ved Gud, hvad der vilde blive af Byen".

Chr. Hansen døde som nævnt 1786.

24. KAPITEL. BYENS STYRE 1720—65

74. SKATTER OG BYRDER. Livet i Byen blev under de trykkende økonomiske Forhold fuldt af Vanskeligheder.

Statens Skatter var ikke til at komme udenom. 1720 ophørte imidlertid, som nævnt, de tyngende Ekstraskatter. 1729 blev dog udskrevet en mindre Hjælp til dem, der var blevet husvilde ved Københavns Brand 1728. 1743 maatte Borgerne atter betale en Kopskat og 1749 en Medgift til en Prinsesse. Et Par Gange opkrævedes Skat til Kanoner

(Stykheste), men fra 1762 blev Ekstraskatterne atter aarligt tilbagevendende.

Indkvartering havde Byen længe været fri for. Fra 1701 boede der en Kaptajn ved det østsjællandske nationale Dragonregiment i Slangerup til 1730, da Regimentet ophævedes, siden Kaptajnen og et Par Underofficerer ved det østsjællandske nationale Infanteriregiment, der oprettedes 1733. Men det havde ikke noget med Indkvartering at gøre. Fra 1740 udskreves imidlertid aarligt en *Indkvarteringshjælpeskat*[35], der betaltes af de Byer, der var fri for Indkvartering, til Gunst for dem, der maatte huse Ryttere. Den var sædvanlig 30-40 Rgd.

1711 ansattes en *Provinsialmedikus* i Sorø (for hele Sjælland) og hans Løn[36] paalignedes Købstæderne med et ringe Beløb paa hver.

Derimod var den ligeledes aarligt tilbagevendende *Delinkventskat*, der indstiftedes 1734[37], en Fordeling mellem Sjællands Købstæder af de enkelte Byers Udgifter til Arrest- og Kriminalvæsen, for saa vidt angaar Misgerningssager, altsaa Byrder, der tidligere havde tynget den enkelte By alene, naar Anledning gaves. Indtil 1712 var det som i Middelalderen i Princippet anerkendt, at „Eftermaalsmændene" (den Krænkedes Slægt), naar Misgerning havde fundet Sted, maatte betale Udgifterne i de store Straffesager. Denne Opgave overtoges 1712 af Amterne, fordi de Private paa Landet, hvis Slægtninge havde været Offer for en Misgerning, ikke formaaede at gennemføre Retssagerne. Der lignedes derfor en Delinkventskat paa alle Landboere. 1734 overførtes dette System paa Købstæderne, men altsaa ogsaa kun for Misgerningssagernes Vedkommende. Slangerup kom derved til at betale 3 Rgd. 2 Mk. af hver 100 Rigsdalers Udgift, der forefaldt i de sjællandske Købstæder. Det blev gennemgaaende 7-8 Rgd. om Aaret.

Alle Skatter lignedes med en Tredjedel paa Grundene, en Tredjedel paa Næring og en Tredjedel paa Jorden. Dog lignedes Doktorskatten kun paa dem, der havde Borgerskab, og Delinkventskatten paa alle efter Formue[38].

Afgifterne til Byens egne Funktioner, *Kæmnerskatten*, var imidlertid stadig, som Tilfældet har været lige til vore Dage, til en vis Grad afhængige af Borgernes egen Bevillingsmyndighed. Her var Diskussionen altsaa fri.

Armoden i Midten af det 18. Aarhundrede synes at have trykket alle i Byen ned i nogenlunde samme Niveau. Selv om de faa Købmænd, og vel navnlig Konsumtionsforpagteren, sad bedre i det end Flertal-

let, synes de ikke at have haft Evne eller Vilje til at tage de Føreropgaver op, hvis Løsning kunde have hævet dem i Indflydelse op over deres Medborgere. Det Haab, der 1711 udtryktes om, at Byen havde fundet en Fører i Anders Nielsen Gad, gik ikke i Opfyldelse.

Familien Gad gjorde sig nok gældende ved sin Talrighed, og dens Medlemmer sad enkeltvis bedre i det end de fleste, men jo mindre Byens Virke blev, fordi alle manglede Penge, desto mere maatte ogsaa Gad'erne i deres Kamp for det daglige Brød komme til at træde andre Borgere paa Tæerne. Der var ikke rigtig Plads for alle. Familien vakte i hvert Fald Modstand, der sædvanlig synes at have fundet Tilhold hos Postmester Hessel. Familien Gad, der gennem Byfoged Jon Gad indgik Svogerskab med Ebbe Jensens Slægt, forpagtede de fleste Aar Konsumtionen, hvis Posekiggeri altid let maatte stifte Kiv, uden at Forpagteren egentlig var Skyld deri. „Her findes en Prokurator, Peder Chr. Unger", hedder det 1735 i Byfoged Gads Beretning til Kommercekollegiet, „og behøves ikke flere her ved Stedet, uden at Postmester Hessel sædvanlig vil holde en a parte for sig selv". Unger døde 1736 (begravedes 14. Dec. i de Fattiges Jord) og fik ikke nogen Efterfølger.

Hessel havde i 15 Aar været de Fattiges Forstander i Helsingør, da han 1709 kom til Slangerup, hvor han dog aldrig rigtig faldt i med „de mægtige". Da Byfoged Gad døde den 15. Marts 1746, blev Hessel hans Efterfølger[39] og fremhævede i sin Ansøgning selv, at han havde været konstitueret som Byfoged, da Ølgod 1711 døde [og Gad fik Embedet], „og senere i Sager, som enten Jon Gad eller hans vidtløftige Svogerskab har været paagældende". En Række Borgere, med Undtagelse af Postfører Riis alle Smaafolk, søgte om at faa Hessel, fordi han var en „god gammel Mand" (han var da over 80 Aar). De fremhævede, at „denne Bys Indvaanere er snart vorden ruineret og nederkast i Armod og mere herefter snart kan blive, om en fremmed udenbys og ubekendt, som ikke kan vide denne fattige Bys Indvaaneres Tilskikkelse og Lejlighed, faar Embedet". Det var altsaa ikke ligegyldigt, hvorledes Byfogeden stillede sig.

Den, der har fulgt Byens og Borgernes Tilskikkelser, kan vanskeligt undgaa at fornemme de nævnte Udtalelser som Udtryk for en social Modsætning i Byen.

Iøvrigt var Rammerne for Byens Liv de samme, som de havde været siden Middelalderen.

Byfogeden var Øvrighed, men Byskriveren fik som Stedets eneste Embedsmand foruden ham, som udnævnt af Kongen og som Deltager

i Retsplejen, efterhaanden større Indflydelse end tidligere, da Borgmestre og Raadmænd herskede over Byen. Dertil medvirkede vel ogsaa, at selv den enevældige Byfoged gerne vilde have en Mand at drøfte Sagerne og Taktikken med.

Hessel maatte allerede 1751 tage sin Afsked og solgte Embedet til Lars Larsen Granberg, f. 1720, Student fra Frederiksborg 1738 og 1745 gift med Købmand Boie Nielsens Datter, Anna Kirstine, hvis Moder var en Gad. Granberg, hvis Fader havde været Møller i Merløse Mølle ved Holbæk, fik ved sit Giftermaal Have Mølle. Men han var ikke rigtig Stillingen som Byfoged voksen under de vanskelige kommunale Forhold. Han døde tidligt (den 25. Januar 1759), og derefter blev den 50-aarige Postmester Frederik Christian Nørager († 1783) Byfoged. Han, der var Søn af en fynsk Fæstebonde[40], havde i adskillige Aar været Skriver ved Rentekammeret, men maatte alligevel tage juridisk Eksamen, hvad der varede et Par Maaneder. Nørager havde 1754 afløst Hessel som Postmester og købt hans Gaard paa Hjørnet af Svaldergade og Hestetorvet, som Hessel havde købt paa Auktion 1744. Det var den Gaard, som Pastor Friis havde skænket Kirken til Kapellanresidens*).

Byskriver Svend Corth Gads Segl. Fra en Udskrift af Retsprotokollen.

Til Byskriver udnævntes efter Christoffer Scheels Død den 25. Sept. 1744 Byfoged Gads Søn, Svend Corth Gad († 1792), der byggede sig en Gaard paa Fromsgadens sydlige Side, idet han 1744 købte et Sted, tilhørende Tobaksspinder Hans Jensen Heilskovs Enke, Anna Elisabeth Lilje, og dertil lagde to smaa Byggepladser, som var blevet øde ved Brandene 1724 og 1727. Hans Gaard, der var 41 Alen til Gaden, stødte saaledes mod Øst op til Kongensgade (Riis's Gaard) og i Fromsgade til Hattemager Samuel Jacobsen Richters, der 1730 købte 3 Brandtomter og bebyggede dem. Richters Nabohus mod Vest var Jens Pedersen Hjulmands, hvor Branden 1724 opstod.

75. DET KOMMUNALE SELVSTYRE. Hvert Aars 3. Januar udnævnte Byfogeden paa Raadstuesamlingen Aarets Taksereborgere, som Rodemestrene nu hed med et Navn, der stammer fra 1619. Det var sædvanlig 4 for Slangerup og 2 for Frederikssund. Hvert andet Aar

*) Kapellanerne købte sædvanligt Gaarden paa Hjørnet af Møllestræde og Torvet, hvortil Raadhusgrunden nu var Haveplads.

FAMILIEN GAD II

Niels Andersen Gad (1652-1713)
Købmand i Slangerup
g. 1677 Karen Nielsdatter († 1721).

A. Jon Gad (1682-1746)
Byfoged, Organist i Slangerup
g. 1. 1716 Anna Svendsdatter Corth († 1718)
g. 2. 1719 Anne Kirstine Jordhøj (1700-73).

1. Svend Corth Gad (1717-92)
Byskriver i Slangerup
g. 1746 Anne Cathrine Riis (1728-70).

2. Niels Gad (1718-)
cand. theol., Købmand i Slangerup
g. 1745 Anna Hansdt. Rugaard (1722-71).

3. Anne Kirstine Gad (1722-48)
g. 1742 Niels Bang (1712-55)
Degn i Slangerup
g. 1. 1738 Birgitte Sørdt. Esmarck (1715-42)
g. 3. 1749 Anne Marie Borch.

4. Karen Gad (1724-63)
g. 1760 Jens Chr. Fischer (1734-1807)
Degn i Odden og Nykøbing Sj.

5. Maren Gad (1725-55)
g. 1747 Jørgen N. Biørn
Avlsbruger i Sl.

6. Lars Gad (1728-62)
Kromand i Stenløse
g. 1. 1748 Maren Bentsen (1718-1753)
g. 1. Caspar Langebæk (1700-46)
Kromand i Stenløse
g. 2. 1753 Margrethe Eilersdt. (1736-)
g. 2. 1763 Morten Mikkelsen
Kromand i Stenløse.

B. Anders Gad (1683-1749)
Møller i Have Mølle
g. 1. ..... († 1722)
g. 2. 1723 Sara Tygesdatter († 1745)
g. 1. 1699 Niels Andersen (1658-1710)
Møller i Have Mølle
g. 2. 1711 Peder Schjøtz († 1721)
Møller i Have Mølle.

C. Karen Gad (1687-1750)
g. 1. 1705 Rasmus P. Fabjerg († 1705)
g. 2. Bernt Mathiessen Rosenmeier († 1712).
g. 3. 1725 Jens Nielsen
Konsumtionsbetjent i Slangerup.

1. Villads Rosenmeier.

2. Karen Jensdatter (1726-68)
g. 1751 Peter Nik. Herbst
Snedker i Slangerup.

D. Jens Gad (1689-1745)
Trompeter i Flaaden
g. Kirstine Nielsdatter
g. 1. Hans ....

F. Anne Margrethe Gad (1698-1754)
g. Jacob Jørgensen Phrænger († 1731)
Købmand i Slangerup
g. 1731 Christoffer Scheel (1695-1744)
Byskriver i Slangerup
g. 1745 Michel Hansen Holst (1694-1751)
Prokurator i Slangerup.

1. Anne Dorthea Phrænger
g. 1. 1744 Asmund Ambjørnsen († 1762)
Avlsbruger i Slangerup
g. 2. 1765 Jens Tygesen Malm.

2. Niels Gad Phrænger (1728-)
g. 1746 Maren Olsdt. Bech
g. 2. 1756 Christen Olesen Møller.

E. Laurids Gad (1695-1758)
Møller i Kratmøllen
g. 1. 1724 Maren Jensdatter (1708-39)
g. 2. 1740 Cathrine Granberg († 1747)
g. 3. 1749 Anne Marie Quist (1721-1804)
g. 1. 1741 Niels Biørn (1691-1748)
Købmand i Slangerup.
g. 3. 1759 Jens Peder Abel († 1790)
Møller i Kratmøllen.

1. Jens Gad (1725-)
Møller i Havelse Mølle
g. 1748 Dorthe Rasmusdt.
g. 1747 Peder Larsen († 1747)
Sognefoged i Frerslev.

2. Niels Gad (1732-)
Gaardfæster i Sigerslevvester.

3. Hans Gad (1742-)
Borger i Vordingborg.

4. Lars Larsen Gad (f. 1744).

5. Anne Cathrine Gad (f. 1745)
g. Karetmager Wagner, København.

6. Peder Quist Gad (1749-1809)
Krambodsvend i Slangerup.

7. Gedske Marie Gad (1752-94)
g. 1775 Zacharias Arthmann († 1802)
Færgemand paa Jægerspris.

8. Anders Gad (1758-18..)
Avlsbruger i Slangerup.

G. Maren Gad (1704-58)
g. 1724 Boie Nielsen Møller (1710-63)
Købmand i Slangerup.

1. Anne Kirstine Møller (1726-66)
g. 1. 1745 Lars L. Granberg (1720-59)
Byfoged i Sl., Møller i Have Mølle
g. 2. 1759 Niels Poulsen Bech (1726-98)
Møller i Have Mølle
g. 2. 1769 Karen Nielsdatter.

2. Anne Sofie Møller (1735-84)
g. 1755 Christen Hansen (1728-86)
Købmand i Slangerup.

3. Anders Møller (1737-90)
Købmand, Organist i Slangerup
g. 1. 1757 Sara Johansdt. Lange (1742-65)
g. 2. 1765 Louise Graner (1746-88).

4. Niels Gad Møller (1739-62)
Møller i Udesundby
g. 1759 Johanne Marie Riis (1740-83)
g. 2. 1763 Jørgen Ibe Jæger (1730-93)
Møller i Udesundby.

5. Johan Jørgen Møller (1750-1818)
Garver i Slangerup, Kæmner
g. 1775 Sofie Christiane Federhof (1745-1825).

udnævntes ogsaa Byens Kæmner. Alle Skatter saavel de kommunale, der rettede sig efter Behovet, som Statsskatterne lignedes af Taksereborgerne, der sædvanligt forelagde Ligningen for en Raadstuesamling af alle Byens Beboere til Drøftelse, oftest i en foreløbig Form, der dog i Mangel paa Tilslutning kunde fastsættes af Taksereborgerne som den endelige. Efter Danske Lov skulde de iøvrigt „holde sig til" forrige Aars Ligning. Borgerne kunde altid appellere til Stiftamtmanden, der 1682—1799 med Undtagelse af Aarene 1730—50 var Amtmanden i Roskilde. 1730—50 beklædtes Stillingen af Amtmanden i København. 1787—96 havde Stiftamtmanden intet Amt.

Ogsaa efter Afskaffelse af Raadet 1682 vedblev den gamle Skik, at samtlige Borgere, naar Beslutninger af Vigtighed skulde tages, sammenkaldtes til Raadstueforsamling. „Kgl. Raadstuesamling" kaldes den et Par Gange i Protokollen i Slutningen af 1750'erne, men siden blev Betegnelsen „Byens Samling" den gængse. Det var fjernt fra Enevældens Væsen at udøve Diktatur. Fra første Begyndelse var det Statens Skik at høre og overveje, inden Beslutning blev taget.

Da Raadhuset i Slangerup var brændt 1724, synes — mærkelig nok — ingen at have foreslaaet hverken Genopførelse eller Anskaffelse af et andet Raadhus. Raadstuesamlingerne holdtes i Byfogedens Hus eller hos en af Borgerne, der havde Plads nok. Der var Mødepligt for alle, men naturligvis ikke Pligt til at stemme, og det kunde derfor være vanskeligt nok for Byfogeden at faa Sagerne afgjort. Et folkeligt Selvstyre, der havde haft Ansvaret for, at der overhovedet skete, hvad der var nødvendigt, havde Enevælden imidlertid ikke hidtil haft Sans for.

Stiftamtmanden greb da, vistnok første Gang 1749, til den Udvej at udmelde to Borgere, helst de mest selvstændige, for at de som „*Byens Formænd*" skulde kunne adspørges direkte. Det var Oprindelsen til de senere „eligerede Mænd". Spørgsmaal og Svar dikteredes til Raadstueprotokollen, og denne vidnede da overfor alle om, hvorvidt de to „Formænd" havde været modvillige. Udskrift af Protokollen sendtes Stiftamtmanden, der nøje fulgte Begivenhederne i Byen, og som baade i Breve, der oplæstes paa Raadstuesamlingerne, og paa sine Visitatser havde Lejlighed til at uddele Ros og Dadel.

Dog hjalp heller ikke den Metode altid, og saa maatte Byfogeden ved Diplomati og Argumenter forsøge personlig at fremtvinge en Afgørelse. Saaledes skriver Byfoged Nørager 1759 til Stiftamtet om en vanskelig Situation paa en Borgersamling: „Som jeg fornam, at den

ene vilde rette sig efter den anden og ikkun opholde Tiden, saa forfattede jeg det skriftlig til Borgerskabet, og dermed gik jeg selv fra Hus til Hus og fik de 22 Underskrifter af de fornemste Borgere i Byen". „Men — tilføjede han — den anden Del, som er 50 Borgere, har ikke været til at overtale". Byfogeden fulgte saa de 22 i sin Indstilling til Stiftamtet.

Det er ikke underligt, at det under saadanne Omstændigheder kneb at faa Borgerne til at møde paa Raadstuesamlingerne. Byfoged Hessel fik derfor Stiftamtmand Nikolaus Gersdorf († $^{18}/_{12}$ 1748) til at fastsætte Bøder, 1 Mk. for dem, der blev borte, og $^1/_2$ Mk. for dem, der kom mere end en halv Time for sent, men det hjalp dog ikke meget. Pengene tilfaldt Politibetjenten, der indkaldte til Samling. 1761 androg Nørager om, at Halvdelen af Pengene maatte gaa til de Fattige, hvis Underhold tyngede Byen ret stærkt. Om dette blev bevilget, vides dog ikke, men Andragendet er et Vidnesbyrd om, at der virkelig kom en Del Penge ind paa denne Konto. Borgerne synes altsaa trods alt at være falden for Fristelsen til at blive borte.

Rent praktisk var Forholdene saaledes, at Stiftamtmanden kunde paabyde en Foranstaltning, men han gjorde det vistnok meget sjældent mod Borgerskabets Beslutning og aldrig uden at have hørt det.

Byfoged Nørager trøstede sig i sin ovennævnte Indberetning af 1759 frejdigt med, at „der findes Trold i enhver Kol [Høj]", men han har vist staaet overfor noget, der var typisk. Det foreliggende Spørgsmaal gjaldt dog kun, om Byen skulde modtage som Gave af Postfører Riis et lille Hus paa Hestetorvets Sydside til Arresthus, medens Flertallet af Borgere vilde købe den anselige Gaard paa Torvets Nordside (tidl. Kapellan N. Bechs Gaard) for 200 Rgd. Det var bange for Udgifterne til Reparation af Huset paa Hestetorvet. Mindretallet, de 22, holdt paa dette, og denne Opfattelse fulgtes.

Naar Kæmnerens Regnskab efter Nytaar var aflagt, udmeldte Byfogeden 4 Borgere til at revidere det, en Foranstaltning, der gennemførtes i alle Sjællands Købstæder ved Reskript af 17. Jan. 1745[40], men som altsaa var overflødig for Slangerups Vedkommende. Hvor gammel den var her, vides ikke. Reskriptet forudsatte kun 3 Revisorer.

Byens faste Indtægter var faa og smaa: en Jordskyld paa 12—13 Rgd., Landgilden af de Borgere, der brugte Øen, 7 Rgd. (10 Sk. pr. Td. Land), af Tormandshave 6 Rgd., som Fæsteren, Mølleren i Kratmøllen, betalte, og Tørvepenge af Borgerne for at grave Tørv i Overdrevet. 1759 var disse 2 Mk. pr. Spade pr. Dag. Afgifterne synes at have været de samme i de sidste 150 Aar uden Hensyn til Pengenes synkende Værdi.

76. BYENS BESTILLINGSMÆND. Efter 1682 var Borgerne unddraget enhver Medvirkning i Retsplejen. Byfogeden og Byskriveren beklædte alene Retten med 8 Tingmænd eller Stokkemænd (Retsvidner), der udnævntes hver 3. Januar. De tidligere Raadstuesager blev ved Forordningen af 22. Oktober 1701 udskilt til særlig Behandling i en Politiret, hvortil — ligeledes hver 3. Januar — udmeldtes 2 Tingmænd. Det var alene Rettens Opgave at oplyse Sagerne. Deres Paadømmelse henlaa under Stiftamtmanden, som afgjorde dem administrativt ved en Resolution, og som ogsaa havde Benaadningsmyndighed. Skifteforretningerne besørgede Byfogeden uden Deltagelse af Tingmændene. Dog tilkaldtes altid 2 Vidner. Enhver kunde imidlertid beklæde Skifteretten, naar Byfogeden bestemte det, kun maatte Byskriveren og Overformynderen tilkaldes, naar det fandtes nødvendigt.

Stillingen som *Overformynder* stammede fra Købstadloven 1619 og opretholdtes ved Danske Lov 1683, men i Slangerup blev den ikke besat, før Købmand Niels Jørgensen Biørn 1739 under Stiftamtmandens Visitats blev opfordret til at overtage den. Efter Biørns Død 1749 blev Postfører Johan Riis Overformynder, og efter hans Død 1765 udnævntes 2, der afgik hvert andet Aar. Overformynderen skulde, som Navnet angiver, føre Tilsyn med, at umyndiges Midler ikke gik til Grunde.

Fattigvæsenet, som rundt om i Købstæderne bestyredes af en eller to Forstandere under Kirkens Auspicier og i Henhold til gamle Vedtægter — i Nykøbing Sj. havde man saaledes en fra 4. Novbr. 1604 — laa under Overopsyn af Byfogeden og Præsten, der reviderede Forstandernes Regnskab. Den gældende Lov var i hele denne Periode Fattigloven af 24. Sept. 1708. Forstanderne lignede og opkrævede hver Uge de fornødne Pengemidler hos Borgerne. Fattighuset i Slangerup rummede efter Genopførelsen 1730 efter Branden 8 Personer; en af dem var Stodderfoged og skulde holde fremmede Betlere ude af Byen. Fattigvæsenets Kapital var 1735: 575 Rgd., der forrentedes ved, at de Jorder, der var anskaffet for Pengene, overlodes Fattigforstanderen for en aarlig Afgift. $^{20}/_{1}$ 1767 beordrede Stiftamtmanden, at der to Gange om Aaret i Købstæderne skulde gøres Jagt paa fremmede Betlere, som derefter udvistes.

Som i umindelige Tider inspicerede man stadig *Ildstederne* i Byen, hvad der nu skete 2 Gange om Aaret.

Slangerup havde iøvrigt ikke andre Bestillingsmænd end en *Politibetjent* (Bysvend) og en *Vægter* (Byens Tjener), hvis væsentligste Op-

gave var — sammen med en Borger — at inspicere Værtshusene Aftenen før Helligdage for at se, om de lukkede i rette Tid, som Politiforordningen 1701 paabød. Om Søndagen under Prædikenen gik de rundt paa Gaden og i Husene for at se, om nogen nød Spiritus. Da den strenge Helligdagsforordning 12. Maj 1735 kom — 1731 var en Forgænger, Forordningen af 24. April 1730, blevet ophævet — paalagdes der dem den endnu alvorligere Opgave at paase, at Borgerne ikke syndede imod denne Lov og de Guds Love, som den paaberaabte sig.

Navnlig kneb det for Befolkningens Ungdom at aflægge de gamle Skikke paa Helligdage at holde Julestue og Fastelavnsgilde, „som nu hedder Spillegilder", siger Pastor Zwergius, (da han 1747 nidkært rejste Sag mod 4 formastelige unge Mennesker, der i Købmand N. Biørns Hus havde overtraadt Loven). Forbudet gjaldt kun paa Helligdage. 2 Aar efter tog Præsten sig for at standse og straffe Keglespil om Søndagen i Have Mølle, stadig med Loven i Haanden. 1754 var han i Felten igen mod 4 Gildesfolk. 1738 havde han endogsaa mobiliseret sin Kapellan til en fælles Protestskrivelse til Stiftamtmanden „med Beklagelse over Guds og Hans Majestæts Befalings skammelige Overtrædelse, som formedelst Fylderi og Drukkenskab, Klammerier og Slagsmaal, Køb og Salg og andre ulovlige Ting og Ekscesser sker her i Slangerup om Søn- og Helligdage, og det ikke alene før og efter, men ogsaa under Gudstjenesten selv, af Borgere saavel som af Bønder, som i Flokketal indfinder sig her til Kro- og Værtshusene". De to Præster beklager sig over, at Byfoged Gad ikke har villet tage sig af det.

At dømme efter den Mangel paa Iver, hvormed Stiftamtmand Gersdorf tog sig af Sagen, har det vist ikke været saa alvorligt.

Borgerne gik ogsaa efter Omgang Vagt om Natten sammen med Vægteren og maatte i og efter Høsten vaage ved Kreaturerne i Marken.

Borgerskabets synkende Standard medførte, at det var vanskeligt at faa *Kæmnere*, som var Pladsen voksen. 1742 og 1743 var Hjulmager Jeppe Svendsen Kæmner, men da hans Efterfølger Søren Thomsen, der havde en Avlsgaard paa Hestetorvet nærmest ved Vesterport, 1745 skulde aflægge Regnskabet, udeblev det, som det hedder: „da han som dette Steds fleste Indvaanere ikke selv kan læse og skrive, men maa betjene sig af andre Folks Lejlighed [naar de har Tid]". Regnskabet kom dog til sidst og blev heldigt revideret.

1753 og 1754 var Skræder Jens Laursen Polsman Kæmner. 1755 og 1756 Avlsbruger og Brændevinsbrænder Jens Poulsen, men 1757 udmeld-

tes Stenhugger Andreas Christiansen, Kongensgade, en Nordmand, der tidligere havde arbejdet ved Kronborg, og som efter Byfogedens eget Udsagn ikke alene hverken kunde læse og skrive, men som ogsaa saa daarligt og hørte daarligt samt endelig var 70 Aar gammel. Han kom til at skylde 4—5 Rgd. paa sit Regnskab 1758. Dog havde han Halvdelen til gode for Blæk og Papir.

Men selv om den udmeldte Kæmner i den rimeligste Forstaaelse af egen Begrænsning vilde protestere, kunde han ikke slippe. Hvervet var et borgerligt Ombud. 1750 nægtede Ole Nielsen Lind at tage mod Valget og indankede sin Sag for Stiftamtet, idet han undskyldte sig med, at han rejste om paa Markeder og handlede og derfor ikke kunde passe Bestillingen. Men Byfogeden hævdede, at han var udvalgt i alle Borgeres Nærværelse og iøvrigt — den fineste Skræder i Byen. Fogeden har vel ment, at saa kunde han i Stedet for at handle slaa sig paa Skræderhaandværket. Den 20. Jan. 1750 resolverede Stiftamtmanden, at han maatte tage sin Tørn.

Kæmnerne var fra gammel Tid Byens, Indvaanernes, Repræsentanter. Vi har foran set, at de omkring Aar 1600 optraadte som Anklagere paa Byens Vegne. De var en naturlig Modvægt mod Raadets aristokratiske Styre, omend deres Rolle i Byens Magtfordeling ikke historisk er helt oplyst endnu. Ordet Kæmner er en plattysk Gengivelse af det latinske Ord: Camerarius, Kassemester. Hvornaar Institutionen er opstaaet, vides ikke. I København nævnes den allerede 1294. Maaske er Kæmneren den oprindelige, folkevalgte „Byens Foged".

Endnu 1759 ses det, at Kæmner, Avlsmand Chr. Olsen (der ligeledes maatte tvinges), da Byen dette Aar overfor Kratmølleren vilde hævde sin Ret til Tormindshave og Skræderholmen, som i de gode gamle Dage træder frem paa Raadsstuesamlingen i Spidsen for Borgerskabet og dikterer til Protokollen Byens Argumenter for dens gamle Rettigheder. Da Byfoged Nørager 1766 vilde protestere mod det Bidrag til Arbejdet paa Kogærderne*) i Franche Lyng i Overdrevet, hvortil han var ansat paa en Borgersamling, fremsatte han sin Protest „overfor Kæmneren som Byens Formand", og da Jordhøj Bønder 1767 ønskede at optage Tingsvidne om deres Ret til Græsning i Slangerup Overdrev, stævnede de Kæmneren paa Byens Vegne[42]. Byfoged Nørager, som mødte for ham, erkendte udtrykkeligt, skønt han ellers havde ogsaa formelle Ind-

*) Kogærderne er de Gærder, hvis Vedligeholdelse fordeltes paa Borgerne efter Antallet af de Kreaturer, der græssedes. Dette skete kun i Overdrevet.

sigelser og paastod Sagen afvist, at „Slangerup By ved Stævning til Kæmneren for saa vidt er [lovligt] stævnet."

Men nu syntes Kæmnerinstitutionen at svigte.

25. KAPITEL. ØKONOMISKE OPGAVER

77. VANSKELIGHED VED AT BETALE SKAT. Der var mange Udtryk for, at Folket var i Nød og Bekneb og ikke kunde bære de Byrder, som Skæbnen havde lagt paa dets Skuldre.

Byens Forarmelse skred frem Aar for Aar, og 1746 kom det, som maatte komme før eller senere, at Borgerskabet forsagede overfor de økonomiske Krav. Da Taksereborgerne dette Aar havde lignet Skatten til Anskaffelse af Artilleriheste, klagede 24 Borgere, mest de Fattige, men ogsaa tre af de bedst stillede, Biørn, Riis og Boie Nielsen, over den ansatte Ligning. „Thi de, som besidder Byens Næring og andre store Herligheder baade i By og i Mark, er ansat ringe mod det, som de Fattige er ansat for at skulle svare," skrev de Fattige. I sin Form er Klagen vel kun rettet imod den formentlige Uretfærdighed i Ligningen, men man tør alligevel for de Fattiges Vedkommende i den se en Given op overfor selve Skattekravet. Ligningsmændene afviste saavel denne som to andre Klager. Mændene hævdede nemlig, at Klagerne var de bedst stillede i Byen, og mente endog, at der var en Anstifter bag. Stiftamtmanden stadfæstede da ogsaa Ligningen.

Men da Kæmneren, Feldbereder Hans Clausen, skulde opkræve Skatten, kunde han ikke inddrive Pengene. Byfoged Hessel tog 2 Mand med sig og gik personlig paa Opkrævning. Men han havde heller ikke Held med sig. Hvad mere var, Byfogeden erklærede overfor Stiftamtmanden, at det var Flertallet, som ikke havde betalt. „Thi en stor Del har ikke Brød til at føde deres fattige Hustruer og Børn med, uden de lader Børnene udgaa at betle paa Landet." Imidlertid maatte jo Pengene betales, og de kom ogsaa ind.

Da det 1750 trak op til en Sag mod en Sergentenkes Barn, der havde stjaalet en Flæskeside (Børn var den Gang ikke straffri), foreslog Byfoged Hessel Stiftamtmanden, at Sagen afgjordes med, at Barnet fik Ris af Byens Tjener eller udstilledes i Halsjernet paa Hovedtorvet. Thi Byen havde ikke Raad til at afholde Udgifterne til Aktor og Defensor. Det gik vistnok ogsaa, som Byen ønskede.

Samme Aar forlangte Konsumtionsforpagter Boie Nielsen, at der skulde opsættes Plankeværk og 3 nye Porte for Byen samt en Slagbom for Østræde, hvad der vilde koste 50 Rgd. Der havde kun været 2 Porte i Forvejen, formentlig opsat 1738, da der ogsaa rejstes Klage over den mangelfulde Indhegning.

Borgerskabet nægtede at betale Udgifterne og erklærede, at der var 100 Rgd. i Kæmnerkassen, saa den kunde betale. Der var imidlertid kun 31 Rgd. 3 Mk. $1^1/_2$ Sk. i Kassen, og skønt først Riis og Granberg havde revideret, og Byfoged Hessel derefter satte 4 Mand til at foretage en ny Revision for at lede efter Pengene, fandtes der alligevel ikke flere end de 31 Rgd. Trods alle Raadstuesamlinger havde aabenbart ingen Rede paa, hvorledes Stillingen var. Den 24. Februar 1750 udskrev da Stiftamtmanden 40 Rgd. som „Portskat", idet han udtalte Haabet om, at Borgerne kunde betale, skønt de var fattige.

Urmager Erik Dreyer overfaldt 1751 Møllebygger Lars Olsen Granberg, Byfoged Granbergs Fætter, og blev arresteret. Hans Arrestophold i Roskilde og Vagt over ham i et Hus i Slangerup samt Sagen i det hele kostede saa meget, at der maatte opkræves en særlig Skat, der naturligvis døbtes „Urmagerskatten". Men Udgifterne tyngede haardt paa Borgerne. Selv Provst Zwergius nægtede at betale sin Andel, om for Pengenes Skyld eller af andre Grunde, ses ikke klart. Da Kæmneren og 2 Mand den 4. Januar 1754 kom til ham for at kræve Skatten, for han op imod dem, kastede Stiftamtmandens og Byfogedens Ordre paa Gulvet, idet han udbrød: „Hvad vil I mange Mennesker her. Jeg har sagt det saa tidt og ofte, at jeg betaler den ikke. Hvad tænker I, vil I gøre Vold i mit Hus? March paa min Dør! Jeg blæser ad Jeres Breve med dette Tillæg. Jeg skal nok lære den uforskammede og uretfærdige Byfoged til Tinge. Jeg skal nok rippe Sagen op igen, endskønt jeg længe har tiet dertil og dølget med ham. Thi han har gjort den stakkels Urmager Uret!"

Naar det grønne Træ var saadan, hvordan saa med det tørre? Naturligvis maatte Provsten dog betale. Stiftamtmanden fik ham til at erklære, at han ikke havde vidst, at Stiftamtet havde stadfæstet Skatteudskrivningen, og saa var Samfundet reddet for denne Gang.

Ogsaa 1753 kneb det med de almindelige Skatter, og Borgerne i Slangerup vendte sig da mod Frederikssund for at faa større Bidrag derfra end hidtil. Taksereborgerne havde altid været enige om at fordele Skatterne med en Tredjedel paa Frederikssund og to Tredjedele paa Slange-

gerup; men nu hævdedes det, at denne Fordeling blev sat, da Frederiks-sund kun var 8—10 Familier, medens der nu var 29, „der alle er i skikkelig Stand, medens Slangerup tager daglig af, og endog nogle Huse ligger øde".

Nogen Ændring i Forholdet naaede Slangerup dog ikke før 1768. Thi Stiftamtmanden hævdede det rimelige Standpunkt, at Skatterne maatte paalignes Personerne efter deres Evne, ikke efter Byernes Tilstand og ikke byvis.

1755 trængte nye Udgifter sig paa. Slangerup maatte gøre sine Gader og Veje i Stand, hvad der ogsaa skete prompte. Men desuden forelaa der en Befaling fra Stiftamtet om Anskaffelse af en Sprøjte, og Borgerne kunde ikke betale mere.

78. SPRØJTEPOLITIK. Paa en Raadstuesamling tilsagde imidlertid Byfogeden til Protokollen Borgerne med 14 Dages Varsel paany til Raadstuen om Sprøjten og tilføjede i Forstaaelse af, at Byen var naaet til et kritisk Punkt: „og kunde de forinden paa en belejligere Tid samles for derom at forhandle, ønskede Byfogeden det gerne, at alting i Dag 14 Dage kunde heri udi Protokollen blive vedtaget, fastsat og sluttet".

Men da Raadstuesamlingen kom, den 26. Maj 1755, vilde ingen tage Ordet til Byfogedens Spørgsmaal om, hvorledes Sagen skulde løses. Han havde vel ventet dette. „Thi — hedder det i Protokollen — eftersom ej noget solide Svar i Almindelighed udfaldt, saa oplæste Byfogeden et Forslag om, at hver skulde betale 8 Sk. pr. Fag Stentag og 32 Sk. pr. Fag Straatag [hvad der blev 136 Rgd. 4 Mk. 4 Sk.]. Byfogeden var saaledes forventende Borgerskabets Betænkning og Resolution om denne Projekt".

Boie Nielsen, Riis og Niels Seneca Friis gik nu med, naar der ogsaa blev paalignet Lejerne Bidrag. Byfogeden begærede da det passerede beskrevet — og var dermed lige vidt.

Den 16. December 1755 tilskrev Stiftamtmanden Borgerskabet paany om Sagen, og paa Raadstuesamlingen den 3. Januar 1756 begæredes Borgernes Svar paa Brevet. „Kæmneren Jens Poulsen, Boie Nielsen, Riis m. fl. paa samtlige tilstedeværende Borgerskabs Vegne her af Slangerup erklærede, at de intet ønskede hellere end at faa en Sprøjte af den Model, hvoraf Tegning forelagdes", og de foreslog, at de, da de ikke kunde overkomme Anskaffelsen, fik Lov til at indtage 30—40 Tønder Land af Aasen — en Tredjedel — og fæste bort til Borgerne som Pløjejord*).

*) Jørlunde Bønder, hvis Overdrev laa i Fællig med Aasen og Slangerup øvrige Over-

Stiftamtmanden afslog imidlertid Slangerupborgernes Andragende, fordi han troede, at Overdrevet var Jørlundes Jord, men da Provst Zwergius skrev til ham, at Aasen allerede for 200 Aar siden var hævdet som Slangerups Ejendom, gik Stiftamtmanden med til at anbefale nedsat en Kommission til Paadømmelse af Spørgsmaalet.

Imidlertid blev dog Sprøjten købt hos Borgmester Hans Ottosen Langemark i Kalundborg, og 1758 foretoges en Ligning, hvorved det viste sig, at der i Byen var 477 Fag Stentag fordelt paa 28 Ejendomme og 777 Fag Straatag, 124 Fag i 11 af de 28 Ejendomme og 653 Fag i 59 andre Ejendomme. Endvidere havde Byen 645 Fag Udhus i 48 Ejendomme, i det hele 1899 Fag Hus i 87 Ejendomme.

Spørgsmaalet om Sprøjte havde staaet paa Dagsordenen i mange Aar og var rejst allerede inden de store Ildebrande. Ved kgl. Reskript af 23. Maj 1718 var det bestemt, at de Byer, hvori Rytterne indkvarteredes, skulde være forsynet med Sprøjte, og Kongen havde bevilget Slangerup 126 Rgd. dertil. Byen skulde selv lægge 126 Rgd. ud. Stiftamtmanden fritog imidlertid Borgerne for at anskaffe Sprøjte, skønt Pengene var opkrævet, sagtens fordi Rytterne allerede 1718 anbragtes paa Frederiksborg. Efter de store Brande købte Boie Nielsen en lille Sprøjte, som han tilbød Byen til Købs, men Tilbudet blev ikke modtaget. Ved kgl. Resolution af 25. November 1735 blev det imidlertid paabudt at anskaffe en Sprøjte. Endnu 1746, da Hessel blev Byfoged, var der dog ingen, og han indberettede Mangelen til Stiftamtmanden, vel for ikke at faa Ansvaret for Forsømmelsen. Først 1756 løstes derefter Spørgsmaalet, men Sprøjten kom dog ikke før 1759. To Aar efter oprettedes ved Lov den første Brandkasse, og Byen blev tvunget til at forsikre samtlige Ejendomme. I denne Lov ordnedes ogsaa Brandvæsenet*).

79. MARKFORHOLDENE. Spørgsmaalet om at skaffe Penge til Sprøjten medførte nu Løsningen af et andet vigtigt Spørgsmaal, der længe havde foruroliget Borgerne, en Ordning af Markforholdene.

Da Kratmølleren, Jens Pedersen, døde 1716, inddrog Slangerup Skræderholmen og Tormindshave. Jørgen Andersen Scheel og Anders Nielsen Gad fæstede straks Tormindshave, medens Byfoged Gad fik Skræderholmen, der hørte til hans Embede. Han fæstede den den 7.

drev, havde 1743 indgrøftet en Tredjedel af Aasen og oppløjet den til Sædeland. Derved havde de bl. a. taget Jord, som Vognmændene i Slangerup tidligere brugte til Græsning.

*) Brandforordningen 1761 har virket ganske godt i Slangerup. Den 31. Dec. 1767 opgøres Brandredskaberne i Byen i en Indberetning til Stiftamtet til: 14 Stiger, 14 Brandhager, 81 Spande og 29 Haandsprøjter.

Januar 1717 til den ny Møller, Jørgen Didriksen Holsted, for 10 Rgd. om Aaret og Halvdelen af Høet hvert tredje Aar, naar den laa til Græsning (Fælled) sammen med Kratvangen, hvortil den hørte. Afgiften havde tidligere været 6 Rgd. om Aaret, hvad Holsted, der lige var tilflyttet fra Hillerød, aabenbart ikke vidste. Ved kgl. Resolution af 25. Marts 1720 fik Mølleren imidlertid Brev paa at beholde de to Vænger i Fæste. De skulde altid ligge til Møllen. Men for sent fik han at vide, at Fæsteafgiften for Skræderholmen var sat højere end forhen. Han kla-

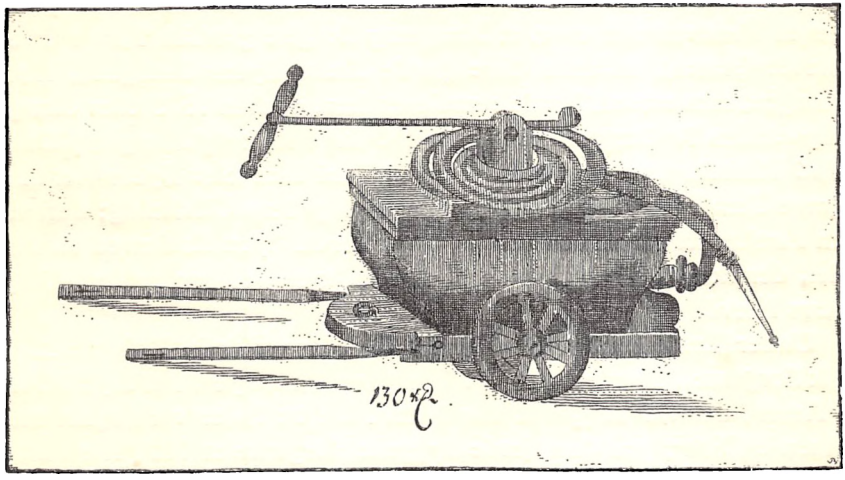

Sprøjten. Efter en Tegning fra Stiftamtet.

gede til Regeringen og fik vurderet Holmen til 7 Tdr. Rug Udsæd og 8 Læs Hø aarligt. Kongen turde dog ikke ændre den Overenskomst, Mølleren selv var indgaaet paa, selv om den skønnedes urimelig.

1731 overtog Lars Nielsen Gad Møllen, og da han døde 1759, forsøgte Borgerne i Slangerup igen at faa de to Vænger tilbage, idet de hævdede, at Gads Enke havde Jord nok andet Sted i Slangerup Mark, hvor Gad havde købt en Del Parceller. Enken beholdt dog de to Vænger, der siden har ligget til Møllen i Henhold til den kgl. Resolution af 25. Marts 1720[43].

Den Kommission, der 1756 nedsattes om Aasen, bestod af Borgmester Morten Munthe, Roskilde, og Birkedommer Lorens Brogaard, ligeledes fra Roskilde. Der udmeldtes 12 Borgere til sammen med Kæmneren at repræsentere Byen. Kommissionen kom snart til et Resultat. Ved Aastedsforretning den 27. April 1757 paaviste Gaardfæster Lars Ander-

sen, Jørlunde, den gamle Skelgrøft, og Kommissionen udsatte derefter sine Møder, for at de to Byers Mænd kunde finde et Forlig. Grøften blev ogsaaa vedtaget som Skel, og den 14. November 1757 blev dette afstukket[44].

Rigtignok var denne Grøft vistnok identisk med den i 1556 af den da nedsatte Kommission forkastede Grøft, som Slangerup den Gang havde gravet, og som det blev dømt til at fylde igen. Men Byen havde aabenhart haft Held til at faa alle til at tro, at dens Ret gik dertil. Da saaledes Skovrider Jørgen Axelsen Møller i Jørlunde 1750 havde klaget til Forstvæsenet over, at Slangerup Borgere gravede Tørv i Overdrevet (Aasen), reddede disse gamle Breve Byens Rettighed, skønt Kongen, som nævnt, havde annuleret dem, da han 1573 efter Slangerups anden Nedlæggelse som Købstad forbeholdt sig Slangerup Skov. Ved Rentekammerets Skrivelse af 12. Juni 1751 blev Byens Ret til at grave Tørv i Overdrevet — og under Byfogedens Udvisning; deri var en Forskel fra andre Købstæder — godkendt. Byen fik derved en Fordel, der ikke havde Papirets Hjemmel, men vel har haft adskillige Aars Hævd.

Under Ledelse af Niels Jonsen Gad, den afdøde Byfogeds Søn, gik Borgerne i Slangerup 1759 i Gang med at indgærde et Stykke Jord i Aasen, der var $62^1/_2$ Td. Land stort. De tre Sider var hegnet med Aaen og Søer; paa den fjerde byggede Borgerne et 1000 Alen langt Stengærde. Skovrideren i Jørlunde, Carl Graner (der tiltraadte sit Embede 1757) klagede til Rentekammeret over dette Indgreb paa Kongens Jord, som han kaldte det. Skovvæsenet havde 1712, da Kratmøllen, hvortil Aasen og Skoven dengang laa, atter var blevet Statens, gjort et forgæves Forsøg paa at beplante Aasen. De unge Træer var gaaet til, fordi ingen passede dem. Rentekammeret forbød nu ved Skrivelse af 10. Maj 1759 Borgerne at fortsætte Indhegningen.

Niels Gad og hans Mænd brød sig imidlertid ikke herom. De paaberaabte sig den nylig udkomne Forordning af 29. December 1758 om Udskiftning af Overdrevene og fortsatte uanfægtet Inddigningen. Alle mødte til Arbejdet undtagen den konstituerede Byfoged Riis og Byskriver Gad. Rentekammeret lod det da passere, hvad der ogsaa kun var rimeligt.

Der udmeldtes den 5. November 1759 to Oldermænd for Aasen, Tømrer Hans Madsen og Skræder Bent Bentsen Lokkerup. For den gamle Bymark var der ligeledes to Oldermænd. De nye Oldermænd fik

i Løn Brugen af Tormindsmose, der derfor snart kom til at hedde *Oldermandsmose.* Alle Grundejere fik Lodder i Aasen[45] undtagen 2, der frasagde sig deres. Lodderne var imidlertid af ulige Størrelse: $1^1/_2$ Td., 1 Td., 4 og 2 Skp.

Men efter den søde Kløe kom den sure Svie. Regningen paa Udgifterne til Kommissionen, 238 Rgd., havde Byfoged Granberg betalt, og endda havde Kommissærerne et Tilgodehavende paa 100 Rgd. i Honorar. Granberg var død den 9. Januar 1759. Borgerne nægtede rent ud at betale hans Enke, og først efter lange Debatter indgik man paa at betale 200 Rgd., skønt en Raadstuesamling den 15. Maj 1756 havde tilsagt ham, at han skulde faa Dækning. En Raadstuesamling var bindende, hvad heller ingen benægtede. Men Enken havde ikke andet Valg end at nøjes med det, der blev budt.

Borgerskabets Bekymring i disse vanskelige Dage var og blev imidlertid stadig Byens Jorder, der nu blev dens væsentligste Indtægtskilde.

1710 havde Slangerup ved et Forlig med Jordhøj tilstaaet Bønderne der Ret til hver 4 Høveders Græsning paa Overdrevet hvert tredje Aar. 1761 maatte Amtmand Gram i Frederiksborg klage til Stiftamtet over, at Borgerne nægtede Bønderne denne Ret. Den maatte da respekteres.

Markvedtægterne var brændt 1724, og Grundlaget for ordnede Forhold i Jordfællesskabet var dermed borte.

I Tidens Løb kom ogsaa Skellene mellem Agrene i Markerne i Uorden, og skønt Byfogeden 1738, 1742 og 1751 i Rentekammeret fik en Udskrift af Matrikelen af 1682, var det ikke til at faa Rede paa Jorderne. 1746, 1748, 1749 og 1750, ja næsten hvert Aar, efter at Byen ret var blevet fattig, var der Strid. Stiftamtmanden, der naturligvis paakaldtes, kunde intet udrette. Alene en Rebning (Ommaaling) kunde bringe Orden i Forholdene. Men den kostede mange Penge.

1748 vedtog Borgerne en ny Vedtægt, men Stiftamtmanden savnede Materiale til at bedømme den, og da han ikke kunde faa samtlige Borgere til at stemme for den, blev den ikke stadfæstet. Paa Raadstuesamlingen den 30. Maj 1761 vedtoges atter en Vedtægt, der højtideligt benævnedes „Bysens Vedtægt" og indeholdt 11 Poster. Men snart nægtede adskillige at respektere den med den Begrundelse, at den kun var indgaaet for det ene Aar. Ogsaa 1760'erne blev derfor fulde af Stridigheder om Markorden og Grænseskel.

Byfoged Nørager forsøgte kort efter sin Tiltrædelse 1759 at faa Stiftamtmanden til at forbyde Oldermændene at lade de Bøder, der opkrævedes efter Markordenen, for saa vidt den var anerkendt, drikke op af

Jordbrugerne. Byfogeden hævdede, at Byens Brønde, Porte og Indhegninger kunde vedligeholdes for disse Penge, som der ikke blev gjort Regnskab for. Stiftamtmanden kunde imidlertid ikke finde nogen Lovhjemmel til at give Oldermændene noget Paalæg, og den gamle Hævd kunde saaledes ikke brydes.

80. REFORMFORSØG OG REFORMER. Ivrig og energisk søgte Byfoged Nørager ved sin Tiltrædelse at bøde paa Byens Vanskeligheder ved at udtørre de store Moser, som indtil da var Genstand for Rovdrift. De var næsten opskaaret, men rundt om stod brede Volde eller Kamme, som, naar Vandet forsvandt, kunde give endnu mange Tørv. Selv lod han 1759 grave en dyb Grøft langs *Bestillingsengen* (Byfogedens Jord, Fruernehave) paa 300 Alen og fik Bymændene til 1760 derfra at udskære en Rende paa 1000 Alen gennem *Raadmandsengen*. Men da han 1761 foreslog i Fortsættelse heraf at gennemgrave Snabeeng, 1100 Alen, for derved at afvande den store Slotsmose, der den Dag i Dag ikke kan afvandes, fik han vel paa Raadstuesamling den 30. Maj 1761 Forslaget vedtaget, men man førte ikke Vedtagelsen ud i Livet, lige saa lidt som Langvadsmosen ved Lystrup Kobbel blev afvandet, skønt det var besluttet.

Stiftamtmanden, der billigede disse nyttige Foranstaltninger, skrev den 6. Okt. 1761 til ham, at han blot kunde leje Folk til at udføre Arbejdet. Men Byfogeden svarede, at det var vanskeligt at faa Folk. „Jeg havde ogsaa nok faaet gennemført det, der var vedtaget", tilføjer han, „dersom ikke den sædvanlige Oprører [N. Gad] var kommet derind, som stedse holder det for en Trivelse for sig at narre et dumt [ɔ: uvidende], maliciøst Borgerskab til at bryde mig og incommodere [ulejlige] Stiftamtmanden med overflødig Læsen og Skriven. Endelig faar vel det Menneske sin Rolle her udspillet. Thi det ser nu ud til, at det lakker nær Feldenden". Blot Byfogeden kunde faa Borgerne til at møde paa Raadstuesamlingerne, vilde alt nok ordne sig, siger han.

Intet Under, at Byfogeden med et Suk klagede over sin Lod. Den 15. Februar 1760 skriver han saaledes: „Jeg har i mit Embede med et Folk at gøre, der er maliciøst og aldrig lader sig flytte af deres egne Veje uden med Magt og saa at sige drager med Staalhandske".

Værdien af denne Dom afhænger naturligvis af den Grad af Tiltro, man tør yde Byfoged Nøragers Dømmeevne. Han var jo selv Part i Sagen og Borgerne paa en Maade hans Modparter. Men Stiftamtmand Holger Skeel, der havde beklædt sit Embede siden 1750 og ikke alene var en dygtig, klartseende Mand, men ogsaa var indstillet paa at vise

Respekt for Folk og Rettigheder, synes at have holdt med Byfogeden.

At denne heller ikke overdrev, fremgaar formentlig af hans Referat af en Bys Samling den 17. Februar 1761 i Anders Boisens Gaard om Ligningen af Indkvarteringshjælpeskat. Det hedder der: „Men da det Borgerskab, som var tilstede, hørte denne Ligning oplæse, blev tilstrækkelig Alarm af en Del over denne Lignings uretfærdige Forfatning — med dyre Eder, at de ikke derefter vilde betale, saa man ej kunde høre Ørenlyd for Balder".

I Kraft af den begyndende Reformlovgivning kunde Nørager dog faa Landbokommissionen til at udmelde to landbrugskyndige Mænd. Stiftamtmanden opfordrede ham dertil, og Mændene gav Byfogeden Medhold i, at Grøfterne burde graves. Stiftamtmanden krævede den 3. Marts 1764, at Borgersamlingen skulde tage Stilling til Mændenes Afsigt, og Borgerne har bøjet sig for Fornuften. Thi Arbejdet blev gjort[46].

Borgere ved Aar 1755.
E. Pontoppidan: Danske Atlas.

Saa impotent blev altsaa det borgerlige Styre, som vi trods al Smaastadsvæsen har maattet beundre 150 Aar før. Netop ved denne Tid var Forholdene i Landalmuen ligeledes blevet saa stillestaaende og umulige, at Regeringen ikke turde lade det gaa længere, men ved et aabent Brev den 31. Marts 1755, Kongens Fødselsdag, tyede til Offentligheden og opfordrede alle, høje og lave, til at paabegynde en Drøftelse af Samfundsforholdene[47]. De Ledende saa, at uden Reformer vilde Samfundet gaa i Staa. 30 Aar senere gennemførtes som bekendt de store Landbrugsreformer. I Smaabyerne var det aabenbart ikke bedre end paa Landet, og Regeringens Opfordring af 1755 gjaldt ogsaa Byernes Forhold. Slangerup har vel ikke været anderledes end andre Byer af samme Størrelse. Enevælden havde 1682 uden anden Grund end Ønsket om at gennemføre nogle politiske Teorier ændret det gamle Styre — som man ser: ikke til Held.

26. KAPITEL. BORGERNES INDBYRDES FORHOLD

81. INDBYRDES NID. Enevældens System medførte ogsaa, at Borgerne under de fattige Forhold ikke alene var ivrige for overfor

udenbys Folk ved Forbud og Forhindringer at bevare Byens Næring. Men den ene Borger var ustandselig paa Vagt overfor den anden.

Da 1737 en lille Mand, Peter Hansen, ved et Marked havde bagt nogle Kringler og solgt dem til de Bønder, der kom til Stads, klagede straks samtlige to Bagere i Byen til Stiftamtmand Gersdorff over dette Indgreb i deres Næring. Stiftamtmanden var imidlertid ikke uden videre følgagtig. Først efter at han havde forvisset sig om, at Bagerne selv holdt sig alene til Bagernæringen, gav han dem Medhold og idømte Hansen en Bøde, men 1740 eftergav Stiftamtmanden ham den igen. Da den svenske Post Johan Riis's Svigerfader, Feldbereder Chr. Nielsen, døde 1738, og Riis overtog Boet, hvori der naturligvis var et Lager af Huder og Skind, klagede Feldberederne og Skomagerlauget straks. Riis maatte tage Borgerskab (der kostede en Mark eller $1^1/_2$), hvad han imidlertid kunde, fordi han var udlært Feldbereder.

Skønt denne Nidskhed var ganske i Tidens Aand, mødte Stiftamtmanden den dog, naar han ikke følte sig tvungen af Loven, med en helt moderne Overlegenhed. 1740 klagede Vognmændene i Slangerup saaledes over, at Købmændene brugte Bønderne til Kørsel, og androg om Ret til at danne et Vognmandslaug. Dette vilde kunne hævde Monopol paa Kørselen. Stiftamtmand Gersdorff afslog Begæringen og formanede: „Hvis Borgerne vil beflitte sig paa at indrette det saaledes, at Købmændene faar mere Fordel derved, at de tager deres, end at de tager Bøndernes Vogne, er ingen Tvivl om, at de jo kan fortjene de Penge, Bønderne nu faar, uden alligevel at faa noget særdeles [særligt] Vognmandslaug dertil nødig."

Slangerup opnaaede ved kgl. Resolution af 30. Juni 1744[48], at Hoffets Kørsler blev betalt af Kongens Kasse og med samme Pris, som Køge, København og Hillerød fik, medens Byen hidtil havde betalt Vognmændenes Kørsel for Staten, og paa Grundlag heraf stiftedes et Vognmandslaug, der den 28. Juni 1747 fik Stiftamtmandens Stadfæstelse paa sine Vedtægter. Ved en Raadstuesamling den 17. August 1756 deltes Byens kørende Borgere i 2 Vognmandslaug. Der havde til da kun været 3 Vognmænd, men ved en Flytning af Hoffet fra Jægerspris havde der været for faa Vogne. I det „store" Laug indtegnedes nu 7 Medlemmer, der fortrinsvis fik al Kørsel, medens det „lille" Vognmandslaug med 12 Medlemmer, de, der havde mindst Raad til at afse Vogne, først skulde tages i Brug, naar det „store" ikke kunde bestride Opgaverne.

I 1730'erne blev den gamle Hovedvej fra Skandinavien til Tyskland

og Vesteuropa, der i Aarhundreder havde gaaet over Slangerup, forlagt til Østsjælland (Strandvejen). 1743 hedder det i et Brev til Stiftamtet, at Vognmændene i Slangerup ikke havde meget at bestille, „siden Kørselen fra Sverige for nogle Aar siden blev forandret til Strandvejen".

82. BADSKÆR OG SPILLEMAND. 1739 fik Slangerup en *Badskær* (Kirurg) i den tidligere Kromand i Gundsømagle, fhv. Regimentsfeltskær Johan Martini Küster, der købte Gaarden paa Hjørnet af Præstestræde og Kongensgade, medens den tidligere Ejer, Johan Christoffersen, fik Gundsømagle Kro. Da Küster døde den 5. Jan. 1748, kom en anden Kirurg, den tidligere Regimentsfeltskær Wolf Julius Jæger, født i Pløn, og mellem ham og Küsters Enke, Helene Kirstine Gløde, opstod der en hidsig Konkurrence, idet hun, der var Jordemoder, fortsatte Mandens Virksomhed. Jæger overfaldt hende en Dag med knyttede Næver og fik en Bøde, hvorfor han dog snart efter benaadedes. Han klagede saa over Enken til Stiftamtet, idet han stolt fremhævede, at det var ham, der behandlede Møller Samuel Simonsens Søn i nedre Værebro Mølle, medens Enken ikke forstod Kunsten. „Derfor døde Klokker Borch saa hastigt." Imidlertid døde Enkefru Küster 1754, og Jæger rejste bort. Johan Christian Muxoll fik den 21. Sept. 1760 Stiftamtets Udnævnelse til Kirurg.

Naturligvis har Byen ogsaa haft Brug for *Musikere*, hvad der allerede fremgaar deraf, at Bertel og Thomas Olsen Kurrepind og Heiden Johansen Kurrepind 1697 fik Bevilling[49] til at være Musikere i Slangerup og Hillerød samt paa Landet i Frederiksborg Amt. Familien fik ogsaa Bevilling baade i Roskilde og Københavns Amt, men ingen af dens Medlemmer boede i Slangerup, hvor Skomager Poul Jacobsen († 1740) i 1730'erne og vel ogsaa før (1708 nævnes Spillemand Jens Hansen) var den Musikant, man brugte, hvad Stadsmusikus i Helsingør Jens Hansen 1735 og hans Efterfølger Nikolaj Tidemand 1738 beklagede sig over, dog til ingen Nytte. Tidemand fik vel Stiftamtets Bevilling for Slangerup den 17. Sept. 1740, men den 2. Maj 1743 fik Hjulmand Jeppe Svendsen († 1776) i Slangerup Tilladelse til at besørge Byens Musik. 1764 opnaaede Stadsmusikus i Roskilde Bartholomæus Philip Schreiber Bevilling ogsaa for Slangerup. Men Jeppe Svendsen praktiserede dog stadig som Spillemand.

83. FORSØG PAA SAMLING. Trods al Splittelse i Byen genoprettede man dog 1750 den gamle *Borgervæbning*, hvis Formaal det

bl. a. var at indeksercere Borgerne til Vagt og Parade, naar Kongen passerede Byen. Det blev i disse Aar moderne at puste Liv i Borgervæbningerne eller Borgerkompagnierne, som de mindre krigerisk kaldtes. I de smaa Byer havde der vistnok ikke været noget af denne Art siden 1660. Eksercits og March synes dog ikke at have været Beboerne fremmed. Formaalet var muligvis mest selskabeligt. Kongen havde 1740 frabedt sig[50], at Borgerne paraderede, hvor han kom, idet han udtalte, at det var noget, der nylig var kommet op, og som han ikke ønskede udviklet. Men dette Ønske tog man altsaa ikke Hensyn til. Den 16. Januar 1750 stadfæstede Stiftamtmanden Vedtægterne og udnævnte Boie Nielsen til Borgerkaptajn samt paalagde alle at anskaffe Gevær og møde, naar Kaptajnen tilsagde dem. Der fastsattes endog en Mulkt af 1 Mk. for Udeblivelse fra Korpsets Samlinger. Det tillodes, at Kæmnerkassen købte en Fane. Denne betalte dog Boie Nielsen, og han havde stort Besvær med at faa de 26 Rgd., den kostede, tilbage. Man var jo paa denne Tid ved Kæmnerkassens Bund.

Borgervæbningen stammede vistnok fra 5. Februar 1749, da Købmand Boie Nielsen, som samtidig saa mange „Spidser" i andre Købstæder, lod afholde en Folkefest i Slangerup i Anledning af Kronprins Christians (den senere sindssyge Christian VII.s) Fødsel. Et Referat af denne Fest er bevaret i et af de først udkomne Numre af „Kjøbenhavnske Danske Posttidender" („Berlingske Tidende")*).

Prinsen fødtes den 29. Januar, og kun en Uge efter kunde Festen holdes, en Hurtighed i Udførelsen, som vidner om stor Iver og om den stærke Trang til at udvise Loyalitet overfor den regerende Konge (Frederik V), der var almindelig i Landet paa denne Tid.

Hovedoptoget i denne Fest var en Parade af Borgervæbningen, 24 Mand stærk, vistnok uden Uniform, men med røde Kokarder i Hattene og forsynet med „fuld Gevær", formentlig Kaarde og Bøsse. Et Musikkorps og et Sangkor under musikalsk Ledelse af den unge Møller i Have Mølle, Lars Granberg, gav Sammenkomsten en særlig festlig Karakter.

Paraden indlededes ved Middagstid med, at Kirkens Klokker kimede tre Gange, et Kvarter hver Gang, og Trompetere blæste mellem Klokkernes Kimen „Trompetstykker" ud over Byen fra Kirketaarnet.

Ved selve Paraden, der afholdtes straks efter Klokkernes Kimen,

*) Musæumsinspektør Hugo Matthiessen, Nationalmusæet, har venligt henledt min Opmærksomhed herpaa.

kommanderede Købmand Niels Gad over to Pauker, og Boie Nielsen optraadte som Væbningens Anfører. Borgersoldaterne marcherede op paa Torvet lige overfor Boie Nielsens Gaard, hvori „første Klasse" (vel Købmændene og deres Gæster, Møllere og Præster fra Omegnen), Musikken og Sangkoret tog Plads „paa Salen", samtidig med at der udstilledes Skildvagter ved alle Gader, der udmundede i Torvet.

Musikken og Sangkoret, ledsaget af Pauker, udførte derefter en Takkesang (paa 5 Vers) i Dagens Anledning, idet Musikken først spillede hvert Vers, der dernæst blev sunget og saa atter spillet af Musikken, som straks efter gentog Melodien („Af Højheden oprunden er") som Præludium til det følgende Vers.

Efter Sangens Slutning affyrede Borgervæbningen Salver og raabte „Vivat!" (Leve), og Musikken spillede derpaa i en Time.

Dagens store Begivenhed var Skaalerne, drukket af Borgervæbningen i 3 Hold. Man havde 8 Pokaler, og Vinen skænkedes højtideligt af en Vinskænk, fulgt af 4 unge Knøse med rød-hvide Kokarder. Ogsaa denne Begivenhed foregik under Sang og Paukeslag og militær Kommando af Anføreren. Der blev drukket Skaaler for Kongen, Dronningerne (Enkedronningen toges med) og Prinsesserne med stadig Gentagelse af Versene.

Sidst fik Sangerne Pokalerne, og til allersidst drak Anføreren staaende midt i Kredsen af Borgersoldater Kronprinsens Skaal, medens alle — ogsaa „samtlige Almuen" — raabte Vivat.

Borgervæbningen marcherede gennem „alle de reale Gader" med „Musik og Sang" tilbage til Torvet, hvor Anføreren blev fulgt ind i sin Gaard, „og han til dem gjorde en Takketale til alle og enhver i Almindelighed for udvist allerunderdanigst Pligt og Redebonhed i fælles Glæde".

Derefter blev Borgerne trakteret af Boie Nielsen, „hver af de tvende Klasser for sig". Første Klasse forblev i Boie Nielsens Hus, og Kl. 5 udførte disse „Fornemme" atter alle Skaalerne, forinden de gik til Aftensbordet.

Siden var der Bal til langt ud paa Natten, „da 2. Klasse oprykkede fra sit Sted og marcherede under klingende Spil op til Anførerens Hus for at lade se sin Taknemmelighed for beviste Traktement, som og igen blev besvaret af 1. Klasses Musikanters blæsende Instrumenter, da den ganske Akt uden al Uorden og Glædes Hinder blev ophævet".

Folket havde faaet Brød og Skuespil, og „Herskerne" havde taget sig

en Bid med — til Statens Ære og Fremgang. Hele Festen giver, i hvert Fald i Referatet, Indtrykket af et lille Folkesamfund, der med Humør modtager den ukronede By-Konges Gæstebud og tilsyneladende hverken føler sig trykket af daarlige Tider eller det sociale Skel, som ogsaa ved denne Fest trækkes skarpt op. I sine Enkeltheder giver Referatet maaske bedre end noget andet et Billede af Tidens Aand og dens Mennesker.

84. NYT ARRESTHUS. For Byen var det føleligt, at den ikke mere havde et Raadhus, rent bortset fra, at ogsaa honnet Ambition har tilskyndet Borgerne til at se Udvej til at faa et igen. Mest føleligt var Savnet af en Arrest. Tanken om at anskaffe et nyt Raadhus dukkede derfor op et Par Gange, vistnok netop i Anledning af Arrestationer.

Det gamle, i 1724 brændte Raadhus's Grund havde Kaptajn C. C. Schinkel den 20. Maj 1726 faaet Skøde paa af Kongen[51]. Pladsen var $28^1/_4$ Alen mod Torvet og $32^1/_4$ Alen dyb, langs Schinkels egen Gaard, Hjørnet af Torvet og Møllestræde. Denne Gaard var 1732 kommet til Auktion og købtes Aaret efter af Niels Johansen Hein, der 1746 overdrog den til Karen Rasmusdatter Hylling. 1754 kom den til Niels Seneca Friis og 1758 til Kapellan Poul Egberg, hvis Efterfølgere en Tid boede her.

Da Lars Olsen Granbergs Konflikt med Urmager Erik Drejer havde kostet Byen en Del Penge, lejede Byfoged Granberg en Del af Fætterens Gaard til Raadhus, og da Fætteren døde 1753, blev det foreslaaet at købe Gaarden, der laa paa Hjørnet af Snæversti og Torvet (Byskriver Christoffer Scheels Gaard). For 200 Rgd. kunde Byen faa den Del, der laa ud til Torvet, medens Postmester Hessel vilde købe Fløjen til Snæversti for 150 Rgd. Men den 15. Marts 1755 nægtede Stiftamtmanden at godkende Købet, rimeligvis fordi det ikke fandt enstemmig Tilslutning hos Borgerne, og Byfogeden solgte den 30. Juni 1755 Gaarden til Bager Mathias Panzer (Pannicksen).

Da Avlsbruger Hans Christoffersen den 10.—11. Maj 1756 havde myrdet sit Barn med en Hammer, hvorfor han efter den sædvanlige Rettergang var blevet henrettet den 10. Juni 1757 ude paa Galgebakken[52], kostede han ogsaa Byen en Del Penge, som dog efter Loven om Delinkventskatten blev fordelt paa samtlige Byer i Sjælland, og 1759 foreslog en Del Borgere at købe den svenske Kancelliraad Samuel Gradmans Gaard paa Torvet (i Kirkestræde), den tidligere Kapellan N. Bechs Gaard, og anvende den til Raadhus. Gaarden, som Gradman 1757 købte

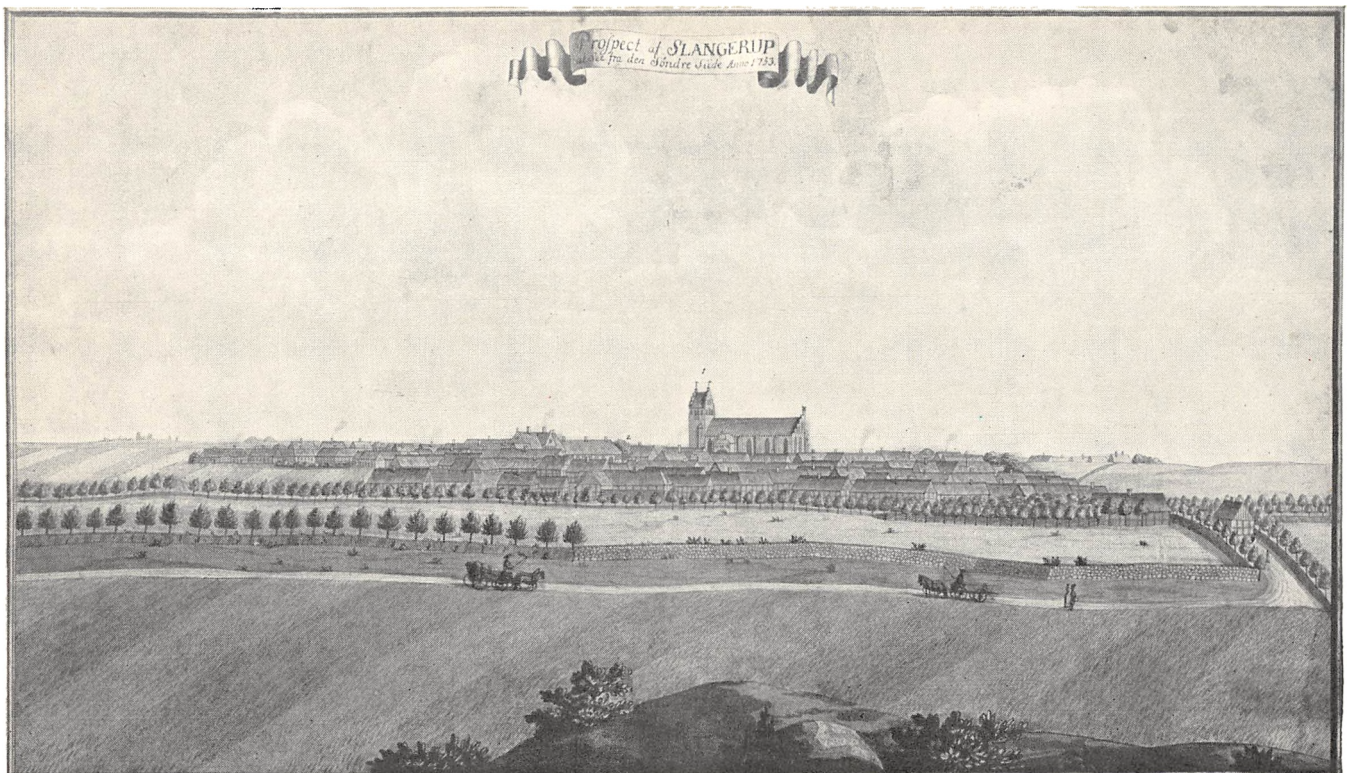
Prospect af SLANGERUP
taget fra den Søndre Side Anno 1753

af Kaptajn Jørgen Müller, havde en Kælder paa 4 Fag, den bedste i Byen. Der skulde Arresten være. Gaarden var nyopført efter Branden 1724 i Bindingsværk, men Tømmeret var daarligt.

En Del af Borgerne var imidlertid imod Købet, som tidligere berettet. Det var navnlig de mere velstaaende med Købmand Boie Nielsen, Mathias Pantzer og N. Gad i Spidsen. Da Postfører Johan Riis samtidig tilbød at skænke Byen et Hus paa Hestetorvet, 4 Fag til Gaden, opstod der som omtalt Strid herom, da der ikke kunde graves Kælder deri, fordi det laa paa det laveste og fugtigste Sted paa Torvet.

Stiftamtmand Skeel var selv i Slangerup for at danne sig et Skøn om Forholdene, og Riis fuldbyrdede sin Gave i hans Nærværelse. Men skønt Flertallet i Byen og hele Frederikssund, der jo skulde være med til at betale, var stemt for Gradmans Gaard, blev det dog Riis's Hus, der blev Arresthus, idet Byfoged Nørager som nævnt greb kraftigt ind i Sagen. Gradmans Gaard solgtes den 23. Juli 1759 til Købmand David Andersen Viborg.

Det nye Arresthus tilfredsstillede dog aldrig rigtigt. Sprøjten, som ogsaa skulde have haft Plads der, maatte staa i Kirkens Vaabenhus. Det sjællandske Nationalregiment havde siden sin Oprettelse 1733 haft Samlingsplads for 19. Hovedlæg i Slangerup, men 1756 var denne flyttet til Jørlunde, fordi Pladsen i Slangerup var fugtig. 1763 flyttedes Samlingspladsen imidlertid tilbage til Slangerup, og Soldaterne skulde da atter have Vaabenhuset i Kirken til Geværskabe. Sprøjten blev derved husvild og maatte ned i Huset paa Hestetorvet.

Dette sank imidlertid en skønne Dag i 1769 ganske stille sammen, saaledes at Byen atter var uden Arresthus[53] og uden Lokale for den kommunale Administration. Bygningsmaterialerne lod Kæmneren sælge ved Auktion. Grunden tog Riis's Enke til sig igen.

27. KAPITEL. KOMMUNALE REFORMER

85. BYENS FORMÆND OG DE ELIGEREDE MÆND.

Byfoged Nørager, en livlig og virksom Mand, blev et villigt Redskab for den Reformernes Tid, som ved Midten af 1760'erne satte ind hele Landet over. De Tanker, der laa bagved, og som voksede sig stærke i en lille Kreds af Befolkningen, havde man maaske ikke Øje for i Slange-

rup, eller i Købstæderne overhovedet, før de allerede havde baaret deres første Frugter. Men de fortvivlede Forhold maatte ændres. Og det blev de.

Reformerne maatte logisk set, som Fortiden havde formet sig, gaa i Retning af at inddrage Menigmand i Arbejdet for Samfundets Administration, for at det kunde forsøges, om dette formaaede at bringe Resultater. Større Goldhed og Lammelse, end det hidtidige System havde ført til, kunde selv Eksperimenter næppe medføre. En Fortsættelse af det gamle System vilde være økonomisk ødelæggende. Her satte Byfoged Nørager da ogsaa ind.

Regeringen gjorde Begyndelsen, idet den ved Reskript af 4. Juni 1765 overlod Ligningen af den store Ekstraskat, som var indført 1762, til 3 Mand, valgt af Borgerne[54]. Tidligere havde Byfogeden besørget Ligningen. Denne var af betydelig Interesse for Borgerne, fordi de Fattige ogsaa blev sat i Skat, men saaledes, at deres Skat fordeltes paa de øvrige.

Baade Stiftamtmanden og Byfogeden lod sig i Byens Styrelse lede af den Selvstyrets Aand, som saaledes var angivet fra oven, og der viste sig ogsaa straks en betydelig Bedring, som kun kunde opfordre til at gennemføre endnu flere Reformer.

Begrebet „Byens Formænd" var ved Aarhundredets Midte velkendt, særlig fra Ribe og Fyns Stifter og i større Byer som Helsingør, hvor det havde været en Virkelighed i op mod et Par Menneskealdre. Allerede danske Lov 3-6-7 forudsatte, at der aarligt til Tinge udmeldtes et Antal „bedste Borgere", som skulde tage Stilling til Byens Regnskab. Stiftbefalingsmand Konrad Ditlev Reventlow, der havde været Deputeret i Kommercekollegiet et Par Aar, da han den 29. Januar 1749 blev udnævnt til Stiftamtmand over Sjælland, har aabenbart kort efter sin Tiltrædelse udnævnt „Formænd" for Borgerskabet i alle Stiftets Købstæder. Han døde dog allerede den 24. Juli 1750. 20 Dage før han døde, skrev han til Bornholm for at anbefale Institutionen indført der og udtalte da, at „der i hver By paa Sjælland er ordineret 4, 6 à 8 fornuftige og retsindige Mænd af Borgerskabet til Formænd for Byen, hvilke Magistraten eller Byfogeden holder sig til i paakommende Tilfælde angaaende Byens Tarv, Vedtægt samt Dont og Væsen, hvilke Mænd derom sammentræder og deliberer samt giver deres Betænkning eller Deklaration til Magistraten eller Byfogeden, *naar rekvireres*, paa samtlig Borgerskabets Vegne, og hvad de vedtager, er det øvrige Borgerskab fornøjet med og pligtig at følge". Som foran anført var der ogsaa blevet udnævnt Formænd i

Slangerup. Nogen Lovhjemmel havde denne Ordning ikke udover den vage, hidtil ikke benyttede Bestemmelse i Danske Lov. Som foran omtalt voksede den frem som en Nødhjælp overfor den stigende Fornedrelse af det kommunale Selvstyre, idet man dog stadig efter Forfatningen holdt paa, at Borgersamlingerne var Byens højeste Myndighed i Bevillingssager.

Disse Formænd kendes ikke før 1749 i de mindre Byer, og mange Steder blev de straks efter glemt igen[55].

Der blev første Gang Brug for dem ved Paaligning af Prinsessestyren 1749. Stiftamtets Brev derom er tabt med den paagældende Kopibog, men af en Skrivelse fra Byfoged Nørager til Stiftamtet af 19. November 1749 ses det, at Stiftamtets Brev var af 12. November, og dets Indhold var, „at Slangerup skulde lignes 70 Rgd. Prinsessestyr, og Byfogeden derfor med det forderligste skulde lade samtlige Slangerup og Frederikssunds Indvaanere indkalde for Raadstueretten og *udi Byens anordnede Formænds Overværelse* nøje taxere og ansætte enhver Indvaaner". Byfogeden udmeldte til Taksereborgere 4 af Slangerup og Købmændene Chr. Smith og Plum i Frederikssund. Blandt de udmeldte Takseremænd var de to første „Byens Formænd": Boie Nielsen Møller og Johan Riis.

Da Borgeren N. Truelsen, der 3-4 Aar før var kommet til Slangerup efter at have søgt Afsked fra Vægterkorpset i København, den 15. December 1749 søgte om Fritagelse for Skat og Byens Byrder af et Hus, han havde bygget paa en Grund, der tilhørte Kirken, afgav de to Byens Formænd den 15. Jan. 1750 en Betænkning derom. Deri kalder de sig udtrykkelig Byens Formænd.

Denne Institution er dog hurtigt blevet opgivet igen i Slangerup. Allerede under de vanskelige kommunale Sager i 1750'erne, der er refereret foran, var der kun tilbage en let Bøjning fra Byfogedens Side over mod Boie Nielsen og Riis, og disse nærmest dukkede sig. Kæmneren skubbedes frem igen som Borgerskabets Formand som i gamle Dage før Raadets Afskaffelse.

Da Byen 1766 kom i Strid med Bønderne om Oprensning af Aaen[56] mellem Have Mølle og Kratmøllen udmeldtes paa en Borgersamling 12 Mand til at repræsentere Byen. Dette skete paa Stiftamtmandens Foranledning. Men da Sagen kom til Rentekammeret, henstillede Stiftamtmanden dog selv, at „Byens Formænd" blev hørt, uden at det vides, om dette skete. 1771, da en ny Institution, *Markmændene*, indførtes, krævede Stiftamtmanden atter[57], at Byens Formænd skulde høres. Der var

da 6: Købmand Chr. Hansen, Bødker Ole Olsen og Avlsbrugerne Just Chr. Nielsen, Hans Larsen, Bendix Jensen og Mikkel Sørensen. 1777 optræder Kæmneren som Byens Ordfører i en Klage over Byens hele Tilstand. Men 1781 skriver Byens Formænd en tilsvarende Klage. Men da var Formandsinstitutionen netop blevet en ganske anden end før.

Paa sin Visitats den 8. Maj 1778 havde Stiftamtmand H. A. Brockenhuus indsat 2 Formænd eller, som det nu hed, *eligerede Mænd*, i Frederikssund, Købmændene Hans Lange og Jørgen Smith, og rimeligvis, da han Dagen før var i Slangerup, 4 Formænd der*). De 6 blev altsaa fordelt paa de to Byer. Borgersamlingen skulde dog fremtidig vælge dem, og fra nu af er Institutionen ganske fast. Byfogeden fik desuden ikke alene Ret, men ogsaa Pligt til „at høre deres Raad og Betænkning naar noget forefalder enten til nye Udgifter eller til det almene Bedste og Forbedring", men hvad mere var: Byfogeden fik Pligt til at følge dem, hvad Byfoged Schrøder maatte erkende, da han 1779 anskaffede to nye Slagbomme i Frederikssund til Konsumtionsvæsenet. De eligerede Mænd klagede over, at de ikke var hørt, og Stiftamtmanden udtalte da, at „Formændenes Tanktion [Hensigt] er at paase med Raad og Daad Byens Bedste saavel som Udgifters Besparelse med videre". Byfogeden fik alligevel Medhold, idet det tilføjedes, at det, der angik Kongens Interesse, skulde alene Byfogeden afgøre[58].

Denne Formændenes Magtstilling har vel bidraget stærkt til at bevare dem i den ny Form. Stiftamtet styrkede dem endvidere ved at kræve, at de skulde vælges af Borgersamlingen og paasaa i Regelen ogsaa, at der fandt Valg Sted, naar der var ledige Pladser. Institutionen levede og er ved en jævn Udvikling blevet til vore Dages Byraad.

Den middelalderlige Form for Magtens Udøvelse fra Borgerskabets Side gennem alle, *Tinget*, var sprængt. Det moderne Repræsentationssystem var traadt i Stedet. Skønt Borgersamlingerne bibeholdtes som bevilgende Myndighed, betød Afløsningen af den gamle demokratiske Institution, som fandt Udtryk i Kæmnerens Person, et Ryk i aristokratisk Retning. Det er i hvert Fald det Indtryk, man faar, naar man ser, hvilke Personer der efter den nye Ordning blev Formænd.

*) Købmand Chr. Hansen († 1786), Garver J. J. Møller, der var Kæmner, saalænge Slangerup var Købstad, Avlsbruger og Brændevinsbrænder Andr. Christensen († 1789) og Skræder, Rodemester Bent Bentsen Lokkerup. Da den sidste blev Konsumtionsbetjent, blev der foretaget Valg paa Raadstuesamlingen $^{10}/_{1}$ 1779. Denne valgte Købmand David Viborg (forlod Byen ca. 1798).

Ved Hans Langes Tilbagetræden 1783 valgtes i Frederikssund Købmand Daniel Michelsen († 1815). Frederikssund synes ikke at have faaet særlige Formænd 1749.

86. FASTE KÆMNERE. Byfoged Nørager havde faaet en Instruks for Kæmneren approberet af Stiftamtmanden den 23. Juni 1764, men 10 Aar efter havde alle, der blot nogenlunde kunde bestride dette Hverv, taget deres Tur, og Byfoged Nørager maatte andrage Stiftamtmanden om Tilladelse til at ansætte en fast („bestandig") Kæmner. Man var tidligere, vistnok med Instruksen af 1764, gaaet over til at lade Kæmneren slippe med eet Aars Virksomhed, muligvis i Erkendelse af de Vanskeligheder, som Opkrævningen af Ekstraskatten efter Loven af 1762 medførte for ham.

Da Stiftamtmandens Afslag paa Andragendet om en fast Kæmner imidlertid var noget vagt (han henviste til Kancelliet), valgte Borgerskabet $^{17}/_{2}$ 1774 det tidligere Aars Kæmner, Anders Boisen Møller, til Kæmner paany, efter at Kancelliet forinden havde tilladt Byen efter Omstændighederne at betale Kæmneren 4 Rgd. om Aaret „til Sko"[59]. Der indførtes med Brandforordningen 1761 igen Rodemestre i Betydning af Skatteopkrævere, omend kun for Brandkontingentets Vedkommende.

Det, der gjorde Hvervet som Kæmner saa forhadt, var ikke mindst den Modvilje, som Skatteborgerne lod Skatteopkræveren mærke, skønt han jo ikke havde noget Ansvar for Ligningen. Kæmneren har vel ogsaa haft Vanskelighed ved at hævde sig overfor de mere velhavende Borgere.

Ved Reskript af $^{13}/_{7}$ 1778 gav Kancelliet en almindelig Tilladelse[60] for Stiftamtmændene til at godkende bestandige Kæmnere i Købstæderne. Men efter at Kæmneren derved var blevet Embedsmand og havde mistet den Autoritet, som Borgervalget gav ham, sank Stillingen hurtigt i Betydning, skønt Lønnen 1778 forhøjedes til 35 Rgd. om Aaret.

Kæmnerens Stilling har i det hele været et Spørgsmaal, som overalt i Købstæderne trængte sig paa. 1771 — i Struensees Tid — beordredes det, at Kæmnerregnskaberne skulde indsendes til Rentekammeret til Revision, og ved et nyt Reskript $^{13}/_{4}$ 1773 opretholdt Struensees Efterfølgere denne Ordre, hvorfor Byfoged Nørager i Slangerup lod alle Kæmnerregnskaber fra 1756—72 revidere. Men de 4 Revisorer — man holdt fast ved Tallet 4 her i Byen, skønt Loven kun krævede 3 — kunde ikke finde ud af dem og maatte bede om Henstand, til Murermester Hans Engel, der var bortrejst paa Arbejde, kom hjem, „da han var en god Regne- og Skrivemester", hed det. Han havde vist ført alle Kæmnerregnskaberne, siden han $^{11}/_{2}$ 1752 fik Borgerskab i Byen, og de paagældende Kæmnere, som man vel har spurgt, har saaledes ikke kun-

net gøre Rede for deres Forvaltning. Rentekammeret forlangte imidlertid kun Regnskabet for 1772. Dette afsluttedes da heldigt 1774, omend med en Skyld paa 10 Rgd. 4 Mk. 4 Sk., som Kæmneren, Mads Larsen, maatte tilsvare Byen.

Af de to-tre Hold Taksereborgere i Byen — hver til sine Skatter — var Ekstraskattens Ligningsmænd naturligvis de betydningsfuldeste. 1772, 1774 og 1775 nægtede de at ligne de Ekstra-Skatter, som „de Rige" skulde betale for de Fattige. Mændene hævdede, at alle var fattige i Slangerup. Men det var dog forholdvis let for Stiftamtmanden og Centraladministrationen at faa slige „Oprørslyster" dæmpet. Det hele skyldtes ikke ond Vilje, men Fattigdom. Som Byfoged Nørager skriver 1767: „Siden Handel og Vandel fast i enhver Kro saa frit som i Købstæderne drives, saa er Næringsvejene for Borgerstanden tilstoppede og den visse Plan til deres endelige Undergang anlagt, hvorfor der buldres og larmes nu mere for 2 Sk. end tilforn for en Sletdaler [64 Sk.] Skatter." At det dog ikke var helt saa slemt i de andre Købstæder som i Slangerup, fremgaar af den Formaning, Stiftamtmanden den 10. April 1773 gav Slangerup, og hvori han skriver, at „der altid om Skatteligning i Slangerup fremfor alle andre Købstæder er mange Disputer". Det paalægges derfor Byfogeden at foreholde Købmand David Viborg, Smed Chr. Seerup, Feldbereder Jørgen Hansen, Garver J. J. Møller med flere, at „de haver herefter at entholde sig fra al ugrundet Besværing og unyttige Disputer om Skatternes Ligning, da de ellers kan vente med Mulkt til de Fattige og anden Straf efter Omstændighederne at vorde corrigeret og anset." Er nogen forurettet, kan han klage til Stiftamtmanden, „anstændigt og uden stikkende Talemaader."

Da Byfogeden ikke kunde faa Kæmneren i Frederikssund til at aflevere Regnskabet, fik han ved Stiftamtmandens Hjælp Kancelliet til for Fremtiden at fastsætte Bødestraf[61] for Kæmneren i Slangerup og Frederikssund, for saa vidt han ikke inden Marts afleverede sit Regnskab til Byfogeden.

Den aarlige Revision af Kæmnerregnskabet i Rentekammeret førte med sig, at Kammeret allerede ved Revision af det første Regnskab (for 1772) rejste Spørgsmaalet om Ejendomsretten til de Jorder: Øen, Aasen og Kratmøllens Mark, som Byen fik Afgifter af. Det blev oplyst ved en Undersøgelse, at disse Arealer var en Del af Overdrevet, og at dette tilhørte hele Byen, ikke Grundejerne alene. Der var Tradition for, at Overdrevet i sin Tid var skænket Byen af Kongen. Kancelliet,

der var øverste Myndighed i Spørgsmaalet, slog sig dog 1775 til Ro med den faktiske Ordning[62], hvorefter Byen kun fik en lille Afgift af disse Jorder, og de iøvrigt til Stadighed blev paa private Hænder. Uddelingen af Aasen havde altsaa været i Strid med de Borgeres Ret, som ikke var Grundejere, og Fordelingen burde ikke have fundet Sted efter Grundtaksten, Husenes og Gaardenes Vurdering. Men ingen gjorde sine Rettigheder gældende mod den trufne Ordning.

Efter at Stiftamtet 1762 havde fastsat Bøder af 2 Mk. for ikke at lukke *Sichelsengens Led* (Adgangen fra Østrædet til Overdrevet) og 3 Mk. for Udeblivelse fra Arbejde paa Vandgrøfterne mellem Franche Lyng og Nabobøndernes Marker, vedtog Borgerskabet 1766 en Vedtægt for Overdrevet, hvorved det paalagdes baade Præst, Degn, Byfoged og Byskriver at deltage i Arbejdet lige med andre. Det var i den Anledning, Byfoged Nørager, der protesterede, højtideligt „advarede Kæmneren som Byens Formand". Imidlertid stadfæstede Stiftamtmanden Ordningen den 17. Maj 1766 — ganske følgerigtigt, eftersom Overdrevet tilhørte alle Borgere, ikke blot Grundejerne. Stiftamtets Reskript af 28. Maj 1740 havde bestemt det samme for Degnens Vedkommende. Men 1772 vedtoges en Bestemmelse, hvorefter alle skulde lukke lige store Stykker Gærde i Overdrevet (Kogærderne), uanset hvor mange Kreaturer de græssede. Denne Vedtagelse nægtede Stiftamtet $^{10}/_{6}$ 1772 at godkende, hvad der ligeledes var logisk. Thi Arbejdet skulde efter de gamle Regler fordeles efter Brugen af Græsningsretten (Antal Kreaturer). Men Stiftamtet tilføjede noget urigtigt, nemlig at Arbejdet maatte fordeles efter Byens Vedtægt, ɔ: Bestemmelserne for Markerne, der byggede paa Grundtaksten. Som det skal ses, kom dette Stiftamtets urigtige Standpunkt til at spille en Rolle senere.

Tilsynet med Overdrevet paahvilede ikke Oldermanden, der valgtes alene af Avlsbrugerne, men Kæmneren, som repræsenterede Raadstuesamlingen, d. v. s. alle Beboere (Indvaanerne).

87. ET OPRØR. Byfoged Nørager, der, lidt snakkesalig og meget skrivende, gør Indtryk af at have været ret ubetydelig, fik med sin Energi efterhaanden et stort Parti imod sig under Anførsel af de tre Svogre Niels Gad, Prokurator Niels Riis og David Viborg, hvilken sidste var gift med Riis's Søster. Det var disse Folk, til hvem Stiftamtmandens ovennævnte Formaning var rettet, uden at Byens høje Foresatte dog naturligvis tog Parti i Striden. Byfoged Nørager mødtes lige fra sin Tiltrædelse af det Gad'ske Parti med voldsomme Ord, selv fra en Mand som Købmand Boie Nielsen.

I den Strid, der til sidst blussede op, havde Nørager dog Uret, idet han, omend som et Nødtræk, vilde fratage Jordbrugerne den Ret, de fra Arilds Tid havde haft til Selvstyre gennem Oldermandsinstitutionen. Nørager fik 1766 med samtlige Borgeres Stemmer vedtaget en ny Markvedtægt paa 21 Poster, da den gamle fra 1761, som nævnt, ikke blev respekteret, og anskaffede en „Vedtægts- og Raadstuebog", skønt kun Avlsbrugerne og ikke Raadstuesamlingen havde noget med Marken at gøre. Som Raadstuebog kom den i Byfogedens Værge. Stiftamtmanden godkendte imidlertid den 1. Juni 1767 den ny Vedtægt, da alle havde stemt for den, omend han tilføjede: „For saa vidt Vedtægten ikke strider mod Loven eller udgaaede Forordninger", muligvis kun en Talemaade, men rimeligvis Udtryk for Betænkelighed. Viborg og Riis protesterede i Henhold hertil mod Vedtægten.

Alligevel gik Byfogeden et Skridt videre. Da de valgte Oldermænd 1771 nægtede at foretage en Række Skelopmaalinger, der var blevet nødvendige i Anledning af Jordhøjs Udskiftning af Jordfælleskabet med Slangerup Aaret forud, udmeldte Byfogeden selv i Stedet for Oldermændene *4 Markmænd*, som han kaldte dem, gav dem en Instruks af 20. April 1771[63] og androg Stiftamtet om Godkendelse af den. Efter at Stiftamtet havde krævet en Udtalelse af Byens Formænd, og disse ikke var gaaet imod, omend de ønskede Markmændene henlagt under Kæmneren, ikke under Byfogeden, approberede Stiftamtet Nøragers Ordning.

Byfogeden har herved haft et ikke ringe Medhold hos adskillige Borgere, fordi Markmændene fik Vederlag for deres Arbejde, hvad Oldermændene ikke fik. Markmændene fik Halvdelen af Mulkterne og var fritaget for Byens Arbejde med Undtagelse af Aarensning og Kirkearbejde. Oldermænd efter den gamle Turnus kunde kun opnaa en aarlig Løn af 1 Læs Hø af Øen eller for Aasens Vedkommende: Andel i Tormindsmose. Alle havde derfor trykket sig ved at overtage Stillingen som Oldermand. Det var Nøragers Undskyldning for hans Indgreb og for, at han tillagde Markmændene Løn.

Paa en Borgersamling den 21. Juli 1771 blev det vedtaget, at Aasen atter skulde udlægges til Græs, fordi den ikke lod sig dyrke. Derved bortfaldt Afgifterne af Aasen til Byens Kasse, og Viborg, Riis og Konsorter krævede samtidig Tormindsmose frataget Oldermændene. En Del Borgere, der endnu ikke havde været Oldermænd for Aasen, gik saaledes Glip af denne Mose, fordi Turen holdt op.

Januar 1774 androg Nørager Stiftamtet om Tilladelse til at udnævne 4 *bestandige* Markmænd „som i Næstved"; den 5. Febr. s. A. opnaaede han Approbation derpaa og udstedte den 15. Marts 1774 en ny Instruks[64] for dem.

Der opstod herover nogen Uro i Byen, fordi Viborg, der iøvrigt 1773 og senere 1775 og 1777 beskyldtes for at have taget Jord fra sine Naboer, ikke vilde rette sig efter Instruksen, som bl. a. forbød at lade uringede Svin gaa løse i Marken. Markmændene optog den 4. April 1774 40 Svin, tilhørende Bønderne i Jordhøj, og 13—16 Svin, tilhørende Viborg. Baade han og Bønderne blev meget vrede derover, og Markmændene, som var ulykkelige over disse Konflikter, klagede til Stiftamtet og søgte Tilflugt hos Nørager, der da ogsaa med stor Bestemthed gennemførte de gældende Bestemmelser. Bønderne, som ikke fik noget ud af en Klage til Kancelliet, forstod dog hurtigt, at de havde Uret, og betalte godvilligt deres Bøder, 25 Sk. for hvert Svin. Viborg, der havde været Anledning til, at Stiftamtmanden den 13. Aug. 1773 havde befalet, at alle Skøder paa Markjorder fremtidig skulde følges af et Maalebrev over Jorderne, maa vel ogsaa have overgivet sig. Nørager lod iøvrigt Markmændene affatte disse Maalebreve.

Denne Nøragers Gennemførelse af sine Planer fremkaldte imidlertid en stor Aktion fra Modpartiet.

Den 28. Sept. 1774 indgav Niels Gad en lang Klage[65] til Rentekammeret, hvori han beskyldte Byfogeden bl. a. for at have tolereret falske Kæmnerregnskaber. Blandt de 15 Klagepunkter var ogsaa Angivelse for Misligheder med Byens Jorder. Rentekammeret afviste efter Stiftamtmandens Anbefaling Klagen, men da Gad faa Dage efter Afvisningen gentog den, blev der den 31. Decbr. 1774 trods Stiftamtets Stilling givet Ordre til en Undersøgelse, d. v. s. Gad fik fri Proces mod Nørager, og en Sættedommer blev beskikket (Byfoged Johan Fr. Lottrup i Hillerød). Foreløbig anmeldte Gad Afhøring af 69 Vidner i det første Retsmøde den 1. Maj 1775.

Da der den følgende 29. November holdtes Raadstuesamling, nægtede de 4 Markmænd at aflægge Regnskab. De mødte sammen med Prokurator Riis og erklærede, at Vedtægten og Instruksen var lovstridige. Samtidig vedtog Avlsbrugerne paa Mødet, at de ikke vilde have de 4 faste Markmænd mere, men ønskede to Oldermænd som før, valgt af Avlsmændene fra Mikkelsdag til Mikkelsdag. De udpegede Bødker Ole Olsen og Bødker Svend Nielsen til Oldermænd og vedtog

samtidig at oprette en ny Vedtægtsbog, som ikke skulde være hos Byfogeden som den daværende Vedtægts- og Raadstueprotokol, men dog hos Kæmneren „som Byens Formand", skønt Oldermændene efter Retsordenen havde Beføjelse til selv at opbevare den.

Stiftamtmanden blandedes naturligvis tilsidst ind i Spørgsmaalet. Der afholdtes den 2. Juni 1777 Politiforhør om det skete, og ved Reskript af 15. Juni 1777 erklærede Stiftamtmanden da, at Avlsbrugernes Optræden havde vakt hans største Mishag, og at Markmændene skulde genindsættes.

Naar det varede $1^1/_2$ Aar, inden Stiftamtet tonede Flag, hængte det sikkert sammen med, at Niels Gads Sag mod Nørager gik meget trevent. Byfoged Lottrup havde først faaet sin Udmeldelse til Sættedommer den 17. August 1775, og Gad trak Sagen i Langdrag. Mange havde vistnok Medlidenhed med Nørager, der saa længe sad paa Anklagebænken, og den 13. August 1776 greb selve Arveprins Frederik ind og skrev til Kammeret om dog at hjælpe ham. Den 27. August indstillede Lottrup, at Sagen sluttedes, da der kun var afhørt 8 Vidner af 50, og de var gaaet Gad imod. Den 14. Oktober toges saa Bevillingen til fri Proces tilbage, en lidt lurvet Maade at ende Sagen paa. Gads Spind har aabenbart været temmelig speget. Men den 27. Novbr. 1777 blev han idømt en streng Fængselsstraf for ulovlig Jagt (han havde skudt en Hare) og flygtede til Skaane[66].

Dermed udgik han af Slangerups Historie.

88. BYFOGEDEN GAAR. Byfoged Nørager var imidlertid nu træt. Han gik i sit 70. Aar, og den 24. Maj 1778 indgav han Andragende om Afsked. „Hans Sinds Kræfter og Hukommelse mangler ham," skrev Stiftamtmanden, idet han anbefalede Andragendet. Nørager havde aftalt med en Student Lou, at han skulde søge Embedet og afstaa 35 Rgd. om Aaret i Pension til Nørager. Dette billigede Kancelliet ikke, men udnævnte Hof- og Stadsretsprokurator Carl Schrøder i København til Byfoged med Forpligtelse til at give Nørager de 35 Rgd. om Aaret. Den gamle Byfoged beholdt derimod Postmesterembedet.

Schrøder maa have haft Føling med Nøragers Modstandere i Slangerup. Han fik sin Udnævnelse den 12. August 1778 og lod den 17. August sin Bestalling læse til Tinge i Slangerup, idet han korporligt fortrængte Nørager fra Dommersædet, skønt denne paastod, at Schrøder efter deres Aftale først skulde overtage Embedet efter Høsten, saa Nørager dog kunde faa Udbyttet af den Sæd, han havde saaet i Embedsjor-

derne, der udgjorde næsten 60 Tdr. Land. Schrøder lod det imidlertid ikke bero derved, men kasserede Kæmner Anders Boisen Møller, som Nørager havde antaget til bestandig Kæmner, og fik den 31. Oktbr. 1778 af Stiftamtet udnævnt Skræder Bent Bentsen Logerup (Lokkerup) i Stedet. Da denne kort efter blev Konsumtionsbetjent og maatte træde tilbage, blev Garver Johan Jørgen Møller, Anders Møllers Broder, den 5. Januar 1779 bestandig Kæmner.

Schrøder indsendte dernæst den 23. Febr. 1779 den Oldermandsvedtægt, som Avlsbrugerne havde vedtaget, til Stiftamtets Godkendelse. Samtidig meddelte han, at Nørager havde mødt Kritik, fordi han havde overdraget Hvervet som Markmand til de ringeste [de fattigste] Borgere. Denne Strids sociale Karakter var aabenbart klar for alle.

Stiftamtet krævede imidlertid Vedtægten godkendt af Borgersamlingen, og Schrøder overdrog derefter Prokurator Riis og hans Meningsfæller at udarbejde en ny Vedtægt. Den 6. April 1779 blev den vedtaget paa Slangerups Bys Samling og den 8. Maj stadfæstet af Stiftamtet[67].

Allerede Aaret efter (24. Aug. 1780) søgte Schrøder dog bort fra Byen, fordi han ikke kunde leve af det lille Embede. Den 2. Maj 1781 udnævntes en Proprietærsøn fra Vendsyssel, Schack Georg Krog, 30 Aar gammel, til hans Efterfølger, idet Krogs Familie havde lovet at understøtte ham (!), til han ogsaa kunde faa Byskriverembedet.

Stiftamtmanden erklærede, at han ikke vilde anbefale at holde paa Schrøder, „da denne har det Uheld at være mere hadet end yndet af Indvaanerne, der har anlagt Proces mod ham dels for at have begegnet dem ilde, dels for at have kastet dem i Arrest uskyldig. I Frederikssund har adskillige stenet ham, da han inkvirerede et Værtshus". Det har sikkert været vanskeligt at styre den lille fattige By.

Schrøder døde som Sagfører i København den 5. Marts 1791.

Nu, da Slangerup Borgere saa Byfoged Schrøder skumple afsted paa Flyttevognen mod København, var der imidlertid, ikke just ved hans Fortjenester, men paa Grund af Tiden og Udviklingen, bedre Orden i Byen end før de Kampe, det havde kostet at naa saa vidt. Nøragers Forslag var gennemført paa de fleste Punkter.

89. RAADHUS, BORGERVÆBNING, POLITI. Et Resultat af Striden mellem Byfoged Nørager og hans Modstandere var, at Byen havde faaet et Raadhus.

Nørager havde nemlig 1775, vel da Gad begyndte sin Sag imod ham, nægtet at laane Byen sit Hus til Tingstue og lejede for 1776 en

Stue hos Avlsbruger Anders Christensen Boelschift ved Sønderport. Det var en Merudgift for Byen paa 9 Rgd. om Aaret; men skønt mange mente, at Byfogeden havde Pligt til at levere gratis Tingstue — Nørager havde holdt Retten i sit Hus, saalænge han havde været Byfoged — kunde man dog ikke finde nogen Hjemmel for denne Antagelse. For 1777 lejedes Stue hos Rasmus Jensen paa Hestetorvet, men da han døde ved St. Hansdagstider samme Aar, og hans Enke laa syg i den Stue, hvor Retten holdtes, maatte man flytte hen til Skomager Michael Kyhn paa Hjørnet af Hestetorvet og Vommegade. Der kostede Stuen 6 Rgd. Dette Forhold var dog i Længden uholdbart. Afgørelsen kom da, som det før var sket, ved, at der 1778 arresteredes en Tyv, som 2 Mand maatte holde Vagt over ved Dag og Nat; det kostede 24 Sk. pr. Døgn til hver af de 4 Mand, der afløste hinanden, eller 1 Rgd. pr. Døgn.

Saa købte Formændene for Slangerup og Formændene for Frederiksund ved Skøde af 12. Febr. 1779[68] Huset paa det østre Hjørne af Fromsgade og Blegdamstræde, 13 Fag til Gaden, for 210 Rgd. Kirken satte en Prioritet i Huset paa 260 Rgd., idet Indretningen af det til Arrest og Kvægfold kostede en Del. Ved kgl. Reskript af 25. Oktbr. 1782 fik man Tilladelse til at sælge 17 Fag Udhus til Blegdamsstræde[69] og indvandt derved noget[70]. Det var et godt Hus, nyopført efter en Brand 1764, og det blev Slangerups sidste Raadhus.

Et andet Samlingens Tegn var Borgervæbningen. Da det i Juli 1767 rygtedes, at Dronningen vilde rejse til Frederiksborg fra Ledreborg og altsaa komme igennem Slangerup, skyndte Borgerne sig at vælge nye Befalingsmænd. Kaptajn Boie Møller var død og erstattedes nu af sin Søn, Organist Anders Boisen Møller. David Viborg blev Løjtnant efter sin Svigerfader, afdøde Postfører Riis, Hans Lind Sekondløjtnant efter sin Broder Peder, der var syg, og Møller Niels Bech blev Fændrik i Stedet for Niels Gad. 12 Borgere udeblev imidlertid fra Eksercitsen, muligvis Gads Parti, deriblandt selve Løjtnant Viborg, skønt denne „endog lod sig se i sin Kaseking" (Uniformsfrakke).

Desværre var Reglementet blevet borte ved Boie Nielsens Død, og da Byfoged Nørager anmeldte de skete Forsømmelser for Stiftamtmand Knuth, valgte denne at afslaa at straffe, da Reglementet manglede.

Tambouren Peder Nikolaj Herbst havde Nørager 1767 givet fri for Byens Arbejde, fordi han var Trommeslager. De øvrige Borgere protesterede imidlertid heftigt derimod og nægtede 1772 endog at arbejde, før denne Fritagelse blev hævet. Nørager forsvarede sin Afgørelse, og

Sagen indankedes for Stiftamtmanden, der ved Reskript af 9. Juli 1773 hævdede, at den Fritagelse, som Nørager i en god Mening havde tilstaaet Trommeslageren, og som han ligeledes forgæves søgte at gennemføre for Købmand Christen Hansens Vedkommende, fordi denne var Brandinspektør, var ulovlig.

Derimod lykkedes det Nørager at gennemføre en Ordning af Polititjenesten, ligeledes et borgerligt Ombud.

Til Hverdag var der ikke megen Brug for Vagtmandskab. En Borger skulde dog altid ledsage Politibetjenten og Vægteren paa deres Runde Lørdag og Søndag, og 1764 erklærede Byfogeden veltilfreds: „i Slangerup gaar jeg mestendels med alene". Men paa Markedsdage var det meget vigtigt, at Fremmede kunde være sikre paa Beskyttelse. Efter St. Kjeldsmarkedet 1767 truede Markedsgæsterne endog med at klage til Stiftamtmanden over, at Bønderne havde nedbrudt de Fremmedes Boder og yppet Slagsmaal.

Byen havde stor Fordel af disse Markeder, og Byfogeden udmeldte derfor til næste Marked 6 Borgere med Kaarder, Bøsser og Patrontasker og erklærede, at han vilde gøre det forud for hvert Marked. Han søgte ogsaa Stiftamtmanden om Ret til at indstille Borgerne til Bøder, naar de var modvillige, men forgæves. 1785 udkom imidlertid en almindelig Lovordning om dette Forhold. Hvad Markedet endnu betød rent praktisk for den lille Købstad, ses deraf, at der 1777 til St. Kjeldsmarkedet mødte Markedsfolk fra alle sjællandske Købstæder undtagen Præstø, Vordingborg, Skelskør og Korsør. Aaret forud havde Københavns Magistrat endog nægtet sine Indvaanere Pas til Markedet, fordi det officielt kun var et Hestemarked, medens det reelt altid ogsaa havde været Krammarked. Slangerup By satte i den Anledning en Aktion i Gang og opnaaede ved kgl. Reskript af 13. Juni 1777[71] at faa Markedet anerkendt som Krammarked. Samtidig flyttedes det fra den 23. til den 28. Oktober.

28. KAPITEL. UDSKIFTNINGEN FRA JORDHØJ.

90. JORDHØJS GRÆSNINGSRET I OVERDREVET. Under Nøragers Førerskab rejste Slangerup 1767 Kravet om Udskiftning af Jordfællesskabet med Nabobyerne. 1757 var Forholdene med Jørlunde

ordnet som nævnt foran. Den 13. Januar 1767 skrev Nørager til Stiftamtmanden, at man ønskede Raasigvangens Fællesskab afløst. Thi naar den var i Fælled (hvert 3. Aar), var den Fægang ogsaa for Hørup, Sundbylille, Paastrup og Hagerup. Siden ønskede man ogsaa de to andre Vange udskiftet. Thi Slangerup Marker laa i Fællesskab med 12 Byer, nemlig foruden de nævnte: Jordhøj, Kvinderup, Manderup, Strø, Sigerslevøster, Lystrup, Lindholm og Kratmøllen. Det havde en afgørende Betydning, da Kvægpesten rasede. Nørager skriver, at han havde opfordret Sognefogederne i Jordhøj og Lystrup til at holde disse Byers Kvæg adskilt fra Slangerups Kreaturer. Men Henstillingen havde ingen Virkning. Fogederne trøstede sig med, at „den Gud vil bevare, han er uden Fare". Derfor bredte Smitten sig til alle disse Byer.

Ved Brev af 14. August 1770 til Landbokommissionen begærede Slangerup Fællesskabet med Jordhøj udskiftet, og allerede den 17. og 26. Septbr. afholdt en Kommission, bestaaende af Amtsforvalter F. C. Brammer og Regimentsskriver M. Dahlstrøm, Udskiftningsforretningen, men de fik kun magelagt $2^1/_2$ Td. Land. Bønderne havde ikke straks noget imod Udskiftningen, men vilde have magelagt alle de Jorder, Slangerup ejede i Jordhøj Mark, og vilde ikke nøjes med at faa Gærdet rettet ud. Bønderne opgav[72], at Slangerup havde 17 Pund Jord i Jordhøj Staldhøjvang og Lillevang, at Købstaden kun lukkede lidt af Gærderne og ikke holdt Hyrde eller Led. Men Udskiftningen vilde medføre store Anlæg af nye Gærder (3589 Alen Grøfter og Diger). De havde i Forvejen alene i Kratvang 800 Favne at holde, medens Slangerup kun havde 140 Favne, der tilmed ogsaa lukkede for Raasigvang, hvor Jordhøj havde 657 Favne.

Frygten for Arbejdet med de nye Gærder gjorde hurtigt Bønderne til lidenskabelige Modstandere af Udskiftningen.

Det var derfor nødvendigt, at en Landinspektør blev tilkaldt. Rentekammeret anmodede en Tysker, Overlandinspektør J. J. Bærner, Frederiksberg, om at foretage det fornødne, men han kom først i Maj 1772. Den 26. Maj havde han sin Forretning og sit Kort færdige. Det viste sig, at Slangerup havde 52 Tdr. 3 Skp. Jord (à 14,080 Kv. Alen) i Jordhøj Mark, deraf 1998 Kvadratroder Eng og 9084 Kvadratroder Ager.

Bønderne var stadig modvillige. Snart klagede de over, at de 7 Gaardmænd i Byen ikke kunde overkomme at grave Halvdelen af de nye Grøfter, som de jo maatte i Tilfælde af Udskiftning, snart over, at

Slangerup vilde lægge Digerne halvt paa Jordhøj Grund, hvad der vilde tage 5 Tdr. Land fra dem.

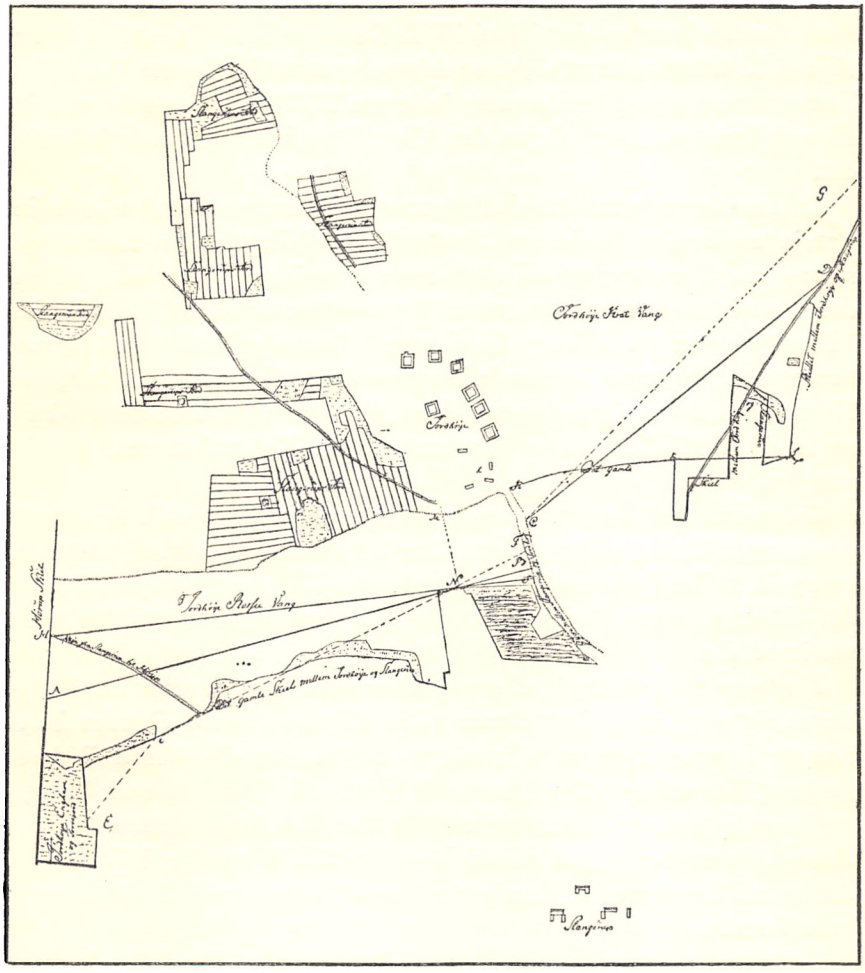

Skellet mellem Slangerup og Jordhøj og Slangerup Jorder i Jordhøj Mark. Kort 1780 af Landinspektør C. Ehlers. De lige Linier A—B og C—D betegner Forslag til nyt Skel.

Borgerne rykkede adskillige Gange Kammeret for at faa Overlandinspektør Bærner til at fuldende Udskiftningen. Endelig lovede han at komme i Maj 1774, men blev borte. Slangerup havde allerede opkastet

en stor Del Grøfter, men maatte altsaa dække dem til igen. Byfogeden opgjorde, at det kostede ialt 80 Rgd. Først Maj 1776 naaede Bærner dertil og meldte endelig, at han den 28. Maj havde afpælet det Skel, som han havde udstukket i Maj 1772. Den nye Forordning af 13. Maj 1776 § 13 tillod at fremtvinge en Afgørelse mod Bøndernes Vilje. Den Tanke havde man allerede været inde paa 1772, men Generalprokurør Henrik Stampe, hvem Sagen den Gang blev forelagt, havde fraraadet det.

Et Hovedspørgsmaal havde det været, om Slangerup skulde have Erstatningen for sine Jorder paa Jordhøj Mark i Kratvangen eller i Raasigvangen. Byen krævede Erstatningen det sidste Sted, medens Bønderne ønskede Erstatningen ydet i Kratvangen, fordi, sagde de, Jorden i Raasigvangen var af bedre Bonitet end det andet Sted, hvad Bærner benægtede. Borgerne begrundede ogsaa deres Krav med, at Jorden i Kratvangen kostede mindre end den i Raasigvangen, men det var kun, sagde de, fordi Kratvangen laa længere fra Købstaden end Raasigvangen.

Kammeret bad da Amtmanden i Frederiksborg, Henrik Levetzow, om at søge Forlig i Sagen. Han foreslog en Deling, saaledes at Slangerup fik to Tredjedele af Erstatningsjorden i Kratvangen og en Tredjedel i Raasigvangen. Forliget blev dog ikke gennemført, fordi Slangerup var imod det.

Borgerne gav imidlertid efter paa et andet Punkt. Jordhøj havde beklaget sig over, at Delingsplanen vilde afskære det ved Gærder fra at benytte Lystrupvejen, som Bønderne brugte, naar de skulde til deres Enge og Tørveskær i Ore Mose, ved Skellet til Lystrup Lund. Slangerup lovede dem, at de maatte beholde Ret til at bruge denne Vej, der altsaa har været en ren Markvej. Men den 23. November 1776 meldte Amtmand Levetzow, at Bønderne ikke vilde gaa med til mindre end hans Forslag.

Amtmanden har sikkert holdt med Bønderne, og der dukkede nu et nyt Spørgsmaal op, som i nogen Grad satte Slangerup Borgere mat.

Regimentsskriver Dahlstrøm var død 1774 og var blevet efterfulgt af Claus Plum, som den 8. Maj 1776 spurgte Slangerup Borgere, om de vilde indrømme, at Jordhøj Bønder havde Græsningsret for 28 Høveder paa Slangerup Overdrev. Da han Dagen efter fik Byens Afslag, indsendte han straks en Ansøgning om fri Proces og fri Sagfører for Jordhøj, idet han, hvis Pligt det var som Regimentsskriver (saa-

ledes kaldtes Amtsforvalterne paa Rytterdistrikterne) at forsvare Bønderne, undskyldte sig med, at han ikke havde Tid.

Spørgsmaalet om denne Græsningsret var gammelt, formentlig Udtryk for et gammelt Ejendomsforhold, maaske et Vidnesbyrd om, at Jordhøj er en Udflytterby fra Slangerup. For Datiden var det naturligvis først og fremmest et praktisk Spørgsmaal. Retten til 28 Høveders Græsning var en Kapital. Iøvrigt synes begge Parter at have været meget forbeholdne og forsigtige, fordi Beviserne for Sagens virkelige Sammenhæng manglede.

1710 og 1764 havde Slangerup, som tidligere nævnt, indrømmet, at Græsningsretten bestod. En Indberetning af 1731 fra Slangerup til Stiftamtmanden angaaende Købstadens Jorder nævner ogsaa Græsningsretten, men kun for 3 Høveder pr. Gaard (ialt 21) hvert tredie Aar, „fordi Jordhøj Bønder lukker Gærder i Overdrevet lige med Slangerup". I Foraaret 1767 forbød Slangerup Bønderne at have Kreaturer paa Overdrevet, og den 18. Juni optog Regimentsskriver Dahlstrøm paa Jordhøjs Vegne et Tingsvidne ved Frederiksborg Birketing derom, men mere skete ikke, vistnok fordi Slangerup bøjede sig ogsaa da. 1776 jog Slangerup atter Bøndernes Kreaturer ud af Overdrevet. Spørgsmaalet rulledes derved op, og Tingsvidnet af 1767 kom frem.

Bønder 1754. Manden har lagt „Kjolen". Frederik V.s Atlas.

Der førtes den Gang 5 Vidner, væsentligst fra Kvinderup, hvoraf den ældste kunde huske tilbage til 1707, og de forklarede alle, at Jordhøjs 7 Gaarde, saa længe de kunde mindes, ogsaa efter hvad Folk sagde, havde haft Ret til Græsning hver af 4 Høveder i Slangerup Overdrev hvert 3. Aar, naar Jordhøj Staldhøjvang [hvor Slangerup havde sine fleste Jorder] laa i Fælled, og aldrig havde betalt Græsgæld derfor.

Jordhøj havde et andet Argument. Det sagde: I Matriklens Græsningstakst, optaget den 28. Juni 1682, staar Slangerup for 200 Høveders Græsning, Jørlunde havde deraf 61, Slangerup 50, Kratmøllen 12, ialt 123. Resten (77) staar der intet om. Det sandsynliggør Berettigelsen af Jordhøjs Krav.

Slangerup imødegik ikke disse Argumenter, vel fordi — det ikke kunde. Det henviste blot til, at Matriklen intet indeholdt om Græsningsret for Jordhøj, men indrømmede for saa vidt, at Slangerup Hartkorn i Overdrevet, 3 Tdr. 1 Skp., viste Ret for Købstaden til 50 Kreaturers Græsning, idet 1 Høveds Græsning var = Græsning for 4 Kreaturer og 1 Td. Hartkorn = Græsning for 16 Kreaturer, 3 Td. 1 Skp. altsaa netop 50 Kreaturers Græsning. Kratmøllen, hvis Hartkorn i Overdrevet var 6 Skp., havde netop ogsaa Ret til 12 Kreaturers Græsning. Jørlunde havde efter Græsningstaksten Græsningsret for 14 Gaarde (Præstens medregnet) à 4 Høveder = 56 Høveder og 5 Huse à 1 Høved, ialt 61, medens Modelbogen, hvori Hartkornet var beregnet, havde 7 Huse og Hus Nr. 15 Peder Hansen ($^1/_4$ Gd.), saaledes at Græsningsretten derved kom op paa 64 Høveder, forskelligt fra Græsningstaksten. Slangerup hævdede imidlertid, at Udskiftningsforordningerne 1758 og 1769 havde ophævet alle gamle Vedtægter (Overenskomster), og at Jordhøj Græsningsret kun hvilede paa en Vedtægt om, at Jordhøj skulde hjælpe at hegne i Overdrevet, og om, at Grønnegyde skulde bestaa. Det var vist anerkendt fra alle Sider, sluttede Borgerne, at Jordhøj i Overdrevet kun hegnede „ungefæhr 8 Alen Gærde", og denne Præstation kunde ikke berettige til 28 Høveders Græsning hvert 3. Aar. Slangerup By havde mange hundrede Favne Gærde at lukke i Overdrevet. Jordhøj Græsningsret maatte derfor anses for godvilligt indrømmet og kunde derfor ophæves igen ved en ensidig Handling fra Købstadens Side og ved Forordningerne. Byen havde tidligere været i godvilligt Fællesskab med Jørlunde og i ældre Tid ogsaa med Slagslunde. Kommissionen til Udarbejdelse af Frederiksborg Rytterdistrikts Jordebog havde ved kgl. Resolution af 25. Marts 1720 faaet takseret Overdrevet til 200 Høveders Græsning, men havde intet nævnt om Jordhøj, havde blot forbudt Slangerup at udleje Græsning i Overdrevet. Da en Kommission den 4. Januar 1758 udmaalte Jørlunde dets Part i Overdrevet, blev der heller ikke talt noget om Jordhøjs Græsningsret.

Der var den Forskel paa Jordhøjs og de andre Byers Ret, at Jordhøj kun havde Retten hvert 3. Aar, de andre hvert Aar. Regimentsskriveren var ogsaa inde derpaa, idet han paastod, at Jordhøj havde Græsningsret hvert Aar, men at Retten ikke var omstridt i de to Aar af Sædskiftet, idet en af Jordhøj Vange da var i Fælled med Slangerup Fælledvang, da to af Jordhøj Vange stødte op til Slangerup Over-

drev. Men den Tanke var uklar. Thi Fælled og Overdrev er to vidt forskellige Ting. Fælleden hørte til Sædskiftet, Overdrevet ikke. Dog kunde der maaske være noget om det. Slangerup benægtede vel, at mere end een Vang i Jordhøj stødte op til Slangerup Overdrev, men Byen indrømmede, at man fra den tredje Vang (Raasigvangen) i Jordhøj kunde komme til Overdrevet ad Grønnegyde, om end kun gennem Slangerup By. Det kunde altsaa antages, at Jordhøj havde Græsningsret for alle sine Vange, naar de laa til Fælled. Ingen uddybede dog dette nærmere.

Som tidligere omtalt, ved vi i Dag, at Jordhøj omkring 1550 lukkede Grønnegyde imod Slangerups Ønske, hvad der ikke tyder paa, at Jordhøj havde nogen Brug for den. Men i den ældste Tid kan det naturligvis have været anderledes. Bønderne synes heller ikke 1767 og 1776 at have gjort Krav paa Græsning oftere end, naar Staldhøj Vang laa i Fælled (hvert tredje Aar).

Kammeradvokat Oluf Lundt Bang erklærede, at han ikke kunde finde noget Grundlag for Græsningsretten, naar ikke Hævd kunde hjemle denne, men anbefalede naturligvis at give Bønderne fri Proces, hvad de da fik den 4. Jan. 1777.

Slangerup havde rustet sig til at tage Retssagen paa den Maade, som Skik og Brug var. Der afholdtes Borgersamling den 10. Juni 1776, og paa denne opfordrede Byfoged Nørager Borgerskabet til at vælge 8 Mand, som paa hele Byens Vegne kunde repræsentere den sammen med Kæmneren.

Købstaden bøjede sig dog atter. Da der i Rentekammeret blev gjort Antegnelse til Oldermandsregnskabet, bl. a. fordi Jordhøj ikke havde betalt for Græsning, svarede Oldermand Svend Nielsen, „at nogle af de bedste Borgere havde sagt, det var bedst at give Jordhøj Bønder de 27 [!] Stk. Kreaturer første Gang uden Betaling".

Den 26. September 1778 meddelte Amtmand Levetzow imidlertid Kammeret, at han den 23. havde bilagt Striden om Udskiftningen saaledes, at „Parterne var enige om et nyt Skel fra Jordhøj Enghave i Raasigvang [ved Skellet i Vest mod Hørup] til Jordhøj By og derfra til et Sted i Kratvang saa langt, at Slangerup har faaet Vederlag", omtrent Levetzows første Forlig. Endnu har Bønderne ikke anlagt Sag, tilføjede Amtmanden, da de ikke vil tirre Slangerup, der længe ikke har krævet Udskiftning. Men naar Udskiftningen nu kommer, kommer Retssagen nok ogsaa.

Den 13. November 1778 afsatte Landinspektør Johan Spärck, Frederiksværk, Skellet, men Bønderne protesterede straks efter igen, og i Efteraaret 1779 meddelte den daværende Regimentsskriver, Terkel Rosenkvist, Slangerup Borgere, at de hellere maatte saa som sædvanligt. Jordhøj Bønder havde allerede nogle Dage før slaaet deres Kreaturer løse i Lillevang, endnu inden Slangerup Borgere havde kørt deres Korn hjem derfra.

Det uheldige Forløb af denne Udskiftningssag, der var en af de første i Amtet, har man aabenbart i Slangerup lagt Nørager til Last. Hele Byen omfattede denne Sag med stor Lidenskabelighed, som naturligt var. Allerede inden Regimentsskriver Rosenkvists Brev var kommet Borgerne i Hænde, henvendte de sig til den nye Byfoged, Carl Schrøder, idet de da tilføjede, at „det aabenbart skal vedblive som i forrige Byfogeds Tid". Schrøder skrev straks til Stiftamtmanden, og Rentekammeret sendte i Foraaret 1780 Landinspektør C. Ehlers til Stedet. Han afstak det nye Skel og optog Kort og Beretning, som han sendte til Amtmanden. Andet skete imidlertid ikke.

Marts 1783 indsendte Slangerup et nyt Andragende til Rentekammeret om at faa Udskiftningen i Orden. Kammeret spurgte Ehlers om, hvad der var sket, og anmodede, da det havde faaet det at vide, den 14. Juni Amtmand Levetzow om at sende Kortet og Beretningen. Det gjorde Amtmanden ikke, og ingen spurgte siden til Sagen, heller ikke Slangerup.

1790 udskiftedes Jordhøj By, vistnok fordi Forstvæsenet ønskede en Del af Jordhøj Krat indlemmet i Lystrup Kobbel. Forstvæsenet købte Gaarden Nr. 4 i Jordhøj og nedlagde den. Overfor Slangerup synes Udskiftningen at have fulgt den Linie, som Amtmanden havde faaet Forlig om 1778, og som Landinspektør Spärck havde afstukket.

Processen om Græsningsretten kom heller ikke. Det er nok Grunden til, at Udskiftningsspørgsmaalet hvilede, til det rejstes af andre end de to Parter.

Efter Udskiftningen opførtes Skovfogedboligen, *Ravnehuset*, paa Jordhøj Mark.

29. KAPITEL. SLANGERUP FORAN UNDERGANGEN

91. FORARMELSEN LADER SIG IKKE STANDSE. Men skønt Byens Forhold i Byfoged Nøragers Tid trak sig i Lave — 1773 fik han

Byen inddelt i 3 Roder med en tilsvarende Inddeling af Vejarbejdet — maatte det dog for Borgerne blive klart, at Slangerup rimeligvis ikke kunde fortsætte som Købstad. Da Opgangen i 1770'erne var begyndt, omend smaat, i de andre Købstæder, søgte Kæmneren paa Borgerskabets Vegne 1777 ved Andragende til Stiftamtmanden forgæves at faa Byen befriet for noget af Skattebyrden ved at læsse mere paa Frederikssund, som klarede sig bedre end Slangerup. I en ny Henvendelse til Stiftamtet sidst paa Aaret 1779 udtaler Byfoged Schrøder rent ud: „Slangerup By har paa en Del Aar aftaget saaledes, at man maa slutte, at den tilsidst maa undergaa, om ikke de Kilder stoppes, som foraarsager samme." Ved Nytaar 1781 mente selve Byens 4 Formænd at maatte raabe paa Hjælp, og de skrev til Stiftamtet: „Vi med andre ser daglig Slangerups Undergang, og at det nødvendigt maa ske inden kort Tid, at den maa blive til intet, ved at saa godt som al Næring er borte fra den, og Skatterne vedbliver de samme." Byfoged Schrøder slutter sig til: „Jeg kan ikke rettere skønne, end at Slangerup Købstad jo er nær ved sit sidste. Den ser saa ussel ud som den maadeligste Bondeby. Den er sat saadan i Miskredit, at adskillige med Penge i faa Aar er gaaet til Grunde, saa at ingen tør nedsætte sig her. Huse og Gaarde er forfaldne og faldne i Pris, ikke af en Ottendedel Værdi mod dem i Frederikssund. En Del falder ned; de andre vedligeholdes med Ler og Straa i Stedet for Sten. 10—12 Borgere undtaget har ingen 4 Mk. i Penge og slet intet, naar Gælden er betalt."

Ganske som 100 Aar før, da de store Skatter efter Svenskekrigene trykkede Byen til Jorden, hedder det senere paa Aaret 1781 i et Andragende fra Byen om Eftergivelse af en Skatterestance: „I forbigangne Aaringer er allerede af dem, som var pligtig at betale, dels bortrejst, dels udarmede, og de fleste, som endnu er tilbage, er meget fattige. Thi deres Børn maa betle Føden til Forældrene. Jorden kan de ikke dyrke, end mindre besaa den uden andres Hjælp, som gemenlig er Bønder, der ej sliber uden Vand."

Forholdet var vendt om. Det var nu Bønderne, som udnyttede den nødstedte Købstads Borgere, der for en Del maatte tigge sig Føden til i Omegnen.

Befolkningen i Slangerup naaede 1710 et Antal af 58 Skatteborgere, foruden de fattige[73]. 17 holdt Tjenestefolk: 7 Karle, 1 Dreng og 22 Piger, ialt 30.

1720 var der i Byen 67 Skatteydere, hvoraf 25 holdt 39 Tjeneste-

folk, og Byens voksende Velstand dengang maales maaske bedst ved, at Borgerne havde Raad til at have 86 Børn over 15 Aar hjemme, ialt 248 Indbyggere over 15 Aar. Der udskreves 1720 en Formueskat, og det opgives, at en Borger (Anders Gad) havde 300 Sletdaler, en 200, 9 100, 6 50 og 5 25 Sletdaler, naar Gælden var trukket fra. Indbo medregnedes ikke. Byen var dog alligevel da sunket længere ned i Rækken af Sjællands Købstæder end tidligere.

1743 udskreves atter en Kopskat. Byen havde den Gang 93 Borgere, foruden 18 Fattige. 23 Husbønder holdt 17 Karle, 15 Drenge og 29 Piger, ialt 61 Tjenestefolk, saaledes at den voksne Befolkning — uden hjemmeværende Børn — blev 260 Personer. Byen havde dette Aar 78 Heste. Fremgangen var trods alt ganske aabenbar[74].

Da den første Folketælling[75] fandt Sted 1753, var Byens Befolkning 424 Personer, 218 Mænd og 206 Kvinder. Indbyggerne over 15 Aar udgjorde 290 og Børnene under 15 Aar 134. Slangerup var saaledes kun en lille Købstad.

1750'erne, da de økonomiske Klager satte saa stærkt ind, betegner utvivlsomt Byens Kulmination i Indbyggerantal.

Da der 1762 atter opkrævedes en Ekstraskat, talte Byen kun 336 Personer over 12 Aar, og Tallet sank hurtigt, 1764 var det 309, 1765: 330, 1766: 303, 1767: 287, 1768: 284 og 1769: 290.

Dette sidste Aar, da der over hele Landet holdtes Folketælling, var Indbyggerantallet i Slangerup kun 414 eller lidt mindre end det Tal, der opgjordes for 1753[76]. Vanskelighederne overfor de økonomiske Opgaver i 50'erne har aabenbart været meget alvorlige.

Af danske Byer var — foruden Frederikssund — kun Mariager og Præstø mindre med henholdsvis 402 og 379 Indbyggere. Gennem 70'erne holdt Tallet paa de voksne Personer sig — fraset en Nedgang 1773—76 til 246, fulgt af en gradvis Opgang til 297 i 1779.

92. AARSAGERNE TIL TILBAGEGANGEN. Forklaring paa Nedgangen kan ikke findes i noget enkelt Forhold. Men de almindelige Aarsager ses klart nok. De store Ildebrande i 1720'erne har betydet et saadant Afbræk for Byen, at den i 50'erne maatte give op. De Indvandrere, som skulde give Byen Liv igen, er udeblevet, fordi de ikke troede paa Byens Fremtid. Den nære Forbindelse mellem Befolkningen i Byen og paa Landet, som vi ser i første Halvdel af det 17. Aarhundrede, hvor heller ikke Vandring fra By til Land er sjælden, var ophørt. Ingen Borger synes at være blevet Fæster paa Landet, og ingen Land-

bo synes at have slaaet sig ned i Byen. Selv om Menneskene havde villet det, satte Regeringens Love om Stavnsbaandet en Stopper derfor. Ogsaa derved underbandt Regeringen Købstæderne.

Uden Indvandring kan vel ingen By leve. Henvist til Indvandring fra de andre Købstæder var Slangerup forfordelt af Skæbnen, der havde ført Fattigdommen ind over Byen i et saadant Omfang, at heller ikke Indvandrere kunde unddrage sig den.

Vi har $^{18}/_{12}$ 1761 en Udtalelse af Byfoged Nørager, som viser Tilstanden. „Naar nogen nedsætter sig her i Byen", skriver han, „og vil her være Borger, er det gerne noget fattigt Folk, som enten efter foregaaende Fallit af andre Købstæder kommer, eller Haandværkere eller Tjenestekarle, der altfor tidligt har Lyst til at have en Kone, skønt de ikke ved mindste Lejlighed til at anskaffe sig de højst Nødvendigheder i Husstanden. Naar saadanne da har lejet en Stue eller købt et Hus uden Penge, løser de Borgerskab".

Kun paa et enkelt Punkt er det os nu muligt at have Fingeren paa Byens økonomiske Puls, nemlig gennem Oplysningerne om Konsumtionsforpagtningen[77], der i nogen Grad viser Byens Forbrug af Varer og dermed Næringslivets Vilkaar.

Men nogen Nedgang her spores tilsyneladende ikke. 1737—39 var Forpagtningssummen 710 Rgd. om Aaret, 1740—42: 855, 1743—45: 855 Rgd., 1746—48: 855 Rgd., 1749—51: 790, 1752—54: 715, 1755—57: 860, 1758—60: 860 samt 1761—63 og 1764—66: 1005 Rgd. Det sidste Beløb indeholdt ogsaa Forhøjelsen af Konsumtionsskatten fra 1757. Disse Forpagtninger overtoges ved Auktion og af Byens mest velstillede Mænd, der bedre end nogen anden havde Føling med Næringslivets Forandringer.

Noget absolut Udtryk for Forbruget i Byen var disse Afgifter dog ikke. Ofte slog de bedst stillede Købmænd i Byen sig sammen om Forpagtningen, og der var da sjældent Konkurrence ved Auktionen. Saaledes klagede Niels Gad 1766 til Rentekammerets Konsumtionskontor[78] over, at Købmand Chr. Hansen og Byens øvrige 4 Købmænd samt Byskriver Gad i Fællesskab havde forpagtet Konsumtionen for 1600 Rgd. om Aaret (i Aarene 1767—69); selv med denne Sum undgik de ikke alene selv at betale Afgift, „skønt de hver især brænder ca. 150 Tdr. Korn om Aaret til Brændevin," men fik saa meget ind gennem Afgifterne af de øvrige Borgere (som det hedder i Gads socialt prægede Sprog: „af de Fattige"), at Købmændene tjente Penge til ved

Forpagtningen. De foregaaende 6 Aar havde Forpagteren, Boie Nielsen, ladet sig nøje med at paaligne hele Byen Forpagtningsafgiften. Gad mødte for de øvrige 26 Brændevinsbrændere paa Auktionen i København 1766 og bød paa Forpagtningen. Da Budene naaede de 1600 Rgd., et enestaaende højt Beløb, vilde Gad ikke gaa højere. Men derefter søgte Gad og Konsorter om, at Kongen vilde nægte Købmændene Approbation paa deres Bud. Ansøgningen blev imidlertid afslaaet.

Som ved Toldforpagtningerne 1750—60 viste det sig altsaa, at en Mængde Varer overfor Staten hidtil havde været unddraget Afgiftspligten, skønt alle Købstæder Aarhundredet igennem følte denne Skat som en tung og næsten uudholdelig Byrde; Købmændene har forstaaet at dreje den saaledes, at „den tunge Ende vendte nedad", og Afgiften blev et Moment i de sociale Gnidninger, der aabenbart stadig har været til Stede selv i en lille Købstad som Slangerup.

Den almindelige Aarsag til Købstædernes daarlige Forhold var, næst de tunge Ekstraskatter til 1720, den hensynsløse Monopolisering til Københavns Fordel, som Regeringen slog ind paa 1726 og fastholdt næsten hele Aarhundredet igennem. Forordningen af 1. Febr. 1757, der bandt Kroerne til store Konsumtionsafgifter, angives[79] at have været en betydende Aarsag til Købstædernes Afbræk, fordi Omsætningen med Kroerne, der efterhaanden var blevet Købstædernes væsentligste Indtægtskilde, stærkt indskrænkedes ved den nye Lov.

30. KAPITEL. FREDERIKSSUND 1720—38

93. SEJLADSEN GENOPTAGES. Da Danmark 1709 kom med i den store nordiske Krig, standsede Størstedelen af Skibsfarten. Kaperne beherskede Havene, og Svend Corths Enke i Frederikssund, Maren Jensdatter i „Kalkhuset", fandt det raadeligst at holde sin Mands Krejert *St. Anna* i Havn.

1710 havde en Sømand Jacob Jørgensen, vist fra Norge, hendes yngre Halvbroder[80], slaaet sig ned ved Ladestedet, men han synes ikke at have sejlet herfra. 1716 døde han.

1714 var der imidlertid kommet en Skipper, Hans Andersen Rugaard, fra Grenaa[81] hertil med sin Krejert paa 10 Læster, bygget i Norge 1700. Han boede siden i Frederikssund og var ved sin Ankomst en

Mand i sin bedste Alder, 30 Aar (f. 1681). Han synes ogsaa at have vovet sig ud hvert Aar, men 1721 solgte han Skibet og lagde op. Han døde 1734 (begr. 22. Novbr.); hans Slægt levede i Frederikssund og Slangerup til op mod Aar 1900. Sønnen, Anders Hansen Rugaard, købte 1741 det halve af Enkefru Corths Gaard, og da hun døde 1744 i Hillerød, hvor hun boede hos sin Svigersøn Claus Ebbesen, fik han ogsaa den anden Halvdel. Han solgte dog atter Gaarden 1753 til Købmand Jacob Mørdrup.

Da Havene ved Freden 1720 atter aabnedes for Sejladsen, var Svend Corths Søn, Bertel, blevet voksen og gik i Søen med sin Faders Skib. Han antog en Læsøskipper, Morten Svendsen († 1744), som Hjælper, og da Bertel Madsen Gad, formentlig en Søn af Mads Bertelsen, kort efter kom til Frederikssund fra sine Rejser som Sømand, tog han efter Tur med Bertel Svendsen hvert Aar et Par Gange med Krejerten til Norge.

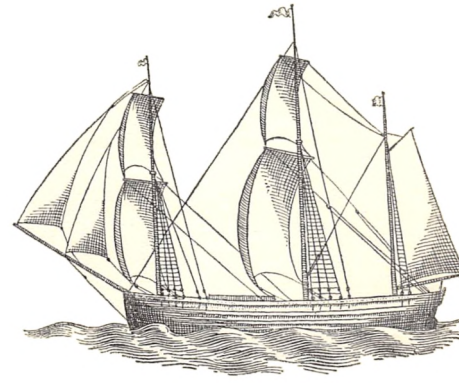

Det 17.—18. Aarhundredes Skibstyper. En Krejert.

Bertel Madsen, der var født 1677, blev 1725 i Frederikssund gift med Cathrine Marie Mortensdatter Aarbye (f. 1706), Datter af Præsten i Vallekilde. Ogsaa Bertel Svendsen blev gift dette Aar og fastboende. Hans Kone, Mette Cathrine (f. 1701), var Datter af Rektor Rasmus Mortensen Lang(e) i Randers og opholdt sig hos sin Morbroder, Præsten Hans Mossin, Skuldelev.

Det saa altsaa ud til, at Søfartstraditionerne i Frederikssund skulde fortsættes og udvides.

Men saa døde Bertel Svendsen 1726 (begr. den 18. Maj), kun 25 Aar gammel, og 1730 ogsaa Bertel Gad (begr. den 1. Decbr., 53 Aar gl.), og dermed uddøde praktisk talt Sejladsen fra Frederikssund med egne Skibe.

Bertel Madsen havde vel 1726 faaet Krejerten, der da var 27 Aar gammel, ombyttet med en Galioth, *St. Maria*, 14 Læster drægtig, og Svend Larsen Corths Enke, der nu sad med hele Bedriften, fik ogsaa efter hans Død antaget en Skipper, Peder Pedersen af Nykøbing Sj.,

som førte Skibet i 4 Aar; men derefter maatte hun afhænde det, og paa Stedet var da kun en lille Jagt, *Apollonia*, ført af Niels Mogensen Sejrø, der først havde været bosat i St. Jørgensbjerg, men havde sejlet fra Frederikssund siden 1727. Morten Svendsen købte 1735 Halvparten af Jagten, der mest sejlede for Købmand Lange i Frederikssund, men da denne døde 1738, flyttede N. Mogensen 1740 tilbage til St. Jørgensbjerg. Baaden fragtedes sædvanlig paa Part med Roskildekøbmændene, og fra 1740 var ingen Skibe hjemmehørende i Frederikssund.

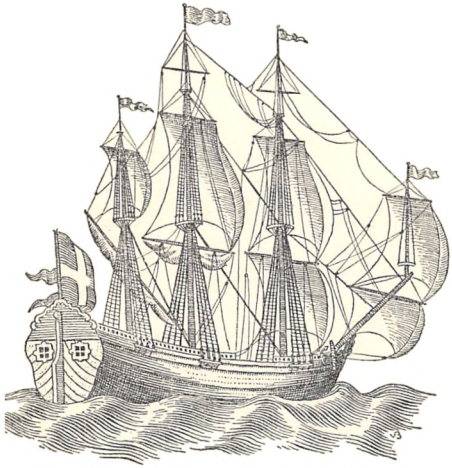

Det 17.—18. Aarhundredes Skibstyper: En 3 mastet Galioth.

94. DE NYE MÆND OG DE GAMLE GAARDE. 1712 var der kommet en ny Mand til Byen, Søren Rasmussen, som blev en virksom Borger her, den første af det nye Hold af Mænd, der skulde føre Stedets Virksomheder videre.

Søren Rasmussen var en Skrædersvend fra Kirkeværløse, født 1686 som Søn af Smeden der, Rasmus Jensen, og Hustru, Mette Amdisdatter[82]. Han blev kort efter sin Ankomst, formentlig 1713, da han tog Borgerskab som Købmand, gift med Ole Pedersens Datter, Anna Margrethe Ogelby. Han købte af Poul Steenbecks Enke „Steenbecks mellemste Gaard", Matr. Nr. 6, hvor han drev Købmandshandel til sin Død 1745 (begr. den 3. Decbr.). Enken døde 1751 og blev begravet den 2. April. Gaarden var dog allerede ved Mandens Død overgaaet til hans Svoger, en Hillerødsnedker Christian Jørgensen Smith (f. 1687, d. 1783), der 1729 var blevet gift med Ole Pedersens Datter, Karen, som samme Aar var blevet Enke efter Hofsnedker Frederik Hartmann, hvis Embede Smith arvede.

1720 forlod Ole Pedersen Jordhøj Frederikssund, idet han, hvis Kone var blevet begravet den 6. Mai 1718, blev gift med Møllerenken i Nedre Værebro Mølle, Anna Cathrine Boiesdatter*). Ole Pedersen

*) Søster til en indflydelsesrig Mand her paa Egnen, Møller Tyge Boisen, tidligere Øvre Værebro Mølle. Boisen blev 1722 i Hillerød gift med Ole Pedersens Søster Anna, Enke efter sit første Ægteskab med Staldskriver paa Frederiksborg, Bernt Hansen (d. 1713)[83].

fik imidlertid en Oktobersøndag 1722, da han malede med Møllen, den ene Arm knust og døde deraf, skønt han hurtigst blev bragt til Læge i Hillerød. Han begravedes paa Udesundby Kirkegaard og efterlod sig 6 Børn, hvoraf den eneste Søn, Peder Olsen, fik Huset i Frederikssund (Matr. Nr. 43), da Faderen drog til Værebro Mølle. „Unge og fattige Folk," hedder det om ham i Skattemandtallet 1720, og han

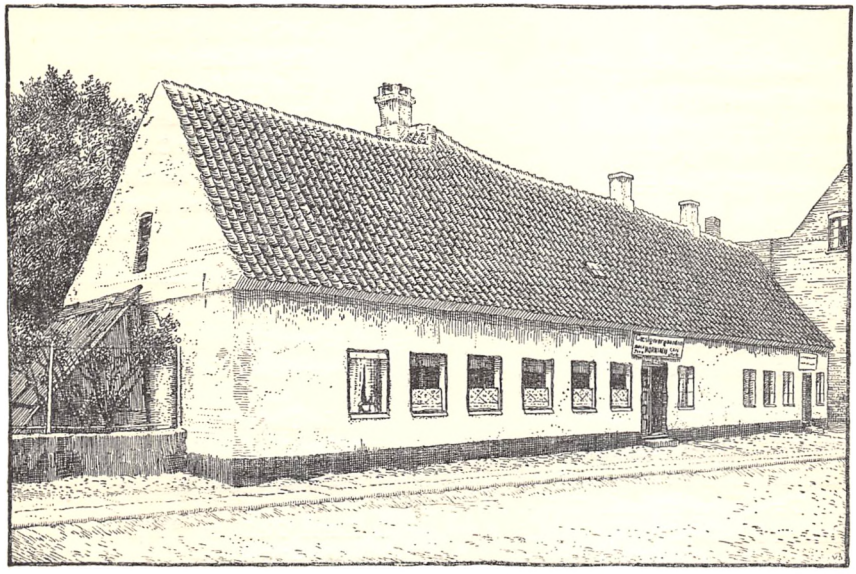

Matr. Nr. 43 i Frederikssund. Byens ældste Hus, opført ca. 1680.

flyttede da ogsaa et Aars Tid efter til Slangerup, hvor han mistede alt, hvad han ejede, i Branden 1724, hvorefter han tog Plads i København som Undervisitør.

Huset paa Matr. Nr. 43 staar endnu den Dag i Dag i væsentligt den samme Skikkelse som dengang. Det ligger, som man ser, skævt i Gaden og stammer formentlig fra Tiden før 1693, da Ole Pedersen overtog det. Det er vel bygget af Mads Bertelsen og er ikke alene Frederikssunds ældste Bygning, men det eneste i Byen, der er virkelig gammelt, idet de øvrige Gaarde og Huse er brændt og ombygget for kun 100—150 Aar siden. Ved Peder Olsens Bortrejse købtes det af Farver Rasmus Lange, der 1729 solgte det til Feldbereder Bernt Svendsen Wetterberg fra Slangerup, men 1735 maatte tage det tilbage. Peder Jensen Smed, der kom til Frederikssund 1727, og Hans Rugaards

FAMILIEN JORDHØJ (SVANE)

Peder Jensen († 1702)
Sognefoged i Jordhøj (Jættehøjgaard)
g. Karen Nielsdatter.

A. Rasmus Pedersen.
Kromand i Brønshøj 1697-1714
g. 1697 N. N.
g. 1. Christian Friderick Kanter († 1697)
Kromand i Brønshøj.

B. Anna Pedersdatter Jordhøj († 1746)
g. 1. Bernt Hansen († 1713)
Staldskriver i Hillerød
g. 2. Tyge Boisen (1659-1725)
fhv. Møller i Ø. Værebro Ml.

C. Ole Pedersen Jordhøj (1666-1722)
Købmand i Frederikssund
Møller i N. Værebro Ml.
g. 1. Sofie Clausdt. Ogelby (1668-1718)
g. 2. 1720 Anna Cathr. Boiesdatter (1660-173
g. 1. Christen Pedersen Holbech († 1710)
Degn i Grevinge
g. 2. 1711 Hans Larsen († 1716)
Møller i N. Værebro Ml.
g. 4. 1722 Hans Chr.sen Bruun († 1726)
Møller i N. Værebro Ml.
g. 5. 1726 Knud Arvedsen († 1737)
Møller i N. Værebro Ml.

D. Lars Pedersen Jordhøj († 1710)
Præst i Udesundby
g. 1695 Birgitte Cathr. Chrdatter
g. 2 1717 Amdi Rasm. Trampe (1678-).

E. Sidse Pedersdatter († 1741)
g. 1. 1699 Hans Larsen Svane († 1712)
Sognefoged i Jordhøj
g. 2. 1712 Peder Hansen († 1732)
Sognefoged i Jordhøj.

---

1. Anna Margr. Ogelby († 1751)
g. Søren Rasmussen (1686-1745)
Købmand i Frederikssund.

2. Peder Olsen
Købmand i Frederikssund
Overvisitør i København.

1. Malene Jordhøj († 1756)
g. 1733 Jørgen Pedersen Rønge († 1755)
Maler i Hillerød.

2. Lisbeth Jordhøj († 1754)
g. 1737 Jac. Fr.sen Hartmann († 1740)
Husgeraadskarl Frederiksborg.

3. Laurette Jordhøj.

4. Ane Kirstine Jordhøj († 1772).
g. 1719 Jon Gad (1682-1746)
Byfoged i Slangerup.

1. Karen Hansdatter (1700-71)
g. 1. Lars Olsen († 1726)
Møller i Græse
g. 2. 1726 Hans Nielsen Bruun († 1732)
Møller i Græse
g. 3. 1732 Lars Christoffersen († 1739)
Møller i Græse
g. 4. 1739 Aksel Jørgensen Møller († 1742)
Møller i Græse
g. 5. 1742 Jens Nielsen Lind († 1797)
Møller i Græse
g. 2. Kirstine Jørgdt. Maahr (1757-1806).

4. Karen Olsdatter († 1770)
g. 1. 1719 Fr. Jacobsen Hartmann († 1729)
Hofsnedker i Hillerød
g. 2. 1729 Chr. Jørgensen Smith (1687-1783)
Hofsnedker i Hillerød
Købmand i Frederikssund.

3. Sofie Olsdatter
g. Lars Madsen Storm († 1748)
Borger i Hillerød.

5. Karen Jordhøj († 1787)
g. 1746 Henn. Trockman (1693-1766)
Præst i Odden.

2. Laur. H. Jordhøy (1704-94)
Præst i Gangsted og Søvind.
Se Lengnick: Familien Jordhøy.

3. Peder Hansen Svane (1705-76)
Hørkræmmer i København
Medlem af „De 32 Mænds Forsamling"
g. 1. 1737 Johanne Mathisdatter († 1767)
g. 2. 1768 Karen Schæffer (1751-1830)
g. 2. 1779 Tøger Dyssel From (1744-1831)
Hørkræmmer i København
Medlem af „De 32 Mænds Forsamling".

4. Ellen Hansdatter (1709-76)
g. 1731 Eiler Jensen (1693-73)
Sognefoged i Jordhøj.

---

a. Ole Hartmann (f. 1724).

b. Anne Smith (1734-63)
g. 1754 Svend Jacob Selboe (1718-62)
Præst i Kregme
g. 1. Anne Marie Lidemark († 1754).

c. Jørgen Smith (1738-1804)
Købmand i Frederikssund.

d. Ole Smith (1743-1816)
Købmand i Frederikssund.

6. Dorthe Olsdatter (1709-48)
g. 1728 Fr. Børgesen Bruun (1685-1754)
Roskilde Hedemølle
1739 Ejer af „Børsen"
Stamfader til Familien Bruun i Roskilde.

6. Mette Jordhøj (1697-1770).

7. Christian Jordhøj (1700-31)
Degn i Bloustrød.

8. Peder Jordhøj (1705-)
Præst Bamle og Schee (Norge).

9. Bodil Trampe (f. 1719)
g. Otto Jacob Haveman (1717-94)
Divisionsfeltskær, København.

10. Laurette Martine Trampe (1724-66)
g. 1758 Poul Egberg (1723-89)
Kapellan i Slangerup
Præst i Brønshøj.
g. 2. 1769 Anna Marie Torp (1750-82)
g. 3. 1783 Anna Schiwe (1737-1806)

Enke, Lenneche, overtog det 1738. 1747 blev Lenneche Eneejer, og ved hendes Død 1749 (begr. den 12. Novbr.) overgik det til hendes Svigersøn, Styrmand Rasmus Mortensen Falch († 1774), der drev Købmandshandel deri. Hans Enke giftede sig 1780 med Konsumtionsbetjent August Brochmann.

Ole Pedersens andet Hus (Matr. Nr. 42) overtog Søren Rasmussen, hvis Enke 1750 solgte det til sin Søster, Maren Olsdatter Jordhøj, Enke efter Aksel Pedersen Schiøtt. Fra dennes Søn kom det 1756 til Hagedorn, der først afhændede det 1781.

Den gamle Fru Steenbeck døde 1715 og blev nedsat i Udesundby Kirke ved Siden af sin Ægtefælle[84]. Af deres to Børn opholdt Sønnen Joachim, der 1705 omtales som studeret og synes at være blevet Student 1687, sig hos Moderen uden at fortjene noget. Han døde 1716 og blev begravet i Kirken hos Forældrene i Mogens Ibsens murede Begravelse. Poul Steenbecks andet Barn, Datteren Margrethe, blev 1692 gift med Rektor Hans Hansen Bagger i Nykøbing Sj., der 1695 blev forflyttet til Slangerup, hvor han døde 1708. Enken, der var født 1666, er begravet i Slangerup 1739. Hun var meget fattig og havde 10 Børn i sit Ægteskab. En Søn, Poul Bagger, blev Degn i Lille Lyngby, en anden, Jørgen Bagger, blev Præst i Fladstrand (Frederikshavn) og hans Søn Præst i Ølstykke.

Steenbecks Gaard (Toldergaarden) købtes ved Enkens Død 1715 af Raadmand, fra 1708 Vejer og Maaler, i Roskilde Hans Rasmussen Lange, der vel har haft en Prioritet staaende i den. Den 26. Februar 1717 afstod han Gaarden til Søren Rasmussens Broder, Amdi Trampe Rasmussen (f. 1678), en Snedkersvend, der havde været udenlands, og som da blev gift med Præsten i Udesundby, Lars Jordhøjs, Enke, Birgitte Cathrine, Datter af den tidligere Præst i Udesundby, Christian Brochmand Gudmandsen. Derved blev han Stiffader til 8 Børn, hvoraf Peder blev Præst i Norge og Christian Degn i Bloustrød, medens de 6 andre var Pigebørn.

Amdi Trampe maatte imidlertid snart igen flytte bort fra Gaarden, og Raadmandens Søn i Roskilde, Rasmus Hansen Lange, fik i Juli 1719 Skøde paa den. St. Hansdag 1719 flyttede han ind, og hans Familie har siden denne Dag stedse været repræsenteret i Frederiksund[85].

Stort Held havde den unge Lange ikke her. Han havde fra sin Moder den nette Arv af $1516^1/_2$ Rgd., men skønt han var driftig nok og 1720 blev gift med den dygtige Præstedatter fra Ledøje, Salome Tor-

bensdatter Lidøe, vilde hans Bo, da han døde 1738, have været insolvent, om ikke hans Fader, Raadmanden, der havde forstrakt ham med et større Laan, havde ladet sit Tilgodehavende staa tilbage for de øvrige Kreditorers.

Lange fik ved kgl. Resolution af 18. Maj 1722 Bevilling[86] til ved Overfartsstedet til Horns Herred at bygge et Gæstgiveri med Have, som han kaldte „*Bielidt*". Det var et Hus paa 10—12 Fag. Grunden var paa 36 Alens Længde og 12 Alens Bredde, men han fæstede[87] dertil den 12. Septbr. 1727 det betydelige Jordstykke *Færgesletten*, Arealet langs Kysten mellem Vejen fra Udesundby til Færgen og de Nord for Vejen liggende Bakker. Den 5. Juni samme Aar havde han tillige fæstet Kirkens Gaard i Udesundby og fik den 17. April 1732 ogsaa Tilladelse[88] til paa Bielidt at brygge og brænde Brændevin mod en ekstra Afgift af 2 Rgd. 4 Mk. aarlig[89]. For Gæstgiveriet gav han 5 Rgd. om Aaret. Dog spandt han ikke Silke paa denne Forretning. Den maatte i Slutningen af Tyverne endogsaa staa lukket et Par Aar, og han holdt hele Tiden Bestyrere paa den.

Ved kgl. Resolution af 28. Oktbr. 1726 fik Lange Arvefæsteskøde[90] paa et Vænge umiddelbart op til Frederikssund Ladested, der saaledes paa en Maade naaede en lille Udvidelse, og Lange blev derved den eneste paa Pladsen, som ejede Jord til Agerbrug.

Da han den 26. Januar 1726 søgte om Bevillingen, var Stedets Mangel paa Jorder da ogsaa hans Begrundelse. Vænget var 96 Alen til Gaden, 170 Alen langt i Syd-Nord (16,320 Kvadratalen) og laa paa Gadens vestre Side. Frederikssund var, som det fremgaar af hans Ansøgning, endnu meget lille. „At den saakaldte Købstad Frederikssund i Sjælland ikkun er liden saavel af Bygning som af Grund og Byggeplads, er maaske noksom bekendt," skriver han, og hvad enten nu dette var bekendt eller ej, fik han altsaa Ansøgningen bevilget mod at betale 2 Rgd. om Aaret i Jordskyld.

Lange opnaaede endelig den 6. Septbr. 1728 Bevilling[91] som Farver med Monopol 2 Mil omkring Frederikssund, en Bevilling, som 1732 ogsaa overførtes paa hans Hustru.

Farveriet og den gamle Toldergaard, der brændte 1738, hvorover han tog sin Død, solgte hans Enke den 25. Januar 1745 til sin Svigersøn, Carl Plum, der havde været Svend hos Lange siden 1732, og som blev gift med Datteren Apollone. Men Plum døde allerede 1750, og Enken, der beholdt Farveriet (Matr. Nr. 5), solgte 1752 Gaarden (Matr.

Nr. 4) til sin Broder, Hans Rasmussen Lange. Farveriet fik Plums Datter Agnethe, og hun opnaaede Bevilling 1762, samme Aar hun blev konfirmeret. 1765 blev hun gift med Student Peder Larsen Cappell, der fik Bevilling 1766. 1772 overdrog Cappell Farveriet til Hans Rasmussen Lange[92] (Bevilling den 12. Novbr. 1772) og blev selv Degn i Slangerup. Lange havde 1767 solgt Gaarden til Kaptajn Henrik Fæster, der gav den til sin Søn, Jens Jacob Fæster. Salome Lange havde 1742 nyopført Længen til Gaden.

Poul Steenbeck ejede, som omtalt, endnu en tredje Gaard („den liden Gaard", Matr. Nr. 7) paa Gadens østre Side i Frederikssund. Den købtes 1723 af en Slangerupborger, Henning Jacobsen Hessel, den senere Byfoged, Smed af Fag og fra 1709 Ejer af Hestemøllen paa Kongensgade i Slangerup. Denne havde han formentlig faaet ved Giftermaal med Kapellanen, Villum Hansen Speids, Enke, Karen Jørgensdatter Rohde[93]. 1730 solgte han Gaarden i Frederikssund til Købmand Chr. Ibsen Ring i Roskilde, som drev en Købmandsforretning her, og som 1733 afstod den til sin Kommis, Chr. Larsen Schiønning, der 1739 afhændede den til Peder Larsen Svane fra St. Jørgensbjerg. Denne døde 1741, og Enken overdrog 1743 Gaarden til sin Svigersøn, Thomas Bertelsen Hagedorn († 1804).

Købm. Chr. Schiønnings Segl 1735. Fra et Testamente.

95. NYE GAARDE OG HUSE. 1734 nedsatte en Købmand Mathias Westen Pauli sig i Frederikssund og købte Matr. Nr. 44 og 45, det gamle Falkenborg. Grunden maa have ligget ubebygget siden ca. 1660. Baade Pauli, Lange og Søren Rasmussen var foruden Købmænd og Brændevinsbrændere ogsaa Værtshusholdere, hvad der vidner om, at Oplandets Folk eller dog de Bønder, der kom for at hente Magasinkorn, efterhaanden var blevet en Kundekreds. Især Bønderne i Horns Herred brugte nu Frederikssund som Købstad.

Pauli, som maa have opført Gaarden, blev der dog kun kort Tid. 1740 blev han anklaget for Krybskytteri, fordi han havde slæbt en død Hind hjem, og blev den 3. Juni idømt en Bøde paa 800 Rgd., et mægtigt Beløb. Hans Gaard blev solgt ved Auktion til Dækning af Kreditorernes Pantebreve og overtoges af Svend Corths Enke. Pauli, der var flygtet til Lybeck, benaadedes 1741[94] og kom tilbage for at kræve Regnskab over Auktionen, men derefter forsvandt han og hans Hu-

stru, Anna Dorthea, der var fornem og tidligere havde været gift med en islandsk Købmand i København.

Ved Enkefru Corths Død 1744 købte Byfoged Gads Søn, Niels, Gaarden, hvis Bygninger han fuldførte eller ombyggede. Da Gad ikke kunde klare sig, overtog hans Farbroder, Møller Lars Nielsen Gad, den 1745 og solgte den 1748 til Købmand Poul Lemming. Denne afstod Gaarden 1760 til Niels Øgaard, der 1771 solgte den til Jørgen Smith († 1804), en Mand fra Frederikssund, Søn af Chr. Smith i Søren Rasmussens Gaard.

Foruden Paulis Gaard blev der i Frederikssund ogsaa bygget enkelte Huse, nemlig 1725—35 ialt 7.

Købm. Thomas Hagedorns Segl. 1780. Fra et Brev til Amtmanden over Frederiksborg Amt.

Lange havde i Midten af Tyverne Syd for sin Gaard opført et Hus til 2 Familier (Matr. Nr. 2 og 3) og solgte 1728, vistnok Aaret efter Opførelsen, den søndre Ende til Drejer Niels Bentsen Bjerring, en ny Mand paa Stedet, medens den nordlige Ende beboedes af Enken efter Skræder Holger Sørensen († 1725), der 1716 havde slaaet sig ned i Frederikssund. 1753 solgte Apollone Lange det til Skræder Mogens Nielsen Sejrø. Da Præsten Isak Grundtvig 1734 maatte tage sin Afsked som Præst i Hillerød paa Grund af Sindssygdom, byggede Lange et Hus til ham ved den nordre Ende af Farveriet. Endelig opførte Lange kort efter et Hus paa Matr. Nr. 40 og solgte det 1738 til Skipper Morten Svendsen. Paa Auktionen efter denne 1744 købte Møller Peder Nielsen Bruun i Udesundby det. Et fjerde Hus havde Lange rejst i sit Ejendomsvænge og lejet det ud til Skomager Morten Isaksen († 1734), som tog Borgerskab i Byen 1731. 1740 solgtes det til Grundtvig, der ligeledes købte et Stykke Jord dertil af Vænget og paatog sig at betale 1 Rgd. af Jordskylden (2 Rgd.) for dette.

Paa Matr. Nr. 38 laa et Smedehus, som 1735 tilhørte Feldbereder Bernt Svendsen Wetterberg, men 1740 kom til Auktion og blev købt af Hessel, der den 6. Februar 1740 solgte det til Skomager Hans Isaksen Werdelin († 1775). Det er uvist, naar det er opført, men det stammer muligvis fra 1731, da en Smed Peder Pedersen tog Borgerskab i Byen som Smed paa Pladsen. Et Hus paa Matr. Nr. 39 var bygget af Købmand Claus Ebbesen i Hillerød, vistnok til Aksel Pedersen Schiøtt, rimeligvis 1734.

Medens de nye Bygninger alle var opført indenfor Bygrænsen, fik Købmand Carsten Simonsen Schjødt i Slangerup, Karsten Hansen Atkes Dattersøn, kgl. Skøde af 29. Juni 1737[95] paa et Stykke Jord af Udesundby Overdrev (32 Alen bredt til Gaden, 90 Alen langt) ved Siden af Langes Ejendomsvænge mod at betale 1 Rgd. aarlig til Amtstuen og 2 Mk. til Udesundby Bønder. Her byggede han en Gaard og flyttede fra Slangerup hertil. Han var 1729 blevet gift med Skipper Bertel Corths Enke. Hans Søn, Vinhandler Simon Schjødt i Helsingør[96], solgte den 1776 til Købmand Ole Smith, som 1771 havde købt Grundtvigs Hus og ombygget det. Smith, der var Søn af Chr. Smith i Søren Rasmussens Gaard, lagde de to Ejendomme sammen, og de er nu Matr. Nr. 37a, den betydelige Købmandsgaard, som tilhører Firmaet H. R. Lange.

Købm. Carsten Simonsen Schjødts Segl. Fra et Testamente 1745.

Ladestedet var dog selv nu (1738) kun 6 Gaarde og 8 Huse. Beboerne klagede vel stadig over, at de ikke havde Jord nok, men Nord for Peder Larsen Svanes Gaard laa dog helt ubenyttet Grundene Matr. Nr. 9—17, der regnedes med til Købstaden, og paa vestre Side af Gaden var Matr. Nr. 38, 39, 42 og 43 Huse uden Jord udover en lille Havestump, medens der bag og omkring dem strakte sig den ret store *Rughave*, som vist tilhørte Svend Corths Enke, der 1741 solgte den til Søren Rasmussen, idet hun dette Aar flyttede til Hillerød. Som vi har set, havde der til Tider været saa faa Beboere paa Stedet, at de kunde tage meget mere Jord, end de havde Brug for.

Stedets Nordgrænse paa Gadens østre Side var en Kilde i Skellet mellem Matr. Nr. 17 og 18; et Hak i Matr. Nr. 17 viser endnu dens Plads. Lange havde ved Aar 1736 ført Vandrender derfra til sit Farveri. Han havde tidligere benyttet Vandet fra Mølleaaen, som han mente var af fortrinlig Kvalitet til Farvning[97]. Men da han havde opdaget Kilden, en af de mange, der findes i Lunebakke, fandt han, at dens Vand var bedre end noget andet kendt Vand baade til Farvning og Brygning.

Det er vel Langes Udnyttelse af denne Kilde, der uvilkaarligt har ført til, at man regnede Byens Grænse der.

31. KAPITEL. FREDERIKSSUND VOKSER (1738—83)

96. BYENS ØDE GRUNDE. Mens Slangerup i Aarene efter Ildebrandene vel gik frem i Indbyggerantal, men langsomt forarmedes, stod Frederikssund saa nogenlunde i Stampe, som det havde gjort i hele sin hidtidige Levetid. Derimod synes der i den lille Befolkning at have hersket en vis Velstand, og Købmændene havde efterhaanden ogsaa kunnet skaffe Arbejde til de enkelte Familier. Adskillige udenbys Fartøjer kom stadig til Byen, især med Magasinkorn til Frederiksborg.

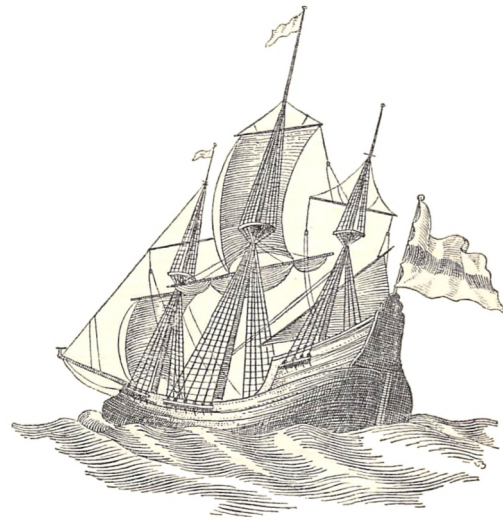

Det 17—18. Aarhundredes Skibstyper: En Pinke.

En lille Opgangsperiode satte imidlertid ind 1738, og, som det synes, af den Grund, at Silden, der fra Aarene 1719—23 var udeblevet fra Kattegatskysten, nu i stor Mængde om Høsten stimede ned gennem Roskilde Fjord. Endnu Sommeren 1744 hedder det i en Indberetning[98], at „Fiskere fra Frederikssund og Roskilde samt mange andre af de omkringliggende Steder, Gaardmænd og Skaaninger, i de sidste 4—6 Aar har haft en stor Guds Velsignelse af Sild, som er kommet Almuen i Købstæderne og paa Landet til stor Nytte og Fordel". 1738 tog Hans Isaksen [Werdelin] Borgerskab som Fisker og 1741 endnu 2 til, hvoraf Anders Hansen Rugaard fra Frederikssund var den ene.

1729 var der i Frederikssund 13 Familier[99], 1743: 20. Der blev dette sidste Aar lignet 3 Artilleriheste paa Frederikssund, og Byfogeden attesterede, at det kunde Stedet vanskeligt betale, „da der endnu for faa Aar siden kun var 6 Boliger og 6 Familier".

1746 var Silden borte igen og dermed Storheden forbi. Da Beboerne Oktbr. 1746 klagede over et Paalæg af 20 Sletdaler til Præsten i Slangerup, fortalte de, at „det ses daglig for Øjne her, at den ene Familie

flytter bort efter den anden". Kun 3—4 Familier kan betale Skat. De Boliger, hvori de bortrejste boede, er øde. „For nogle Aar siden begyndte Folk at tiltage, nu aftager de igen." Rigtigheden af denne Fremstilling bekræftes overfor Stiftamtmanden af Byfoged Hessel. Udover 3—4 Familier, siger han, lever de øvrige af Fiskeri, „der nu har aftaget stærkt, saa der falder lidet eller intet".

Det var allerede 1735, da Regeringen ved en Rundskrivelse spurgte Købstæderne om, hvad de kunde foreslaa til deres Ophjælpning, blevet nævnt fra Frederikssunds Side, at Terrainet Syd for Vejen fra Udesundby til Frederikssund, den saakaldte Strandflaske (nu Matr. Nr. 18—27), burde lægges ind under Byen. Men der kom da intet ud af denne Henstilling.

Nogen Udvidelse af Byarealet fandt ikke Sted udover den enkelte Grund, som Carsten Simonsen Schjødt erhvervede 1737. Derimod bebyggedes enkelte Jordstykker indenfor Bygrænsen. Med de 6 Gaarde og 8 Huse, der derefter var paa Stedet, kunde dette i det hele næppe endnu kaldes en By. Men nu kom Opgangen.

Købmand Peder Larsen Svane opnaaede ved Stiftamtets Resolution af 12. Maj 1740 Tilladelse til, at et Stykke Jord Nord for hans Gaard, 62 Alen til Gaden, som hidtil havde ligget øde og sumpet hen, blev sat til Auktion. Stiftamtmanden vilde ikke give ham det umiddelbart, men den 31. Oktbr. 1740 fik Svane Auktionsskøde paa det, og først derved fik Matr. Nr. 7 og 8 den Udstrækning, denne Gaard har den Dag i Dag. Jordstykket kostede ham 6 Mark, skønt det var vurderet til kun 4 Mk. Svane byggede derefter Huset Matr. Nr. 8, oprindelig til to Arbejdsfolk, men 1746 solgte han det til Degnen Caspar Bording i Udesundby, hvis Søn 1760 lod det gaa tilbage til Hagedorn, som da ejede Svanes Gaard.

Ved Stiftamtets Skrivelse af 24. Juni 1742 fik Kornmaaler Jens Andersen, der havde boet i Frederikssund siden 1725, Ret til at bebygge Arealet fra Matr. Nr. 9—17, begge inklusive (indtil Kilden), men Betingelsen havde som sædvanlig været, at han inden 2 Aar skulde opføre Købstadbygninger paa det. Jens Andersen kunde imidlertid ikke overkomme at bygge mere end et Hus til sig selv paa Matr. Nr. 11 og 12, men solgte dog 1744 en Parcel (Matr. Nr. 17) ved Siden af Langes Kilde til Tømrer Poul Nielsen, der Aaret efter byggede sig et Hus der, som han 1752 overdrog til Smed Anders Olsen, der 1757 afhændede det til Anders Larsen Rugaard († 1790, 68 Aar gl.).

Købmand Plum fik i Efteraaret 1745 mod at afgive Færgesletten Fæstemaal over et Areal af samme Størrelse omkring Markvejen fra Frederikssund Strandport til Færgen (nu: Færgevejen). Muligt er denne Vej først anlagt i den Anledning. Dette Vænge, som Plum og navnlig den følgende Ejer, Hans Lange, efter ham indhegnede med et Stengærde, laa op til det Vænge, hvorpaa Lange 1726 havde faaet Skøde, og som Plum ejede. Fæsteafgiften var 5 Rgd. om Aaret som af Færgesletten[100].

1749 fik Købmand Poul Lemming udvirket en Tilladelse hos Stiftamtet til, at den Jord, Jens Andersen ikke havde disponeret over, blev delt i 3 Dele og sat til Auktion. Paa denne, der afholdtes den 21. Okt. 1749, købte Lemming selv den sydlige Del af Stykket (Matr. Nr. 9 og 10). Paa Matr. Nr. 9, 19 Alen til Gaden, opførte han 1753 et Hus, som han 1757 solgte til Skomager Gudm. Rasmussen Gielstrup. Paa Matr. Nr. 10 byggede Lemming omtrent samtidig et Dobbelthus, der beboedes af Kleinsmed Christoffer Davidsen Lange (fra Roskilde) og Skomager Jens Burentoft. 1755 købte Lange hele Huset samtidig med, at Lemming afstod en lille Parcel til Jens Andersen til Indkørsel.

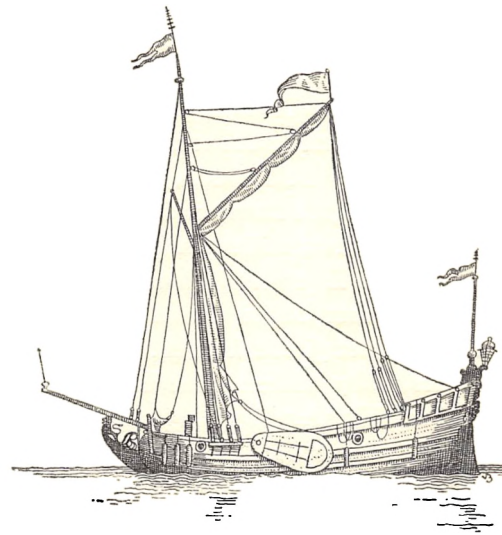

Det 17.—18. Aarhundredes Skibstyper: En Jagt.

Den nordlige Del af den Jord, der var til Auktion 1749, købte Købmand Chr. Smith, som 1750 solgte den til Plums Enke, fra hvem en Parcel kom til Købmand Hans Rasmussen Lange, der bebyggede den 1753 (Matr. Nr. 13—14, 31 Alen til Gaden) og solgte Huset til Bødker Peder Jacobsen. Den øvrige Del, Matr. Nr. 15—16, solgte Fru Plum 1754 til Bager Chr. Rasmussen Seiler, som ligeledes bebyggede den.

Dispositionen over hele Arealet stadfæstedes[101] ved et kgl. Reskript af 14. Oktober 1749.

97. DER PAALÆGGES AFGIFT TIL SLANGERUP PRÆST.

Under de trykkende økonomiske Forhold i Slangerup efter de store

Brande 1724 og 27 maatte selv Præsten, der gennem Ofret ramtes af den almindelige Fattigdom, se sig om efter nye Indtægtskilder. Som tidligere omtalt havde Beboerne i Frederikssund Ret til at benytte Kirken i Udesundby, men skulde stadig betale til Præsten i Slangerup. Det gjorde de ikke. Pastor Zwergius klagede da under 14. Oktober 1735 til Kancelliet over, at Frederikssunderne aldrig betalte, og paaberaabte sig Højesteretsdommen af 1666. Han vilde under normale Forhold ikke have søgt derpaa, siger han, men „Slangerup er et fattigt og øde Sted, formedelst den bedrøvelige Ildebrand, der har fortæret dens Velfærd og Bedste". Han foreslog derfor, at Frederikssund tilpligtedes at yde 60 Rgd. om Aaret. Men denne Sum var saa stor, at han intet opnaaede udover, at Kancelliet ved et nyt kgl. Reskript af 18. Novbr. 1735[102] bekræftede, at Frederikssund skulde betale, hvad Stiftsøvrigheden ogsaa havde indstillet, dog med den Bemærkning, at „Frederikssund bestaar af nogle ganske faa Gaarde".

1739 kom Zwergius igen og nedsatte nu sin Fordring til 20 Sletdaler om Aaret, men Sagen kom dengang ikke længere end til Stiftamtmanden, der intet gjorde for den.

Udesundby Kirke maatte imidlertid udvides. 1726 blev der opsat et Pulpitur, 12 Alen langt, $4^1/_2$ Alen bredt, over Fruentimmerstolene i Kirken (paa nordre Side) med en Bekostning af 50 Rgd., og der skaffedes derved 8 nye Stole[103]. Det gamle Pulpitur blev samtidig repareret. 1740 fik Fru Pauli endnu en Stol indrettet, og samme Aar blev Kirken malet indvendig.

Den 21. Maj 1743 besluttede Kirkebestyrelsen en Udvidelse af Kirken med en ny Fløj, som det Aaret før var udført paa Uvelse Kirke, og Frederikssunderne lovede gratis at køre Byggematerialerne fra Stranden op til Kirken. 1743 blev den ny Tilbygning da udført af Murermester Hans Engel i Farum, tidligere København, for 166 Rgd. 8 Sk. Tømrer- og Snedkerarbejdet udførtes for 116 Rgd. 80 Sk. af Snedker Jens Christensen, Farum. Smed Chr. Pedersen, Oppesundby, fik Smedearbejdet i Entreprise for 82 Rgd. $55^1/_2$ Sk. Blytækker og Glarmester hentedes i Hillerød. Der købtes 3800 dobbelte Flensborgsten og 8000 Mursten fra Lillerød samt 31,000 Tagsten. Kalken brændtes i Frederikssund. Pulpituret foran Prædikestolen fjernedes og opstilledes i den nye Fløj. Degnestolen flyttedes hen til de andre Stole. Gulvet i Koret omlagdes. Daabsstenene, som stod under Taarnet, optoges og for-

muredes i Koret. Det hele kostede 960 Rgd., hvoraf de andre Kirker betalte 260 Rgd. og Skolerne 700.

Fra Mikkelsdag 1744 udlejedes de nye Stole for 1 Rgd. for hver, hvad der et Par Aar efter forhøjedes til 2 Rgd. om Aaret.

1740 blev det gamle Pulpitur malet og 1746 det nye. De marmoreredes i Hvidt. Lofterne var blaa med røde Lister, Stolene i Kirken brune. Det sidste Aar blev ogsaa Altertavlen, der nu ikke findes mere, og som var paa 3 store Fyldinger, malet af Hans Nielsen i Ganløse.

Den 12. April 1745 indgav Zwergius paany sin Ansøgning og beklagede sig over, at kun faa i Frederikssund havde givet noget til Præsten i Slangerup. Hverken han eller hans Formænd som Sognepræster i Slangerup har, skriver han, „saa vidt mig er vitterligt, gjort det allerringeste Indpas i den Frederikssunds Indvaanere forundte Frihed, at lade sig betjene af Udesundby Præst". Heller ikke han „havde hverken Vilje eller Kræfter til at trætte om min Rettighed," men af Hensyn til Efterfølgerne i Embedet mente han at maatte have en Ordning.

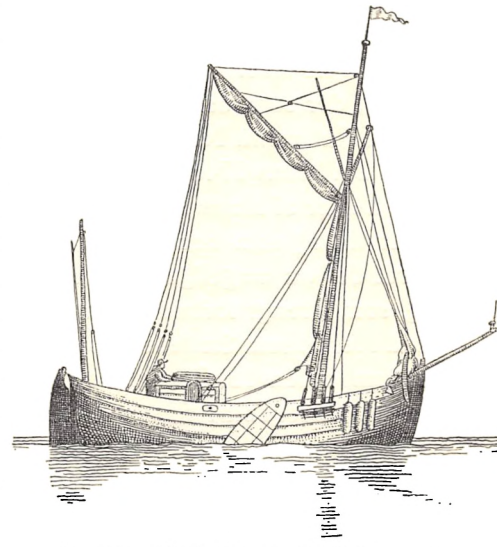

Det 17.—18. Aarhundredes Skibstyper: En Bojert.

Et kgl. Reskript af 22. April 1746[104] fastslog da, at Frederikssunderne skulde betale Slangerup Præst 20 Sletdaler om Aaret. Naar den daværende Præst i Udesundby blev forflyttet eller døde, skulde Beløbet udredes af Kaldet i Udesundby, hvilket skete fra 1752, da Pastor Lemming i Udesundby blev Præst i København. 1815 faldt Afgiften bort[105].

Hvad der 1746 slog Hovedet paa Sømmet, var Ønsket om at ophæve den Frihed for Frederikssunderne til Valg mellem Præsten i Udesundby og Præsten i Slangerup, som Reskriptet 1657 havde indført. Zwergius henviste til, at „en og anden" [Niels Gad], som Udesundby Præst havde irettesat, havde truet med at gaa til Slangerup Præst under An-

givelse af, at han var hans virkelige Sognepræst. Zwergius foreslog, at Frederikssunderne skulde betale deres Offer og stedse have Pligt til at forevise Udesundby Præst Seddel (Kvittering) for, at de havde betalt, hver Gang de skulde bruge Udesundby Præst. Dette vilde Stiftsøvrigheden dog ikke gaa med til, men gravede Zwergius' Forslag af 1739 om de 20 Sletdaler op igen.

Frederikssunds Borgere protesterede den 18. Novbr. 1746[106] mod den nye Afgift og beklagede sig over, at de ikke var blevet spurgt. Byfoged Hessel attesterede ogsaa, at de ikke kunde betale (!). Men det hjalp naturligvis ikke.

Den Sag, der som nævnt blev Løftestangen for den endelige Ordning, angik Købmand Niels Gad i Frederikssund, Søn af Byfoged Jon Gad. Den 21. Marts 1745 fik hans Husbestyrerinde, Anne Hansdatter Rugaard, Datter af Hans Andersen i Frederikssund, et Barn, som Gad var Fader til, og som han, der jo var cand. theol., selv døbte 3 Dage efter, fordi det var svageligt. Nu var der den 19. Marts kommet en Forordning, som strengt forbød Hjemmedaab, og der blev rejst Sag mod Gad med Hessel som Sættedommer. Byfoged Jon Gad levede jo endnu. Ved Dommen den 18. Oktbr. blev Niels Gad imidlertid frifundet, da den nævnte Forordning først var blevet tinglæst (kundgjort) i Slangerup den 12. April og derfor var Gad ukendt, da han overtraadte den. Dog paalagde Dommen Gad en Bøde af 4 Rgd. til nærmeste Hospital og 4 Rgd. til Justitskassen, fordi han ikke havde efterkommet et Paabud fra Præsten i Udesundby om at fremstille Barnet i Kirken. Gad og Anne Rugaard blev viet den 1. Maj og Barnet døbt i Kirken den 2. Maj. Vielsesbrev havde han skaffet allerede inden Barnets Fødsel.

Bispen og Stiftamtmanden appellerede Dommen til Landstinget, og dette idømte Gad en Bøde paa 120 Lod Sølv (60 Rgd.), deraf 20 for at holde Barnet fra Kirken trods Præstens Paabud og 100 for selv mod Forordningen af 19. Marts 1746 at have døbt det. Sagens Omkostninpaalagdes ham naturligvis ogsaa[107].

Øvrigheden tog derefter hans Købmandsgaard[108] i Frederikssund fra ham til Dækning af Omkostningerne og Bøderne, hvad der fyldte hans Sind med en Bitterhed, der varede hele Livet. Bispen og Stiftamtmanden havde dog været enige om, at Hessels Dom i Sagen ikke skulde appelleres, saafremt Gad vilde undlade at anlægge Sag mod Pastor Lemming. Det vilde han imidlertid ikke.

Mærkelig nok har denne dramatiske Hændelse ikke fæstet sig i

Traditionen, der derimod ved at fortælle, at Frederikssund'erne rev sig løs fra Forholdet til Slangerup Præst, fordi i 1730'erne nogle Børn døde, da de blev ført den lange Vej til Slangerup for at blive døbt. Denne Tradition er gammel. Da Kong Frederik V var død 1766, forlangte Slangerup, at Frederikssund skulde hjælpe med at ringe i Slangerup Kirke. Arbejdet hermed var nemlig temmelig byrdefuldt, fordi der skulde ringes i flere Uger. Frederikssund hjalp ogsaa Slangerup, men mente at gøre det frivilligt, hvorfor Slangerup mindede om, at Frederikssund hørte under Slangerup Kirke. Rigtignok havde Frederikssund'erne ikke været der i 60 Aar, indrømmedes det, ikke siden et spædt Barn var død paa Vejen til Slangerup Kirke[109].

Men denne Tradition har formentlig ikke Hold i Virkeligheden.

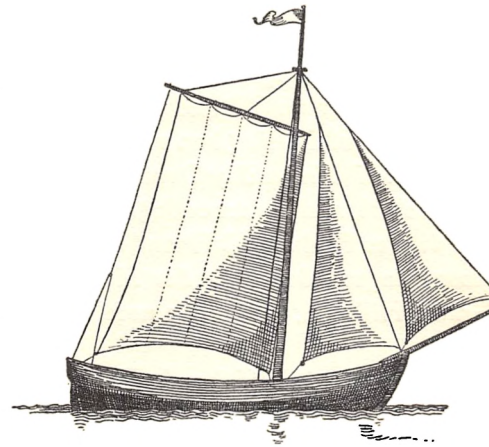

Det 17.—18. Aarhundredes Skibstyper: En Skude.

98. BYAREALET UDVIDES. Købmand Chr. Smith lejede efter Afhændelse af den Parcel, han købte 1749, en Plads paa vestre Side af Gaden af sin Svigerinde, Søren Rasmussens Enke, men da hun døde 1751, maatte han aflevere den til Arvingerne. Han fæstede derfor i Foraaret 1752 Lunebakke, det Areal paa Gadens nordre Side, der strakte sig fra Carsten Simonsens Plads hen mod Udesundby (det Areal, hvor bl. a. 1829 Torvet anlagdes). Han indhegnede den vestlige Fjerdedel med en Trærække og opførte her et lille Bindingsværkshus til en Tømmerplads. Smith havde 1749 fæstet en af Gaardene i Udesundby.

Købmændene Hagedorn og H. R. Lange protesterede imidlertid mod, at Smith benyttede Lunebakke, fordi Arealet ikke hørte med til Købstaden. Byfoged Hessel støttede Smith, idet han fremhævede, at alle — ogsaa Slangerup — havde Gavn af, at Lunebakke, der kun var en Grusbanke og derfor værdiløs for Bønderne, blev Oplagsplads.

De to Købmænd fik da Øjnene op og indgav et Andragende om, at Bakken maatte indlemmes i Byen. Det blev imidlertid ikke bevilget, og Smith maatte 7—8 Aar efter afstaa Pladsen igen, fordi Bønderne hævdede ikke at kunne undvære den til deres Avling.

Det var klart, at Frederikssund voksede. Hagedorn og Lange anfører 1752, at de Haandværkere, der kom til Byen, knebent nok kunde faa Plads og undertiden maatte rejse igen. Selv Haandværkere, der boede der, maatte undertiden flytte, fordi de ikke kunde finde Bolig. Byfogeden fremhævede, at der manglede Plads paa Havnen i Frederikssund, saa Skippere, som kom for at købe eller sælge, ofte maatte sejle igen uden Resultat, og da Nørager 1759 blev Byfoged, gik han straks ved sin Tiltrædelse i Brechen for en Udvidelse af Frederikssund. 1760 foreslog han ved direkte Henvendelse til Rentekammeret, at en Del af Udesundby Overdrev blev indlemmet i Købstaden, „da en og anden Haandværker endog havde maattet flytte bort". Der kunde derved vindes Plads til 10 Haandværkerhuse. Men Rentekammeret afslog Ansøgningen, der støttedes af Beboerne i Frederikssund. Amtmand Gram, Hillerød, erklærede nemlig, at Bønderne ikke kunde undvære Jorden.

Den 15. April 1761 havde Feldbereder Carsten Olsen Kruse fæstet et Stykke Jord ved Langes Kilde, men Øst for denne, altsaa udenfor Købstadgrænsen. Kruse havde ikke kunnet faa Bolig i Byen. Beboerne forbød ham imidlertid at drive Købstadnæring, men Kruse opnaaede da den 30. Marts 1762 at faa kgl. Skøde paa sin Jord (Matr. Nr. 18) mod at betale 1 Rgd. i Indfæstning og 1 Rgd. i aarlig Jordskyld samt 4 Mk. om Aaret til Bønderne[110] — i Lighed med, hvad der var bestemt for Carsten Simonsen 1737.

Andre Haandværkere havde dog stadig vanskeligt ved at skaffe sig Byggeplads, og da Tømrer Thomas Møller 1770 blev opsagt der, hvor han boede, fordi hans Vært, Købmand Ole Smith, Søn af Chr. Smith, vilde ombygge Huset til Købmandshandel, søgte Møller Rentekammeret om Tilladelse til at fæste et Stykke Jord ved Siden af Kruse. Amtmand Knuth i Hillerød gik med dertil, skønt Bønderne protesterede. Egentlig havde Skomager Jens Christensen Vibe ønsket at erhverve denne Byggeplads, men Sognefoged Anders Nielsen i Udesundby fik ham til at afstaa derfra ved at erklære, at han selv vilde bygge et Hus der. Ved Stiftamtets Resolution af 2. Juni 1770 og en Skelforretning den 13. December s. A. fik Møller Byggegrunden, men da han ogsaa anholdt

om Tilladelse til at drive Købstadnæring paa den, henviste Rentekammeret ham til Kancelliet, under hvilket dette Spørgsmaal hørte. Her turde man imidlertid ikke henvende sig.

Købmændene Jørgen Smith, Hagedorn og J. J. Fæster androg da Amtet om et Stykke Jord af Strandflasken, hele Resten hen til den lille Bæk, der fra Lunebjerg løb ud i Stranden, og fæstede[111] den 28. April 1771 hver en Byggegrund, saaledes at Byen nu var naaet hen til Landsbyen. Thomas Møller fik saaledes Matr. Nr. 19, Jørgen Smith Matr. Nr. 20—23, Hagedorn Matr. Nr. 24 og Fæster Nr. 25. Hver Grund var 34 Alen til Gaden. Disse Fæstemaal godkendtes ved Danske Kammers (Rentekammerets) Skrivelse af 17. Oktober 1772, og den 11. Nov. 1772 udstedte Byfoged Nørager Maalebreve, der samtidig betragtedes som Skøder. Ved at meddele Danske Kammer, at hele Strandflasken var blevet opmaalt 1749, fik man Kammeret til at betragte Kongebrevet 1749 som Bevilling paa Købstadret ogsaa for disse Grunde[112].

Møller købte 1773 Halvdelen af Matr. Nr. 18 og solgte samtidig Halvdelen af Nr. 19 til Jørgen Smith.

Da Ole Smith ingen Jord havde faaet, fordi han som „den unge" var holdt udenfor, befalede Stiftamtmanden ved Skrivelse af 23. Maj 1773, at han skulde have Halvdelen af Fæsters Parcel, og Byfogeden gav da den 20. April 1774 Ole Smith Skøde paa Nr. 25—26 og Fæster Skøde paa Nr. 27, saaledes at disse Parceller hver blev 36 Alen til Gaden, et Maal, der langt tilbage i Købstædernes Historie synes at have været Normen for en Hus-Byggegrunds Størrelse.

Ved Danske Kammers Skrivelse af 17. Oktober 1772 var Grundene, der oprindelig kostede 1 Rgd. i Indfæstning hver og 1 Rgd. i Landgilde om Aaret, blevet fritaget for Afgiften, fordi Strandflasken tidligere havde været værdiløs.

Derimod maatte Parcelejerne hvert Aar betale 4 Mk. hver til Bønderne i Udesundby.

Skønt Bønderne blev tvungen til at deltage i Skelforretningen den 13. December 1770, gjorde de dog Obstruktion mod den fremstormende Købstad, og paa Sognefogeden, Anders Nielsens, Initiativ fik de Klokkeren, Anders Andersen, til 1770 at fæste en Grund her og Aaret efter at opføre et Fæstehus paa Flaskens højeste Punkt for derved at standse Bebyggelsen. Huset var 4 Fag og kilede sig ind mellem de Grunde, som Købmændene fæstede 1771, saaledes at Fæsters Grund laa mellem Huset og Bækken. Fæster købte Huset af Klokkeren for 80

Rgd. og fik saaledes en Plads paa 70 Alen til Gaden. Da han havde dobbelt saa meget som de andre, maatte han som nævnt afstaa det halve til Ole Smith, som betalte ham 40 Rgd., Halvdelen af Købesummen for Klokkerens Hus, derfor[113].

Mellem Vejen og Stranden var disse Grunde paa Strandflasken kun 46 Alen dybe, og ved Højvande oversvømmedes de ganske, hvorfor Køberne fik Lov til at fylde op ud i Stranden, saa meget de vilde. Men det kostede adskilligt.

Byens Grænse mod Udesundby gik nu ved Landsbyens Udkant. Skellet var den lille Bæk.

Den 25. Marts 1773 fæstede Købmand Jørgen Smith Gaarden Nr. 6 i Udesundby (senere kaldet „Marielyst") ved at købe Fæsteren, den forarmede Morten Hansen, ud. Den 27. Sept. 1773 overtog Broderen Ole Smith sin Faders Gaard Nr. 16 („Frederikslund").

Paa denne Maade skaffede Frederikssund sig efterhaanden Luft.

Ogsaa paa den nordre Side af Gaden skød Byen sine Grænser frem, idet Konsumtionsforpagterne (samtlige Købmænd) 1767 for 3 Mk. om Aaret lejede et Stykke Jord af Bønderne lige overfor Matr. 18—20, idet Bygrænsen skubbedes frem foran (Øst for) dette Stykke, der var 64 Alen til Gaden. Man havde allerede da planlagt at lægge Torv og Markedsplads her, hvor foreløbig Konsumtionsboden og Øster Port blev opført[114].

Købmand Ole Smith købte 1770 Grundtvigs Hus for at begynde den Ombygning, som havde kastet Thomas Møller ud i den Aktion, der nu havde ført til Byens Udvidelse. 1776 købte Ole Smith ogsaa Carsten Simonsen Schjødts Gaard. Smiths Gaard er som nævnt Matr. Nr. 37 a.

Den 25. Juni 1783 fik Gaardmand Niels Pedersen i Udesundby kgl. Bevilling[115] paa Købstadret til et Hus paa den nordre Side af Vejen fra Udesundby til Frederikssund ved Bækken fra Lunebjerg (Matr. Nr. 28 og 29 paa Kortet S. 141). Huset, der var 64 Alen til Gaden, indlemmedes altsaa i Frederikssund. Købstaden havde dermed ligesom besat Indkørselen til Byen, idet Grundene paa Strandflasken, der udgjorde hele Vejens Sydside, var indlemmet 1771. Vejens Nordside fra Huset til Konsumtionsboden overfor Matr. Nr. 18—20 var 109 Alen og stødte op til Udesundby Marker, skilt derfra ved et Stendige. Mellem Konsumtionsboden og Købmand Ole Smiths Gaard (Matr. Nr. 37 a) laa den Plads, som Konsumtionsforpagterne 1767 havde lejet

af Bønderne. Arealet fra Konsumtionsboden til Ole Smiths Gaard var 102 Alen langs Gaden og indhegnet med et Plankeværk; bag Plankeværket var Pladsen skilt fra Bøndernes Mark ved et Stendige.

Gaardmand Niels Pedersen solgte $^{13}/_{9}$ 1783 sit Hus til Værthusholder, Undermaaler Niels Mogensen Sejrø i Frederikssund, og da Mogensen tilbød at bygge en ny Konsumtionsbod ved N. Pedersens Hus, nedlagdes den gamle 1786, og Øster Port flyttedes frem til den ny Konsumtionsbod ved N. Mogensens Hus, saaledes at Porten nu stod ud til Udesund-

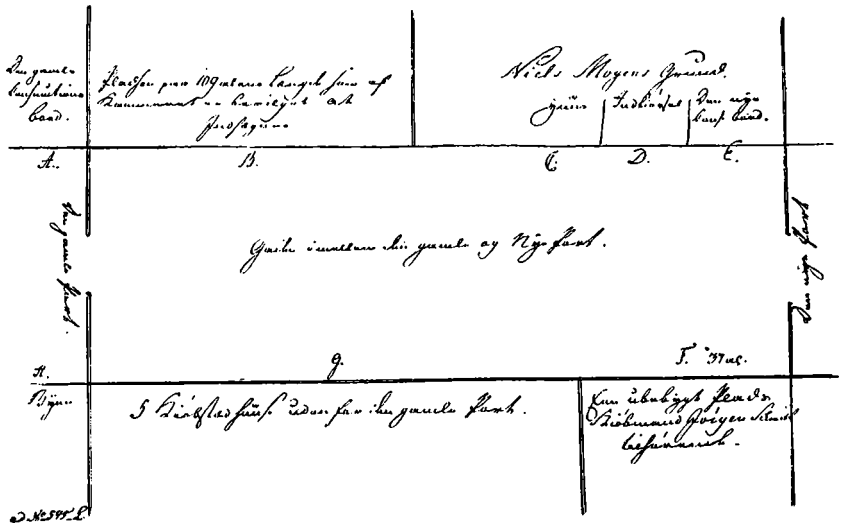

Den nye Øster Port 1786.
Skitse af Konsumtionsforvalter L. S. Fanøe.

Den ny og den gamle Port er begge antydet. A. Den gamle Konsumtionsbod. B. Pladsen paa 109 Alens Længde. C. N. Mogensens Hus. D. Indkørsel. E. Den nye Konsumtionsbod. F. En ubebygget Plads (37 Alen), Købmand Jørgen Smith tilhørende. G. 5 Købstadhuse udenfor den gamle Port. H. Byen.

by Gade (Københavnsvejen). Staten byggede et 4 Alen højt Plankeværk fra N. Mogensens Hus langs Vejens Nordside til den gamle Konsumtionsbod, og dermed var Vejen og hele Strandflasken „bragt indenfor Porten". Samtidig opførte Staten et nyt Plankeværk fra den gamle Konsumtionsbod til Ole Smiths Gaard. Dog paalagdes Vedligeholdelsen deraf Byen, som imidlertid saaledes slap for Anlæg af de to Plankeværker[116].

Ved Udskiftningen af Udesundby 1782 henlagdes Skyllebakken til Jørgen Smiths Gaard[117], og han indlemmede den uden Hjemmel i sin Ejendom i Købstaden, Matr. Nr. 44. Bøndernes Svin var ofte fra Skyllebakken løbet ned paa Frederikssunds Gader.

Allerede inden Udskiftningen 1782 var der, som det fremgaar af Udskiftningskortet, „bag Skyllebakken" opført de to første Skyllebakkehuse (Matr. Nr. 51—53 og 56—57), der byggedes paa Færgevejens østlige Side, som det synes til Købmændenes Karle. I Langes Vænge havde han et Hus tæt indenfor Indkørselen til Vænget. Senere er Vejen flyttet fra Stranden op paa Bakken, saa den nu gaar Øst om Husene. Disse nævnes aldrig, heller ikke i Folketællingerne eller Kirkebogen, og flere end de to var der vist ikke før Branden 1805. I Matriklen blev Skyllebakkehusene overhovedet ikke optaget før den nugældende Matrikel af 1844. Ingen har tillagt denne Stump Strandbred nogen Værdi. Den hørte ligesom Skyllebakken officielt til Udesundby indtil den store Indlemmelse 1867.

32. KAPITEL. FESTEN FOR KRONPRINSENS FØDSEL

99. BYEN FAAR ET VAABEN. Det nye Bysamfund fik en sikkert kærkommen Lejlighed til at kappes med Slangerup og de andre gamle Byer ved Højtideligholdelsen af Festen for Kronprins Christians Fødsel 1749. Denne Fest blev gennemført med megen Kraft, næsten ubændigt, og det findes under disse Forhold ikke unaturligt, at et Referat fra den lille Plads har fundet Vej til det nystartede Blad „Københavnske Danske Posttidenders" („Berlingske Tidendes") Spalter, hvor der i Nr. 24 findes følgende Beskrivelse af „Frederikssunds allerunderdanigste Glædes Bevisning over Nordens Lyksalighed ved vor Dyrebareste Cron-Prinz Christians højstforønskede Fødsel."

Kongens første Søn var død, og Landet havde 1749 kun Prinsesser. Referatet fremtræder derfor under Motto:

Seent og silde
saa dog vilde.

Iøvrigt hedder det ordret:

„De 4 forenede Køb- og Handelsmænd i Frederikssund, Carl Plum, Chr. Smith, Thomas Hagedorn og Poul Lemming af Frederikssund, som Kongens liden Zoar [Smykkesten], skulde og efter skyldigst Underdanighed lade se sin Glæde med andre glade Undersaatter og derfor udsendte Anno 1749 den 21. Februar en sirlig pyntet kgl. Krone, som blev holden, i Marechals Sted, af en dertil ordineret Person, og blev i

en Paradevogn, bespændt med hvide Heste i Stads, samt Kusk og Lakaj med behørig Liberi, omkørt paa Byens Gade, da enhver dertil blev indkaldet at møde for i Underdanighed at anhøre den til enhver af Borgerskabet gjorte Opmuntringstale til eenstemmig Glæde saa vel som og den derpaa følgende Invitation til at møde udi Thomas Hagedorns Hus den 24. dato a. c. for der i fælles og underdanig Glæde som med let Hjerte at celebrere [højtideligholde] vor allernaadigste Kronprins Christians Fødselsfest, saavel som at anhøre en grundig, vellærd og ziirlig Tale, holden af Hr. Hans Lemming, Sognepræst til Ude- og Oppesundby, som og derefter at lade sig fornøje med et til samme Tid anrettet Maaltid.

Samme Dato [21. Febr.] blev *et Kompagni af Borgerskabet* udtaget og til Stadskaptajn [Købmand] Niels Gad udvalgt, da *Hovedvagten* blev hos ham i hans iboende Gaard, hvorfra Morgen og Aften blev givet Vagtskud.

Da Dagen nu frembrød den 24. Febr., skete Paraden paa følgende Maade:

Kl. 8 om Morgenen blev Stadstambour udsendt for at slaa Alarm paa Byens Gade, da Løjtnant [Maler] Niels Bøtker med de ved Kompagniet staaende *8 Livskytter* straks compareredе [kom til Stede], og Fændriken, [Købmandskarl] Niels Waagensen, blev overleveret *Stadens Fane* under samme Vagt af Livskytter.

> Stadens Fane præsenterede F 5tus med kgl. Krone over paa hver Side, hvorunder stod *Byens Vartegn*, som var en forgyldt Falk, og et C. udi hvert Hjørne og betyder vor naadigste Kronprins Christian, som alt var bestukket med ziirligt Guldbaand og Brokade. Fanen i sig selv var hvid, 4re og en halv Alen lang og 3 Alen dyb.

Saasnart Fændriken annammede Fanen, saluterede Livskytterne med 3de Salver, hvorpaa tvende Skildvagter for Stadens Fane blev kommanderet, og forblev Fanen saaledes i Kaptajnens Gaard til Kl. 11, da den i følgende Orden til *Alarmpladsen* blev udført:

1. Kaptajnen i fuld Mondur.
2. Fændriken med udslagen Fane.
3. Trende Trompetere og tvende Hoboister*).
4. De 8 Livskytter.
5. Løjtnanten.

*) Hautbois, en fransk Skalmeje.

Og da de under flyvende Fane og klingende Spil til Hovedvagten var ankommet og havde sat sig, saluterede Livskytterne efter Kommando med 3de Salver, og de øvrige af Kompagniet svarede med en Salve.

Officererne distinguerede sig med brede Sølvtresser om Hatten og Guldbrokades Kokarder. Livskytterne havde brede Perletresser om Hatten og røde Kokarder af franske Baand.

Kl. 9 samledes det hele Kompagni, som bestod af 28 Mand, efter at Alarm anden Gang var slagen, og blev opstillet under Gevær, da Tambouren og Trompeterne alternerede *Stadens March* at musicere.

Kl. 10 blev 2de Pauker opstillet midt paa *Paradepladsen*, hvorhos blev kommanderet 4 Skildvagter, som skulde salutere det anmarcherende Kompagni.

Kl. 11, som før er meldt, blev Stadens Fane i anførte Orden til Alarmpladsen udført, da dernæst straks blev slagen af Tambouren, blæst af Trompetere til Alarm, hvorpaa de 4 Traktører mødte i fuldt Gevær og Stads med røde og hvide Kokarder i Hattene og vedhængende røde og hvide Portepeer i Kaarderne, alle ens klædt, hvilkes Ankomst blev af Livskytterne med en Salve saluteret.

Derpaa eksercerede Kompagniet, og Trompeteren blæste 3de Gange til March.

Kl. 12 begyndte med alle Klokker at ringe og kime 3de Gange alternativt, som kontinuerede næsten 2 Timer, da Paraden imidlertid til Paradepladsen skete under flyvende Fane og klingende Spil saa og Trompeters og Paukers Lyd fra Hovedvagten i følgende Orden:

1. Kaptajnen.
2. Fanen.
3. Trompeterne og Musikanterne.
4. Livskytterne.
5. De 4 Traktører.
6. Løjtnanten.
7. Trommeslagerne.
8. De øvrige af Kompagniet.

Hernæst, saa snart Kompagniet begyndte at marchere, blev en kgl. Krone udbaaren og opstillet paa Paradepladsen det anmarcherende Kompagni i Møde, da der paa hver Side af Kronen præsenterede sig 2 smaa Pager, ensklædt i grønne Klæder i gallonerede Hatte med røde Kokarder, lige store, holdende i hver Haand et med Guldbaand og

andre Zirater beprydet Scepter og forgyldte Æble, da det hele Kompani saluterede med fuldt Laug samme Krone og i allerunderdanig Hensigt marcherede den forbi og satte sig.

Hvorpaa Stadens Byfoged, Sr. Hessel, gjorde Plads for samme Krone med de 2de forhen nævnte smaa Pager midt i Kompagniet næst efter Livskytterne, da Byfogden i lige underdanig Hensigt efterfulgte og derefter de fire Traktører etc. i forhen anførte Orden fra Paradepladsen, da Marchen blev fortsat under flyvende Fane og klingende Spil, Trompeters og Paukers Lyd gennem Byens reale [Hoved-] Gade. Og saa snart den kgl. Krone saavel som Kompagniet ved hver Ende af Byen vendte tilbage igen, blev saluteret med fuldt Laug. Ligeledes blev og fyret for Hovedvagten, da Kompagniet marcherede den forbi.

Saa snart Kompagniet marcherede fra *Paradepladsen*, udførte Sangkoret, som havde Sæde lige for Paradepladsen paa Hagedorns Altan, følgende Takkearia:

Hav Tak, o Gode Gud!
Skal vi Dig sjunge ud
for vor dyre Monarch Kong Frederik.
Du gav vort Land,
hver Dannemand
en naadig Kronprins Christian.

Gud glæd paa denne Jord
ved dette lille Noor
vor allernaadigste Kong Frederik.
Ved en Pokal
vi raabe skal
Vivat, Vivat foruden Tal.*)

Da foran anførte Parademarch havde Ende, begyndte Sangkoret, saavel som alle Musikanter, samme Aria at repetere, da den kgl. Krone blev forflyttet ind i Thomas Hagedorns store Sal og der for *første Klasses Inviterede* opstillet tillige med forhen anførte tvende smaa Pager, som blev efterfulgt af Byfoged Sr. Hessel og de 4 Traktører, hvilken Ceremoni blev saluteret af 3de Salver af Livskytterne, da enhver med allerdybest underdanig Hensigt fra denne præsenterede Krone henvendte sine Øjne og Sind til Gud med Tak for den kronede Mand, som af Gud dem nu var given, sc. Kronprins Christian.

Derpaa blev Kompagniet kommanderet at slaa 2de Linjer paa

*) Vers 3—6 udelades.

Paradepladsen og bag ved den Paukerne og endelig alle Poster bag Linjerne besat med Skildvagter, paa det ingen Passage kunde ske gennem Paraden, at ingen Uorden eller Glædeshinder skulde hændes.

Derefter blev præambuleret [spillet Forspil] af Hoboisterne, Violinerne og Bassisten til følgende Opmuntringsaria, som Sangkoret udførte:

Alle Hjerter, eder fryder denne glædelige Dag,
Alle Tunger Bønner yder til vor Prinses Velbehag,
Alle Stænder Bønner sender til vor Gud i Ydmyghed,
Byens Lemmer, ej forglemmer eders Tak i Skyldighed.*)

Derefter marcherede Livskytterne ud af Linjen tilsammen efter Kommando og gav Signal ved en Salve til forestaaende Oration, som blev holden udi Hagedorns Sal for *første Klasses Inviterede.*

Borgerskabet var fordelt i 2de Klasser og hver Klasse sit Paradehus.

Derefter forføjede Musiken sig derind for at opvarte ved Orationen, og var Indgangssalmen Nr. 507 af Hr. Pontoppidans Salmebog: „Det Billed, Øvrigheden bær . . . . "

Dernæst blev sungen: „Christe, lad din ædle Fred" etc.

Hvorefter *Sognepræst Hr. Hans Lemming* holdt en opbyggelig Tale over Apostelen Paulis Ord Rom. 12. 15: I skulde glæde jer med de glade.

Da han, efter at samme Ord var forklarede, deraf tog Anledning til at opmuntre de Forsamlede til paa en sømmelig og sande Christne anstændig Maade at glæde sig med hverandre over den Guds store Naade, som ved vor naadigste Kronprins's saa højst forønskede Fødsel er bevist saavel det høje kgl. Hus som og disse Tvillingrigers Undersaatter.

Samme Tale blev sluttet med hjerteligt Ønske og Bøn ej alene for vor dyrebare Kronprins, men endog for det ganske kgl. Hus, hvortil enhver lagde sit Amen.

Derpaa begyndte Musiken at musicere til Slutning, da der tillige af Sangkoret blev sunget de 8te første Vers af den Salme i Hr. Brodersens Salmebog p. 33: „Lad dit Rige allevegne bredes ud" etc.

Hvorefter Paukerne blev rørt, Trompet blæst og en tredobbelt Takkeløsning blev givet af Livskytterne, som det øvrige af Kompagniet med en Salve besvarede.

Der forføjede baade Vokal- og Instrumentalmusiken sig til sine forrige Steder, hvor følgende Aria blev vexelvis udført:

*) Vers 2—5 udelades.

Alle Hjerter, eder glæder denne store Glædesdag!
Alle Tunger sjunger, kvæder til vor Herres Velbehag,
Alle Sjæle, ingen dvæle, agter paa, hvad os er sket.
At i Naade os til Baade Herren haver til os set.*)

Imidlertid blev Vinskænken fremsat midt ud for Livskytterne paa Paradepladsen for ved Fanen. Da rykkede Paukerne ind under Fanen og havde en Trompet ved hver Side. Samme Tid blev Vinskænken opsat ind i Stuen og Salen for 1ste Klasse, da derfra afgik en Raket, som gav Anledning til den høje *Skaaledrikning* for de høje Herskaber med Vivatering og Fyring, hvornæst Livskytterne gav et Signal med fuldt Laug, og Musiken samtlig følgende Skaalaria begyndte:

Nu er det Tid, vi skal med Glædskabs Løsens store Knald
iskænke vores Frydpokal og Skaaler fange an.
Lev vel Prins Christian! Vort Vivat højt skal klinge,
hver norsk og dansk skal springe
af Glæde stor paa Rigets Jord og bringe Herren Takkeord.
For Gud har hørt al Landets Bøn
og givet os en ønsket Søn,
en Søn af Kongestand,
Vivat Prins Christian!

Da Verset næsten var ude, kommanderede Kaptajnen Livskytterne at marchere til Vinskænken at drikke Skaalen for vor naadigste Kronprins Christian under svingende Fane, Trompeters og Paukers Lyd. Da de øvrige af Kompagniet for dem fyrede. Hvorpaa de samtlige inviterede samme høje Skaal i Huset besvarede. Da Livskytterne for dem fyrede med samme Ceremoni.

Derefter creperede anden Raket, som af Huset blev udkastet.

Efter saa lang Pause begyndte Vokal- og Instrumentalmusiken 2det Vers.

Vi gratulere dog vor Kong 5te Frederik.
Med Naaden Du af Himlen fik at se
nu Kronprinsen oprejst af Støv igen.
Til Lykke Tvillingrige og Land.
Hav Tak, o Gud, for sligt et Bud, som kom fra Kongehuset ud.
Nu er det fuldt 3 Hundred Aar,
Din Stamme her regeret har.
Frisk op med fuld Musik,
Vivat Kong Frederik!

*) Vers 2—5 udelades.

Her skete ligeledes, som ved 1ste Vers er meldt, at Livskytterne drak Skaalen ud paa Paradepladsen, da det øvrige af Kompagniet gav Salve, og første Klasse besvarede Skaalen under Salve af Livskytterne, samt svingende Fane og Paukers Lyd. Da en Raket udsteg af Vinduet, endte hvert Vivat, hvorefter begyndtes.*)

Dette Vivat skete som de andre trende under svingende Fane med Trompeters og Paukers Lyd samt Fyring, som før er meldt. Hvornæst det 1ste Vers af samme Aria, som indeholder et Vivat for vor naadigste Kronprins Christian, blev af Musiken repeteret, saa at med samme Skaal, som Vivateringen begyndte, endtes den og.

Dernæst blev en douce Aria udført af Instrumentisterne og dernæst en Del velklingende Koncerter og andre Arier. Medens The og Kaffe blev frembaaren og drukken, blev følgende Aria af Vokal- og Instrumentalmusiken musiceret:

O, velsignet Naadedag,
da vor store Længselssag
kom, som alle haabede,
med en stor Velsignelse.**)

Imidlertid marcherede Kompagniet og gav først en Salve, i den Orden, som meldt er, tilbage til *anden Klasses Paradehus* hos Carl Plum, da Vinskænken blev opsat udenfor Huset, hvor hele Kompagniet undtagen Livskytterne, som fyrede, uddrak de foran anførte 5 høje Skaaler, da følgende Skaalaria blev udført.***)

Dernæst blev første Vers af denne Aria repeteret af Musiken, som indeholdt vor naadigste Kronprins Christians Skaal, og ved denne Skaal begyndtes og endtes Skaaledrikningen.

Dernæst traadte *Byfogeden* frem og formanede Borgerskabet til Enighed i denne glædelige Festens højtidelige Celebration, hvorpaa Kompagniet marcherede til Hovedvagten og gav fuld Salve, hvor imidlertid den kgl. Krone for Hovedvagten blev hensendt, da Kaptajnen hos den kompareredе og anhørte en Invitation til Officerstaflet i 1ste Klasses Paradehus.

Derpaa nedlagde Kompagniet Gevær, og Fanen over Hovedvagten blev udhængt, hvorefter Kaptajnen kommanderede Livskytterne med draget Sidegevær at marchere til Paradehuset, da der straks af Trompe-

*) 2 Vers udelades.
**) Vers 2—18 udelades.
***) Udelades, er 4 Vers.

ter blev blæst og Paukerne slagen til *Officerstaffel*, hvortil Kaptajnen inviterede Løjtnanten, Fændriken og de 8 Livskytter.

Over Taflet blev erindret allernaadigst [ɔ: allerunderdanigst] de kgl. Herskabers dyrebare Skaaler under Trompeters og Paukers Lyd.

Da dette Taffel havde Ende, blev blæst 3de Gange til *inviterede fornemme Gæsters Taffel*, og Livskytterne gav dertil Signal ved trende Salver. Iligemaade fyrede Livskytterne ved hver Skaals Erindring for de kgl. Herskaber over Tatlet med 5 Salver.

Da Kaptajnen ogsaa med en kort Tale og Ceremoni, staaende midt for Taflet, forsikrede de glade Undersaatter om kgl. Naade og Mildhed ved hver Skaals Erindring.

Dernæst blev over Taflet Vers, som til den høje Fest var komponeret, oplæst og uddelt.

Endelig endte Taflet med en tredobbelt Salve af Livskytterne.

Da Aftenen angik, blev Byen overalt med Lys udi Vinduerne illumineret.

Kort derefter blev Livskytterne kommanderet at trække op og med Sidegevær for første Klasse inviterede inde i Salen at eksercere, da den første Skaalaria af Musikanterne blev udført, hvorpaa de under Paukers og Trompeters Lyd allerunderdanigst erindrede de kgl. Herskabers Skaaler. Da det blev besvaret med Raketter, hvornæst blev hørt mange liflige og velklingende Koncerter, Marcher, Arier af Instrumentisterne, og imellem lod Vokalisterne sig høre ved at repetere de af Altanen forhen musicerede 3 Arier, som Musikanterne istemmede.

Og forblev saa Livskytterne i Paradehuset, at naar nogen af de *Inviterede* forlod Forsamlingen, de da kunde trække ud paa Paradepladsen og for dem med draget Sidegevær præsentere.

Da saaledes denne Dags Glæde kontinuerede til henimod Dag.

Derefter tog Kaptajnen med sine Livskytter Afsked og marcherede hen til enhver især af de 4 Traktører, hvor de maatte eksercere med draget Sidegevær. Kaptajnen gjorde og en kort Taksigelsestale for beviste Traktement med Undskyldning, ifald noget hos ham eller hans ueksercerede Folk var at erindre.

Kl. 8 om Morgenen derefter blev Tambouren kommanderet at slaa Alarm, hvorpaa Livskytterne straks komparerede. Da Stadens Fane blev udhentet af Fændriken af Hovedvagten til Alarmpladsen, hvor der for den blev fyret 3 Gange, og Stadens March alterneret af Trom-

peterne og Tambouren, som gik for sig i forhen anførte Orden lige til Paradehuset, hvor der blev givet 3 Salver. Da Traktør Hagedorn frembragte en Pokal til Kaptajnen, dernæst Løjtnanten, Fændrik, Adjudant og de 8 Livskytter, som drak Traktørernes Skaal og derefter marcherede til den anden Traktør, Smith, derfra til tredje Traktør, Lemming, og endelig blev Marchen fortsat til fjerde Traktør, Plum, hvilke ligeledes som første Traktør Kompagniet akkommoderede [sluttede sig til].

Derefter marcherede Kompagniet til Hovedvagten, gav en Salve, nedlagde Geværet og udhængte Stadens Fane.

Imidlertid blev Kaptajnen og de øvrige Officerer med samtlige Livskytter igen inviteret til *Taffel* i Paradehuset, hvor og de fleste af den første Dags Gæster var inviterede og tilstede.

Kl. 3 Eftermiddag drog Kompagniet op, ligesom den første Dag, og gav 5 Salver for de kgl. Skaaler over Taflet. Endelig stod begge Fløjmændene for Livskytterne [Købmandskarl] O. Viborg og [Farversvend] L. Drachardt, Vagt i Salen i fuldt Gevær, medens Kaptajnen sad med de andre Gæster til Taffels, hvorpaa, da Taflet havde Ende, skete Valet-Salve [Afskedssalve] af Livskytterne.

Da alle Vagterne blev ophævet, og *Officerstaflet* begyndte, hvor alle Livskytter herligen blev trakteret.

Saaledes kontinuerede anden Dags Glæde til langt ud paa Natten, da enhver efter eget Behag absenterede sig.

Og endte denne Glædesfest uden al Glædes Hinder og Uorden, hvorpaa en Del Raketter blev løsnede, og enhver gik til sit."

For en moderne Læser er det paafaldende at iagttage den religiøse Inderlighed, ganske mindende om Offerhandlingerne i en hedensk Gudstjeneste, hvormed en Fest som denne blev fejret endnu i det 18de Aarhundrede. End ikke Gudebilledet — den kgl. Krone, der førtes i Spidsen af Festoptoget — manglede. Ogsaa andre Træk springer i Øjnene, og deriblandt ikke mindst den Hengivenhed, hvormed Tvillingriget Norge optages i den patriotiske Glæde over Fædrelandet. Dette Træk fra en lille Afkrog af Landet taler højt om, hvor fremskudt en Stilling Norge dengang indtog i det danske Folks Bevidsthed, saa langt fra et Bilands eller et Lydlands beskedne Plads.

Referatet har en særlig Interesse, fordi det aabenbart bringer Meddelelse om Oprindelsen til Byens Vaaben. Senere blev dette glemt igen. Omtrent 100 Aar efter dukkede det op i sin nuværende Form, men med andre Farver end i 1749.

33. KAPITEL. FREDERIKSSUNDS SELVSTÆNDIGHED

100. KOMMUNALE OPGAVER. Da Frederikssund begyndte at vokse, fik det efterhaanden i sin Forvaltning Behov for større Selvstændighed i Forholdet til Slangerup.

Tidligst blev der naturligvis Trang til en Politimester, og allerede 1735 nævnes Aksel Pedersen Schiøtt († 1742), Søn af Skovrideren i Jørlunde og gift med Ole Pedersen Jordhøjs Datter, Maren, som „havende Opsigt med Politiet". Han havde i adskillige Aar været Kromand i Kregme for Søren Rasmussen, der jo var hans Svoger. Da Præsten i Udesundby 1737 klagede over, at Frederikssund handlede om Søndagen — det første Tegn paa Opgang —, stadfæstede Stiftamtmanden Aksel Pedersens Hverv som Politimester.

Man havde tidligt udset sig et Torv. Pladsen mellem Gadelinjen og Facaden af Matr. Nr. 39 skulde bruges dertil. Nabohuset sprang dengang frem i Gaden foran Huset paa Nr. 39, saa der blev en Plads paa $41^1/_2$ Alens Længde og i nordre Ende $14^3/_4$ Alen bred, smallere i søndre Ende — et beskedent Torv.

Bager Thomas Sørensen, der ejede Matr. Nr. 39, søgte 1752 Stiftamtet om Tilladelse til at indtage Pladsen i sin Ejendom. Før den Tid havde først Søren Rasmussen og dernæst Jørgen Smith brugt den til Tømmeroplag. Pladsen henlaa senere en Tid som „det slemmeste Morads". „I Frederikssund er det nogle Steder mest brugeligt, at Gaden anvendes til Mødding", hedder det paa dette Tidspunkt. Men da den følgende Ejer, Skomager Gudmand Rasmussen Gielstrup, der den 9. Dec. 1752 havde købt Thomas Bagers Ejendom, ansøgte paany, bevilgede Stiftamtmanden Andragendet ved Skrivelse af 9. Marts 1753.

Købmændene hævdede vel, at Sprøjtehuset skulde ligge der. Men Stiftamtmand Skeel bevilgede Skomageren Pladsen med den Bemærkning, at Frederikssund'erne blot skulde købe Sprøjten, saa fik de nok et Sprøjtehus. 1759 købtes Huset af Lars Christensen Schiøt, der 1756 havde overtaget Bielidt*) og forlod det paa Grund af den strenge Brændevinsskat i Forordn. af 1. Febr. 1757. Han fik endelig 1763 Lov af Borgerne til at bygge et Hus foran sit eget, helt ud til Gadelinjen. Torvet var altsaa opgivet.

*) Rasmus Hansen Lange overdrog 1752 Bielidt til Anders Hansen Rugaard, der Aaret efter solgte det til en Fætter, Anders Larsen Rugaard, som Paaske 1756 afstod det til en Bryggersvend fra København, Lars Christensen Schiøt, der 27. Februar 1765 forpagtede Kroen ud til Villum Nilausen. Denne fik Bevilling 1778 og Sønnen Jens Villumsen 1791.

1753 fik Frederikssund en Rodemester[118], der dog — det blev Maler Niels Bøtker — formelt var Fuldmægtig hos Kæmneren i Slangerup. Vistnok ogsaa fra dette Aar blev 2 Takserborgere altid valgt i Frederikssund.

Et afgørende Fremskridt, økonomisk og ikke mindst i Retning af Selvstændighed, var det, at Ladestedet ved kgl. Reskript[119] af 21. Marts 1749 fik Ret til at afholde to Markeder om Aaret: St. Olafsdag (29. Juli) med Kramvarer og 10. November med Kram og Heste. Endnu i Ansøgningen herom, hvori ogsaa udtales Ønske om et Marked Tirsdag i Fasten med Heste og Kvæg, angives, at Stedet „bestaar kun af 4 Familier og nogle Fiskere".

Men det saas, at en Købstad nu fæstnede sig paa Stedet, paa samme Maade som, da Slangerup netop 500 Aar forinden fødtes af sit Torv.

Samtidig blev der imidlertid fra anden Side sat et Angreb ind paa Frederikssund.

1752 døde Anders Hansen Rugaards Hustru i „Bielidt", og Birkefogeden i Frederiksborg skyndte sig at registrere Boet. Byfogeden i Slangerup hævdede imidlertid, at „Bielidt" hørte under Frederikssund, og at Boet derfor tilkom ham. Men heraf tog Regimentsskriver Dahlstrøm i Hillerød Anledning til at paastaa, at hele Frederikssund hørte under Amtet, og han androg Kancelliet om, at det maatte blive lagt ind under Rytterdistriktet, da Frederikssund ingen Købstadprivilegier havde. Regimentsskriveren skyndte sig 20.—21. Februar 1753 at opmaale Byen for at vise, at den kun var nogle Huse uden Jord paa Udesundby Overdrev — 5 Gaarde med 12 Huse og 20 Famllier.

Juridisk set havde Regimentsskriveren Ret, hvad Overprokurør Stampe, der fik Sagen til Erklæring, ogsaa udtalte. Men Stiftamtmanden, der støttede en modsat Opfattelse derpaa, at Frederikssund dog var nævnt i Forordningen om Købstæderne af 16. Jan. 1682, fik Sagen afgjort til Fordel for Frederikssund ved at paapege, at Stedet vilde forsvinde, saafremt det skulde berøves Købstadnæringen. Heri fik han Medhold hos Stampe, og Kancelliet dekreterede[120], at Frederikssund skulde blive under Slangerup og Byfogeden have Boet fra „Bielidt".

Allerede den 30. September 1747 kunde Byfogeden indberette til Stiftamtmanden, at Frederikssund havde bestilt en Sprøjte og ansat en Vægter [Peter Mikkelsen]. Sprøjten kom dog først 10 Aar senere.

Paa Slangerup Raadstuesamling den 3. Januar 1756 erklærede Frederikssund, at det selv vilde anskaffe en Sprøjte, og den 29. Januar s. A.

afholdtes en Raadstuesamling alene for Frederikssund, vistnok den første, Frederikssund'erne afholdt alene. Her tilbød Apollone Rasmusdatter Lange (1757 gift Balslev) at laane Byen Penge til en Sprøjte mod, at hver Ejer og Lejer betalte 8 Sk. pr. Fag Hus til Gaden og 3 Sk. pr. Fag til Gaarden. Den 12. Marts udsaa man en Plads ved Kilden til Sprøjtehus. Sprøjten var da allerede købt hos Materialforvalter Dajon

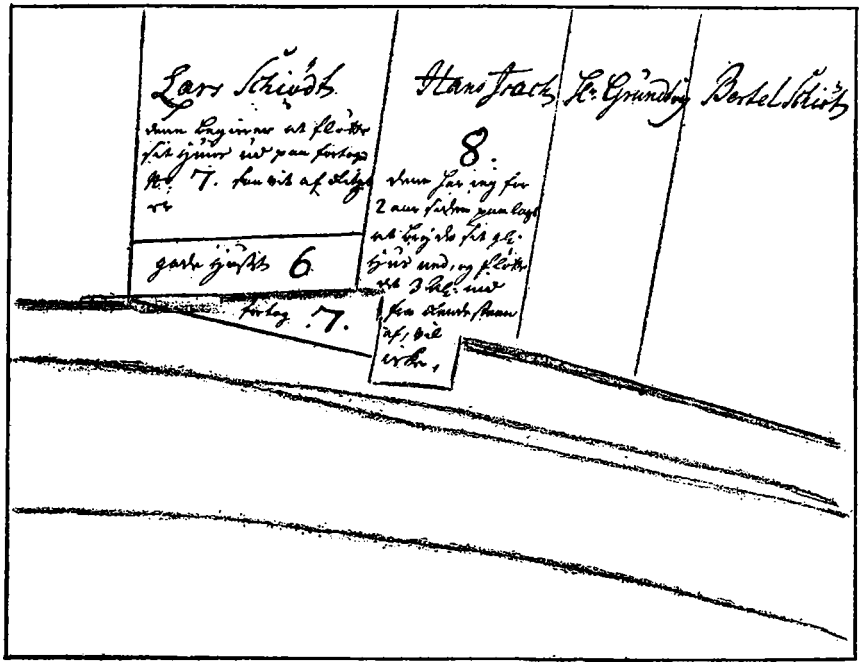

Frederikssunds ældste Torv og Markedsplads.
Skitse 1763 af Byfoged Nørager.
„Torvet" er betegnet med Tallet 7. 6 er Huset Matr. Nr. 39 (Lars Schiøt), Nr. 8 er Matr. Nr. 38 (Hans Isaksen). Ved Siden af er Pastor Grundtvigs og Carsten Schjødts Ejendomme. Byfogeden bemærker, at han „for 2 Aar siden forgæves har paalagt Hans Isaksen at bryde sit gl. Hus ned og flytte det 3 Alen ind fra Rendestenen af."

i København og skulde komme om 14 Dage. Først den 16. Januar 1759 meldte Byfoged Granberg imidlertid Stiftamtmanden, at Frederikssund havde sin Sprøjte og sit Sprøjtehus i Orden. Huset var da kommen til at ligge ved Skibbroen, hvor det laa i over 100 Aar.

Den 28. Juni 1759 synede Byfoged Nørager Sprøjten, men Slangen var da meget utæt, og Vandet kunde næppe sættes op til Skorstenshøjde. Byfogeden udvalgte ved denne Lejlighed Brand- eller Sprøjtemesteren.

Det blev Hagedorn, der fik 2 Rgd. aarlig til Slangen. Der maatte anskaffes en ny Sprøjte. Ved Sprøjtehuset gravedes en offentlig Brønd *).

Ved Ligningen til Sprøjteskat den 25. Marts 1758 var der i Byen 22 Ejendomme med ialt 628 Fag Hus, hvoraf 186 Fag med Stentag. Den største Gaard var Købmand Chr. Smiths med 9 Fag Stentag og $100^1/_2$ Fag straatækt. Mad. Plums Farveri havde 30 Fag Stentag, 8 Fag med Straa, og Langes Gaard havde 71 Fag med Stentag, 13 Fag med Straa, saaledes at de to tilsammen, den gamle Toldergaard, havde den anselige Størrelse af 101 Fag Tegltag og 21 Fag med Straa. Lemming, der ejede to Gaarde [Matr. Nr. 46 og 44-45], havde 65 Fag Tegltag og 51 Fag Straa. Rasmus Falcks Hus [Matr. Nr. 43] var 8 Fag Tegl og 19 Fag Straa. Derudover var alle Ejendomme straatækkede med Undtagelse af 3 Fag paa Anders Olsens Smedje. Af de andre større Gaarde havde Hagedorns 67 Fag, Grundtvigs 21, Carsten Simonsens og Anders Rugaards hver 19 Fag. Som man ser, var Byen vel lille, men der var dog anselige Huse at finde.

Brandvæsenet medførte en selvstændig Administration med flere Embedsmænd og særlig Ligning af Brandskatten.

1762 blev Købmand Chr. Smith optaget i Vognmandslauget i Slangerup, for at der dog kunde være een Vognmand i Frederikssund.

Ved samme Tid anskaffede Byen ogsaa en Stodderfoged til at holde fremmede Betlere borte[121].

1764 klagede Amtmand Gram i Hillerød over, at Frederikssund „mest handler om Søndagen". Det var baade ulovligt og unfair Konkurrence til Købstæderne, naar Frederikssund saaledes søgte at drage Bønderne til sig; thi de andre Købstæder maatte respektere Helligdagslovene. Det burde Frederikssund naturligvis ogsaa, og Byfoged Nørager ansatte derfor en Politibetjent paa Stedet og valgte dertil Rodemesteren, Maler Niels Bøtker, der havde faaet Borgerskab i Slangerup 1741 og ved 1748 var flyttet til Frederikssund. Pinsedag den 10. Juni begyndte Tjenesten, der skulde passes af Bøtker og Vægteren, idet en af Borgerne efter Tur skulde ledsage dem som i de gamle Byer. De 5 Købmænd var indgaaet paa at betale, hvad det kostede.

*) Husets Genbo, Skomager Niels Bentsen Bjerring, protesterede allerede Marts 1756 overfor Stiftamtet mod, at man tog hans Fortov i Brug. Han havde to Aar før ansøgt om at faa Ejendomsret over det, men Lange vilde beholde det til Tømmeroplag. Vejen laa højere end Bjerrings Hus, der saaledes blev generet af Tømmerstablerne, paastod han. Hans Hus laa lavere end de andre Huse. Vandet gik derfor ved Oversvømmelser ind i Huset, hvor det i Stuerne engang stod saa højt, at Beboerne gik i Vand til midt paa Benene.

Det kneb lidt at faa Borgerne til at tage Tørnen. Skræder Mogens Nielsen, der skulde afløse første Gang, nægtede at gaa, men Byfoged Nørager kom selv tilstede og fik Orden i Sagerne.

„Skomager Gudmund Rasmussen, som er en af de rette grove" erklærede Nørager, der aabenbart har været kendt med slige sociale Foreteelser, „og de øvrige smaa Borgere lagde over, at de ikke vilde gaa Politi, truede med at klage til Kongen og sendte Karle og endog Soldater i deres Sted", hvad Politibetjent Niels Bøtker blev saa fornærmet over, at han frasagde sig sin Bestilling. Købmændene nægtede ogsaa at gaa Politi, fordi de betalte Udgifterne, og bebudede, at de vilde melde Byfogeden til Stiftamtmanden, fordi han ikke kunde faa Borgerne til at gaa.

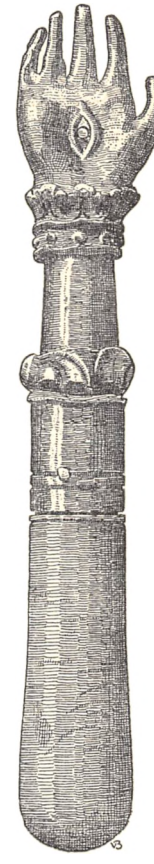

Polititegn. Originalen tilhører 1. Politiinspekt. i Kbh.

Man fik dog hurtigt den Ordning, som eksisterede allerede 1767, at Slangerup Borgere gik Tur ogsaa i Frederikssund, „fordi de der ikke havde Bøsser", og Købmændene betalte ogsaa dette, der vel har betydet en lille Stigning i Udgifterne mod, hvad Politigangen kostede, naar det var Byens Borgere, der gik. Det var dog kun Helligaftener og Helligdage og ved Markederne, Politiet var ude.

Frederikssund havde da allerede som nævnt i nogle Aar haft en „Politimester". En Tid havde det været Købmand Poul Lemming, der vistnok havde overtaget N. Gads Gaard 1746 og købt den 1748. 1756 havde han og de øvrige Købmænd antaget en Jøde, Abraham Moses, som Slagter i Byen; men Moses havde ikke Pas og blev dømt til livsvarigt Fængsel, ligesom Møller P. Bruun, Udesundby Mølle, der havde lejet ham Hus, fik en Bøde. Thi det var forbudt Jøder at opholde sig i Landet uden Tilladelse (Pas). Byfoged Granberg havde da afsat Lemming som Politimester og beskikket Chr. Smith i Stedet. 1766 blev Smith blind og afløstes af N. Øgaard som Tilsynsmand ved Politiet. Da Øgaard nedlagde Hvervet paa Grund af sin Fallit, beskikkedes J. J. Fæster, hvad Stiftamtet approberede den 26. Febr. 1771, hvorved Embedet paany fik en vis officiel Anerkendelse, omend Politimesteren naturligvis kun var Byfogedens Fuldmægtig. Stillingen var sædvanlig forbunden med Hvervet som Brandinspektør. Nørager anskaffede kort Tid efter sin Tiltrædelse som Byfoged en støbt Jernhaand, der var det hævdvundne Politiskilt, og gav Smith dette.

Sommeren 1765 blev den nordligste Halvdel af Gaden i Frederikssund brolagt, idet hver Mand lagde Broen paa den halve Gade ud for sit Hus, og man talte siden om Strandgade mod Syd, Vimmelskaftet fra Nordgrænsen af Hagedorns Gaard til og med Matr. Nr. 17 (Anders Larsen Rugaards Hus) og Østergade i Fortsættelse heraf. Disse Gadenavne stammer formentlig fra 1765. Det var Chr. Smith, der som Politimester havde gennemført Brolægningen.

Ud for Lunebakke (nu Torvet) skulde Bønderne bekoste Gadens Istandsættelse, men de nægtede det, hvad der ikke var urimeligt. Deres Modstand mod Byens Udvidelse bundede i det hele vistnok netop i Frygt for at faa Pligt til at deltage i de kommunale Opgaver. Stiftamtet fastslog da, at Brolægningen af Gaden ud for Bøndernes Jord skulde betales af hele Byen.

Det fastholdes stadig, at Frederikssund var en selvstændig Plads og ikke en Del af Slangerup, hvad der bl. a. fik Udtryk deri, at Kongen 1726 udnævnte[122] en Vejer og Maaler paa Stedet. Havde Frederikssund været en Købstad eller en Del af Slangerup, var det tilkommet Magistrat eller Byfoged at udnævne Vejer og Maaler. Da Nørager 1759 blev Byfoged, drog han bevidst Konsekvensen af dette Synspunkt og — hvad han selv fremhæver — holdt Borgersamling i Frederikssund, medens hans Forgængere kaldte Frederikssund'erne til Slangerup til Deltagelse i Borgersamlingerne der.

Derved fik Købmændene i Frederikssund samme Magtstilling som de mere velstaaende Borgere i Købstæderne. Til Gengæld var de fri for at være Kæmnere. De betalte, hvad der skulde betales til de borgerlige Ombud, og holdt saa aabenbart de mindre velstillede udenfor. Da der saaledes 1762 lignedes Skatter til 3 Artilleriheste og 6 Kuske, gik de saa vidt, at de endog nægtede at vise de „smaa" Borgere Regnskabet, og Stiftamtmanden maatte ved Brev af 4. Juli 1762 skaffe dem Ret til at se det.

Ladepladsen talte 1764 af 28 Borgere 5 Købmænd: Hans Lange, Thomas Hagedorn, Jørgen Smith, N. Øgaard og Villum Sørensen, medens de øvrige fordelte sig saaledes: 4 Brændevinsbrændere, 3 Tømrere, 2 Snedkere, 2 Skomagere, 1 Drejer, 1 Maler, 1 Skræder, 1 Bager, 1 Smed, 1 Hattemager, 1 Sadelmager, 1 Feldbereder og 1 Guldsmed — foruden 3 Enker[123].

Efter den økonomiske Opgang under den prøjsiske Syvaarskrig (1756—63) gik det imidlertid, som Byfogeden siger, igen Krebsegang

for Købmændene og Brændevinsbrænderne i Slangerup og Frederikssund og dermed for hele Bysamfundet. Ud paa Aaret 1767 rejste Slangerup derfor atter sit gamle Krav om, at Frederikssund skulde overtage en større Del af Skatterne, end der sædvanemæssigt paalagdes det, og skønt Stiftamtmanden stadig hævdede, at Skatterne maatte lignes ikke byvis, men efter hver Skatteborgers Indtægt og Formue, var Frederikssund dog ikke døv for dette Krav fra Slangerup om, at Ladepladsen maatte betragtes som en selvstændig By. Frederikssund tilbød at betale 26 Rgd., hver Gang Slangerup betalte 36, medens Slangerup forlangte, at de to Byer skulde betale lige meget. Den 12. Juli 1768 naaedes dog en Overenskomst[124], hvorefter Ladepladsen skulde betale to Femtedele af Skatten, Slangerup tre Femtedele, „med mindre nogen betydelig Forandring i enten af Byerne indløber". December 1777 ansøgte Kæmner Anders Boisen Møller og 1781 Byens Formænd paa Slangerups Vegne om, at Delingsforholdet maatte blive: Halvdelen til hver. Men begge Gange afslog Stiftamtet at gribe ind, fordi det skønnedes, at væsentlige Forandringer i Byerne ikke var sket, og Overenskomsten altsaa stadig maatte gælde. Den gjaldt da til 1809, saalænge Byerne var sammen.

Frederikssund havde nu egne Markeder, eget Politi og Fattigvæsen, egen Rodemester, eget Brandvæsen og egne Borgersamlinger, der ogsaa foretog Skatteligningen. Da Paabudet om Kæmnerregnskabernes Revision i Rentekammeret kom 1773, lod Byfoged Nørager udarbejde selvstændige Kæmnerregnskaber for Frederikssund, fra Aar 1772 at regne. Rentekammeret forlangte ved Reskript af 16. Marts 1774[125], at Ladestedet skulde have en særlig Kæmner, og *dermed var Byen helt blevet Købstad.*

Da Slangerup fandt paa, at de Fattiges Ekstraskat, der efter Loven i enhver Købstad skulde lægges over paa de bedre stillede, burde lignes paa Frederikssund, fik det ikke Medhold hos Stiftamtmanden. „Saasom Frederikssund og Slangerup er to adskilte Købstæder, endskønt de sorterer under een Jurisdiktion, kan jeg ikke se, at Forslaget kan nyde Fremme," erklærede han i Reskript af 25. April 1773[126], men Stiftamtmanden fandt iøvrigt, at Slangerups Ønske ikke var urimeligt, da der i Frederikssund var god Skatteevne og kun var 3—4 Fattige, medens der i Slangerup var 20 Fattige (som Borgerne maatte betale Skat for). En Henvendelse til Rentekammeret fremkaldte samme Afgørelse som Stiftamtmandens, og Taksereborgerne i Slangerup undlod da helt, som foran fortalt, at ligne de Fattiges Skat paa nogen.

Da de faste Kæmnere indførtes fra Nytaar 1779, ansatte Byfoged Schrøder Bent Bentsen for begge Byer, men maatte[127] indstille en særligt for Frederikssund. Det blev Anders Larsen Rugaard, hvis Valg Stiftamtmanden stadfæstede, men som den 30. Juni 1780 afløstes af Skomager Niels Rasmussen, der fungerede til sin Død 1792. Han overtog ogsaa Tilsynet med løse Svin, da der ingen Oldermand var i Frederikssund[128].

Den 2. Jan. 1782 udstedtes gennem Kancelliet et kgl. Reskript om Fordelingen af Udgifterne ved Frirejser for Staten paa samtlige sjællandske Købstæder. Byrderne var ulige fordelt, fordi nogle laa paa alfar Vej og andre, som Slangerup, mere afsides, hvor der ikke kom mange Frirejser. Fordelingen, der opretholdt den ældgamle Ordning med Fripas, skete efter samme Princip som Fordelingen af Delinkventskatten, men efter Stiftamtmandens Forslag sattes en særlig Rate for Frederikssund, som saaledes ogsaa af Kancelliet anerkendtes som en selvstændig Købstad, omend Landets mindste.

101. LADESTEDETS VÆKST. Af Frederikssunds Købmænd var 1743 kun Langes Enke betydelig. Den afdøde Farvers Arbejde bar nu Frugt. Enken holdt 4 Karle, 1 Dreng, 2 Piger, 1 Farversvend, havde 4 Heste og Karet, ja endog Chaise (Bærestol). Søren Rasmussen drev det kun til 1 Karl, 1 Dreng og 3 Piger, men havde dog ogsaa 4 Heste. Hagedorn maatte nøjes med 1 Dreng, 2 Piger, 1 Amme og 1 Hest, men havde tillige Chaise. Stedet havde desforuden kun 2 Brændevinsbrændere: Lenneche, Hans Andersens, og hendes Søn, Anders Hansen Rugaard i „Kalkhuset", men ingen af dem havde hverken Tyende eller Hest. 1 Smed, 1 Drejer, 2 Snedkere, 1 Skomager og 3 Fiskere var hele den øvrige næringsdrivende Befolkning. Med „en Borger," Christoffer Haar, der holdt Pige, 2 Pensionister, Visitøren og 9 Fattige udgjorde Skatteyderne til Kopskat saaledes 27 Familier med 18 Tjenestefolk. 6 var Enker. Der var 9 Heste[129].

Ved Folketællingen Juni 1753 opgjordes Indbyggerantallet i Frederikssund til 148, 75 Mænd, 73 Kvinder, deraf 103 over 15 Aar og 45 under 15 Aar, (Slangerup: 424 Indbyggere). 1762 var der 142 Personer over 12 Aar, altsaa en afgjort Fremgang, der imidlertid ikke fortsattes i 60'erne. 1764: 130, 1765: 134, 1766: 134, 1767: 122, 1768: 136 og 1769: 133.

Ved Folketællingen dette Aar var Indbyggerantallet 216.

1770 udgjorde Tallet af Personer over 12 Aar 130, 1771: 139, 1772:

136, 1773: 120, 1774: 132, 1775: 143, 1776: 156, 1777: 159, 1778: 158 og 1779: 157.

Naar man tager i Betragtning, at Slangerup først i de sidste Aar af 1750'erne blev ramt af Tilbagegangen, ses det, at denne Slangerups Ulykke kun i ringe Grad er kommet Frederikssund til gode.

Hvis vi for den lille Ladeplads's Vedkommende tager Konsumtionsforpagtningen som Udtryk for Næringslivets Vilkaar, ses det samme Billede som for Slangerups Vedkommende. 1737—39 var Afgiften pr. Aar 255 Rgd., 1740—42: 255, 1743—45: 235, 1746—48: 235, 1749—51: 305, 1752—54: 255, 1755—57: 385, 1758—60: 305, 1761—63: 405, 1764—66: 445, 1767—69: 655, 1770—72: 500, 1773—75: 495.

Det gjaldt vel her som oftest i den økonomiske Historie, at Opgang og Nedgang var fælles.

For Frederikssund, og for saa vidt ogsaa for Slangerup, hvis Købmænd jo lige saa vel havde Adgang til Havnen som andre Borgere i Dobbeltbyen, maatte Skibbroen altid være et Centrum i Overvejelserne om Tilrettelægning af Fremtiden.

Skibbroen forfaldt rigtignok slemt, efter at Accisen 1692 var blevet henlagt til Rørvig Bro. Dog har man formentlig heller ikke fra Frederikssunds eller Slangerups Side foretaget sig noget til Broens Vedligeholdelse[130], og Borgerskabet er naturligvis ikke selv uden Skyld heri. Men Passiviteten overfor de Muligheder, Broen gav, skyldes vel kun Afmagt. I andre Byer, med faa Undtagelser, forfaldt Havnen ligeledes. Staten var den eneste, der til Stadighed benyttede den, idet Regeringens Handelspolitik afskar de smaa Købstæder fra at faa Varerne pr. Skib.

I 1735-Indberetningen appellerede Frederikssunds Beboere derfor til Staten, idet de fremhævede, at Skibbroen var „aldeles ruineret". Brohovedet var ødelagt og Brofyldningen udflydt i Renden, „som daglig tiltager". Fartøjer, som i forrige Tider kunde lægge til ved Broen, maatte nu ligge ude paa Strømmen, saa det blev nødvendigt at bekoste Vogne og Baade til og fra Land til det indkomne Magasinkorn. Bønderne, der skal hente Kornet til Frederiksborg, er tvunget til at køre langt ud i Stranden til Baade for at faa Læs, og imens der læsses, synker Vognen ofte ned i Sandet, saa at Vogntøjet gaar i Stykker, naar de tager Vognen løs, og Hestene sprænges. I daarligt Vejr maa de derfor holde hele Dage uden at kunne udrette noget.

1744 er det ikke bedre, og skønt Byfoged Gad foreslog at anskaffe to Mudderpramme til Oprensning, blev der intet gjort.

Hvor lidt imidlertid Centraladministrationen var klar over Stillingen, ses deraf, at Admiralitetet, under hvilket Havne- og Lodsvæsenet var henlagt, 1762 havde udskrevet den Mand, Niels Pedersen Rød, til Flaaden, som red til og fra Skibene, naar Magasinkornet lossedes. Rentekammeret maatte skaffe ham fri igen, idet det anførte, at han, der var den eneste søindrullerede i Frederikssund, aldrig havde været til Søs uden paa Hesteryg. Til Gengæld kunde han ikke undværes i Frederikssund i den Tid, Magasinkornet kom, thi da lossedes der 1000 Tdr. om Dagen[131].

1728 organiseredes Lodsvæsenet i Isefjorden, og Søkaptajn E. v. d. Linde ansattes som den første Lodskaptajn[132].

1736 var dog Toldstedet paa en vis Maade blevet genoprettet derved, at en Toldbetjent havde faaet Bopæl i Frederikssund.

Efter Toldforordningen maatte ikke alene Isefjordens Beboere frit sejle med smaa Fartøjer og Pramme op og ned ad Fjorden, som det hed: „med de Varer, som falder i Landet", men ogsaa Fiskerne fra de nordsjællandske Fiskelejer havde Ret til at gaa ind i Fjorden paa Fiskeri uden at lægge til ved Toldstedet. En Mængde Smuglerbaade fra Skaane kunde saaledes stadig løbe ind forbi Toldstedet i Rørvig, fordi de lignede Fiskerbaade. Det var derfor vanskeligt for Toldvæsenet at kontrolere, hvilke Varetilførsler der kom op for Frederikssund og Selsø Land, hvor Roskilde Ladested var, og hvorfra Roskilde Købmænd førte deres Varer videre i Pramme.

Der ansattes af den Grund 1736 en Toldbetjent i Frederikssund til at tage sig af saavel dette Sted som Roskilde. Hertil udnævntes den 10. Novbr. 1736 Peder Meyer[133], som tidligere havde været i Køge.

Hidtil havde Strandvisitør Levin Levesen i Holbæk († 1734) haft Opsynet helt til Roskilde, medens Strandinspektøren, Strandvisitørens Overordnede, Lorentz Lorentzen Arff († 1732) boede i Roskilde. Efter at Strandriderne var afskaffet 1690, havde man 1716 indført Strandvisitører og Strandinspektør for at afskaffe dem igen 1732.

Roskilde havde, som man kan tænke, været mere driftig i Skibsfarten end det lille Frederikssund. Ved Krigens Udbrud 1709 anskaffedes ikke mindre end 4 Skibe[134]. Købmand Jacob Sørensen købte 2, hver paa 10 Læster, en Skude, bygget 1694 i Holland, og en Smakke (Krejert), bygget 1702 i Aarhus. Købmand Hans Rasmussen Lange købte en Galioth, bygget i Lybeck 1697, 7 Læster stor, hans Broder Anders Rasmussen Lange en Jagt paa 2 Læster bygget 1694 i Nakskov. Den sidste førte Anders Jonsen Gad, der imidlertid døde 1709. Brødrene Lange afskaffede deres Skibe allerede efter 3—4 Aars Forløb, Jacob Sørensen først sine, efter at Krigen 1720 var sluttet. Efter at ogsaa Frederikssund havde givet op, beherskede N. Mogensen hele Skibsfarten. Lovgivningen havde jo røvet de smaa Byer deres Interesse i at holde Skibe.

Den 14. Okt. 1726 havde en tidligere Roskildekøbmand Jens Jensen Hjort faaet Bestalling som Vejer og Maaler i Frederikssund[135], hvor Aaret før Jens Andersen var blevet antaget som Kornmaaler ved Magasintilførslerne. Ole Pedersen Jordhøj havde i sin Tid været Vejer og Maaler. Hjort var kort Tid forinden (1725) blevet Vrager i Roskilde, som saaledes paa flere Maader toldmæssigt knyttedes sammen med Frederikssund. Da Toldkontrolør Meyer døde 1748 (begr. den 30. Maj), blev Hjort hans Efterfølger den 15. Juli 1748, men døde allerede Aaret efter (begr. Roskilde den 18. Juli). Da Toldvæsenet bortforpagtedes dette Aar, ansattes ingen Toldbetjent, medens Forpagterne antog Carsten Simonsen i denne Stilling, og Byskriver Svend Corth Gad fik den 23. Jan. 1750 kgl. Udnævnelse som Maaler og Vejer.

Da Toldvæsenet 1760 atter overtoges af Staten, ansattes Jørgen Ibe Jæger den 22. Jan. 1761 som Toldbetjent, men blev 1765 fradømt Embedet og trak sig tilbage som Møller i Udesundby Mølle, idet han den 18. Marts 1763 blev gift med Møllerenken, Johanne Marie Johansdatter Riis. Han døde den 11. November 1793, 63 Aar gammel.

Jægers Efterfølger som Toldbetjent blev[136] Peder Jacob Gemzøe (den 26. Juli 1765), og da han blev Foged i Nyboder i København, kom Peter Christian Beftoft (den 19. Maj 1767), der var her til sin Død 1778. Han købte 1772 Huset Matr. Nr. 2, medens hans Forgængere havde boet til Leje hos Carsten Simonsen.

1764 fik Roskilde, der nu atter havde et Skib, en Skonnert paa 9 Læster, en ny Skibbro, hvortil henlagdes Ret til at opkræve Accise[137]. Ogsaa den gamle Stiftsby, der havde hævdet sig stolt blandt de sjællandske Købstæder lige til nu, beredte sig til at tage Del i den Opgangstid, som aabenbart stod for Døren, efter at Prøjsen 1756 havde begyndt sin store Krig, hvorefter fulgte mange andre. Danmarks militære Beredskab under Prøjserkrigen havde næsten bragt det til Fallittens Rand. Men derefter var vi udenfor Kampene og kunde drage Nytte af Dyrtiden.

En Anmodning til Stiftamtmanden 1764 om Istandsættelse af Skibbroen i Frederikssund forblev resultatløs.

102. BEDRE TIDER. De begyndende Opgangstider gjorde sig vistnok ret stærkt gældende i Frederikssund, hvad der formentlig ses paa Størrelsen af Afgifterne for Konsumtionsforpagtningen. Da Forpagtningen for 1776—78 blev sat til Auktion i Efteraaret 1775, gik Forpagtningsafgiften endog op fra 495 til 1005 Rgd. Budet var Køb-

mand Hagedorns, og han har vidst, at det kunde bære. For Slangerup bød Prokurator Riis det samme Beløb og blev højstbydende, men gik dog ind paa at betale 1110 Rgd., 5 Rgd. mindre end Treaaret forud.

Den foran omtalte Klage Aar 1777 fra Kæmner Møller i Slangerup beskriver da ogsaa Handelen i Frederikssund i lovende Udtryk. Det hedder: „derimod er der stor Handel og Næringsveje i Frederikssund saavel for de Handlende som for det øvrige Borgerskab og Haandværkere, dels af Bønder, som der kommer en anselig Mængde af fremfor [i] Slangerup, dels og af Skibsfolk, der ventelig tilforhandler sig en Del forbrugelige og paa anden Maade afsættelige Haandværkervarer, ja og ventelig tager en Del Brændevin med paa Rejsen, naar de faar udlosset, og hvad Brændevin de [i Frederikssund] paa anden Maade kan afsætte ved at lade det bringe 1—2 Mil paa den anden Side af Slangerup til omliggende Kroer, hvorover Afsætningen er borte fra denne fattige By". Det hedder endvidere, at Frederikssund sælger Brændevinen billigere end Slangerup og kan give mere Kredit. Det er dog navnlig de mange nye Huse i Frederikssund, som efter Slangerups Mening skulde tale for, at Frederikssund fik paalagt Halvdelen af Skatten. Alene dette sidste var nemlig Klagens Formaal. Slangerups Forsikringssum var 37,950 Rgd. og Frederikssunds 42,740 Rgd.

Frederikssund hævdede iøvrigt paa sin Side, at Handelen i Slangerup 1777 var bedre end 1768, da Skatteoverenskomsten blev indgaaet, og at Frederikssund „har aftaget meget i Næring og Brug og i den senere Tid er meget svækket" paa Grund af den forhøjede Konsumtionsafgift. „Kun 8—10 er Formuende, de andre Fattige. Vore gode Huse er opført af Folk, der har giftet sig Penge til, og i mange Aar har man været misundelig derover. Slangerup lider derimod under indbyrdes Trætter eller Beboernes Efterladenhed; hvad deraf mest bærer Skylden for Byens Daarlighed, er uvist."

Byfoged Nørager udtalte sit Skøn i Ordene: „Man bør ikke vælte en Byrde fra en Vogn over paa en ligeledes forud fuldt lastet Vogn."

Ogsaa af andre Forhold ses det imidlertid, at der var Fremgang i Frederikssund. Fra Amtet klagedes der over, at Bønderne gik paa Værtshus der, navnlig var Niels Mogensens, Anders Sieverts's og Sigvard Andersen Lyckes Beværtninger stærkt omtalt. De laa tæt udenfor Østerport. Byfoged Schrøder tog sig, som tidligere nævnt, 1780 for at inspicere den sidste med det Resultat, at Byfogeden blev modtaget med Stenkast og fik en Proces paa Halsen fra Værtens Side.

Frederikssund var uheldigt stillet, fordi det ingen Jorder havde, hvorfor det 1778 søgte om Tilladelse til at fæste 2—3 Gaarde i Udesundby, som Fæsterne havde opgivet. Man tilbød at mageskifte Jorderne til disse Gaarde med de andre Gaardes Jorder i Overdrevet, at indtage denne Del som Købstadens Jord og dele den mellem Byens 27 Gaarde og Huse; men baade Kancelli og Rentekammer gik imod under Paaberaabelse af Forbudet mod at nedlægge Bøndergaarde. Byfoged Nørager anbefalede Andragendet varmt. „Frederikssund er bygget i dette Aarhundrede," skrev han, „men Byen har dog paa en Snes Aar i Bygning anselig tiltaget derved, at fattige, flittige og duelige Haandværksfolk ved et fast utroligt Slid og Slæb efterhaanden har opfyldt Strandflasken. Sejladsen og Jægerspris Amts nære Beliggenhed har bevirket denne Vækst, medens Slangerup ikke kan faa Ejere til alle Bygninger, men [de] staar og raadner, til de efterhaanden falder ned."

Et nyt Andragende om Tilladelse til at fæste Gaarde, som Byen overrakte selve Arveprinsen 1781, fik heller intet Resultat. Samtidig søgte Frederikssund om, at Landevejen maatte blive ført gennem Byen, men heller ikke paa dette Punkt kunde Arveprinsen gøre noget for Andragerne.

Konsumtionsskatten blev 1779 unddraget Forpagtning, og Staten overtog selv Opkrævningen. Det betød i Slangerup en Merindtægt for Staten af 2000 Rgd. (1780 ialt 2895 Rgd.), og Frederikssund betalte 1780 endog Halvdelen mere i Konsumtionsskat (ialt 4355 Rgd.) end Slangerup, hvorfor dette paany androg om en anden Fordeling mellem de to Byer af Skatterne. I dette tidligere omtalte Andragende herom fra Byens Formænd 1781 er der dog saa langt fra nogen Klage over Ladepladsen, at Andragendet mest handler om Hillerød, Hørsholm og Kroerne, medens der om Frederikssund kun findes Ordene: „Deres Excellence ved selv, hvor meget Frederikssund paa nogle Aar har tiltaget og tiltager. Deres Excellence vil naadigst considerere, at det lige saa lidt kan være Slangerup til Fordel, som denne Købstad af alle ligger nærmest." Det var ikke nogen haard Anklage, naar man betænker, at Formaalet var at vælte noget af Skattebyrden over paa Frederikssund. Meget sandfærdigt fremstillede Slangerup'erne Sagen, som den var: Den gamle By gik tilbage, i Frederikssund sporede man de gode Tider som var kommet til Landet.

Ved 1783 ophørte de gode Tider iøvrigt igen.

34. KAPITEL. FAMILIERNE I DET 18. AARHUNDREDES FREDERIKSSUND OG SLANGERUP

103. GAD OG RIIS, JORDHØJ, LANGE OG SMITH. Skønt det ogsaa i det 18. Aarhundrede som i de Sekler, der gik forud, var nogle faa Slægter, som dominerede Slangerup og Frederikssund, er det dog iøjnefaldende, hvor lidt Frederikssund, Havnestaden, betød for den gamle By. De Folk, der bosatte sig „ved Færgen", kom kun i ringe Tal fra Slangerup. Flest kom herfra i 1750'erne og 1760'erne, da Slangerup blev fattig, men mest Smaafolk, som over hele Landet synes i ikke ringe Omfang at have vandret fra den ene til den anden af de smaa Købstæder. Lange'rne og Smith'erne, som kom til at føre Ladepladsen frem mod det nye Aarhundrede, blev af Familieforbindelser i Frederikssund hentet udefra til Stedet eller var født paa Pladsen. Der var ikke i Slangerup en Hans Mikkelsen eller Falch Olsen, som kunde forsøge at udnytte Skibsfarten, hvad der dog naturligvis ikke var Mændenes Fejl alene, men skyldtes Forholdene. Thi Regeringen standsede Indførselen.

Lange'rne var i Roskilde besvogret med Gad'erne der[138], inden Rasmus Hansen Lange 1719 kom til Frederikssund. Skipper Jon Andersen Gads Enke, Johanne Olufsdatter fra Haraldsborg Mølle, blev efter Mandens Død 1682 gift med David Pedersen Jesch, der fik „Børsen" i St. Jørgensbjerg. Deres Datter, Margrethe, ægtede 1704 den senere Raadmand i Roskilde, Anders Rasmussen Lange, Frederikssundkøbmandens Farbroder. Hendes Halvbroder, Anders Jonsen Gad, var Skipper for Anders Lange. Hendes Halvsøster, Margrethe Jonsdatter Gad, der 1691 blev gift med Stadsmusikant Martin Müller (deres Søn Jon blev Præst i Sæby ved Kalundborg), hørte til Familien Anders Langes nærmeste Omgangskreds. 1732 blev Anne Margrethe, Datter af Niels Andersen i Have Mølle, altsaa Stifdatter af Møller Anders Gad, gift med Johan Nielsen Lange i Roskilde, Søn af en anden Farbroder til Frederikssundkøbmanden. Da Købmand Peder Sørensen Arnt i Roskilde 1723 mistede sin Kone, som i første Ægteskab havde været gift med Jens Rasmussen Lange, hentede han sin nye Hustru i Frederikssund. Det blev 1728 Henning Hessels Datter, Inger Marie, der efter Peder Sørensens Død 1754 kom til Merløse Mølle som Peder Engels

Hustru. Mads Bertelsen Gads Datter fra Frederikssund ægtede 1718 Niels Jacobsen Richter, Roskilde, hvis Broder, Samuel, 1730 kom til Slangerup som Hattemager. Ole Pedersen Jordhøjs Datter, Dorthe († 1748), kom 1730 til Roskilde som Møller Fr. Børgesen Bruuns Hustru (han † 1754). De blev Stamforældre til den kendte Roskildeslægt Bruun. Ole Pedersen Schiøtz fra Have Mølle, Anders Gads Stifsøn, fik Roskilde Maglemølle.

Saadanne Ægteskaber blev i gamle Dage sluttet mellem Familierne mere end mellem Parterne selv, og Roskilde spillede saaledes i hvert Fald rent personelt en stor Rolle for Frederikssund; men saadanne personelle Forbindelser var sædvanligt Udtryk ogsaa for økonomiske Forbindelser. Familien Borch i Roskilde stammede fra Købmand Anders Borch (g. m. Ebbe Jensens Datter) i Slangerup, omend fra hans første Ægteskab i Hillerød.

Slægten fra Jordhøj, hvor Peder Jensens Datter, Sidse, 1701 fik Fæstegaarden (Jættehøjgaard), gik derimod, som rimeligt var, mere sine egne Veje. De var jo Bønder. Sidse Pedersdatters første Mand, Hans Svane († 1712), blev Fader til Præsten Lars Jordhøy i Gangsted ved Horsens, han igen til en hel Præsteslægt. En anden Søn af Hans Larsen og Sidse Pedersdatter var Hørkræmmer Peder Hansen Svane i København. En Datter, Karen, kom til Græse Mølle, der fra hende gik over til hendes Dattersøn, Jens Lind fra Pibe Mølle paa Kronborg Amt. Møllerfamilierne dannede et helt Familienet Amtet over. Efter Sidse Pedersdatters anden Mand, Peder Hansen († 1732), fik Datteren, Ellen Hansdatter, og hendes Mand, Ejler Jensen († 1763), Gaarden. Han var fra Harløse. Sidse Pedersdatter døde 1741. Efter Ejler Jensen kom Gaarden til hans Datter, Marie, og hendes Mand, Niels Poulsen fra Asminderød, der var Sognefoged som sine Forgængere i Gaarden og var haard mod de Slangerup Borgere, da de blev smaa og fattige. Ejler Jensens anden Datter indgiftedes i Familien Gad, idet hun 1753 ægtede Byfoged Jon Gads Søn, Lars, der var Kromand i Stenløse.

Familien Smith i Frederikssund havde derimod deres Omgangsfæller i Hillerød, hvor Chr. Smiths Broder, Didrik Jørgensen Smith († 1786), blev Hofsnedker, da Chr. Smith flyttede til Frederikssund. Sønnen Jørgen blev Hofsnedker efter Faderen, en anden, Christian, Garver i i Frederikssund. Købmand Chr. Smith i Frederikssund beholdt begge sine Sønner, Ole (1743—1816) og Jørgen (1738—1805), som Købmænd i Frederikssund. Selv døde han 1783, 95 Aar gammel, medens hans

Hustru, der havde været Bindeleddet mellem Familien og Ladestedet, blev begravet den 23. Juni 1770.

Det synes, at Familien Smith var nok saa fremstaaende i Frederikssund som Familien Lange, der imidlertid med anden Generation, Hans Rasmussen Lange, blev velhavende og i det hele steg socialt højere end de øvrige Familier i de to Byer. Den blandede sig heller ikke — saa lidt som Smith'erne — med Folkene paa Stedet gennem Giftermaal, bortset fra, at Hans Lange 1773 ægtede Købmand Hagedorns eneste Datter, Karen. 1768 solgte denne Lange endogsaa den sydlige Halvdel af den gamle Toldergaard og flyttede til Hillerød, men Farveriet beholdt Familien. Hans Lange flyttede dog 1772 tilbage til Frederikssund, og i det 19. Aarh. hævdede Familien sig stærkt her.

Som det er sket før i vore Købstæders Personalhistorie, ramte Skæbnen Slægten Gad i Slangerup haardt til sidst. Den gamle Byfoged Jon Gad havde Sværdet hængende over sit Hoved, da han døde 1746. 1743 klagede den Udskrivningschef, der mødte ved Søindrulleringen i Frederikssund, Kapt. Leegaard, over, at Byfogeden ikke var helt ædru paa Sessionen og optraadte upassende overfor Kaptajnen. Stiftamtmanden maatte Aaret efter korrekse Byfogeden, fordi han ikke indkrævede de Bøder til Justitskassen, som Hessel og Prokurator Holst, Gads Svoger, var idømt. Til sidst blev endog Byfoged Nikolaj v. Ham i Roskilde 1745 sat til at indkræve Bøderne. Indberetningen til Kancelliet 1743 sendte Gad ikke i rette Tid og blev truet med Suspension derfor. Da Kvægsygen 1745 gik hærgende hen over Landet indsendte han heller ikke de Rapporter om Sygdommen, som Stiftamtmanden krævede; man trøstede sig i Slangerup med, at det var Skovgræsset paa Overdrevet og Dyresletten, som gav Kvæget daarlig Mave.

Det haardeste Slag ramte dog Byfogeden, da han den 22. Juni 1740 af en Kommission blev dømt, fordi han 1736 havde ladet en Borger, Niels Johansen Hein, arrestere i Sverige, hvorhen Hein var flygtet. Gad maatte bøde 200 Rgd. og desuden gøre Hein Afbigt. Anledningen til Byfogedens Indgriben overfor ham var, at Heins 5aarige Plejebarn, Else Svendsdatter, Datter af Svend Nielsen i Slangerup, var død den 16. Juli 1736. Folk sagde, at Aarsagen var en Revselse, som Hein havde givet Barnet 7 Dage før. Øvrigheden lod det lille Barnelig „opskære af erfarne Doktores", som det hedder i Kirkebogen, og Anklage blev rejst. Hein, en tidligere Lakaj, Dattersøn af Birkefoged Niels Jacobsen Lindberg, Ballerup, der var Broder til en kendt københavnsk Borgmester,

Anders Lindberg, flygtede, og Gad sendte Johan Riis efter ham. Heins Stiffader, Birkedommer Laurids Busch i Bidstrup Birk, tog Sagen i sin Haand, og Gad blev som sagt dømt.

Ubehagelig for ham var ogsaa en anden Kommissionsdom, der afsagdes den 5. Aug. 1734 og stadfæstedes af Højesteret den 6. Marts 1736, hvorved Gad dømtes til at betale Kaptajn Baltzar Josva Ørtz 600 Rgd. i Erstatning for en ulovlig Arrest, som Gad havde gjort for sin Broder, Lars Nielsen Gad i Kratmøllen. Broderen havde solgt sin Gaard til Ørtz den 27. Maj 1732 og havde været altfor haard mod ham, da Pengene ikke kom prompte. De to Brødre Gad maatte sætte en stor Del af deres Ejendele til Auktion for at skaffe Erstatningen, som forøvrigt deres Fjende, Henning Hessel, fik, fordi han havde hjulpet Ørtz under Processerne. Ørtz var vistnok en daarlig Person, men man kan jo ogsaa gøre et Skarn Uret.

Da Byfogedens Søn, Niels, 1745 sattes under Tiltale for sit Forhold ved sit Barns Fødsel, ramte denne kedelige Historie den gamle, fattige Byfoged dødeligt.

Han skulde dog ikke opleve det endnu haardere Slag, som traf Familien, da Prokurator Michel Holst døde den 10. Januar 1751, og hans Hustru, Anne Margrethe Gad, Byfogedens Søster, og hendes Søn, Niels Phrænger, blev arresteret under Anklage for at have dræbt den afdøde Prokurator. Holst boede alene paa Lystrupgaard, hvor Stifsønnen havde opsøgt ham 8 Dage, før han døde, og gennempryglet ham[139]. Baade Moderen og Sønnen blev vel løsladt mod Familiens Kaution. Boie Nielsen, Møller Lars Granberg, den senere Byfoged, Anders Scheel og Boie Nielsens Svigersøn, Købmand Christen Hansen, indestod for, at de blev tilstede. Alligevel flygtede Phrænger, men blev fanget. Den 9. Januar 1753 dømte Højesteret ham til Døden. Moderen gik fri.

Phrænger blev nu vel benaadet[140], men straffedes dog med livsvarigt Fæstningsarbejde.

Prokurator Holst, der var født i Mariager som Søn af Guldsmed Hans Michelsen Holst, var ikke nogen god Mand, men den frygtelige Tragedie kastede ligefuldt sin mørke Skygge over alle Gad'er.

Byfoged Hessels Modsætningsforhold til Familien Gad ophørte ikke, saa længe han levede. Da Byfoged Gad var død, kom Hessel som hans Efterfølger til at behandle hans Bo og gjorde det paa en saadan Maade, at Enken følte sig foranlediget til at indgaa til

FAMILIEN RIIS

Mads Nielsen († 1741)
Svensk Postfører i Hillerød.
g. N. N. († 1737)

A. Niels Madsen Riis († 1766)
Svensk Post i Helsingør
g. 1. 1726 Maren Christensdatter (1702-32)
g. 2. Anna Dorthea Gerner († 1740)
g. 1. Villum Jensen Hemsing (1684-1731)
Rektor i Slangerup
g. 3. 1741 Mette Marie Jensd. Beck (1714-55).

1. Jens Nielsen Riis (1745-67)
Svensk Post i Helsingør
(ugift).

2. Johs. Nielsen Riis (1750-99)
Møller i Knardrup
Konsumtionsbetj. i Slangerup
g. 1. 1770 Anne Cathr. Svendsdt. Gad (1733-97)
g. 2. 1797 Maren Steffensdatter.

B. Johanne Madsdt. Riis (f. 1702)
g. 1733 Jacob Jørgensen
Feldbereder i Helsingør.

D. Anna Madsdt. Riis (f. 1705)
g. 1741 Hans Ibsen Høeg
Møller i Helsingør.

C. Johan Madsen Riis (1703-65)
Svensk Post i Slangerup
g. 1726 Karen Chr.dt. (1708-79).

1. Anne Cathrine Riis (1728-70)
g. 1746 Svend Corth Gad (1717-92)
Byskriver i Slangerup.

a. Jon Gad (1748-)
g. 1773 Else Margr. Seerup (1761-92)

b. Anne Cathrine Gad (1753-97)
g. 1770 Johs. N. Riis (1750-99)
Møller i Knardrup.

c. Johan Riis Gad (1756-90)
Hjælpeskriver i Slangerup.

d. Karen Marie Gad (1759-)
g. 1786 Nicolaj Lyngbye.

e. Lars Gad (1763-)
g. 1803 Kirstine Hansdatter.

2. Niels Johansen Riis (1731-87)
Prokurator i Slangerup
(se næste Side).

3. Johanne Marie Riis (1741-81)
g. 1. 1759 N. Gad Boisen Møller (1739-62)
Møller i Udesundby
g. 1. 1756 Anne Dorthe Bruun (1736-59)
g. 2. 1763 Jørgen Ibe Jæger (1730-93)
Toldkontr. Fr.sund, Møller Udesundby.

4. Grethe Helvig Riis (1745-93)
g. 1763 David Andersen Viborg (1734-1804)
Købmand i Slangerup.

5. Mathias Chr. Riis (1748-95)
Svensk Post i Slangerup
g. 1780 Ingeborg Marie Hansen (1758-1807)
g. 2. 1796 Thomas Ostenfeldt (1767-1807)
Svensk Post i Slangerup.

Niels Johansen Riis (1731-87)
Prokurator i Slangerup
g. 1764 Lene Sofia Zwergius (1742-95).

Johanne Cathr. Riis (1765-)
g. 1797 Hans Reitzer
Møller ved Holbæk.

Karen Sofia Riis (1771-)
g. 1791 Just Henr. Schreiber
(1761-1810)
Konsumtionskontr. Slangerup
Konsumtionskass. Præstø.

Lene Frederikke Riis (1773-1837)
g. 1810 Rasmus Kornerup
(1768-1849)
Købmand i Præstø
Biskop Monrads Plejefader
g. 1. 1798 Karen Margr.
Bruun (1773-1810).

Anne Marie Riis (1775-).

e. Ditlev Gothard Riis (1778-1832)
Brygger og Brændevinsbr.
Helsingør
g. 1812 Charlotte Marie
Werligh (1787-1840).

Niels Edv. Riis (1817-94)
Overlærer ved Ribe Katedraldralskole
g. 1844 Carolin. Benthine Lundholm (1823-1903).

Jacob Aug. Riis (1849-1914)
Filantrop, Forfatter i New York.

f. Charlotte Frederikke Riis
(1781-1829)
g. 1803 Otto Sommer Monrad
(1780-1863)
Fuldmægtig i Rentekammeret, Foged i Norge.

Ditlev Gothard Monrad
(1811-87)
Biskop, Politiker.

Regeringen med Anmodning om Kommissarier[141]. Amtsforvalter Chr. Christensen i Hillerød og Jagtsessionsskriver Bonde Bondesen fik ogsaa Boet overleveret, saaledes at Arvingerne og Kreditorerne skulde vælge to Kommissarier til. Hessel nægtede at udlevere Papirerne og de 786 Rgd., der var indkommet paa Auktionen efter Gad. Claus Ebbesen havde som Kreditor taget hans Gaard, der derved kom til Jørgen Nielsen Biørn, gift med Byfoged Gads Datter Maren. Hessel maatte have baade en kgl. Ordre og en Paamindelse fra Stiftamtmanden, før han udleverede Boet, og Byen fik ikke alle de Penge, den afdøde Byfoged skyldte den.

Efter at Familien Gad gennem Lars Granberg igen havde haft Byfogedmagten i Slangerup, fik den i hans Efterfølger, Nørager, en ny Modstander, hvis ledende Synspunkt, som Hessels, synes at have været, at det var nødvendigt at støtte Smaafolk i Byen mod Familierne Gad og Riis. Under de bitre Kampe, der drejede sig om Oldermandsinstitutionen, de formaaende Familiers Selvstyre, blev, som vi har set, den afdøde Byfogeds Søn, Niels Gad, slaaet saa stærkt ud, at han maatte gaa i Landflygtighed. Han dømtes til at betale Statskassen 4000 Rgd. for den Ulejlighed, han havde forvoldt med Processen mod Nørager. Brødrene Riis og Købmand Chr. Hansen, der blev tilbage, oplevede dog, at de følgende Byfogeder var dem mere venligsindede, end Nørager havde været, og blev atter Byens ledende Mænd.

Medens de fleste Gad'er i tredje Slægtled trak ud paa Landet, blev Niels Gads Børn i Borgerstanden. Den ældste, Jon Gad, f. 1754, blev Urtekræmmer i København og 1778 gift med Charlotte Marie Møller. Begge døde 1789, og Broderen, Svend Corth Gad, f. 1756, der havde været Styrmand i Vestindisk Kompagni, købte hans Forretning i Store Kongensgade, Matr. Nr. 219, St. Annæ østre Kvarter. Svend Gad var gift først (1785) med Anna Thomasdatter Falsløv († 1795), senere (1798) med Anna Sophia Bang († 1848) og døde 1831 i gode økonomiske Kaar. Sønnen Jon Thomsen Gad (f. 1800) blev Præst i Kjettinge paa Lolland, Datteren Bolette Sophia (f. 1803) gift med den kendte Præst C. L. Børresen i Kyndby, senere i Købelev paa Lolland, Redaktør af „Den danske Bondeven" 1836—54. En Datter, Nielsine Svendine (f. 1811), ægtede Distriktslæge W. J. Wedel i Herning. En Søn, cand. jur. Johs. Andersen Gad, f. 1808, var Kopist i Justitsministeriets Brandforsikringskontor. Af to andre Sønner blev Peder Christian Gad, f. 1802, Skipper, senere Mel- og Grynhandler i København, Niels

Hansen Gad, f. 1806, Urtekræmmer i København. Endnu en Datter, Hansine, f. 1798, var gift med en Farver Bang der i Byen. 3 Døtre levede ugift i København. Af Niels Gads andre Børn var Anders Gad, f. 1759, Vognmand i Bryggernes Vangehus, L. Vibenshus, paa Københavns Østerfælled og blev 1780 gift med Margrethe Nielsdatter Tagesen. Han døde 1816 og Hustruen 1822. Niels Gads Datter, Anna Bertolette Karine (f. 1747), blev gift til Hørsholm; to Døtre, Lenneche (f. 1751) og Mariane (f. 1762), foreligger der ikke Oplysninger om[142].

Slægtens Midtpunkt blev efter Byfoged Jon Gads mange Uheld efterhaanden Købmand Boie Nielsen Møller, gift med Maren Nielsdatter Gad. Deres to Sønner. Anders, f. 1737, der blev Organist, og Johan Jørgen, f. 1749, som lærte Garverhaandværket i København, fik af deres Fader de to nordlige Købmandsgaarde paa Torvets Vestside. De satte dem begge til igen. Anders Gad var Inkassator i Faderens Bo og kunde ikke gøre Rede for de Penge, han havde modtaget. Hans Kautionist, Svogeren Møller Niels Poulsen Beck i Have Mølle, maatte derfor betale for ham og tog hans Gaard 1767. 1800 maatte J. J. Møller sælge sin. Af Boie Nielsens Døtre arvede Anne Kirstine ved Anders Gads Testamente Have Mølle, som hun efter sin første Mand, Byfoged Granbergs, Død bragte til sin anden Mand, Niels Poulsen Beck († 1798). Selv døde hun den 7. Novbr. 1766. Den anden Datter, Anne Sofie († 1784), ægtede den 13. Novbr. 1755 Købmand Christen Hansen († 1786), en Søn af Skovrideren i Maarum paa Kronborg Amt. Han var den betydeligste Købmand i Slangerup efter Boie Nielsens Død og boede paa det søndre Hjørne af Kongensgade og Præstestræde, hvor Stamfaderen, Niels Gad, i sin Tid havde haft Bod. Der sluttede ogsaa Familiens Storhed med Auktionen efter Chr. Hansen.

Den gamle Boie Nielsen, der i 39 Aar sad som Købmand i Slangerup, den meste Tid baade som Konsumtionsforpagter og Stempelpapirforhandler, de sidste Aar ogsaa som Indehaver af det monopoliserede Tobaksoplag, blev en velhavende Mand. Boet viste ved hans Død 1763 (begr. 16. Juni) et Overskud af 5126 Rgd. I hvert Fald han havde altsaa tjent Penge trods alle Ildebrande og trods Byens Fattigdom. Han har været en praktisk og dygtig Mand. I hans Bogsamling paa ca. 50 Bind[143] fandtes adskillige latinske Værker, deriblandt Cicero og andre klassiske Forfattere, et Vidnesbyrd om, at han, skønt Snedker af Uddannelse, havde en omhyggelig Opdragelse og stadig havde beskæftiget sin Aand med de Emner, som den dannede Verden dengang dyrkede.

Han har vel som Dreng gaaet i Byens Latinskole. Ogsaa derved mindes man i ham den gamle Borgertype fra Opgangstiden omkring 1600. Først ved hans Bortgang var den altsaa ved at uddø, hvor haardt Livet end havde været den under Skatteskrue, politisk Modgang og andre Ulykker. Han maa være født omkring Aar 1700.

35. KAPITEL. VED EN TIDSPERIODES AFSLUTNING

104. HISTORISK TILBAGEBLIK. Med de Udvidelser af Frederikssund, som havde fundet Sted, og den Ordning af Forholdene, der naaedes i 1760'erne og 70'erne, kom Ladestedet til at føle sig som en By. Borgerne begyndte at se Stedet historisk. 1750, da „Kalkhuset“[144] var til Auktion, hedder det i Auktionsskødet, at „Ejendommen overdrages med lige Ret og Rettighed, som denne Gaard af Arilds Tid tilligget haver, udi Længde 80 Alen og Bredde 80 Alen, eftersom den udi Alenmaal den 14. Maj 1578 allernaadigst skal være bevilget“. Der var altsaa opstaaet en Tradition. At den ikke var i Overensstemmelse med de historiske Forhold, har vi set. Men deri lignede den saa mange historiske Traditioner før og siden. Den Følelse, der laa bag, var det værdifulde ved den, og den var ogsaa i Pagt med Tiden. Det var den samme, der fik Udtryk, da Slangerup i et Andragende om Kroerne i Omegnen 1748 fremhæver sin Alder som Forsvar for sine Interesser. Den var den ældste By i Sjælland og helt fra Frederik II's Tid, hed det[145]. Da Kommercekollegiet 1774 indkrævede Købstædernes Privilegier[146], indsendte Frederikssund særskilt Tolder Mogens Ibsens to Skøder fra 1652 og 1662 som Frederikssunds Privilegier. De var ogsaa de ældste Dokumenter, hvori Byens Navn var nævnt, og i Virkeligheden Byens „Bevilling“.

Det var formentlig 1749, Byen anskaffede det Vaaben, der bruges nu, Falken, hvorom en Bemærkning i „Danske Atlas“ 1772 vidner, omend det først optoges som Bysegl i det 19. Aarhundrede.

Et andet Udtryk for denne Følelse af Historie og Selvstændighedstrang haves deri, at Ladestedet i 1740'ernes Begyndelse, da Sildefiskeriet bragte den første Vækst, optog Navnet Falkenborg. Juni 1743 hedder det saaledes i Regimentsskriver Hans Jørgensen Dahls Indberetning[147] til Kancelliet: „Ved Falkenborg eller Frederikssund findes en

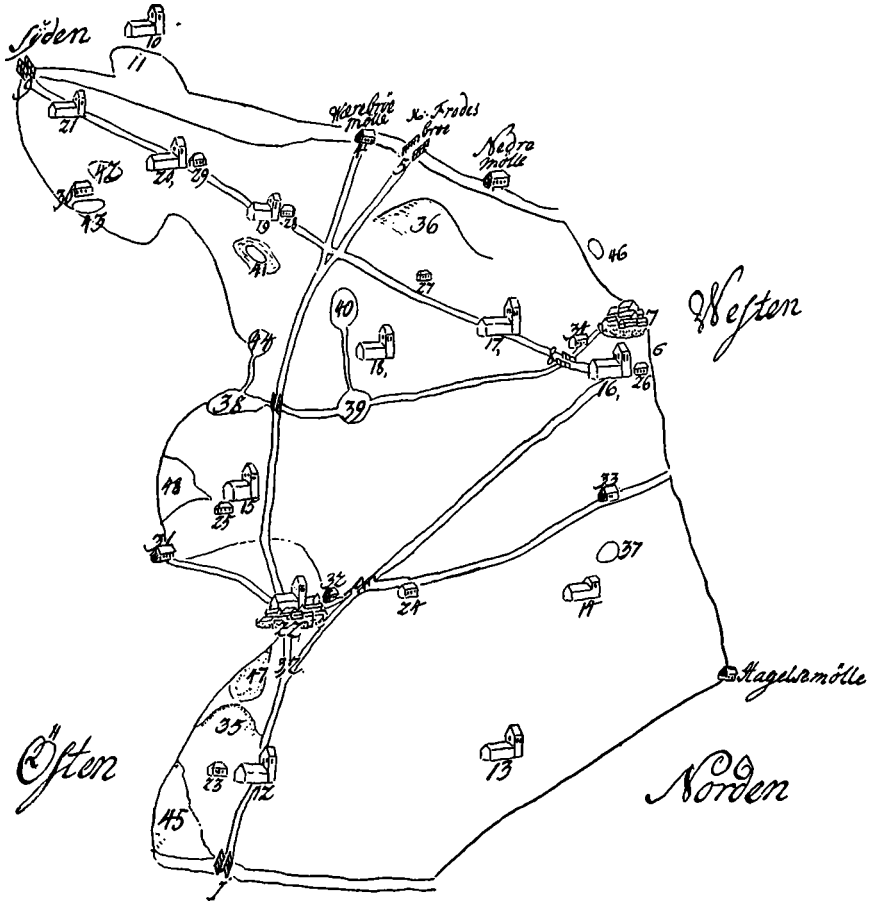

Kort over „det andet halve" Frederiksborg Rytterdistrikt.
Tegnet 1743 af Regimentsskriver H. J. Dahl.

Tallene betegner følgende: 1. Spangebro. 2. Jægerspris Landevej. 3. Frederikssund Færge[vej]. 4. Værebro Mølle. 5. Kong Frodes Bro [den gamle Værebro]. 6. Frederikssund Færge. 7. Falkenborg. 8. Københavns Landevej. 9. Snøde Bro. 10. Smørum. 11. Vexø Sø. *Kirker:* 12. Gørløse. 13. Sigerslevvester. 14. Græse. 15. Jørlunde. 16. Udesundby, 17. Oppesundby, 18. Snodstrup. 19. Ølstykke. 20. Stenløse. 21. Vexø. 22. Slangerup Købstad. *Skoler:* 23. Gørløse. 24. Hørup. 25. Jørlunde. 26. Udesundby. 27. St. Rørbæk. 28. Ølstykke. 29. Stenløse. 30. Søsum. *Møller:* 31. Kratmøllen. 32. Hauge Mølle. 33. Græse Mølle. 34. Udesundby Mølle. *Høje:* 35. Kaninbjerg, 36. Frodesbjerg. *Søer:* 37. Græse Dam. 38. Jørlunde Sø. 39. Hagerup Sø. 40. Snodstrup Sø. 41. Ølstykke store og lille Sø. 42. Vester Sø. 43. Øster Sø. 44. Kolling Sø. 45. Attemose. 46. To smaa Holme Sønden for Falkenborg. 47. Jordhøj Krat. 48. Jørlunde Overdrev.

liden Indvig under Holmen, hvor ganske smaa Fartøjer, saasom Jagter og Krejerter, kan indløbe og ligge nogenlunde trygt."

Da levede endnu Svend Corths Enke, Maren Jonsdatter, hvis Far-

fader, Bertel Madsen, som hun var opdraget hos, havde set Falkenborg blive revet ned.

Ikke mindst Pastor Ditlev Gothard Zwergius i Slangerup havde bidraget til at bringe dette historiske Perspektiv ind i Byens Liv, omend han herved helt handlede i Tidens Aand. Rundskrivelsen 1743 fra Kancelliet, som 1744 blev besvaret for Slangerup-Frederikssund af Byfoged Jon Gad, havde bl. a. en Rubrik om Byernes Privilegier. Byfoged Gad kunde ikke læse de gamle Privilegier i Slangerup Raadstuearkiv, og Pastor Zwergius afskrev dem, endnu inden Gad døde, altsaa muligvis i Tilslutning til Rundskrivelsen, hvilken Afskrift haves endnu[148].

Kort efter, at den er blevet taget, er en Del af de gamle Breve bortkommet. Da Byfoged Gad døde, tog hans Svoger, Prokurator Michel Holst, alle Byens Dokumenter, der opbevaredes hos Byfogeden. Nogle af dem (8) kom tilbage til Arkivet ved Holst's Død 1751 og indsendtes 1774 af Byfoged Nørager til Kommercekollegiet, hvorfra de, skønt Byfogeden havde bedt om at faa dem tilbage, spredtes i Rigsarkivet, uden at man havde Interesse for blot at holde dem samlet. Nu findes de atter sammen[149]. En Del af de andre Dokumenter havnede derimod hos Uvedkommende. Pastor Zwergius forærede selv 1747 Slangerup Privilegium af 1451 paa Toldfrihed til Det danske Selskab, og en Hr. Schirner*) fik 4 Breve (fra 1503, 1551,1562 og 1648). De haves ogsaa endnu[150]. Et enkelt Tingsvidne (fra 1527 ang. Overdrevet) fandtes 1775 hos en Borger i Byen. Det har Zwergius ikke kendt, men hans Afskrifter giver sikkert en fuldstændig Oversigt over, hvad der iøvrigt var bevaret efter Branden 1724.

Den ofte gentagne Legende, at Slangerups Tilbagegang skyldes Konkurrencen med Frederikssund, er bleven skabt allerede, inden Slangerup brændte 1724. Den lever i bedste Velgaaende den Dag i Dag, og det er maaske endda den, der mest har interesseret „Historien". Man havde ikke Forstaaelse af, at Frederikssund lige til Midten af det 18. Aarhundrede kun bestod af nogle faa Familier, og at Ladestedet allerede kort efter Slangerups Brand 1724 maatte opgive al selvstændig Skibsfart, saaledes at Købmændene i Frederikssund for saa vidt stod paa lige Fod med Slangerup'erne.

Medens vor ældste Byhistorie, Jonas Koldings og Helsingoraneren Isak Pontanus's (1594), kun vidste, at Slangerup, „for saa vidt engang en

*) Formentlig den Student Mads Rostock Schirner, der den 28. Maj 1746 blev Organist i Slangerup efter Byfoged Gad. 1749 afløstes han af Anders Boisen Møller.

Landsby, nu er en Købstad ved Roskilde Fjord," fortæller allerede Wolffs: „Encomion Daniæ" (1654), at „denne Købstad nu ikke er udi den Flor og Velstand, som den vaar udi højlovlig Frederik den Andens Tid. Denne By sætter meget af og forringes, og bygges der nu ved Sundby Færge for Udskibningens Skyld, som der er". Resens store topografiske „Atlas Daniæ" (1684) fortæller udførligt Slangerups Historie i Middelalderen og Frederik II's Tid, men kender intet til Frederikssund. Muligvis er Thomas Kingo Resens Kilde.

Wolffs — rigtige — Oplysning, at Frederikssund først er opstaaet 1649, er, skønt Byens Navn maatte stamme fra Frederik III, dog aldrig blevet forstaaet. Datoen for Slangerup Privilegium 1578 paa at bygge et Pakhus ved Sundby Færge stod for Forfatterne som Ladepladsens Fødselsdag, lige til Byens sidste Topograf, Dr. phil. Vilh. Lorenzen, endelig (1929) dog lige naar at faa sat et Spørgsmaalstegn ved den herskende Tradition[151]. Historieskrivning bestod i ældre Tid mest i Kombinationer, Sammenlægning af Efterretninger, medens den moderne Historiker mere ser sin Opgave i en Udvælgelse og kritisk Udrensning af de foreliggende Oplysninger.

Allerede den kendte Erik Pontoppidan finder saaledes i „Theatrum Daniæ" (1730), at Slangerup „er geraaden meget i Aftagende, mestendels derved, at man ikke langt derfra har begyndt at bygge en anden Flække, Sundby Færge". Navnet Frederikssund kender Pontoppidan derimod ikke i denne Sammenhæng og røber derigennem, at hans Viden paa dette Punkt hviler paa Læsning af ældre Skrifter. Dog ved han, at Slangerup har lidt meget under Branden 1724.

Indberetningerne 1735 og 1744 til Centraladministrationen blev Grundlaget for et by- og egnshistorisk Værk (1753) af Kancelliraad E. J. Jessen, der dog aldrig fik det trykt[152]. Stoffet er derimod benyttet af E. Pontoppidans „Danske Atlas" (1764) og dets Supplement (1772), der ogsaa har benyttet Resens Atlas og f. Eks. for Slangerups Vedkommende har let omtegnet og aftrykt Resens Grundplan over Byen (fra ca. 1667). Saaledes findes Raadhuset endnu paa sit gamle Sted paa Planen i Danske Atlas 1764, skønt det ikke var genopført efter Branden 1724, hvad Bogen iøvrigt selv meddeler.

De to Indberetninger 1735 og 1744 er begge af Byfoged Jon Gad, der 1735, som naturligt var, lægger Skylden for Slangerup Bys Tilbagegang paa Ildebrandene, „hvorudi de fleste er blevet ruineret, men ikkun faa [endnu] restitueret," men tilføjer dog, at „Frederikssund derimod des-

aarsag har mærkelig [mærkbart] tiltaget". Som vi saa: med 4—5 Huse. I Indberetningen opgives ogsaa, at Kroernes Løsgørelse fra Byen var en Aarsag til dens Tilbagegang. Indberetningen af 1744 nævner intet om Frederikssunds Konkurrence eller særlige Fremgang. En Indberetning 1747 fra Byfoged Hessel ser i Krospørgsmaalet alene Aarsagen til Byens Fattigdom[153].

Men Kancelliraad Jessen kombinerer det altsammen og fortæller, hvorledes „Slangerup Indbyggere, efterdi de havde fundet paa at bygge Søboderne [1578], maatte erfare, at Indvaanerne af den ringe Flække skrabede efterhaanden den meste Næring og Handel til sig, især ved Kornets Udførsel til fremmede Steder, saa at det gode Slangerup er fra den Tid kommen temmelig i Dekadence, ja og omsider regnet blandt de Købstæder, som efter Forordningen 1682 ej maa bruge nogen udenlandsk Handel".

Man forstaar, at Erik Pontoppidan i „Danske Atlas" med den Rundhed i Udtrykket og den Enkelthed i Tanken, hvorved „Historien" har tilsløret saa megen Sandhed, kom til at skrive: „Siden opvakte den nærsomme Datter sin Moders Misundelse, hvilket kan sluttes deraf, at Slangerup fik [1665] af Kong Frederik III Ret til at opkræve 1 Sk. ved Skibbroen" (!).

Medens disse Forfattere og alle senere har forestillet sig „Kampen" mellem Slangerup og Frederikssund udkæmpet i det 17. Aarhundrede, har vi set, at deri har de Uret. Har Frederikssund gjort Slangerup nogen Skade, kan det ikke være sket før 1730. Fra denne Tid eller senere er der ikke nogen Legende herom, og den kunde heller ikke med Rimelighed opstaa. Alligevel har man stadig ment her at være Vidne til en interessant Kamp mellem Ladeplads og Købstad.

Det er skildret, hvorledes Slangerup efterhaanden forarmedes, fordi Brandene havde givet det Ulivssaar, og fordi Landets almindelige Politik og den økonomiske Udvikling var Købstæderne ugunstig. Slangerup har da heller ikke nogensinde klaget over Skade fra Frederikssund, skønt det saavist ellers ikke mangler paa Klager fra 1730 til 1780. Først da den begyndende Opgang fra 1776 gik udenom den gamle By, medens Frederikssund var med i den som alle Landets øvrige Byer, er der, som nævnt, ved 1781 nogen Bitterhed at spore overfor den lille Søstad. Men, som Byfoged Nørager erklærede 1777, i Frederikssund „var Vognen ogsaa fuldt lastet".

FEMTE AFSNIT

1783—1809: LIBERALISMENS GENNEMBRUD

36. KAPITEL. REFORMER OG ØKONOMISKE BRYDNINGER

105. KØBSTÆDERNE UDENFOR DEN ØKONOMISKE OPGANG. I Begyndelsen af Aaret 1783 sluttede den nordamerikanske Frihedskrig. England havde for stedse tabt sin rige Koloni paa den anden Side af Atlanterhavet.

For Danmark, i hvert Fald for København, havde de sidste 6 Aar siden 1776 bragt en økonomisk Opgang og en Pengerigelighed, som var aldeles uden Mage. Det skyldtes Handelens og navnlig Skibsfartens Blomstring under Krigen, da de store Handelsmagter havde været optaget af de voldsomme Kampe. Det saa ud, som om den økonomiske Styrke, hvormed Regeringen gennem saa mange Aar havde forlenet Hovedstaden, nu skulde gøre sig gældende og den merkantilistiske Politik ogsaa økonomisk fejre sin Triumf. Regeringens Begunstigelse af en lille Kreds af Personer havde paa det immaterielle Omraade i 50'erne og 60'erne skabt en Kultur i København, som i hvert Fald, hvad Kunsten angaar, vel neppe er overtruffet siden, selv om man vil sammenligne den med vore Dage.

Allerede det sidste Halvaar af 1782 havde dog bragt Krise. Pengeinflationen og de Rygter om Freden, der gik forud for den og spaaede de gode Tiders Afslutning for Danmark, havde skabt en skærende Mistillid i Udlandet til dansk Mønt. Endnu en Gang satte den danske Regering imidlertid alt paa eet Kort: den satte Seddelpressen i Gang og laante ganske simpelt de store Handelsfirmaer de Penge, som de efter Valutafaldet behøvede, og det saa ud til, at Spillet vilde vindes. Aarene 1784—93 bragte vel et stort økonomisk Tilbageslag, men 1793 kom Pengerigeligheden tilbage, fordi Verdensmagterne atter begyndte de store Krige om Herredømmet paa Havet. Men 1801 og 1807 tog den ene Part i disse Kampe, England, dog alt det vundne fra os igen. 1807 bortførte Englænderne ca. 1000 Skibe til en Værdi af 60 Mill. Kr. Landet var atter berøvet alt undtagen selve Jorden. Thi Provinsens

Skibsflaade var kun lille. Den økonomiske Afvikling medførte den dybeste Armod, Danmark har levet under siden Middelalderen. 1807 begyndte atter en økonomisk Krise, og den vedblev til op mod 1840.

Kun de nye Tiders Tanker og deres Omformning af Menneskene blev ladt tilbage.

Af de danske Købstæder naaede alene de, som endnu havde Skibe, at faa deres Del af Guldfloden; det gjaldt i nogen Grad Odense og de større jydske Byer. Regeringens Politik gennem 100 Aar havde afskaffet Skibsfarten de fleste Steder til Fordel for København, skønt der i det 17de Aarhundrede havde været et blomstrende Sømandsskab rundt om ved Landets Kyster.

De sjællandske Købstæder synes i hvert Fald, med Undtagelse af Helsingør, at have været næsten udenfor den økonomiske Opgang. Nøjagtige Oplysninger foreligger ikke. Den almindelige Historieskrivning har i nogen Grad været blændet af Hovedstadens og nogle faa Købstæders enestaaende Held i disse Aar[1], og Købstadbeskrivelserne gaar let henover det 18de Aarhundrede, fordi Kilderne (By- og Stiftamtmandsarkiverne) enten ikke har været tilgængelige eller ikke er blevet benyttet. „Den stille Tid" har ikke haft samme Tiltrækning som de forudgaaende Aarhundreder, da Borgerskabet stod i sit skønneste Flor.

For de sjællandske Byers Vedkommende foreligger dog af almindelige Udtalelser en Rundskrivelse til Købstæderne (med Undtagelse af Helsingør) fra Stiftamtmanden af 8. December 1792, hvori han[2] udbeder sig Oplysninger „angaaaende de sjællandske Købstæders svage Handel og Næring, som fortjener al mulig Opmærksomhed". Grev Joh. Heinrich Knuth til Knuthenborg havde tiltraadt Stiftamtmandsembedet i Sommeren 1790. Det er vel et Tegn paa Købstædernes daarlige Tilstand, at han endnu et halvt Aar efter sin første Opfordring maatte rykke for Svaret ($^6/_7$ 1793).

Heller ikke den store Opgang, der satte ind for Hovedstadens Vedkommende netop 1793, er kommet Købstæderne paa Sjælland til gode, som det ses af en Skildring af Øens samtlige Byer, som den udsendte Tillidsmand for det da nystiftede Reiersen'ske Fond, den tidl. Amtsforvalter i Holbæk, Kammerraad Jens With, offentliggjorde i Tidsskriftet „Iris og Hebe" 1799 (fra Aaret forud). Alt var aabenbart, økonomisk set, som 50 Aar før.

Ved Afslutningen af den store Guldtid i København begrundede

Kancelliet sin Indstilling af 18. April 1809 om Slangerups Nedlæggelse som Købstad netop med de sjællandske Købstæders Fattigdom og Tilbagegang, hvorom det hedder[3]:

„Det er almindelig bekendt, at en Del af Danmarks Købstæder i den senere Tidsalder meget har forringet sig. Naar faa undtages, er disse i de ældre Perioder saa blomstrende og velhavende Kommuner nu næsten intet uden store Landsbyer og i Henseende til den økonomiske Forfatning endogsaa under disse.

Mangfoldige Aarsager kan anføres til denne uagtet Regeringens anvendte Bestræbelser indtrufne Købstædernes Forfald, hvoraf de vigtigste synes at være:

1. Bondestandens Kaars Forbedring... Efterhaanden som Bondestandens Tilstand forædledes, som flere Jordstrækninger opdyrkedes og Fordelene heraf mere erkendtes, desto flere fandt da ogsaa denne Næringsvej sikrere og bekvemmere end Haandværk og Handel, og desto mere aftog derved Købstadborgernes Antal.

2. Den opkomne Forandring i Handel og Haandværk... Tidligere fordredes der hverken saa stor Kapital til en Handels Anlæg eller saa stor Gevinst for deraf at kunne ernære sig [som nu]. Da Sejladsen derefter udvidedes saa betydeligen, udfordredes desto større [økonomiske] Evner til at foretage Entrepriser. Kompagniers og store Rhederiers Oprettelse kunde ikke finde Sted i de smaa, især indenlandske Købstæder, og disses Handlende kunde ikkun paa anden Haand erholde Varerne, hvis Pris derved forøgedes. Saaledes samledes efterhaanden den egentlige Handel i Hovedstæderne. Ligeledes udvidedes og forædledes Haandværkerne og Kunstnerne, og den større Anstrengelse til deres Frembringelser fordrede større Afsætning, end de mindre Byer kunde afgive. Kunstnerne og Haandværkerne søgte derfor ogsaa hen til de enkelte mere betydelige Stæder.

3. Endelig har Københavns i de senere Tider saa betydelige Tilvækst vistnok haft stor Indflydelse paa især Sjællands og de smaa Øers Købstæders Aftagelse og deres Folkemængdes Forringelse".

„De danske Købstæders Tal er uforholdsmæssigt stort, slutter Kancelliherrerne 1809, og det eneste Middel til at redde Mængden af disse fra total Undergang synes at være ved given Lejlighed at nedlægge nogle for derved at ophjælpe de øvrige."

106. REFORMER. Samtidig med den dybtgaaende økonomiske Krise, der begyndte 1783—84, havde Landet oplevet en veritabel

Paladsrevolution, idet en Kreds af Mænd benyttede den 16aarige Kronprins Frederiks (VI) Indtræden i Myndighedsalderen til den 14. April 1784 at styrte det Guldberg'ske Regime, som Guldberg under Krisen 12 Aar før havde styrtet Struensee. Nogle Aar derefter gennemførtes Landboreformerne, og da Grunden til Landbrugets Rentabilitet saaledes var lagt, ønskede man ogsaa at gøre noget for Købstæderne.

Allerede Ophævelsen 1788 af Forbudet mod Indførelse af Korn, der gav Kornhandelen fri, vilde have kunnet give Købstædernes Købmænd deres gamle Hovednæringsvej tilbage, om ikke Handelen gennem saa mange Aar havde lidt under de daarlige økonomiske Vilkaar, man havde budt Købstæderne. Frigivelsen af Kvæghandelen 1788 kunde maaske skade de jydske Købstæder, der havde haft Fordel af denne Handel, men Toldreformerne baade før og i den nye frihandelsvenlige Toldforordning af 1. Febr. 1797 maatte betyde store Fordele for dygtige Købmænd, om der havde været nogen i Købstæderne. Københavns Begunstigelse og Beskyttelsestolden hævedes; Merkantilismen begravedes. De store Landevejsarbejder i Slutningen af Aarhundredet maa have været af væsentlig Betydning. Men der blev, inden Krisen paany satte ind 1807, kun beskaaret Købstæderne 15—20 Aar til at komme sig efter den Udryddelseskrig, som Københavns Monopolstilling havde betydet. Som det ses af Kancelliets Indstilling 1809, skadede Landboreformerne Byerne.

Regeringens Reformer til Fordel for Byerne blev saaledes væsentlig administrative og sociale. Man vilde skabe et nyt kommunalt Aristokrati i Byerne. Sikkert har disse Reformer ogsaa styrket Selvfølelsen hos den Kreds, der blev kaldet til at styre Købstæderne, og har navnlig faaet Gang i Administrationen. I hvor høj Grad denne var frosset fast ogsaa i andre Byer end Slangerup, kan ikke siges, da de historiske Oplysninger derom kun i ringe Omfang er fremdraget, men Reformerne viser i sig selv, at der overalt var Trang til Bevægelighed paa dette Omraade, der blev stærkt debatteret i Landets Tidsskrifter, efter at Landboreformerne, inden de førtes ud i Livet, havde optaget hele den offentlige Interesse.

Dels udbyggedes det nye Repræsentationssystem, som var indført med de eligerede Mænd, dels styrkedes By-Embedsmændenes Stilling meget betydeligt.

Ved kgl. Reskript af 2. Marts 1787 lovfæstedes Institutionen, de eligerede Mænd, som 1778 var blevet fastslaaet som en administrativ

Institution, der beroede paa Stiftamtmændenes Initiativ. Byfogedernes og Magistraternes Magt overdroges dem, og der indskærpedes en Tillid til dem, „som i Almindelighed bør haves til Repræsentanterne for hver Købstads Borgerskab (eller de eligerede Mænd), at de som redelige og fornuftige Mænd vaager, *saa vidt dem tilkommer*, for Købstædernes sande Bedste".

Den 20. April 1791 indskærpedes det yderligere, at Magistraten vel er Byernes Øvrighed, men at de eligerede er samtlige Borgeres Repræsentanter, og det paalagdes enhver, der havde nogen Særstilling til et Spørgsmaal, at tilkendegive denne, for at ethvert Spørgsmaal kunde belyses alsidigt.

Endelig udkom den 24. Marts 1797 et Reskript, hvorefter samtlige eligerede Mænd i Købstæderne skulde vælges efter ensartede Regler hele Landet over „med den mindst mulige Indflydelse derpaa af andre." Disse Regler fastsatte, at Valget skulde ske paa Borgersamlingen, at det skulde foregaa skriftligt, og at der skulde opstilles 3 Kandidater til hver Post, som skulde besættes.

Det bestemtes 1798, at de eligerede skulde være afgørende Myndighed i alle Anliggender, der vedkom Byen, og dermed var Institutionen en virkelig Bystyrelse, dog under Amtmændenes Kontrol og Veto.

I Aaret 1798 ordnedes Havnevæsenet over hele Riget, og hver Havn fik en Havnekommission som ansvarlig Leder. 1803 kom en ny Fattigforordning for Købstæderne til Afløsning af den gamle fra 1708. 1800 havde man flyttet Revisionen af Købstædernes Regnskaber fra Rentekammeret til Kancelliet, hvorunder Købstæderne sorterede. 1814 udkom en ny Skolelov, der ogsaa gjaldt for Købstæderne.

Hvor meget disse Reformer virkelig betød, er et andet Spørgsmaal. Tiderne var stadig fattige i Byerne og Forholdene smaa. Men som Udtryk for Tidsaanden blev de staaende, til den økonomiske Bedring skabte større Virksomhed i Bylivet og dermed Behov for de nye Former for Byernes Styrelse.

Større Betydning fik vistnok Regeringens Arbejde for at skabe en særlig Embedsstand af Byernes Borgmestre, Skrivere og Byfogeder.

1793 henlagdes Købstædernes Overforvaltning under Amtmændene, dog først fra det Tidspunkt, da de daværende Stiftamtmænd gik af. Sjællands Stiftamt udsondrede straks Korrespondancen for Købstæderne i Frederiksborg og Kronborg Amter i særlige Protokoller og Pakker, men skønt der kom en ny Stiftamtmand 1802, skete Overgan-

gen her først fra den 1. Juni 1805. Paa Forhaand kunde det ogsaa være tvivlsomt, om det var rigtigt at lade Amtmanden, der havde den store Bondebefolknings Vel at varetage, tillige være Byernes Overordnede. Thi Byerne havde i flere Henseender Interesser, som ikke løb parallelt med Landboernes.

Samtidig gik man over til at gøre Borgmestre, Byfogeder og Skrivere til en Embedsstand ved at indføre Forflyttelser, saa Samhørigheden med Bysamfundet løsnedes, hvad der ogsaa kunde være betænkeligt. Dog kendes der vistnok ikke noget Eksempel paa, at denne Betænkelighed fik praktisk Begrundelse. Den Magt, man lagde i Borgerrepræsentanternes Haand, var desuden en Modvægt.

Ved at kræve større Eksamen af Embedsmændene søgte man ogsaa at gøre dem til en Stand og give dem Forestilling om en Eksistensberettigelse udenfor deres Stilling i Bylivet. Man indførte 1801 Konduitelister og betonede dermed yderligere, at de var afhængige af Centraladministrationens Skøn mere end af deres Evne til at begaa sig blandt Byens Borgere, ligesom man 1800 havde paalagt Kancelliet at skaffe Indberetninger til Kongen om Embedsmænd, der særligt udmærkede sig, en Tankegang (Frygt for Regeringens Straf), der var beslægtet med den, der paa Sjælland førte til Udnævnelsen af de første „Byens Formænd" og var Udtryk for Ønsket om at skabe et Bureaukrati, uafhængigt af Befolkningen. Der anordnedes ogsaa Uniform for Politimestrene. Dog medførte disse Reformer formentlig paa den anden Side en Tilgang til den nye Stand af Mænd, der var bedre end de, der forhen havde regeret i Byerne. Den Sammenlægning af Embederne og dermed Indtægterne, der havde fundet Sted længe, tog yderligere Fart.

Dommerne havde (1741) faaet Domsmagt i Politisager, der tidligere afgjordes af Stiftamtmændene. Stokkemændenes Antal, der ved Danske Lov var nedsat til jydske Lovs Tal: 8 — i sjællandske Lov havde det været 12 — blev 1796 yderligere nedsat til 4, for at Borgerne i vidt Omfang kunde fries for dette Ombud, nu kun et Rudiment af deres Deltagelse i Retsplejen.

Fængslerne ordnedes 1803 paa mere human Maade. I Slangerup havde man som andre Steder endnu den gamle Deling i ærligt og uærligt Fængsel, der spillede saa stor en Rolle, da Borgmester og Raad vaagede over Borgernes Beskyttelse overfor Statens Anklagemyndighed. Den saakaldte *Borgerarrest* var opført af Mur og Bindingsværk $4^{3}/_{4}$ Alen i Kvadrat og $3^{1}/_{2}$ Alen høj. Den saakaldte *Delinkventarrest* var

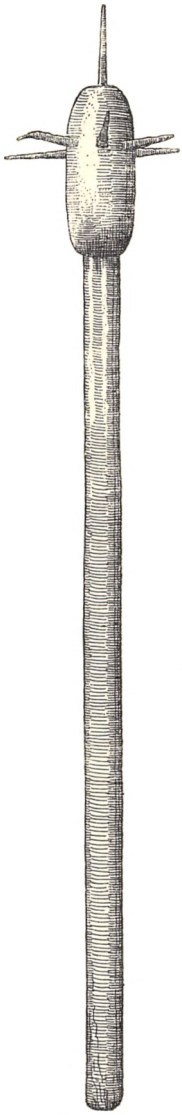

Den sidste Vægters „Morgenstjerne" i Slangerup omkring 1890; brugtes som Spadserestok. Nu i Jørlunde Skole.

af Grundmur $3^3/_4$ Alen lang, $3^1/_4$ Alen bred og $3^1/_2$ Alen høj, og medens Borgerarresten havde Vindue omend med Jernstænger for, var der i den anden kun en lille Aabning til Lysning, naturligvis ligeledes forsynet med Stænger. Døren hertil var dobbelt og havde Jernstang for, og medens der var Bræddegulv og Bræddeloft i Borgerarresten, nævnes dette ikke for Delinkventarresten, hvor der vel har været Stengulv. Men alligevel var Slangerup Arrest, som det siges 1793, „ikke til grove Forbrydere".

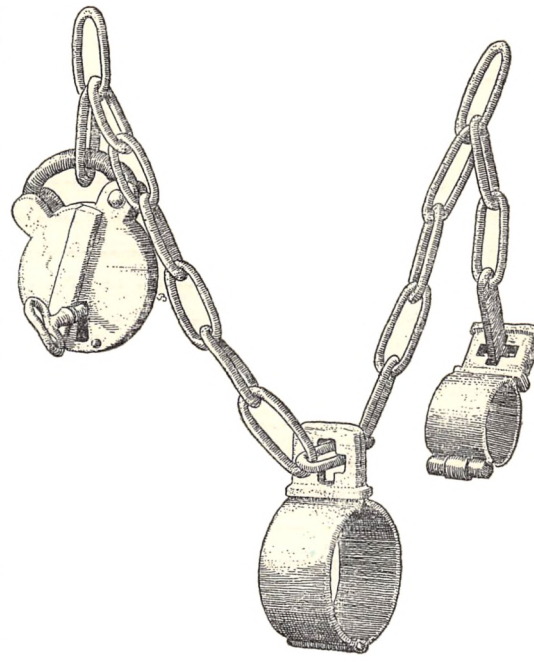

Fangelænke til Haandled og Fod, formentlig fra Slangerup. Nu i Jørlunde Skole.

107. SKATTEVANSKELIGHEDER.

Med velberaad Hu havde Regeringen, skønt Statens Finanser stod paa svage Fødder, undladt at paalægge nye Skatter. Landbruget skulde ophjælpes, og Byerne var tynget stærkt af de gamle Skatter; Konsumtionen var ved Toldloven 1797 forblevet den samme som forhen, og Ekstraskatten ophævedes først 1812. Dog paalagdes der 1789 Købstæderne en Formueskat for det ene Aar, 1791—1803 opkrævedes en Skat paa Tjenestefolk, 1802 indførtes en Arealskat paa Bygninger, 1803 og 1806 forhøjedes Konsumtionen med en Fjerdedel.

1782 fordeltes Udgifterne ved *Frirejser* i Statens Tje-

neste paa samtlige Købstæder paa Sjælland efter det Princip, der var raadende i Loven om Delinkventskatten af 1734. Derved fik Frederikssund sit særlige Beløb at svare og anerkendtes altsaa paany som en særlig Købstad. Den gamle Afgift, *Mestermandspenge* eller Bøddelpenge, hvis Oprindelse vistnok ikke kan paavises, fastlagdes ved Reskript af 15. Juli 1790. Beløbet betaltes til Skarpretteren og opkrævedes af denne selv som et fast Vederlag af alle Ejendomme i Landet for at holde Økse og Torturredskaber, medens han fik en Kendelse af de paagældende Købstæder og Amter, hver Gang han brugte sine Redskaber til Retsordenens Forsvar, som oftest netop til Ejendomsrettens Beskyttelse. Da Eksekutionerne i Slutningen af 1690'erne var blevet særlig hyppige paa Sjælland, tog Stiftamtmanden Initiativet til at faa fastsat bestemte Takster, hvilket skete ved kgl. Reskript af 12. Marts 1698, der med et Tillæg fra 1749 gjaldt hele Aarhundredet ud[4].

Skarpretterne havde hver sit Distrikt. Slangerup hørte til 1686 under Roskilde Mestermand. Det var 1640—63 Oksvald Reberg, der, da han 1663 forflyttedes til Næstved, afløstes af Ernst Koch. 1686 lagdes Slangerup under Helsingør, hvor Frantz Mühlhausen var blevet Skarpretter (valgt af Købstaden), men ved Stiftamtmandens Reskript af 12. Jan. 1725 lagdes Slangerup atter under Roskilde, hvor samtidig Chr. Ernst Puhan fik det blodige Embede ved at gifte sig med Enken efter en foregaaende Skarpretter, Jørgen Konrad, hvis Fader af samme Navn 1684 havde afløst Koch; efter den ældre Konrads Død 1707 havde hans Svend, Jørgen Adam Brøchner, besørget Forretningerne. Puhan fik 1751 sin Søstersøn, Johan Gotfried Ingerman, Søn af Skarpretteren paa Lolland-Falster, til Medhjælper, og han fortsatte Bestillingen til 1813, efter at han 1790 havde overtaget ogsaa Helsingør. 1813 indskrænkedes Skarpretternes Tal i Sjælland til to: i Næstved og København. Slangerup og Frederikssund lagdes under den sidste[5].

Slangerup havde før Reskriptet 1790 betalt 2 Rgd. 3 Mk. 12 Sk., Frederikssund 1 Rgd. 1 Mk. 6 Sk. i Bøddelpenge. Ved Reskriptet opgjordes de to Byers Ejendomme til 25 Gaarde og 9 Huse i Frederikssund, 46 Gaarde og 34 Huse i Slangerup. Sondringen mellem Gaarde og Huse skete fra gammel Tid efter, om Ejendommene havde Port eller ej. Afgiften var 4 Sk. pr. Gaard om Aaret, 2 Sk. pr. Hus, dobbelt saa meget som andre Steder i Landet. Skarpretteren i Roskilde havde før 1790 haft 292 Rgd. i Mestermandspenge om Aaret. Det var altsaa hans faste Løn[6].

Befolkningen havde i 1770'erne meget vanskeligt ved at betale sine Skatter, og de samme Klager over, at Byens Undergang var nær, som vi har hørt omkring 1780, gentoges de to følgende Aartier igennem, sikkert med god Grund. Skatterestancerne var saa store, at Byfoged Krog ikke kunde levere sine Regnskaber i rette Tid, fordi de ikke kunde sluttes, og da Bøder ikke hjalp, blev han suspenderet ved kgl. Reskript af 14. Okt. 1785. Amtmandens Fuldmægtigt Lorenz Arff, født 1750 som Søn af Rektor Peder Arff, Viborg, og Sønnesøn af Strandrider Lorenz Arff i Roskilde, blev da konstitueret i Krogs Sted. Vel kom Regnskaberne nu, men Restancerne kunde heller ikke han faa ind, og Regeringen opdagede, at den havde gjort Krog Uret og hævede Suspensionen. Krog, der havde overtaget sin Svigerfaders Købmandshandel, ønskede dog sin Afsked og fik den med Ret til, saa længe han eller hans Hustru levede, at grave Tørv med 4 Spader i 10 Dage i Byfogedens Bestillingsjord. I Penge var det værd 2 Mk. pr. Dag pr. Spade, eller ialt 13 Rgd. 2 Mk. om Aaret. Krog, der ved sin Ankomst til Byen havde købt Anders Boisen Møllers Gaard paa Torvet af den bortrejsende Byfoged Schrøder og var blevet gift med en Datter af Købmand Christen Hansen, Ida Lucie, drev til sin Død 1805 Købmandshandel i Slangerup. Ved Hansens Død købte han, som nævnt, sin Svigerfaders Ejendomme og fortsatte hans Handel paa Hjørnet af Kongensgade og Præstestræde.

Lorenz Arff blev derefter Byfoged (udnævnt den 11. Maj 1787) og blev samtidig ogsaa Skriver og Maaler og Vejer, idet Svend Corth Gad tog sin Afsked. 1799 blev Arff tillige Konsumtionsinspektør[7].

Ved Nytaar 1788 skyldte imidlertid 61 Borgere endnu ialt 386 Rgd. i Ekstraskat for de sidste 4 Aar. Indkvarteringshjælpeskatten, 400 Rgd., for de samme 4 Aar havde Arff dog faaet ind. Da Udpantning ikke hjalp, maatte 195 Rgd. eftergives og 21 Skatteydere have Henstand med 190 Rgd. Stiftamtmanden forklarede vel Byens Fattigdom („Slangerup er den elendigste og fattigste Købstad i Stiftet") og foreslog, at Skatten først skulde paalignes Børn, naar de var 16 Aar, som paa Landet, medens de i Byen var skatteptigtige, naar de fyldte 12 Aar. Men dette førte naturligvis ikke til noget. 1794 maatte 146 Rgd. erklæres for uerholdelige[8]. Det var mest gamle Restancer; rundt om i de fleste Købstæder fandtes saa betydelige Skatterestancer, at Regeringen ved en Lovbestemmelse 1790 maatte forlange, at Stiftamtmanden gennemgik og søgte inddrevet disse Restancer. I Praksis udførtes denne Ordre

saaledes, at Byfogederne blev sat til at være Revisorer og Restanceopkrævere i en af deres Nabobyer, og Systemet hjalp, Restancerne forsvandt.

Arff blev imidlertid ked af Slangerup, besvarede ikke Regnskabsantegnelserne, og Konsumtionskasserer Just Henrik Schreiber blev sat til at udarbejde Regnskabet for ham. Saa søgte Arff 1798 at blive Byfoged i Skien og fik dette Embede. Hans Efterfølger blev af 31 Ansøgere [!] Kopist i Hof- og Stadsretten i København Peder Horrebow Rathenburg, en sjællandsk Præstesøn[9].

Stiftamtmanden havde den største Medfølelse med Arff[10]. 57 Rgd. af Restancen stammede fra hans Formands Tid, men den havde han altsaa i hele sin Embedstid haft at kæmpe med. Han var ikke alene bleven ramt af Ildebrand, idet hans Gaard, Ebbe Jensens gamle Købmandsgaard, som han 1788 havde købt ved Prokurator Niels Riis's Død, var brændt 1798, men han havde mange Penge til gode i Byen for Udlæg til Skat, „som han aldrig faar".

Byfoged Rathenburgs Segl 1801.

1787 søgte de eligerede Mænd i de sædvanlige stærke Udtryk Eftergivelse for Fremtiden af Indkvarteringshjælpeskatten, der var 100 Rgd. om Aaret[11]. De fremhævede, at Byen aldrig havde Passage af Rejsende eller Militære mere, og at den derfor burde være fri for Skatten. Andragendet førte ikke til noget, men endnu den 4. Febr. 1804 rykkedes Byen for Indkvarteringsskatten 1788—99.

Brev til Stiftamtmanden.

For Rathenburg gik det ikke bedre end for hans Forgængere. 1807 var han træt og søgte bort. „Da jeg i mere end 9 Aar har været ansat som Byfoged i Slangerup, skriver han, og i den Tid ej alene tilsat overmaade betydeligt ved Oppebørselen af de kgl. Skatter, saa at jeg derved er blevet en forarmet Mand, men desuden der paa Stedet har gennemgaaet saa mange Uheld, at næppe noget af en ny Art kunde møde mig, er dette Sted som yderst forarmet og ubehageligt desuden blevet mig end mere utaaleligt ved den Tanke, at samme stedse tiltager i Armod." Han klagede ogsaa over sit Helbred og sammenfattede sin Lod som Øvrighed i Slangerup i Udtrykket „en ulykkelig Mands Skæbne".

Den 25. Marts 1808 blev Rathenburg da udnævnt til Herredsfoged i Sunds og Gudme Herred ved Svendborg og fik endog den 16. Sept. s. A. Bestalling som Prokurator for endelig at kunne tjene noget[12].

37. KAPITEL. FORSLAG OM AT FLYTTE SLANGERUP TIL FREDERIKSSUND

108. FORSLAGET UNDGAAET. Slangerup kom 1788, midt i alle Trængsler, til at staa overfor Forslaget om Byens Nedlæggelse som Købstad og dens Overførelse til Frederikssund[13].

Men det Forslag ønskede Befolkningen dog ikke at modtage.

Anledningen til, at Spørgsmaalet rejstes, kom indirekte fra Landbokommissionen for Frederiksborg og Kronborg Amter, der den 10. April 1787 skrev til Rentekammeret, at Frederikssund burde have mere Byjord end de to Gaarde, et Par Borgere havde fæstet. Amtmand Levetzow erklærede kort, at der ingen fæsteledige Gaarde var i Udesundby, og Frygten for at formindske Bøndergaardenes Tal plejede med den Mentalitet, der herskede i Landboreformernes Tid, at være hurtigt afgørende i et saadant Tilfælde.

Den 15. Marts 1788 blev Kommissionens Brev imidlertid efter god Embedsmandsskik sendt til Stiftamtmand Gregers Kristian Haxthausen. Han svarede omgaaende med et Forslag om at flytte Slangerup til Frederikssund, en Tanke, han, som han skrev, havde undfanget det foregaaende Aar ved sin Visitats den 28. Juni 1787.

Stiftamtmanden mente, at en Sammenlægning af de to Byer vilde være fordelagtig for dem begge, og da Halvdelen af Udesundby Gaarde stod foran Udflytning, hvad der ikke var sket endnu, efter at Byen 1782 var udskiftet, var Anledningen meget belejlig. Man kunde lige saa godt flytte dem op paa Slangerup Mark som ud paa Udesundby Jorder. Haxthausen fremhævede, at hans Plan var særlig fordelagtig for Borgerskabet i Slangerup, „som for Størstedelen paa nogle meget faa nær er forarmede og blottede for Næring". De kunde med Fordel opbygge deres faldefærdige Gaarde i Frederikssund, hvor de kom til at ligge bekvemmeligt for Sejlads og Handel m. m.

Sagen blev derefter undersøgt til to Sider. Amtmanden skulde spørge Bønderne i Udesundby, om de vilde afstaa deres Gaarde. Overalt fik han Afslag, hvad han sikkert ogsaa har ønsket. Med den Malice, som kendetegnede ham, spurgte han ikke mindst de to Frederikssundborgere, Brødrene Jørgen og Ole Smith. Stiftamtmanden skulde samtidig erfare Slangerups Stilling til Planen. Frederikssund synes derimod ikke at være blevet hørt.

Den 26. Maj 1788 afholdtes da Byes Samling i Slangerup, og de eligerede Mænd tog derefter i en Betænkning Stilling til Sagen, idet de gik afgjort imod og hævdede, at Planens Realisation vilde være til stor Skade for Slangerup Borgere. „Thi man ser daglig, hed det, hvad Mangel saavel Haandværksfolk har paa Arbejde i Frederikssund som Borgerne i Almindelighed paa Næringsveje". Der er altsaa intet at dele. Byfoged Arff tilføjede, at hvis Slangerup blev nedlagt, fik Hillerød Handelen, idet den Handel, Frederikssund og Slangerup forhen havde haft, var gaaet til denne By, hvor Amtets Bønder saa ofte havde Ærinde. Kapellan Fr. T. J. Dahl i Slangerup, en Søn af den afdøde Regimentsskriver i Frederiksborg Distrikt, blev hørt ligesom ogsaa Præsten der, Provst J. Raben, og forstærkede det Udtryk, Byfoged Arff havde givet den almindelige Opfattelse, ved at skrive, at hvis Frederikssund blev forøget med Slangerups omtrent 400 Sjæle, „vilde de opæde hinanden, og det vilde være imod Naturen og Elementerne. Thi virksomme Hænder fattes ikke der; men hvo sætter disse i Arbejde? Handelen er slet, fordi de maa hente Varerne i København og saaledes betale Konsumtion af dem to Gange" [nemlig først ved Indførselen til København, dernæst ved Indførselen til Frederikssund].

Degnen, Morten Taur, udtalte for sit Vedkommende, at Frederikssund ikke kan komme op, saalænge den ikke bedre betjener sig af Sejladsen. Købmand Schack Krog, den tidligere Byfoged, fremhævede ligeledes, at Frederikssund ikke manglede Professionister [Haandværkere] eller Brændevinsbrændere, de to Klasser Næringsdrivende, som skabte en By, og udtrykte aabenbart den almindelige Indstilling overfor Forslaget, naar han skrev, at vel var hans Huse gamle, men med Reparationer holdt de nok ham ud. Det er desuden dyrt at flytte, tilføjede han.

Stiftamtmanden har aabenbart delt den ogsaa senere almindelige Mening, at Slangerups Tilbagegang for en væsentlig Del skyldtes Frederikssund. I sine Visitatsnotater 1765 havde en tidligere Stiftamtmand givet Udtryk for samme Opfattelse. Men Slangerup delte altsaa ikke denne.

Fra Slangerups Side fremhævedes endelig ogsaa, at Udesundby Jorder var et daarligt Bytte for Markerne i Slangerup. Byen hævdede, at disse var bedre end dem i Udesundby. De var nogle af de bedste i Landet, og Jorderne i Udesundby ligger tilmed til den ene Side af Frederikssund, medens Slangerup har sine rundt om Byen. Slangerup

har sit Overdrev og sit Tørveskær, Udesundby intet saadant. Fordelen er som 1 til 8 eller 10.

Derefter tog Stiftamtmanden sit Forslag tilbage.

Slangerup Købstad vegeterede videre.

38. KAPITEL. SLANGERUP BYS NÆRINGSVEJE OMKRING 1800

109. HAANDVÆRK - BRÆNDEVINSBRÆNDERI. Aar 1778 havde en Spindemester Georg Michael Müller faaet Bevilling[14] til Oprettelse af et Spinderi i Frederikssund og Slangerup. En kgl. Resolution af 10. Oktober 1776 havde gennem Kommercekollegiet tilsagt Understøttelse til saadanne Spinderier i Købstæderne paa Sjælland. Det var dog ikke i første Række Industri, der hermed tænktes skabt. Motivet var at skaffe de Fattiges Arbejdskraft udnyttet, i anden Række at vænne Ungdommen til at arbejde ved Spolerne, for at Børnene, naar de blev voksne, kunde gaa ind paa Fabrikkerne i København. Müller døde allerede 1779 og begravedes i Slangerup, hvorefter Spinderiet vistnok overgik til Klædefabrikken i Jonstrup, der var oprettet 1772. I 1780'erne nævnes en Spindemester Johan Nowack i Slangerup. 1798 maatte Spinderiet her standse, og 1802 brændte Spindehuset, der laa i Svaldergade, paa den søndre Side tæt ved Hestetorvet[15].

Af Byens Haandværkere led Skomagerne et Tab, idet deres Laug ophævedes 1780. Egentlig var Ophævelsen sket 1767, da Lauget søgte om Stadfæstelse paa sine Privilegier, hvad der var nødvendigt at opnaa, saa ofte et Kongeskifte fandt Sted. Kancelliet nægtede Stadfæstelse, men ingen synes at have været opmærksom derpaa, før det 1780 forlangtes[16], at Skomagerne skulde indsende deres Privilegier til Kongens Konfirmation. Denne nægtedes ved Kancelliets Skrivelse af 21. Okt. 1780, og et Par Ansøgninger om en Ændring heri mødte Afslag.

Da Regeringen Aar 1800 tog Laugsinstitutionen op til Revision — som dog blev opgivet igen — og hørte de forskellige Byers Udtalelser i den Anledning, stod Slangerup saaledes udenfor, idet det intet Laug havde. Vognmandslauget regnedes ikke til Haandværkernes Organisationer. Det eksisterede dog stadig her, skønt Kørselen var aftaget meget betydeligt. Men da Samfærdselen forudsatte, at Rejsende kunde

hyre Vogn i enhver Købstad, opretholdtes Vognmandslauget. Det havde vanskeligt ved at udføre sin Gerning, da Bønderne holdt af at køre de Slangerup Vognmænd i Grøften, og Vognmændene androg derfor 1786 om at maatte optræde i Postmondur (Uniform), naar de var i Funktion, da Bønderne i Regelen ikke turde køre en kgl. Post i Grøften. Monduren gav desuden Forkørselsret. Den 10. Okt. 1786 fik de Bevilling til at anskaffe Mondur, naar de selv betalte den. Men den 18. December 1790 tillod Stiftamtmanden dem at sælge den igen.

1804 ordnedes Befordringsvæsenet, og Postmester Nørager i Slangerup blev „Opsynsmand", som det hed, den, til hvem den Rejsende kunde henvende sig om Leje af Befordring. I Frederikssund fik Købmand Daniel Michelsen den samme Stilling.

Tallet paa Byens Haandværkere var en Smule stigende omkring Aarhundredskiftet. 1790 opgives det[17] til 20. 1801 var der[18] 29, foruden 20 Arbejdsmænd. Ved Statsraad N. L. Reiersens Død udsendte det Fond, han havde stiftet ved sit Testamente, to Mænd, der skulde berejse Sjællands Købstæder og modtage Ansøgninger fra Haandværkere og Industrifolk om Understøttelse af Fondet, der raadede over store Pengemidler[19]. De to Mænd var i Slangerup den 4. Juli 1798, men der meldte sig ingen her som Ansøger til de averterede Legater.

Byens Hovednæringsvej, *Brændevinsbrænderiet*, gik i Slutningen af Aarhundredet stærkt tilbage. De stigende Kornpriser gjorde Brændingen mindre fordelagtig. Byens Fattigdom bevirkede, at Frederikssund, Roskilde og Hillerød kunde sælge billigere, fordi de formaaede at købe større Partier Korn ad Gangen og at give mere Kredit end Slangerup. 1786 var her 12 Brænderier mod 22 ti Aar før, omend allerede da kun de 14 var i Brug hele Aaret. 1776 hedder det[20], at Prisen var 1 Mark pr. Pot, og at 20 Værker leverer til 6 Kroer, men Regeringens strenge Lovgivning for Brændevinsudskænkning begunstigede ikke denne Næringsvej. Brændevinen gjordes da daarlig, holdt kun 3 Grader, medens 4-5-6-7 Grader var Normen. 1801, da Regeringen tog det hele Problem op til ny Behandling i en Kommission, var der i Slangerup og Frederikssund tilsammen 37 Brænderier, et Par mindre end i 1776 (Frederikssund havde 1776: 13, 1786: 11 Brænderier), men om deres Ydeevne foreligger der intet.

Ved en ny Forordning af 25. Maj 1804 slog Regeringen fuldstændig om, begunstigede Brændevinsbrændingen, oprettede endog et Mønsterbrænderi i København og indførte en Brændevinsbrændereksamen,

altsammen for derved at støtte Købstæderne. 1811 var der 8 Brænderier i Slangerup, alle temmelig store.

Tilbage af Byens gamle Indtægtskilder var stadig *Markederne*[21]. Men det gik ogsaa tilbage med dem. 1782 var de besøgt af 101 Personer, 1792 af 123 Personer, 1795 af 85, medens Tallet for Frederikssund, der 1787 havde faaet Bevilling paa et nyt Marked, det førstnævnte Aar var 138, 1792: 265 og 1795: 213.

Skønt Købmand Krog var Byens betydeligste Handlende, maatte han dog 1803 sælge sin Gaard paa Torvet til Byfoged Rathenburg.

1781 købtes Byskriver Gads Gaard i Fromsgade, der var gaaet tabt for ham ved hans Fallit 1774, af en ung Mand fra Frederikssund, Peder Andersen Rugaard, der begyndte en Købmandshandel der. Han, der var Søn af Anders Larsen Rugaard, satte en Formue til som Købmand, hedder det, men tjente en ny som Brændevinsbrænder og Avlsmand.

En kort Tid saa det ud til, at Familien Rugaard skulde blive den dominerende i Slangerup. 1799 blev en ung Købmand fra Nørresundby, Chr. Jensen († 1841), gift med Rugaards Broderdatter Anna Bartholine Rasmusdatter Rugaard*) og nedsatte sig i Krogs Butik paa Hjørnet af Præstestræde og Kongensgade. To Brodersønner, Thomas og Anders Rasmussønner Rugaard blev ogsaa Købmænd i Byen. Men 1804 flyttede P. Rugaard til Krostedet „Roskildehvile" i Roskilde, hvor han døde 1829, og hvor hans Døtre blev gift ind i de ledende Roskildefamilier Kornerup og Brønniche.

110. BYENS AVLSBRUG. Byens Borgere faldt under disse Omstændigheder tilbage paa Avlsbruget. Medens Jorderne 1732 var delt mellem 32 af Borgerne, havde 1770 40 Part i dem, og 1790 var Parthavernes Tal 53, næsten alle de selvstændige Næringsdrivende i Byen. Avlen opgives 1787 til 230 Tdr. Rug, 300 Tdr. Byg og 250 Tdr. Havre, idet det dog tilføjes, at den var „meget ringe". 1794 naaedes 250 Tdr. Rug, 300 Tdr. Byg, 400 Tdr. Havre og Aaret efter: 500 Tdr. Rug, 500 Tdr. Byg, 600 Tdr. Havre. 1796 var Avlen en Fjerdedel mindre end 1795. En enkelt jævn Bondegaard har i vore Dage netop en lignende Avl som dengang hele Slangerup By. De dyrkede Arealers

*) Af dette Ægtepars Døtre blev Dorthe g. m. Møller P. Hvidt, Strø, Karen Sofie 1830 g. m. Heinrich Lüders og Elisabeth 1833 g. m. Andr. Heegaard, en Præstesøn fra Samsø, de to sidste var Avlsbrugere og Brændevinsbrændere i Slangerup. Andr. Heegaards Broder, Poul, blev 1833 g. m. Thomas Rugaards Datter, Trine Thomasine. Saaledes skabtes et nyt Dynasti her i første Halvdel af det 19de Aarhundrede, som det ofte skete: paa Spindesiden.

Størrelse opgives 1726 til 724 Tdr. Land og 323 Læs Eng (à ca. 8000 □ Alen), men det synes, som om Forvirringen i Markskellene har medført, at hver især har troet, han havde mere Jord, end det i Virkeligheden var Tilfældet. Thi ved en Opmaaling af Markerne 1801 udfandtes et Areal af 601 Tdr. Land og 346 Tdr. Eng (foruden Vejens Areal, der udgjorde 18 Tdr., og 28 Tdr. Kratskov). Der er formentlig ingen Grund til at tro, at det dyrkede Areal var formindsket i Aarene mellem 1776 og 1801. Paa den anden Side synes det altsaa heller ikke forøget, hvad man med de daarlige økonomiske Forhold maaske havde kunnet vente.

Tilfældigt haves for enkelte Aar en Opgørelse af Kvægholdet, der 1774 var: 79 Køer, 22 Kvier, 5 Stude og 3 Aar senere: 70 Køer, 24 Stude, 211 Faar og Svin. 1777 tilføjes, at der var 25 Hopper og 64 Heste, fordelt paa 20—25 Ejere, medens Kvæg-Ejernes Tal 1774 opgives til 42. Det synes, som om Besætningernes Størrelse ikke var forøget i de sidste 100 Aar. Men Kvægsygen, der optraadte igen 1771 og følgende Aar, er maaske Skyld heri. 1745, da hele Kvægbestanden døde, opgives den til 165. Det ses, at denne Sygdom i Aarhundredets Midte betød store Tab saavel direkte som i den aarlige Drift, idet Borgerne vistnok vanskeligt kunde genoprette Tabet[22].

1790 blev Overdrevet takseret paany af Mænd, udmeldt ved Frederiksborg Birketing. Græsningen ansloges til 200 Kreaturer og fordeltes efter Grundtaksten, som samtidig rettedes en Smule, saaledes at samtlige Gaarde blev sat til en Værdi af ialt 2297 Rgd. Græsningsret for 191 $^{5}/_{12}$ Kreaturer fordeltes imellem dem. Kratmøllen fik Ret til at græsse 8. Den 4. Marts 1790 sattes en Græsningstakst (Afgift af hvert Kreatur), idet Rentekammeret havde paatalt, at Kæmnerkassen betalte Pengene for Gærdernes Vedligeholdelse. Byens Borgere erklærede[23], at de ikke i 100 Aar havde betalt Græsningspenge, og at de var saa fattige, at de ikke kunde betale paa anden Maade end som hidtil: med Arbejde paa Gærderne. Kancelliet, der ikke kendte de særlige Forhold for Slangerup Overdrev, krævede imidlertid ved Skrivelse af 2. Maj 1789, at der skulde fastsættes en Græsningstakst, og den 18. Maj 1790 godkendtes denne, der var vedtaget den 1. Marts paa en Borgersamling, af Stiftamtet. Den bestemte, at der for et helt Høved skulde betales 1 Mk. 8 Sk., for et ungt Høved, der har faaet Vinterfoder, 8 Sk., for et Faar 5 Sk., for et Svin 4 og for en Gaas $^{3}/_{4}$ Sk.

I Begyndelsen af Aaret 1790 havde P. Rugaard andraget Rentekam-

meret om, at Byens Marker maatte blive udskiftet, og Kammeret bevilgede det[24] ogsaa den 12. Juni 1792, skønt Byen protesterede ved at henvise til, at Arbejdet med Opkastning af de nye Gærder blev altfor stort, og til, at Pantekreditorerne, der havde Pant i bestemte Jorder, kunde finde paa at opsige Prioriteterne „i disse pengeknappe Tider". Ogsaa de eligerede Mænd, der nu var 6, gik imod, og da Landinspektør H. D. Sievers den 30. Marts 1793 kom til Slangerup for at foretage Udskiftningen, var der en almindelig Opinion derimod. En Borgersamling afholdtes, et nyt Andragende om at undgaa Udskiftningen blev i Hast udfærdiget og blev bevilget af Kammeret; efter 14 Dages Ophold maatte Sievers rejse bort med uforrettet Sag. Han fik ikke sin Regning paa 40 Daler betalt og maatte et Par Gange skrive fra Kiel, hvor han boede, efter Pengene. P. Rugaard betalte saa af sin egen Lomme.

Rugaard fik derimod Tilslutning til et andet Ønske, nemlig om Udskiftning af Overdrevet. 1798 androg man temmelig enstemmigt derom, men ønskede, at alene Grundejerne fik Del i Overdrevets Jord. Stiftamtmanden havde jo i sin Tid godkendt, at Overdrevet alene angik Grundejerne, og Taksationen 1790 var ogsaa blevet godkendt paa dette Grundlag. Men herimod protesterede Rentekammeret, der ved Skrivelse af 4. Juli 1801 erklærede, at alle Indbyggere maatte blive lodtagne i Overdrevet, „da dette var et Kommune".

1804 gik 37 Borgere til Kancelliet med et Andragende om, at Udskiftningen alligevel maatte ske, som Grundejerne ønskede det, og om, at der maatte blive foretaget en officiel Opmaaling af Byens Marker og disse blive perpetueret (for stedse tildelt) Ejendommene i Byen. Den 21. Februar 1804 indsendte Husmændene imidlertid et Andragende mod denne Fremgangsmaade ved Overdrevets Deling. De havde efter Vedtægten af 1779 Ret til at græsse Faar og Gæs i Overdrevet, og Kancelliet svarede da, efter at have hørt Rentekammeret, at Overdrevet var et Kommune, og at altsaa alle Indbyggere havde lige stor Part i det.

Grundejerne havde ikke andet Argument end Henvisning til, hvad der var sket ved Fordelingen 1790 og ved Aasens Fordeling 1760. Men det var naturligvis ikke tilstrækkeligt. Stiftamtmanden fandt Kongebrevet af 29. November 1661 frem, hvorefter Udenbysfolk, der havde Jord i Byens Marker, skulde betale Skatter lige med Byens Borgere, men dette Brev viste heller ikke noget[25].

Et Andragende om Afskaffelse af Oldermændene og Hyrden samt Vagten i Marken under og efter Høsten mødte ligeledes Protest hos Husmændene. Centraladministrationen kunde da kun henvise til at indbringe Spørgsmaalet for Domstolene. Der var nu 57 Grundejere, og de indstævnede i Fællesskab samtlige 24 Lejere (der var altsaa 81 Familier i Byen) for Retten efter først ved en Beskikkelse gennem Notarius publicus at have forsøgt at faa Lejerne til at frafalde deres Ret. Kapellanen, Henr. Vanting, blev spurgt først og svarede diplomatisk, at han erkendte ingen Ret at have til Brug af Overdrevet, men havde hørt, at alle havde Ret deri. De øvrige Lejere svarede paa samme Maade.

Sagen foretoges derefter i Forligskommissionen. Da Amtmanden var Part i Sagen og Formand i Forligskommissionen, foretoges Sagen i Københavns Amts Forligskommission. Den 9. Juni 1806 mødte Brændevinsbrænder Gotlieb Fritz (f. 1760 † 1819), en Lærersøn fra Rye ved Roskilde, der 1804 havde købt P. Rugaards Gaard paa Torvet (Phrængers Gaard), for Ejerne. Lejerne havde givet Skomager Ludvig Jensen og Skomager Søren Fr. Holm Fuldmagt. Holm havde dog Forfald, Jensen mødte alene, og svarede paa Lejernes Vegne det samme, som de havde sagt til Notarius.

Kancelliet dekreterede imidlertid, at det ikke var nok. Der maatte Dom i Sagen, Amtmanden maatte sagsøges „som Byens Forsvar". Man havde nemlig et Fortilfælde for dette interessante juridiske Spørgsmaal i en kgl. Resolution af 9. Marts 1791 for Holbæks Vedkommende, hvor det ogsaa havde drejet sig om Udskiftning af Jorder, der var Ejendom, men iøvrigt tilhørte Byen.

Den 30. Maj 1807 skrev Grundejerne til Amtmand Arctander, men videre skete ikke i Sagen.

Imidlertid havde Byen gjort et stort Arbejde for at faa Orden i Ejendomsforholdene. I November 1801 havde man bekostet en Opmaaling af Markerne ved Stutmester Fr. C. E. Nielsen i Hillerød, og 1807 lod man ogsaa Kratmøllens Jorder opmaale. De to Kort, som i vore Dage vilde have megen Interesse, fordi de viste den gamle Markinddeling, havnede tilsidst 1841 i Matrikelkontorets Arkiv, men er desværre nu tilintetgjort.

Det var et vanskeligt Problem for alle Købstæder i Slutningen af det 18de Aarhundrede at holde Byens Jorder paa Borgernes Hænder — et andet Udtryk for Byernes Vanskeligheder. Selv Viborg og Aarhus

maatte 1755 og 1756 have Lovhjemmel for, at Byens Jorder var forbeholdt Indbyggerne[26]. De vanskelige økonomiske Forhold var dog Regeringen for stærke, og den nægtede senere adskillige Købstæder den samme Laas for deres Marker. 1768 nøjedes Regeringen i Anledning af Klage fra Roskilde med i Almindelighed at fastslaa den ældre Regel, at Udenbysfolk vel kunde købe Jorder, der hørte til en Købstad, men i saa Fald mistede Skattefriheden. Slangerup var navnlig haardt trængt af Jordhøj Bønder og søgte 1783 at opnaa samme Beskyttelse, som Aarhus og Viborg og ogsaa andre Byer havde opnaaet, men forgæves. Den 29. Marts 1788 fik Byen ved Kancelliskrivelse fastslaaet, at Bønder, der købte af Byens Jord, skulde betale lige Skat med Borgerne — foruden Matrikelskatten, der var særlig for Landet. Ved Auktionsvilkaarene var det altid bestemt saaledes, og dette godkendtes. Byen havde jo iøvrigt Hjemmel derfor i et Kongebrev af 29. Novbr. 1661, men det syntes glemt.

1794 gik Kancelliet et Skridt videre i den almindelige Lovgivning og bestemte, at Afhændelse af Jorderne var Borgerne forbudt, naar Jorden var perpetueret [lagt til] Grundtakstens Gaarde og Huse.

Rundt i Byerne kæmpede man ogsaa forgæves mod de løsgaaende Kreaturer, navnlig Svinene. I Slangerup havde Byfoged Nørager organiseret Kampen i Markmændenes Hænder og gik 1773 direkte til Rentekammeret om Spørgsmaalet. 1778, 1796 og endnu 1798 udkom almindelige Lovbestemmelser derom, 1780 siges det i Slangerup, at Kreaturerne gaar fra Mark og Overdrev ind i Byen og „ligger rundt i Gaderne og besudler disse". 1799 skriver Kammerraad With om Slangerup, at det bedste, han saa inde i Staden, var en Sort overmaade store Svin. Iøvrigt erklærer han, at Markerne omkring Byen var betydelig store og veldrevne.

39. KAPITEL. SLANGERUP BY OG BORGERE VED AARHUNDREDSKIFTET

111. LANGSOM FREMGANG. Trods alle Vanskeligheder blev Forholdene dog ikke værre end i 80'erne.

1769 havde Byen haft 414 Indbyggere, 189 Mænd og 225 Kvinder, deraf 78 Drengebørn og 70 Piger under 16 Aar. Af de Voksne (over

16 Aar) var 62 Mænd og 97 Kvinder ugifte. 1787 taltes 311 Indbyggere og 73 Familier, 1801: 336 Indbyggere, fordelt paa 84 Familier, og Fremgangen i Indbyggertal fortsattes efter Aarhundredskiftet. Fra Begyndelsen af 1760'erne havde Tallet paa dem, der betalte Ekstraskat (var over 12 Aar gamle) holdt sig omkring 300 (1769: 290). 1785 var det sunket til 224, var 1799 218 og steg til 255 i 1809. Antallet af Fattige, som de øvrige Borgere maatte betale for, var stadig omkring 20[27]. Indbyggertallet fra 1769: 414 naaedes dog ikke, medens alle Købstæder i Landet med Undtagelse af 3—4 havde Fremgang i Tallet af Beboere fra 1769 til 1801.

Ved Formueskattens Opkrævning 1789 saas da ogsaa[28], at Slangerup var en af de allerfattigste Byer paa Sjælland. Beløbet, 75 Rgd. 27 Sk., var mindre end Skatten i nogen anden Købstad. Skatten opkrævedes med 2 pCt. af Nettoformuen. Præstø med 83 Rgd. kom dog Slangerup nær, men selv Nykøbing Sj. med 110 og Sorø med 130 Rgd. var over. Skatten af Næring, hvoraf Afgiften var 5 pCt., naaede derimod 59 Rgd. 24 Sk. i Slangerup mod 43 i Præstø, 69 i Nykøbing Sj. og 47 i Sorø, men betegnende nok var Afgiften af Tjenestefolk intet Sted saa ringe som i Slangerup (2 Rgd. 48 Sk.). Præstø betalte 9 Rgd. 48 Sk., Nykøbing 5 Rgd.

Frederikssund var betydelig mere velstillet end baade Slangerup og de nævnte Byer. Det betalte af Formue: 219 Rgd. 49 Sk., af Næring dog kun 37 Rgd. 72 Sk. og af Tjenestefolk 5 Rgd. 24 Sk.

Tyendetallet i Slangerup viste imidlertid Fremgang fra 1787 til 1801: 15 Husbønder med 12 Karle og 24 Piger i 1787, 18 Husbønder med 23 Karle og 28 Piger i 1801. Haandværkerne i Slangerup havde 1787 2 Svende og 4 Drenge, 1801 4 Svende, 1 Dreng[29].

Forbrugsafgifterne af Byen (Konsumtionen) opgøres 1780 til 2895 Rgd., 1786 til 2039 Rgd. og holdt sig deromkring til 1805 (1776 Rgd.), men steg med Forhøjelserne 1806 til 3065 og 1808 til 3996 Rgd.[30].

Men det var dog en ringe og usselig By, der ved Aar 1800 trængte sig sammen omkring den anselige Kirke. Der klages atter over, at Huse og Gaarde ikke var til at sælge. Den foran citerede Kammerraad With kalder 1799 Slangerup den mindst smukke Stad i Sjælland. „Kirken er det eneste, der gør den forskellig fra en Landsby. Iøvrigt ser den yderlig skødesløs ud. Gaderne er elendige, og der er et Raadhus, som gør disse aldeles ingen Skam." 1804 offentliggjordes i „Nyeste Skilderi af København" en Beskrivelse af en Rejse til Jægerspris, og det udtales deri, at Byen „er i en højst ussel Tilstand".

De første Aar af det ny Aarhundrede saa da ogsaa de Mænd, som havde siddet paa Byens største Gaarde, da Fattigdommen satte ind, forlade deres Ejendomme[31]. Men nye Borgere tog deres Plads.

Den svenske Postmester, M. C. Riis, døde 1787, og hans Enke giftede sig derefter med en ung Mand, Thomas Ostenfeld. Den 6. Februar 1798 ramtes han af en Ildebrand, som lagde ikke alene hans Gaard i

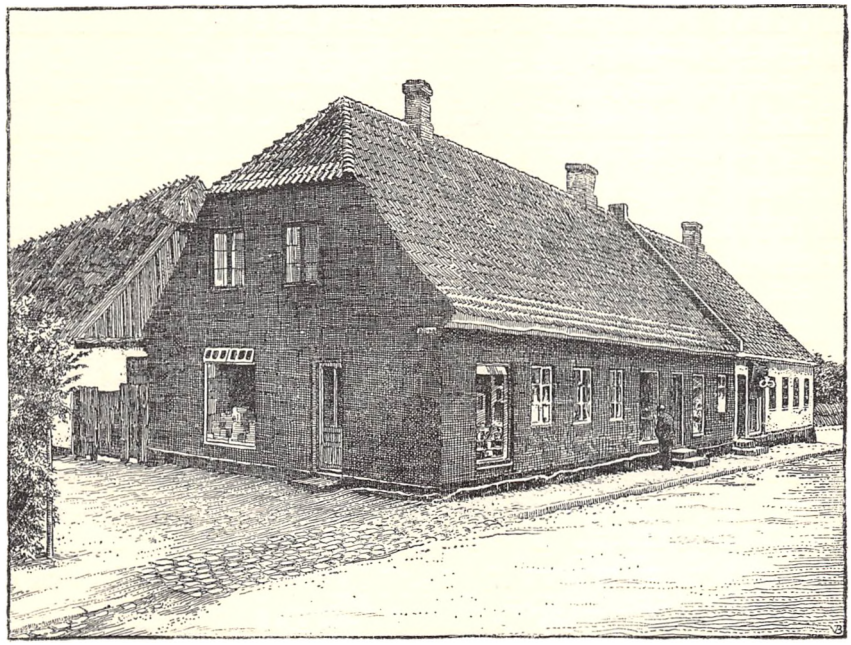

Hus paa Hjørnet af Kongensgade og Østræde opført efter Branden 1798.
Ebbe Jensens gamle Købmandsgaard.

Aske, men ogsaa Gaarden ved Siden af, tilhørende P. Rugaard, og de to Gaarde paa anden Side af Kongensgade, Christen Andersen Bolschifts (i sin Tid Ole Nielsen Jydes Gaard) og Byfoged Arffs Gaard (Ebbe Jensens gamle Købmandsgaard), saaledes at denne Brand næsten rasede paa samme Maner som Branden 1719. Ostenfeld og Rugaard opbyggede ikke deres Gaarde (paa denne Plads opførtes 1856 Vejrmøllen). Da Arff forlod Byen, købte Ostenfeld hans Ejendom, men maatte, skønt han 1805 kunde købe ogsaa Konsumtionskasserer Johs. Smiths Gaard paa Torvet, Aaret efter sælge alle sine

Ejendomme til cand. theol. Carl Chr. Münster († 1830), en Søn af Birkedommeren i Ledreborg Birk og gift med en Datterdatter af Møller Bech i Have Mølle.

Postmester Nørager afstod 1806 sit Embede paa Grund af Alder og Svagelighed, og Ostenfeld blev konstitueret i hans Sted, hvorved han forenede baade den svenske og den danske Postekspedition, men i Marts 1807 døde baade hans Kone og han. Stedsønnen, Johan Chr. Riis, udnævntes derefter til begge Bestillinger. Han døde 1830. Han var ogsaa Glarmester.

Byens Kæmner, J. J. Møller, der siden 1773 havde drevet Garveri i Gaarden paa Hjørnet af Torvet og Vommegade, kunde 1800 ikke holde den længere og afstod den til Konsumtionskasserer Johs. Didriksen Smith, Søn af Hofsnedkeren i Hillerød og Broder til Garver Chr. Smith i Frederikssund, Fætter til Købmændene Ole og Jørgen Smith i samme By. Han blev 1799 Byens Organist efter Kasserer Schreiber. 1805 blev han forflyttet til Halden (Frederikshald).

1804 sluttede J. J. Møller Kontrakt med „Stadsmusikanten" Anders Ringstrøm om, at de skulde være fælles om Fortjenesten. „Siden de nu har begyndt at anrette Baller, er Dansekunsten højere steget, og Musikken maa vel følge med", skrev Byfoged Nørager i Februar 1777 i Anledning af en Strid med Ringstrøm om Betalingen for Dansemusik. Den ny Tid kom aabenbart ogsaa som en ny Mode i Dansen. Ringstrøm havde den 3. Maj 1774 faaet Musikbevillingen efter den gamle Hjulmand Jeppe Svendsen († 1776) mod at betale ham Halvdelen af Fortjenesten.

Gaarden paa Hjørnet af Snæversti og Torvet havde Købmand Krog 1803, som foran nævnt, maattet afstaa til Byfoged Rathenburg.

Ogsaa dengang affødte daarlige Tider ofte Ildebrand[32]. I Rathenburgs Udhus blev der den 21. December 1806 paasat Ild for fjerde Gang. Dog lykkedes det ogsaa denne Gang at komme over Ilden, inden den havde rigtig fat.

Hestemøllen, der kunde have været et godt Aktiv, overgik 1790 til en københavnsk Thehandler Jacob Larsen Rosted paa en noget eventyrlig Maade[33].

1769 havde en Slangerupborger, Hans Fr. Lind, købt den af Peder Jacobsen Lund, og overdrog den 1778 til Købmand David Viborg. Denne kom i stor Gæld, bl. a. ogsaa til en Jøde, Hambro, i København. Rosted solgte et stort Parti The til denne mod kontant Betaling;

men da han og Hambro kom hjem til denne sidste, for at Udbetalingen kunde ske, fandt Hambro sit Chatol tømt. Han paastod, at hans Kone havde taget alle hans Penge, og fik derved Rosted til at modtage en Obligation paa Viborg. Obligationen var værdiløs, og Rosted vilde blive ruineret, paastod han, hvis han ikke kunde faa noget ud af Møllen; saaledes opnaaede han den 28. August 1790 Bevilling paa den og tog Møllen fra Viborg. Postfører M. C. Riis købte vistnok Møllen faa Aar senere, men snart efter nedlagdes den. Fra Ostenfeldt kom den 1806 til Münster. Have Mølle fik dens Søgning.

Saa lille Byen var, skiftede dog et Par Gader Navn. Det gamle Kannikestræde (fra Præstestræde til Vommegade), der 1712 bar Navnet *Studentergaden*, hed omkring 1770 *Timianstræde* (Danske Atlas og Folketælling 1787), vel fordi det var lidet bebygget og laa hen i Ukrudt. Det havde ogsaa en Tid været kaldt *Smedegade* efter Smed Johan Conrad Schiermacher, der 1759 flyttede til Byen og købte Lars Olsens Smedie her. Grunden betalte Jordskyld til Slangerup Kirke. 1801 bar Strædet ligesom i vore Dage Navnet Præstestræde.

Overfor Kannikestræde, paa den modsatte Side af Vommegade, løb til 1750'erne et lille Stræde bag de to Gaarde paa Torvets Vestside. Det hed *Pilestræde*, gik altsaa fra Vommegade til Svaldergade. Anders Boisen Møller havde omkring 1760 faaet Tilladelse til at indlemme Strædet i sin Ejendom. Faderen, Boie Nielsen, ejede jo Gaarden ved Siden af op mod Vommegade. Det skulde dog altid være farbart for Brandvæsenet.

Pottemagerstræde, hvor de Fattiges Hus laa, fik efterhaanden Navnet *Vognmagergade*, og Aagaardsstræde omdøbtes lidt efter lidt til *Blegdamsstræde*. Fromsgade hed i Midten af Aarhundredet *Rævegade*, rimeligvis et gammelt Navn, nemlig en Oversættelse af Foxgade, efter den kgl. Enspænder Jens Fox, der 1575—84 boede paa Aagaard.

Paa Kirkegaardens Østside var oprindelig en Indgang, *Lille Kirkestræde*, ligesom de øvrige Laager til Kirkegaarden forsynet med en Rist for at holde Kreaturer ude fra Kirkegaarden. Da Købmand Christen Hansen 1756 købte Ejendommen paa Hjørnet af Præstestræde og Kongensgade, fik han Tilladelse til at nedlægge Lille Kirkestræde og indlemme det i sin Have. Inden Indlemmelsen var der $75\frac{1}{2}$ Alen fra dette Stræde til Præstestræde, hvor Chr. Hansens Gaard naaede helt hen til *Kirkegaardens Portstræde*, ligeledes 75 Alen. Det var altsaa en meget betyde-

lig Ejendom. Ejendommens Dybde ved Lille Kirkestræde var 43 Alen, ved Kirkegaardens Portstræde 25 Alen[34].

Med Statens Overtagelse af Konsumtionen 1779 fik Slangerup to nye Embedsmænd, Konsumtionsforvalteren og Konsumtionskontroløren. Det blev P. Hansen, Fuldmægtig i Hofbageriet i København, og Kontrolør Søren Lyngbye († i Slangerup 1792). Toldembedsmændene, der havde været en Etat siden 1651, blev nu ogsaa underkastet Forflyttelser. 1786 blev P. Hansen Tolder i Præstø og afløstes af Strandtoldbetjent Georg Johan Christian Vasmer, som allerede 1789 blev Toldkontrolør i Flensborg, hvorefter Byfoged Arff fik Embedet. Ved Omordningen 1797 afløstes han af Pakhusforvalter Isak Lunde i Helsingør († Slang. 1807), som traadte tilbage 1805 og gav Plads for Lars Chr. Hager, der havde været Toldbetjent i Halden.

Kontrolør Lyngbye nedlagde sit Embede 1789; Just Henrik Schreiber blev hans Efterfølger. Han blev 1791 gift med Karen Sofie Riis, en Datter af Prokurator Niels Riis, og antoges til Organist ved Anders Boisens Død 1790, men flyttede til Præstø som Konsumtionskasserer 1799. Kontrolørerne kaldtes Kasserere fra 1797, ligesom Forvalterne fra da af kaldtes Inspektører. Da hans Efterfølger, Smith, forflyttedes til Halden 1805, nedlagdes Posten[35].

Fra 1782 var Tallet af Underbetjente i Slangerup blevet nedsat fra 5 til 4.

112. DAGLIGDAGENS STILLELIV. Arkivernes Dokumenter beretter om de Stunder, da Dagliglivet blev afbrudt og Forandringer indtraadte. Men ingen Kilder fortæller os om, hvorledes Livet formede sig i en lille Købstad som Slangerup, naar det gik i de daglige Folder.

Dog er der en Fortæller, som maaske fortjener at gengives, en Krigsraad Arent Broge, hvis Fader, Peder Broge, var Murmester og Politibetjent i Slangerup, hvor Sønnen var født den 28. Marts 1800 († i Kbhvn. 4. Marts 1882). Hans Moder hed Agnete Torjus Arentzdatter. Broge har udgivet to smaa Bøger: *Min Bedstefaders Levnedsløb*, en Biografi, der 1847 kom som Følgeblad til „Nyt Aftenblad", og, ligeledes udgivet 1847, *Mannerup og Kvinderup*, som i Modsætning til den første Bog refererer en fantastisk Handling. Begge fortæller om Slangerup.

Den sidste lille Bog tager sit Udgangspunkt i et Barselgilde hos Smed Hans Schiermacher 1807 efter Bombardementet paa København. Smeden fik ganske rigtigt et Barn døbt den 26. Sept. 1807. Oplysningerne om de virkelige Begivenheder synes i det hele rigtige, ligesom ogsaa

den anden Bog om Bedstefaderen synes sandfærdigt berettet, dog har Forfatteren ikke, som han foregiver, selv set ham, idet Bedstefaderen, den gamle Skipper Anders Sørensen Broge, af den kendte Slægt fra Aarhus, var død, inden Arent blev født.

Midt under Smedens Barselgilde kom Englænderne, eller som det viste sig, en hannoveransk Vagtmester med to Eskadronssmede, til Slangerup og indkvarteredes der nogle Dage. Alle Borgere havde ventet Fjenden, og de, som ejede Penge eller Sølvtøj, havde forlængst gravet det ned, som det havde været Skik her i Landet i Krigstid, saa langt Historien kan følges tilbage. Fra Kirketaarnet, hvorfra man som i Aarhundreder holdt Vagt for Byen, „saa man stundom med Bæven engelske Tropper i Retning af Kratmøllen og Lindholmgaard, men med Glæde saa man dem vende om eller give deres March en anden Retning, hvorved Byen blev forskaanet for det ængstende Besøg." Med Københavns Overgivelse den 6. September 1807 syntes Krigen at lakke mod Enden.

Borgmester Atke levede endnu i Folkets Fortællinger, „de mægtige Atke'r, hvis berømte Slægt i Aarhundreder udelukkende og uafbrudt styrede denne Bys Ve og Vel med Kløgt og Mod, da her var Slot og Klostre og Kobberporte". Portene havde Hovedpersonen, Christen Mangepenges, Tipoldefader, Byens Hyrde, under Atkes Regimente fundet i en Mose, og de var da blevet til det pureste Guld (!).

Slangerup beskrives særlig som Byen, hvor alle har Øgenavne. „Christen Mangepenge", Smed Schiermachers Svoger, er aabenbart Christen Andersen Bolschift, der, som det ses af Kirkebogens Notitser om Daab, hørte til Familien Broges stadige Omgangsfæller (f. i Slangerup 1763). Hans Tipoldefader har dog næppe boet i Slangerup. Thi hans Fader, den eligerede Borger Anders Christensen Bolschift, opgives, da han 1762 blev gift med Enken i Ole Jydes Gaard paa Kongensgade, at være fra København*). Endvidere hører vi om *store Puds* og *lille Puds, Fru Kneisenakke, Sylteper, Syvskæppesladdersken, Tobias Bukseløs, Væveren Bulsak, Graaryg, Simon Krumben*, en tidligere Bjørnetrækker og Linedanser, og *Jacob Troldmand*. Den sidste er en tidligere Regimentsfeltskær, født i Polen, der ved det fremmede Besøg viser sig at kunne tale udenlandske Sprog. Han er den, der fører Ordet, naar Borgerskabet

*) Han var formentlig født 1728 paa Gaarden Bolskift i Alstrup Sogn, Hvetbo Herred i Vendsyssel. Faderen Christen Andersen (1658—1729) var Fæster paa Nørgaard i Nabosognet, Vester Hjermitslev.

samles nede hos Gæstgiver Niels Tuesen († 1806) [i Gaarden Syd for Brobæk Bro], hvor han „forklarede Statstidende og præcisement ved forud, hvad Vej Bonaparte vil tage, naar den eller den By er erobret."

Forfatteren viser os den forulykkede Byfogedfuldmægtig, Nordmanden, den lille Moritz Hommer, der med sin røde Kjole, røde Knæben-

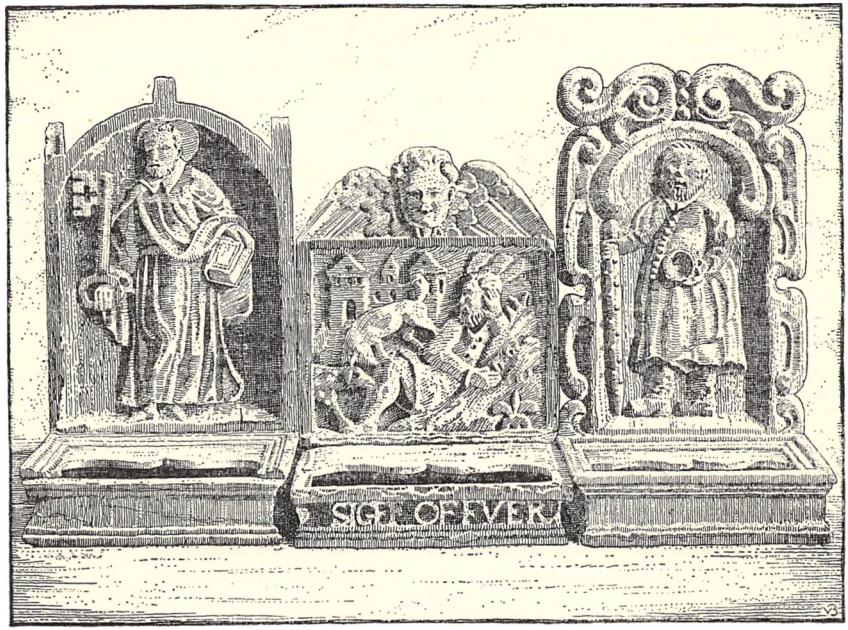

Pengetavler til Indsamlinger.
Slangerup Kirke.

Den midterste (Hundene slikker Lazarus' Saar) skænket af Købmand Boie Nielsen og Hustru Maren Nielsdatter Gad 1745 i Anledning af Datterens Bryllup med Lars Granberg. Tavlen til Venstre (St. Peder) skænket af Borgmester Atke 1674. Den tredie er ældre (fra 1578); den og en fjerde er skænket af samme Giver.

klæder, sine Silkestrømper, hvide med blaa Flammer, og sine Sko med store Spænder, sin Blyhat eller Haarbøjtel og sine to Haarpunge dengang maaske var noget gammeldags. Skøderne var gulnede, saa ofte havde han varmet sig mod Kakkelovnen, og Gadedrengene i Slangerup kaldte ham vittigt en halv kogt, halv stegt Hummer. Forfatterens Bedstefader beskrives som en lang, mager Mand, der om Søndagen trak i en grøn Kjole med brede Opslag og forgyldte Knapper, sorte Pantalons (lange snævre Bukser, egentlig Harlekinbukser) og storblom-

met Vest. Han var moderne, skønt født 1708. Med sine blanke Støvler og sin trekantede Hat gik han gravitetisk til Kirke hver Søndag og hilste højtideligt paa Byfogedens Hus paa Torvet, hvad enten der var nogen i Vinduet eller ikke.*)

Thi saaledes gjorde man. Borgerne bøjede sig ærbødigt for Øvrighedens Residens, hver Gang de gik forbi — til den revolutionære Hommers store Fortrydelse. Han gik i Rette med dem „for den skændige og slaviske Nedværdigelse": „Er da Byfogeden mere end Du?" Uden Held! Borgerne blot tyssede paa ham og svarede sagtmodigt, at Høflighed jo ikke koster Penge, og at „Øvrigheden jo dog er min Rets og min Freds Værner".

Revolutionstiderne havde altsaa endnu ved 1807 ikke smittet de gode Folk i Slangerup. Men Bal og Punch hørte Tiden til, her som andet Sted i Købstæderne.

Det maa have været ganske malerisk i Byen, da Borgernes Dragter var som de to gamles, farvede og forskellige. Man forstaar, at Borgervæbningen ikke behøvede Uniform. Iøvrigt var aabenbart, hvis man kan tro Arent Broge, den kæreste Drik „Fru Mettes Vand", Brændevinen, kaldet saaledes efter Fru Mette Marie, Bendix Jensens, der var særlig dygtig til at destillere den. Hun døde 1806, 70 Aar gammel, og boede i Spidsen mellem Kongensgade og Kirkestræde.

Baade Anders Broge og Hommer døde iøvrigt i Fattighuset i Slangerup, var altsaa ikke særlig velstillede, Broge den 12. Marts 1798, 92 Aar gammel, Hommer den 28. Marts 1804, 60 Aar gammel. Provst Raben lukkede den gamle Anders's Øjne. „Wahrhaftig", sagde den gamle tyskfødte Provst, „om ham kan det ikke siges, at han stred den sidste Strid; der var ingen Strid. Han lagde roligt sit Hoved til sin Forløsers Bryst og sov ind for at vaagne i Guds Rige. For ham var Dødens Komme som efter en venskabelig Overenskomst. Wahrhaftig! Jeg har aldrig set noget Menneske dø som denne Olding."

40. KAPITEL. FREDERIKSSUND 1783—1809

113. NYT MARKED. Under de daarlige Tider, som ramte Købstæderne i 1780'erne, udøste Frederikssunds Energi sig i Ønsket om at faa et Par Markeder til. Den 29. December 1781 og atter 1784 søgte

*) Da han levede, boede Byfogeden dog ikke paa Torvet.

Købmændene herom; 1785 gentog de Andragendet to Gange, idet de stedse nævnte som deres særlige Ønsker: et Marked Tirsdag i Fasten, „som andre Købstæder", og Tirsdag efter Paaske. Samtidig androg de om, at Vejen til Færgen maatte blive lagt gennem Frederikssund, da Bønderne ellers ikke kommer der paa Handel.

Imidlertid var Markedsordningen netop i Regeringens Støbeske i disse Aar, ja helt siden 1770'erne. Man vilde gerne ophjælpe Byerne. „Frederikssund, siger Byfoged Arff den 25. Marts 1786, bestod for ikke mange Aar siden af et ringe Antal Huse, men har nu Udseende af en velbebygget og udvidet By. De Købmænd, der endnu lever her, har anvendt meget paa at opbygge Byens Huse. Men de fleste af Bygningerne staar nu blottet for Ejere og Lejere; Byen har tabt en stor Del af sin Næring og har blot en ringe Tømmerhandel tilbage, der holder hele Byen i Live, og hvis Undergang vil drage hele Byen efter sig." Ogsaa Roskilde blev hørt, men var egentlig ikke venlig stemt: „Frederikssund, som for en Del Aar siden har faaet et Slags Købstadprivilegier, var tilforn ikkun en aaben Plads samt Losse- og Ladested for Roskilde, saavel som for Slangerup og Hillerød. Ved disse Privilegier har den gjort et temmeligt Indgreb i Roskildes liden Handling, som for en stor Del derved er aftaget, men især lagt den ældgamle Købstad Slangerup næsten ganske øde, og alt dette uden at have baaret eller endnu bærer lige Byrder med andre Købstæder i adskillige Henseender."

Stiftamtmanden udtalte dog, at Frederikssund Købstad er for nærværende Tid i en synkende Forfatning fremfor tilforn, og Kancelliet bevilgede den 28. September 1787 et Marked Tirsdag efter Paaske[36].

Saalidt som Slangerup synes Frederikssund at have haft nogen fast Torvedag. I et Andragende 1777 fra Færgemand Arthmann udtales, at „det er blevet en fast almindelig Brug, at Bønderne fra Jægerspris Gods om Søndage og Helligdage rejser til Frederikssund for at torve Køb og Salg". Allerede 1737 hørtes, som nævnt, derom. Men nogen rigtig Torvedag kunde Helligdagene sikkert ikke blive[37], skønt vi foran har set, at der flere Gange var Tilløb dertil.

Købmændene greb da til Købstædernes sædvanlige Nødhjælp: Brændevinsbrændingen. Der lød adskillige Klager over Misbrug. Udenfor den gamle Østerport laa 3 Beværtninger, hvori Sigvart Andersen Lykke, Anders Sigvartsen og Undermaaler Niels Mogensen baade 1781, 1782 og 1784 førte et ikke sobert Hus, hvis man da kan tro Klagerne, og Juli 1787 indsendte en Jørgen Ørby, der et Par Aar

havde været Smed i Udesundby, en alvorlig Besværing til Rentekammeret, hvori han beskyldte Købmændene i Frederikssund for at „saa halvt med Bønderne" i Udesundby, Oppesundby og Bonderup og føre Høsten til Frederikssund. I umindelige Tider havde det været en alvorlig Forseelse mod Jordejeren, at Fæsteren førte Høsten (Straaet) bort fra Gaarden, fordi denne derved berøvedes Gødningen. Desuden beskyldte Ørby Købmændene for at lade Bønderne sidde i Købmandsgaardene og drikke Brændevin de 5 Dage om Ugen, saa de forsømte Landbruget.

Der afholdtes endog Politiforhør i Sagens Anledning, og Beskyldningerne samledes om Garverne Jacob Hansen Werdelin og Niels Pedersen Suusa samt Købmændene Hagedorn og Ole Smith. Det drejede sig om ialt 116 Tdr. Korn og kun 29 Tdr. Mejesæd. Men der kom ikke noget ud af Sagen, der altsaa ikke har været saa alvorlig, som Angiveren har ment[38].

Udadtil lignede Stedet aabenbart endnu ikke nogen By. Det var endnu kun det „lovende" Ladested, som det altid havde været, og det ses da ogsaa, at anderledes følte Fremmede det ikke.

Da en Bølge af Føleri i 80'erne fik „De skønne Videnskabers Selskab" til at udsætte en Præmie for en poetisk Beskrivelse af Lunden ved Jægerspris (Færgelunden), lod den præmierede Forfatter[39] ogsaa sin Pegasus kigge over til Frederikssund og henvendte følgende Vers til det:

I ønsket Havn hin Gut nu glad for Anker lagde.
Af Norges Skatte tit han, Frederikssund, Dig bragte,
Du Handlens Plantebed! Naturen var Dig blid,
En Stad Du blive kan ved Snildhed, Held og Flid.

114. FORSØG PAA UDVIDELSE AF BYEN. Borgerne i Frederikssund maatte naturligvis, som det allerede fandt Udtryk 1778, ønske at faa Jord til Byen. Brødrene Jørgen og Ole Smith gik 1782 i Spidsen for Kravet om Udskiftning af Udesundby, hvor de som omtalt havde to Gaarde, skønt samtlige Bønder endnu den 4. Juni 1782 androg Rentekammeret om, „at vi maa forblive, som vi hidindtil haver vaaren", og selve Arveprins Frederik tilskrev Kammeret sit Ønske om, at det „ømmeligen vilde undersøge Bøndernes Sager." Men Udskiftningen foregik samme Aar, og September 1786 kunde en tredie Borger i Frederikssund købe Jord i Udesundby. Fæsteren Christoffer Erhardt afstod Kirkejorden ($56^1/_8$ Td. Land), det senere Christiansholm, til Garver Jacob Hansen Werdelin for den betydelige Sum 1000 Rgd.[40]

FAMILIEN LANGE

Rasmus Hansen Lange (1699—1738)
Købmand og Farver i Frederikssund
g. 1720 Salome Torbensdatter Lidøe (1692—1756).

A. Ane Elisabeth Lange (1723—73)
g. 1744 Carl Ulrich Plum († 1750)
Farver i Frederikssund.

Agnethe Plum (1746—1800)
Farver i Frederikssund
g. 1765 Peder Larsen Capell (1729—1800)
Farver i Frederikssund
Kordegn i Slangerup.

B. Apollone Lange (1724—91)
g. 1757 Laur. Luja Balslew (1722—92)
Præst i Guldbjerg (Fyn).

C. Hans Rasmussen Lange (1728—98)
Købmand og Farver i Frederikssund
g. 1. 1751 Maren Larsdt. Cappell (1732—62)
g. 2. 1762 Kirstine Holm (1737—70)
g. 3. 1773 Karen Thom.dt. Hagedorn (1744—1781).

1. Rasmus Lange (1752—1829)
Højesteretsadvokat, Raadmand i København.

2. Salome Cicilie Lange (1756—1827).
g. 1779 Mogens Nielsen (1737—93)
Farver i Roskilde.

3. Marie Margr. Lange (1759—1814)
g. 1779 Lauge Sev. Fanøe (1737—1814).
Konsumtionsforvalter i Frederikssund
Told- og Konsum.inspektør i Roskilde.

4. Lars Lange (1761—1801)
Tolder i Trankebar 1788—91

5. Maren Lange (1764—1841)
g. 1790 H. Jensen Lyngbye (1749—1822)
Hjælpepræst i Holbæk.

6. Jørgen Hansen Lange (1765—1831)
Farver i Frederikssund
g. 1. 1793 Lene Marie Fønss (1766—1805)
g. 2. 1810 Sofie Fr. Knudsen (1785—1875)

7. Ane Margr. Lange (1767—1843)

8. Torben Lange (1769—1847)
Transportforvalter, Jægerspris
g. 1813 Louise Fønss (1778—1862).

9. Kirstine M. Lange (1773—1841)
g. 1. 1798 Joach. Fr. Winechen (1770—1808)
Købmand i Holbæk
g. 2. 1809 Ole Bentsen (1784—1857)
Købmand i Holbæk.

10. Hans Lange (1776—1834)
Handelsbetjent i Holbæk.

1787 kom Landbokommissionen for Frederiksborg og Kronborg Amter Frederikssund til Hjælp med sit Brev af 25. April, og da Tanken om Slangerup Købstads Flytning til Udesundby var faldet, uddybede Rentekammeret Spørgsmaalet om nogle Gaardes Henlæggelse til Frederikssund. Færgemand Zacharias Arthmann havde 1782 fæstet en Gaard i Udesundby, Strandgaarden, men ønskede saa lidt som Brødrene Smith at afstaa Jord til Frederikssund. Amtmanden og Regimentsskriver Rosenkvist tilbød Frederikssund at fæste to Gaarde, tilhørende Anders Larsen (Lunebjerggaard) og Peder Olsen (Islebjerggaard), men paa de sædvanlige Fæstevilkaar, bl. a. med Ydelse af Hoveri in natura og Opførelse af 2 Husmandshuse. Anders Larsens Gaard var 68 Tdr. Land og Peder Olsens $48^{3}/_{4}$ Tdr. Agerjord samt en Englod paa $19^{3}/_{4}$ Tdr. Anders Larsen døde kort Tid efter, og hans Enke tog sig af Dage den 22. Juni 1788; men hendes Datter, Maren, var forlovet og ønskede at beholde Faderens Gaard, som han havde haft i 31 Aar. Farver Hans Lange indgav da s. A. et Andragende for Maren Andersdatter om, at hun maatte beholde den.

De eligerede Mænd i Frederikssund, Jørgen Smith og Daniel Michelsen, søgte paa Byens Vegne at krydse Amtmand Levetzows Planer ved den 1. Februar 1789 at slutte Kontrakt med Peder Olsen om at overtage hans Gaard, idet de Dagen før afslog at fæste Gaardene, hvis de ogsaa skulde overtage Hoveriet in natura og bygge Husene.

Sagen henlagdes da. Den 27. Juni 1789 tilbød Rentekammeret imidlertid Byen at fæste Anders Larsens Gaard uden Pligt til Hoveri in natura, men fik intet Svar.

Den 10. April 1792 indsendte de eligerede et nyt Andragende, denne Gang til Kancelliet, hvorunder Købstæderne sorterede, og udtalte deri paa Byens Vegne et Ønske om at overtage til Ejendom de to Gaarde og Fæstevænget, som Lange havde fæstet den 16. Februar 1787 efter Købmand Fæster. Disse Jorder laa op til Frederikssund, og de eligerede Mænd paaberaabte sig atter, at Frederikssund ikke havde de fornødne Byggepladser i Byen. Maj 1789 havde Byfogden opgivet, at Frederikssund havde 35 Ejendomme. Allerede Købmand Chr. Smith havde 1749 opnaaet Ret til at betale Hoveripenge i Stedet for at yde Hoveri in natura. De eligerede Mænd tilføjede som en Begrundelse af deres Andragende: „Man ser af adskillige Steder her paa Sjælland nu, da Købstæderne i Almindelighed er forarmede og stærkere medtaget af Skatter end i ældre Tid, at Byerne lever af Jorderne". Frederikssund havde jo ingen.

Den 3. April 1793 æskede Amtmand Levetzow Frederikssunds Svar paa det gamle Spørgsmaal, om det vilde have Gaardene paa samme Vilkaar som Bøndernes, og da det atter blev afslaaet, tilføjede han overfor Kammeret, at „Frederikssund forholdsvis havde bedre Handel end nogen anden Købstad i Sjælland, og at Jorderne kun vilde blive til Fordel for de faa velhavende i Byen".

Den 19. Oktober 1793 resolverede da Kammeret, at det skulde forblive ved Tilbudet af 27. Juni 1789, der dog forbedredes derhen, at Frederikssund ogsaa kunde blive fri for Pligten til at oprette noget Husmandshus. Langes Fæstevænge kunde Byen ikke faa.

Man skulde tro, at Frederikssund nu vilde have slaaet til. Det kunde faa sit Ønske opfyldt for den ene Gaards Vedkommende med Undtagelse af, at Gaarden skulde være Arvefæste, ikke Ejendom. Men en kedelig Misforstaaelse slog Sagen i Stykker.

Den 29. Oktober 1793 meddelte Amtmanden Byfoged Arff, hvad Rentekammeret havde resolveret, men fik intet Svar. Den 10. November Aaret efter indsendte de eligerede en ny Skrivelse, hvori de erklærede, at de ikke havde faaet Svar, og da de eligerede den 6. Marts 1795 hørte, at Anders Larsens Gaard Dagen efter vilde blive fæstet bort til Peder Larsen, hvad der ogsaa skete, skrev de endnu samme 6. Marts til Rentekammeret for at hindre Bortfæstningen.

Da Kammeret hørte Amtmanden, henviste denne til, at han intet Svar havde faaet paa sin Henvendelse den 29. Oktober 1793 til Arff, og Kammeret, der aabenbart var træt, billigede derefter ved Resolution af 9. Juni 1795, at Gaarden var bortfæstet til P. Larsen, der var gift med Anders Larsens Datter og havde ofret meget paa Gaarden siden Svigermoderens Død. Peder Olsens Gaard havde en Henrik Ibsen faaet Arvefæsteskøde paa allerede den 28. Januar 1795.

Lange fik derefter Arvefæsteskøde paa Fæstevænget den 12. August s. A. Det var $20^1/_2$ Td. Land (287.346 Kv.alen). Heri var imidlertid medregnet Ejendomsvænget, som oprindeligt kun havde været 16.320 Kv.alen, men efterhaanden var udvidet til 30.673 Kv.alen. Ved Skødet paa Fæstevænget fragik da de 16.320 Kv.alen, og det kom saaledes til at lyde paa 271.026 Kv.alen[41].

Men Frederikssund var stadig uden Udvidelsesmuligheder, hvad der dog vistnok ikke har været særligt følelig; de økonomiske Forhold var ikke gode.

1799 købte N. Mogensen ved den nye Østerport et Stykke Jord af

Gaarden Lunebakke, stort 3657 Kv.alen, 43 Alen mod Gaden, og lagde det til sit Hus. Samtidig afstod Gaardens Ejer Resten af sin Jord langs Vejen fra Udesundby til Frederikssund med den Grusgrav, hvor 1829 Torvet anlagdes, til Købmand Ole Smith. Dette Areal var 3 Tdr. $^1/_2$ Skp. Jord. Paa disse Jorder blev dog først tinglæst Skøder 1829, da Byen købte Torvet[42].

115. FOLKETAL OG ØKONOMISKE FORHOLD. Fra 90-ernes Begyndelse kom der bedre Aar for Frederikssund, som det ses af Konsumtionsregnskaberne. Konsumtionen havde 1779 været 3939 Rgd., men faldt i 80'ernes Midte til 3100, steg fra 1787 til 5579 Rgd. i 1790 og gik 1795—97 op til henholdsvis 5881, 6538 og 7279 Rgd. Det var Formalingsafgiften, som steg saa stærkt. Portkonsumtionen (Forbruget) var 1797 kun 200 Rgd. større end i 1779 (646 Rgd. mod 446), medens Konsumtionen af de Varer, som indførtes fra Søsiden, var ringe og faldende (1779: 78 Rgd., i 80'erne omkring 20 Rgd. og i 90'erne 40—50 Rgd.). Regnskaberne mangler desværre for Tiden 1798—1812.

Langes Hestemølle var 1768 gaaet over til Købmand J. J. Fæster tillige med den gamle Toldergaard, og da Staten overtog Konsumtionen 1779, maatte den nedlægges efter at have eksisteret i 40 Aar. Udesundby Mølle, der tilhørte Kongen, fik Fortrinet. Fæster, der 1781 maatte sætte sin Gaard til Auktion for at komme af med den, søgte om at beholde Hestemøllen, men forgæves.

1778 blev Fuldmægtig paa Amtstuen i Frederiksborg, Lauge Severin Fanøe, Konsumtionsforvalter i Frederikssund med en Skriver fra Rentekammeret, Jens Pedersen Bøje, som Kontrolør. Fanøe blev gift med en Datter af Farver H. R. Lange. Da han 1795 blev forflyttet til Roskilde, blev hans Efterfølger Portbetjent i Københavns Vesterport, Rasmus G. S. Rasmussen († Fr.sund 1823, 82 Aar gl.), der fik Titel af Inspektør. Bøje kom 1799 til Svendborg og afløstes i Frederikssund af Kassereren i Kjerteminde, Tobias Nascou, som dog døde samme Aar. Fyrinspektøren paa Anholt, Major Hans Jochum Schrøder († Fr.sund 1817) blev derefter Kasserer[43].

Da Regeringens Arbejde for en Genfødelse af den danske Provinshandel satte ind, blev Opmærksomheden ogsaa henledt paa Havnen i Frederikssund, som 1802 besøgtes af Kommandør Poul Løvenørn, der var Sjælen i hele Arbejdet med Havnespørgsmaalet. Stiftamtmanden erklærede, at Frederikssund var „bekvem" til Havn og havde et godt

Opland, men da Løvenørn undersøgte Forholdene paa Stedet, fandt han, ligesom Beboerne selv, at Havnens Istandsættelse vilde koste for meget, 8—9000 Rgd., til, at Havnen kunde forrente sig. Skibbroen laa der endnu, men end ikke Baade kunde lægge til ved den; Varerne maatte køres til og fra Baade, som atter maatte bringe dem til og fra Skibene. Her som andet Sted oprettedes 1798 en Havnekommission, bestaaende af Byfogeden og to Borgere, Købmændene Ole Smith og hans Brodersøn Jochum Jørgensen Smith, og der kom ogsaa et Havnereglement, men allerede 1802 nægtede Beboerne at have noget med Havnen at gøre, fordi den ikke kunde bruges som Havn[44].

Samtidig ordnedes Lodsvæsenet med en ny Instruks af 1803 til Afløsning af den gamle fra 1728, og 1801 ansattes ogsaa Lods i Frederikssund[45].

Købm. Jochum Smiths Segl. Brev til Stiftamtet.

Ved kgl. Resolution af 10. Februar 1796 overdroges Embedet som Toldkontrolør til Konsumtionsinspektøren, der ved en ny Fordeling af Forretningerne 1795 havde afgivet Regnskabet til Kontroløren, som fremtidig kaldtes Kasserer, medens hans Arbejde forhen havde bestaaet i at føre Bog over de Forretninger, Konsumtionsforvalteren udførte, for at Centraladministrationen til Stadighed kunde kontrolere denne. Dette System var Toldvæsenets gamle. Med den nye Tid kom altsaa ogsaa her et nyt System.

Toldkontrolør Niels Øgaard var ved sin Død blevet afløst af Premierløjtnant Fr. Vilh. Behmann, der dog døde allerede 1787. Underofficer Martin Hummel blev hans Efterfølger og forflyttedes 1796 til Stillingen som Strandkontrolør for Kyststrækningen Tisvilde—Frederiksværk. Ogsaa i Roskilde blev hans Arbejde overdraget til Konsumtionsinspektøren, L. S. Fanøe[46].

Af Byens egne Forvaltningspersoner skiftede Kæmneren 1792, idet Niels Rasmussen ved sin Død (1791) afløstes af Sønnen, Skomager Jens Nielsen, og denne 1799 af Væver Nilaus Villumsen. Stiftamtmanden befalede imidlertid 1795, at Kæmneren skulde vælges af Borgersamlingen. De eligerede havde udnævnt ham og Borgerne bevilget hans Løn, 8 Rgd. om Aaret. Men det var altsaa ikke nok. Vægteren, der fik 26 Rgd. 4 Mk. 14 Sk. og fri Uniform, som 1789 blev købt i København og altsaa formentlig har lignet den, de brugte der, har Byfogeden antagelig ansat, ligesom Fattigfogeden, hvis Løn var 24 Rgd. om Aaret,

er blevet valgt af Fattigforstanderne. Da den eligerede Borger, Købmand Jørgen Smith, døde 1804, blev hans Broder Ole Smith den 11. Juni 1804 af de øvrige Købmænd antaget i hans Sted, men Stiftamtmanden beordrede den 11. Juli afholdt et Valg efter Loven med skriftlig Afstemning og 3 Kandidater at vælge imellem. Valget fandt da Sted paa en Borgersamling den 22. Juli 1804. Der var 4 Kandidater og afgaves 11 Stemmesedler, hvoraf de 8 paa Ole Smith, som man kunde vente. Stiftamtmanden approberede derefter Valget ved Reskript af 1. Januar 1805. Valget gjaldt for ubegrænset Tid. Der var i Teorien nogen Usikkerhed om, hvem der var Vælgere. Loven nævnte, at Valget skulde foretages af „Borgerne". Men da Borgersamlingen var identisk med den gamle Raadstuesamling, hvor alle Indvaanerne mødte, har i Praksis vistnok alle Beboere haft Valgret.

Nogen betydelig Vækst i Folketallet kunde ikke noteres i Frederikssund, saa lidt som i Slangerup. 1769 havde Frederikssund 216 Indbyggere, 101 Mænd og 115 Kvinder, deraf 89 Børn under 15 Aar (39 Drenge og 50 Piger). De Voksne delte sig efter Køn i 62 Mænd og 62 Kvinder. 41 Mænd og 42 Kvinder tilhørte Haandværkerklassen. 29 voksne Mænd og 25 Kvinder var ugifte. 29 var Tjenestefolk og Daglejere. 1787 var Befolkningstallet faldet til 190 Personer, fordelt paa 36 Familier. 1801 var der 262 Indbyggere og 46 Familier. De aarlige Svingninger ses af Tallene paa dem, som var pligtige at betale Ekstraskat. 1762 var Tallet 142, 1769: 133, 1772: 120, 1779: 157, 1788: 124, 1801: 169. Dette Antal holdt sig derefter uforandret til 1809. Udviklingen var altsaa ikke væsentligt anderledes end i Slangerup.

Men, som det er anført foran under Slangerup, viste Ligningen til Formueskatten 1789, at Beboerne i Frederikssund var forholdsvis mere velstillet end i Slangerup. Konsumtionsregnskabet viser det samme, og Statistikken over Tyendeholdet frembyder samme Linier. 1762 var der paa Stedet 20 Husbønder, 1787: 17 Husbønder med 21 Karle og 27 Piger, deraf var 12 Haandværkssvende og 2 Købmandskarle. 1801 var Tallene: 21 Husbønder med 16 Karle og 41 Piger, desuden 14 Haandværkssvende og 8 Købmandskarle, saaledes at der her ses en tydelig Fremgang.

Af den Beretning, de to Udsendinge fra det Reiersen'ske Fond afgav om deres Besøg i Frederikssund den 30. Juni 1798, faar man et fordelagtigt Indtryk af Stedets Haandværkere[47]. Garver Abraham Hansen Werdelin, der behandlede 2000 Skind aarligt, var parat til, om han fik

Støtte, at udvide sin Produktion til det dobbelte. Kleinsmedemester Jens Lange erklærede, at han kunde bruge 300 Rgd. af Legatet til Forfærdigelse af alle Sorter Isenkramvarer, og viste en Kniv med Jernskaft til 2 Mk., som han lovede at levere til 4 Rgd. pr. Dusin — altsaa uden Rabat. Men de to Udsendinge bevidnede, at Kniven „efter det udvortes at dømme har megen Anbefalelse saavel i Facon som i Politur". Skomager Gudmund Nielsen Gielstrup ønskede en Hjælp af 100 Rgd. til Køb af Læder og erklærede at ville forhandle sine Varer til norske og skaanske Skippere. Man drøftede endvidere Oprettelsen af en Spindeskole, idet det dog viste sig vanskeligt at finde et Lokale dertil, hvorfor man saa paa Ole Smiths Gaard i Udesundby. Iøvrigt bemærkedes, at adskillige Pladser i Byens Gader var ubebyggede.

Endelig tilbød Sadelmager Henrik Mogensen Sejrø at stille sig i Spidsen for et Interessentskab til Fangst af Sælhunde og Marsvin, da de var Aarsag til Fiskeriets Aftagelse her i Fjorden, og da Mødet fortsattes den 2. Juli (om Mandagen) præsenterede han sig som Formand for et Fiskeriinteressentskab og androg om Laan til Redskaber „for at forsøge oprettet det for en Del Aar siden her i Fjorden ypperlige Strandfiskeri". Det maa være det betydelige Fiskeri omkring 1740, som endnu mindedes paa Stedet.

Hvor meget der kom ud af alt dette, vides dog ikke.

116. BORGERVÆBNING. 1801, da Englænderne angreb København, udløste dette en Bevægelse over hele Landet for Oprettelse af *Borgervæbninger* i Byerne, og paa Landet dannedes allerede i Januar 1801 et militært organiseret Landeværn, der dog atter opløstes 1808. Langs Kysterne dannedes frivillige Kystmilitser.

Opfordringen til at danne Borgervæbninger var udgaaet fra Centraladministrationen ved kgl. Resolution af 27. Februar 1801. Den 24. April fik Frederikssund og Slangerup hver 20 Geværer fra Hærens Tøjhus — mod Betaling. Denne blev dog senere eftergivet. Frederikssund købte en Tromme og en ny Fane, der fik Resolutionens Dato, den 27. Februar 1801, som Indskrift, tillige med (paa den anden Side) Ordene: *Vivát! Borgerdyd og Troskab.*

Efter den kgl. Resolution skulde Fanen bære Byens Vaaben og Navn. Paa Fanen i Frederikssund sattes i en Egekrans krydslagt Handelens Merkurstav og Søfartsguden Ægirs Trefork. Disse Insignier var malet i grønt paa den hvide Fanedug (af Silke), medens Datoen og Indskriften stod med sorte Bogstaver paa et rødt Baand. Fanen, der

haves endnu, tilvirkedes og maledes hos Fabrikant E. Mejer i København og kostede 36 Rgd.; en Fanedusk betaltes med 14 Rgd. Regningen er dateret den 4. September 1801, og Fanen formentlig leveret denne Dag. I Løbet af den tilbageværende Del af Aaret købtes den øvrige „Armatur".

Borgervæbningen deltes i to Afdelinger; 1. Afdeling bestod

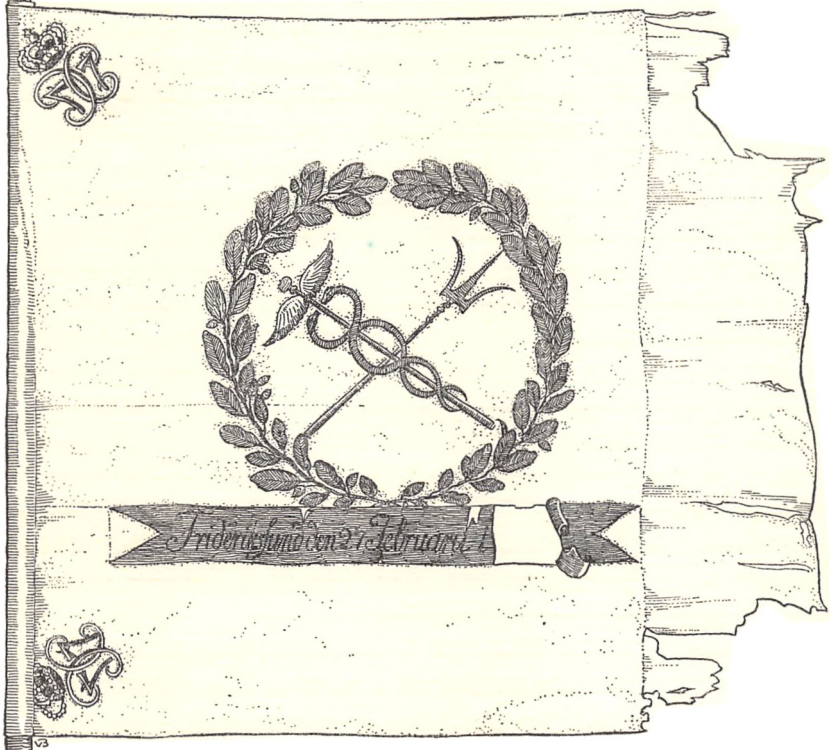

Frederikssund Borgervæbnings Fane 1801.
Raadhuset, Frederikssund.

af 28 Mand, 2. Afdeling af 20. Købmand Hans Schade Holm i den gamle Toldergaard var Byens Kaptajn og Kleinsmed Jens Lange Tambour. Den 21. Februar 1802 fastsatte Stiftamtet som Uniform: rund, sort Hat med sort Kokarde, højrød Kjole med mørkeblaat Underfor og mørkeblaa Krave, Rabatter og Opslag, gule Knapper, mørkeblaa Underklæder og for Officererne Gehæng med Sabel

og Felttegn af Guld med grønt indvirket Silke. Kaptajnen bærer 2 Guldepauletter, de andre kun een.

Den kgl. Resolution af 27. Februar 1801 udformedes nærmere i en Forordning af 4. Juni 1802. Centraladministrationen havde med Borgervæbningen ogsaa villet organisere Polititjenesten, som var et borgerligt Ombud, idet det bestemtes, at Væbningens 1. Afdeling, der bestod af alle Borgere (de, der havde løst Borgerskab), skulde være Politikorps, og medens de skulde træde sammen straks, skulde 2. Afdeling, der bestod af Byens øvrige Indvaanere, kun samles, naar Byen blev angrebet.

Efter den første Opblussen af Borgervæbningsbevægelsen indtraadte en Reaktion — af økonomiske Grunde, men Kancelliet krævede den fastholdt og udgav en Række Bestemmelser derom. I Frederikssund var man ikke heller uvillig, men i Slangerup, hvor Pengene var smaa, vedblev Modstanden til 1805, skønt Borgervæbningen 1801 var oprettet ogsaa der. 1806 laante Kirken Byen de Penge, den skulde bruge. Her blev Konsumtionskasserer Johs. Smith Kaptajn, og da han rejste fra Byen 1805, efterfulgtes han af Købmand Chr. Jensen, der indtil da var Løjtnant. Vægter Jon Frederiksen var Byens første Tambour og efterfulgtes 1805 af Vægter Fr. Rasmussen. Slangerup købte ved denne Lejlighed en ny Messingtromme med kgl. Vaaben for 15 Rgd., men synes at have haft sin gamle Fane[48]. Den 26. April 1803 approberede Stiftamtet følgende Uniform for Officererne i Slangerup Borgervæbning: rund, sort Hat med grøn Fjer, mørkegrøn Kjole med lysegrøn Fløjlskrave, Rabatter og Opslag, graa Vest og Pantalons. Kaptajnen bærer 2 Guldepauletter, de andre en do.

117. DEN STORE BRAND 1805. Frederikssund havde længe været forskaanet for den frygtede Svøbe, som Ildebrandene var for alle Købstæder. Men den 4. August 1805 lagdes paa to Timer hele den nordlige Del af Byen i Aske.

Branden opstod Kl. 10 om Aftenen i Garver Chr. Didrichsen Smiths Baghus. Smith ejede Matr. Nr. 38, som han havde faaet ved 1790 at ægte Garver Jacob Hansen Werdelins Enke. Selv var han født i Hillerød; hans Fader, var en Broder til Købmand Chr. Jørgensen Smith i Frederikssund. Begge Nabogaarde, Abraham Werdelins imod Syd og Ole Smiths mod Nord, ialt 118 Fag (40 og 78), antændtes og nedbrændte til Grunden. Flammerne sprang over Gaden til Matr. Nr. 8 og tog dette Hus med tillige med Nabohuset mod Syd, Købmand Lindbergs Sidehus. Derefter raseredes hele Rækken af Ejendomme mod Øst til

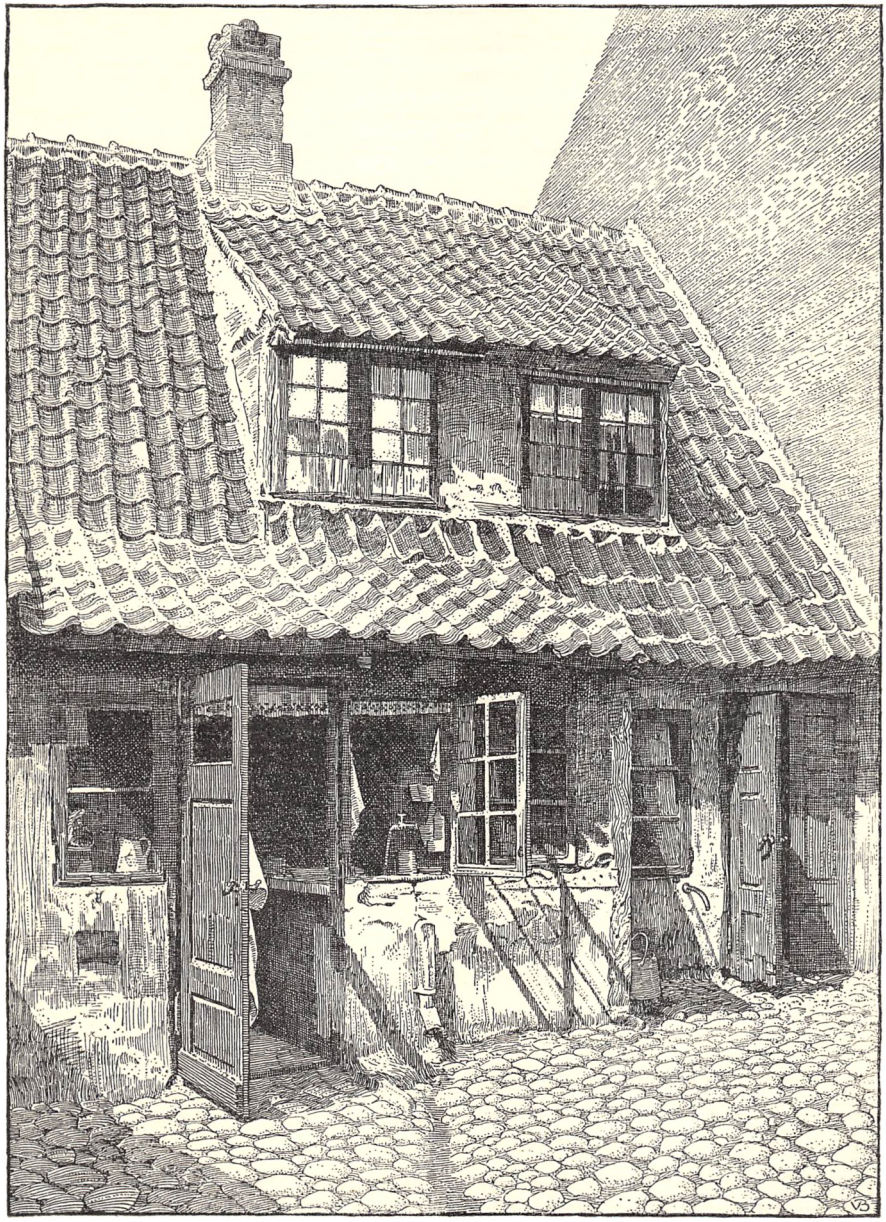

Gaardparti af Matr. Nr. 10, opført efter Branden 1805.

og med Matr. Nr. 23. Ilden blev først slukket, da den havde fat i Matr. Nr. 24, Konsumtionsinspektør Rasmussens Hus, som ikke slap uden en Skade paa 277 Rgd. Der nedbrændte 11 Gaarde og 7 Huse, foruden hvad der gik til hos Lindberg og Rasmussen, ialt 400 Fag Hus. Skaden paa Bygninger opgjordes til 25.005 Rgd. Hele Skaden opgaves overfor Brandkassen til 27.006 Rgd. 12 Sk. Ved Siden af Ole Smiths Gaard brændte den gamle Konsumtionsbod; Ilden havde godt fat i det store Plankeværk, 72 Favne langt, fra Boden til N. Mogensens Hus, der da ejedes af Ole Smith, og kun ved at vælte det, hindrede man Ilden i at naa helt hen til dette Hus og den nye Konsumtionsbod.

Den uhyggelige Nat gik ikke til Ende, uden at Menneskeliv gik tabt, idet Skomager Niels Gudmandsen Gielstrup i Matr. Nr. 10, der var gaaet i Seng, da Branden opstod, omkom i sit brændende Hus, da han vilde redde noget af sit Tøj. Han havde boet der siden 1780. Skomager Chr. Vibes Enke, Ane Marie, i den anden Ende af samme Hus og Anders Hansen Rugaards Enke, Kirstine Podemand, indebrændte ligeledes[49].

Man var sikker paa, at Ilden var paasat, og Mistanken kastedes paa en Tjenestekarl Hans Pedersen fra Skævinge, der tjente i Frerslev, men var blevet bortvist fra Garver Smiths Tjeneste ved Nytaarstid. Mistanken blev dog heldigvis ikke bestyrket.

Skaden var meget betydelig og oversteg naturligvis langt de 27.000 Rgd., der kunde anmeldes til Brandkassen.

De nedbrændte Bygninger blev dog genopført i Løbet af et Par Aar og formentlig i bedre Stand end tidligere. Thi denne nordlige Halvdel af Byen var vel den yngste, men ogsaa den, der var blevet til mest tilfældigt.

Ved denne Lejlighed nedlagdes den gamle Konsumtionsbod, der tilhørte Købmand Jørgen Smith, og Grunden blev udlagt til Gade. Brandhjælpen tilkøbte Brændevinsbrænder Niels Pedersen, Matr. Nr. 19, sig.

Der blev i Anledning af Branden foretaget en stor Indsamling. Færgemand H. C. Knudsen, den kgl. Skuespiller, samlede 248 Rgd. og Købmand Holm 189. Men det var ikke store Beløb.

Tre Aar efter brændte ogsaa den gamle Gaard ved Skibbroens vestre Side, det tidligere Kongens Kalkhus. Dette ejedes da af fhv. Kaptajn i Københavns Brandkorps, Murmester Herman Karl Jenrich. Ilden opstod, uvist hvordan, Kl. 2 om Natten til den 17. Marts 1808, mens

baade Borgerne og Byfogeden var optaget af de franske Hjælpetroppers Bortmarch fra Slangerup, hvor deres Hovedkvarter havde været.

Jenrich genopførte Gaarden, der, siden Jacob Mørdrup solgte den 1757, havde haft 10 Ejere, inden Jenrich købte den 1804. Den havde 12 Fag Forhus, 14 Fag Baghus og 12 Fag Sidehus. Afdøde Købmand Jørgen Smiths Lade, der laa ved Gaardens nordre Side, blev ligeledes et Rov for Luerne ved denne Lejlighed,

Jenrich solgte 1810 Gaarden til den nye Byfoged, Hadeln, som 1815 ogsaa købte Gaarden Matr. Nr. 44 med Skyllebakken. Denne Gaard ejedes af Købmand og Gæstgiver Mathias Ankjær, der havde faaet den ved sit Giftermaal med den tidligere Ejer, Købmand Jørgen Smiths, Datter. Han havde efter Branden 1808 fraskilt Matr. Nr. 45 med den brændte Lade og solgt det til Farver Jørgen Lange lige overfor. Selv flyttede han 1815 til Matr. Nr. 39, hvor Garver Abraham Werdelin var død 1807.

Hadeln solgte 1833 Matr. Nr. 44 til Apotheket, der har haft til Huse der siden.

Købmand Hans Lange havde 1796 solgt baade sin Købmandsgaard ved Skibbroen og Farveriet. Gaarden overdroges til en ung Købmand, Hans Schade Holm, senere Borgervæbningens Kaptajn. Sønnen, Lars Hansen Holm, og Sønnesønnen, Eseias Holm, boede der siden efter ham. Farveriet fik Hans Langes Søn, Jørgen.

Stedets ældste Købmand, Thomas Hagedorn, afstod 1801 sin Handel til Forretningens mangeaarige Bodsvend Peter Lindberg, der da var 59 Aar gl. Hagedorn havde været Købmand i Frederikssund i 58 Aar; Købekontrakten med Lindberg var ogsaa fra 1796. Lindberg optog 1806 Niels Wulff som Kompagnon, idet denne blev gift med Anne Kirstine Lindberg fra Roskilde. Hendes Fader, Anders, var Købmand P. Lindbergs Broder, idet de begge var Sønner af Farver Søren Mortensen Lindberg i Roskilde († 1762), som havde været gift med Peder Larsen Svanes Datter, Anna Margrethe († 1771). Forretningen blev altsaa stadig i Familien ligesom Langes og Smiths Forretninger.

I Søren Rasmussens Gaard (Matr. Nr. 6) havde Købmand Jochum Jørgensen Smith resideret siden 1789, og han fik ogsaa sin Faders Tømmerplads, Matr. Nr. 40, paa den anden Side af Gaden.

Efter at Konsumtionsinspektør Rasmussen 1796 havde købt Matr. Nr. 24 og Kasserer Schrøder 1802 Matr. Nr. 23, var hele Rækken paa Strandflasken bebygget inden Branden 1805.

41. KAPITEL. SLANGERUP NEDLÆGGES SOM KØBSTAD

118. ILDEBRAND PAANY. Den 1. Maj 1808 om Morgenen Kl. 1 opstod der Ild i fhv. Postmester Nøragers Gaard paa Hjørnet af Hestetorvet og Svaldergade. Branden begyndte i Kvisten og var aabenbart paasat. De sidste 10 Aars Brande i Slangerup var vist alle paasat.

Den 22. Februar 1803 havde Ildebrand ødelagt to Gaarde paa Torvets Nordside, Hjørnet af Vommegade, tilhørende Købmand Krog, og to Udhuse i Konsumtionskasserer Smiths Gaard lige overfor paa Torvets Vestside, Hjørnet af Vommegade (tidl. J. J. Møllers Gaard).

Nøragers Nabogaard i Svaldergade, der tilhørte Smed Hans Schiermacher, brændte ligeledes, tillige med 4 Huse. Samme Skæbne ramte Naboen til den anden Side, paa Hjørnet af Hestetorvet og Vommegade, der var lagt i Aske den 13. September 1805, ogsaa ved Ildspaasættelse. Nu var der Kornmagasin der, og der laa oplagret 350 Tdr. Havre, tilhørende det sjællandske Skarpskyttekorps, som lod holde Vagt derved Døgnet rundt. Man havde iøvrigt allerede i 3 Uger ventet ny Indkvartering af de franske Tropper, som Napoleon havde sendt Danmark til Hjælp.

Ilden sprang fra denne Ladebygning tværs over Vommegade til Bebyggelsen i Timianstræde (Kannikestræde). To Huse der blev ligeledes et Rov for Luerne. Præstestræde med Skolen, Lærerboligen, Præstegaarden og yderligere 5 Huse raseredes af Branden, som for videre til Husene ved Nørreport, hvor 5 Boliger, deriblandt Acciseboden, nedbrændte. Inden Ilden blev standset, havde Byen mistet 4 Gaarde paa 170 Fag Hus, 18 Huse paa 212 Fag og Laden paa Hestetorvet paa 50 Fag, ialt 432 Fag, vurderet til 5250 Rgd. 1 Mark.

Da Kancelliet modtog Indberetning om Branden, fik det det Indtryk, at hele Byen var lagt i Aske. Amtmanden, Hans Nikolaj Arctander, under hvem Købstaden nu sorterede, erklærede dog, at det ikke var slet saa slemt, skønt Tabet af Furagen i Magasinbygningen bragte Tabet op paa 10.243 Rgd. Kongens Kabinetssekretær sendte den 11. Juni af Civillisten 300 Rgd., og der indsamledes 158 Rgd. 4 Mk., men der var 26 Brandlidte[50].

Kancelliet foreslog da ($^{28}/_{5}$ 1808) Amtmanden[51], at Slangerup skulde nedlægges som Købstad. Ikke alene Amtmanden, men ogsaa den konst.

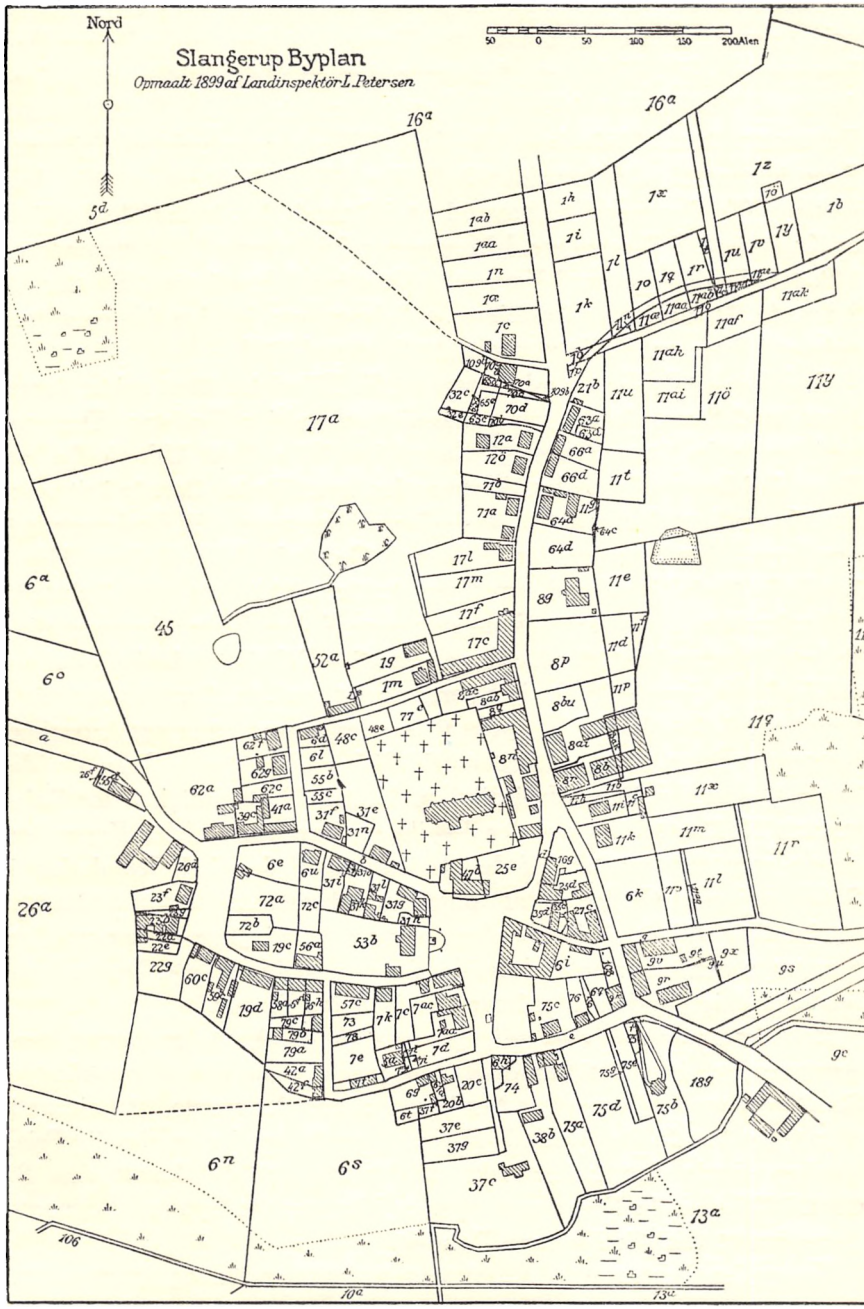
Nord
Slangerup Byplan
Opmaalt 1899 af Landinspektør L. Petersen
50 0 50 100 150 200 Alen

Byfoged, Prokurator C. P. Fejlberg, Lindholmgaard, som 1805 havde købt Lars Nielsen Gads Gaard paa Torvet, og den gamle Provst Raben svarede ($^{10}/_{6}$ 1808), at „Beboerne derved ufejlbarligen, naar Jorderne og Overdrevet blev udskiftet, vilde bringes fra Fattigdom til Velstand". I sin Skrivelse af 9. Juni 1808 oplyste Byfoged Fejlberg. Byen har for 12—16 Aar siden haft over 400 Indbyggere, nu har den næppe 300. Den har 3 Købmænd og 5 Brænderier, hvoraf de 2 tillige er Købmænd, 5 Skomagere, 1 Murmester, 2 Hjulmænd, 2 Pottemagere, 1 Bager, 1 Hattemager, 3 Vævere, 1 Skræder, 3 Snedkere, 1 Slagter og 2 Smede. De øvrige er Daglejere og Avlsbrugere, hvilket sidste næsten enhver i Byen er. Fejlberg vedlagde Kortet af 1801.

Provsten og de fleste andre søgte og fik Tilladelse til at tække deres Huse med Straa, da det var vanskeligt at opdrive Teglsten. Der var heri baade fra Ansøgernes og Kancelliets Side givet Udtryk for, at Byen skulde være Landsby. Amtmanden henstillede allerede i sit Svar paa Kancelliets Forespørgsel, at de Brandlidte snarest fik Underretning om Kancelliets Hensigt, for at de ved Genopførelsen af deres Huse kunde bygge billigere end, om Byen skulde vedblive at være Købstad.

Tanken om at nedlægge Slangerup som Købstad var ikke unaturlig. Byfoged Rathenburg, der havde saa daarlige Erfaringer derfra, men nu var forflyttet, havde 1803, da Spørgsmaalet om nye Arrester var rejst, foreslaaet Byfogedembedet flyttet til Frederikssund og et nyt Arresthus bygget der. Han vilde, at Jægerspris Birk og Slangerup Sogn skulde henlægges under denne Jurisdiktion. Nogen Nødvendighed for Købstadens Nedlæggelse synes der dog ikke at have været. Men Kancelliet havde, som det fremgaar af dets Indstilling til den kgl. Resolution i Sagen, et stærkt Ønske om at ophjælpe Købstæderne ved at nedlægge de daarligst stillede til Fordel for de mere levedygtige og nævnte, at Slangerup netop var en af dem, det først ønskede nedlagt. Dermed synes Kancelliet imidlertid at have standset sine Planer.

Rentekammeret blev naturligvis hørt ($^{28}/_{6}$ 1808), og det spurgte igen Amtmanden, idet det fremdrog den gamle Plan om at magelægge Slangerup med Udesundby Marker, medens det mente, at Lejerne i Slangerup kunde faa overladt Huse i Overdrevet for en rimelig Pris. Tanken fandt dog heller ikke Tilslutning nu, da Amtet den 8. Sept. 1808 svarede Kammeret og som Bilag sendte Byfoged Fejlbergs Betænkning, der gik i samme Retning.

Kancelliet tilskrev ($^{29}/_{10}$ 1808) paany Amtmanden og spurgte, om

man ikke, da Slangerup ved Købstadens Nedlæggelse vilde faa mindre Byrder og Frederikssund større end forhen, kunde paalægge Overdrevet en Afgift pr. Td. Land til Kæmnerkassen i Frederikssund, saafremt dette blev overladt til Grundejerne, som jo ikke havde Eneret dertil. Frederikssund havde ingen Jorder.

Byfoged Fejlberg sammenkaldte et Møde af Grundejerne i Slangerup til Besvarelse af Spørgsmaalet, og Mødet vedtog, at man var villig til at betale en saadan Afgift, dog kun af Overdrevet, saafremt Byen henlagdes under Frederikssund Jurisdiktion, derimod ikke, hvis den kom under Frederiksborg Birk, hvortil Beboerne da skulde svare de sædvanlige Afgifter i Birket.

Planerne om Nedlæggelse af Slangerup var iøvrigt kommet offentlig frem, idet Bladet „Politivennen" i København allerede 30. Juli 1808 under Redaktør Klaus Henr. Seidelins Haand var gaaet ind for Kancelliets Plan ud fra den Betragtning, at Købstædernes Tal maatte indskrænkes. Han bebudede, at efter Slangerup vilde Hillerød blive nedlagt. Bladet fremhævede, at Indvaanerne i Slangerup ikke selv ønskede at beholde Købstadretten, og tilføjede, at der i Byen kun var 5 Brændevinskedler, hver holdende i Gennemsnit 5 Tdr. Korn, saaledes at Statens Indtægt af dem (nu betaltes Konsumtionsafgift efter Kedlernes Maal) „kun" var 1600 Rgd. om Aaret. Dette var Byfoged Fejlbergs Oplysning til Kancelliet.

Byfoged Fejlberg anbefalede Grundejernes Standpunkt, men Amtmanden gjorde opmærksom paa, at Afgifterne til Birket ikke vilde være større end til en Jurisdiktion i Frederikssund. Byfogeden havde endelig for egen Regning foreslaaet Afgiften af Overdrevet sat til 1 Mk. pr. Td. Land „i det højeste", og i denne Form gik Sagen den 29. November 1808 tilbage til Kancelliet[52]. Saavel Byfoged Fejlberg som Amtmand Arctander hævdede til det sidste, at Overdrevet tilhørte Grundejerne alene.

Kancelliet indstillede[53] den 18. April 1809, at Købstadens Nedlæggelse nu gennemførtes, idet det fremhævede, at Anledningen var gunstig, da Byfogedembedet ved Byfoged Rathenburgs Forflyttelse var ledigt. Frederikssund var efter Kancelliets Opfattelse bedre skikket til at være Købstad end Slangerup paa Grund af sin Beliggenhed ved Havet. Da det imidlertid manglede Jord, burde det bestemmes, at den Jord, Borgerne tilforhandlede sig i Udesundby, skulde forenes med Byen og ligge under dennes Jurisdiktion. Slangerup Grundejere skulde

have Overdrevet, og Borgerne skulde ogsaa efter Byens Nedlæggelse som Købstad være fritaget for Krigstjeneste, hvorved de opnaaede en Fordel. Princippet havde siden Kalmarkrigen (1611—13) været det, at Soldaterudskrivningen hvilede paa Landbefolkningen (mange af Hærens Regimenter var dog hvervede), medens Byerne bar Byrden ved de udskrevne Soldaters Underhold. Brændevinsbrænderne i Slangerup skulde efter Kancelliets Indstilling beholde deres Ret til at drive Brænderi. Dette var jo Byens vigtigste Næring. Derimod ansaa man Byens Handels- og Haandværksdrift for saa ubetydelig i Værdi, at de kunde bortfalde, naar de daværende Udøvere og deres Enker døde. Befordringsvæsenet (Vognmandsnæringen) skulde derimod bibeholdes, da Byen var Station og Skiftested mellem Roskilde og Hillerød. Da Slangerup, „skønt en gammel Købstad, dog ikke er tiendefri", hed det endeligt, kan Beboerne lettes paa dette Punkt ved en Tiendeforening.

Bonde fra Nordsjælland som Tørvesælger i København 1806. Tegning af J. H. Senn.

Dette Forslag approberedes af Kongen den 22. April 1809 med den Tilføjelse: „Forandringen bør dog ikke benævnes som en Reduktion".

Brændevinsbrænderne indsendte vel i April et Andragende om, at Købstadens Nedlæggelse maatte undgaas, men ved Andragendets Behandling i Kancelliet den 2. Maj 1809 blev resolveret[54], at det maatte forblive ved den kgl. Resolution af 22. April.

Den 12. Maj udgik et kgl. Reskript om Købstadens Nedlæggelse, idet det tilføjedes, at „Byen var næsten fuldstændig nedbrændt ved en Ildebrand for 2 Aar siden", hvad der jo ikke var helt rigtigt.

Afgifterne af Overdrevet fastsattes ved Reskriptet efter Amtmandens Forslag til 16 Sk. pr. Td. Land efter 5 Aars Forløb, idet Jorderne

skulde være afgiftsfrie i 5 Aar, stigende til 32 Sk. efter de følgende 5 Aar, 5 Aar senere til 48 og efter 20 Aars Forløb til 64 Sk. pr. Td. Land. Denne Afgift er først afløst 1918. 1853 og 1909 søgte Grundejerne[55] om, at den maatte falde bort, men fik Afslag: de havde faaet Lejernes Ret i Overdrevet som Vederlag for den. Afgiften var 1909 380 Kr. 89 Øre aarligt.

Slangerup henlagdes under Frederiksborg Birk fra 1. Juni 1809 at regne.

Købmand Chr. Hansen Krog († 1829), en Søn af den tidligere Byfoged, blev den første Sognefoged, og Amtmanden søgte om, at 10 Tdr. Land af den gamle Byfogedjord maatte tillægges ham. Men forinden var Nordmanden Knud v. Hadeln, der i 5 Aar havde været Fuldmægtig hos Underfogeden i København, blevet udnævnt til Byfoged i Frederikssund og Birkedommer i Jægerspris Birk. Han havde faaet Byfogedjorden, og Krog kunde derfor ikke faa Del i den. Jorden solgtes den 6. Juli 1836 ved Auktion for 2800 Rgd.[56] Den var 92 Tdr. Land, 18 Tdr. 6 Sk. 1/4 Fjdk. Hartkorn.

Ogsaa Fejlberg søgte Byfogedembedet, men efter de nye Principper blev han, der kun var dansk Jurist, vraget for Hadeln, som var juridisk Kandidat, skønt Fejlberg var anbefalet af de eligerede Borgere i Slangerup Fritz og Beicher.

Slangerup Borgervæbnings Kaptajnsuniform. Tidens almindelige Borgerdragt: Kjol og Pantalons.

Da P. Rugaard 1804 forlod Slangerup, var Jacob Beicher († 1810) foruden ham den eneste eligerede. Borgerne valgte derfor 5. Jan. 1804 Postmester Nørager, Hattemager Philip Markussen († 1812) og Bager Jens Andersen Winther († 1806) til at afløse Rugaard, idet man besluttede, at der igen skulde være 4 eligerede. Den 17. Juli 1804 godkendtes Valgene af Stiftamtet. Fritz har afløst Winther. Efter Branden 1808 flyttede Nørager til København.

119. BYENS JORDER UDSKIFTES. 1811 skete da Udskiftningen af Slangerup Markjorder[57], foretaget af Stiftslandinspektøren Ole Fensmark. Det første Aastedsmøde holdtes den 23. Januar og det af-

sluttende Møde den 28. Juni. Vejene udrettedes. Grønnegyde bevaredes som Kirkesti. Aaret efter opmaaltes Jorderne til den nugældende Matrikel, der traadte i Kraft 1844; Fordelingen af Matrikelnumre skete anderledes end de fleste andre Steder, nemlig efter Ejernes Navne, saaledes at der afsattes et Nummer for hver Ejer, og den enkelte Ejers forskellige Parceller benævnedes derefter med Bogstaver, medens Numrene andre Steder i Landet sædvanlig betegner Parcellen og Bogstaverne de mindre Parceller, der er udstykket derfra.

Beboerne i Slangerup søgte at hævde, at Byfogedens Jord og Kratmøllens Jorder tilhørte hele Byen, og deri fik de Medhold, men da Købstaden var ophævet, var „Ejeren" altsaa borte, og Beboerne havde praktisk talt intet ud af deres Paastand[58].

Det bestemtes ved Udskiftningen, at Aaen skulde reguleres, rettes ud, saaledes at den ikke længere kom til at løbe gennem den sydlige Del af Slangerup By. En Række Beboere indgik derfor den 6. Oktober 1811 med Klage til Rentekammeret herover. De fremhævede, at mange benyttede Aaen til at skylle Linned i, til at vande Kreaturer ved og til at hente Vand ved i Ildebrandstilfælde. Den gamle Indvending mod alle Forandringer, at de medførte store Udgifter til Gravearbejde, fremførtes ogsaa. Amtmanden anbefalede Klagen. Men det hjalp ikke[59].

Den 28. Juni 1811 indsendtes Andragende om, at Overdrevet maatte blive udskiftet i lige store Lodder, beregnet efter Bonitet, men Centraladministrationen holdt paa, at Udskiftningen skulde ske efter Grundtaksten, som det var forudsat i Reskriptet 1809. Landinspektør Niels Lund, Hillerød, blev først udset til at udskifte Overdrevet. Han fik Udskiftningskortet sendt, men frasagde sig Hvervet, og Kortet kom aldrig tilbage. Det maa nu anses for tabt. Den 15. Juni 1815 udskiftede Landinspektør Fensmark da ogsaa Overdrevet „efter den Brug, enhver af Grundejerne havde gjort af disse Jorder." Amtsforvalteren hævdede for Kratmøllen 12 Høveders Græsning i Forhold 50 for Slangerup, som Matriklen 1682 fastsatte. Men Fordelingslisten af Græsningsretten 1790 var af Centraladministrationen fastsat som Grundlag, og den blev ogsaa fulgt for Kratmøllens Vedkommende[60].

I Efteraaret 1809 solgte Toldvæsenet de tre Konsumtionsboder i Slangerup[61] ved Auktion for 791 Rgd., og det var vel for Befolkningen det stærkeste Udtryk for Forandringen. Økonomisk har denne vist kun bragt Lettelse. 1834 havde Slangerup By ved Folketællingen 552 Indbyggere og 83 Ejendomme, næsten lige saa meget som 1672, en betyde-

lig Fremgang siden 1801. Frederikssund gik fra 1801—34 frem fra 262 til 395 Indbyggere og 48 Ejendomme[62].

Den 7. Januar 1812 bortsolgtes Raadstuen ved Auktion og købtes for 1800 Rgd. af Pastor Adolph Petersen, som netop var udnævnt til afdøde Provst Rabens Efterfølger. Fru Raben beholdt nemlig Præstegaarden, hvortil nu hørte Nabogaarden paa Hjørnet af Præstestræde og Kongensgade, som Pastor Raben havde købt 1787. De følgende Præster maatte da selv skaffe sig Præstegaard. Petersens Efterfølger, Professor I. H. Larsen, købte Gaarden paa Hiørnet af Torvet og

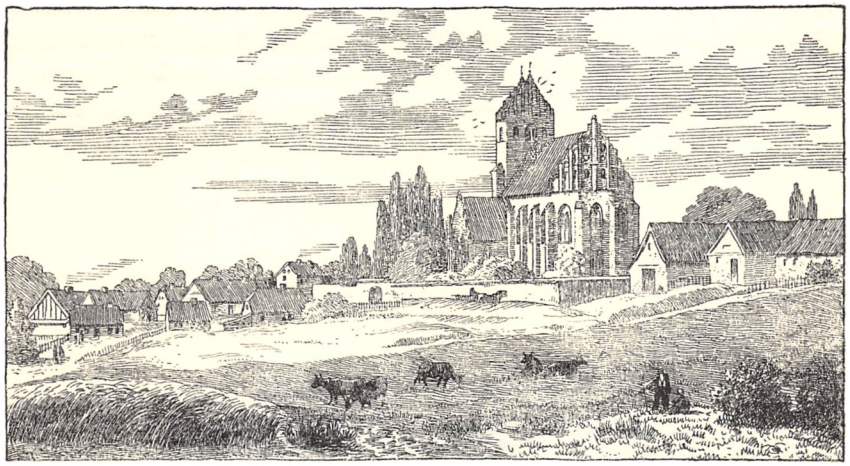

Slangerup som Landsby. Træsnit i „Illustreret Tidende" 1861.

Vommegade (J. J. Møllers Gaard), som han 1817 forgæves søgte at sælge til Kaldet. Hans Efterfølger, Pastor P. Hansen, erhvervede 1821 Nabogaarden mod Syd (Byfoged Rathenburgs Gaard), men da Pastor V. C. Schousboe blev Præst ved hans Død 1858, overtog han den nuværende Præstegaard paa Torvets Nordside og solgte den 1861 til Embedet. Det var Byens gamle Bagergaard, saa langt Skøderne kan følges tilbage. Professor Larsens Gaard, som 1818 erhvervedes af Købmand Chr. Jensen, førte i mange Aar Navnet „Præstegaarden"*).

Slangerup har endnu ved det 19de Aarhundredes Midte været en By, der i Udseende prægedes af, at den i mange Aar havde været Købstad. Endnu L. Boths „Beskrivelse over Danmark" (1871) udtaler:

*) Den tredie af de gamle Købmandsgaarde paa Torvet (Phrængers Gaard) kom 1818 fra Fritz til P. Rugaard i Roskilde og ved hans Død 1829 til Peter Vilh. Madelung, Søn af Møntmester J. G. Madelung i Kongsberg i Norge.

„Slangerup giver med sit gammeldags Udseende et tro Billede af en middelalderlig Købstad."

Slangerup Bysegl var efter Købstadens Nedlæggelse blevet ledigt. Det og Arkivet blev overgivet Sognefogeden. Frederikssund fik ved Kancelliskrivelse af 3. Marts 1810 godkendt et Bysegl til eget Brug, blot en Indskrift: *Sigillum Civitatis et Notarii publici Frederichsundiæ.*

Saaledes var nu Forandringen fra Købstad til Landsby fuldbyrdet, idet hundredaarige Traditioner var sønderbrudt af Fattigdom. Paa den lille Plet, som fordum var Slangerup Købstad, havde der Slægt efter Slægt udfoldet sig alt det Liv, en Smaakøbstad trods Tilbagegang og vekslende Skæbner havde rummet. De smaa, bitte Rammer havde været fyldt af Institutioner og Debatter, Selvstyre og sociale Kampe.

1809 var det altsammen forbi. Historien havde vendt et Blad i sin Bog.

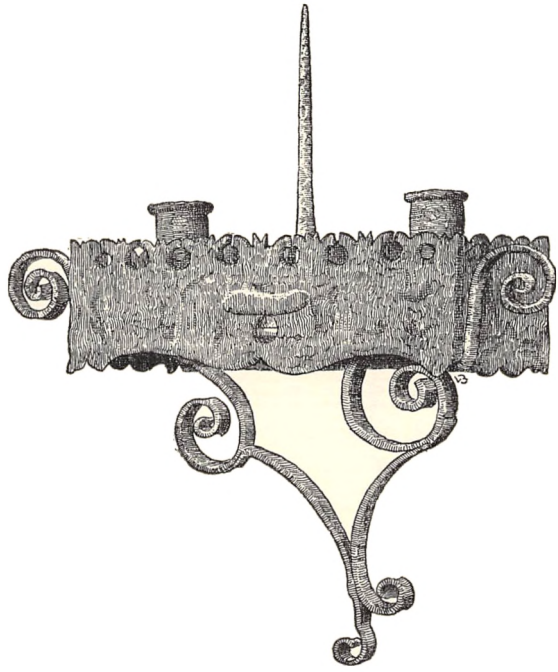

HENVISNINGER OG TILFØJELSER

FORKORTELSER

D. K. = Danske Kancelli. — Frbg. L. = Frederiksborg Lens Regnskab R. A. — K. B. = Kancelliets Brevbøger (trykt til 1629). — L. A. = Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (i København). — R. A. = Rigsarkivet. — R. K. = Rentekammerets Arkiv i Rigsarkivet. — Sj. Reg. = Sjællandske Registre. — S. S. = Sjællands Stiftamts Arkiv i Landsarkivet. Der henvises navnlig til: Indkomne Breve ang. Slangerup [med Frederikssund], en Række Pakker, en for hvert Aar, (saa godt som uafbrudt) 1730—1805, og Kopibøger for Købstæder, fra 1793 alene for Købstæderne i Fr.borg og Kronborg Amter, hvori der er adskillige „Huller". En Kopibog i Slangerup Byfogeds Arkiv (L. A.) har for Tiden 1756—1806 refereret de fleste Skrivelser. — Sj. Tegn. = Sjællandske Tegnelser (R. A.). — Zwergius. = Pastor Ditlev Gothardt Zwergius, Slangerup, Afskrifter af Byarkivets gamle Dokumenter (Privilegier), udført ca. 1744, nu i det kgl. Bibliothek, Thott'ske Samling i Kvart Nr. 1390. En anden Afskrift af Zwergius, af Indskrifterne i Kirken, findes i det kgl. Bibliotheks Haandskriftsamling, Ny kgl. Samling. 4. 852.

Mønt. 1 Rigsdaler (Rgd.) = 6 Mark, 1 Sletdaler (Sldl.) = 4 Mark, 1 Ort = 24 Skilling, 1 Mark = 16 Skilling. 1 Rgd. var før 1813 i Metalværdi = 3 Kr. 20 Øre, siden 2 Kr. i Nutidens Mønt, men dens Købeevne var meget forskellig efter det vekslende Prisniveau og efter de skiftende økonomiske Forhold.

I. MIDDELALDEREN OG TIDEN TIL 1625. S. 11—104.

[1] E. Pontoppidan: Danske Atlas VI (1774), S. 98. — [2] Kolderup-Rosenvinge: Gl. danske Love V (1827). — [3] C. Wegener: Abrahamstrup i „Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie" 1855—56, S. 23 og 39. — [4] Kolderup-Rosenvinge l. c. — [5] Wegener l. c. — [6] Danske Magasin 3. Rk. 5. Bd., S. 147. Suhm: Samlinger til Danmarks Historie II, S. 109. — [7] Langebek: Scriptores rerum Danicarum 6. Bd., S. 173. — [8] R. A. — [9] Scriptores rerum Danicarum 4. Bd., S. 494 og 529. — [10] Frb. L. (R. A.), 1629—30, 1630—31, 1633—34, 1636—37, 1641—42 og 1643—44 med Bilag. — [11] K. B. De er Kilden til det følgende, naar ikke andet opgives. — [12] Frbg. L. — [13] V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1536—1660. — [14] Frbg. L. Kirkeregnskaber 1614—19 (R. A.). — [15] E. Pontoppidan: Danske Atlas II (1764). K. Rørdam: Saltvandsalluviet i det nordøstlige Sjælland (1891), S. 89. — [16] Stednavneudvalget: Frbg. Amts Stednavne (1929). — [17] Saxo udg. af Sibbernsen (1931). — [18] C. Weeke: Lunde Stifts Gavebog, A. P. Andersen: Slangerup Klosters Historie (Fra Frb. Amt 1908); ang. Slagene ved Slangerup: K. Fabricius i Hist. Tidsskr. 8. Rk. 6. Bd. — [19] Sjællands Stiftsbog

1567 (L. A.). — [20] Matriklen 1690, Markbogen: Ringsted, Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark (1909). — [21] I gamle Byer ligger Gaderne sædvanligt paa Grund af Opfyldning i Tidens Løb betydeligt over det oprindelige Niveau. — [22] O. Nielsen: Codex Esromensis (1884). — [23] Scriptores rerum Danicarum VI, S. 111. Klosterets Orden: Brev fra Priorissen 21. Decbr. 1391 (Henneke Biørns Arkiv, R. A.) og Brev 20. Sept. 1383 (norsk Ark.). Ivar Hertzsprung i Hist. Tidsskr. 7. Rk. 5. Bd. — [24] Skødet paa Klostergodset 1553—55 i L. Laursen: Kronens Skøder. — [25] J. B. Daugaard: Om de danske Klostre i Middelalderen (1830). — [26] Scriptores rer. Dan. VI, S. 159. — [27] O. Nielsen: Codex Esromensis, S. 126. Toften til den sydvestligste Gaard i Jordhøj hed 1793: *Tryge Tofter* (Orig. Kort Nr. 1). — [28] smst. S. 133. — [29] Kr. Erslev: Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. — [30] Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog (1930). — [31] Sjællands Stiftsbog 1567 (L. A.), Matriklen 1690, Markbogen (1682), D. K. Oversekretærens Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743 (Indberetning til Etatsraad Jessen). Hvass: Meddelelser om Personer af Navnet Hvas. — [32] Udskiftningskort over Overdrevet 1815 (Matrikelarkivet, kasserede Kort). — [33] Topografisk Samling Pergament (R. A.). — [34] Scriptores rerum Danicarum VI, S. 162 og 167. — [35] Zwergius. — [36] Erslev: Repert. — [37] Resens Atlas, D. kgl. Bibl. — [38] Kolderup-Rosenvinge: Gl. d. Love. — [39] smst. Købstædernes alm. Historie: M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619 (1900). — [40] Erslev: Repertor. — [41] smst. — [42] smst. — [43] smst. — [44] Mackeprang i Hist. Tidsskr. 7 R. 3 Bd. — [45] Zwergius. — [46] K. B. — [47] Zwergius. — [48] smst. — [49] K. B. — [50] Kr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid, S. 136. — [51] Markbogen 1682. — [52] smst. — [53] K. B. — [54] Meddelelser fra Rentekammeret 1876: Frbg. L. — [55] R. K. Expedprot. 6. Marts 1671. — [56] Kæmnerregnskabet R. A. Indskr. paa Prædikestolen. — [57] R. A. Topogr. Saml. Pergament. — [58] Skødeprotokol for Slangerup. L. A. Sjæl. Tegn. — [59] R. A. — [60] Kæmnerregnskab 1655—56. R. A. (Ved Antegnelser til Slang. Byfogedregnskab 1712). — [61] Efter Udskiftningskortet 1815 i Matr.ark. — [62] Indk. Breve til Frb. Amt vedr. Landvæsen 1716. — [63] *Kratmøllen.* Rettertingsdom 1536, Fæstebreve 1554, $^{17}/_{8}$ 1558 og $^{6}/_{11}$ 1601 i Zwergius. Tingsvidne $^{14}/_{12}$ 1625 i Indk. Breve D. K. $^{15}/_{1}$ og $^{6}/_{3}$ 1629: „Skræderholmen, som stedse har været *Slangerup Bys Overdrift efter K. M. og andre forrige Kongers Privilegier*, bruger nu Hans Snedker i Kratmøllen, der har ladet den indgrave og ladet afrydde en ganske Hoben Krat". Hans Barchman fik Møllen fra $^{1}/_{5}$ 1622 med Frihed for en Del af Landgilden (Frb. L. 1625—26), R. K. Sj. Stifts Kontor orig. kgl. Resolution $^{21}/_{5}$ 1708 med Tingsvidne 1670. Matr. 1690: Skovtaxering, Afskrift af Bilagene til kgl. Res. $^{25}/_{3}$ 1720 i S. S.: Reskripter og Kollegialbreve vedr. Købstæderne i Frederiksborg Amt 1720. — [64] *Overdrevet.* Forlig i Klosterkirken $^{30}/_{1}$ 1497, Tingsvidne af Try Herred $^{4}/_{2}$ 1497, at „Overdrevet har været ukært og uhild til denne Dag", Sognevidne af Lynge $^{19}/_{5}$ 1527 og af Slangerup $^{2}/_{6}$ 1527 (alle i Zwergius). Tingsvidne af Try Herred $^{3}/_{8}$ 1527 i sj. Tegn. Nr. 725, $^{10}/_{11}$ 1775, Kommisionen $^{4}/_{7}$ 1528: S. S., Reskr. og Kollegialbr. vedr. Købstæderne i Frbg. Amt 1720. Sognevidne af Uvelse og Nr. Herlev: Zwergius. Om Overdrevets *Skel til Slagslunde* se Sj. Tegn. $^{4}/_{6}$ 1723 (Kommission, hvis Dom ikke kendes), jfr. Landstingsdom $^{16}/_{8}$ 1713 med Vidneforklaring bl. a. af Sognefoged Mads Nielsen, Udlejre, at han kunde huske 26 Aar, og i den Tid havde Slagslunde og Jørlunde Fælleder været fælles for de to Byer [og Slangerup]. Frbg. Amts indk. Sager: Landvæsen. $^{3}/_{2}$ 1716 (Sj. Tegn.) nedsattes en Kommission ang. Slang. Skel mod Lystrup (smst.). — [65] Zwergius. — [66] Indlæg til Sj. Tegn. $^{10}/_{11}$ 1775. — [67] K. B. — [68] Bilag til Roskildes Indberetning til D. K. Oversekr. Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743 (Etatsraad

Jessen). — [69] Brev fra Byf. Nørager til Stiftamtet $^{28}/_{11}$ 1777. Materialerne sad senere i Købmandsgaarden overfor, tilh. Anders Boisen Møller; 1770 nedrev Møller N. Bech i Have Mølle den. — [70] Frbg. L. — [71] Petersen m. fl: Helsingør i Sundtoldtiden (1926). — [72] Topografisk Saml. paa Papir: Slangerup. — [73] O. Nielsen: Københavns Historie og Beskrivelse. — [74] Kæmnerregnskabet. — [75] Frb. L. 1621—22. — [76] Rentemesterregnskabet, R. A. — [77] smst. — [78] Kbhvn. Lensregn. (Nov. 1622). — [79] Bricka: Chr. IV's egenhændige Breve. — [80] Frbg. L. 1623—24, Bilag 8 og 9. — [81] Sj. Tegn. $^{14}/_{9}$ 1629.

II. 1625—80: KRIGENES TID. S. 105—74.

[1] Indk. Breve til D. K. — [2] Den nu ulæselige Indskrift paa Borgmester Hans Mikkelsens Epitafium har lydt saaledes (Zwergius):

Raptus Johannes Fragile heic Michelius ævo
conditus hac quondam consul in urbe jacet
voce dei monitus precibus pietate labores
junxit ex hinc merces ipsius ampla fuit
dum pius esset adhuc vergente superstes in orbe
ipsius eluerat nomen honos et opes
nunc coelo fruitur terrena fæce levatus
eternum requie pace solute dei

Job. 19. 25.

[3] Sj. Reg. — [4] Sj. Tegn. Byfogedregnsk. R. A. — [5] Frbg. L. — [6] Indlæg til sj. Tegn. 20. Maj 1657. — [7] Sølvitsborgs Lensregnskab R. A. — [8] Sj. Tegn. — Ingerslev: Danske Læger og Lægevæsen. Den anden Formynder var Hans Lundt, se D. K., indk. Breve $^{12}/_{3}$ 1638, om Familien Lundt, se Pers. Tidskr. 3 R. 5. Bd. — [9] Sj. Tegn., Frbg. L. — [10] sidstn. Sted. — [11] Frbg. L. — [12] Slang. Acciseregnsk. R. A. — [13] Frbg. L. — [14] O. Nielsen: Kbhvns. Hist. og Beskr. — [15] Sj. Reg. — [16] D. K., indk. Breve. — [17] Sj. Tegn. — [18] Sj. Reg. — [19] Holbæk Toldregnsk. 1651—60 R. A. — [20] Toldregnsk. for Fr.sund R. A. — [21] D. K. — [22] Skatteregnskab for Slang. 1645 R. A. Skatten af Gejstligheden er opført paa særlige Lister, samlet for hele Sjælland. — [23] D. K. Diverse 1699—1771, 2 q; trykt i „Fra Arkiv og Musæum" II. — [24] R. K. Diverse til Kontorefterretning 1660—1848 V, Læg 9. Trykt i Falbe-Hansen og Scharling: Danmarks Statistik. — [25] L. Thura: Valvæ apertæ scolarum (Haandskrift paa Universitetsbibliotheket). Original Beretning $^{10}/_{12}$ 1727 af Rektor Fritz, Slangerup, er bevaret her. — [26] Frbg. Amts Kirkeregnskaber 1660—61 R. A. — [27] Hofman: Samling af Fundationer og Gavebreve (1755—80). De originale Indberetninger i L. A. Skolens Regnskab 1685—90 er bevaret i Indk. Breve for Lynge Herred i Bispearkivet (L. A.). — [28] Kirkehist. Saml. 3. R. 5 Bd. — [29] Hans Biografi i Kirkehist. Saml. 3. R. 3. Bd. — [30] Judichær: Prosodia Danica S. 501. — [31] Frbg. L. — [32] Sj. Tegn. — [33] Sj. Tegn. — [34] Sj. Reg. Originalen: Topogr. Saml. Papir. Slang. R. A. — [35] Frbg. L. Regnskab for ekstraord. Skatter. — [36] D. K. Rentekammerafd., Revisionsdokumenter. — [37] O. Nielsen: Københavns Diplomatarium, Danske Magasin. — [38] Sj. Tegn. $^{25}/_{10}$ 1653 med Indl. — [39] Indk. Breve til D. K. — [40] Sj. Reg. $^{10}/_{3}$ og $^{25}/_{9}$ 1656 med Indl. — [41] Sj. Reg. $^{24}/_{4}$ 1649 og $^{29}/_{9}$ 1650. — [42] Sj. Tegn. $^{5}/_{3}$ 1652 og $^{23}/_{8}$ 1655. — [43] Sj. Reg. $^{10}/_{3}$ og $^{25}/_{9}$ 1656. — [44] Frbg. L. — [45] Frbg. Birks Tingbog. L. A. — [46] Hofman: Samling af Fundationer etc. — [47] Bilag til Frbg. Amts Jordebogsregnsk. 1663—64 og 1668—69. — [48] R. K. Expedprot. Nr. 44, kgl. Res. $^{30}/_{11}$ 1695 (Indl). — [49] smst. — [50] Kirkeregnsk. for Udesundby L. A. i Indlæg. til Sj. Tegn. $^{20}/_{5}$

1657. — [51] smst. — [52] Slangerup Acciseregnsk. R. A. — [53] Slangerup Skatteregnskab 1657—60. — [54] Kilden til det følgende er D. K. Kommissioner og Besigtigelsesforretninger over Kronens Gaarde og Gods 1661 og Indlæg til sj. Reg. $^{29}/_{11}$ 1661. Hans Hansen: se Bilag til Frbg. L. 1655—56. Johan Bøgvad: se Th. Thaulow: „Slægterne Thaulow" (1922). — [55] Sj. Reg. $^{1}/_{12}$ 1665. — [56] Kirkebog for Vesterø, Læsø. — [57] Roskilde St. Ibs. Kirkebog. — [58] Landemodereferater Sj. Bispearkiv. L. A. — [59] Sj. Tegn. — [60] Sj. Tegn. — [61] Sj. Reg. $^{13}/_{10}$ 1666, Sj. Tegn. $^{5}/_{7}$ 1667, $^{28}/_{9}$ 1668, $^{15}/_{5}$ og $^{28}/_{5}$ 1669 R. K. Expedpr. $^{3}/_{6}$ 1669 med Indlæg. — [62] Sj. Reg. — [63] Landstingsdom $^{20}/_{3}$ 1678. — [64] R. K. Bestallingspr. — [65] Roskilde Toldregnskab; Roskilde Domkirkes Bøger. — [66] Sj. Tegn. „Statskollegiets Historie" ved J. Lindbæk (1910). — [67] Rosk. Toldregnskab. — [68] Indk. Breve D. K. — [69] Sj. Reg. — [70] Indk. Breve til D. K. — [71] Nykøb. S., Konsumtionsregnskab 1671—72. R. A. — [72] Skatteregnsk. for Slang. R. A. — [73] R. K. Kommissioner 1682 til Optag. af Grundtaksten i Købstæderne. Købstæderne matrikuleredes med Ejendommenes nuværende Numre efter Lov af $^{11}/_{2}$ 1863. Indtil da brugtes især Brandtaksationerne, foretaget efter Forordningen 1761 hvert 10de Aar, som Matrikelbetegnelser, navnlig anvendtes Taksationen 1781. Brandtaksationen 1801 med vedføjede Matrikelnumre (fra 1781) findes i Stiftamtets Arkiv (L. A.). Taksationen 1781 for begge Byer findes i S. S. indk. Sager ang. Slangerup 1781. — [74] Sj. Reg. $^{8}/_{1}$ 1666 og $^{5}/_{6}$ 1672, Pers. Tidskr. 3. Rk. 4. Bd. — [75] Sj. Reg. $^{25}/_{8}$ 1678 (Vielsebrev), Digt over Helvig Dragunsdt. af Kingo, Johanne Munchgaard: Danske Saml. 2. Rk. 6. Bd. S. 256, jfr. J. J. Fyhn: „Købstaden Kolding" (1848), S. 125. Borgmester Ivar Poulsen i Kbhvn. var Poul Jensen Coldings Farbroder. J. Munchgaards Bryllup $^{29}/_{6}$ 1697 med Blichfeldt: Pers. Tidskr. 9. R. 2. Bd. Testamente: Sj. Reg. $^{29}/_{5}$ 1698. Johanne Munchgaard havde taget sin Broder, Præst ved Herlufsholm Poul Munchgaards, Datter Helvig Kathrine, til sig som Plejebarn. Hun blev gift med Købmand i Kalundborg Ove Paulin († 1711, g. 2. Anna Horneman) og døde 1704. Ved Gavebrev af 11. Sept. 1703 forærede Chr. Blichfeldt og Joh. Munchgaard Plejedatterens to Børn, Else Kirstine (f. 1702) og Helvig Cathrine (f. 1703), de Jorder, som Johanne Munchgaard havde arvet i Slangerup, de saakaldte *Blichfeldtske Jorder*, nemlig Johanne Munchgaards Arv efter Borgm. Atke og sin Mand Karsten Atke, samt Damhaven og *Hestemøllen*, tillige med de to Atke's Begravelsespladser i Kirken. Det var en Betingelse for Arven, at Jorderne aldrig maatte sælges, men altid skulde bortfæstes til Borgere i Slangerup. Blichfeldt solgte dog selv Hestemøllen 1709 (til H. J. Hessel) og søgte forgæves at sælge de to Begravelsespladser, som Arvingerne skulde vedligeholde. Ved D. K. 2. Dep. Skrivelse af 10. Jan. 1837 fik Arvingerne Tilladelse til at sælge Jorderne, som Sognefoged Poul Heegaard og Avlsbruger Johs. Mørch overtog ved Købekontrakt, læst 1. Juli 1852, for 4000 Rgd. Jorderne var 4 Tdr. 3 Skp. 2 Fjdk. 1 Alb. Hartkorn (ca. 50 Tdr. Land). Den aarlige Fæsteafgift var 132 Rgd. Købmand Krog havde haft dem 1805—29, og Sønnen derefter til 1836, hvorpaa Heegaard lejede dem. Denne solgte 1854 sin Part til Mørch. Skøde til Heegaard og Mørch tinglæstes 7. Juli 1854 (der ses Gavebrevet fra 1703 og Oplysning om Arvingerne), jfr. Skifte efter Poul Munchgaard i Øster Flakkebjerg Herreds gejst. Skiftepr. 1717 og Frbg. Birks Skifteprot. $^{1}/_{11}$ 1853. — [76] Ringsted Kirkebog. — [77] Skifte Frbg. Amtsforvalter $^{3}/_{11}$ 1716, S. 409 b. — [78] Hans Atke Mogensen: Morfader og Mormoders Død: Graabrødre Kirkebog, Odense, egen Død: Graabrødre Klosters Regnskab. Hustruen var Datter af Pastor Schnell, Fjelsted. N. H. Atke: Slang. Skoles Regnsk. i Sj. Bispearkiv. Indk. Sager, Lynge H. L. A., jfr. Skifte efter

Sille Kirst. Røyem 1756 (Hillerød). — [79] Richardt Petersen: „Thomas Kingo og hans Samtid" (1887), Pers. Tidskr. 6. Rk. 5. Bd., Holstein-Rathlau: „Thomas Kingo" (1917).

III. 1680—1720. DE STORE SKATTER. S. 175—202.

[1] R. K. Sj. Missivebog $^{4}/_{6}$ 1689, Test. Sj. Reg. $^{14}/_{8}$ 1697, Fr.sund Toldregnsk. Slang. Skatteregnsk. — [2] Hauch-Fausbøll: „Slægtehaandbogen" og Pers. Saml. VI, Pers. Tidskr. 7. R. 3. B., Sorø Lensregnsk. 1597—1627. — [3] Udesundby Kirkeregnsk., Slang. Skatteregnsk. — [4] Slang. Skatteregnsk. — [5] Indlæg til Kronens Skøder $^{16}/_{7}$ 1687. — [6] R. K. Sj. Missivebøger. — [7] smst. $^{15}/_{8}$ 1696. — [8] R. K. Regnskab over Krigsstyr af Sjæll. Købstæder. — [9] Sj. Reg. $^{20}/_{10}$ 1671, Kronens Skøder $^{2}/_{10}$ 1671 og $^{20}/_{1}$ 1673. — [10] R. K. Resolut. pr. Nr. 90 $^{1}/_{10}$ 1681 og Nr. 93 $^{9}/_{9}$ 1684. — [11] Partikulærkammeret Res. Nr. 84 $^{2}/_{12}$ 1746 med Kontrakt af $^{30}/_{11}$ s. A., R. K. Deliberationspr. $^{14}/_{10}$ 1749 og $^{17}/_{8}$ 1750. — [12] Kronens Skøder $^{27}/_{4}$ 1671 og $^{4}/_{2}$ 1674, jfr. R. K. topogr. Saml. $^{28}/_{5}$ 1665. — [13] Sj. Reg. $^{10}/_{12}$ 1672, Sj. Tegn. $^{12}/_{6}$ 1687 og $^{4}/_{12}$ 1688. — [14] R. K. Deliberationspr. Nr. 44, Res. $^{30}/_{11}$ m. Indl. — [15] Slangerup Toldekstr., Storehedinge Kirkebog (der dog ikke har Svend Corth). — [16] Skifte efter Sara Jørgensdatter i Slangerup $^{14}/_{12}$ 1747 samt Skiftedesign. i S. S. indk. Sager ang. Slang. 1730. Anders Gad var Formynder for Jac. Jørgensens Børn. 1705 nævnes i Skatteregnskabet: Annike Mongaard (hans Moder?). Jon Gad, se Hirsch: Danske og Norske Officerer (Haandskr. kgl. Bibl.). — [17] R. K. Henlagte Sager. — [18] Udesundby Kirkeregnsk. (L. A.) 1710. — [19] smst. 1725. — [20] Roskilde St. Ibs Kirkebog, Frbg. Amtstues Skiftepr. 1716. — [21] Regimentsskriverens Skiftepr. Frbg. 1723, C. Nyrop: „Strandmøllen" (1884), E. Carstensen: „Hjørlunde Sogns Historie" (1878), S. 55 fgl. — [22] Regimentsskriverens Skiftepr. 1739, 1748 og 1759. — [23] Familien Gad: Slangerup Kirkebog og Skiftepr., Prokurator Mich. Holst: Frbg. Amts Skiftepr. 1751. Karen Nielsdatter Gad synes at være den Karen N:dt., som 1705 blev Enke efter Rasmus Pedersen Fabjerg, Søn af Raadmand Peder Jensen Fabjerg; det oplyses, at denne døde 1695, hans Enke 1699. De havde haft Raadmand Chr. Tornsens Jorder, som Peder Fabjerg havde købt af Tornsen. Karen N.dt siges senere gift med Bernt Mathiessen: Stiftøvrighedens Ark. L. A. Kommune Sager ang. Slangerup 1741. — [24] Frbg. Amts Kopibog 1711 og 1750. *Ligbærerlaugets* Vedtægter ligger S. S. indk. Sager ang. Slang. 1731, jfr. A. P. Andersen: „Fra Frbg. Amt" 1908. I Københavns Amt døde 1711 1600 Mennesker af Pest (R. K. Missive til Amtsforv. over Kbhvns Amt). — [25] Skøder til Kongen $^{9}/_{6}$ 1721 fra Pastor Friis, $^{28}/_{7}$ 1722 fra Anne, Ebbe Jensens. R. A. — [26] Sj. Reg. $^{6}/_{3}$ 1722. — [27] Sj. Reg. $^{6}/_{3}$ 1722.

IV. 1720—83: DET ATTENDE AARHUNDREDES STILLE TID. S. 203—344.

[1] Zwergius, Ny kgl. Saml. 4. 852 (kgl. Bibl.). — [2] Frbg. Amts Skatteregnsk. Afgift af Egekister. — [3] Sj. Reg. $^{16}/_{10}$ 1719, R. K. kgl. Res. $^{20}/_{5}$ 1720 m. Indl., kgl. Res. $^{8}/_{6}$ 1722: heri Tingsvidne om Branden. Jørgen Scheel var 1711 Ansøger til Birkedommerembedet i Fr.borg Birk. — [4] R. K. kgl. Res. $^{11}/_{5}$ 1724 (med Brandtaksationen), Sj. Tegn. $^{25}/_{4}$ 1725. D. K. Supplikbog 2. Halvaar 1724 Nr. 226, R. K. kgl. Res. $^{18}/_{2}$ 1727, Sj. Stiftamt, indk. Sager ang. Slang. 1732. Taksationen til en paatænkt Brandkasse 1736: for Slang. og Fr.sund ligger i Sj. Stiftamts Arkiv, Diverse Dokumenter. — [5] Im. Barfod: „Den falsterske Gejstligheds Personalhistorie" (1854). — [6] Sj. Tegn. $^{13}/_{2}$ 1728, Sj. Reg. s. D., R. K. kgl. Res. $^{3}/_{3}$ 1729, Sj. Reg. $^{14}/_{7}$ 1730, Sj. Stiftamt, indk. Sag. ang. Slang. 1732, R. K. kgl. Res. $^{23}/_{3}$ 1733, S. S. indk. Sag. ang. Slang. 1735 og 1736, D. K. Supplikpr. 1735.

— [7] Sj. Tegn. — [8] Claus Ebbesen, død Hillerød 1748, begr. $^1/_5$ (Skifte), Im. Barfod: „Den falsterske Gejstligheds Pers.hist.", „Fundation for Understøttelsesanstalt for den trængende Efterslægt" (1832). — [9] Slang. Kirkeregnsk. L. A. — [10] Sj. Tegn. — [11] Stiftøvrighedens Kopibog $^{22}/_5$ og $^{25}/_6$ 1764 L. A., S. S. indk. Sager ang. Slang. — [12] Hans Hansen Engel døde December 1799, var født 1713, g. Maria Nielsdatter, f. 1708. Hans Søstersøn, *Niels Engell* († 1810), der var Skoleholder i Skævinge, blev sammen med sin Hustru, Christiane († 1806), Datter af Møller Poul Hansen, Strø Mølle, Stamfader til en stor *Familie Engell* („Fra Frbg. Amt" 1920, S. 18). N. Engell var født i København Oktober 1742 (døbt Holmens Kirke 31. Okt.). Forældrene var Tømmermand paa Holmen Peder Nielsen Ringsted (begr. 29. Aug. 1753, 44 Aar gl.) og Karen Hansdatter Engel (begr. 17. Novbr. 1745, 34 Aar gl.; Underadmiralitetsrettens Skifteprotokol 1746. R. A.). En anden Søn, Hans, (døbt 5. Jan. 1739) opgives ved Skiftet efter Hans Engel at have været Skoleholder i Følleslev, men er ikke fundet der. Hans Hansen Engels øvrige Søskende var: [1]) *Jacob* (1708—54), Selvejerbonde i Rødstofte, Ø. Egesborg Sogn, g. 1737 Kirstine Jacobsdatter (g. 1. 1729 Peder Ebbesen, † 1737, 37 Aar; g. 3. 1756 Ephraim Schumacher, † 1760, 56 Aar). Jacob Engels 3 Børn: a) Inger, f. 1740, g. 1. 1758 Bendix Rasmussen Malling, Nyraad Mølle, Vordingborg, g. 2. Hans Pedersen, der oprettede Godset Engelsholm (P. Jensen: „Optegnelser om Snesere Sogn" [1883]); Gaarden er opkaldt efter Hustruen; b) Else, f. 1749, g. 1773 Lars Staal Terpager, Købmand, Vordingborg, (P. A. Klein: „Vordingborg Købstads Historie" [1924]) og c) Anna Sofia, f. 1745, g. 1777 Lars Hansen (Beckman), der fik Gaarden i Rødstofte. [2]) *Anna Cathrine*, g. 1742 Skræder Chr. Ringholt, Skoleholder i Broby ved Sorø, [3]) *Frederikke*, f. 1719, g. Skomager i Kbhvn. Jonas Riis, f. Christiania, † 1777 som Skoleholder i Melløse (gejstl. Skiftepr.), [4]) *Christen*, 1726—56, ugift, Møller paa Møllen ved Acciseboden paa Vesterbro i Kbhvn. (Kbhvn.s Skiftebreve 1758, Nr. 54). [5]) *Peder*, Skoleholder i Trørød, f. 1728, g. Roskilde 1757 Inger Marie Hessel, begr. Søllerød 1789, 81 Aar gl.; hans Enke, Ursula, begr. Søllerød 1812, 69 Aar gl. Disse Søskende Engels Fader var: Degn i Sandby og Vrangstrup i Sydsjælland *Hans Engel* (1685—1752), hvis Broder var Præsten i Øsby i Hadersleb Amt, Christen Engel (1688—1763); Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon. Degnen Hans Engels Enke, Anna Sofia, døde i Vartou 24. April 1758 (Vartou Kopibog). Hans Fader var Snedker Jacob Engel i Ringsted (1633—1708). — [13] Gejstl. Skiftepr. Sorø Herred. — [14] Frbg. Amt, div. Breve og Dok. 1723. Fra Sognefoged Mads Nielsen nedstammer bl. a. ovennævnte *Familie Engell* (kognatisk) og *Familien Sundbo* („Fra Frbg. Amt" 1920), S. S. Reskr. og Kollegialbreve vedr. Købstæderne i Frbg. Amt 1730, Generalpostamtets Kopibog 3. Juni 1722, 1729 passim og 28. Marts 1730, R. A. — [15] R. K. Sj. Missivepr. 1692. — [16] S. S. Reskr. og Kollegbr. vedr. Købstæderne i Frbg. Amt 1730. — [17] *Kilden til det følgende* er, naar ikke andet nævnes: Sjællands Stiftamts indk. Sager ang. Slang., hvor der ofte findes Oplysninger jævnsides andre Kilder. Stiftamtet var stedse Mellemled mellem Købstæderne og Centraladministrationen. Om Brændevinslovgivningen: L. V. Scheel: „Brændevinsbrændingen i Danmark" (1877). — [18] S. S. Kopibog $^{25}/_{11}$ 1740. — [19] Sj. Tegn. 1739. Deres Virksomhed standsede 1746. Ved Forordningen 25. Aug. 1741 fik Byfogederne, da Amtmændene var blevet Anklagemyndighedens Overordnede, Ret til at paadømme alle Politisager. Denne Domsmyndighed var indtil da henlagt til Stiftamtmændene. — [20] S. S. indk. Sager vedr. Slang. — [21] S. S. indk. Sager vedr. Slang., Frbg. Amt. Pakken: Kvægsygen, „Fra Arkiv og Museum." IV. — [22] Kommercekollegiets Stiftsrelationspr. 1735. Indberetning fra Fr.sund mangler, men ligger i Afskrift

i S. S. indk. Sager vedr. Slang., Indberetningen 1747 i R. K. C. A. a V og VI, indsendt i Henh. til kgl. Befaling 18. Sept. 1747. — [23] R. K. kgl. Res. $^{6}/_{5}$ 1749. — [24] Rørvig Toldekstrakter 1700—99. — [25] smst. — [26] Om Merkantilismen og dansk Politik, se „Det danske Folks Historie" (forsk. Kapitler), Docent Alb. Olsen i „Scandia" Bd. III og Prof. Eli Hekscher i Hist. Tidskr. 9. Rk. 5. Bd. — [27] C. Christensen: „Hørsholm Historie" (1879). — [28] C. Nyrop: „J. F. Classen" (1887). — [29] Bertel Schjødt, der blev g. Slang. 1763 m. en Søster til Købmand David Viborg, Slang., gik s. A. fallit i Fr.sund. Broderen, Vinhandler Simon Schjødt i Helsingør, overtog hans Ejendom (Faderen Carsten Simonsens). Bertel Schjødts Datterdatter, Laurentze Marie Thodberg, blev g. m. Legatstifteren, Forvalter K. A. Larsen, og efterlod ved sin Død 1883 en Formue paa 3 Mill. Kr., jfr. „Fra Frbg. Amt" 1909 S. 53 og Carl Christensen: „Frederiksværk" (1926). — [30] Sj. Tegn. $^{3}/_{1}$ 1780, C. Nyrop: „J. F. Classen" S. 235, S. S. Kopibog 1779. — [31] S. S. Kopibog $^{1}/_{7}$ 1768. — [32] Kommercekolleg. Danske Stiftsrelat. Prot. — [33] Indberetn. til D. K. Oversekr. Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743. — [34] Slang. Skatteregnsk. — [35] Sj. Tegn. $^{23}/_{6}$ 1740. — [36] Sj. Tegn. $^{1}/_{2}$ 1715. — [37] Sj. Tegn. $^{23}/_{7}$ 1734, $^{23}/_{12}$ 1735 og $^{26}/_{5}$ 1741. — [38] S. S. Pakken: Visitatser 1764. — [39] Sj. Tegn. $^{15}/_{3}$ 1746. Indl. — [40] døbt i Frørup 24. Febr. 1709, jfr. Enkekassen gl. Nr. 9794. — [41] (S. 247, hvor Tallet 40 bedes rettet til 41) Sj. Tegn. — [42] Frbg. Rytterdistr. Birks Tingbog 21. Maj 1767. — [43] R. K. — [44] Sj. Tegn. $^{9}/_{7}$ og $^{19}/_{11}$ 1756 samt $^{22}/_{7}$ 1757 og S. S. indk. Sager ang. Slang. — [45] Inddeling af Aasen ligger: S. S. indk. Sag ang. Slang. 1771. Om Beplantn. 1712: Frbg. Amt indk. Breve fra partikulære Pers., R. K. Sj. Journal 1750—51 Nr. 1811, Indlæg til Sj. Tegn. $^{10}/_{11}$ 1775 — [46] Bilag til Antegn. vedr. Slang. Skatteregnsk. 1781. — [47] Sj. Reg. $^{31}/_{3}$ 1755. — [48] Reskript gennem Partikulærkammeret til Hofmarchal Reitzenstein (R. K.). — [49] Sj. Reg. — [50] Sj. Tegn. $^{23}/_{6}$ 1740. — [51] R. K. kgl. Res. $^{10}/_{4}$ 1726, R. K. Ekspeditionspr. $^{20}/_{5}$ 1726. Skøde 1746 fra N. Johansen Hein (købte 1733) til Karen Rasmusdatter Hylling, 1754 til N. Seneca Friis, 1758 til Kapellan Poul Egberg. — [52] A. P. Andersen: „Fra Frbg. Amt" 1910. — [53] Antegn. til Slang. Skatteregnsk. 1781, Kæmnerregnskab for Slangerup 1770 ligger i S. S. diverse Sager III, Kæmnerregnskab 1764 i S. S. Visitatser 1764. — [54] R. K. — [55] P. Munch: „Købstædernes Styrelse i Danmark 1619—1848" (1900), der giver en Beskrivelse af Købstædernes alm. Udvikling i Fortsættelse af Mackeprangs under Note I, 39 nævnte Bog. — [56] S. S. Kopibog $^{13}/_{10}$ 1767 til R. K., ogsaa S. S. indk. Sager ang. Slang. 1766, 1771 og 1772. — [57] S. S. Kopibog $^{29}/_{4}$ 1771 til R. K. — [58] S. S. Kopibog $^{16}/_{2}$ 1779. — [59] D. K. Brevbog $^{29}/_{10}$ 1774 ang. Lønningerne i begge Byer. — [60] D. K. Brevbog. — [61] Sj. Tegn. $^{3}/_{6}$ 1774. — [62] Sj. Tegn. $^{10}/_{11}$ 1775, heri en Række Skøder paa Jorderne paa Øen. — [63] ligger S. S. indk. Sager ang. Slang. 1771. — [64] ligger S. S. indk. Sager 1775. — [65] R. K. Sj. Journal 3 B Nr. 800, 998, 1025, 1042, 4 B Nr. 252, 5 B Nr. 37, 6 X 319 og 1470, Købstædernes Revisionskont. Journal 1774 Nr. 120 og 131, kgl. Res. $^{4}/_{11}$ 1776 og $^{26}/_{1}$ 1778 med Bilag, S. S. indk. Sager ang. Slang. — [66] R. K. Jagtkontor, Skov- og Jagtsessionspr. 1777 med tilh. Sager, Benaadning: R. K. kgl. Res. $^{26}/_{1}$ 1778, jfr. D. K. Brevbog $^{28}/_{3}$ 1775 og $^{12}/_{10}$ 1776. — [67] jfr. A. P. Andersen i „Fra Frbg. Amt" 1908; Originalen i S. S. indk. Sager ang. Slang. 1779. Ang. Byfogedskiftet: Bilag t. Antegn. til Slang. Skatteregnsk. 1781. Ang. *Byfoged Krog*, f. Lendum 1751, døbt 6. Okt., se Lengnick: „Familien Krog", Hundrup: „Rektorer og Hørere ved de nedlagte Skoler i Hjørring, Sæby og Thisted" (1871), S. 41. — [68] Skødeprotokollen. — [69] Sj. Tegn. — [70] S. S. — [71] Sj. Tegn. — [72] S. S. diverse Sager 1776—86, R. K. Indlægene til Landvæsenskontorets Journal Z Nr. 151, Sj. Journal 1770 Nr. 545, 1771 Nr. 4006; Frbg. Amts Landvæsenssager 1776—80,

Frbg. Rytterdistr. Birks Tingbog $^{29}/_{5}$ 1767. — [73] Slang. Skatteregnsk. R. K. — [74] smst. [75] D. K. Diverse 1699—1771 2 q (henlagte Sager), trykt i „Fra Arkiv og Musæum" II. — [76] R. K. Tabelvæsen og Statistik 1769. Tabeller over Folketallet i Sjællands, Fyns, Aarhus og Ribe Stifter. — [77] R. K. Sj. Missivepr. — [78] R. K. Købstædernes Konsumtionskontors Journ. — [79] Brev fra Fr.sund til S. S. $^{18}/_{12}$ 1756. — [80] Slang. Skiftepr. 1747 S. 171 Sara Jørgensdatter. — [81] Grenaa Kirkebog Daab 1681, Grenaa Skiftepr. $^{20}/_{12}$ 1759 Lars Andersen Rugaard. — [82] Kirkeværløse Kirkebog, Kbhvn.s Amtsforvalters Skiftepr. $^{3}/_{7}$ 1696, Kbhvn.s Byfogedregnsk. Afkald 1712. Sør. Rasm. Testamenter konf. Sj. Reg. $^{4}/_{7}$ 1738 og $^{8}/_{3}$ 1748, Frbg. Rytterdistr. Birks Tingbog 1724, S. 739, jfr. Pers. Tidskr. 3. Rk. 5. Bd. — [83] Frbg. Amtsforv. Skiftepr. 1713, S. 224, jfr. Testamenter Sj. Reg. $^{21}/_{1}$ 1713 og $^{28}/_{6}$ 1737. Hillerød Skiftepr. 1746, S. 56. Ole Jordhøjs Skifte: Bistrup Gods Skiftepr. $^{18}/_{1}$ 1723. Hustruen: Ferd. Pedersen-Blidstrup: „Grevinge Sogn" (optrykt 1921), Bistrup Gods Skiftepr. 1732, S. 85. — [84] Udesundby Kirkeregnsk. — [85] Skødepr. 1767. — [86] T. A. Colding: „Legatfamilien Lange" (1926), Ryttersessionens Indstilling (Frbg. Rytterdistr. Jordebogsregnsk. 1722—23) stadfæstedes af Kongen (smst.) R. A. — [87] R. K. kgl. Res. $^{14}/_{2}$ 1727 (Frbg. Rytterdistr. Jordebogsregnsk). — [88] Sj. Reg., Konfirm.pr. 1731. — [89] R. K. Rytterdistr. Kontor kgl. Res. Nr. 80, 1726. — [90] R. K. — [91] Sj. Reg. — [92] Kommercekoll. Journal og Resolutionspr. — [93] R. K. Regnskab over Krigsstyr af umyndiges Kapitaler i Sjælland 1713. — [94] Sj. Tegn. $^{24}/_{3}$ 1741. — [95] R. K. Ekspeditionspr. — [96] Erslew: Forfatterleksikon, Suppl. III, S. 53; „Stamtavle over Simon Carstensen Schjødts Efterkommere" (1928). — [97] Indberetningen ved D. K. Oversekr. Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743 S. S. indk. Sager vedr. Slang. 1738. Farver Langes Enke byggede 3 smaa Huse ved Indkørselen til sit Fæstevænge (Færgesletten), kaldet „Stat-i-Vej" Husene. (Skøde 1745 til Plum). Et af dem blev ved Udskiftningen Husmandshus og solgtes $^{28}/_{7}$ 1802 til Johan Tuesen. — [98] D. K. Oversekretærens Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743. — [99] Skatteregnskab (Bidrag til Kbhvn.s Brandlidte). — [100] Frb. Rytterdistrikts Jordebogsregnskab. — [101] Sj. Tegn. — [102] smst. — [103] Udesundby Kirkeregnskab L. A. — [104] Sj. Tegn. — [105] D. K. 1. Departement, Registranten. — [106] S. S. — [107] smst. — [108] Beskrivelse af Gaarden i S. S., indk. Sager ang. Slang. 1746. — [109] S. S. indk. Sager ang. Slang. 1766. — [110] R. K. Ekspeditionspr. — [111] Frbg. Rytterdistrikts Jordebogsregnsk. Fæstedesignation $^{22}/_{4}$ 1771 R. A. — [112] R. K. Rytterdistr. Kontor Journ. 1770 Nr. 740 Forslag af $^{13}/_{12}$ fra Stiftamtm. Knuth ang. Strandflasken, R. K. Landvæsenskont. Journal C. Nr. 163 Forslag af $^{18}/_{2}$ 1771 fra Byfoged Nørager om Henlæggelse af Jord fra Udesundby til Fr.sund, Rytterdistr. Missivepr. $^{27}/_{4}$ 1771 til Amtm. Gram med Tilladelse til Bortfæstning af Strandflasken (jfr. Brev smst. $^{12}/_{1}$ 1771), D. Kammer Journal 1771 Nr. 1195 om Købstadret og $^{13}/_{8}$ 1771 om Fritagelse for Afgift. Danske Kammers Missivepr. $^{17}/_{10}$ 1772 med Fritagelse for Afgift. Dokumenterne fra 1773 om Forholdet til Bønderne: Sj. Landvæsenskont. Journal 1794 Nr. 1563, Frbg. Amts Arkiv: Landvæsenssager 1773. — [113] som foranst. Note — [114] S. S., indk. Sag ang. Slang. 1785. — [115] Sj. Tegn. — [116] Sj. Konsumtionskontors Journ. 1806 Nr. 88. — [117] Udskiftningsforretningen L. A., Kortet i Matrikelarkivet. — [118] S. S. Kopibog $^{9}/_{3}$ 1753. — [119] Sj. Tegn. — [120] D. K. Oversekretærens Brevbog $^{22}/_{12}$ 1753 med Bilag. — [121] S. S. indk. Sager ang. Slang. 1767. *Stodderfogeden* (Fattigfogeden) fik den anselige Løn af 29 Rgd. 75 Sk. aarlig, hvad der godkendtes af D. K. (Brevbog $^{29}/_{10}$ 1774). Hans Betydning er blevet vurderet højt. — [122] Sj. Reg. — [123] Skattelister i S. S., indk. Sager ang. Slang. — [124] Overenskomsten ligger i S. S. indk. Sager ang. Slang. 1778. — [125] R. K. Danske Købstæders Revisionskontors Missiveprotokol, jfr. Redegørelse for Byens selvstændige Ud-

gifter i Journalen 1774 Nr. 49 og 61, hvori fremhæves, at *indtil Brandforordningen 1761* var Frederikssund Kæmner kun Assistent hos Kæmneren i Slangerup. — [126] S. S. Kopibog. — [127] S. S. Kopibog $^{19}/_{4}$ 1778. — [128] smst. jfr. D. K. Brevbog $^{4}/_{9}$ 7779. — [129] Slangerup Skatteregnskab R. A. — [130] Vejer og Maaler Jens Hjorth søgte straks efter sin Udnævnelse 1726 om, at Accisen maatte blive tilbageført til Frederikssund, men fik Afslag. R. K. Sj. Missivepr. $^{11}/_{1}$ 1727. — [131] R. K. Sj. Missivepr. $^{8}/_{4}$ 1762. — [132] Fogtmans Reskriptsamling. — [133] R. K. Resolutionspr. — [134] Rørvig Toldregnskab R. K. — [135] Sj. Reg. — [136] Generaltoldkammerets Resolutionspr. — [137] Sj. Tegn. — [138] Sj. Tegn. 1764. Alle Acciseafgifter blev 1792 afløst af Staten, jfr. D. K. Skr. $^{21}/_{9}$ 1793. Roskilde Domk. Ministerialbøger, T. A. Colding: „Legatfamilien Lange" (1926). — [139] Frbg. Rytterdistrikts Birks Tingbog 1751, S. 292 fgl., Frbg. Amts Skiftepr. 1751. — [140] Sj. Tegn. 1753. — [141] Sj. Tegn. passim 1746—47. — [142] Slang. Skiftepr. 1771, Jon Gads Børns Daab i Nicolai Kirke, Skifte: Forseglingspr. 1789 Nr. 4 B med Dokumenter, bl. a. Regninger fra Brødrene Anders og Svend Gad. Svend Corth Gad: gift 1785 Trin., 1798 Nicolai. Daab: Trin. og Nicolai. Erslew: Forfatterleks. Suppl. III, S. 556 og 733, Hof- og Stadsrettens Skiftekommission, Hvidebog 1848 og 1849. Anders Gad: Borgerskab $^{4}/_{12}$ 1780 („født i Slang."), g. Trin., Svigerfaderen Niels Tagesen var Vangemand før Gad, og dennes Svigersøn, Garvermester Johan Henr. Bruun, g. m. hans eneste Barn, Anna, blev det efter ham. Hvidebog 1816 og 1822. — [143] Slangerup Skifteprotokol. *Hans Bogsamling* bestod af: Curtius Rufus, Grammatica latine, Det nye Testamente paa Græsk, Horatius Flaccus, Knolli Vocabularium Biblicum, Rhetorica et Compendium Geographicum Holbergii, Virgilii Maronis opera, Kathecismus latine, Grammatica Hebræa, 2 Grammatici latine, Nomenclator, Nomenclator et Kathecismus latine, Cornelius Nepos (in duplo), Ciceronis orationes, Analysis Hebræa. *Desuden*: Den moralske Bibel, en tysk Bibel, to tyske Salmebøger, Sjælens Klenodie, Den barmhjertige Samaritan, Davids Psalter, Tulle Bibellys, Naadens aandelige Markedstid og Taareperse, Christi Lidelses Gæsteri, Emanuels Kirke, Jesu Sirach, en Bønnebog, Jacobs Strid, Emanuelskirkens Indvielse, 3 gamle danske aandelige Bøger. *Endelig:* Quisfeldts Haverejse, Almindelige danske Ordsprog, Møllers Sparetimer, en gl. Apothekertakst, Søhelten Cort Adeler, et skrevet Kollegium['shefte], et skrevet Register over Loven [Danske Lov], Uglspil, De 4 Kongers Bog, en Regnebog og Forordning, to Bundter adskillige gamle Bøger, 5 Stkr. tyske Bøger. Endvidere fandtes en Del (3 Bøger) Konceptpapir. — [144] Jeg skylder at oplyse, at Benævnelsen „Kongens Kalkhus" alene skyldes mig og ikke bruges af Samtiden. — [145] S. S. indk. Breve ang. Slang. 1749. — [146] Kommercekollegiets danske Journal 1774. Afskrift af samtlige Byers Privilegier i Kalls Saml. Fol. Nr. 52 (Del kgl. Bibl.). — [147] Ved D. K. Oversekretærens Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743. — [148] Thott. Saml. 4, 1390 (Det kgl. Bibl.). — [149] R. A. Topografisk Samling paa Pergament, hvor deres Herkomst oplyses. Zwergius maa have afskrevet dem, før nogle ved Byfoged Gads Død 1746 kom til Prokurator Holst, jfr. dennes Skifte 1751 i Amtets Sk.pr. (formentlig de 8, der indsendtes til Kommercekollegiet 1774). — [150] smst. — [151] „Dansk Byplanlaboratoriums Beretning 1927—29" (1929). Nævnes bør endvidere: C. E. Secher: „Nedlagte Købstæder: Slangerup" i „Dansk Købstadblad" 1875, A. P. Andersens Artikel om Slang. Købstads Nedlæggelse i „Fra Frbg. Amt" 1909, se ogsaa „Illustr. Tid." $^{7}/_{4}$ 1861, Marie Solter i „Dagbladet" $^{25}/_{4}$ 1892, Alfred Nielsen: „Slangerup Købstad" (1921) med Tegninger af Kr. Kongstad og Traps forskellige (4) Udgaver. Richardt Petersen: „Thomas Kingo og hans Samtid" (1887) og J. B. Løffler: „Sjællands Stiftslandsbykirker" (1880) har ogsaa noget. — [152] Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. Fol. 394b.

V. 1783—1809: LIBERALISMENS GENNEMBRUD. S. 345—96.

[1] For Eksempel: „Det danske Folks Historie" 6. Bd. (1928), S. 193. — [2] S. S. Kopibog. — [3] D. K. 2. Departements Forestillingsprotokol. — [4] Sj. Tegn. $^{12}/_{3}$ 1698 — [5] O. Dyrlund: „Tatere og Natmandsfolk" (1872), S. S. diverse Sager 1750 og 1789. — [6] D. K. Brevbog 1790. — [7] Arff blev Konsumtionsforvalter 1789 (ikke 1799), Generaltoldkammerets Resolutionsprotokol. — [8] R. K. Sj. Missivepr. — [9] Sj. Tegn. — [10] S. S. Kopibog 1798. — [11] S. S. indk. Sager ang. Slang. — [12] D. K. 3. Departm. Registrant med Indlæg. — [13] R. K. Sjællandske Landvæsenskontors Journal 1794 Sag Nr. 1563. — [14] Kommercekollegiets Missiveprotokol. — [15] Brandretsprotokol 1761—1806 i Slang. Byfogedarkiv L. A. — [16] D. K. Brevbog 1780; Slangerup Privilegier er sidst konfirmeret ved Tronskiftet 1731. — [17] S. S. indk. Sager ang. Slang. — [18] Folketællingen 1801. R. A. — [19] „Nærmere Efterretninger om afg. Etatsraad N. L. Reiersens Testamente tilligemed Forklaring om Fondets Status" (1798). — [20] S. S. diverse Sager og Pakken: Diverse Indberetninger fra Købstæderne. — [21] sidstnævnte Pakke. — [22] S. S. diverse Sager, 1774 tænktes oprettet en Kvægforsikring. — [23] R. K. Landvæsenskontorets Journal for 1842, Sag Nr. 1644. — [24] R. K. Sj. Missivepr. — [25] som Note 23. — [26] Fogtmans Reskripter. — [27] Skatteregnskaberne i R. A. — [28] Opgivelserne for Slang. og Fr.sund findes i S. S. diverse Sager 1789; for de øvrige Købstæder i R. K. Sj. Stifts Kontor. Diverse Dok. — [29] Folketællingerne R. A. — [30] Konsumtionsregnskaber for Slangerup. R. A. — [31] Skødeprotokollen. — [32] Brandretsprotokol 1761—1806 i Slang. Byfogeds Arkiv, L. A. — [33] Indlæg til Bevillingen i R. K. Ekspeditionspr. 1790 S. 369. *Studentergaden:* Skødeafskrift i Skifte efter Købm. N. Biørn 1748, *Pilestræde:* Skødepr., *Rævegade:* Skøde $^{8}/_{8}$ 1742, der har Foxgade for Fromsgade. — [34] Skødeprotok., S. S. indk. Sager ang. Slang. 1750. — [35] Generaltoldkammerets Resolutionspr. — [36] Sj. Tegn. $^{28}/_{9}$ 1787. — [37] Arffmans Ansøgning: R. K. kgl. Res. $^{20}/_{2}$ 1778; selve Andragendet ligger i 1ste sj. Renteskriverkontors Journal Nr. 58 Sag 1702. — [38] R. K. Sj. Journal Nr. 17 Sag 157. — [39] Pastor Chr. Fr. Hjort, „Lunden ved Jægerspris Færgegaard, et poetisk Forsøg" (1784). — [40] R. K. Sj. Landvæsenskont. Journalsag 1794 Nr. 1563. — [41] smst. og Journalsag 1795 Nr. 1536, Skødeprotokollen i R. A. — [42] R. K. Sj. Landvæsenskont. Journ. 1829 Nr. 1424 og 1549. — [43] Generaltoldkammerets Resolutionspr. — [44] Generaltoldkammeret, Danske Havne- og Fyrjournal samt Pakken: Ekstrakt af Havnesager vedk. Frbg. Amt. — [45] Admiralitetets Generalkommissariats Resolutionspr. — [46] Generaltoldkammerets Resolutionspr. — [47] „Nærmere Efterretn. om N. L. Reiersens Testamente etc." (1798). — [48] Regnskab over Borgervæbningernes Indkøb ligger: S. S. diverse Sager 1801—05. — [49] Kirkebogen, Brandforhørsprotokol og Brandtaksationspr. i Byfogedark. (L. A.). — [50] D. K. Danske Købstæders Brandforsikringskontors Journal 1808 Nr. 2432 og 2456. — [51] D. K. 2. Departm. Indlæg til Registranten $^{12}/_{5}$ 1809; Frbg. Amts Journal for Købstæder 1808 Nr. 206 og 251 (Indlæg), Provst Rabens Svar ligger til Amtets Journal for 1853. — [52] D. K. 2. Departm. Indlæg til Registr. 1809 $^{12}/_{5}$. — [53] D. K. 2. Dep. Forestillinger. — [54] D. K. 2. Dep. Ekstraktpr. — [55] Indenrigsmin. Kommunekontors Journal 1909 Nr. 2555. — [56] D. K. 2. Dep. Brevbog 1833, Sj. Landvæsenskontor Jour. Jorderne købtes af Byfogedfuldmægtig, eksam. jur. Benzenius Trondsen, Fr.sund. — [57] Udskiftningsforretning i L. A. — [58] D. K. 2. Dep. Brevbog. — [59] R. K. Landvæsenskont. Journal 1842 Nr. 1644. — [60] Udskiftningsforretningen; Græsningslisten (Grundtaksten) er bevaret: se foreg. Note. — [61] Amtsregnskabet. — [62] Folketællingen. R. A.

SLANGERUP NUVÆRENDE GADENAVNE

Byen har bevaret de fleste gamle Gadenavne, men Præstestræde hedder nu *Skolegade* eller *Kannikestræde*, Vommegade: *Strandstræde* og Fromsgade: *Brobækgade*, Kirkestræde har nu intet Navn.

STAMTAVLERNE

Der er ikke tilstræbt Fuldstændighed i Stamtavlerne. Deres Formaal er alene socialt at belyse Familiernes Forgrening i Byen og i Nabobyer. Der ses derfor ogsaa bort fra fuldstændig Kildeangivelse. Dog kan bemærkes:

Atke S. 164. Rich. Petersen: „Thomas Kingo og hans Samtid", Pers. Tidskr. 3. Rk. 4. Bd., Hans Mathiasen Atke, Præst i Norge, se J. F. Lampe: „Bergens Stifts Gejstlighed". Karsten Hansen Atkes Døtre: Skifte Hillerød 1756 efter Sille Kirstine Røyem, der døde hos Købm. Jørgen Simonsen. Dennes Søn, Simon Jørgensen (1746—1814) blev Rektor i Fredericia (Erslew: Forfatterleks., Suppl.), hans Søn Byfoged i Rønne, senere i Fr.havn († 1819). Kapellanen Rasm. Mort. Lange i Randers var ikke Rektor, men Hører, jfr. F. E. Hundrup: „Lærerstanden ved Randers Skole" (1872); han havde 2 Døtre, der blev gift, Maren (f. 1703) med Byskriveren i Holstebro, Jacob Pallesen Sonius, og Anne Margrethe (f. 1711) med Præsten Joh. Chr. Zimmermann, Bjerring-Mammen. Om Rasm. Langes Børnebørn, se Skifte i Holstebro 1800 efter Jfr. Elisabeth Christine Sonius.

Gad I S. 196. Der henvises til de paagældende Kirkebøger.

Ebbe Jensen S. 216. Ebbe Scheel, g. Birkerød, se iøvrigt Bloustrød Kirkebog, Hørsholm Skiftepr. Postfører Ivar Albert Jansen Dam, Korsør, døde 1802, Hustruen 1809. Giessing: „Jubellærere" 2. Bd. 1. Afd. S. 327, Anders Borchs første Hustru: Skifte Hillerød 1723 (S. 314). Bent Bentsen Lokkerup i Slangerup var hendes Barn af 1. Ægteskab. Anders Borchs Broder var Chr. Jensen Borch, Klokker ved Vor Frelsers Kirke, Chr.havn, † 1730 (g. Anna Knopper) og vistnok Sadelmager Hans Jensen Borch, Chr.havn, hvis Hustru døde 1742. Om Claus Ebbesen: „Den trængende Efterslægt" (1832). Erslew: Forfatterleks., Suppl. II S. 536. Giessing: „Jubellærere" III S. 368. Familien Ogelby: Pers. Tidskr. 8. Rk. 6. Bd. og 9. Rk. 5. Bd. jfr. O. Nielsen: „Kbhvn.s Hist. og Beskr." VI, Borgmester Claus Hansen Ogelby var fra Holbæk (Enkens Skifte).

Gad II S. 244. Lengnick har en Stamtavle over Familien.

Jordhøj S. 292. Peder Jensen († 1702): Fr.borg Amts Regnskab over Konsumtionsskatter 1672 (R. A.), Lars Pedersen Jordhøjs Linje: Regnskab over Krigsstyr af umyndiges Kapitaler i Sjælland 1713 (R. A.) og Skifte Hillerød 1770 (S. 392) efter Mette Jordhøj. Familien Bruun i Roskilde: Hundrup: „De 4 Roskilde-Familier Bruun, Borch, Kornerup og Brønniche" (1871). Maren Olsdatter og Aksel Schiøtt: hun † $^{16}/_{6}$ 1758 i Kregme, Skifte i Frbg. Amts Skiftepr.

Riis S. 336. Overlærer N. E. Riis's (Erslew: Forfatterleks.) Moder var Datter af Byfoged i Præstø Adrian Fog Werligh (Leth og Wad: „Dimitterede fra Herlufsholm"; Enkekassen 6056). Hun var døbt i Kbhvn., Frue Kirke, den 22. November 1787. Riis's Hustru, Caroline Benthine Lundholm, var Datterdatter af Købmand Ole Smith i Fr.sund.

Lange S. 376. Efter T. A. Colding: „Legatfamilien Lange" (1926). Ogsaa Lengnick har en Stamtavle over denne Familie.

BILLEDERNE

S. 7 efter Fotografi, tilh. Sygehuslæge J. Ussing, Fr.sund. — Kalkmalerierne er gengivet efter J. Magnus-Petersen: „Beskrivelse og Afbildninger af Kalkmalerier i danske Kirker"

(1895), Billedet S. 42 dog efter et svensk Kalkmaleri i Osmo Kirke i Södermanland. — Billedet S. 21 af Sundby Færge tilhører Ingeniør T. A. Colding. Familien paa Flaghøjen skal være Færgemand H. C. Knudsens. — S. 31. Planen af Arkitekt Eggelund: „Schleswig-Holsteinische Kunstkalender" 1920. — S. 32—33 Figurerne opbevares i Vaabenhuset til Slangerup Kirke. — S. 37 Kortet findes i D. K. Topografisk Saml. paa Papir, Slangerup. — S. 59 Kortet: Kuglelinjerne er Vangegærder. 2. Slotsmose, 9. Bredemose, 15. Kratmøllen, 16. Lundebakke, 21. St. Jørgens Agre. — S. 63 D. K. indkomne Breve $^{6}/_{3}$ 1629. — S. 87 Dommen lyder saaledes:

Jhm.[1]

„Borgemester oc Raad i Slangerop, Giøre vitterligt, at aar effter Christi fødsell 1652 Den 9. februarii paa Slangerops Raadstue, for Rætten frembkom kong. Mayst. Byfoget Morten Nielsen och Byes kiemmener, Niels Hansen, och frembførte tuende kaldtzmend, nemlig Søffren Pedersen och Lauridtz Mickelsen di hiemblede ved ved æd med opracte fingre Effter louen, loulig med 8. Dags Varsell at haffue steffned *Thomas Hansen* som er En aff skolens Disipler, for lønleye hand haffuer beganget med Maren Thuresdaatter her i Byen, satte i Rætte om hand sine Bøder till Hans Mayst. och Byen icke Burde at erstatte, huor paa di var Domb begierrendis.

Huor imod Thomas Hansen ey er møtt eller nogen paa hans vægne, som her imod noget haffde at suare.

Daa bleff Herpaa saaledes for Rætte aff sagt, at Borg. och Raad udi denne sag ey veste noget at kunde kiende, effterdi forbem. Thomas Hansen er en aff skolens disipler, oc under skolens Disiplin, Ti Tillfindes hand der at staa sin skolle rætt. Dis till vindesbyrd vnder voris stadtz zignet. Actum ut supra

(Byens Segl).

Dommen findes som Bilag til Byfogedregnskabet $^{1}/_{5}$ 1651—$^{1}/_{5}$ 1652 (R. A.), der anfører: „Annammed af Maren Tulesdatter for Lejermaal, hun med en Skolesperson ved Navn Thomas Hansen beganget haver, Penge 3 Dl." Den paagældende Discipel er formentlig den senere Præst i Slangerup. — S. 201 Originalen er Stuk, ikke Maleri. — S. 259 efter Pontoppidans „Danske Atlas" II S. 116. — S. 281 efter Fr. V Atlas, Billederne af Hillerød og Næstved (kgl. Bibl.). — S. 309 Skitsen ligger ved R. K. Danske Konsumtionskontors Journal 1806 Nr. 88. — S. 321 i S. S. indk. Sager ang. Slang. (ligesom Sprøjten S. 255 (1759). — S. 341 Kortet i Indlæg til D. K. Oversekretærens Brevbog $^{6}/_{4}$ 1743.

Seglene. De fleste Borgere og adskillige Bønder havde indtil 1800 deres Segl, oprindelig anskaffet til Erstatning for Underskrift, da de færreste kunde skrive; senere benyttedes Seglene ved højtidelige Erklæringer og i Vokslukket paa Breve, der ikke lagdes i Konvolut, men foldedes sammen og lukkedes med en Klat Voks. Seglene findes nu i hundredvis i Arkiverne. Som det ses, anvendtes ofte megen Smag ved deres Udformning. Karakteristisk er den Stil-Udvikling, som spores i Seglene. Borgmester Atkes er aabenbart dannet af hans Gaards Bomærke. Dette ses ogsaa paa Ligsten i Kirken over Gaardens tidligere Ejere. Bomærket var Gaardens Kendetegn, bestemt til Indbrænding paa Kreaturer eller Indskæring paa Kar, Markredskaber eller Ledstolper (S. 83); Seglet var Personens Mærke og blev i mange Tilfælde Familiens og Slægtens. Det dannedes oftest af traditionelle Insignier som Lammet (S. 183), der brugtes af mange Præster, Viben, Maagen eller „den lille Fugl", der værger sin Tue (S. 221), Tranen (S. 153, 163, 98 og 243), Aarvaagenhedens Fugl, yndet af Administratorer, og Fortuna (S. 193 og 298), Billedet af Lykkens Gudinde, som benyttedes af Købmænd. Jochum Smiths Segl S. 328 anvender aabenbart Byen Frederikssunds Mærke, sml. Fanen S. 381. Borgmester Hans Mikkelsens Segl (S. 104) er det samme som Slægten Bøgvad eller Thaulows, som den senere kaldte sig (Th. Thaulow: „Slægterne Thaulow" 1922). Byskriver Svend Corth Gads Segl (S. 243) vidner om, hvormeget Heraldikens Love var kendt. Det er, som

[1] Forkortelse for: Jesum.

man ser, dannet af Faderens ved Fordobling af en Figur, hvad der er velkendt i Heraldiken; det er sædvanligt yngre Sønners Linjer, der danner deres Vaaben saaledes.

Skibene. Billedet af en *Krejert* S. 289 er tegnet efter den svenske Skibsbygmester F. H. Chapmans Værk: „Architectura navalis mercatoria" (Stockholm 1769), et fremragende Værk om Skibenes Bygning, men tillige betydningsfuldt for Skibsbygningens Historie (det kgl. Bibl. Eksemplar mangler Skibsfortegnelsen, der oplyser, hvilke Typer Tegningerne viser). I Danmark maa Krejerten imidlertid sædvanligt have været et lille Skib som *Smakken* (fladbundet; Navnet er Navnet paa Bojertens Sejl) og *Skuden.* Saaledes nævnes den altid, se f. Eks. foran S. 328 og 341. Mærkeligt nok har ingen Dansker, heller ikke Søfartsmusæerne, udgivet nogen Redegørelse for de forskellige Typer paa Skibe, der beherskede de danske Fjorde og Vige i ældre Tid. Nutiden synes uden Kendskab dertil. Skonnerten med det let haandterlige Gaffelsejl, der blev opfundet 1713 og har givet den Navn, fortrængte de gamle Typer, da Sejladsen under Napoleonskrigene fik sit store Opsving. *Skuden,* det nationale danske Smaaskib fra Vikingetiden, beskrives (privat) af Forfatteren C. Klitgaard, der er Søn af en Skudehandler i Vendsyssel, som det Skib, hvoraf der er Billede i „Aalborgbogen" (1912) S. 19. Billedet her S. 305 er tegnet efter Pontoppidan i „Danske Atlas" V S. 415. Man ser, hvorledes det gamle Vikingesejl er skubbet til den ene Side, saaledes at det virker som Gaffelsejlet. *Jagten* og *Bojerten* S. 301 og 303 er hollandske Skibstyper fra Hollændernes Storhedstid. De er her gengivet efter Aubin: „Dictionaire de Marine" (Amsterdam 1702; det kgl. Bibl.). *Galiothen* er tegnet efter Pontoppidan: „Danske Atlas" V, S. 787. Den forekommer ogsaa med en eller to Master. Betegnelsen „Skib" betyder i Nutiden: Fregat, fuldrigget Fartøj med 5 Raasejl paa hver Mast; ved Aar 1700 har Ordet „Skib" formentlig betegnet en Galioth, idet denne hollandske Type aldeles beherskede Sejladsen i det 17de og 18de Aarhundrede. Den har 2 Raasejl paa hver Mast. Paa G. Brauns Billeder i „Theatrum urbium" (1587), f. Eks. det over Helsingør, er derimod saa at sige alle Skibe Pinker. *Pinken,* en ældre hanseatisk Type, kendelig paa Latinersejlet paa bagerste Mast (S. 299), er her gengivet efter en Tegning (1762) af Kapt. Tøger Reenberg Teilman, Endrupholm ved Varde, (kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. Fol. 409 d), jfr. „The Encyclopædia Brittanica", Artiklen „ship", og „Nouveau Larousse illustré", Artiklen „navire".

Dragterne. Ogsaa i ældre Tid beherskedes Folks Klædedragt af skiftende Moder, og disse har skabt en fælles Udvikling af Dragten, idet Borgere og Bønder optog de Moder, som indførtes fra Udlandet af Adelen, hurtigere eller langsommere efter Tidernes økonomiske Vilkaar, men oftest ret hurtigt. Dog har Bønderne, som det var økonomisk naturligt, stedse været lidt bag efter Borgerne. Præstedragten og de saakaldte „Nationaldragter" er ældre, i Nutiden stivnede, Moder, Dragter, som engang var almindelige og blev baaret af alle. Billederne viser tillige Haar- og Skægmoderne.

RETTELSER

S. 4 „Sophus Bengtson", læs: „Sophus Bengtsson". — S. 25 Linje 5 f. o. „det slyngede Vejsted", læs: „Gaarden ved det slyngede Vejsted". — S. 46 Linje 14 f. o. „sydøstre", læs: „sydvestlige". — S. 55 Linje 11 f. o. Rakkeraasen = Stejlebakken. — S. 58 Noten, jfr. „Danske Samlinger" 4. Bd. S. 354. — S. 60 Linje 6 f. n. „i Skellet", læs: „lige med Slangerup". — S. 65 Linje 3 f. o. „Afløsning", læs: „Aflønning". — S. 73 Linje 5 f. o. „sydøstlige", læs: „sydvestlige". — S. 78 *Marsk Stig-Visen,* se Anders Sørensen Vedel: „100 udvalgte danske Viser" (1591). Syvende Vers lyder saa-

ledes: „De fulgte Ranild af Roskilde ud — han vred sine Hænder saa saare — Alle de Fruer i Staden vare — de fældte for hannem Taare — Han bød dem alle Tusind god Nat — de bade hannem alle vel fare". — S. 83 Linje 2 f. o. „Byens Tjenere (Politibetjentene)", læs: „Byens Tjenere (Vægterne)". — S. 115 Linje 15 f. o. „1745", læs: „1743". — S. 121 Linje 14 f. o. „65", læs: „56". — S. 122 nederst „290 Børn over 15 Aar", læs: „290 Indbyggere over 15 Aar". Denne Fejlnotits har S. 123 øverst medført en Sammenligning, der maa udgaa som fejlagtig. — S. 128 Versets sidste Linje: „kosted", læs: „korted". — S. 143 Linje 8 f. o. „1670", læs: „1695". — S. 162 Linje 5 f. o. „omtrent 80 Aar", læs: „nogle og 80 Aar". — Side 162 Linje 10 f. n. „Hans Sønner", læs: „Karsten Atkes Sønner". — S. 174 Linje 4 f. n. „dettes Gitter": Indskriften staar paa hans Ligsten i Kirkegulvet. — S. 181 Linje 5 f. n. Raadmand Fabjerg døde i Slangerup. — S. 247 Linje 14 f. n. „Kapellan Bech", læs: „Beck". — S. 248 Linje 8 f. o. Byfogeden dømte i Politisager efter 1741. — S. 264 Linje 2 f. n. „Kapellan N. Bechs", læs: „Becks". — S. 276 Linje 11 f. n. „Møller N. Beck", læs: „Bech". — S. 277 Linje 8 f. n. „kgl. Reskript af 13. Juni 1777", læs: „Kancellireskript af $^{13}/_{6}$ 1777". — S. 281 Linje 4 f. n. „Slangerup", læs: „Slangerup Overdrev". — S. 288 Linje 8 f. n. „Jensdatter", læs: „Jonsdatter". — S. 302 Linje 20 f. o. „1726", læs: „1736". — S. 310 Linje 3 f. o. „Matr. Nr. 51—53 og 56—57", læs: „Matr. Nr. 51 og 56". — S. 354 Linje 14 f. o.: Ordene „med et Tillæg fra 1749" udgaar. De sjællandske Skarprettere havde til 1790 ikke anden Takst end den fra 1698. — S. 362 Linje 13 f. n. „4. Marts 1790", læs: „1. Marts 1790". — S. 372. Billedet viser de 3 ældste Pengetavler, Borgmester Atkes (forestillende: Hundene og Lazarus) i Midten. De to andre er fra 1578. Købmand Boie Nielsens Tavle fra 1745 er ikke medtaget. — S. 377 Linje 2 f. o. „25. April", læs: „10. April".

FORTEGNELSE OVER BILLEDERNE

1. Kort over Nordøstsjælland 6
2. Frederikssund, set fra Havnen.. 7
3. Udesundby Marker 1782 9
4. Skiby Kirke 15
5. Sundby Færge og Bielidt 1805 . 21
6. Slangerup ca. 1667, efter Resen. 24
7. Slangerup Købstads Segl 1449.. 25
8. Slangerup Købstads Segl 1608.. 26
9. Ærkeenglen St. Michael..... 27
10. Klosterfirkanten i Slangerup ... 30
11. Plan over Løgum Kloster..... 31
12. Søjlehovede fra Klosterkirken, Slangerup 32
13. Søjlehovede fra Klosterkirken, Slangerup 33
14. Slangerup Klosters Segl 1466 .. 34
15. Munk og Nonne af Cistercienserordenen..... 35
16. Mikkel Esbernsens Segl 1452 .. 36
17. Slotsbakken 1790 37
18. KlosterforstanderNighelsens Segl 1466 39
19. Bønder ca. 1500..... 40
20. Bønder, der pløjer, ca. 1500.... 41
21. Kvindedragt paa Landet ca. 1500 42
22. Kvindedragt paa Landet ca. 1500 43
23. Borgere ved Aar 1475..... 44
24. Byhaandværkere ca. 1475..... 45
25. Slangerup Kirke 51
26. Præsten Chr. Fabricius's Segl 1610 52
27. Byskr. KnudAmbrosens Segl1584 55
28. Bønder 1588..... 57
29. Kort over Slangerup Overdrev . 59
30. Kortskitse over Skræderholmen 1629 63
31. Renaissancegaard 1547..... 71
32. Fange i en Fængselsstok ca. 1500 73
33. Portræt af Raadmand Jacob Clausen (indklæbet) 80
34. Borgersegl (Bomærker) 1584... 83
35. Retsmøde ved et Byting ca. 1648 85
36. Raadstuedom 9. Febr. 1652.... 87
37. Gravmæle over Raadmand Jacob Clausen 1631 93
38. Hans Pedersen Skrivers Segl 1608 95
39. Slangerup Haandværkerlaugs Segl 1608 97
40. BorgmesterHans Mikkelsens Segl 104
41. Portræter af Hans Mikkelsen og Falch Olsen (indklæbet) 112
42. Gravmæle over Borgmestrene Hans Mikkelsen og Falch Olsen 113
43. Bønder 1650..... 119
44. Stolestader i Slangerup Kirke .. 120
45. Stolestader i Slangerup Kirke .. 121
46. Figur fra Slangerup Kirke 1606. 124
47. MiddelalderligAltertavle fra Slangerup Kirke 125
48. Figurer fra Altertavlen i Slangerup Kirke 127
49. Portræter af Raadmand Hans Dall, Kbh., samt Præsterne Jens Svane og Chr. Fabricius (indklæbet) 128
50. En Latinskole ved Aar 1500 ... 129
51. Præsten Søren Judichærs Segl 1660 130

52. Borgmester Hans Atkes Segl 1660 138
53. Borgmester Hans Atkes Segl 1680 139
54. Matr.kort o. Fr.sund 1805 141
55. Udesundby Kirke 145
56. Portræter af Præsterne Villads Andersen og Søren Judichær (indklæbet) 152
57. Borgmester Poul Steenbecks Segl 1672 153
58. Godsforvalter Karsten Atkes Segl 1680 157
59. Portræt af Borgmester Hans Atke (indklæbet) 160
60. Præsten Mathias Atkes Segl 1696 162
61. Købm. Cl. Ebbesen Segl 1748 . 163
62. Gravmæle over Borgmester Hans Atke 1674..... 167
63. Portræt af Thomas Kingo (indklæbet) 168
64. Gravmæle over Raadmand Jørgen v. Friborg 1625..... 171
65. Vægtegninger i Borgmester Hans Atkes Gravkammer..... 172
66. Gravmæle over Godsforvalter Karsten Atke 1684 173
67. Raadmand Chr. Tornsens Segl 1660 179
68. Byskr. Niels Mouritzens Segl 1678 181
69. Byfoged Hans Nielsen Ølgods Segl 1705 183
70. Købmand Ole Pedersen Jordhøjs Segl 1716 193
71. Anna Jordhøjs Segl 1736 194
72. Byfoged Jon Gads Segl 1716 ... 198
73. Bønderdragter 1706..... 201
74. Kort over Slangerup 1749 207
75. Byskr. Christoffer Scheels Segl 1737 211
76. Smedje i Slangerup, opført efter Branden 1724..... 215
77. Klokker Johan Bruuns Segl 1736 220
78. Sognefoged Mads Nielsens Segl 1699 221
79. Købm. Jac. Phrængers Segl 1722 233
80. Major C. F. Classen 237
81. Byskr. Sv. Corth Gads Segl 1749 243
82. Sprøjten 1759..... 255
83. Borgere ved Aar 1755 259
84. Prospekt af Slangerup 1753 (indklæbet) 264
85. Skellet mellem Jordhøj og Slangerup 279
86. Bønder 1754..... 281
87. En Krejert 289
88. En 3-mastet Galioth 290
89. Matr. Nr. 43 i Frederikssund... 291
90. Købm. Chr. Schiønnings Segl 1735 296
91. Købm. Th. Hagedorns Segl 1780 297
92. Købm. Carsten Schjødts Segl 1745 298
93. En Pinke 299
94. En Jagt..... 301
95. En Bojert 303
96. En Skude..... 305
97. Den nye Østerport, Fr.sund, 1786 309
98. Fr.sunds ældste Torv 1763..... 321
99. Polititegn 1767..... 323
100. Kort over det 2. halve Frederiksborg Rytterdistrikt 1743 341
101. Morgenstjerne og Lænke fra Slangerup..... 353
102. Byfoged Rathenburgs Segl 1801. 356
103. Hus paa Hjørnet af Kongensgade i Slangerup 1798..... 367
104. Pengetavler fra Slangerup Kirke 372
105. Købm. Joch. Smiths Segl 1799 . 380
106. Fr.sund Borgervæbnings Fane.. 383
107. Matr. Nr. 10 i Fr.sund 1806.... 385
108. Matr.kort over Slangerup 1899 . 389
109. Bonde fra Nordsjælland 1807 .. 392
110. Borgervæbningsofficer 1801 393
111. Slangerup som Landsby 1861 .. 395
112. Lyseholder i Slangerup Kirke .. 396

Billede paa Omslaget: Matr. Nr. 10 i Frederikssund, opført efter Branden 1805.

FORTEGNELSE OVER INDHOLDET

STED OG BELIGGENHED 7

FØRSTE AFSNIT: MIDDELALDEREN OG TIDEN TIL 1625 11

1. KAP. HANDELEN I ISEFJORDEN TIL 1562 12

1 Købstaden Skiby.

2. KAP. SUNDBY FÆRGE 1562—1623 19

2 Færgesletten. 3 Handelspladsen og Købstaden.

3. KAP. SLANGERUPS ÆLDSTE HISTORIE 23

4 Erik Ejegod. 5 Slangerup Kloster. 6 Købstaden. 7 Slangerup Privilegier. 8 Byernes Eneret til Handel. 9 Klosterets Ophævelse - Købstaden nedlægges en kort Tid. 10 Ny midlertidig Nedlæggelse af Købstaden. 11 Nye Privilegier. 12 Kirkens Ombygning.

4. KAP. KOMMUNALE FORHOLD FØR 1625 53

13 Udgifter til Byens Bestillinger. 14 Byens Marker. 15 Byens Gader og Broer. 16 Gæstepligter. 17 Borgervæbning. 18 Raadhus - Kompagnihus. 19 Brønde og Ildsteder.

5. KAP. SLANGERUP BYS NÆRING 74

20 Markeder og fremmede Købmænd. 21 De Handlende i Byen. 22 Vejrmøller, Bryggen og Brænden. 23 De Fattige.

6. KAP. BYENS STYRELSE OG RETSVÆSEN 80

24 Raadet og Borgernes Selvstyre. 25 Retsvæsen.

7. KAP. SOCIALE KAMPE OMKRING AAR 1600 89

26 Borgmester Markus Dorn. 27 Borgmester Heine Friis. 28 Byaristokratiets Forbindelser fra By til By. 29 Haandværker mod Købmand.

8. KAP. SUNDBY BRO BYGGES 1623 100

30 Handelspladsen flyttes. 31 Skibsfarten til Sundby Bro.

ANDET AFSNIT. 1625—80: KRIGENES TID 105

9. KAP. SUNDBY BRO 1623—29 107

32 Smaafolk og Borgmester Hans Mikkelsen. 33 Byens Trivsel i 20'erne.

10. KAP. FALKENBORG OG STRID MED ROSKILDE 112

34 Slangerup faar Pakhus ved Sundby Bro. 35 Roskilde faar Ret til at udskibe ved Sundby Bro. 36 Tilbagegangen i Slangerup 1580—1660.

11. KAP. AANDELIGT LIV I SLANGERUP I DET 17. AARHUNDREDES BEGYNDELSE 123

37 Tanker og Levned. 38 Latinskolen.

12. KAP. FREDERIKSSUND OG SLANGERUP I 1650'erne 131

39 Frederikssunds første Bebyggelse. Paany Toldsted 1651. 40 Sundby Bro og København. 41 Slangerup Bys Fattigdom i 1650'erne. 42 Nye Mænd. 43 Frederikssund opmaales. 44 Frederikssund faar Ret til at søge Udesundby Kirke.

13. KAP. SVENSKEKRIGENE 1657—60 146

45 Fjenden i Byen. 46 Krigens Følger.

14. KAP. SAMMENSLUTNING MELLEM SLANGERUP OG FREDERIKSSUND 150

47 Udenbys Folk til Frederikssund. 48 Bønderne og Ladestedet. 49 Skibbroen i Frederikssund tillægges Slangerup. 50 Købstadretten.

15. KAP. EFTERKRIGSTIDEN 1660—80 159

51 Slangerup Bys Genrejsning. 52 Borgmester Hans Atke.

16. KAP. DET AANDELIGE LIV I SLANGERUP EFTER KRIGENE I DET 17. AARHUNDREDE 166

53 Kingo i sin Fødeby. 54 Menigmands Stemme.

TREDJE AFSNIT. 1680—1720: DE STORE SKATTER 175

17. KAP. SKATTERNES TRYK 177

55 Mange Borgere rejste bort. 56 Handelen indsnøres. 57 De smaa Købstæders Vanskæbne.

18. KAP. SUNDBY FÆRGE 1650—1750. FREDERIKSSUND 1670—1720 186

58 Færgemænd. 59 Erhvervsforhold i Frederikssund. 60 Indvandrere overtager Ladestedet.

19. KAP. SLANGERUP 1709—20 195

61 Familien Gad. 62 Pesten i Slangerup 1711. 63 Nyt Marked - Et Skomagerlaug.

FJERDE AFSNIT. 1720—83: DET ATTENDE AARHUNDREDES STILLE TID 203

20. KAP. DE STORE BRANDE I SLANGERUP 205

64 Brandene 1719 og 1724. 65 Ny Brand 1727.

21. KAP. SKOLEFORHOLD I SLANGERUP. POSTORDNING 213

66 Borgernes Skolekundskaber. 67 Den danske Skole. 68 Slangerup faar Postmester.

22. KAP. KONSUMTION OG BRÆNDEVINSSALG 1730—83 222

69 Byens Handel med Kroerne. 70 Inkvisitionerne hos Bønderne efter Brændevinstøj.

23. KAP. KØBSTADENS HANDELSFORHOLD I DET 18. AARHUNDREDE 231

71 Købmændene. 72 Den økonomiske Udvikling. 73 Konkurrencen udefra.

24. KAP. BYENS STYRE 1720—65 240

74 Skatter og Byrder. 75 Det kommunale Selvstyre. 76 Byens Bestillingsmænd.

25. KAP. ØKONOMISKE OPGAVER 251

77 Vanskelighed ved at betale Skat. 78 Sprøjtepolitik. 79 Markforholdene. 80 Reformforsøg og Reformer.

26. KAP. BORGERNES INDBYRDES FORHOLD 259

81 Indbyrdes Nid. 82 Badskær og Spillemand. 83 Forsøg paa Samling. 84 Nyt Arresthus.

27. KAP. KOMMUNALE REFORMER 265

85 Byens Formænd og de eligerede Mænd. 86 Faste Kæmnere. 87 Et Oprør. 88 Byfogeden gaar. 89 Raadhus. Borgervæbning. Politi.

28. KAP. UDSKIFTNINGEN FRA JORDHØJ 277

90 Jordhøjs Græsningsret i Overdrevet.

29. KAP. SLANGERUP FORAN UNDERGANGEN 284

91 Forarmelsen lader sig ikke standse. 92 Aarsagerne til Tilbagegangen.

30. KAP. FREDERIKSSUND 1720—38 288

93 Sejladsen genoptages. 94 De nye Mænd og de gamle Gaarde. 95 Nye Gaarde og Huse.

31. KAP. FREDERIKSSUND VOKSER (1738—83) 299

96 Byens øde Grunde. 97 Der paalægges Afgift til Slangerup Præst. 98 Byarealet udvides.

32. KAP. FESTEN FOR KRONPRINSENS FØDSEL 310
99 Byen faar et Vaaben.

33. KAP. FREDERIKSSUNDS SELVSTÆNDIGHED 319
100 Kommunale Opgaver. 101 Ladestedets Vækst. 102 Bedre Tider.

34. KAP. FAMILIERNE I DET 18. AARHUNDREDES FREDERIKSSUND OG SLANGERUP 332
103 Gad og Riis, Jordhøj, Lange og Smith.

35. KAP. VED EN TIDSPERIODES AFSLUTNING 340
104 Historisk Tilbageblik.

FEMTE AFSNIT. 1783—1809: LIBERALISMENS GENNEMBRUD 345

36. KAP. REFORMER OG ØKONOMISKE BRYDNINGER 347
105 Købstæderne udenfor den økonomiske Opgang. 106 Reformer. 107 Skattevanskeligheder.

37. KAP. FORSLAG OM AT FLYTTE SLANGERUP TIL FREDERIKSSUND 357
108 Forslaget undgaaet.

38. KAP. SLANGERUP BYS NÆRINGSVEJE OMKRING 1800 359
109 Haandværk. Brændevinsbrænderi. 110 Byens Avlsbrug.

39. KAP. SLANGERUP BY OG BORGERE VED AARHUNDREDSKIFTET 365
111 Langsom Fremgang. 112 Dagligdagens Stilleliv.

40. KAP. FREDERIKSSUND 1783—1809 373
113 Nyt Marked. 114 Forsøg paa Udvidelse af Byen. 115 Folketal og økomiske Forhold. 116 Borgervæbning. 117. Den store Brand 1805.

41. KAP. SLANGERUP NEDLÆGGES SOM KØBSTAD 388
118 Ildebrand paany. 119 Byens Jorder udskiftes.

HENVISNINGER OG TILFØJELSER 397
FORTEGNELSE OVER BILLEDERNE 411

KORT OVER SLANGERUP OG JORDHØJ MARKER

De med + + + optrukne Linjer er Skel mellem Slangerup og de tilstødende Ejerlag, de tykt punkterede Linjer Vangegærder. Slangerup Jorder i Jordhøj Mark er betegnet med et paaskrevet „Slangerup". Grøn Farve angiver Enge, Moser og udyrkede Pletter, gul Farve Bygader og -pladser samt Veje. Bakkeaffald er vist med Skravering (sml. Kortet over Overdrevet S. 59).

Kortene er tegnet over Matrikelkortet „Original Nr. 1" (i Matrikelarkivet). Markskifterne (Aasene) er indlagt efter Maalene i Markbogen 1682. Pilene angiver Agrenes Retning i Aasene. De paategnede Marknavne er ligeledes tagne af Markbogen 1682. Alle Navne har ikke kunnet gengives her. Mange benyttedes lige til Udskiftningen i Skøder (Skødepr. L. A.).

